ਸ਼ਬਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਣ

ਪੰਜ ਦਿਨ
ਬੰਦ ਪਿਆਨੋ ਖੋਲ੍ਹਣ

«چەت ئەلدىكى كۈنلەر ۋە تۈنلەر»نىڭ قىسقىچە مەزمۇنى

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش — جۇڭگولۇقلارنىڭ دۇنياغا بولغان قارىشىدا چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەرنى ھاسىل قىلدى ۋە نۇقتىئىنەزەرلىرىنى تېخىمۇ بېيىتتى. ئۇلار دۇنيانىڭ ماددىي مەدەنىيىەت، مەنىۋى مەدەنىيەت ۋە باشقا ھەر خىل قىممەت قارىشىدا يۈز بېرىۋاتقان ھەر خىل شىددەتلىك ئۆزگىرىشلەرنى ئۆزىنىڭ نەزىرى بىلەن (باشقىلارنىڭ ئۆزىگە تاڭغان نۇقتىئىنەزىرى بىلەن ئەمەس) كۆزىتىدىغان بولدى.

جۇڭگولۇقلارنىڭ زامانىۋىلىشىش تەرەققىياتى ماددىي مەدەنىيەتكىلا ئېھتىياجلىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مەنىۋى مەدەنىيەتكىمۇ ئېھتىياجلىق. چۈنكى، ماددىي جەھەتتىكى ئېھتىياجنىلا قوغلىشىپ، نۇقتىئىنەزەر، مەدەنىيەت جەھەتتە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلالمىغان مىللەت يەنىلا قالاق مىللەت ھېسابلىنىدۇ!

قەدىمكىلەر: «ئۇقۇدۇم مەن تۇمەنمىڭ كىتاب، بولۇپ قۇرلىرىدا جاھان كەزگەندەك!» دېگەنىدى. بۇ ئەقلىيە سۆزگە: «باشقا ئەلنىڭ ياغنچى، ساپانغا ساپاق بولۇر!» دېگەن چوڭقۇر ھەقىقەت يوشۇرۇنغان. ئۇ كىشىلەرنى «تۇمەنمىڭ كىتاب ئوقۇپ» لا قالماستىن، بەلكى «قۇرلىرىدا جاھان كېزىش» كە، «كىتاب» دېگىنى ئەمەلدە كۆرىستىشكە ئۇندەيدۇ. پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن «باشقا ئەلنىڭ ياغنچى» دىن ئۆزىمىزنىڭ «ساپان» لىرىغا «ساپاق» ياسىغىلى بولىدۇ!

ئاپتور كۆپ يىللاردىن بېرى ئەدەبىيات ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان پېشقەدەم مۇھەررىر. ئۇ 2001 — يىلى 11 — ئايدىن 2002 — يىلى 9 — ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قازاقىستاندا، غەربىي ئاسىيادىكى سەئۇدى ئەرەبىستاندا ۋە شەرقىي

ئاسىيادىكى ياپونىيىده ئارقا — ئارقىدىن زىيارەتتە بولدى. بۇ مەزگىلده، ئۇ ئىلگىرى — ئاخىر بولۇپ، قازاقىستاندىكى ئالما ئاتا شەھىرىده، سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مەككە، مەدىنە ۋە جىددە شەھەرلىرىده، شۇنىڭدەك ياپونىيىنىڭ خوككايدو ئارىلىدىكى ساپوررو، ئوتارو، فۇرۇبىرا، شاكوتان، چىۋىس ۋە ئابۇتا قاتارلىق شەھەرلىرىده بىر مەزگىل زىيارەتتە بولدى.

«چەت ئەلدىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» — ئاپتورنىڭ «يەتتىسۇدىكى كۇنلەرۋە تۇنلەر»، «ھىجازدىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر»، «خوككايدودىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» قاتارلىق ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان بىر پۈتۈن «ساياھەت ئەدەبىياتى» خاراكتېرىدىكى ئەسىرىدۇر.

«يەتتىسۇدىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» — ئاپتورنىڭ 2001 — يىلى 11 ئايدا قەدىمكى چاغلاردا «يەتتىسۇ» دەپ ئاتالغان قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىگە قىلغان زىيارەت خاتىرىسى ھېسابلىنىدۇ.

«ھىجازدىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» — ئاپتورنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىدىكى مەككە، مەدىنە ۋە جىددە شەھەرلىرى جايلاشقان ھىجازدا كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن يېزىلغان.

«خوككايدودىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» ده ئاپتور ئاۋۋال ھازىرقى ياپونىيىنىڭ رېئال تۈرمۇشىدىكى مەلۇم قىزىق نۇقتىلارنى ئۇدۇلدىن بايان قىلغان، ئاندىن ياپونىيىنىڭ شىمالىدىكى گۈزەل ئارال — خوككايدونىڭ تەبىئىي مەنزىلىرىنى ۋە بۇ يەردە ياشايدىغان ئادەملەرنىڭ ئۆرپ — ئادەتلىرىنى ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە سېزىمىغا ئاساسەن يان تەرەپتىن بايان قىلغان.

ئابدۇۋەلى ئەلى

چەت ئەللىكى كۈنلەر ۋە تۈنلەر

— چەت ئەلگە چىققان بىر ساياھەتچىنىڭ خاتىرىسىدىن

كىرىش سۆز

مەن ئەللىك ئۇچ ياشقا تولغان، قىرانلىق يېشىغا ئۇلاشقان ۋاقتىمدا ۋەتەندىن چېگرا ئاتلاپ چەت ئەلگە چىقىپ ساياھەت قىلىشىمغا توغرا كەلدى. ئويلاپ كۆرسەم، مۇشۇ ئەللىك ئۇچ يىل ئىچىدە ئەللىك ئۇچ يازلىق ئەللىك ئۇچ قىشنى ۋە جەمئىي ئون توققۇز مىڭ ئۇچ يۈزقىرىق بەش كۈن بىلەن يەنە شۇنىڭغا تەڭ مىقداردىكى تۈنلەرنى ۋەتەن قوينىدا يۇرۇپ ئۆزىتىپ قويۇپتىمەن!

ئېسىمدە قېلىشچە، (باشلانغۇچ مەكتەپتىڭ 3 ـ يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان مەزگىلىدە، خۇشۇت ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمىنى مۇھەممەت تۇردى ئىسىملىك بىر ياش بالىنى بىزنىڭ مەكتىپىمىز (ھازىرقى باغراش ناھىيىسى ساغاننۇر يېزىلىق 3 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ) گە ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلدى. ئۇ جۇغى كىچىكرەك، ئورۇق، ئاق پىشماق بىر يىگىت ئىدى.

مۇھەممەت تۇردى مۇئەللىم تۇنجى قېتىملىق دەرسىدە دوسكىغا بىر پارچە دۇنيا خەرىتىسىنى ئېسىپ قويۇپ، خەرىتىدىن بىزگە دۇنيادىكى يەتتە قىتئە، تۆت ئوكيانىنى ۋە مەشھۇر جايلارنى يەنە دۆلىتىمىز جۇڭگونىڭ دۇنيا خەرىتىسىدىكى ئورنىنى، ئەتراپىمىزدىكى قوشنا ئەللەرنى بىر ـ بىرلەپ كۆرسىتىپ، تەپسىلىي سۆزلەپ چۈشەندۈردى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، بىز ھەر قېتىمقى دەرسته سىنىپتا ئولتۇرۇپلا پۈتۈن دۇنيانى بىر قېتىم ساياھەت قىلىپ چىقالايدىغان بولدۇق!

بىر كۈنى مەن سىنىپتا ئولتۇرۇپ، دۇنيا خەرىتىسىگە قاراپ خىيال سۈرگىنىمدىن تەنەپپۇس ۋاقتىنىڭ قانداق توشۇپ قالغانلىقىنى، ئوقۇتقۇچىنىڭ سىنىپقا قانداق كىرگەنلىكىنى سەزمەپتىمەن. بېشىمغا ئاستا تەككەن شاپىلاقتىن چۆچۈپ قارىسام، ئوقۇتقۇچى مېنى «دوسكىغا چىق!» دەپ بۇيرۇۋاتقانىكەن!

— سەن نېمىگە مۇنداق ھاڭۋېقىپ ئولتۇرۇپ كەتتىڭ؟ — دەپ سوردى ئوقۇتقۇچى مېنىڭدىن، — ھاڭۋاقتى بولۇپ قالمىغىن يەنە!

— مۇئەللىم، مۇئەللىم! — دەپ تەڭلا چۈرقىراشتىي باشقا ساۋاقداشلىرىم، — ئۇ ھازىر چەت ئەلدە ساياھەت قىلىۋاتىدۇ!

— شۇنداقمۇ تېخى؟! — دەپ سوردى مېنىڭدىن ساۋاقداشلىرىمنىڭ جاۋابىغا قىزىققان ئوقۇتقۇچۇم، — ھە، ساياھەتنىڭ كۆڭۈللۈك بولۇۋاتامدۇ؟

مەن جاۋاب بېرىپ بولغۇچىلىك، ھېلىمە سەمەت ئىسىملىك بىر ساۋاقدېشىم:

— مەن ئۇنىڭغا: «ئەخمىقانە خىياللاردا بولما، كېسىپ ئېتىمەنكى، سەن ئۇنداق يىراق يەرلەرگە ئۆمرۈڭدە بارالمايسەن!» دېدىم! —دېدى ۋارقىراپ تۇرۇپ.

بۇ چاغدا، ئوقۇتقۇچىم مۇھەممەت نۇرىدىنىڭ چىرايى بىردىنلا جىددى تۈس ئالدى — دە، ئۇنىڭغا:

— ئۇنداق دېمە! مۇبادا شۇنداق بولۇپ قالسىچۇ، كىم بىلىدۇ، ئۇ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا تۇنجى قېتىم چەت ئەللەردە ساياھەت قىلغان بىردىنبىر ئادەم بولۇپ قالامدۇ، تېخى! چۈنكى ھاياتنىكى ئىشلارغا كېسىپ بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ! — دېدى.

مەن ساۋاقدېشىم ھېلىم سەمەتنىڭ ئېيتقان ھېلىقى سۆزىگە قاتتىق ئاچچىقىم كەلدى: «ئۇ قانداقلارچە مېنىڭ كەلگۈسى ئىشىمغا كېسىپ بىر نېمە دەيدىكەنە؟!» دەپ ئويلىدىم. بىراق، قاتتىق ئاچچىقىم كەلگەنلىكتىن ھېچنېمە دېيەلمىدىم. پەقەتلا: «كەلگۈسىدە چوڭ بولۇپ،

جىق پۇل تېپىپ، چەت ئەللەرگە چىقىپ، ئۆزۈمنى ساڭا بىر كۆرسىتىپ قويمايدىغان بولسام!» دەپ نىيەت قىلدىم.

مېنىڭ بۇ بالىلارچە خىيالىمنىڭ قىرىق بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن، رېئاللىققا ئايلىنىشىنى ئۆزۈممۇ ئويلىمىغانىكەنمەن. ھەقىقەتەن، ھاياتتىكى ئىشلارغا ئالدىن - ئالا كېسىپ بىر نېمە دېگىلى بولمايدىكەن ...

بىرىنچى قىسىم

يەتتىسىۇدىكى كۈنلەر ۋە تۈنلەر

دۆلەت چېگرىسىدىن ئۆتۈش

مەن ئەتىگەن سائەت (ئۈرۈمچى ۋاقتى) 8:00 دە دۆلىتىمىز چېگرىسىدىكى xxx ئېغىزىدا مېنى ئۇزۇتۇپ چىققان رېھىم ۋە ئىلھام دېگەن ئىككى ئىنىم بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشقاندىن كېيىن، چېگرىدىن چىقىش رەسمىيىتىمنى بېجىرىش ئۈچۈن تاموژنا زالىغا كىرىپ كەتتىم. بۇ چاغدا، چېگرىدىن چىقىدىغانلار ئاللىقاچان زال ئىچىدە ئۇزۇن بىر قاتار ئۆچىرەت بولۇپ تۇرۇشقانىكەن.

تاموژنا خادىملىرى ھەر بىر كىشىنىڭ پاسپورتىنى تولىمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن تەكشۈرۈپ، زادى مەسىلە يوق ئىكەنلىكىگە جەزىم قىلغاندىن كېيىنلا ئاندىن پاسپورتقا «تاق!» قىلىپ تامغا ئۇراتتى — دە، گېزەكتىكىسىنى چاقىراتتى. سائەت 9:00 لاردا ماڭا نۆۋەت كەلدى. مەن خاتىرجەم ھالدا پاسپورتۇمنى يېنىمدىن چىقىرىپ، تەكشۈرگۈچى خادىمنىڭ ئالدىغا قويدۇم.

چېگرا خادىملىرى ئىنتايىن ھۇشيار، ئىنتايىن ئېھتىياتچان، ئىنتايىن ئەستايىدىل ۋە خىزمەت پوزىتسىيىسى ئىنتايىن قاتتىق، ئىنتايىن مەسئۇلىيەتچان كىشىلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ ھۇشيار كۆزلىرىدىن ھەر قانداق شۇبھىلىك نەرسە قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. چېگرا خادىمى مېنىڭ پاسپورتۇمنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، پاسپورتتىكى تۇرلۇك مەلۇماتلارنى

ئالدىدىكى كومپيۇتېرغا بىر — بىرلەپ كىرگۈزۈپ، قايتا - قايتا تەكشۈرۈپ، سېلىشتۇرۇپ كۆردى. ئاندىن مېنىڭدىن سوئال سوراشقا باشلىدى:

— نەگە بارىسىز؟

— ئالمائاتاغا بارىمەن.

— نېمىشقا؟

— تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن.

— تۇغقىنىڭىز كىم؟

— ماھمۇت.

— نېمە ئىش قىلىدۇ؟

— ئاشپەزلىك قىلىدۇ.

— ئۇ سىزگە قانداق تۇغقان بولىدۇ؟

— ئۇ مېنىڭ بىر نەۋرە ئىنىم بولىدۇ.

تەكشۈرگۈچى ئۆزىنىڭ سورىغان سوئالىغا مېنىڭ قىلچىمۇ ھۈدۈقماستىن، بىمالال بېرىۋاتقان جاۋابىمنى ئاڭلاپ، پاسپورتۇمنى كومپيۇتېردىكى مەلۇماتلار بىلەن بىر - بىرلەپ قايتا سېلىشتۇرۇپ، ئاخىر پاسپورتۇمغا «تاق!» قىلىپ تامغا باستى — دە، ماڭا: «ئەمدى چېگرىدىن چىقسىڭىز بولىدۇ!» دېدى. مەن قول سومكامنى كۆتۈرۈپ، ئېغىزدىن ئەمدىلا ئۆتۈشۈمگە بىر ھەربىي كېلىپ، مېنى ياندىكى بىر ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ كۆتۈپ تۇرۇشۇمنى بۇيرۇدى ۋە قولۇمدىن پاسپورتۇمنى ئېلىۋالدى. مەن ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنۇپ، ياندىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم. ئالاھەزەل سائەت 00 : 10 لاردا، ئۇچ ھەربىي مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ، مېنى ياندىكى بىر ئۆيگە كىرىشكە بۇيرۇدى. مەن ھېلىقى ئۆيگە كىرىپ قارىۋېدىم. ئۆينىڭ ئىچىدە ئاددى سافا ۋە پاكار شىرە قويۇقلۇق ئىكەن. ئۇلار ماڭا قول سومكامدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى شىرە ئۈستىگە تۆكۈشكە بۇيرۇدى. قول سومكامدا لۇڭگە، سوپۇن، چىش

چوتكىسى، چىش پاستىسى، كۆرۈشكا، زۇكام دورىسى، ئۆت ياللۇغى دورىسى ۋە تۈرمۇش لازىمەتلىكلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى. ئۇلار سومكامنى تەپسىلىي ئاختۇرۇپ، گۇمانلىق نەرسىلەرنى بايقىمىغاندىن كېيىن، ھېلىقى دورىلارنى ماڭا كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «بۇ نېمە» دەپ سورىدى. مەن ئۇلارغا: «نېمە ئىكەنلىكى ئۇنىڭ ئۇستىدە يېزىقلىق تۇرمامدۇ؟» دەپ سوغۇقلا جاۋاب بەردىم.

ئۇلار ئاخىر ماڭا: «شىرە ئۇستىدىكى نەرسىلىرىڭىزنى يىغىشتۇرۇپ، ماشىنىغا چىقسىڭىز بولىدۇ!» دېدى. مەن نەرسە كېرەكلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ، پاسپورتۇمنى ئېلىپ قارشى تەرەپنىڭ چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا ئاپىرىپ قويىدىغان ئاپتوۋۇزغا ئون يۇەن تۆلەپ بېلەت ئالغاندىن كېيىن، بىر رۇس ئايالنىڭ يېنىدا ئولتۇردۇم، بۇ چاغدا سائەت دەل 00 : 10 بولغانىدى! مەن ئولتۇرغان ئاپتوۋۇز ئەمدىلا قوزغىلاي دېگىنىدە، بىر ھەربىي يىراقتىن قول ئىشارىتى قىلىپ، شوپۇرغا توختاشنى بۇيرۇدى ۋە ئاپتوبۇسقا چىقىپ مېنىڭدىن پاسپورتۇمنى چىقىرىشىمنى ۋە مېنىڭ ئاپتوبۇستىن چۈشۈشۈمنى تەلەپ قىلدى. مەن يەنىلا خاتىرجەم ھالدا يېنىمدىن بىمالال پاسپورتۇمنى چىقىرىپ ھېلىقى ھەربىيگە ئۇزاتتىم. ئۇ پاسپورتۇمنى ئېلىپ، ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ كەتتى. توپتوغرا قىرىق مىنۇت ئۆتكەندە، ھېلىقى ھەربىي قېشىمغا كېلىپ، پاسپورتۇمنى قولۇمغا بەردى ۋە «كەچۈرۈڭ، سىزنى مالال قىلىپ قويدۇق!» دېدى كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

بۇ چاغدا، مەن ئۇنىڭدىن: «نېمە ئۈچۈن مېنىڭ پاسپورتۇمنى ئۇچ قېتىم قايتا ـ قايتا تەكشۈرگىنىڭلارنى ماڭا چۈشەندۈرۈپ قويالامسىز؟» دەپ سورىدىم كۆلۈپ تۇرۇپ.

— كەچۈرۈڭ، بىز سىزنى باشقا بىرسىگە ئوخشىتىپ قويۇپتىمىز، — دېدى ھېلىقى ھەربىي سوئالىمغا جاۋابەن.

— مەن سىلەر ئىزدىگەن ئادەمگە ئوخشامدىكەنمەن؟ — دەپ سورىدىم كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ياق، ئوخشمايدىكەنسىز. بىراق، ئىسمىڭىز ئوخشىشىپ كېتىدىكەن!

— ئىسمىمدىكى خەنزۇچە خەتلەر ئوخشىشىپ كېتەمدىكەن؟

— ئىسمىڭىزدىكى خەنزۇچە خەتلەر ئوخشىشىپ كەتمەمسۇ، ئەمما، ئاھاڭداشلىق جەھەتتە ئوخشىشىپ كېتىدىكەن ئەمەسمۇ؟

— ئادەتتە دۆلەت ئىچىدە پۇقرالارنىڭ ئىسمىدىكى خەنزۇچە خەتلەردىن بىرەرسى ئوخشاشماي قالسىمۇ، — دېدىم مەن يەنىلا كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىرەر ئىشنى بېجىرىش زادىلا مۇمكىن بولمايدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئىسمىمدىكى خەنزۇچە خەتلەرنىڭ ئاھاڭداشلىقى تۇپەيلىدىن مەن قانداقسىگە سىلەر ئىزدىگەن ئادەم بولۇپ قالغىدەكمەن؟

— شۇڭا «ئوخشىتىپ قاپتۇق» دېدىمغۇ؟ ۋاي- ۋۇي، سىز خەنزۇچىنى ئاجايىپ ياخشى سۆزلەيدىكەنسىز — غۇ نېمە خىزمەت قىلىسىز؟

— مەن مەدەنىيەت ساھەسىدە خىزمەت قىلىمەن.

— پېشقەدەم يولداش ئىكەنسىز. بىزنىڭ خىزمىتىمىزنىڭ خاراكتېرىنى چۈشەنگەن بولسىڭىز؟ — دەپ ئىلتىجا قىلدى مېنىڭدىن ئۇ، — ئالدىڭىزدا كۆپ ئۇزىرىلىكىمىز!

— مەنغۇ چۈشىنىمەن، بىراق، سىزمۇ مېنى چۈشەنگەن بولسىڭىز! — دېدىم مەن كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىز بىر- بىرىمىزنى كۆپرەك چۈشەنگەن بولساق، بايىقىدەك ئاۋارچىلىقتا كۆپ سادىر بولمىغان بولاتتى!

ئۇ مېنىڭ سۆزۈمگە جاۋابەن:

— ۋاي شۇنداق بولمامدىغان! — دېۋىدى، ئىككىمىز تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتۇق!

مەن بۇ چاغدا سائىتىمگە قارىسام سائەت 11 گە 10 مىنۇتلا قاپتۇ. قارشى تەرەپ چېگرا قاراۋۇلخانىسىدىكى خادىملارنىڭ ئىشتىن چۈشىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا مەن ئوشۇق پاراڭ قىلماستىن ماشىنىغا چىقتىم — دە، قارشى تەرەپ چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا يۈرۈپ كەتتىم. مەن كېتىۋېتىپ، كەينىمگە بۇرۇلۇپ، ۋەتەننىڭ گۈزەل تاغ ـ دەريالىرىغا ئاخىرقى قېتىم قارىغىنىمدا خۇددى بارسا ـ كەلمەس يولغا كېتىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ كۆڭلۈم بىردىنلا بۇزۇلدى، كۆزلۈرۈمگە ئىسسىق ياش كەلدى.

بەش مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن، قارشى تەرەپنىڭ چېگرا قاراۋۇلغا يېتىپ كەلدۇق. چېگرادا سوغۇق مۇناسىۋەتلەر داۋام قىلغان ئاشۇ چاغلاردىكى جىددىي ھالەتتىن ھازىر ئەسەر قالمىغان بولسىمۇ، ئەمما، ئاشۇ بەختسىز يىللارنىڭ ئىزنالىرى بولغان ئاكۇپ، بېلىنداڑلارنىڭ ئىزلىرى، چېگرىدىن ئوغۇرلۇقچە ئۆتكۈچىلەردىن مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن توك قويۇپ بېرىلگەن ئۈچ مېتىر ئېگىزلىكتىكى تىكەنلىك سىم تورلارنى ياقىلىتىپ يىگىرمە مېتىر كەڭلىكتە باشتىن ـ ئاياق تىراكتور بىلەن ھەيدەپ تاشلانغان ئېھتىيات لېنىيىسى ۋە ئېگىز كۆزىتىش ۋېشكىلىرى ھازىرمۇ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

چېگرىدىن مېنىڭ بىلەن بىللە ئۆتكەن ھەمراھىم xxx قارشى تەرەپنىڭ 1 ـ قاراۋۇلىنىڭ قولىغا ئازاراق پۇل تىققاندىن كېيىن، بىز قارشى تەرەپنىڭ تامۇژنىسىغا ئوڭۇشلۇق يېتىپ كەلدۇق. قاراۋۇلنىڭ بىزگە بەرگەن يېشىل كارتىسىنى يانچۇقۇمغا سېلىپ قويۇپ، تاموژنىدىن ئۆتۈش رەسمىيىتى ئۆتەش ئۈچۈن ئۆچرەتتە تۇردۇق. بۇ چاغدا، مېنىڭ بىلەن بىللە ماڭغان ھېلىقى ھەمراھىم xxx ماڭا: «ھېلىقى كۆك كارتىنى مەھكەم ساقلاڭ، كېيىن چېگرىدىن چىقىشتا ئاشۇ كارتا بولمىسا، ئوشۇق شىتراف (جەرىمانە) تۆلەپ كېتىسىز!» دەپ جېكىلىدى.

بىز قارشى تەرەپ تاموژنا خادىمى تارقاتقان بىر ژاراق جەدۋەلنى تولدۇرۇشقا باشلىدۇق. بۇ جەدۋەلنىڭ نامى رۇسچە: «دىكلاراتسىيە» دەپ ئاتىلىدىكەن: ئۇيغۇرچە «ئىلتىماسنامە»، خەنزۇچە «شېنبىاۋدەن» دېيىلىدىكەن. مەن دىكلاراتسىيىگە چېگرىدىن ئېلىپ كىرگەن پۇل، فوتو ئاپپارات، ئۇنئالغۇ، ھەر خىل قىممەت باھالىق بۇيۇملارنىڭ ئېنىق مىقدارىنى تولدۇردۇم. ھەمراھىم xxx دىكلاراتسىيىنى تولدۇرۇشتىن ئىلگىرى مېنى: «يېنىڭىزدىكى ئامېرىكا دوللىرى بىلەن ئېلېكترىك بۇيۇملارنى چوقۇم تولۇق، ئېنىق تولدۇرۇڭ، بولمىسا، ناھەق شتراف (جەرىمانە) تۆلەپ كېتىسىز!» دەپ ئاگاھلاندۇرۇپ قويغانلىقتىن، مەن ئېلىپ ماڭغان پۇل - پېچەك، نەرسە - كېرەكلىرىمنىمۇ ئېنىق، تولۇق تولدۇردۇم.

دىكلاراتسىيىنى تولدۇرۇپ بولۇپ، قائىدە بويىچە مەن چېگرىدىن ئۆتۈش رەسمىيىتىمنى بېجىرىش ئۈچۈن تۇرغان كىشىلەرنىڭ كەينىدە ئۆچىرەتتە تىزىلىپ تۇردۇم. تاموژنا زالىدا چېگرىدىن ئۆتۈش ئېغىزى ئاران بىرلا ئىكەن! كىشىلەر بىر قەدەم، بىر قەدەمدىن ئالدىغا سۇرىلىپ تۇراتتى. سائىتىگە قارىسام، ئىشتىن چۈشىدىغانغا يېقىنلىشىپ قاپتۇ. شۇڭا، سەۋىر تاقەت بىلەن نۆۋەت كۈتمەكتىن باشقا ئامال بولمىدى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ئىش ئۈنۈمىنىڭ ئاستىلىقى دۆلىتىمىزدىكىنىمۇ ئارقىدا ئىكەن! ئون بەش — يىگىرمە مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن بىر قېتىم «تاق، تاق!» قىلىپ ئۇرۇلغان تامغىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى. بۇ ئاۋاز بىر ئادەمنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈش رەسمىيىتىمنىڭ تاماملانغانلىقىدىن بېرىلگەن بېشارەت ئىدى! مەن تاقەتسىزلەنگەنلىكىمدىن ئۆز - ئۆزۈمگە: «بۇلارنىڭ ئىش ئۈنۈمى نېمىدېگەن ئاستا!» دەپ سۆزلەپ كېتىپتىمەن.

— بۇ دۆلەتتە ئىش ئۈنۈمى مانا مۇشۇنداق ئاستا! — دېدى قۇلىقىمغا پىچىرلاپ يېنىمدا تۇرغان بىر ژۇرنالىست مېنىڭ

بايىقى سۆزۈمگە جاۋابەن. سالاپەتتىدىن ئۇنىڭ بىلىملىك كىشى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى، — سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، سوتسىيالىستىك قازاقستان بىراقلا كاپىتالىستىك قازاقستانغا ئۆزگىرىپ كەتتى. شۇنىڭغا ئەگىشىپ بۇ دۆلەتنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىدىمۇ ئىنتايىن زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. ئەسلىدىكى بىر قاتار سوتسىيالىستىك باشقۇرۇش تۈزۈملىرى پۈتۈنلەي پاچاقلاپ تاشلاندى، كاپىتالىستىك باشقۇرۇش تۈزۈملىرى تېخى پۈتۈنلەي مۈكەممەللەشىپ كەتمىدى. ھەقىقى سوتسىيالىستىك تۈزۈمدە بۇنداق يالقاۋلىققا مۇتلەق يول قويۇلمايدۇ! شۇنداقلا ھەقىقى كاپىتالىستىك تۈزۈمدىمۇ بۇنداق يالقاۋلىققا مۇتلەق يول قويۇلمايدۇ، ئەلۋەتتە! شۇڭا، ھازىرقى قازاقستاندا ئىشلىگەن بىلەن ئىشلىمىگەننىڭ، ئىشچان بىلەن يالقاۋنىڭ، ياخشى بىلەن يامانىنىڭ ئانچە پەرقى بولمىغاچقا، ئىشنى ئاخىساتقۇچىلار بىلەن كىمنىڭ كارى بولسۇن دەيسىز! پىكىر قىلىسىڭىز ھېچكىم ئاڭلىمايدۇ. نە دۆلەتنىڭ ئوبرازى، نە «كۆزنەك ئوبرازى» دېگەنلەر بۇ ئەلدە نۆلگە تەڭ!

. . .

مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ بېشىمنى لىڭشىتتىم. ئەمما، ئۇندىمىدىم.

چەت ئەللىك بولۇش سالاھىيىتىم بىلەن مەن بۇ يەردە قازاقستانىنىڭ «سوتسىيالىزم» دىن «كاپىتالىزم» غا ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكى مەسىلىسى ئۈستىدە ھېچقانداق باھا بېرمەكچى ئەمەسمەن! ھەتتا، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاسمىنىدا، جۇملىدىن قازاقستان ئاسمىنىدا يەتمىش يىل لەپىلدىگەن قىزىل بايراقنىڭ ئاخىر يەرگە چۈشكەنلىكى، سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ جۇملىدىن قازاقستان كومپارتىيەسىنىڭ توغرا ياكى خاتالىقى ئۈستىدە سىياسىي مۇلاھىزە يۈرگۈزمەكچىمۇ ئەمەسمەن. چۈنكى، ھەر بىر دۆلەت خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ تەرەققىيات يولىنى ئۆزلىرى

تاللىۋېلىش ئەركىنلىكى بولىدۇ. مەن بۇنداق تاللاش ھوقۇقى تولۇق ھۆرمەتلىنىشى كېرەك، دەپ قارايمەن .

مەن بىر جۈملىگولۇق سايامەتچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەن قازاقستاندا كۆرگەن ئاڭلىغانلىرىمنى ئەينەن، ئوبيېكتىپ، ھېچقانداق غەرەزسىز ھالدا ئوقۇرمەنلەرگە بايان قىلىپ بەرمەكچىمەن، خالاس!

مەن ھېلىقى سالاپەتلىك كىشىنىڭ سۆزلىرىنى پەقەت ئاڭلاپ قويۇش بىلەن كۇپايىلەنمىدىم.

مەن پاسپورتۇم بىلەن دىكلاراتسىيىنى يېنىمدىن چىقىرىپ ئۇزاتتىم. دېرىزىنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان ياش بىر پاگرانچىنىڭ پاسپورتۇمنى قولىغا ئېلىپ، ئۇزاق تەكشۈرۈپ قاراپ كەتتى ـ دە، ئاندىن ئالدىدىكى كومپيۇتېرغا بىر ھازا سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، ماڭا:

— بىر چەتكە ئۆتۈپ تۇر، — دېدى قوپاللىق بىلەن قولىنى شىلتىپ.

مەن نائىلاج بىر چەتكە ئۆتۈپ تۇردۇم. بۇ چاغدا يەنە بىر پاگرانچىنىڭ دەرھال يېنىمدا پەيدا بولدى. مېنىڭ ھەمراھىم xxx «جىددىيلەشمەڭ!» دېگەندەك قىلىپ قولۇمنى قىسىپ قويدى. مەن قازاقستان تاموژنىسىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈۋاتقان كىشىلەر بىلەن تاموژنا خادىملىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆز ئالدىمدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا قاراپ تۇردۇم. بەزىلەر رەسمىيەتلىرىنى ناھايىتى تېز بېجىرىپ تاموژنىدىن ھەش ـ پەش دېگۈچىلىك ئارىلىقتا ئۆتۈپ بولدى. يەنە بەزىلەر بولسا، بايىقى ئاستا سۈرئەت بىلەن بىر قەدەم، بىر قەدەمدىن ئالدىغا سۈرۈلۈپ تۇراتتى. تاموژنا خادىملىرى ئاجايىپ پارىخور، مۇنقا زەھەر يوتۇشتىن يانمايدىغان تولىمۇ يۈزى قېلىن ئادەملەر ئىكەن! ئۇلار تاموژنىدىن ئۆتىدىغان ھەر بىر ئادەمدىن قىلچىمۇ تەپتارتماستىن پۇل تەلەپ قىلىشاتتى. مەن بۇ خەقنىڭ پۇلغا تولىمۇ ھېرىسمەن

ئاچ كۆز خەق ئىكەنلىكىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغانىدىم. ئەمما، بۇ قېتىم ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، ھەيرانلىق ئىلكىدە قولۇمنىڭ دۇمبىسىنى چىشلەپلا قالدىم! ئالدىمدا ئۆچۈرەتتە تۇرغان بەزى «ئەقىللىق» كىشىلەر تاموژنىدىن ئوتۇشلۇق، تېزرەك ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن پاسپورت ئىچىگە ئون دوللارلىق، يىگىرمە دوللارلىق، ھەتتا ئەللىك، يۈز دوللارلىق تىزىلارنى قىستۇرۇپ تاموژنا خادىملىرىغا بېرىۋاتاتتى. تاموژنا خادىملىرى پاسپورت ئىچىگە قىستۇرۇغلۇق پۇللارنى قىلچىمۇ ئۇيالماستىن چۆنتىكىگە سېلىشاتتى — دە، پاسپورتنىڭ تۈزۈكىمۇ تەكشۈرمەستىنلا ھېلىقى «ئەقىللىقلەر»نى تاموژنىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىشەتتى! بىراق، ئىشنىڭ يولىنى ئۇقمىغان ماڭا ئوخشاش «نادان» كىشىلەر بولسا بىر تەرەپتە كۆزىنى پارقىرىتىشىپ قاراپ قېلىشاتتى.

بىر چاغلاردا، مېنىڭ ھەمراھىم xxx ھېلىقى تاموژنا خادىمىنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىۋېدى، ئۇ:

— ئۇنداق بولسا، بىر ئادەمگە 800 تەڭگىدىن جەمئىي 1600 تەڭگە بەرسەڭ، سېنى ۋە بۇ ئادىمىڭنى چېگرىدىن ئۆتكۈزىمەن! بولمىسا، چېگرىدىن ئۆتكۈزمەيمەن! — دېدى. ھەمراھىم دەرھال يېنىدىن 800 تەڭگىنى چىقىرىپ ھېلىقى تاموژنا خادىمىگە بەردى — دە، ئۆزى تاموژنىدىن ئوتۇشلۇق ئۆتۈپ كەتتى!

ئۇ تاموژنىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ماڭا: «ھەرگىز پۇل بەرمەڭ!» دەپ ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن، ھېلىقى تاموژنا خادىمى بىلەن يەنە بىر ھازاغىچە سودىلاشتى.

قازاقىستاندا رۇبلى بىكار قىلىنغاندىن كېيىن «تەڭگە» دەپ ئاتىلىدىغان قەغەز پۇل ئەسلىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى رۇبلىسىنىڭ ئورنىنى ئالغانىدى. 17 قازاقىستان تەڭ[illegible]سى بىر يۈەن خەلق پۇلىغا تەڭ ئىدى. دېمەك، 1600 قازاقىستان تەڭگىسى

تەخمىنەن 90 يۈەن خەلق پۇلىغا تەڭ ياكى تەخمىنەن 60. 10 ئامېرىكا دوللىرىغا تەڭ، دېگەنلىك بولىدۇ!

ئاخىر، ئۇلار كام قىسمىنى يەنە بىر قېتىمدا تولدۇرۇپ بېرىدىغان بولۇشۇپ، سودىدا پۈتۈشتى. شۇنداق قىلىپ بىز تاموژنىدىن مىڭبىر جاپادا ئاران ئۆتۈۋالدۇق. بۇ چاغدا سائەت 12 گە بەش مىنۇت قالغانىدى!

مەن تاكسى ماشىنىلىرى توختايدىغان مەيدانغا كېتىۋېتىپ، ھەمراھىمدىن بايىقى ئىشلارنى سورىدىم. ئۇ ئەتراپىغا قارىۋېتىپ، بەزى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردى:

— بۇرۇنقى چاغلاردا بىز تاموژنىدىن ئۆتكەندە ئۇلار ھەرگىز پۇل ئالمايتتى، — دېدى ئۇ بىر ئۇلۇغ كىچىك تىنىۋېتىپ، — بىراق، چېگرىدىن ئۆتىدىغانلار ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمىگەنلىكتىن، «پۇل بەرسەم مېنى ئىتتىك ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ» دەپ قاراپ، ئۆزلىرىنىڭ چېگرىدىن قانۇنلۇق ئۆتۈۋاتقانلىقىنى ئويلاپمۇ قويماستىن، پاگرانچىك (قاراۋۇلخانا خادىملىرى)، تاموژنا خادىملىرىغا پۇل تىقىش ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردىكىلەرنى پۇلغا يامان ئۆگىتىپ قويۇشتى.

— شۇنداق، — دەپ دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدىم، — ئەسلىدە بۇ دۇنيادا ئەسكى ئىشلار يوق ئىدى. ئەمما، پاخشى ئادەملەر بىر - بىرىگە يول قويۇشۇۋۇەرگەندىن كېيىن، ئەسكى ئىشلار كۆپەيىشكە باشلىغان!

— شۇنداقمۇ دەيلۇق. بىراق، پاگرانچىكلار بىلەن تاموژنا خادىملارمۇ ئەسلىدە ياخشى ئادەملەر ئىدىغۇ. شۇنىڭغا ئوخشاشلا، سىز — بىزگە ئوخشاش تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن چېگرىدىن ئۆتىدىغانلارمۇ ياخشى ئادەملەر ئىدىغۇ؟ ئەجىبا، ھازىر ئادەملەر نېمە ئانداق بىر - بىرىگە قارا قويىدىغان بولۇشۇپ كېتىشكەندۇ؟

— بۇ گەپنى بەك ئوبدان سورىدىڭىز! — دېدىم مەن سەل

ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — قاششاق، نامرات تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان نۇرغۇن كىشىلەر مازىرقى ۋاقىتتا بايىاشاتچىلىق ئىچىدە ياشايدۇ. پاراغەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلسىمۇ، ئەمما، قورسىقى تويغۇدەك، ئۇچىسى ئىللىغۇدەك كىيىم كېيىش دەرىجىسىگە يېتىشنى ئۆزىگە دەپ بىلىشىدۇ. كىشىلەردە شەكىللەنگەن بۇنداق ئىككى خىل پىسخىك ھالەتكە نامراتلىق، قاششاقلىقنىڭ تامغىسى چوڭقۇر بېسىلغان! چۈنكى، قاششاقلىق، نامراتلىق ئىچىدە ئۆتكەن ھاياتتا ماددى قاششاقلىق بىلەن مەنىۋى قاششاقلىق خۇددى قوشكېزەك بولۇپ تۇغۇلغان بىر جۈپ بالىغا ئوخشايدۇ!

ئۇ مېنىڭ ئوخشىتىشىمنى ئاڭلاپ قاتتىق كۈلۈپ كەتتى - دە، بايىقى ئۇزۇلۇپ قالغان سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشقا باشلىدى:

— پاگرانچىكلار ۋە تاموژنىدا ئىشلەيدىغانلار ئوچۇقتىن ئوچۇق پارا سورىشىدۇ. يەنە تېخى ئۇلار ئۇچۇن ئاز پۇل ئازلىق قىلمايدۇ، كۆپ پۇل كۆپلىك قىلمايدۇ! ئەڭ كۆپ بولغاندا ئەللىك، يۈز، بەش يۈز دوللار پارا سورىشىدۇ. دىكلاراتسىيىگە يېزىلغان پۇلنى سانىغاندا بىر قىسىم پۇلنى كۆزىڭىزگە قارىتىپ تۇرۇپ سوقىۋالىدۇ.

— ئۇلار پارا ئالغان پۇللىرىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشىدۇ؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن قىزىقىپ، — كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلمامدۇ؟

— ئۇلار ئالغان پارىسىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆزلىرىنىڭ چۆنتىكىگە سالغاندىن باشقا، قالغانلىرىنى دەرىجىمۇ دەرىجە يۇقىرى تۇرىدىغان باشلىقلىرىنىڭ چۆنتىكىگە سالىدۇ. شۇڭا، كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلغان بىلەن بىكار. ئۇنى سورايدىغان كىم بار دەيسىز؟ بۇ ئەلنىڭ شەھەرلىرىدە باشقا باي دۆلەتلەرنىڭ پۇقرالىرى كېدىيىشىپ يۈرىشىدۇ. پەقەت بىزلا خۇددى ئىگە - چاقسىز بىچارىلەردەك بويۇن قىسىپ يۈرىمىز!

بىز ئەسلىدە بۇ يەردە قانۇنلۇق تىجارەت قىلىپ يۈرىۋاتمىزغۇ، شۇڭا، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشلۇق ۋەكىللىرى بىزگە ئىگە بولۇشى كېرەك ئىدى . . .

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ ئۇلۇغ — كىچىك تىنىپ قويدى — دە، ئاندىن ئۇنچىقمىدى.

مەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىزنىڭكىلەرنىڭ قاتتىق ئېھتىياتچانلىقىغا ئىچىمدە ھەقىقەتەن قايىل بولدۇم، شۇنداقلا قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ پۇلغا قاتتىق ھېرىسمەنلىكىدىنمۇ ھەقىقەتەن ھەيران قالدىم . . .

بىز تاكسى ماشىنىلىرى توختايدىغان مەيدانغا يېتىپ كېلىپ كەلمەيلا ئۇيغۇر، قازاق، رۇس تاكسىچىلىرىنىڭ قورشاۋىدا قالدۇق. ئۇلار مىڭبىر چارە - ئامالالار بىلەن بىزنى ئۆزلىرىنىڭ ماشىنىسىدا ئولتۇرغۇشقا قىزىقتۇراتتى. ئاخىر بىز يەركەتلىك ھىلىشات ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر تاكسىچى بىلەن پۇتۇشۇپ، ئۇنىڭ ماشىنىسىدا قەدىمىي يەتتىسۇ ۋادىسىنىڭ مەركىزى بولغان ئالمائاتا شەھرىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. شۇنداق قىلىپ، مەن ئۇزاقتىن بېرى بىر بېرىپ كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان گۈزەل يەتتىسۇ ۋادىسىغا ئاخىر قەدەم باستىم!

«يەركەت جامەسنى ئاخىر كۆردۇم!»

كەچكۈز پەسلى، تەڭرى تاغلىرىنىڭ باغرىغا جايلاشقان يەتتىسۇ ژادىسى ئالتۇن كۆزنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە چۈمكەلگەنىدى. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىرىنچى چوڭ شەھىرى ھېسابلىنىدىغان ئالمائاتا شەھرىگە بارىدىغان تۆز ۋە كەڭ ئاسفالت يول داغدام، ئوچۇق بولۇپ، يولدا بىز ئولتۇرغان ماشىنىدىن باشقا ماشىنا يوق دېيەرلىك ئىدى. يولنىڭ ئىككى قاسىنقى كۆز يەتكۈسىز تۈزلەڭلىك بولۇپ، تۈپرىقى مۇنبەت، ئوت - چۆپلىرى ئەلۋەك، سۈيى مول ئېكىنزارلىق ئىدى. بىراق، ئېتىزلىقلارنىڭ كۆپ قىسمى تېرىلماي ئاق تاشلىۋېتىلگەن بولۇپ، يىراق تاغ باغرىدىكى يايلاقلاردا ئاندا - ساندا قوي - كالا پادىلىرى ئوتلاپ يۈرۈشەتتى. مەن ماشىنىدا كېتىۋېتىپ پايانسىز يەتتىسۇ ژادىسىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدىن تەسىرلىنىپ، ئىختىيارسىز ھالدا قەدىمكى «تۈران قوشىقى» نى ئوقۇشقا باشلىدىم. ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن نەمۇنە قالغان بۇ «تۈران قوشىقى» دا گۈزەل تۈران ژادىسىنىڭ قەدىمكى سەلتەنەتلىك مەنزىرىسى مۇنداق ئوبرازلىق تەسۋىرلەنگەنىدى:

تۈران دەرياسى چوغاي تېغىنىڭ
باغرىنى بويلاپ ئوينىاپ ئاقىدۇ.
ئاسمان گۈمبىزى بارگاھىسىمان،

چەكسىز دالىلارنى قاپلاپ ياتىدۇ.

كۆرۈنەر كۆپكۆك پايانسىز ئاسمان،
دالىلار كەڭرى كۆز سالساڭ قايان.
ئەسكەندە شامال ئوتلار ئەگسە باش،
سانسىز قوي، كالا بولىدۇ ئايان . . .

بىراق، مەن كۆز ئالدىمدىن شامالدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بۇ مەنزىرىلەر ئىچىدىن مەشھۇر «تۇران قوشىقى» دا تەسۋىرلەنگەن ئاشۇ گۈزەل مەنزىرىلەرنى ئۇچرىتالماي، بوينۇمنى سوزۇپ، ئەتراپقا قاراشقا باشلىدىم - دە، «قېنى ئاشۇ قوي كالىلارنى چۆكۈرىدىغان قېلىن، بۇلۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر؟ قېنى ئاشۇ پەقەت شامال ئەسكەندىلا ئاندىن ئايان بولىدىغان سانسىز قوي - كالىلار؟ . . . » دەپ ئۆزۈمگە ئۆزۈم سۆزلەپ كەتكىنىمنى تۇيمايلا قاپتىمەن.

— رەھمەتلىك ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە، — دەپ سۆزۈمگە قوشۇمچە قىلدى يەركەتلىك تاكسى شوپۇرى ھلشات مېنى نېمە دېمەكچى بولغانلىقىمنى چۈشىنىپ، — ئىلگىرىكى چاغلاردا بۇ يەرلەردە ئوتِ - چۆپلەر ھەقىقەتەن بولۇق ئۆسىدىكەن. بىنەم - ئېتىزلاردا كىشىلەر پات - پاتلا ئۇنتۇپ قالىدىغان ساپان - بوقۇسا ياكى كەتمەن - ئاماچلار ئۇچ - تۆت كۈنلا تالادا قالسا، ھۆل يېغىنىنىڭ دەستىدە يەردىن ئۆسۈپ چىققان ئوت - چۆپلەرنىڭ ئاستىدا كۆرۈنمەي قالار ئىكەن!

— . . .

تاكسىنىڭ ئىچى بىر پەس جىمجىتلىققا چۆمدى.

— موللىكا، بۇ يەرلەر قانداق قىلىپ، «يەتتىسۇ ۋادىسى» دەپ ئاتىلىپ قالغان؟ — دەپ سورىدى مېنىڭدىن ھەمراھىم xxx ئارىلىقتىكى سۈكۈناتنى بۇزۇپ.

— سۆزلەپ كەلسەك گەپ ئۇزىراپ كېتىدۇ. ئەگەر ئاڭلاشنى خالىساڭلار، مەن قىسقىچە سۆزلەپ بېرەي، — دېدىم كۇلۇپ تۇرۇپ.

— قۇلىقىمىز سىزدە، قېنى مەرھەمەت قىلىپ سۆزلەپ بېرىڭ! — دېيىشتى ئۇلار تەڭلا.

— «يەتتىسۇ ژادىسى» دېگىنىمىز، — دەپ سۆزۈمنى باشلىدىم مەن سەل - پەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، تارىخىي - جۇغراپىيەۋى نام. ئۇ — غەربىي شىمالىي تەڭرى تاغلىرىدىن ئېقىپ چىقىپ، تارىختا: «كاتتا دېڭىز» دەپ ئاتالغان ھازىرقى بالقاش كۆلىگە قۇيىلىدىغان يەتتە تارام سۇ — يەتتە دەريانى كۆرسىتىدۇ. ئاقباش تەڭرى تاغلىرىدىن ئېقىپ چىقىدىغان مۇشۇ يەتتە تارام دەريا سۇيىدىن سۇ ئىچىپ كۆكەرگەن پايانسىز كەڭ مۇنبەت ژادا — تارىختا «يەتتىسۇ ژادىسى» دەپ ئاتالغان. بۇگۈنكى قازاقىستان ۋە قىرغىزىستان جۇمھۇرىيەتلىرى دەل ئاشۇ مۇنبەت يەتتىسۇ ژادىسىدا قۇرۇلغان! بۇ يەتتىسۇ: ئىلى، ئاقسۇ، چۇ، كۆكسۇ، قارا تال - لەپشى ۋە تەنتەك قاتارلىق يەتتە ئەزىم دەريانىڭ ئومۇمىي نامىدۇر! . . .

— . . . .

بىز ئولتۇرغان تاكسى تۇپتۇز كەتكەن كەڭرى داغدام ئاسفالىت يولىدا سائىتىگە 140 كىلومېتىر تېزلىكتە ئۇچقاندەك كېتىۋاتماقتا. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوغدىلىدىغان ياۋايى ھايۋانلار بىلەن ئۇچار قۇشلارنىڭ گرانىت تاشتىن ئۇيۇپ ياسالغان ھەيكەللىرى كەينى - كەينىدىن كۆزىمىزگە چېلىققىلى تۇردى. يول ياقىسىدا تۇرغان بۇركۇت، ئاق‌قو، ئار قار، كېيىك، يولۋاس، بۆرىلەرنىڭ تۇرلۇك قىياپەتتىكى تاش ھەيكەللىرى كىشىگە خۇددى تىرىكتەكلا تۇيغۇ بېرەتتى.

يول ياقىسىدىكى بۇ مەنزىرىلەرگە قىزىقىپ قاراپ قالغانلىقىمنى كۆرگەن تاكسى شوپۇرى ھېلىشات مېنىڭدىن:

— موللىكا، سىلەردىمۇ مۇشۇنداق ھەيكەللەر بارمۇ؟ — دەپ سوراپ قالدى.

— ئۇكاموي، نەدىكىنى دەيسىز — دەپ جاۋاب بەردى مېنىڭ ھەمراھىم xxx مەن ئېغىز ئاچقۇچە دەررۇ، — بىزدە ساپلا سۈڭ ۋۇكۇڭ بىلەن جۇباجېيلەرنىڭ ھەيكىلىنى ئۇچرىتىسىز!

مەن ئۇندېمىدىم. تاكسى شوپۇرى ھىلشات بۇ گەپنى چۈشەندىمۇ، چۈشەنمىدىمۇ بىلمىدىم، ئەيتاۋۇر ئۇمۇ گەپ قىلمىدى.

تاكسىنىڭ ئىچى يەنىلا سوغۇتنىڭ ئىچىگە چۆمدى. ئالمائاتاغا باردىغان يول بەك كەڭ، بەك تۈز ئىدى. يولنىڭ بەزى بۆلەكلىرى ھەتتا زامانىۋى كۆرەشچى ئايروپىلانلار قونالايدىغان ۋە ئۇچالايدىغان قىلىپ لايىھىلەنگەنىدى. ھىلشاتنىڭ ئېيتىشىچە، مۇشۇنداق يول بۆلەكلىرىنىڭ يېنىدىلا يەر ئاستىغا ئايروپىلان ئىسكىلاتلىرىمۇ لايىھىلىنىپ ياسالغانكەن. ئەمما، بىز ئۇنى زادىلا سېزەلمىدۇق. بۇ يولدا كېتىۋاتقان ۋە كېلىۋاتقان ماشىنىلار ناھايىتى ئاز ئىدى. پۈتۈن 400 كىلومېتىر مۇساپىدە بىزگە ئاران 12 ماشىنا ئۇچرىدى. بىز تاكى ئالمائاتا ئەتراپىغا يېتىپ كەلگەندىلا ئاندىن ماشىنىلار بىردىنلا كۆپەيىشكە باشلىدى.

ئاسماندا ئاندا ـ ساندا ئۇزۇپ يۈرگەن پاختىدەك ئاپپاق بۇلۇتلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھاۋا بەك ئوچۇق، بەك سۈزۈك ئىدى. بۇ يەردە ئىللىق كۈز تېخى داۋاملىشىۋاتقان بولۇپ، ئەتراپ كۈز مەنزىرىسى ئىچىگە چۆمگەنىدى. پۈتۈن ئاسمان زەڭگەر تۈسكە كىرگەن بولۇپ، كىشىگە بىر خىل ئازادىلىك بېغىشلايتتى. مەن مول ـ ھوسۇل مەۋسۇمى بولغان ئالتۇن كۈزنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە مەھلىيا بولۇپ كېتىپ، قويۇق مەھەللە ئىچىگە قانداق كىرىپ قالغانلىقىمنى تۇيمايلا قاپتىمەن.

— بۇ يەر قەيەر؟ — دەپ سورىدىم ھەيرانلىق نەزىرىمنى شوپۇر ھەلشاتقا ئاغدۇرۇپ، — ئېزىپ كېتىپ غۇلجىغا كېلىپ قالدۇقمۇ نېمە؟

مەن كۆزۈمگە ئىشەنمەيلا قالغانىدىم. رەتلىك، كەڭرى ۋە تۆپتۈز كوچىلار، گۈزەللەردە ئولىشىۋالغان ئادەملەرنىڭ كۆپلىكىدىن خۇددى ئۆزىڭىزنى گۈزەل غۇلجا شەھرىنىڭ تاشلەپكە بازىرىدا تۇرغاندەك ھېس قىلاتتىڭىز. سودىدا پۈتۈشەلمەي بىر-بىرىگە ھەزىلە - چاقچاق قىلىشىۋاتقان ئادەملەرنىڭ تەلەپپۈزلىرى خۇددى گەپتان غۇلجىلىقلاردىن قىلچىمۇ پەرقلەنمەيتتى. چاھار بازارچى سودىگەرلەرنىڭ، رەستە ئارىلاپ ئۆز مېلىنى ماختىشىپ ۋارقىرىشىۋاتقان ۋاپۇرۇشلارنىڭ سودا - سېتىق قىلىشىۋاتقان چاغدىكى ئەستايىدىللىقى بىر تېمىننىڭ ئۈستىدە تۇرۇشىدىغان تىرىشچان غۇلجىلىقلاردىن ئازراقمۇ قېلىشمايتتى.

— يەركەتكە كەلدۇق! — دېدى تاكسى شوپۇرى ھەلشات خۇشخۇيلۇق بىلەن، — قانداق موللىكا، بىزنىڭ يەركەتلىك سىلەردىكى غۇلجىغا ئوخشامدىكەن؟

— ۋاي ئوخشىمامدىغان؟! مۇشۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە مەن ئۆزۈمنى خۇددى غۇلجىغا كېلىپ قالغاندەكلا ھېس قىلماقتىمەن! — دېدىم جاۋابەن.

— بىراق، يەركەتنىڭ تەرەققىياتى سىلەردىكى غۇلجىنىڭ تەرەققىياتىغا يەتمەيدۇ — دە! — دېدى ئۇ ئويچان كۆزلىرىنى مېنىڭدىن ئەپقېچىپ، — بۇ يەردىكى ھالەت ئىلگىرىكى ئىزىدا توختاپ قالغان، ئىلگىرىلەش بولمىدى. شۇڭا، يەركەتنى قانداقمۇ سىلەردىكى غۇلجىغا سېلىشتۇرۇش مۇمكىن؟!

يەركەتنى مەن پەقەت مەشھۇر «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» دىنلا بىلىشكە باشلىغانىدىم. شۇڭا «يەركەت زادى قانداق يەر بولغىيتى، بىر كۆرۈپ باقسام . . .» دېگەن خىيال ئۆزۈن يىللاردىن بېرى مېنى چۈلغىۋالغانىدى. نىھايەت، بۇگۈن مۇشۇ

تاپنىڭ ئۆزىدە، مەن پەقەت «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» دىن بىلەلىگەن ئاشۇ قەدىمىي يەركەنلىك تاماشىنى قىلىپ كۆرۈۋېلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانىدىم! شۇڭا، مەن ھېلىشاتنىڭ بايىقى سۆزىگە ئۇدۇل جاۋاب بېرىمەستىن «مېنى يەركەت مەدرىسىگە ئاپارغان بولسىڭىز؟» دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

ھېلىشات «ماقۇل!» دېگىنىچە دەرھال رولنى قايرىدى — دە، بىزنى ئۇدۇل يەركەت مەدرىسىگە ئېلىپ ماڭدى.

بىز كۆتەرمە قىلىپ سېلىنغان بىر قەۋەتلىك كۆك خىش ئۆيلەردىن ھاسىل بولغان بىر نەچچە كوچىنى كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن، يەركەت شەھرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان چاھار سۇ مەيدانىغا يېتىپ كەلدۇق (بىراق، ھازىر بۇ مەيدان چاھار سۇ دەپ ئاتالمايدىكەن). مەيداننىڭ شەرقىي - جەنۇب تەرىپىدە قاناتلىرىنى خۇددى لاچىنەك يېيىپ تۇرغان، بالىخانلىق، ياغاچ تاش، خىش قۇرۇلمىلىق كاتتا بىر ئىسلام ئىمارىتى بىلەن بىر ئىسلام مۇنارى ئاسمان - پەلەك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بۇ شەرق ئىسلام پاسونى بىلەن جۇڭگو پاسۇنىنىڭ قوشۇلمىسىدىن ھاسىل بولغان ئۆزگىچە ئۇسلۇپ ۋە ئۆزگىچە شەكىلگە ئىگە كۆركەم، ھەيۋەتلىك بىر ئىمارەت ئىدى!

بىز تاكسىدىن چۈشۈپ، مەدرىسىنىڭ ئىچىگە كىرمەكچى بولدۇق. بىراق، مەدرىسىنىڭ ئىشىك - دەرۋازىلىرىنىڭ ھەممىسى تاقاپ قويۇلغانىكەن! بىز ئايلىنىپ مەدرىسىنىڭ شەرقىي شىمالىي بۇرجىگىدىكى كىچىك بىر مەسچىتىنىڭ ئالدىغا كەلسەك، يەركەت مەسچىتىنىڭ ئىمامغالى دېگەن قازاق ئىمامى ئالدىمىزغا ئۇچرىدى، بىز ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن:

— مەن جۇڭگو پۇقراسى، — دەپ ئۆزۈمنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇردۇم، — ۋەتەندىكى چېغىمدا، يەركەت مەدرىسىنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانىدىم. بۇگۈن ماڭا بۇ مەشھۇر مەدرىسىنى كۆرۈش نېسىپ بوپتۇ. ئەگەر مۇمكىن بولسا، مەدرىسىنىڭ

ئىچىنى زىيارەت قىلىپ كۆرۈپ باقسام؟

— جوق، ھازىر مۇمكىن بولمايدى، — دېدى قازاق ئىمامى ئىمامغالى مېنىڭ تەلىپىمنى رەت قىلىپ، — سىرتتىن كۆرۈشكە بولادى!

— تەخسىر، بۇنىڭ نېمە ئۇچۇنلۇكىنى بىلىش مۇمكىنمىكىن؟

— بول مادرىسا ھازىر قازاق تارىخى موزېيىغا ئۆزگىرىپ كەتكەن. قازاقىستان ھۆكۈمىتى بول مادرىسىنى رېمونت قىلغۇزۇپچاتىر. سوغان، ھازىر كىرىۋگە بولمايدى!

— تەخسىر، سىز قازاق تارىخ مۇزېيىغا ئۆزگىرىپ كەتكەن يېرىكەت مەدرىسىنىڭ قاچان بىنا قىلىنغانلىقىنى بىزگە سۆزلەپ بېرەلەمسىز؟

— مەن بۇل مەسچىدكە جاڭادان ئىمام بولغانمېن. يېرىكەت مادرىسىنىڭ قاشان جاسالغانلىقىدىن قاباريم جوق!

— ناھايىتى بەلەن گەپ بولدى، رەھمەت سىزگە! سىزنى كۆپ ئاۋارە قىلىپ قويدۇق! — دېدىم — دە، تاكسى شوپۇرى ھىلشاتقا «ماڭايلى!» دەپ ئىشارەت قىلدىم.

بىز ئېغىر ھېس ـ تۇيغۇ ئىچىدە يېرىكەت مەدرىسىدىن ئايرىلدۇق ـ دە، ئالمائاتا تەرەپكە قاراپ يۇرۇپ كەتتۇق.

— موللىكا، يېرىكەت مەدرىسىنىڭ تارىخىغا زادى قانچە يىل بولغاندۇ؟ — دەپ سوربدى رولدا ئولتۇرغان ھىلشات ئالدى تەرەپتىن كۆزىنى ئۇزمەي تۇرۇپ.

— بۇ يىل يېرىكەت مەدرىسىنىڭ بىنا قىلغىنىغا ساقمۇ — ساق 120 يىل بولدى، — دەپ جاۋاب بەردىم ئۇنىڭ سوئالىغا. بۇ چاغدا مەن تېخى بايىقى مەيۇسلۇك، پەرىشانلىق ئىلكىدىن قۇتۇلالمىغانىدىم.

— ئاتام رەھمەتلىك: «يېرىكەت مەدرىسىنى بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز بىنا قىلغان» دەيدىغان، راست شۇنداقمۇ؟ — دەپ سوربدى ھىلشات رولنى چوڭ يولغا بۇراپ تۇرۇپ.

— ئاتىڭىز رەھمەتلىك شۇنداق دېگەن بولسا، ناھايىتى توغرا دەپتۇ، — دېدىم مەن بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىردىنلا جانلىنىپ، — يەركەت مەدرىسىنى بۇنىڭدىن يۇز يىل ئىلگىرى بولغان «كۆچ — كۆچ» تە ئىلى دىيارىدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ چىققان ۋېلىباي يولداش ئوغلى دېگەن مەشھۇر غۇلجىلىق باي سودىگەر ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ بىنا قىلدۇرغان.

— موللىكا، ئالمائاتاغا يەنە 200 كىلومېتىردىن كۆپرەك يول بار. شۇڭا، — دېدى ۋەتەندېشىم xxx ماڭا، — شۇڭا، يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن، مۇشۇ «كۆچ - كۆچ» ھەققىدە بىر سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز بوپتىكەن. ۋەتەندىكى چېغىمدا قېرىلاردىن: «كۆچ - كۆچ» ھەققىدە كۆپ ئاڭلايدىغان. بۇ زادى قانداق بولغان ئىش؟

— موللىكا، مېنىڭمۇ ئاشۇ «كۆچ - كۆچ» ۋەقەسىنىڭ ئۈجۈر - بۈجۈرىنى بىر ئاڭلىغىم بار ئىدى. چۈنكى مېنىڭ ئالتىنچى بوۋامۇ ئاشۇ «كۆچ - كۆچ» تە ئىلىنىڭ قاينۇق دېگەن يېرىدىن كۆچۈپ چىققانىكەن، — دېدى رولدا ئولتۇرغان ئىلھاتمۇ ھەمراھىمنىڭ سۆزىگە قوشۇمچە قىلىپ.

— بولىدۇ يېگىتلەر، ئەگەر ئاڭلاشنى خالىساڭلار، گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار. بىراق، ئۇكام ئىلھات، — دېدىم چاقچاق قىلىپ، — قۇلىقىڭىز مەندە بولسىمۇ، كۆزىڭىز يولدا، قولىڭىز رولدا بولسۇن جۇمۇ! . . .

— ھا، ھا! . . . چاتاق يوق موللىكا، چاتاق بار يەردە بىز يوق! . . .

— ھا، ھا! . . .

ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

بىز ئولتۇرغان تاكسى يول ياقىسىدىكى قويۇق ئۈيغۇر مەھەللە - كەنتلىرىنى ئارىلاپ، ئالمائاتا تەرەپكە ئۇچقاندەك كېلىۋاتماقتا. ماشىنىنىڭ ئىچى بىر پەس جىمجىتلىققا چۆمدى.

— بۇنىڭدىن 130 يىل مۇقەددەم ، — دەپ سوزۇمنى باشلىدىم مەن سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئەسكەر چىقىرىپ ۋەتىنىمىزنىڭ زېمىنى گۈزەل ئىلى دىيارىنى بېسىۋالدى. ئون يىل ئۆتۈپ 1880 ـ يىلىغا كەلگەندە، مانجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن تۈزگەن كېلىشىم بويىچە، چارروسىيە ھۆكۈمىتى تۆۋەنكى ئىلىنى — يەنى ھازىر بىز كېتىۋاتقان مۇشۇ كەڭ زېمىنىنى يۇتۇۋېلىش ھېساۋىغا يۇقىرىقى ئىلىنى — ۋەتىنىمىزنىڭ ھازىرقى ئىلى دىيارىنى مانجۇ ھۆكۈمىتىگە «قايتۇروۋېپ» بەردى. بىراق، ئۇ يەردىكى ئاھالىنى قورقىتىپ مەجبۇرىي يوسۇندا تۆۋەنكى ئىلىغا — يەنى ھازىرقى يەركەت، چىلەك، پەنجىم، كەتمەن ۋە سۇلتان قورغان — ھازىرقى ئالمائاتا قاتارلىق جايلارغا كۆچۈروۋېپ كەتتى. ئالاھەزەل 1884 ـ يىلىغا كەلگەندە، يۇقىرىقى ئىلىدىن ھازىر بىز «يەتتەسۇ» دەۋاتقان تۆۋەنكى ئىلىغا جەمئىي 9575 تۇتۇن، 45 مىڭ 373 جان ئادەم مەجبۇرىي كۆچۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ، يەتتەسۇدا قەدىمدىن تارتىپ ئۇيغۇرلار ياشاپ كەلگەن كەتمەننى ھېسابقا ئالمىغاندا، يەركەت، ئاقسۇ (كىچىك ئاقسۇ، چوڭ ئاقسۇ ـ دولاتا) ، سەككىز ئون ۋە بايانقازاق، چارىن، مالىباي، بايسېيىت، ماساقباي، قاينۇق، قورام، ئاسى، ئونئۆي، كېيىكباي، قارا تۇرۇق، قاراسۇ، ساز، جارىلقاپ، ماناپ، تاشتقارا، تەشكەنباي، پالتىباي قاتارلىق مەشھۇر ئۇيغۇر يۇرتلىرى پەيدا بولدى. كېيىنكى چاغلاردا، چارروسىيە مەئمۇرلىرى ئىلى دىيارىدىن يەتتەسۇغا كۆچۈرۈلگەن بۇ ئون مىڭ تۇتۇن ئويغۇرنى ئۇنۇملۇك ئىشلىتىش ئۈچۈن، يەركەت، ئاقسۇ ـ چارىن، مالىباي، قورام ۋە قارلاسۇ قاتارلىق بەش بولۇس ـ رايونىنى تەسىس قىلدى.

سىلەردىكى رايون — بىزدىكى ناھىيىگە تەڭ بولىدىغۇ دەيمەن؟

— دەپ سورىدىم مەن ھىلشاتتىن.

بۇ چاغدا ھىلشات مېنىڭ سۆزۈمنى تەستىقلاپ بېشىنى

لىكشىتىپ قويدى. مەن سۆزۈمنى داۋاملاشتۇردۇم:
— يۇقىرىدا ئېيتقان بەش بولۇس - رايونغا ئەسلىدىكى كەتمەن رايونى قوشۇلۇپ، — يەتتىنجى جەمئىي ئالتە ئۈيغۇر بولۇس - رايونى بارلىققا كەلدى.
تۇنجى تۇركۈمدە يۇقىرىقى ئىلىدىن كۆچۈپ چىققان ئۈيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى ئۆسەك دەريا‌سى بىلەن قورغاس دەريا‌سى ۋادىسىدىكى جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. هازىرقى يەركەت شەھىرىمۇ دەل ئاشۇ تۇنجى تۇركۈمدە ئىلى دىيارىدىن كۆچۈپ چىققان ئۈيغۇرلار تەرىپىدىن بىنا قىلىنغانىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 20- يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىغا بارغاندا، يەتتىنجى ۋە پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۈيغۇرلارنىڭ نوپۇسى كۆپىيىپ 500 مىڭغا يەتكەنىدى . . .
— بىزنىڭ يەركەت شەھىرىمىزنىڭ مۇنداقمۇ تارىخى بارەكەن! — دېدى تاكسى شوپۇرى ھېلىشات مېنىڭ سۆزۈمنىڭ ئاياغلاشقانلىقىنى كۆرۈپ، — ئاتام رەھمەتلىكتىن ئاتا — بوۋىلىرىمىزنىڭ يەركەتكەئاشۇ قېتىملىق «كۆچ - كۆچ» تە كۆچۈپ چىققانلىقىنى كۆپ ئاڭلىغان بولساممۇ، ئەمما بۇ تارىخنى ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن.
— هازىر «ئۆسەك ناخشىلىرى» دەپ ئاتالغان «كۆچ — كۆچ ناخشىلىرى» مۇ دەل ئاشۇ قېتىملىق پاجىئەلىك «كۆچ - كۆچ»نىڭ جانلىق شاھىدىدۇر، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇمچە قىلىپ.
— ئاتام رەھمەتلىك «ئۆسەك ناخشىلىرى» نى كۆپ ئوقۇيدىغان، بىراق، مەن بۇ ناخشىلاردا مۇنچىلىك سىرلارنىڭ بار ئىكەنلىكىنى زادى چۈشەنمەي كەپتىكەنمەن!
— «ئۆسەك ناخشىلىرى» دەپمۇ ئاتىلىدىغان «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» دا ئاشۇ قاباھەتلىك يىللاردا يۇقىرىقى ئىلى دىيارىدىن مەجبۇرەن كۆچۈرۈلگەن ئۈيغۇر خەلقىنىڭ قان -

ياشلىق پاجىئەلىك كەچۈرمىشلىرى ناھايىتى ئەينەن ۋە ناھايىتى ئوبرازلىق سۆزەتلەپ بېرىلگەن، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ.

— موللىكا، ناھايىتى توغرا دېدىڭىز، — دەپ سۆزۈمنى تەستىقلىدى ھەمراھىم xxx مۇ، — مەن ۋەتەندىن چىققاندا، «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» ئېلىنغان قاپلىق ئۇنىئالغۇ لىنتىسىدىن بىرنى ئېلىۋالغان. ماشىنىمىڭ ئۇنىئالغۇسىدا قويۇپ ئاڭلىغاچ ماڭمامدۇق!

ئۇنىڭ بۇ تەكلىپى ھەممىمىزگە بەك ياقتى. شۇڭا، دەرھال ماقۇل بولۇۋېدۇق، ئۇ قول سومكىسىدىن «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» ئېلىنغان قاپلىق ئۇنىئالغۇ لېنتىسىنى ئېلىپ، تاكسى شوپۇرى دىلشاتقا سۇندى.

دىلشات قاپلىق ئۇنىئالغۇنى ماشىنىدىكى ئۇنىئالغۇنىڭ كورۇپكىسىغا سېلىپ، كونۇپكىسىنى بېسىپ قويىۋېدى. ماشىنىمىڭ ئىچىدە ياڭراق ئەمما مۇڭلۇق ئاھاڭدا ئېيتىلغان «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» جاراڭلىق ئاۋازدا ياڭراشقا باشلىدى:

ئاق خان بىلەن قارا خان،
ئىنتىماق ئىكەن باشتا.
كۆچمەكنى خىيال ئەيلەپ،
سال باغلىدۇق قاشتا.

كۆچ - كۆچ بولۇپ قوزغالدۇق،
قالدى باغۇ — بوستانلار.
ئانا يۇرتتىن ئايرىلدۇق،
يۇرەكتە زەرداپ قانلار.

كۆچ - كۆچ دېسە بىلمەيدۇ،

كۆچۈپ كۆرمىگەن ئەللەر.
ئۆز يۇرتىغا يېتەمدۇ،
بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر .

ئۇنئالغۇياڭىرانقۇسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان «كۆچ - كۆچ» ناخشىلىرىنىڭ ئېغىر ئەمما ياڭراق ناخشا ساداسى ئىچىدە بىز ۋاقىتنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى تۇيمايلا قاپتۇق. شەرق تەرەپتىكى سۆيۈملۈك ۋەتەن بارغانسېرى ئۇزاقلاپ كەپنىمىزدە قېلىۋاتاتتى. «كۆچ - كۆچ ناخشىلىرى» دىن مەن ئىلى خەلقىنىڭ ئانا يۇرتقا بولغان ئىشقى - مۇھەببىتى، ئۇلارنىڭ شۇ ئەزىم ماكانغا تۆكۈلگەن كىندىك قانلىرى، ئانا يۇرتىنىڭ ساپ ھاۋاسى، ئىلى دەرياسىنىڭ ئوغۇز سۈتىدەك ئاق سۈيى، ئانا زېمىننى يورۇتقان ئىللىق قۇياش نۇرى ۋە ھالال مېھنەت تەرلىرىنى بۇ زېمىنغا تۆككەن ئاشۇ ئىلى ئەمگەكچىلىرىنىڭ گېگانت سىماسىنى كۆرگەندەك بولدۇم.

راست، ئۇلار بۇنىڭدىن يۈز يىل ئىلگىرى زامانىنىڭ تارلىقىدىن ئاشۇ زېمىنى كەڭ، بايلىقى مول ئەلۋەك ئىلى دىيارىنى تاشلاپ، ئەزەلدىن بېرىپ كۆرمىگەن، ياقا يۇرتلارغا سەرسان بولۇپ چىقىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئەلھال، ئاشۇ بەختسىز ئىلى تارانچىلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قەشقەر - خوتەن، ئاقسۇ دىيارلىرىدىن ئىلى ۋادىسىغا مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەنىدى. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى يۇرت - ماكانلىرىنى تاشلاپ، تاغ ئاتلاپ ئىلى دىيارىغا كېلىپ ئورۇنلاشقان ۋە بۇ يەرلەرنى ئېچىپ گۈللەندۇرگەنىدى. يۈز يىل ئۆتۈپ 1880- يىلغا كەلگەندە، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئاشۇ ئېچىنىشلىق قىسمەتلەر ۋە جۇدالىق بۇ ئەلدىكى خەلقنىڭ پىشانىسىغا تەقدىرى ئەزەل بولۇپ پۈتۈلگەندەكلا ئۇلارنىڭ «تارانچى» دەپ ئاتالغان كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭمۇ

بېشىغا كەلگەندى. . .

بىز ئۇنئالغۇدىن ياڭراق ئاڭلىنىۋاتقان «كۆچ - كۆچ» ناخشىلىرىنىڭ پىغانلىق ساداسى ئىچىدە، چوڭ يول ياقىسىغا جايلاشقان بۆك قارىياغاچلىق ئارىسىدىكى ئۇيغۇر مەھەللە - كەنتلىرىنى ئارىلاپ توختىماي ئۆتۈپ كەتتۇق . . .

ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان چوڭ يول ياقىسىدىكى پەنجىم، چۇنجى، چېلەك قاتارلىق يۇرت - ئاۋدانلار كەينىمىزدە قالدى. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، بۇ يەردىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ناھايىتى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كېتىپتۇ. بىراق، مەن بۇ يەردىكى خەلقنە ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمىدىم: گەرچە ئۇلارنىڭ تۇرمۇش مەئىشىتىنى ئىلگىرىكىدىن كۆپ ناچارلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما، يەرزېمىنى ناھايىتى كەڭ، ئاھالىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى يەنىلا يۇقىرى، خەلقى تەرتىپلىك، ئىنتىزاملىق ئىكەن.

ئالمائاتاغا يېقىن قالغانسېرى، يولدا ئاپتوموبىللار كۆپەيگىلى تۇردى. بىز داغدام ئاسفالىت يولدا تېز كېتىۋاتىمىز. نېمە بولغانلىقىنى ئۇقمايمەن. بىر چاغلاردا رولدا ئولتۇرغان دىلشات تۇيۇقسىزدىن ماشىنىنى قاتتىق تورمۇز قىلىپ توختاتتى. مەن چۆچۈپ كەتتىم — دە، بېشىمنى ماشىنىنىڭ دېرىزىسىدىن چىقىرىپ قارىسام، ئالدىمىزدا كىچىك ماشىنىلار قاتار توختاپ كېتىپتۇ. «قاتناش ھادىسىسى يۈز بەرگەن ئوخشايدۇ - دە، — دېدىم ئىچىمدە، — ئەمدى قاراڭغۇدا قالىدىغان بولدۇق! نەس باستى، دېگەن مانا شۇ — دە! . . .»

ھەمراھىم xxx تاكسىدىن چۈشۈپ ئالدى تەرەپكە ئۆتۈپ قاراپ بېقىپ، بىردەمدە قايتىپ كەلدى. مەن ئۇنىڭدىن «نېمە ئىش يۈز بېرىپتۇ؟» دەپ سورىۋېدىم. ئۇ: «چوڭ ئىش يۈز بەرمەپتۇ!» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، ئەسلىدە مۇنداق بىر ئىش ئىكەن: ئاغزىدا ئاسلىنىنى چىشلىۋالغان بىر

مۇشۇك ئاسلانلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ سالماق قەدەملىرى بىلەن ئالدىرىماي، تېنىمەي يولنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈۋاتقانكەن. كەينىدىكى ئەگەشتۇرۇپ ماڭغان ئاسلانلىرى قېچىپ بىر ئىزدا تۇرماپتۇ. كىشىلەر ئۇلارغا قاراپ كۈلۈشۈپ تۇرۇشقان ئىكەن. «قارا‌ڭ ماۋۇ ئىشنىڭ قىزىقلىقىنى، — دېدى ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، — بۇ خەق ئالجىپ قالغانمۇ نېمە؟! بىر پۇچقاق مۇشۇككە يول بېرىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان! ھېلىغۇ بىر پۇچقاق مۇشۇككەن، ئونى ھەتتا يۈزى بولغاندىمۇ، بىزدىكى خەقلەرنىڭ پەرۋايى پەلەك! يولۇمنى توستى، دېگەن باھانە بىلەن ماشىنىنى توختاتماي، باستۇرۇپ ئۆتۈپ كېتىۋېرىشىدۇ!...» ئۇ مېيىقىدا كۈلۈپ قويدى ـ ده ئۇ گېپىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئالدى تەرەپكە بىر قارىۋېتىپ ئورنىغا ئولتۇردى.

بىر كەملەردە ئالدىمىزدىكى ئاپتوموبىللار يۈرۈشكە باشلىدى، يول ئېچىلدى، ماشىنىلار ئۈيۈق ـ بۈيۈققا غۇرقىراپ ئۆتۈشكە باشلىدى. بىز يولىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. ئالمائاتاغا قاراپ كېتىۋاتىمىز. مەن ئەتراپتىكى مەنزىرىلەرگە قارىغاچ بايىقى قىزىق ئىشنى ئويلاپ ماڭدىم. قاچانلاردىدۇر ئوقۇغىنىم ئېسىمدە قالماپتۇ. ھازىرقى زامان ھىندىستان دۆلىتىنىڭ ئاتىسى گەندىنىڭ: «مەلۇم بىر جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيەتلىك جەمئىيەت ئىكەنلىكىگە ياكى ئەمەسلىكىگە باھا بېرىشتە، بۇ جەمئىيەتنىڭ ھايۋاناتلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىغا قاراش كېرەك!» دېگەنلىكى ئېسىمگە كەلدى. شۇنداق، ھايۋاناتلارنى ئاسراش ئېڭى ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىڭ يۈكسەك مەزمۇنلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. گەرچە، بۇنداق مەدەنىيەت ئۇقۇمى ئىنسانلارنىڭ ھايۋاناتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق مەۋجۇداتلارغا بولغان تومتاق، دەبدەبىلىك چۈشەنچىسى ھېسابلانسىمۇ، ئەمما، ئۇ قىلمىش بىلەن تەربىيىلىنىشنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شۇنداق بىر نەرسىكى، ئۇنى ئىگىلىيەلىگەن كىشىگە زور نەپ يەتكۈزىدۇ.

شۇڭا، ئۇنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئويلىغان ھەر قانداق بىر كىشى باشقىلارنىڭ مۇشۇنداق ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆگىنىشتىن ھەرگىز باش تارتماسلىقى كېرەك. چۈنكى، كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئۆچۈن مەدەنىيەتنىڭ يەتتە ئۇلۇشى بىر تۈرلۈك بېزەك بولۇپ سانالسا، ئىككى ئۇلۇشى ھەققى قىزىقىش ھېسابلىنىدۇ. پەقەت بىر ئۇلۇشلا ھەقىقى بىلىم ھېسابلىنىدۇ . . .

ئللىق ئالمائاتا

كەچ سائەت 4:00 تە بىز ئالمائاتا شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. ئالمائاتا كوچىلىرى كەڭ، دەل - دەرەخلىك، ئاۋات چىرايلىق شەھەر ئىكەن. شەھەرنىڭ ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 70% — 60% نى ئىگىلەيدىكەن. شۇڭا، ئوتتۇرا ئاسىيادا ئالمائاتانىڭ «ئورمانلىقتىكى شەھەر» دېگەن مەشھۇر نامى بار ئىكەن. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىشتىن ئىلگىرىكى چاغلاردا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى خېلى بىر مەزگىل ئىچىدە ئالمائاتا ئىزچىل تۇردە قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى بولۇپ كەلگەندى. مۇھىتنى بۇلغاپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، زاۋۇت - فابرىكىلارنىڭ كۆپ قىسمى شەھەرنىڭ غەربىي - شىمالىدىكى چەت رايونلارغا مەركەزلەشكەن بولسىمۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ، قازاقىستان ھۆكۈمىتى پايتەختىنى ئاستانە (ئىلگىرىكى ئاقموللا شەھىرى) گە كۆچۈرگەندىن كېيىن مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىپتۇ. ئەمما، ئادەمنى خۇشال قىلىدىغىنى، قازاقىستان ھۆكۈمىتى بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىشقا باشلاپتۇ.

تاكسى شوپۇرى ھەلىشات مەن بەرگەن ئادرېس بويىچە مېنى ئۇدۇل xxx كوچىسىدىكى بىر نەۋرە ئىنىم ماھمۇتنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى. ئۆي ئىگىسى زۇلخۇمارخانىم ۋە ئۇنىڭ يولدىشى

خوجەخمەت ئاكا تولىمۇ قىزغىن، مېھماندوست كىچىك پېئىل ئادەملەر ئىكەن. ئۇلار: «ماھمۇت ئوستامىنىڭ خىتايدىن ئاكىسى كەپتۇ» دېيىشىپ، مېنى قىزغىن كۆتۈۋېلىشتى. قازاقىستاندا ۋەتىنىمىز جۇڭگونى «خىتاي» دەپ ئاتايدىكەن. بۇ ئاتالغۇ سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانماستىن ئىلگىرىلا رۇسچىدىن ئۆزلەشكەن بولۇپ، رۇسچىغا قەدىمكى زاماندا ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ شىمالىي قىسمىدا ياشىغان قاراخىتايلارنىڭ مىللىتى نامىدىن ئۆزلەشكەن ئىكەن.

مەن قازاقىستاننى ئالمائاتاغا كەلگەندىن كېيىنلا ئاندىن پەيدىنپەي چۈشىنىشكە باشلىدىم. ئالمائاتاغا كىرگەندە كۆزۈمگە ئەڭ دەسلەپتە چېلىققىنى قىزىل رەڭلىك ئورغاق - بولقىلىق بايراق — سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بايرىقى بولماستىن، بەلكى قەدىمكى تۈركلەرنىڭ بۆرىنىڭ باش رەسمى چۈشۈرۈلگەن ھاۋا رەڭ بايرىقى — پەقەت بۆرىنىڭ باش رەسمىنىڭ ئورنىنى ئالتۇن رەڭلىك قۇياشنىڭ رەسمى ئالغان — قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بايرىقى بولدى. مېنىڭچە 20 — ئەسىردىكى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىمۇ خۇددى 20 - ئەسىردىكى رۇسىيە فىدراتسىيىسى بېسىپ ئۆتكەن يولنى بېسىپ ئۆتتى. بۇ يولنى غايەت زور بىر نۆلگە — چەمبىرەككە ئوخشىتىش مۇمكىن: كۆچمەن چارۋىچىلىق ئىگىلىدىكى قازاق دالاسى — سوتسىيالىستىك قازاقىستان سوۋېت جۇمھۇرىيىتى — كاپىتالىستىك قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى . . .

يەنى، شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، 74 يىل سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى باشتىن كۆچۈرگەندىن كېيىن، كاپىتالىزم بۇ زېمىندا تىرىلدى. قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تارىخى غايەت بىر يۇمىلاق چەمبەرنى بويلاپ دەۋر قىلىپ ئايلانغاندىن كېيىن يەنە ئەسلىدىكى نۇقتىسىغا قايتىپ كەلدى!

1922 ـ يىلى 30 ـ دېكابىردا، رۇسىيە فىدراتسىيىسى، جەنۇبىي كاۋكاز فىدراتسىيىسى، تۈركىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى، ئوكرائىنا، بېلورۇسسىيە قاتارلىق جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشىدىن سوۋېت سوتسىيالىستىك سويۇزلار رېسپوبلىكىسى ھاسىل بولغانىدى. بۇ غايەت زور گەۋدە قىسقارتىلىپ «س س س ر» دەپ ئاتالدى (بىزدە ئادەت بويىچە «سوۋېت ئىتتىپاقى» دەپ ئاتىلىپ كەلدى) . كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ، 15 ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان غايەت زور سوۋېت ئىمپېرىيىسى بولۇپ دۇنياغا تونۇلۇشقا باشلىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇلىشىپ كەلگەن «بەشيىللىقلار پىلانى» ئارقىلىق تېز تەرەققىي قىلىپ دۇنيا بويىچە قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلاندى. ھالبۇكى، ئەسلىدە تۈركىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەركىبىدىكى بىر ئاپتونوم جۇمھۇرىيەت ھېسابلىنىدىغان قازاقىستانمۇ كېيىنچە ئۆز ئالدىغا «قازاقىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتى» نامى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى 15 ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

قازاقىستان سوتسىيالىستىك سوۋېت جۇمھۇرىيىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قۇدرەتلىك سوۋېت ئىتتىپاقى باشچىلىقىدىكى سوتسىيالىزم لاگېرى بىلەن ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى باشچىلىقىدىكى كاپىتالىزم لاگېرى دۇنيادا بىر ـ بىرىگە قارىمۇ ـ قارشى ئىككى چوڭ خەلقئارا دۇشمەن كۈچ بولغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

نىھايەت، 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغا كەلگەندە يۇز بەرگەن ئاشۇ بىر قېتىملىق كەسكىن ئۆزگىرىشتە بۇنداق دۇشمەنلىك ھالەت ئاخىر بۇزۇپ تاشلاندى: 1991 ـ يىلى 24

ئاۋغۇست كۈنى، گورباچىۋ سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ باش سېكرېتارلىقىدىن ئىستېپا بەردى ۋە سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتكەنلىكىنى ئېلان قىلدى. 1991 ـ يىلى 27 ـ ئاۋغۇست كۈنى « س س س ر» ئاسمىنىدا 74 يىل لەپىلدىگەن سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ ئورغاق ـ بولقىلىق قىزىل بايرىقى بايراق خادىسىدىن جىمجىتلا چۈشۈرۈۋېتىلدى.

1991 ـ يىل دېكابىردا سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلاندى.

شۇ يىلى مۇستەقىل قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى ۋە تارىختىكى كۆكتۈرۈك ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ھاۋارەڭ بايرىقىنى ئۆزىنىڭ دۆلەت بايرىقى قىلىپ تاللىدى.

يۇقىرىقىلار ھەممىگە ئايان بولغان ئىشلار بولسىمۇ، مەن بۇ يەردە ئەسلى تېمىدىن چەتنەپ بۇ تارىخنى قىسقىچە ئەسلەپ ئۆتۈشنى لازىم تاپتىم. ئەمدى ئەسلىدىكى سۆزۈمگە كېلىمەن.

مەن ئۇلارنىڭ قىزغىنلىقىدىن تولىمۇ تەسىرلەندىم. بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئادىتى بويىچە سالاملىشىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، مېنى ماھمۇتنىڭ ياتقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇلار مېنىڭ كېلىدىغانلىقىمدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقاچقا، كارۋاتتىكى يوتقان ـ كۆرپە، پراستىنا، ياستۇق قاپلىرىنى پۈتۈنلەي يېڭىدىن ئالماشتۇرۇپ تەييارلاپ قويغانىكەن.

ئالمائاتانىڭ شۇ كۈنىدىكى تېمپېراتۇرى 16 سېلسىيە گرادۇس بولۇپ، خۇددى مېھماندوست ئالمائاتالىقلارنىڭ چىرايىدەكلا ئىللىق ئىدى . . .

«ۋەتەندېشىم، خۇش كەلدىڭىزمۇ»

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چوڭ دۆلەت بولغاچقا، ئالمائاتا شەھىرى ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە سىياسىي جەھەتتىكى مەركەزلىك سۇپىتى بىلەن خەلقئاراغا مەشھۇر چوڭ شەھەر ھېسابلىنىدىكەن. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانماستىن ئىلگىرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن خېلى بىر مەزگىلگىچە شەھەرنىڭ رەتلىك، تۇرلۇك مۇئەسسەسە ـ مەنقۇلاتلىرىنىڭ تولۇق بولۇشى بىلەن ئۆزىنىڭ زامانىۋى چوڭ شەھەرلىك ئورنىنى ساقلاپ كەلگەنىكەن. قازاقستان ھۆكۈمىتى پايتەختىنى ئالمائاتادىن ئاستانىغا يۆتكەپ كەتكەندىن كېيىن، ئىلگىرى باشلانغان نۇرغۇن قۇرۇلۇشلار تۇرلۇك سەۋەبلەر نەتىجىسىدە توختاپ قاپتۇ.

بۇگۈن ئەتتىگەن رامىزانىنىڭ تۇنجى كۈنى. ئالمائاتا ۋاقتى سائەت 10:5 ئۆتكەندە، ئۆي ئىگىسى خوجائەخمەت ئاكا مېنى ئويغاتتى. مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، ئادەت بويىچە، ئۆي ئىگىسى بىلەن بىللەن زوھۇرلۇق يېدۇق.

...

ئەتتىگەندە، ئىدارە — جەمئىيەتلەر ئىشقا چۈشكەندىن كېيىن، بىر نەچچە ئىنىم ماھمۇت پولىتسىيىگە پاسپورتۇمنى ئۇزارتىش ئۈچۈن ۋىزا قويدۇرغىلى ئېلىپ كەتتى. قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە ئىشلەپ پېنسىيىگە چىققان ساۋۇت موللا

ئابدوۋ ئەپەندى، ئابلىز غاپوروۋ ئەپەندى ۋە ھەسەنجان ئاكا، ۋاھاب ھاجىلار مېنىڭ كەلگىنىمنى ئاڭلاپ ئاتايىتەن مېنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ. ئۇلار بىلەن سالام ـ سائەت قىلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، سىرتنى ئايلىنىپ كىرمەكچى بولۇپ، بىللە شەھەرنىڭ مەركىزىدىكى جۇمھۇرىيەت مەيدانىغا كەتتۇق. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر نەچچە كۈن ئىچىدە ئۇلار ماڭا ھەمرا بولۇپ، ئالمائاتا شەھىرىنىڭ نۇرغۇن رايونلىرىنى، مەشھۇر جايلىرىنى كۆرسەتتى. . .

ئالمائاتادا ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغان ئىش شۇ بولدىكى، بىرسى، ئادەملىرى تولىمۇ ئەدەپلىك، قائىدە ـ يوسۇنلۇق ئىكەن. مەيلى خىزمەتچىسى بولسۇن، مەيلى زىيالىيسى ۋە ياكى ئىش ـ ئۇقەتچىلىرى بولسۇن ياكى ئاددى ئاھالىسى بولسۇن، ھەممىسى ئادەمگە ناھايىتى سىيلىق ـ سىپايە، ئەدەپ ـ سۇلكەت بىلەن مۇئامىلە قىلىدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇش، تاشقى قىياپىتىگە تولىمۇ دىققەت قىلىدىكەن. ھەر كۈنى ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن، مونچىغا كىرىپ پاكىز يۇيۇنۇپ، رەتلىك كىيىنىپ ئاندىن داستىخانغا جەم بولۇپ تاماق يەيدىكەن. ھەر جۈمە كۈنىدە بىر قېتىم جۈمە نامىزىغا داخىل بولۇش بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بىر پائالىيەت ھېسابلىنىدىكەن؛ يەنە بىرسى، ئالمائاتالىقلار ئاددى ـ ساددا، تېجەشلىك، كىچىك پېئىل ئىكەن. ئۇلار تاپقان پۇلىنى بىزدىكىدەك ئۆي زىننەتلەشكە سەرپ قىلماستىن، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ باشقا ئەڭ ئېھتىياجلىق ئىشلىرىغا سەرپ قىلىشىدىكەن. مەن چۈشكەن قورۇنىڭ خوجايىنى خوجاخمەت ئاكىنىڭ قورۇسى ئەسلىدە بىر نېمىسنىڭ قورۇسى ئىكەن. بۇ قورۇ ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ئەمما، ئۆيلىرى تۈرمۇشقا تولىمۇ قولايلىق، پاكىزە، ئازادە، ئېگىز ۋە يورۇق ئىكەن، ئاستى ـ

ئۇستى تاختايلىق بولۇپ، چېدىر شەكىلدە يېپىلغانىكەن.
مەن ئالمائاتالىقلارنىڭ داستىخان مەدەنىيىتىگە قايىل بولغىنىمدىن ھاڭ - تاڭ قالدىم. ئۇلار ھەر بىر ۋاق تاماقنىڭ داستىخىنىنى شۇنداق تۇجۇپىلەپ تەييارلايدىكەنكى، ھەر قېتىم ئۇلارنىڭ داستىخىنىغا داخىل بولغىنىمدا، ئۆزۈمنى خۇددى ياۋروپاچە رېستورانلاردا ئولتۇرغاندەك ھېس قىلىپ قالدىم. بىراق، ئۇلارنىڭ داستىخىنىدا بىزدە بولمىدىغان رېستوران ئىسراپچىلىقى قەتئىي يوق ئىكەن! ئۇلار بىر ۋاق تاماق داستىخىنىنى تەييارلاشنى بىر تۈرلۈك سىترولۇق سەنئەت دەپ قارايدىكەن. داستىخانغا يۇقىرىسى ناندىن، تۆۋىنى چايغىچىلىك بولغان نازۇ - نېمەتلەردىن ھەر خىل ۋارىنا - مۇراببالار، قەن
① كېزەك، ھۆل - قۇرۇق مېۋە - چېۋە، سۈت - قايماق، پىشلاق
② سارماي، ھەر خىل ئىسسىق - سوغۇق قورۇمىلار، قويۇق - سويۇق غىزالارنىڭ ھەممىسى تولۇق كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۆي ئىگىسى مېھمانلارنى تاماققا تەكلىپ قىلىدىكەن. تاماق ۋاقتىدا داستىخاندا ئورۇنسىز كۆلكە - چاقچاق، غەيۋەت - شىكايەت بولمايدىكەن، ھەتتا شالاپ - شۇلۇپ قىلىپ تاماق يېگەن ئاۋازلارمۇ قەتئىي ئاڭلانمايدىكەن، مەن بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، «بۇمۇ بىز ئۆگىنىشكە ئەرزىيدىغان بىر خىل داستىخان مەدەنىيىتى بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ قالدىم ئۆز ئىچىمدە. ياۋروپالىقلار ئاسىيالىقلارنى مازاق قىلىپ: «ئاسىيالىقلارنىڭ مەدەنىيىتى مودا قوغلىشىدىغان مەدەنىيەتتۇر. شۇڭا، ئاسىيالىقلار پۇل تاپسا مودا بولىدىغان نەرسىلەرگە خەجلەشكە ئامراق كېلىدۇ» دەيىشىدۇ. مېنىڭچە، ئادەم دۇنيادا ياشىغانىكەن، نېمىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى، ئۇنى قانداق قىلغاندا قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى بىلىشى كېرەك. ئەلۋەتتە ياخشى ئەخلاق، ئېسىل پەزىلەت ۋە مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ئورتاق

بولغان قىممەتلىك بايلىقتۇر. ھەر بىر كىشى مۇشۇنداق ياخشى ئەخلاق، ئېسىل پەزىلەت ۋە مۇنەۋۋەر مەدەنىيەتنى باشقىلاردىن ئۆگىنىش ئارقىلىقلا ئاندىن ئۆزىدە يېتىلدۈرۈش مۇمكىن، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنى كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپلا ئۆگىنىشكە ھەيدەكچىلىك قىلىپ تۇرۇشقا توغرى كېلىدۇ. بۇ ئانچە تەس ئىشمۇ ئەمەس، ئەلۋەتتە. مانا بىز مۇشۇنداق قىلىپ كەلمىدۇقمۇ؟

مەن كۆرگەن ئالمائاتا

مەن ئالمائاتاغا كېلىپ بىر - ئىككى كۈن دېمىمنى ئالغاندىن كېيىن، بىر نەۋرە ئىنىم ماھمۇت بىلەن ئالمائاتا شەھىرىنىڭ كوچىلىرىنى ئايلاندىم. شەھەر كوچىلىرى سوۋېت دەۋرىدە رۇس ئىنژېنېرلىرى تەرىپىدىن كەڭ قىلىپ لايىھىلەنگەن بولغاچقا، ئادەمگە بىر خىل ئازادىلىك ھېس قىلدۇرىدىكەن. ئۇرۇمچىنىڭ ئاسمانپەلەك ئېگىز قەد كۆتۈرگەن بىنالار ئارىسىدىكى تار - قىستاڭ، بۇرۇختۇمىلىق ۋە ئىس - تۈتەكلىك ھالەت بۇ يەردە قەتئىي يوق ئىكەن. ئالمائاتادا ئېگىز بىنالارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن بولسىمۇ، ئەمما كۆپ ئەمەس. جۇمھۇرىيەت مەيدانىنىڭ شەرقىي - شىمالىي تەرىپىگە جايلاشقان دۆلەتلىك مېھمانخانىمۇ ئاران 28 قەۋەت بولۇپ، ئۇ پۈتۈن شەھەر بويىچە بىردىنبىر ئېگىز بىنا ھېسابلىنىدىكەن. قۇيۇق ئۆسكەن دەل - دەرەخلەرنىڭ ئارقىسىدا تۆت - بەش قەۋەتلىك بىنالار ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقىپ قالىدىكەن، ھەممىلا يەر ياپ - يېشىللىق! مۇبادا، سىز مېنىڭدىن - ئالمائاتا توغرىلىق نېمىلەرنى ھېس قىلغانلىقىمنى سورىسىڭىز، مەن: «يېشىللىق، يېشىل ئالمائاتا!» دەپ جاۋاب بەرگەن بولاتتىم. مەن ئالمائاتاغا كەلگەن چېغىمدا بۇ يەر ئالتۇن كۈز پەسلىدە تۇرۇۋاتقان بولغاچقا، ياپ - يېشىل ئورمان بىلەن قاپلانغان بۇ شەھەرگە كىرىپلا، ئۆزۈمنى خۇددى ئورمان دېڭىزى ئىچىدە ئۈزۈپ يۈرگەندەك ھېس قىلغانىدىم.

مۇبادا، شۇ چاغدا شەھەرنى ئايروپىلان بىلەن ئۇستىدىن كۆرگەن بولسام، شەھەر كوچىلىرى كۆككە بوي تارتقان سەرۋى - شەمشادلارنىڭ قورشاۋىدا قالغانلىقتىن، بەلكىم ياپ - يېشىل ئورمانلىقتىن باشقا ھېچنېمىنى كۆرمىگەن بولاتتىمىكىن - تاڭ؟!

ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان مىكرو رايونلار (بىزدە «ئاھالە ئولتۇراق مەھەللىلىرى» دەپ ئاتىلىدۇ) دىكى ھەر بىر بىنا ئارىلىقى تولىمۇ كەڭ بولغانلىقتىن ئۇستىگە، قويۇق ئۆسكەن دەل - دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. مەن بۇنداق يۇقىرى نىسبەتلىك ئورمان بىلەن قاپلىنىش ھالىتىنىڭ پۈتۈن ئالمائاتا شەھىرىنىڭ ھاۋاسىنىڭ ھەممىشەم يېڭى ۋە ساپ بولۇشىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان «يېشىل ئۆپكە» لىك رولىنى ئۆتەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

ئالمائاتا كوچىلىرىدا كىچىك ماشىنىلار خۇددى ئۇرۇمچىنىڭ كوچىلىرىدەكلا ئىنتايىن كۆپ ئىكەن. قاتناش تىقىنچىلىقى بۇ يەردىمۇ خۇددى ئۇرۇمچىدىكىدەكلا ئېغىر ئىكەن. بىراق، مەن ئالمائاتادا ئۇرۇمچىدىكىدەك قاتناش زوراۋانلىقىنى ناھايىتى ئاز ئۇچراتتىم. ئالمائاتانىڭ شوپۇرلىرى تولىمۇ قائىدە - ئەدەبلىك ماشىنا ھەيدەيدىكەن ۋە ئادەمگە يول بېرىدىكەن. بىراق، ئۇرۇمچىدە ئادەم ماشىنىلارغا يول بېرىدۇ. ھەتتا كوچىنىڭ پىيادىلەر ئۆتۈشكە بولىدىغان ئالا - بالداق سىزىقى بار قىسمىغا كەلگەندە، پىيادىلەرنىڭ ئاشۇ ئالا - بالداق سىزىقتىن ئۆتۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، سۈرئەتنى قەتئىي ئاستىلاتماي ئادەم ئۇستىگە توغرىدىن - توغرا باستۇرۇپ كېلىۋېرىدۇ. شۇڭا، مەن بەزىدە: «بىزدە ئادەمنىڭ ئەتىۋارى يوقمىدۇ؟» دەپ ئويلاپ قالىمەن. ئېسىمدە قېلىشچە، بىر قېتىم مەن ئۇرۇمچى نەنمىن ئەترايىدا كوچىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتمەكچى بولۇپ، كوچىنىڭ ئالا - بالداق سىزىق بۆلۈكىدىن خەۋەپسىرەش تۇيغۇسى

ئىچىدە ئاران ئۆتۈپ كېتىۋاتسام، ئىچىدە چوڭ بىر ئىدارىنىڭ باشلىقى ئولتۇرغان قارا رەڭلىك بىر «خانتاجى» پىكاپ ئالدىمغا كېلىپلا «چىررىدە!» قىلىپ چىرقىراپ قاتتىق تورمۇزلىدى — دە، شوپۇرى بېشىنى ئەينەكتىن چىقىرىپ: «ھەي سىڭكۇ، ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ!» دەپ تىللاپ كەتكەنىدى.

بىراق، ئالماتادا بۇنداق قىلتاش زورۇنلۇقى قەتئىي مەۋجۇد ئەمەس ئىكەن. شۇڭا، ماشىنىلارنىڭ پىيادە ئادەمگە يول بەرگەنلىكىنى كۆرۈپ، ھەيرانۇ ـ ھەۋەس قالدىم!

ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئەركىن بازار ـ بارا خولكا

مەن ۋتەندېشىم ۋاھاپ ھاجى بىللەن بىللە ئالمائاتا شەھىرىدىكى باراخولكا بازىرىنى كۆردۇم. باراخولكا بازىرى ئالمائاتا شەھىرىنىڭ شەرقىي ـ شىمالىي تەرىپىدىكى سۇلتان قۇرغان رايونغا جايلاشقان مەشھۇر ئەركىن بازارنىڭ نامى.

ۋاھاپ ھاجىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، «باراخولكا» ـ رۇسچە سۆز بولۇپ «پىت بازىرى» دېگەنلىك بولىدىكەن. بۇ بازار ئەسلىدە كونا ـ يېڭى، ئەسكى ـ تۇسكى نەرسىلەرنى ساتىدىغان كىچىك بىر بازار بولۇپ، جۇڭگودىن ئوتتۇرا ئاسىياغا سودا ـ سېتىق قىلغىلى چىققان شىنجاڭلىق ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن ئەھىيا قىلىنغانىكەن.

قازاقىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن، جۇڭگو ـ قازاقىستان ئىككى دۆلەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇزۇلگەن ئالاقىدار كېلىشىملەرگە ئاساسەن، ئىككى دۆلەت چېگرىسىدىكى ئەنئەنىۋى ئېغىزلار ئارقا ـ ئارقىدىن ئېچىۋېتىلىشكە باشلىدى. 1994 ـ يىلىدىن باشلاپ ئالمائاتاغا تۇغقان يوقلاش، سودا قىلىش ئۈچۈن بارغان شىنجاڭلىق ئۇيغۇرلار بۇ يەرنىڭ سودا ـ سېتىق قىلىشقا تولىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ، مۇشۇ يەردە ئەركىن بازار ئاچقانىكەن. 1996 ـ يىلىغا كەلگەندە، بۇ بازار

بىردىنلا كېڭىيىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئۇلگۇجە مال ۋە پارچە مال ساتىدىغان مەركىزى بازارغا ئايلىنىپ قاپتۇ. «باراخولكا بازىرى» نىڭ ھازىرقى كۆلىمى ئۇرۇمچىدىكى «خۇالىڭ بازىرى» دىنمۇ بىر ھەسسە چوڭ ئىكەن (گەرچە «خۇالىڭ بازىرى» دەك ئۇنچىۋىلا زامانىۋى بولمىسىمۇ). سودىغا ئېچىپ بار ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئاچقان بۇ «باراخولكا بازىرى» نىڭ كېيىنكى چاغلاردا پۈتۈن قازاقىستان، ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە رۇسىيىنى باھاسى ئەرزان، سۈپىتى بىر قەدەر ياخشى تۇرلۇك مالالار بىلەن تەمىنلەيدىغان ھاياتىي كۇچكە ئىگە مەشھۇر مەركىزىي بازار بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەن بولغىيتتى؟!

«باراخولكا بازىرى» دا كانتېنىرى بار سودىگەرلەرنىڭ سانى 20 ـ 30 مىڭدىن ئاشىدىكەن. «كانتېنىر» — رۇسچە سۆز بولۇپ، «مال ساندۇقى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىكەن. بۇ ئۇيغۇرچە «دۇكان» دېگەنلىك بولىدىكەن. ھەر بىر كانتېنىرنىڭ يىللىق ئىجارە ھەققى 10 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى ئىكەن. بۇ تېخى كانتېنىر خوجايىنىنىڭ بازار باشقۇرۇش تارماقلىرىغا ھەر كۈنى تۆلەيدىغان 600 تەڭگە يەر ھەققى بىلەن ھەر ئايدا تۆلەيدىغان 10 مىڭ تەڭگە مىقدارىدىكى باج ـ سېلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدىكەن.

بازارنىڭ ئىشكىدە قازاقىستان دۆلەتلىك بانكىنىڭ ئامېرىكا دوللىرى، خەلق پۇلى ۋە قازاقىستان تەڭگىسىنىڭ ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇش قىممىتى ھەققىدىكى ئېلانى ئېسىپ قويۇلۇپتۇ. ئۇنىڭدا «بىر ئامېرىكا دوللىرى 150 قازاقىستان تەڭگىسىگە تەڭ؛ بىر يۈەن رېنمىن بى 17 قازاقىستان تەڭگىسىگە تەڭ» دەپ يېزىپ قويۇلۇپتۇ.

ۋاھاب ھاجى بىلەن بىللە كېچىك ماشىنا بىلەن «باراخولكا بازىرى» غا خېلى ئەتتىگەن كەلدۇق، دەپ ئويلىغان بولساقمۇ،

ئەمما، كىچىك ماشىنا قويىدىغان مەيدان ئاللىقاچان قالمىغانكەن. بىز مىڭبىر تەسلىكتە بازارنىڭ نېرىقى چېتىگە ئۆتۈپ، بىر بوش جاينى تاپقاندىن كېيىن، ساقچىغا يالۋۇرۇپ يۈرۈپ ئاران ماشىننى ساقلاشقا بېرىپ، بازارغا كىردۇق. بۇ چاغدا «باراخولكا بازىرى» ئاللىقاچان ئادەم دېگىزىغا ئايلانغانكەن.

مەن بازار ئىشىكىدىن كىرىۋېتىپ، ئىككى قولىدا بىر نەچچە بولاقنى كۆتۈرۈپ ئاران كېتىۋاتقان بىر ئوتتۇرا ياشلىق ئۇيغۇر ئايالنىڭ قىستىلىپ پەلەمپەيدىن چىقالماي تۇرغانلىقىنى كۆردۇم - دە، ئىتتىك بېرىپ، ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلەپ پەلەمپەيدىن ئۈستىگە چىقىرىپ قويدۇم.

— رەھمەت ئەپەندى، — دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ، — سىز بۇ يەرلىك ئەمەستەك قىلىسىز.

— خانىم، كۆزىڭىز ھەقىقەتەن ئۆتكۈر ئىكەن، — دەپ كۈلدۇم مەن ئۇنىڭ سۆزىگە جاۋاب بېرىپ تۇرۇپ، — شۇنداق، مەن بۇ يەرلىك ئەمەس. بۈگۈن ئەجەپ جىق سودا - سېتىق قىلىپسىزغۇ؟

شۇنداق قىلىپ، مەن ھېلىقى ناتونۇش خانىم بىلەن بازار ئىشىكىنىڭ ئالدىدا بىر پەس پاراڭلىشىپ تۇرۇپ قالدىم. ئۇنىڭ ماڭا دېيىشىچە، ئۇ ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىكەن. مۇشۇ بىر نەچچە يىلدىن بېرى، بۇ يەرنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچارلىشىپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ھەر ئايلىق مائاشىدىن توك پۇلى، گاز سۇ ھەققى، تېلېفون ھەققى (ئالمائاتا شەھىرىنىڭ ئايلىق تېلېفون ھەققى سوۋېت ئىتتىپاقى مەزگىلىدىكى ئۆلچەم بويىچە ئېلىنىدىكەن. شەھەر ئىچى تېلېفونى ئومۇمىيۈزلۈك 300 تەڭگە ئىكەن)، ئۆي ئىجارىسى قاتارلىق خىراجەتلەرنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئاشقان قىسمىنى ئاساسەن يېمەك - ئىچمەككە سەرپ قىلىدىكەن. ھېلىمۇ ياخشى ئۇنىڭ

سەيپۇڭلۇقتىن خەۋىرى بولغاچقا، كىيىدىغان كىيىم - كېچىكىنى بازاردىن سېتىۋالماي، ئۆزى تىكىپ كىيىدىكەن. بۇگۈن «باراخولكا بازىرى» غا ئەرزان جۇڭگو رەختلىرىنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن كەلگەنكەن. مەن ئۇنىڭدىن: «جۇڭگو مالىلىرىنىڭ سۈپىتى قانداق؟» دەپ سورىسام. ئۇ ماڭا: «ئالدىنقى يىللاردا جۇڭگو مالىلىرىنىڭ ساختىسى، ناچارلىرى كۆپ ئىدى. ھازىر خېلى ئازايدى. . . » ئۇ ماڭا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى: «1982 - يىلى كۈزدە، مەن تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بارغانىدىم. ئۈچامدىكى بۇ پوپايكىنى شۇ چاغدا ئۈرۈمچىدىكى داشىزى ماگىزىنىدىن ئالغانىدىم. ھازىرغا قەدەر كىيىۋاتىمەن. تېخى كونىراي دېگىنى يوق. شۇ چاغلاردا جۇڭگو مىللىنىڭ سۈپىتى نېمە دېگەن ياخشى ئىدى — ھە! بىراق، نەچچە يىلىنىڭ ئالدىدا جۇڭگولۇق «قويمىچىلار» ماركىسى ساختا، سۈپىتى ناچار مالىلارنى ئالمائاتادا تۇكمە قىلىپ سېتىپ، ئىستېمالچىلارنىڭ مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچراتقانلىقتىن، نەزەردىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئۇ چاغلاردا، سوۋېت دۆلىتى پارچىلىنىپ، رۇبلى بىر كېچىدىلا كېرەكسىز قەغەزگە ئايلىنىپ قالغاچقا، تۇرمۇشىمىز ئىنتايىن قىيىن ئىدى. يېمەي - ئىچمەي ئاران يىغقان پۇلغا يولدىشىمغا بىر خۇرۇم پەلتۇ ئېلىپ بەرگەنىدىم. ئۇچىسىغا نەچچە قېتىم ساپا - ساپمايلا تىكىشىدىن يىرتىلىپ، چېكىدىن ئاجراپ كەتتى. جۇڭگولۇق «قويمىچىلار» چاپانلارنىڭ ئىچىگە ئەسكى مازلارنى تىقىپ «ماموق چاپان» دەپ سېتىپ بېزنېسى ئالدىدى. ئوغلۇمغا «ئادىداس» مايكا - تروسكىلارنى ئېلىپ بېرىۋېدىم. بىر ئىككى قېتىم كېيىە - كەيمەيلا رەڭگى ئۆڭۈپ، سەتلا بىر نېمىگە ئايلىنىپ قالدى. شۇ چاغلاردا «جۇڭگو مىللى» ئەسكى - تۇسكى مالىلارنىڭ ئورتاق نامىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئىستېمالچىلارنىڭ تاۋارلارغا بولغان كۆز - قارىشى تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق شەكىللىنىدۇ.

جۇڭگو مېلىنىڭ تەسىرى ئەنە شۇنداق يامان بولغاچقا، خىزمەتداشلىرىمنىڭ ئارىسىدا بەزىلەر تا ھازىرغا قەدەر «جۇڭگو مېلى، دېسە، خۇددى ژاپادىن قاچقاندەك قاچىدۇ! مانا ھازىر بۇنداق ساختا، ناچار مالالار ئازايدى. ئۇنىڭ ئورنىنى سۈپەتلىك، ئەرزان جۇڭگو مالالىرى ئىگىلەشكە باشلىدى . . . »

مەن ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، ژاھاب ھاجى بىلەن بىللە ھەر خىل مالالارنى كۆرگەچ داۋاملىق بازار ئارىلىدۇق.

بازاردىكى مالنىڭ تۈرىنىڭ كۆپلۈكى، مال باھاسىنىڭ ئەرزانلىقى (يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئىچكىرىسىدە ئىشلەنگەن سۈپىتى ناچار ساختا جۇڭگو مالالىرى ئوتتۇرا ئاسىياغا كۆپلەپ ئېقىپ كىرىپ، جۇڭگو تاۋارلىرىنىڭ ئىناۋىتىنى تۆككەنلىكى ئۈچۈن، مەن بۇ مالالارنىڭ سۈپىتى ھەققىدە بىر نەرسە دېيەلمەيمەن) نى كۆرۈپ، ھەيران بولغىنىمدىن ئاغزىمنى ئېچىپلا قالدىم. بۇ يەردە جېجيانڭ ئۆلكىسىنىڭ ژېنجۇ شەھىرىدە ئىشلەنگەن بوغماق چاپاننى 40 ـ 50 يۈەن خەلق پۇلىغا ئالغىلى بولىدىكەن. سۈپىتى بىر قەدەر ئالىي بولغان دېرىزە پەردىلىكىنىڭ بىر مېتىرىنى بەش ـ ئالته يۈەنگە ئالغىلى بولىدىكەن، ژاھاب ھاجىنىڭ ئېيتىشىچە، سۈپەت جەھەتتە ئوپئوخشاش بولغان مۇشۇ خىلدىكى رۇسىيە رەختىنى ژېنجۇ رەختىگە قارىغاندا يەتته ـ سەككىز ھەسسە قىممەت تۇرىدىكەن.

ئېھتىمال بۈگۈن دەم ئېلىش كۈنى بولغانلىقتىن بولسا كېرەك، بازارغا كەلگەن كىشىلەر ئىنتايىن كۆپ ئىدى. بۇ قاينىاق بازار مەنزىرىسىنى كۆرۈپ، مەن ژەتىنمىدىكى قەشقەر ئوتتۇرا ئاسىيا بازىرى، سېرىق بويا بازىرى، خانئېرىق بازىرى ژە خوتەن ـ ئىلچى . . . بازىرىدىكى ئاشۇ ئاۋات بازار مەنزىرىلىرىنى ئىختىيارسىز ئەسلەپ قالدىم.

تۆمۈردىن ياسالغان بۇ كانتېنىر ـ دۈكانلار خۇددى سەرەڭگە قېپىغا ئوخشاش بىر ـ بىرىگە زىچ يانداشتۇرۇپ قاتار

تىزئۆتىلگەنىكەن. ئوت ئاپىتى يۈز بېرىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بازار باشقۇرۇش تارماقلىرى ئالمائاتانىڭ قىشلىق تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 30 C قا چۈشكەن ئەڭ قاتتىق سوغۇقلىرىدىمۇ كانتېنىرلاردا ئوت قالغىلى رۇخسەت قىلمايدىكەن.

بازاردا تىجارەت قىلىۋاتقان جۈڭگولۇق سودىگەرلەرنىڭ ئىچىدە شىنجاڭدىن چىققان غۇلجىلىق، ئۈرۈمچىلىك، ئاتۇشلۇق، قەشقەرلىك، خوتەنلىك ۋە باشقا جايلاردىن كەلگەن ئۇيغۇرلارمۇ ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن چىققان جېجىياڭلىق، خېنەنلىك، گۇاڭدۇڭلۇق، فۇجيەنلىك، شاڭخەيلىك، بېيجىڭلىق ۋە تىيەنجىنلىك تىجارەتچى خەنزۇلارمۇ كۆپ ئىكەن.

باراخولكا بازىرىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە جۈڭگو ـ قازاقىستان شىرىكچىلىكىدىكى «يالىيەن بازىرى» مېنىڭ دىققىتىمنى ئالاھىدە ئۆزىگە تارتتى. «يالىيەن بازىرى» ئۆچ قەۋەتلىك بازار بولۇپ، ئىچىدە جېجىياڭلىق سودىگەرلەر ناھايىتى كۆپ ئىكەن. بازاردا رۇسچىغا ئۇستا، خەنزۇچىنى ئۇقىدىغان قازاق قىزلىرى ئۇلارغا ياللىنىپ پىركازچىكلىق قىلىۋېتىپتۇ.

باراخولكا بازىرىدا تىجارەت قىلىۋاتقان خەنزۇ سودىگەرلىرىنىڭ ئارىسىدا (ئۇيغۇر سودىگەرلىرىمۇ بار) بىر قىسمىنىڭ قولىدا يېشىل كارتا بولغاندىن سىرت، قالغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قازاقىستاندا قىسقا مۇددەت تۇرۇشقا رۇخسەت ئالغان چاھار بازارچى سودىگەرلەر ئىكەن. «يېشىل كارتا» قازاقىستاندا ئۇزاق مۇددەت تۇرۇشقا رۇخسەت قىلىش گۇۋاھنامىسى ئىكەن.

ئىلگىرى، باراخولكىدا سودا قىلىدىغانلار ئاز بولغاچقا، پۇل تاپماقمۇ ئوڭاي ئىكەن. ۋاھاپ ھاجىنىڭ باراخولكىدا بەش ـ ئالتە يەردە كانتېنىرى بولغان ئىكەن. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باراخولكىدا كانتېنىرى بار شىنجاڭلىق ئۇيغۇر سودىگەرلىرى 3000 دىن ئاشار ئىكەن. سودىغا ماھىر،

ئىشچان، زېرەك ئۇيغۇرلار لىق مال قاچىلانغان ئېغىر قاپلارنى يۈدۈپ، چاھار بازارچىلىق قىلىش ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇچۇن چەكسىز ھاياتىي كۈچكە ئىگە بۇ مەركىزى بازارنى ئاخىر قۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، ھالا بۈگۈنگە كەلگەندە، رەھىمسىز بازار رىقابىتى ۋە تۇرلۇك سەۋەبلەر ئارقىسىدا، ئۇلار بۇ بازاردىن ئاستا ـ ئاستا سىقىپ چىقىرىلىشقا باشلاپتۇ. بۇنداق بازار رىقابىتىنىڭ دەھشەتلىك بولىدىغانلىقىنى ئوبرازلىق چۈشەندۈرۈشتە مەن ئۇيغۇرلاردا قەدىم ئەييامدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان «ئاتاڭ بازار، ئاناڭ بازار» دېگەن بىر مەشھۇر سۆزىدىن باشقا مۇۋاپىق سۆزنى تاپالمىدىم . . .

ئابايىنىڭ ھەيكىلى ئاستىدىكى سۆھبەت

مەن ئالمائاتادىكى كۈنلەردە، قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ خادىمى، پروفېسسور ساۋۇت موللا ئابدۇۋ ئەپەندى بىلەن بىللە بولدۇم. ئۇ چېچى ئاقارغان، بويى بىر مېتىر يەتمىش تۆت سانتىمېتىر ئۆپچۆرىسىدە، پېشى ئاتمىشلاردا بار بىر مويسېپىت ئىكەن. ئۇ ماڭا ئۆزىنىڭ يۈسۈپ خاس ھاجىپ بالاساغۇنى ھەققىدە بىر ئەسەر تەييارلاۋاتقانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن ئېيتىپ بەردى. ئۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەڭ دېمەتلىك قازاقستان زىيالىلىرى خروشتشوۋ، بېرژىنوۋ، گورباچېۋ دەۋرلىرىنىمۇ ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەنلەر ھەتتا، سوۋېت دۆلىتىنىڭ قانداق پارچىلانغانلىقىنىمۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەر ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار يەنە ماۋزېدۇڭ دەۋرىدىكى جۇڭگونى كۆرگەن، جۇڭگو - سوۋېت ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن كەسكىن بەس - مۇنازىرىلەرنى، ھەتتا ھەربىي توقۇنۇشلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. كېيىنكى چاغلاردا جۇڭگو زېمىندا ئارقا ئارقىدىن يۈز بەرگەن زور ئۆزگىرىشلەردىن تولۇق خەۋەردار ئىدى. شۇڭا، ساۋۇت موللا ئابدۇۋ ئەپەندى چوڭقۇر تارىخىي سېلىشتۇرما ھېسسىياتىغا ئىگە، مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلالايدىغان ئالىم ئىدى.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئۇ مېنى تراللىبوس بىلەن ئالمائاتادىكى جۇمھۇرىيەت مەيدانىنىڭ غەربىي - جەنۇبىغا

جايلاشقان ئاباي خاتىره ساريىغا ئېلىپ كەلدى. مەن قازاق خەلقىنىڭ، جۇملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي مىللەتلىرىنىڭ 19 ـ ئەسىردە ياشىغان ئولۇغ مۇتەپەككۇرى ئاباي قونانبايىنىڭ بىرىنچى ھەيكىلى ئالدىدا تۇرۇپ، ئۆز خەلقىنى نادانلىق، خۇراپاتلىق ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلغان بۇ بۈيۈك قازاق مۇتەپەككۇرىگە سۈكۈت بىلەن ھۆرمەت بىلدۇردۇم. ئۇ چوڭقۇر تەپەككۇرگە چۆمگەن ئويچان كۆزلىرى بىلەن يۇقىرىدىن ماڭا تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى ۋە: «نادانلىق ۋە خۇراپاتلىق خەلقىمىزنى ئەسىرلەردىن بېرى ئاڭقاۋلىقتا چىرماپ كېلىۋاتقان ئىككى چوڭ زەنجىردۇر. نادانلىق، خۇراپاتلىق زەنجىرىنى ئۈزۈش — سىلەرگە باقي قالدى! . . . » دەۋاتقاندەك قىلاتتى . . .

ئاباينىڭ بىرونزا ھەيكىلى ئاستىدا رۇسچە ھەرىپلەر ئويۇلغان بىر قارا گىرانت تاش ئابىدە ئورنىتىلغانىدى.

مەن ساۋۇت موللا ئابدۇۋۇ ئەپەندىدىن: «ئابىدىگە نېمىلەر يېزىلىپتۇ؟» دەپ سورىۋېدىم، ئۇ ماڭا: «بۇ ئابىدىدە قازاق يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى، شائىر، يازغۇچى، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئاباي قونانبايي مىلادى 1845 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى قازاقىستانىنىڭ شەمەي ئوبلاستىغا قاراشلىق چىڭگىس تېغى ۋادىسىدا دۇنياغا كەلگەن. مىلادى 1904 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئالەمدىن ئۆتكەن، دەپ يېزىلىپتۇ» دەپ جاۋاب بەردى ۋە مېنىڭدىن: « سىز ئاباينىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى ئوقىغانمۇ؟» دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا: «ئاباينىڭ 1890 ـ يىلىدىن 1898 ـ يىلىغىچە يازغان ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى ئوقىغانىدىم. بىزدە ئۇنىڭ جېلىل مۇھەممەد تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان ئۇيغۇرچە نۇسخىسى نەشىر قىلىنىدى» دەپ جاۋاب بېرىۋېدىم، ئۇ: «سىز بۇ ھېكمەتلىك سۆزلەرنى ئوقۇپ، قانداق ھېسسىياتقا كەلدىڭىز؟» دەپ سورىدى.

— بۇ سۆزلەردە ئاباينىڭ چوڭقۇر پەلسەپەۋى ئوي - پىكىرلىرى، ئۇلۇغ ئارزۇ - ئىستەكلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ سۆزلەر خۇددى كېچىدە چاقنىغان يورۇق يۇلتۇزدەك، تا هېلىغىچە ئۆز قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق! — دېدىم سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

— شۇنداق، ئاباي قونانباي ئۇلۇغ پەيلاسوپ، — دېدى ساۋۇت موللا ئابدوۋ ئەپەندى ئاباينىڭ هەيكىلىگە قاراپ، — ئۇنىڭ هېكمەتلىك سۆزلىرىنى ئوقۇغان هەر قانداق بىر ئادەم ئاباينىڭ قازاقلارنىڭلا ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر هېس قىلىپلا قالماي، بۇ هېكمەتلىك سۆزلەر ئارقىلىق ئاباينىڭ باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ مەنىۋى ساپاسىغا نۇقسان يەتكۈزىدىغان ناچار ئىللەتلىرىنى رەهىمسىزلەرچە قامچىلاۋاتقاندەك، ئۇلارنى ياخشىلىققا چاقىرىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كەلمەي قالمايدۇ!

— ئىنتايىن بەلەن گەپ قىلدىڭىز، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋەتلىدىم، — مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندىمۇ، ئاباينىڭ بۇ هېكمەتلىك سۆزلىرىنى هېلىھەممۇ يالغۇز قازاقلار ئۈچۈنلا ئەمەس بەلكى بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈنمۇ ئۆز قىممىتىنى يوقاتماي كېلىۋاتقان بىر ئەينەك دېيىشكە بولىدۇ.

— سىزگە ئاباينىڭ ئەڭ قاتتىق تەسىر قىلغان هېكمەتلىك سۆزى قايسى؟ — دەپ سورىدى مېنىڭدىن ئۇ.

— ماڭا ئاباينىڭ قازاق مەنمەنچىلىكىنى قاتتىق سۆكۈپ: «باشقىلارنى ياراتمايسەن، ئۆزۈڭ هېچنېمىنى قىلالمايسەن» دېگەن هېكمەتلىك سۆزى ئەڭ قاتتىق تەسىر قىلدى، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا.

— بۇ هېكمەتلىك سۆزنىڭ ئەسلىي مۇندىقىمۇ، دەيمەن، — دەپ ئۇ ئاباينىڭ سۆزىنى يادقا ئوقۇشقا باشلىدى:

«. . . بىزدىن باشقا ئۇلۇسلارنىڭ هەممىسىنى خۇدا ئۇرغان. دۇنيادا بىزلا ئەڭ ياخشى، تەڭداشسىز ئۇلۇس، دەپ

ئويلاپ، باشقىلارنىڭ ئۇستىدىن كۈلۈپ يۈرگەن ئىكەنمىز. ئەمدى قارايدىغان بولساق، ئۇيغۇرلارنىڭ تېرىمايدىغان زىرائىتى، يېتىشتۇرمەيدىغان مېۋىسى، قولىدىن كەلمەيدىغان ھۈنىرى يوق ئىكەن. سودىگەرلىرىنىڭمۇ بارمايدىغان يېرى يوق ئىكەن. بىز ئورۇسقا بېقىنمايدىغان ۋاقتىمىزدا، ئۇيغۇرلار قازاقنىڭ ئۆلۈكىنىڭ كېپىنلىكىدىن تارتىپ، تېرىكلىرىنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگىچە بىزگە يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇردى. قازاقنىڭ دادىسى بالىسىغا بېرىشكە كۆزى قىيمايدىغان مالىلارنى ئۇيغۇرلار يېغىشتۇرۇپ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىپ تۇردى. بىز ئورۇسقا بېقىنغاندىن كېيىنمۇ، ئورۇسنىڭ ھۈنەرلىرىنى بىزگە قارىغاندا ئۇلار كۆپرەك ئۆگىنىۋالدى. چوڭ بايلار، چوڭ موللىلارمۇ، ئەپچىللىكمۇ، گۈزەللىكمۇ، سىپايىلىقمۇ ھەممىسى شۇلاردا. قارىسام، ئازغىنە تاماق ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بايلىرىغا بېرىمىز مەدىكار، بېرىمىز غالچا. بىزنىڭ ئەڭ چوڭ بايلىرىمىزنىمۇ «بۇ بېساتلارنى سېنى پاسكىنا ئايىقدا بولغىسۇن دەپ سېلىپ قويمىغان، چىق، دەپ ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىدىكەن. بۇنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ بىر - بىرىنىڭ پېيىگە چۈشمەي، يامانلىق قىلماي، ئىشىنىڭ ئېپىگە چۈشۈپ، ھۈنەر ئۆگىنىپ، مال - دۇنيا يىغىپ، روناق تاپقانلىقىنىڭ نەتىجىسى. ئەمدى ھېلىقى ماختانغان، خۇشال بولغان، مەنمەنچىلىك قىلىپ كۈلگەن سۆزلىرىمىز نەدە قالدى؟!»①

مەن ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى تەستىقلىغاندەك قىلىپ، بېشىمنى لىڭشىتتىم - يۇ، ئەمما، ئۇندىمىدىم.

بىز ئاباي خاتىرە سارىيى ئالدىدىكى زىيارەتمىزنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، قازاقستان دۆلەتلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە كەلدۇق. بۇ ئالدى شىمالغا قارىتىپ سېلىنغان

---

① «ئاباينىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرى». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998 - يىل 11 - ئاي نەشرى. 4 — 5 - بەتلەر.

تۆت قەۋەتلىك ھەيۋەتلىك سېرىق بىنا ئىكەن. ئۇنىڭغا ئېگىز پەلەمپەيلەر بىلەن چىققىلى بولىدىكەن. بىنانىڭ ئالدىدىكى سەرۋى قامەتلىك ياپيېشىل دەل - دەرەخلەر بىلەن ئورالغان مەيداندا رۇس خەلقىنىڭ ئۇلۇغ شائىرى پۇشكىن، قازاق خەلقىنىڭ تارىخچىسى چوقان ۋەلىخانوۋ قاتارلىقلارنىڭ بۈرۈنزا ھەيكىلى قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

ساۋۇت موللا ئابدۇۋ مېنى مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، سۇ ئېتىلىپ چىقىۋاتقان يەتتە تەرەپلىك بىر فونتان كۆلچىكىنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى. يەتتىسۇ ۋادىسىدىكى ئىلى، ئاقسۇ، چۇ، كۆكسۇ، قارا تال، لەپشى ۋە تەنتەك دەريالىرىنىڭ نامى ئويۇلغان بۇ فونتان كۆلچىكىنىڭ ئەتراپىدا قاتار ئورنىتىلغان 12 مۆچەلنىڭ بۈرۈنزا ھەيكىلى بار ئىكەن. بىز بۇ ھەيكەللەرنى بىر - بىرلەپ كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، ساۋۇت موللا ئابدۇۋ ئەپەندى مېنى قازاقىستانىنىڭ مەشھۇر تارىخچىسى سەئىد ۋاقاسوۋ ھايات ۋاقتىدا خىزمەت قىلغان، ياشىغان ئۆينىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى. بۇ ئۆي بىنانىڭ 1 - قەۋىتىدە بولۇپ، تېمىغا: «بۇ ئۆيدە سەئىد ۋاقاسوۋ 1984 - يىلىدىن 1991 - يىلىغىچە خىزمەت قىلغان ۋە ياشىغان» دەپ تاشقا ئويۇپ قويۇلۇپتۇ. مەن قازاقىستان خەلقىنىڭ ئىلىم - پەننى سۆيىدىغان، ئازاراقلا تۆھپىسى بارلىكى كىشىلەرنى ھەرگىز ئۇنتۇمايدىغان ئېسىل پەزىلىتىنى كۆرۈپ قاتتىق تەسىرلەندىم، بىزدىمۇ ئەنئەنە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئەمما، تۆھپىكار ئىلىم - پەن ئەربابلىرىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بۇنداق خاتىرە ئۆيى تەسىس قىلىپ، خاتىرە ھەيكىلى ئورنىتىلىدىغان ئادەت تېخى ئومۇمىيۈزلۈك ئەمەس. شۇڭا، بىز باشقىلارنىڭ ئىلىم - پەننى سۆيۈش، قەدىرلەش روھىدىن ئۆگىنىشىمىز كېرەكلىكىنى ھېس قىلدىم.

مەن ئۆزۈم قىزىققان مەسىلىلەر ھەققىدە پروفېسسور

ساۋۇت موللا ئابدوۋ ئەپەندى بىلەن كەڭتاشا سۆھبەتلەشتىم. سۆھبەت داۋامىدا، مەن ئۇنىڭدىن سوۋېت دۆلىتىنىڭ پارچىلىنىشى، سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ ئاغدۇرۇلۇشى ۋە قازاقىستاننىڭ ھازىرقى ھالىتىگە قانداق قارايدىغانلىقىنى سورىدىم. ئۇ ئالىملارغا خاس ئىلمىي پۇزىتسىيە بىلەن ئۆزىنىڭ بۇ مەسىلىلەرگە بولغان چۈشەنچىسىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

ئۇ مۇنداق دېدى:

— لېنىن بۈيۈك سىياسىئون بولۇشقا مۇناسىپ، بۇنىڭغا گەپ كەتمەيدۇ. لېنىن ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغا رەھبەرلىك قىلىپ يېپىيېڭى بىر دەۋرنى بەرپا قىلىپ چىقتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۇلۇغ بىر سىياسىئون بولۇش سۈپىتى بىلەن تارىخ بېتىدە مەڭگۈ خاتىرىلىنىدۇ.

بىراق، لېنىنمۇ خاتالىق سادىر قىلغان. مەسىلەن، ئۇنىڭ دىنغا قوللانغان سىياسىتى پۈتۈنلەي خاتا ئىدى. سوۋېت دۆلىتى پارچىلانغاندىن كېيىن، بىز سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ مۇتلەق مەخپىي ئارخىپلىرىدىن لېنىننىڭ 1921 - يىلى يازغان بىر پارچە خېتىنى كۆردۇق. بۇ خەتتە، لېنىن: «بولشېۋىكلارغا قارشى چىققان پوپ ۋە موللىلارنىڭ گۇناھىنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈش كېرەك» دەپ كۆرسەتمە بەرگەنىكەن. سوۋېت دۆلىتىدە كېيىنكى چاغلاردا دىنغا زەربە بېرىش ۋە دىننى چەكلەشمۇ لېنىن بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ستالىن بۇ خاتا سىياسەتنى راۋاجلاندۇرۇپ، چېركاۋ - مەسچىتلەرنى پارتىلىتىپ، ۋەيران قىلىۋەتكەچكە، پۇقرالارنىڭ كۆڭلىنى قاتتىق رەنجىتكەنىدى. بىزدە جۈمە كۈنى مەسچىتكە بارىدىغان ئادەت بار. شۇڭا، سوۋېت ھۆكۈمىتى پۇقرالارنىڭ ئېتىقاد جەھەتتىكى ئەركىنلىكىنى ھۆرمەت قىلىشى كېرەك ئىدى.

دىنى مەسىلە ئىنتايىن نازۇك بىر مەسىلە. ھازىر قازاقىستاندىكى 75% ئاھالە دەرىجىسى ئوخشاشمىغان ھالدا ھەر خىل دىنلارغا ئېتىقاد قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە چىن كۆڭلىدىن دىنغا ئىشىنىدىغانلار 10% گىمۇ يەتمەيدۇ! مانا مەن ئۆزۈمنى ئالىدىغان بولسام، ئادەتتىكى دىنغا ئىشىنىدىغانلار قاتارىغا كىرىمەن. ھەر يىلى روزا ھېيت، قۇربان ھېيت نامازلىرىغا، ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم بولىدىغان جۈمە نامىزىغا ۋە ئادەتتە بولۇپ تۇرىدىغان مىيىت نامازلىرىغا قاتنىشىپ قويىمەن، بۇنىڭلىق بىلەن مېنى دىنغا يۇزدە - يۇز ئىشىنىدۇ، دېيىش مۇمكىنمۇ؟ ھازىر ئىككى ھېيت نامىزى — خەلقنىڭ بايرىمىغا، پۇقرالارنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمىغا ئايلىنىپ قالدى. ھەممىمىز تىرىكچىلىك ۋەسۋەسىچىلىكىدە بىر - بىرىمىزنى ھەپتە - ھەپتە كۆرمەي يۇرىمىز. ھەپتىدە ئاران بىر قېتىم كېلىدىغان جۈمە نامىزىدىلا بىر - بىرىمىز بىلەن كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيمىز. مۇبادا، جۈمە نامىزىغا قاتنىشىشنى چەكلىسە، روزا ھېيت بىلەن قۇربان ھېيت نامىزىغا قاتنىشىشنىمۇ چەكلىسە، ئۇ چاغدا پۇقرالار نارازى بولمامدۇ؟

ئەمەلىيەتتە، دىنىي خادىملارمۇ تەربىيە خىزمىتىنى ئاتقۇرغۇچىلاردۇر. بۇگۈنكى قازاقىستاندا كومپارتىيە ئاغدۇرۇلۇپ يوق بولدى. ماركسىزم - لېنىنىزم ئەمەلدىن قالدى. ئۇنىڭغا ھېچكىم ئېتىقاد قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. ھازىرقى ياشلار ھېچنېمىگە ئىشەنمەيدۇ ۋە ھېچكىمگىمۇ قايىل ئەمەس. ئېتىقاد بولمىسا، قانداق بولىدۇ؟ ئادەم ۋاكۇئۇم - بوشلۇقتا ياشاش مۇمكىنمۇ؟ ئۆتمۈشتىغۇ ياشلار كومسۇللار ئىتتىپاقىدا تەربىيە ئالاتتى. ھازىرچۇ؟ ھازىر ئۇلارنى باشقۇرىدىغان ئادەم قالمىدى. ئۇلار پۇتۇنلەي تاشلىۋېتىلدى. ئۇلار تاماكا چېكىپ، ھاراق ئىچىپ، بازار ئارىلاپ، قاۋاق ماربلاپ، دېسكۇ ئويناپ يۇرىدىغان بولدى. ئېتىقاد بولمىسا،

ئارزۇ - ئىستەك بولمايدۇ، ھەربىرەت بولمايدۇ، ئىستىقبالمۇ بولمايدۇ.

ستالىن سادىر قىلغان خاتالىق لېنىنىزىمدىن ئېغىر. ستالىنىزىمنىڭ ئېغىر خاتالىقى ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى تازىلاشتا ھەددىدىن زىيادە كېڭەيتىۋېتىشتە كۆرۈلىدۇ. ستالىنىزىمنىڭ قولىدا ئۆلتۈرۈلگەنلەر ھەددى - ھېسابسىز. شۇڭا، ئۇ خەلقنىڭ قاتتىق غەزەپ نەپرىتىگە قېلىپ، تۇكۇرۈپ تاشلاندى.

خروشچوۋنىڭ ستالىنىزىمنىڭ شەخسىگە چوقۇنۇش بىلەن شۇغۇللانغانلىقىغا قارشى تۇرغانلىقى توغرا بولدى. بىراق، ئۇ ئەجرى شامالغا كەتكەن ئىسلاھاتچى.

گورباچوۋ ئىنتايىن يارىماس بىر ئادەم. ئۇ سوۋېت دۆلىتىنىڭ پارچىلىنىش، سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ ئاغدۇرۇلۇشىدىكى تارىخىي مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك.

سوۋېت دۆلىتىنىڭ پارچىلىنىشى بىر قېتىملىق ئەگ كەسكىن بولغان غايەت زور ئۆزگىرىش ھېسابلىنىدۇ. ئۇ بىزگە بىر تالاي مەسىلىلەرنى، چوڭقۇر ئويلىنىشىمىزغا تېگىشلىك بولغان بىر تالاي مەسىلىلەرنى قالدۇرۇپ كەتتى. سوۋېت دۆلىتىنىڭ پارچىلىنىشى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر قايسى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەرنى بىردىنلا سوتسىيالىزمدىن كاپىتالىزمغا باشلاپ كىردى. مەن بۇ يەردە سوتسىيالىزم ياخشىمۇ، كاپىتالىزم ياخشىمۇ، دەپ باھالىماقچى ئەمەسمەن. بىراق، 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى ئون يىلىدا سوۋېت دۆلىتىدە يۈز بەرگەن ئاشۇ قېتىملىق زور ئۆزگىرىشتە مەيلى رۇسىيىدە بولسۇن، مەيلى قازاقىستاندا بولسۇن، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى كەسكىن تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكى پولاتتەك پاكىت! ئەلۋەتتە بۇ ئۆزگىرىشتە بىردىنلا بېيىپ كەتكەنلەرمۇ بار. ئەمما، ئۇلار ئاز ساندىكى ھوقۇقدارلار، تىكىنخورلار، قويمىچىلار

بولۇپ، ئۇلار هازىرقى قازاقستاندىكى يېڭى ئېكسپىلاتاتورسىمىز — بۇرۇنقى ئازىيىنى بارلىققا كەلتۈردى . . .

شۇنداق، پروفېسسور ساۋۇت موللا ئابدۇۋ ئەپەندىنىڭ يۇقىرىقى نۇقتىئىنەزەرلىرى ئالماتاتادىكى مەن ئۇچراشقان، سۆھبەتلەشكەن هەر ساهە، هەر كەسىپتىكى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭمۇ ئورتاق يۇرەك ساداسى ئىكەن. چۈنكى، سوۋېت دۆلىتى مەيلى قانداق بولسۇن، 20 مىليون كۋادرات كىلومېتىر سوۋېت توپرىقىدا 70 نەچچە يىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانىدى، هەمدە نۇرغۇنلىغان قالتىس نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنىدى. بۇ تارىخىي پاكىت بولۇپ، هەر قانداق ئادەم بۇ پاكىتلارنى يۇيۇۋېتىمەن دەپمۇ هەرگىز يۇيۇۋېتەلمەيدۇ. هەتتا، كىشىلەرنىڭ ئەسلىمىسىدىن ئۆچۈرۈۋېتەلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. مەن يەتتىنچى ۋادىسىدىكى پەنجىم، چېلەك، يەركەت ۋە ئالماتاتا قاتارلىق جايلارنى ئارىلىغاندا، سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدىكى بەزى بەلگە - نىشانلارنى كۆردۈم. سوۋېت دۆلىتى دەۋرىدىكى ئاشۇ بەلگە - نىشانلارنىڭ قازاقستاندا تا هېلىغىچە ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقانلىقى، مېنىڭچە، خەلقنىڭ «كونىلىقنى ئەسلەش» پىسخىكىسىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ. مەن كىشىلەر بىلەن ئۇچراشقاندا، ئۇلارنىڭ سوۋېت دەۋرىدىكى نۇرغۇن نەرسىلەرنى هېلىهەممۇ سېغىنىشلىق هېسسىياتى ئىچىدە ئەسلەيدىغانلىقىنى، سوۋېت دۆلىتىنىڭ پارچىلىنىپ كەتكەنلىكىدىن ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىم. ئۇتكەن ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا ۋەتىنىمىزدىن ئالماتاتاغا چىقىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان خالىدەم ئاپپاينىڭ بۇ هەقتە سۆزلەپ بەرگەنلىرى مېنىڭدە ناهايىتى چوڭقۇر تەسىراتلارنى قالدۇردى.

خالىدەم ئاپپاي ئوقۇتقۇچىلىقتىن كېلىپ چىققان زىيالىي بولغاچقا، مەن ئۇنىڭ سۆزلىرىگە تولىمۇ قايىل بولدۇم.

بىر كۈنى، مەن خالىدەم ئاپپاينىڭ ئۆيىدە مېهمان بولدۇم.

ئۇنىڭ ۋە ئۇنىڭ يولدىشى ھەسەنجان ئاكىنىڭ بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ ئىكەن. ئۇ، ئاخىر سوۋېت ۋەتەن ئۇرۇشى ھەققىدىكى ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى.

— بىز ھازىر ھايات ياشاۋاتقانلار، — دېدى تالىدە ئاپپاي يولدىشى ھەسەنجان ئاكىنىڭ جىسم بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئاشۇ سوۋېت دۆلىتىنى قوغداش ئۈچۈن قان ـ تەر ئاققۇزغان ھەتتا قۇربان بولۇپ كەتكەنلەر ئۈچۈن ئىتايىن ئەپسۇسلىنىمىز. سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە مەيلى رۇسىيە بولسۇن ياكى قازاقستاندا بولسۇن، كىشىلەر ئاق كۆڭۈل، مۇلايىم، بىر ـ بىرىگە كۆيۈمچان، ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك ئىدى. سوۋېت دۆلىتى ھالاك بولغاندىن كېيىن، مەيلى رۇسىيە جەمئىيىتى بولسۇن، ياكى قازاقستان جەمئىيىتى بولسۇن، ئىككى قۇتۇپقا ئىنتايىن بۆلۈنمەكتە، جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقى كەيپىياتى قاتتىق بۇزۇلۇپ كەتتى. بۇنىڭغا ئۆزىڭىزمۇ دىققەت قىلغان بولسىڭىز كېرەك. ئاھالىنىڭ ئىچىدىكى ناھايىتى ئاز بىر قىسىم كىشىلەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بىردىنلا بېيىپ، جەمئىيەتنىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى قاتلىمىدا تۇرىدىغان يېڭى ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسىنى شەكىللەندۈردى. ئاھالىنىڭ ئىچىدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەر يوقسۇللۇق ئىچىدە جان تالاشماقتا. ئاھالىنىڭ ئىچىدىكى يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى بىر قەدەر ياخشى بولغاچقا، كىشىلەر ئۇلارنى ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسى بىلەن نامراتلار تەبىقىسى ئارىلىقىدا تۇرىدىغان ھاللىقلار تەبىقىسى دەپ ئاتالماقتا.

— تالىدە ئاپپاي، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىگە قىزىقىپ، سىز ئۆزىڭىز بىلەن ھەسەنجان ئاكا ئىككىلارنى قايسى تەبىقىگە مەنسۇپ، دەپ ھېسابلايسىز؟

ئۇ يولدىشى ھەسەنجان ئاكىغا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن،

— بىز ھاللىقلار تەبىقىسىگە كىرسەك، كېرەك! —

دېۋىدى، ئۇنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.
ھەسەنجان ئاكىنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، ئۇلارنىڭ «ئوۋدى» ماركىلىق بىر دانە ئىمپورت ماشىنىسى، دائىرىسى بىرمودەك كېلىدىغان باغ - ھويلىلىق بىر قورۇسى بار ئىكەن. تۇرمۇشىمۇ خېلى ياخشى ئۆتۈۋېتىپتۇ.
خالىدە ئاپپاي ئەسلىدە ئۇرۇمچى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرۈپ، 1958 - يىلىدىن 1959 - يىلىغىچە خوتۇنسۈمول ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغانىكەن. 60 - يىللاردا يولدىشى ھەسەنجان ئاكا بىلەن بىللە سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆچۈپ چىقىپ، ئالمائاتا شەھىرىنىڭ xxx رايونىدا ئولتۇراقلىشىپ قاپتۇ ۋە شۇ يەردە خىزمەت قىلىپ پېنسىيگە چىقىپتۇ.
(ئەپسۇسكى، خالىدە ئاپپاي 2002 - يىلى 4 - ئايدا، ئۇرۇمچىگە تۇغقان يوقلاشقا كېلىپ، تۇيۇقسىزدىن يۈرەك سانجىقى قوزغىلىپ، داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي ۋاپات بولۇپ كەتتى)

.

مەن پروفېسسور ساۋۇت موللا ئابدۇۋۇ ئەپەندىدىن سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە خىزمەت قىلىپ، سوۋېت دۆلىتى پارچىلانغاندىن كېيىن پېنسىيىگە چىققانلارنىڭ ئەھۋالىنى سورىدىم. ئۇ بۇ مەسىلىنى ماڭا چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۆزىنى مىسالغا ئالدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، ئۇ ھازىر پېنسىيىگە چىقىپتۇ. ئەمما، ھەر ھەپتىدە ئىككى كۈن ئىشقا بېرىشى لازىم ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن پېنسىيە مۇئاشىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى سورىسام، ئۇ ئۆزىنىڭ ھەرئايدا 6000 تەڭگە پېنسىيە مۇئاشى ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. بۇ 353 يۈەن خەلق پۇلىغا تەڭ، دېگەنلىك بولىدۇ. مەن ئۇنىڭدەك تۆھپىسى بار بىر ئىلىم - پەن ئەربابىنىڭ ئاران شۇنچىلىك پېنسىيە

مۇئاشى ئالىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ھەيران قالدىم. ئۇمۇ ئۆز نۆۋىتىدە مېنىڭدىن: «سىزچۇ، سىز قانچىلىك پېنسىيە مائاشى ئالىسىز؟» دەپ سوراپ قالدى. مەن: «2000 يۈەن پېنسىيە مائاشى ئالىمەن» دەپ جاۋاب بەرسەم، ئۇ ھېسابلاپ بېقىپ، «34 مىڭ تەڭگە پېنسىيە مائاشى ئالىدىكەنسىز. بىزدە جۇمھۇرىيەت مىنىستىرلىرىلا ئاشۇنچىلىك مائاش ئالالايدۇ!» دېدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايى جىددى تۇس ئالغانىدى.

مەن ئۇنىڭدىن: «كىتاب نەشر قىلدۇرسىڭىز، قەلەم ھەققى ئالىدىغانسىز؟» دەپ سورىۋېدىم، ئۇ: «نەدىكىنى دەيسىز؟ قازاقىستاندا كىتاب نەشر قىلدۇرىدىغان بولساق، ئۆز پۇلىمىزغا نەشر قىلدۇرىمىز. كىتابىمىز نەشردىن چىققاندا، نەشرىيات تارقىتىشقا ھەرگىز ئىگە بولمايدۇ. نائىلاج، بىز نەشىردىن چىققان كىتابلىرىمىزنى يېقىن - يورۇقلىرىمىزغا، يارۇ - بۇرادەرلىرىمىزگە سوۋغا قىلىمىز. كىتاب مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن تارقىتىلىدۇ. بىزدە قەلەم ھەققى دېگەن سۆز يوق. قارىمامسىز، مەن پۈتۈن ئۆمرۈمدە يۈز پارچىدىن كۆپرەك چوڭ - كىچىك ماقالە، ئىلمىي ئەسەر يازدىم. بىراق، ھازىرغا قەدەر بىرمۇ كىتاب نەشر قىلدۇرالمىغىنىم يوق. مانا سىز قالتىس ئامەتلىك ئىكەنسىز، سىزنىڭ بىر ئەمەس، توققۇز كىتابىڭىز نەشىردىن چىقىپ تارقىتىلىپتۇ. سىلەر نېمە دېگەن بەختلىك - ھە؟!» دېدى - دە، كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئېلىپ، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى . . .

«شەخسنىڭ ئىرادىسى بويىچە جەمئىيەتنى ئىدارە قىلىش»نىڭ تارىخىي ساۋاقلىرى

سوۋېت كومپارتىيىسى ئاغدۇرۇلۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن بېرى، قازاقستان پۇقرالىرىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى رۇسىيە ۋە باشقا مۇستەقىل جۇمھۇرىيەتلەردىكى ئاھالىنىڭ سەۋىيىسىگە ئوخشاش ناھايىتى تېز تۆۋەنلەپ كەتكەن ۋە قاتتىق داۋالغۇش ئىچىدە قالغان بولسىمۇ، ئەمما، ھازىر بۇ يەردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى پەيدىنپەي ياخشىلىنىشقا قاراپ يۈزلىنىۋېتىپتۇ. مەن بەزىلەردىن ئاھالىنىڭ ئىچىدە شەخسىي كىرىمى ئەڭ يۇقىرى بولغانلار بىلەن ئەڭ تۆۋەن بولغانلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق 40 ھەسسىگە يېتىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىم. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە، سوۋېت دەۋرىدە كىشىلەرنىڭ مۇئاشى تۆۋەن بولسىمۇ، ئەمما تاۋارلارنىڭ باھاسى ئەرزان بولغاچقا، تۇرمۇش پاراۋان ئۆتەر ئىكەنىدۇق. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، بازارلاردا ھەر خىل تاۋارلار كۆپەيگەن بولسىمۇ، ئەمما باھاسى ناھايىتى قىممەت، كىشىلەرنىڭ قولىدا پۇل بولمىغاچقا، سېتىۋېلىش كۈچى تۆۋەنلەپ كېتىپتۇ. شۇڭا، يۇقىرى كىرىم بىلەن تۆۋەن كىرىم ئوتتۇرىسىدا پەرقنىڭ چوڭىيىپ كېتىشىگە ئەگىشىپ، نامراتلىق بىلەن ھاللىق سەۋىيە ئوتتۇرىسىدىكى پەرقمۇ چوڭىيىپ بېرىۋاتىدۇ.

ھەممىزگە مەلۇمكى، رېئال تۇرمۇشتا نۇرغۇنلىغان

مەخپىي ئىقتىسادىي ھادىسىلەر مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق ھادىسىلەرنىڭ ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى نامىمۇ ھەر خىل بولىدۇ. مەسىلەن، «يەر ئاستى ئىگىلىكى»، «سايە ئىگىلىكى»، «قانۇنسىز ئىگىلىك»، «قاراڭغۇ بازار ئىگىلىكى»، «رويخەتكە ئېلىنمىغان ئىگىلىك»، «غەيرى ھېساۋات ئىگىلىكى» ۋەھاكازالار. بۇنداق مەخپىي ئىقتىسادىي ھادىسىلەر قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىمۇ خۇددى مۇستەقىل دۆلەتلەر گەۋدىسىدىكى رۇسىيە ۋە باشقا دۆلەتلەردىكىدەك، ئومۇمىلاشتۇرۇلۇپ «سايە ئىگىلىكى» ياكى «قاراڭغۇ بازار ئىگىلىكى» دەپ ئاتىلىدىكەن.

بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، قازاقىستاندىكى «سايە ئىگىلىكى» خېلى بۇرۇنلا، يەنى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى مەزگىلىدىلا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى ئون يىلىدىكى ئىگىلىك تۈزۈلمىسىدە ئۆزگىرىش بولغان مەزگىلدە ئىنتايىن گۈللەنگەن ئىكەن. بىراق، سايە ئىگىلىكىنىڭ كۆلىمى توغرىسىدا تا ھازىرغا قەدەر بىرمۇ نوپۇزلىق ستاتىستىكا مەلۇماتى يوق ئىكەن. بۇ ھەقتە ئالمائاتالىقلارنىڭ مۆلچەرلىرى ھەر خىل ئىكەن. بەزىلىرى سايە ئىگىلىكىنىڭ پۈتكۈل قازاقىستان مىللىي ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىشىدا تۇتقان سالمىقى 25% — 20% گىچە دەپ مۆلچەرلىسە، بەزىلەر ھەتتا 45% 40% گىچە بولۇشى مۇمكىن دېيىشىدۇ. سايە ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكى كىرىمى تۆۋەن نامراتلار، قول ـ ھۈنەرۋەنلەر، سودىگەرلەر، كولخوز ـ ساۋخوز، زاۋۇت ـ كان، كارخانىلار، مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ سابىق بوغالتىرلىرى، ئارتىستلار، ئارخىكتورلار، ئوقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار، پروفېسسور ـ مۇتەخەسسىسلەر، دۆلەت خىزمەتچىلىرىدىن تارتىپ يۇقىرىسى ھۆكۈمەتنىڭ مىنىستىرلىرى، پارلامېنت ئەزالىرى ۋە گېنېراللار ھەتتا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ زۇڭتۇڭى نەزەر بايېۋنىڭ

كۆيئوغۇلى راهەت ئەلىيۇ (ئۇنىڭ يالغۇز ئالمائاتا شەھىرىدىلا ئالتە يەردە كىچىك ماشىنا بازىرى بار ئىكەن) غا قەدەر بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى قازاقىستان سايە ئىگىلىكىنىڭ سوبىستانسىيىسى ئىكەن.

بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە، سايە ئىگىلىكىنىڭ قازاقىستاندا مۇنداق يامراق كېتىشىدىكى بىۋاستە سەۋەب باج - سېلىقنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكىدە ئىكەن. ئىگىلىك تۇزۇلمىسى ئۆزگۈرۈۋاتقان مەزگىلدە تۇرۇۋاتقان قازاقىستاندا باج - سېلىق سانائەتتە تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرنىڭكىدىن كۆپ يۇقىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ھەتتا دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ «ئىستېمال دۆلىتى» دەپ ئاتىلىدىغان سەئۇدى ئەرەبىستانىدىنمۇ يۇقىرى تۇرىدىكەن. شۇڭا، ھۆكۈمەتنىڭ باج كىرىم جەھەتتىكى باشقۇرۇشىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش - قازاقىستاندىكى سايە ئىگىلىكى پائالىيىتىنىڭ ئاساسلىق بىر مەقسىتى ۋە ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدىكەن.

ئۇنىڭدىن باشقا، قازاقىستانىنىڭ ھازىرقى تۇزۇلمىسىدە ساقلىنىۋاتقان تۇرلۇك ئىللەتلەر، تۇزۇلمىدە ئۆزگىرىش بولۇۋاتقان مەزگىلدىكى سىياسىي جەھەتتىكى ۋاكۇئۇملۇق ۋە قائىدە - تۇزۇملەردىكى تۇرلۇك كاۋاكلار، دۆلەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئىگىلىك باشقۇرۇش تارماقلىرىدىكى بىۋروكراتلىق خىزمەت ئىستىلى، ئىگىلىك ئىسلاھاتى داۋامىدا قانۇن - تۇزۇملەرگە ئەھمىيەت بەرمەسلىك، ئەدلىيە ئورگانلىرىدىكى چىرىكلىك ۋە مافىيە - قارا جەمئىيەتلەرنىڭ پۇقرالارنى قاقتى سوقتى قىلىشى، پۇل - مۇئامىلە تۇزۇلمىسىدە يۇز بېرىۋاتقان كىرىزىس، بازار ئىگىلىكى ئىسلاھاتىنىڭ جامائەت مەنپەئىتىگە دەخلى - تەرۇز قىلىشى، مۇئاش كىرىمىنىڭ تۆۋەن بولۇشى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى قازاقىستان ئىقتىسادىنىڭ «يەر ئاستى» غا يۆتكىلىشىدىكى مۇھىم بىر سەۋەب ئىكەن. كەڭ يېزا -

قىشلاقلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ شەھەرلەرگە كۆپلەپ ئېقىپ كىرىشى ۋە شەھەرلەردە ئىشسىزلار قوشۇنىنىڭ بارلىققا كېلىشى قازاقىستان سايە ئىگىلىكىنى ئەرزان ئەمگەن كۈچلىرى بىلەن تەمىنلەيدىكەن.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان «كىرىمى تۆۋەن نامراتلار» مۇنداق تۆت خىل ئادەملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن: بىر خىلى، ئائىلىسىدە پەقەت بىرلا ئەمگەك كۈچى بولۇپ، كىرىمى ئىنتايىن تۆۋەن بولغان ئائىلىلەر؛ ئىككىنچى خىلى، ئائىلە بويىچە بىردىنبىر ئەمگەك كۈچى بولغان ئائىلە باشلىقى ئىشسىز قالغاچقا، كىرىمى پۈتۈنلەي ئۇزۇلگەن ئائىلىلەر؛ ئۈچىنچى خىلى، بويتاق ئەر ياكى تۇل خوتۇن بولغاچقا، پەرزەنتلىرىنى بېقىش پەقەت بىرلا تەرەپنىڭ زىممىسىگە يۈكلىنىپ قالغان ئائىلىلەر؛ تۆتىنچى خىلى، كۆپ پەرزەنتلىك ئائىلىلەر. بۇنداق ئەھۋالدىكى ئائىلىلەر مۇتلەق كۆپ نامرات ئائىلە بولۇپ ھېسابلىنىدىكەن.

شەخسىي كىرىمى ئەڭ يۇقىرى بولغانلاردىن يېڭى بۇرژۇئازىيە شەكىللىنىپتۇ. ئۇلارنىڭ ھەر ئايلىق كىرىمى 3000 ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كېتىدىكەن. بەزىلىرىنىڭ ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرى ئىكەن. بۇنداقلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئىككى ئۈچتىن ئىمپورت ماشىنىلىرى بولىدىكەن. ئۇلارنىڭ شەھەر ئەتراپلىرىدا ئىنتايىن ھەشەمەتلىك داچىلىرى بار ئىكەن. ئۇلار بۇ داچىلارنى 100 مىڭلاپ ئامېرىكا دوللىرى خەجلەپ ياساتقانىكەن. ھازىرقى يېڭى بۇرژۇئازىيىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھەر خىل يوللار بىلەن بىردىنلا بېيىپ كەتكەن تىكىنخورلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى كۆپ قىسمى سوۋېت مەزگىلىدە ھوقۇق تۇتقان كومپارتىيە ئەزالىرى ئىكەن! سوۋېت ئىتتىپاقى مەزگىلىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ - چوڭ زاۋۇت - كارخانىلارنىڭ دىرېكتورلىرى، كولخوز، ساۋخوز -

گوسخۇزلارنىڭ رەئىسلىرى ۋە ھەر دەرىجىلىك ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى بولغان بۇ ھوقۇقدارلار سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، بىر دومىلاپلا يېڭى بۇرژۇئازىيىگە ئايلىنىپتۇ! ئۇلارنىڭ ھازىرقى تۇرمۇش سەۋىيىسى غەرب ئەللەردىكى كونا مارکسلىق كاپىتالىستلارنىڭكىدىنمۇ كۆپ ئېشىپ كېتىپتۇ! مېنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان بەزىلەر بۇنداق يېڭى بۇرژۇئازلار ئۈستىدە توختالغاندا، غەزەپلەنگەنلىكىدىن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ: «سوۋېت دەۋرىدە سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ راھەت - پاراغىتىنى ئەڭ كۆپ كۆرگەنلەر ئاشۇلار (ھازىرقى يېڭى بۇرژۇئازىيەنى دېمەكچى) ئىدى. سوۋېت كومپارتىيەسى ئاغدۇرۇلۇۋىدى. ئۇلار يەنىلا زور پايدىغا ئېرىشتى» دېيىشتى.

شۇنداق، سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ ئاغدۇرۇلۇشى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىدە يۈز بەرگەن زور پاجىئە! يېقىنقى يىللاردىن بېرى، خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىدە يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەبنى كىشىلەر ھەر خىل چۈشەندۈرۈشتى.[5] دەرۋەقە، بۇ غەلىتە ئىشنىڭ سەۋەبىنى بىر جۈملە سۆز بىلەن چۈشەندۈرمەك قىيىن. بۇ يەردىكى مۇھىم بىر مەسىلە شۇكى، جەمئىيەتنى (جۈملىدىن ھەر قانداق بىر ھازىرقى زامان جەمئىيىتىنى) قانۇننىڭ ئىرادىسى بىلەن ئىدارە قىلىش ياكى شەخسنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئىدارە قىلىش مەسىلىسى ھازىرقى زامان جەمئىيىتىنىڭ قانۇن - تۈزۈم ئاساسىدىكى دېموكراتىك جەمئىيەت ياكى شەخسنىڭ ھاكىممۇتلەقلىقى ئاساسىدىكى مۇستەبىت جەمئىيەت ئىكەنلىكىنى ئايرىدىغان بىردىنبىر سۈبۈلگۈچ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، ئالايلۇق، سوۋېت ئىتتىپاقى 20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدىكى دۇنيادا ئامېرىكا بىلەن پۈت تېپىشەلەيدىغان بىردىنبىر دەرىجىدىن

تاشقىرى چوڭ دۆلەت ئىدى. سوۋېت كومپارتىيىسى 70 يىل ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان، 20 مىليون ئەزاسى بار چوڭ سىياسىي پارتىيە بولسىمۇ، ئەمما، ھازىرقى زامان جەمئىيىتى ھېسابلىنىدىغان سوۋېت دۆلىتىنى قانۇن بىلەن ئىدارە قىلماستىن، بەلكى ھاكىممۇتلەق مۇستەبىت بولغان بىر پارتىيە، بىر گۇرۇھ، بىر ئادەمنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئىدارە قىلىپ كەلگەنىدى. سوۋېت دۆلىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ھوقۇقدارلارنىڭ ھەممىسى ئۆز نۆۋىتىدە سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭمۇ ئەزالىرى ئىدى. سوۋېت دۆلىتىنىڭ راھەت - پاراغىتىنى ھەممىدىن بەك كۆرگۈچىلەرمۇ دەل ئاشۇ ھاكىممۇتلەق پارتىيە ئىچىدىكى ئاشۇ بىر گۇرۇھ ئادەملەر ئىدى. سوۋېت دۆلىتىدە قانۇندىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلارمۇ دەل ئاشۇبىر گۇرۇھ مۇستەبىتلەر ئىدى. قولىدىكى ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ، دېموكراتىيىنى ئاياق - ئاستى قىلغانلارمۇ دەل ئاشۇ گۇرۇھتىكى ئادەملەر ئىدى. شۇ چاغلاردا قانۇن، دېموكراتىيە دېگەنلەر ئاشۇ بىر گۇرۇھ ھاكىممۇتلەق مۇستەبىتلەرنىڭ قولىدىكى ئويۇنچۇقتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى.

ئەلھال، سوۋېت ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپدى، كومپارتىيىگە ئەڭ كۆچلۈك قارشى تۇرغۇچىلارمۇ دەل سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىدىن بولغان ئاشۇ ھەر دەرىجىلىك ھوقۇقدارلار بولدى. بۇمۇ ئىنتايىن غەلىتە بىر ئىش ئەمەسمۇ؟

ئەسلىدە، ئۇلار «كوممۇنىست» دېگەن ئاتاقنى كۆتۈرۈۋېلىپ، سوۋېت خەلقى ۋە سوۋېت دۆلىتىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈۋالغان بىر گۇرۇھ كاززاپلار ئىدى. ئۇلار سوۋېت دۆلىتىنىڭ نامىنى سۇئىستېمال قىلىپ، تۇزۇلمىدە قاتتىق ئۆزگىرىش يۈز بېرىۋاتقان پەۋقۇلئاددە مۇھىتتا، ئۆزلىرى يۇتۇپ كەتكەن خەلق ۋە دۆلەتنىڭ مال - مۇلكىنى يەڭ سودىسى قىلىپ ھاينىغا سېتىپ ئۆزلىرىنى بېيىتىشتى. ئىسلاھات،

ئېچىۋېتىش نامى بىلەن قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقىرىپ، دۆلەت مەنپەئىتى بىلەن ئۆزلىرىنى بېقىپ سەمىرتتىشتى. ئۇلار سوۋېت دۆلىتىنىڭ شاراپىتىدە ھارام پايدا ئېلىپ تازا سەمىرىپ كۆچلىنىۋالغاندىن كېيىن، تۇزۇلمىدىكى ئۆزگىرىشتىن پايدىلىنىپ دۆلەت مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچرىتىش ھېسابىغا يەنە زور پايدا ئېلىپ ھازىرقى يېڭى بۇرژۇئازىيىگە ئۆزگەردى. مۇشۇنداق يامان سۈپەتلىك ئاپلىنىش جەريانىدا ئۇلار يۇقىرىغا يامىشىش ۋە مەنسەپ تۇتۇش ئۈچۈن ھەر قانداق رەزىل ۋاستىلەرنى قوللىنىشتىن يانمىدى، دېمەك، سوۋېت دۆلىتىدە ئۇلار پۇل بىلەن مەنسەپكە ئېرىشىۋالغاندىن كېيىن، مەنسەپنى تېخىمۇ كۆپ پۇل تېپىشتىكى پاخشە خىشقا ئايلاندۇرۇۋېلىپ، قىسقىنىلا نەچچە يىل ئىچىدە، نەچچە يۈز مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق ۋەج - دۇنياغا ئىگە بولۇۋېلىشتى. بۇ ھوقۇقنىڭ مونوپوللىشىش - چېرىكلىشىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى مۇقەررەر ئاقىۋەت ئىدى!

ھوقۇقنىڭ مونوپوللىشىش - چېرىكلىشىشى — ھوقۇقنىڭ دۆلەت بايلىقىنى مونوپولىيە قىلىۋېلىشى بىلەن مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشىدىن شەكىللىنىدىغان ئاشۇ بىر قىسىم باھا پەرقىدىن كىرىدىغان كىرىمنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ - ھۆكۈمەتنىڭ ئارىلىشىشى ۋە مەمۇرىي باشقۇرۇشتىن ئىبارەت سۈنئىي ئامىلنىڭ بازار رىقابىتىنى چەكلەپ، تەلەپ بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى كېڭەيتىۋېتىشتىن بارلىققا كېلىدۇ. بۇنداق ھادىسە خەلقئارادا: «ھوقۇقنىڭ رەنگە بېرىلىشى» دەپ ئاتىلىدۇ.

«ھوقۇقنىڭ رەنگە بېرىلىشى» ئارقىسىدا، ھۆكۈمەت تۇرلۇك ئىقتىسادىي كارخانىلارنى باشقۇرغانلىقتىن، ھەر دەرىجىلىك ھوقۇقلارنىڭ كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادىي ھەرىكەتلىرىگە ئارىلىشىدىكى تۇرلۇك ھوقۇق -

ئىمتىيازلىرىنى چوڭايتىۋېتىدۇ. شۇڭا، غەربلىكلەر بۇنداق هوقۇقنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى «رەنە هەققىنىڭ تەسىس قىلىنىشى» دەپ ئاتىغان. دېمەك، چېرىكلىكنىڭ يۇز بېرىشىدە هەممىدىن ئاۋۋال «رەنگە بېرىش» مۇهىتى بولغان بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، «رەنە ئېلىش» هادىسىسى مەيدانغا كېلىدۇ. دېمەك، مېنىڭچە، بۇ هادىسىنى دەل ئاشۇ «هوقۇقنىڭ رەنگە بېرىلىشى» دىن ئىبارەت مەزمۇنىنىڭ «هوقۇقتىن پايدىلىنىپ پۇل تېپىش»، «پۇل بىلەن هوقۇق سودىسى قىلىش» تىن ئىبارەت شەكىل ئارقىلىق ئوبرازلىق ئىپادىلىنىشى دەپ چۈشەنسەك، ئۇ هالدا، سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ چېرىكلىشىش ۋە ئاغدۇرۇلۇشىدىكى تۈپ سەۋەبنى چۈشەنگەن بولىمىز.

پۇل بىلەن هوقۇق سودىسى — پۈتكۈل پۇقرالارنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە زىيان سېلىش ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. يېڭىدىن گۇللىنىۋاتقان بىر جەمئىيەتتە چېرىكلىكنىڭ يۇز بېرىشى يېڭى بايلىق مەنبەسىگە ئېرىشىۋالغان مونوپول گۇرۇهلارنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىققانلىقىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي ساهەدە رول ئوينىۋاتقانلىقىنىڭ بىۋاسىتە مەهسۇلىدۇر. ئەمەلدارلارنىڭ قولىدىكى هوقۇقنى پۇلغا تېگىشىشى بولسۇن، ياكى يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن بۇرژۇئالارنىڭ قولىدىكى پۇلنى هوقۇققا تېگىشىشى بولسۇن، بۇ قىلمىشلارنىڭ هەممىسى جامائەتچىلىكنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى قۇربان قىلىش ئاساسىغا قۇرۇلغان ئەخلاقسىزلىق قىلمىشى هېسابلىنىدۇ. شۇڭا، پارىخورلۇقنى يىلتىزىدىن قۇرۇتمىغاندا، ئەل ئاسايىشلىق تاپالمايدۇ؛ خىيانەتچىلىكنى يوقاتمىغاندا، يۇرتدارچىلىق ئىشى روناق تاپالمايدۇ؛ چېرىكلىكنى تۈگىتەلمىگەن هۆكۈمەتنىڭ نوپۇزى بولمايدۇ. بۇ قەدىم ـ ئەييامدىن تارتىپ قايتا ـ قايتا ئىسپاتلانغان بىر هەقىقەتتۇر. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، چېرىكلىك ـ چېرىكلىشىپ تۈگىشىش هېسابلىنىدۇ. تىنچلىق ـ

ئاساسىشلىق يىللىرىدىكى چىرىكلىك ئۇرۇش - ئەنسىزلىك يىللىرىدىكى مەغلۇبىيەت - مۇنقەرزلىككە ئوخشايدۇ.

«خەلق دۇشمەنلىرى» دېگەن كىملەر؟

مەن ئالمائاتادىكى چاغلىرىمدا شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىكى مەلۇم بىر يەردىن كوللېكتىپ كۆمۈلگەن مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنىڭ باش سۆڭەكلىرى تېپىلغانلىقىنى ئاڭلىدىم. بەزىلەرنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇ ئادەم سۆڭەكلىرى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ستالىنىزمنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان «خەلق دۇشمەنلىرى» نى چوڭ تازىلاشتا بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن ئادەملەرنىڭ سۆڭەكلىرى ئىكەن!

سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن ئاشكارىلانغان ئارخىپ ـ ماتېرىياللىرىدىن قارىغاندا، ستالىن رەھبەرلىك قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى شۇ قېتىمقى چوڭ تازىلاشتا خاتا ھالدا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلارنىڭ سانى ئادەمنى قاتتىق چۆچىتىدۇ:

1919 ـ يىلىدىن 1935 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا سوۋېت كومپارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىدا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ سايلاپ چىقىلغان 31 نەپەر سىياسىي بىيۇرو ئەزاسى ئىچىدىن 20 نەپىرى ستالىنىزمنىڭ قولىدا ئۆلتۈرۈلگەن!

1922 ـ يىلى لېنىن ھايات ۋاقتىدا قاتناشقان ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتاي — 11 ـ قۇرۇلتاي سايلاپ چىقىلغان 26 نەپەر مەركىزى كومىتېت ئەزاسىدىن 17 نەپىرى

«چوڭ تازىلاش» تا ئېتىلغان، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلگەن ۋە سىبىرىيىگە سۈرگۈن قىلىنغان!

سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ 17 - قۇرۇلتىيىدا سايلاپ چىقىلغان 137 نەپەر مەكىزى كومىتېت ئەزاسى ۋە كاندىدات ئەزاسى ئىچىدىن 98 نەپىرى قولغا ئېلىنىپ ئېتىپ تاشلانغان!

سوۋېت كومپارتىيىسى 17 - قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان 1966 نەپەر پارتىيە ۋەكىلىنىڭ ئىچىدىن 1108 نەپىرى «خەلق دۈشمەنلىرىنى تازىلاش» ھەرىكىتىدە قولغا ئېلىنغان ۋە ئېتىپ تاشلانغان.

شۇ قېتىمقى «خەلق دۈشمەنلىرىنى تازىلاش» ھەرىكىتىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ھەر قايسى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەردە قولغا ئېلىنغان ۋە ئېتىپ تاشلانغانلارنىڭ سانى تېخىمۇ كۆپ ئىكەن! بەزىلەر شۇ مەزگىلدە ستالىننىڭ قولىدا ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ سانى ئەللىك مىليوندىن ئاشىدۇ، دەپ مۆلچەرلىشىدۇ! تۈركىستان سوۋېت ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى، تۈركىستان كومپارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ رەھبىرى ئابدۇللا روزىباقىيېۋمۇ شۇ قېتىمقى چوڭ تازىلاشتا ستالىن تەرىپىدىن «ئەشەددىي خەلق دۈشمىنى» دەپ ئەيىپلىنىپ، دەرھال ئېتىپ تاشلانغانىكەن!

«سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مېھرىبان ئاتىسى» دەپ ئاتالغان ستالىننىڭ مۇشۇنچىۋالا بىگۇناھ ئادەملەرنى شەپقەتسىزلەرچە ئۆلتۈرۈشىدىكى سەۋەب زادى نېمە؟ ھازىر ئاشكارىلانغان ئىشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، بۇنىڭغا «لېنىنىزمنىڭ ۋەسىيىتى» سەۋەبچى بولغانىكەن.

«لېنىنىزمنىڭ ۋەسىيىتى» — لېنىن ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان مەزگىلدە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئاغزاكى ئېيتىپ بەرگەن بىر پارچە مۇھىم ھۆججەت بولۇپ، تولۇق نامى: «قۇرۇلتايغا يېزىلغان خەت». لېنىن بۇ «خەت» تە ئۆزىنىڭ

مەركىزىي كومىتېت رەھبەرلىك يادرۇسىغا بولغان كۆز - قارىشىنى ۋە تەكلىپىنى مەخسۇس ئوتتۇرىغا قويغان.

شۇ چاغدىكى سوۋېت كومپارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىك يادرۇسى ئالتە كىشىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇ ئالتە كىشى: ستالىن، تروتسكى، زېۋېينوۋ، كامىنېۋ، بۇخارىن ۋەپىتاكوۋ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

تروتسكى قابىل، كۇچلۇك بىر رەھبەر بولۇش سۈپىتى بىلەن يۇكسەك ھەربىي قوماندانلىق ئىقتىدارىغا ئىگە، يېتۇك ناتىق ۋە تەرغىباتچى ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۆز تالانتىنى بالدۇر ئاشكارىلاپ قويغاچقا، ئۆزىگە رەقىپ كۆپەيتىۋالغانىدى. تروتسكى قىزىل ئارمىيىنى قۇرۇپ چىققان ۋە قىزىل ئارمىيىگە باش قوماندان بولغان كىشى. شۇڭا، ئۇ «قىزىل ئارمىيە ئاتىسى» دېگەن نامغا مۇشەررەپ بولغان. ئۇ ئەلەمگە ماھىر، قەلەمدە يېتۇك ئالىم ھېسابلىنىدىغان قابىلىيەتلىك كىشى بولۇپ، نۇرغۇنلىغان نەزەرىيىۋى ئەسەرلەرنى يازغان. . .

زېۋېينوۋ — كونا بولشېۋىك. ئۇ لېنىنىنىڭ ئۆزۇن يىللار كۆرەشتە بىللە بولغان سەبدىشى، سالماق، ئەمەلىيەتچىل، ھەم نەزەرىيىۋى سەۋىيىگە ئىگە، ھەم ئەمەلىي خىزمەت ئىقتىدارى كۈچلۇك بولغان بىر رەھبەر ئىدى.

كامىنېۋمۇكونا بولشېۋىك ئىدى. ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، ئۇ موسكۋا سوۋېتىنىڭ رەئىسى، پۈتۈن رۇسىيە مەركىزى ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسى، مەركىزى خەلق كومىسسارىئاتىغا مۇئاۋىن رەئىس بولغانىدى.

بۇخارىن مارکسىستىك ياش نەزەرىيىچى بولۇپ، يېزىقچىلىق ۋە تەرغىباتچىلىق ئىشلىرىغا ئۇستا ئادەم ئىدى.

پىتاكوۋ يېشى ھەممىدىن كىچىك، ئەمما، ئىنتايىن قابىلىيەتلىك بىر ئادەم بولۇپ، شۇ چاغلاردا ئۇ ئەڭ ئالىي مىللىي ئىقتىسادىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىدى.

لېنىن بۇ «خەت» تە پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ رەھبەرلىك يادرۇسىدىكى بۇ ئالتە كىشى ئىچىدىن بىرسىنى پارتىيىنىڭ بېكىدىن سايلىنىدىغان باش شۇجىلىقىغا تاللىۋېلىشىدا پايدىلىنىش ئۇچۇن ئۆزىنىڭ ئۇلار ھەققىدىكى باھاسى بىلەن ئۇمىدىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

لېنىن بۇ «خەت» تە مۇنداق دېگەنىدى:

«يولداش تروتسكى قاتناش خەلق كومىسارىئاتى مەسىلىسى ئۇچۇن كۇرەش قىلغاندا، ئۆزىنىڭ ئىنتايىن تالانتلىق بىر رەھبەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغانىدى. ئېھتىمال، ئۇ ھېلىھەم يەنىلا مەركىزى كومىتېتنىكىلەرنىڭ ئارىسىدا ئەڭ قابىلىيەتلىك كىشى بولۇپ ھېسابلانسا كېرەك. بىراق، ئۇ ئۆزىگە ھەددىدىن زىيادە تەمەننا قويۇپ تۇرۇۋالىدۇ. ئۇ ھەددىدىن زىيادە ئىشۇاز.»

«يولداش زېۋېينوۋ بىلەن يولداش كامىنېۋلارنىڭ 1917 ـ يىلى ئۆكتەبىردىكى قوراللىق قوزغىلاڭغا قارشى چىققانلىقى ھەرگىزمۇ تەساددىپىيلىقتىن بولغان ئىش ئەمەس. بۇ ئىشتا ئۇلارنى ئازراق ئەيىپلىگەن ياخشى. خۇددى غەيرى بولشېۋېزىم مەسىلىسىدە تروتسكىنى ئازراق ئەيىپلىگەنگە ئوخشاش...»

«يولداش بۇخارىن پارتىيىمىزنىڭ نەزەرىيىچىسى، پۈتۈن پارتىيىدىكىلەرنىڭ ئالقىشىغا ئەڭ كۆپ مۇيەسسەر بولغان كىشى. لېكىن، ئۇنىڭ نۇقتىئىينەزەرلىرىدە چاكىنا پەلسەپەگە ئوخشايدىغان بىر تۇرلۇك نەرسە كۆپرەك (ئۇ ئەزەلدىن دىئالېكتىكا ئۆگەنمىگەن).»

«يولداش پىتاكوۋ ئىرادىلىك ۋە ئىنتايىن زور ئىقتىدارلىق ئادەم. بىراق، ئۇنىڭدا مەمۇرىي ۋاستىلەرگە ۋە مەمۇرىي خىزمەتلەرگىلا بېرىلىپ كېتىدىغان خاراكتېر ئېغىر. مۇھىم سىياسىي مەسىلىلەردە ئۇنىڭغا تايانغىلى بولمايدۇ...»

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بەش ئادەمنىڭ ھەممىسى ئالىي

مەلۇمانتقا ئىگە بولۇپ، يالغۇز ستالىنلا بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئىدى.

لېنىن بۇ «خەت» تە ستالىن ھەققىدە ئالاھىدە توختالغانىدى. چۈنكى، لېنىننىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ قالغان مەزگىلدە، ستالىن سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ باش شۇجىلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى. لېنىن «خەت» تە مۇنداق دېگەنىدى:

«يولداش ستالىن باش شۇجى بولغاندىن كېيىن، چەكسىز ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى. بىراق، ئۇ قولىدىكى بۇ ھوقۇقنى ئېھتىيات بىلەن ئىشلىتەلەمدۇ — يوق، بۇنىڭغا بىر نېمە دەپ كېسىپ ئېيتالمايمەن.»

«يولداش ستالىن ناھايىتى قوپال. بۇنداق كەمچىلىك بىزنىڭ ئارىمىزدىكىلەردە بولسا، كوممۇنىستلار ئارىسىدا بولسا، ئۇنىڭغا يول قويغىلى بولمىدۇ. بىراق، باش شۇجىلىقنى ئانتۇرىئۇاتقان بىر ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇنداق كەمچىلىككە ھەرگىز يول قويغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، مەن يولداشلارغا ستالىننى ئامال قىلىپ ھازىرقى ئورۇندىن يۆتكىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرەيلەننى قويۇشنى تەكلىپ قىلىمەن. بۇ ئادەم باشقا جەھەتلەردە ستالىن بىلەن ئوخشاش بولمىغان تەقدىردىمۇ، ئەمما، سەۋر - تاقەت قىلىشتا، ساداقەتمەنلىكتە، مۇلايىملىقتا، يولداشلىرىغا كۆيۈنۈشتە ئۇنىڭدىن ئازاراق ئۈستۈن تۇرسىلا، بەتخۇي بولمىسىلا بولۇۋېرىدۇ. بۇ ئىشلار ئېھتىمال تىلغا ئېلىپ ئۆتكۈچىلىكى يوق ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار ھېسابلىنار. بىراق، يولداشلار، ئويلىنىپ كۆرۈڭلار، پارچىلىنىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەسلىسىدىن قارىغاندا، يۇقىرىدا مەن ئېيتىپ ئۆتكەندەك، ستالىن بىلەن تروتسكىنىڭ ئۆز - ئارا مۇناسىۋېتىدىن قارىغاندا، بۇ ئىش بەلكىم ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان كىچىك ئىش ھېسابلانسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن! . . . »

لېنىن ژاپات بولغاندىن كېيىن، كامىنوۋ لېنىننىڭ «ۋەسىيىتى» نى پارتىيە قۇرۇلتىيىدا ئوقۇپ بەردى ۋە ئارقىدىنلا ستالىن «لېنىن كۆرسەتكەن كەمچىلىكلىرىنى ئېتىراپ قىلدى» ھەمدە «بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت داۋامىدا ئۆزىنىڭ بۇ كەمچىلىكلىرىنى تۈزىتىشكە ماقۇل بولدى.» شۇڭا، قۇرۇلتايدا ستالىن «باش شۇجىلىق ئورنىدا داۋاملىق ئىشلەۋەرسە بولىدۇ!» دەپ ئېلان قىلىندى. بىراق، «لېنىننىڭ ۋەسىيىتى» ستالىننىڭ يۇرىكىنى مۇجۇپ كەلگەن «يۇرەك سانجىقى» بولغاچقا، ئۇ ئەلۋەتتە ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن ئۆزىنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى رەقىبلىرىنى بىر - بىرلەپ يوقاتمىغۇچە زادىلا توختىمايتتى!

سوۋېت دۆلىتىدە ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدىن تارتىپ ستالىن تەرىپىدىن پىلانلانغان بىر قاتار قانلىق سىياسىي سۇئىقەستلەر كەينى - كەينىدىن يۈز بېرىشكە باشلىدى. سوۋېت دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتى ستالىننىڭ «خەلق دۈشمەنلىرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىش ۋەجىسمانىي جەھەتتىن يوق قىلىش كېرەك» دېگەن يولىيورۇقى بويىچە ئادەمنى چۆچىتىدىغان «ھەربىكەت پىلانى» نى تۈزۈپ چىقتى. بۇ پىلاننىڭ كونكرېت قەدەم - باسقۇچلىرى مۇنداق ئىدى:

1. ئىچكى ئىشلار خەلق كومىسسارىئاتى ۋە ئۇنىڭ ئىشپىيونلۇق تۈرلىرى ئارقىلىق «زىيالىيلار»، «ئىشچىلار»، «دېھقانلار» دېگەن ئۇچ چوڭ تۈر بويىچە پۈتۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ياش - قورامىغا يەتكەن بارلىق ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئۈستىدە يوشۇرۇن سىياسىي تەكشۈرۈشنى باشلاش.

2. بۇ ئىجتىمائىي تۈرلەر ئىچىدىكى ھەر بىر ئادەم ئۈستىدە يوقىتىش ئوبيېكتى — «خەلق دۈشمەنلىرى» نىڭ نىسبىتىنى بېكىتىپ چىقىش.

3. «خەلق دۈشمەنلىرى» ئۈستىدە تەپسىلىي «ئالاھىدىلىك

جەدۋېلى» نى تۈزۈپ چىقىش.
4. كالىندار بويىچە ئىجرا قىلىنىدىغان پىلاننى تۈزۈپ چىقىش. رايون (ناھىيە)، ئوبلاست، جېگرا رايونلاردا ۋە مىللىي جۇمھۇرىيەتلەردە «خەلق دۇشمەنلىرى» نى جىسمانىي جەھەتتىن يوقىتىدىغان ئېنىق كۈننى بەلگىلەش . . .
. . .
سوۋېت ئىتتىپاقىدا «خەلق دۇشمەنلىرىنى تازىلاش» ھەرىكىتى تاكى 1941 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنگىچە — گېتلىر گېرمانىيىسى سوۋېت دۆلىتىگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قوزغىغانغا قەدەر ئۇزۇلمەي داۋام قىلدى. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ بارلىق بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدا «خەلق دۇشمەنلىرىنى پاش قىلىش ۋە يوقىتىش» ھەرىكىتى داغدۇغىلىق قانات يايدۇرۇلدى. قاتلاممۇ قاتلام ئاممىۋى يىغىنلار چاقىرىلىپ، «خەلق دۇشمەنلىرى» نى قاتتىق جازالاش تەلەپ قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ھەممە ئادەم ئۆزىنىڭ تەقدىر ـ قىسمىتىنىڭ قانداق بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيدىغان ھالەت شەكىللەندى. چېقىمچىلىق خۇددى ۋابادەك ھەممىلا يەرگە يامراپ كەتتى. خوتۇنى ئېرىنى چاقىدىغان، ئوغلى ئاتىسىنى چاقىدىغان، بىر تۇغقان قېرىنداشلار ئۆز ـ ئارا بىر ـ بىرىنى چاقىدىغان . . . پاجىئە سوۋېت دۆلىتىدە ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىشكە باشلىدى! . . . دېموكراتىيە قاتتىق ئاياق ئاستى قىلىندى. پىكىر ئەركىنلىكى، ئىراده ئەركىنلىكى قاتتىق ئاياغ ـ ئاستى قىلىندى. قانۇن ـ تۈزۈم قاتتىق ئاياغ ئاستى قىلىندى! مانا بۇ — دۆلەتنى قانۇن ئارقىلىق باشقۇرماستىن، شەخسنىڭ ئىرادىسى ئارقىلىق باشقۇرغانلىقنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى ئىدى! دېمەك، ئەگە ساغلام بولمىغان جەمئىيەتتىمۇ پىسخىك جەھەتتە ساغلام، مەنىۋىيەت جەھەتتە ئەركىن بولغان ئادەملەر مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاندەك، ئەگە ساغلام دېيىلگەن جەمئىيەتتىمۇ پىسخىكىسى ساغلام بولمىغان، مەنىۋىيەت جەھەتتە

ئەركىن بولمىغان مەجرۇھ ئادەملەرمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق مەجرۇھ پىسخىكىلىك ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ بۇنداق ساغلام بولمىغان پىكىرلىرىنى باشقىلارغا زورلاپ تېڭىش ئارقىلىق، مەجرۇھ سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئۆزلۇكسىز ئىشلەپچىقىرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق پاجىئەنى تۇڭىتىمەن دەپلا تۇڭىتىپ كەتكىلى بولمايدۇ! شۇڭا، فرانسۇز كورۇلى لۇئى II : «ساختىلىق قىلىشنى بىلمىگەن كىشى، ھۆكۈمرانلىق قىلىشنىمۇ بىلمەيدۇ!» دېگەنىدى. بىراق، بىر جەمئىيەت مۇبادا ساختىلىققا يول قويىدىغان بولسا، ئاشۇ جەمئىيەتتە ساختىلىق، يامانلىق، پەسكەشلىك يامراپ كېتىپ، ئاپەتكە ئايلىنىپ كېتىدۇ.

كۇندىن ـ كۈنگە «ئاۋام»لىشۋاتقان ھازىرقى زامان قازاقستان مەدەنىيىتى

مەن ئالماتادا بولۇۋاتقان كۈنلەردە، بەزى گېزىت ـ ژۇرناللارنى ۋە رادىئو ـ تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى كۆردۈم. بىر بۆلۈك زىيالىيلار بىلەن ئۇچرىشىپ، سۆھبەتلەشتىم. مۇشۇ جەريانىدا، مەن بۈگۈنكى قازاقستان مەدەنىيىتىنىڭ قۇرۇلمىسىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىدىن ئاز ـ تولا خەۋەردار بولدۇم. ھالبۇكى، «ئاۋام» لاشقان مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشىگە باشلىغانلىقى — بۇنداق ئۆزگىرىشلەرنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مەن سۆھبەتلەشكەن بەزى يازغۇچىلارنىڭ ئېيتىشىچە، سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە، قويۇق يەرلىك ئالاھىدىلىككە، ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئاممىباب مەدەنىيەت ئەنئەنىسى خەلقئارادىكى «ئاۋام» لاشقان مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشىدىن ئايرىۋېتىلگەنكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، زىيالىيلارنىڭ بۇ ھەقتىكى مەخسۇس تەتقىقاتى ناھايىتى ئاز بولغاچقا، «ئاۋام» لاشقان مەدەنىيەتنىڭ يەنى، ئاممىباب مەدەنىيەتنىڭ پۈتۈن قازاقستاندىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدىمۇ ئۇزاققىچە پايدىسىز ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەنلىكىگە سەۋەبچى بولغانىكەن. بىراق، 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغا كەلگەندە، يەنى سوۋېت كومپارتىيىسى ئاغدۇرۇلۇپ، سوۋېت دۆلىتى يېمىرىلگەندىن

كېيىن، ئاممىباب مەدەنىيەت بىز يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك ئۆتكەن سەۋەبلەرنىڭ ئاساريتىدىن قۇتۇلۇپ شىددەت بىلەن تەرەققىي قىلىشقا باشلاپتۇ. قازاقىستاندا هازىر رادىئو ـ ژۇرناللار ۋە باشقا ئاخبارات ۋاستىلىرى ئەمدى بۇرۇنقىدەك ئىدىئولوگىيە ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدىغان بولۇپتۇ. بۇ ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ پروگراممىلىرى بۇرۇنقىدەك ئىدىئولوگىيە ساهەسىدىكى تالاش ـ تارتىشلارنى چۆرىدىگەن هالدا تۇزۇلمەيدىغان بولۇپتۇ.

قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ كاندىداتى راپىق ئەپەندى مېنى هۆكۈمەت ئىلكىدىكى بىردىنبىر ئۇيغۇرچە گېزىت — «كوممۇنىزم تۇغى» رىداكسىيىسىگە باشلاپ باردى. بۇ گېزىت هازىر «ئۇيغۇر ئاۋازى» دەپ ئاتىلىدىكەن. مەن رىداكسىيە باشلىقى يولداش ئازماتوۋ بىلەن كۆرۈشتىم. ئۇ ئېگىز بويلۇق، يېشى 55 لەردە بار، ئوچۇق پىكىرلىك بىر ئادەم ئىكەن. بىز ئۆز ـ ئارا سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ ماڭا بەزى ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى.

ئۇنىڭ دېيىشىچە، سوۋېت دۆلىتى يېمىرىلگەندىن كېيىن، قازاقىستان هۆكۈمىتى ئاخبارات ئەركىنلىكىنى بوغمىدىغان ئىلگىرىكى بەلگىلىمىلەرنى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇپتۇ. هازىر قازاقىستاندا مەتبۇئات ئەركىنلىكى تولۇق يولغا قويۇلۇپتۇ. كىم نېمە دەپ ئەسەر ياكى ماقالە يازسا، ئاشكارا نەشىر قىلىۋېرىدىكەن. ئاخبارات ـ تەكشۈرۈش تۇزۇمى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، هەر قانداق كۆز قاراشنى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئاشكارا ئېلان قىلىشقا بولىدىكەن. هەتتا يالغان ـ ياۋداق، پىتنە ـ پاسانتا ئوخشاش ئۆسەك سۆزلەرنىمۇ خەۋەر تەرىقىسىدە گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىشقا بولىدىكەن. يولداش ئازماتوۋ قازاقىستان سىياسىيىسىدا يۈز بەرگەن نۇرغۇن ئىشلارنى مىسالغا ئالغاندىن كېيىن، سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: «هازىرقى ئاخبارات ئەركىنلىكى پىتنە ـ پاسات تېرىش، كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىنى

قالايمىقانلاشتۇرۇشتەك ناچار خاھىشلارنىڭ ھەسسىلەپ ئەۋج ئېلىشىغا سەۋەبچى بولماقتا! . . . » دەپ ئالاھىدە تەكىتلىدى.

ھەر قايسى كىتابخانىلارنى، كىتاب يايمىلىرىنى ياكى كىتاب يەرمەنكىلىرىنى مۇقاۋىلىرى كاتتا لايىھىلەنگەن ئەمما، تۇپلىنىشى ئاددى بازارلىق كىتابلار قاپلاپ كېتىپتۇ. «رازۇيتكا ئەدەبىياتى» ، «تېلېۋىزىيە ئەدەبىياتىدىن جەۋھەرلەر» ، «ئىشقىۋاز بايۋەتچە» ، «گۈزەللەر دۇنياسى» قاتارلىق ھەر خىل ياشتىكى كىشىلەرنىڭ ئېچ - پۇشۇقلىرىنى چىقىرىشنى مەخسەت قىلغان گېزىت - ژۇرناللار ئالمائاتا شەھىرىنىڭ ئەڭ ئاۋات بۆلەكلىرىدە سېتىلىدىكەن.

سوۋېت دەۋرىدىكى گېزىت - ژۇرناللار، مەسىلەن، «كومسومۇل ھەقىقىتى» ، «ياشلىق باھارى» غا ئوخشاش كونا ئۇسلۇبتىكى گېزىت - ژۇرناللار ئۆتمۈشتىكى بىر خىللا بولۇشتەك قېلىپباز ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ، جانلىق، جۇشقۇنلۇق قىياپەت بىلەن چىقىرىلىۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يېقىنقى يىللاردا جامائەتچىلىكنىڭ ئالاھىدە دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىغان زور بىر تۈركۈمدىكى گېزىت - ژۇرناللار پەيدىن مەيدانغا كېلىپتۇ.

«ئاۋام» لىشش — ھازىرقى قازاقىستانىنىڭ ئاممىباب مەدەنىيىتىدە ئەڭ گەۋدىلىك بىر ھادىسىگە ئايلىنىپتۇ. «ئاۋاملىشىش ھادىسىسى» دە ئىشقى - مۇھەببەت ۋەقەلىكى تەسۋىرلەنگەن ۋە سېرىق مەزمۇندىكى كىتابلار، تۈرلۈك تېررورلۇق ۋەقەلىكلىرى تەسۋىرلەنگەن كىتابلار، كىنو - تېلېۋىزىيە فىلىملىرى، گېزىت - ژۇرناللار باشقىلارنى ئىنتايىن جەلپ قىلارلىق كۈچىگە ئىگە ئىكەن. مەسىلەن، رەڭلىك مەتبەئە بىلەن ئىنتايىن سۈپەتلىك قەغەزگە بېسىلغان «ئىشقىۋاز بايۋەتچە» ژۇرنىلى ھەر قايسى چوڭ ماگېزىنلاردا ۋە كىتاب يايمىلىرىدا ئاپ - ئاشكارا سېتىلىدىكەن. گېزىت -

ژۇرناللاردا ئەك ئاز دېگەندىمۇ بىر - ئىككى پارچە سېرىق مەزمۇندىكى ئەسەرلەر ئاشكارا ئېلان قىلىنىدىكەن. كىنو - تېلېۋىزورلاردا سېرىق مەزمۇندىكى تېلېۋىزىيە ھېكايە فىلىملىرى بىر - بىرىگە ئۇلاپ كۆرسىتىلىدىكەن. بۇ ئەسەرلەر پۇشكىن، تورگېنېۋ، تولستوي، ئاباي، چىڭگىز ئايتماتوۋ، ئايبېك ۋە خېلىل ھەمرايېۋ قاتارلىق كلاسسىك رۇس، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ ساغلام ئىشقى - مۇھەببەت ۋەقەلىكلىرى تەسۋىرلەنگەن جىددى مەزمۇندىكى ئەسەرلىرىدىن تۇپتىن پەرقلىنىدىكەن.

مۇنداق «ئاۋام» لاشقان ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى قېلىپلاشقان ۋەقەلىكلەردە ئەر - ئايال باش پېرسوناژلار ئوتتۇرىسىدا راۋاجلىنىپ بارىدىغان ھەيران - ھەۋەسلەر باشلىنىشىدىن تارتىپ تاكى ئەۋجىگە چىققانغا قەدەر بولغان پۇتۇن جەريان، ئاياللارنىڭ جىنسى پسىخىكىسى ئاساسلىق بايان قىلىش ئوبېيېكتىسى قىلىنىدىكەن، بۇنداق ئەسەرلەرنىڭ تىلى ئاددى، قوپال بولغاچقا، ئەدەبىي تەنقىتچىلەر تەرىپىدىن ھەمىشە «xxx تىلىغا نىسبەتەن بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىق»، «xxx ئەدەبىياتىنى پىسخىكا جەھەتتىن نابۇت قىلغانلىق» دەپ تەنقىد قىلىنىپ تۇرۇلسىمۇ، ئەمما بۇنداق ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ چوڭقۇر ئالقىشىغا سازاۋەر بولغانلىقىدىن ئادەم ئەجەبلىنىدۇ!

ئاممىبابلاشقان كىتاب - ژۇرناللاردا، رادىئو - تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىدا قازاقىستاننىڭ يېقىنقى زامان سىياسىي تارىخى ۋە ئەدەبىيات ئىجادىيەت تارىخى ئۆزگەرتىلىشكە باشلاپتۇ. ئىلگىرى قازاقىستاندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ كەلگەن جىددى تېمىدىكى رومانلار بۇگۈنگە كەلگەندە زور تەھدىتكە دۇچ كېلىشكە باشلاپتۇ. بۇنداق ھالەت قاتمال بىر مەنبەچىلىكتەك ئىجادىيەت قېلىپىنى چۆرۈپ تاشلاش بىلەن بىللە، ئەدەبىياتتىكى قاتمال بايان قىلىش قېلىپىنىمۇ چۆرۈپ تاشلاشقا باشلاپتۇ!

ئاممىباب ئەدەبىياتنىڭ گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ، كەڭ قازاقىستان زىيالىيلىرىنىڭ جەمئىيەت بىلەن بولغان تۇرلۇك مۇناسىۋەتلىرىدىمۇ ئۆزگىرىش ھاسىل بولۇپتۇ. ئۇلار سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدىكى ھەر قايسى كەسىپنى ئىلىم - پەن ساھەسىدە ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ئۇلۇك، مەنسىز ناتىقلىق شەكلىنى چۆرۈپ تاشلاپ، جانلىق بايان قىلىش، تاڭسۇق تىل سەنئىتىنى قوللىنىش ۋە كەڭرى پىكىر قىلىشتەك يېڭىچە ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، رېئال ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە ۋە مەدەنىيەت يۈزلىنىشىگە دىققەت قىلىدىغان بولۇپتۇ. ھەمدە، ھەر قايسى ساھەلەردىكى زىيالىيلار ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھەرىكەت قىلىدىغان كەسىپ پاسىلىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئەسلىدە مەلۇم بىر ئىلىم - پەن ساھەسىگە مەنسۇپ بولغان مەسىلىلەرنى كەڭ جامائەتچىلىك بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلىدىغان ئورتاق ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە ئايلاندۇرۇپتۇ. بۇنداق ئۆزگىرىش زىيالىيلارنىڭ جەمئىيەتكە ئارىلىشىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئوبرازىنى يېڭىۋاشتىن تىكلەپ ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي رولىنى تېخىمۇ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇشقا تۈرتكە بولۇپتۇ. نەتىجىدە خەلق ئاممىسىدىن يىراقلىشىشقا باشلىغان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەمدى خەلق ئاممىسىغا يېقىنلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىپتۇ.

گەرچە، قازاقىستاندىكى «ئاۋام» لاشقان مەدەنىيەت خەلق ئاممىسىنى زور مىقداردا يەڭگىل، كۆڭۈللۈك ئەدەبىي ئەسەرلەر بىلەن تەمىنلىگەن بولسىمۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن كىتاب ئوقۇيدىغان قىزغىنلىقىنى ئاشۇرۇپ، كۆپ مەنبەلىك كۆڭۈل ئېچىش ماكانلىرىنى بەرپا قىلىپ چىققان بولسىمۇ، ئەمما، بۇنداق «ئاۋام» لاشقان مەدەنىيەت قازاقىستاندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گۈزەللىككە بولغان ئىنتىلىشىنى مۇئەييەن دەرىجىدە ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئەدەبىي زوقلىنىش سەۋىيىسىنىڭ تېز

تۆۋەنلەپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولۇپتۇ.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدىن باشلاپ، قازاقىستان ھۆكۈمىتى خەلقنىڭ مىللىي ئېڭىدىكى گۈزەللىككە ئىنتىلىش قىزغىنلىقىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپتۇ. ھالبۇكى، زامانىۋى «ئاۋام» لاشقان مەدەنىيەتنىڭ قازاقىستاندا مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشىدىكى سىر ھەرگىزمۇ بۇنداق ئەنئەنىنى داۋاملىق جارى قىلدۇرغانلىقتا بولماستىن، بەلكى دەھرىلەشكەن ئىجادىيەت ئۇسۇلى ئارقىلىق ۋەقەلىكنى قۇراشتۇرۇپ، زامانىۋى مىفلارنى تۇزۇپ چىققانلىقتىن، كلاسسىك ئەدەبىياتتىكى پېرسوناژلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا ئەستايىدىل ئەھمىيەت بېرىدىغان بايان قىلىش ئەنئەنىسى ئاساسىي جەھەتتىن يوقۇلىۋاتقانلىقىدا ئىپادىلىنىدىكەن.

شۇنداق، مەلۇم بىر ئەسەر ئەسلىدىن ئېيتقاندا، يازغۇچىنىڭ ئوبرازىنى ئاشكارىلاپ بېرىدىغان ئۇچۇر بولغانلىقتىن، يازغۇچى ئۆز ئەسرىنى يېزىۋاتقاندا، تۇرلۇك مەسىلەرنى، جۈملىدىن رېئال ئىجتىمائىي مەسىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ تۇرلۇك ئۇسۇل - چارىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش مەجبۇرىيىتى ئۆز زىممىسىگە ئالغان بولمايدۇ، چۈنكى، ئۇ يازغۇچى، سىياسىئون ئەمەس. يازغۇچىنىڭ مەسئۇلىيىتى قولى بىلەن ئەينى زامانداكى رېئال جەمئىيەتنىڭ يارىسىنى سىلاش ئارقىلىق كىشىلەرگە ئادىمىيلىكنى، ئەخلاقنى ئۇنتۇپ قالماسلىقنى بشارەت بېرىشتىنلا ئىبارەت. تۇرلۇك رېئال ئىجتىمائىي مەسىلەرنى سىياسىئونلار ئۆزلىرى ھەل قىلىشۇالسۇن!

ھازىرقى زامان قازاقىستان مەدەنىيىتى مۇستەملىكىچىلىكتىن كېيىن بارلىققا كەلگەن زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرى بىلەن شەكىللەنگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سوۋېت مەدەنىيىتى ۋە رۇسىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئەنئەنىسىنىڭ ئاللىقاچان

پارچىلانغانلىقتىن، قازاقستان ئەدەبىياتى چوڭقۇر ئۆزگىرىشنى باشتىن كەچۈرۈۋاتىپتۇ. مەن بەزى قازاقستان قەلەمكەشلىرىنىڭ غەربىنىڭ قىممەت قارىشى بىلەن مەدەنىيىتىنى پەيدىنپەي قوبۇل قىلىپ، ئىجادىيەت ئەمگەكلىرىدە خېلى زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم.

«ۋەتەنسىزلىك — لالما ئىتتىن بەتتەر خورلۇق ئېلىپ كېلىدۇ!»

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا، قازاقىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن، قازاقلار قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى «ئاساسىي گەۋدە مىللەت» كە ئايلاندى، ھالبۇكى، سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە ئىزچىل تۇرده «ئاكا مىللەت» بولۇپ كەلگەن رۇسلار بىر كېچىدىلا «ئىككىنچى دەرىجىلىك مىللەت» كە ئايلىنىپ قالدى.

1999 - يىلىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدا جەمئىي 81 مىللەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە نوپۇسى يۈز مىڭدىن ئاشىدىغان مىللەتلەردىن 24ى، نوپۇسى يۈز مىڭدىن تۆۋەن بولغان مىللەتلەردىن 57 سى بار ئىكەن.

قازاقىستاننىڭ ھازىرقى ئومۇمىي ئاھالىسىنىڭ سانى 14 مىليون 953 مىڭدىن ئاشىدىكەن.

قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى «ئاساسىي گەۋدە مىللەت» بولغان قازاقلارنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 7 مىليون 985 مىڭ ئىكەن؛ سوۋېت دۆلىتى پارچىلانغاندا، قازاقىستاندا 6 مىليوندىن كۆپرەك رۇس مىللىتى بار بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 40% نى ئىگىلەيدىكەندۇق. 1999 - يىلىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، قازاقىستاندىكى رۇسلارنىڭ سانى 4 مىليون 479 مىڭغا چۈشۈپ قاپتۇ؛ قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپ قىسمى

ئالمائاتا ئوبلاستىنىڭ ئۇيغۇر رايونى، غالجات رايونى، چىلەك رايونى، يەركەت رايونى ۋە ئىلى رايونلىرىدا ۋە شۇنىڭدەك تالدىقۇرغان ئوبلاستىنىڭ پانفىلوۋ رايونى بىلەن كروۋ رايونىدا ھەم ئالمائاتا شەھىرىدە ئولتۇراقلاشقانلىكەن.

ئالمائاتا شەھىرى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ئۇيغۇرلار بىر قەدەر مەركەزلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئاڭلىشىمچە، ھازىر ئالمائاتا شەھىرىدىكى سۇلتان قورغان، دىرۇژبا قاتارلىق رايونلار ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلار ئىكەن. شەھەرنىڭ باشقا رايونلىرىدا ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلارنى قوشقاندا، ئالمائاتا شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 300 مىڭدىن ئېشىپ كېتىدىكەن!

سۇلتان قۇرغان رايونى ئالمائاتا شەھىرىدىكى ئەڭ قەدىمكى ئۇيغۇرلار مەھەللىسى بولۇپ، مىلادى 1874 - يىلى، چارروسىيە گېنرالى كالپاكوۋسكىنىڭ ئىشغالىيەتچى ئارمىيىسى ئىلىنى بېسىۋالغاندا، ئىلى تارانچىلار ھاكىمىيىتىنىڭ سۇلتانى ئەلاخان سۇلتاننى تۇتۇپ كېلىپ، شۇ چاغدا «ۋېرنې» دەپ ئاتىلىدىغان ھازىرقى ئالمائاتا شەھىرىنىڭ مۇشۇ يېرىگە قورغان سېلىپ نەزەربەنت قىلىپ قويغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن، بۇ يەرنىڭ نامى «سۇلتان قورغان» دەپ ئاتىلىشقا باشلاپتۇ ۋە بۇ يەردە ئاستا - ئاستا ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان مەھەللە - كەنتلەر پەيدا بولۇشقا باشلاپتۇ. 1881 - يىلىدىكى مەشھۇر «كۆچ - كۆچ» تە چارروسىيە ئىلىدىن مەجبۇرى كۆچۈرۈپ چىققان 48 مىڭ تارانچىنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ سۇلتان قورغانغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن، بۇ يەرنىڭ دائىرىسى پەيدىنپەي كېڭىيىپ، ھازىرقى ھالەتكە يېتىپتۇ.

سۇلتان قورغان رايونىنىڭ ھازىرقى دائىرىسى ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى تىيانشان رايونىنىڭ ئۇچ ھەسسىگە تەڭ كېلىدىكەن. ئالما ئاتا شەھىرىدىكى 300 مىڭ ئۇيغۇرنىڭ كۆپ

قىسمىمۇ مۇشۇ سۇلتان قورغان رايونىدا ئولتۇراقلاشقانلىقىدىن، ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئەركىن بازار — «باراخولكا» بازىرىمۇ مۇشۇ سۇلتان قورغان رايونىغا جايلاشقانلىقىدىن. بۇ يەرگە كەلسىڭىز، ئۆزىڭىزنى خۇددى ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى دۆڭكۇۋرۇك بازىرىغا كېلىپ قالغاندەك ھېس قىلمايدىكەنسىز. مەيلى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان سۇلتان قورغان رايونى بولسۇن ياكى درۇژبا رايونى بولسۇن، مەھەللىنىڭ ئىچى پاكىزە، رەتلىك، ئادەملىرى تولىمۇ قائىدە - يوسۇنلۇق، ئەدەبلىك، مەدەنىيەتلىك ۋە سالاپەتلىك ئىكەن. كوچىلىرىدا قالايمىقان تۆكۈلگەن ئەخلەت دۆۋىلىرى، سېسىق يۇندا - چايقاندا ئورىلىرى، جامائەت تازىلىقىغا خىلاپ كېلىدىغان ھالەتلەر ئۇچرىمايدىكەن.

بىر كۈنى كەچقۇرۇن بىر نەۋرە ئىنىسى ماھمۇتنىڭ باتۇر دېگەن شاگىرتىنىڭ ئاتىسى ئابلىكىم ئاكا مېنى ئىپتارغا ئۆيىگە چاقىرىپ كېلىپتۇ. ئۇنىڭ درۇژبا رايونىدىكى «ئەھمەت يەسەۋى» كوچىسىدا ئىككى قەۋەتلىك سېلىنغان چىدىرلىق ئۆيى ۋە يوغان بىر قورۇسى بار ئىكەن. ئۆيىنىڭ ئارقا تەرىپىدە چاققانغىنە بىر باغچىسىمۇ بار ئىكەن كىشىلەر ئابلىكىم ئاكىنى كىچىك ۋاقتىدىكى لەقىمى بويىچە «ئاباي» دەپ ئاتايدىكەن..

درۇژبا — رۇسچە «دوستلۇق» دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئۇ يەر ئالما ئاتا شەھىرىنىڭ جەنۇبىغا توغرا كەلگەن بۇ يەردە پۇتۇنلەي دېگۈدەك ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ئاندا - ساندا رۇسلارمۇ ئولتۇراقلاشقانلىكەن.

ئابلىكىم ئاكا ئۆزى ساۋاتسىز بولسىمۇ، ئەمما، گېزىت - ژۇرناللارغا قىزىقىدىغان، كىتابخۇمار بىر ئادەم ئىكەن. ئۇ كۈندە دېگۈدەك شىنجاڭ خەلق رادىئوسىنىڭ ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىشىنى ئاڭلاپ، ۋەتەندە يۈز بېرىۋاتقان زور ئۆزگىرىش - تەرەققىياتلاردىن خەۋەر تېپىپ تۇرىدىكەن.

بىز ئىپتاردىن كېيىن، چاي ئىچكەچ پاراڭلاشتۇق. مەن ئۇنىڭدىن: «ۋەتەننى سېغىنامسىز؟» دەپ سورىۋېدىم، ئۇ پىيالىسىدىكى چايغا قاراپ بىر هازاغىچە پاراڭ قىلماي ئولتۇرۇپ كەتتى — دە، بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋەتكەندىن كېيىن:

— هەي ئۇكام، نېمىسىنى دەيسىز! سىلەرگە مېنىڭ هەۋىسىم كېلىدۇ. راست گەپ قىلسام، شۇ چاغدا، غۇلجىنى تاشلاپ بۇ يەرگە يېنىپ چىققانغا تولىمۇ پۇشايمان قىلىمەن! — دەپ جاۋاب بەردى.

— قانداق دەيسىز؟

— «كۆچ ـ كۆچ» ناخشىلىرىدىكى: «كۆچ ـ كۆچ دېسە كۆچەمدۇ، كۆچۈپ كۆرمىگەن ئەللەر. ئۆز يۇرتىغا يېتەمدۇ، بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر!» دېگەن مىسرالاردا دەل بىزدەكلەرنىڭ ئەهۋالى چۈشەندۇرۇلگەن!...

بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ياش لىغىلداپ تۇراتتى.

ئابلىكىم ئاكا غۇلجىنىڭ مەدرىسە كوچىسىدىن بولۇپ، 1962 ـ يىلى ئالما ئاتاغا چىققانىكەن. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، مۇساپىرچىلىقنىڭ ئازابىنى يەتكۈدەك تارتىپتۇ! كاۋاپچىلىق قىلىپ بېقىپتۇ، باققالچىلىق قىلىپ بېقىپتۇ، بايقال كۆلىدىن بېلىق يۆتكەپ كېلىپ سېتىپتۇ. ئاخىر ناۋايلىق قىلىپ پۇل تېپىپ، هازىرقى ئولتۇرۇۋاتقان قورۇ جايىنى سېلىۋاپتۇ...

ئابلىكىم ئاكا ئۆزىنىڭ هازىرقى ئەهۋالىنى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېدى:

— بىز ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان «بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار، غېرىپ يولىنى باغلار. غېرىپ ئۆلسە كىم يىغلار، غېرىپقا غېرىپ يىغلار!» دېگەن قەدىمكى بىر ناخشىنى تا هازىرغا قەدەر ئېيتىپ كەلمەكتىمىز. ۋەتەندىن بۇ يەرگە مەيلى ئىلگىرى مۇساپىر بولۇپ چىققانلار بولسۇن، مەيلى كېيىنكى چاغلاردا

مۇساپىر بولۇپ چىققانلار بولسۇن، بىر - بىرىمىزگە خۇددى ۋەتەندىكىدەكلا يار - يۆلەكتە بولۇپ كەلمەكتىمىز، بىر - بىرىمىز بىلەن خۇددى ۋەتەندىكىدەكلا ئۆم - ئىتتىپاق بولۇپ ھايات كەچۈرۈپ كەلمەكتىمىز. سوۋېت دۆلىتى دەۋرىدە، بىز ئۇيغۇرلار بۇ يەردە رۇسلاردىن كېيىنلا تۇرىدىغان ئىككىنچى دەرىجىلىك گراژدان سانالساقمۇ، ئەمما، پەرزەنتلىرىمىزنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشىغا نىسبەتەن ھېچقانداق چەكلىمە قويۇلمايتتى. ھالا بۇگۈن، بىز ئاخىرىدىن سانىغاندا يەنىلا ئىككىنچى دەرىجىلىك گىراژدان ھېسابلانساقمۇ، ئەمما، ئىشقا ئورۇنلىشىدىغاندا، مەھكىمىلەردىكى ناچالنىكلار (باشلىقلار — دېمەكچى) : « ئىش جوق، خىزمەت جوق! » دەپلا جاۋاب بېرىشىدۇ. مەھكىمە - ئىدارىلەرنىڭ ئىشكى بىزگە ئېتىگلىك! . . . »

قۇلۇم - قوشنىلار: «ئاباينىڭ ئۆيىگە ۋەتەندىن مېھمان كەپتۇ! » دەپ ئاڭلاپ، مېنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كىردى. بىز قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشتۇق ۋە تاكسى كېچە سائەت 12 گىچىلىك ۋەتەننىڭ گېپىنى قىلىشىپ، كۇلكە - چاقچاق بىلەن ئولتۇرۇشتۇق.

مەن ئۇلارغا ۋەتىنىمىز جۇڭگودىكى زور ئۆزگىرىشلەرنى، غۇلجا، ئۈرۈمچى، قەشقەر، خوتەنلەردىكى زور تەرەققىياتلارنى خەلقىمىزنىڭ ئەھۋالىنى قىلچىمۇ پەردازلىماستىن، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ھالدا ئەينەن سۆزلەپ بېرىۋېدىم. ئۇلار سۆزۈمدىن تەسىرلىنىپ كۆز يېشى قىلىشتى.

ئالما ئاتادا ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋەتەندىن مۇساپىر بولۇپ يېنىپ چىققانلار كۆپ ئىكەن. ئۇلار ۋەتىنىمىز جۇڭگوغا تەلپۈنىدىكەن، يۇرت - ۋەتىنىنى بەكمۇ سېغىنىدىكەن. ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش داۋامىدا ۋەتەننىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ، رونақ تېپىشىنى، خەلقىمىزنىڭ تېخىمۇ بەختلىك -

سائادەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى تىلەيدىكەن. مەن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدىن بۇ ئۇلارنىڭ ئورتاق يۈرەك ئارزۇسى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

مەن ئالما ئاتادىكى ۋەتەنداشلىرىمنىڭ ئاغزىدىن ۋەتىنىمىز ھەققىدە نۇرغۇن تەسىرلىك ھېكايىلەرنى ئاڭلىدىم. ئۇلار ماڭا ئىگەمبەردى ئىسىملىك بىر بوۋاينىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردى. ئېگەمبەردى ئالما ئاتا شەھىرىنىڭ يېنىدىكى قوش مۇھەممەت دېگەن يېزىدا ياشايدىغان بىر ئادەم ئىكەن. يېقىندا كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ، ئۇ غۇلجا قورغاس مازارىدىن بولۇپ، 1962 ـ يىلى ئالما ئاتاغا يېنىپ چىققانىكەن. ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدا ۋەتەندىن ئالما ئاتاغا تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن چىققان بىرەيلەن ئۇنىڭغا بىر دانە قىسقا دولقۇنلۇق يېرىم ئۆتكۈزگۈچ رادىئو سوۋغا قىلغانىكەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ئۇ: «ۋەتەننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلايمەن» دەپ، كېچە ـ كۈندۈز ھېلىقى رادىئونى قولىدىن چۈشۈرمەيدىغان بولۇپتۇ، ئۆتكەن يىلى، ئۇنىڭغا قېرىلىق يېتىپ ئاغرىپ، ئورۇن تۈتۈپ يېيىتىپ قاپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا ۋەتەننىڭ ئاۋازىنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ھېلىقى سۆيۈملۈك رادىئوسىنى ياستۇقىنىڭ يېنىدىن نېرى قىلدۇرماپتۇ. ئۇنىڭ ئوغلى يوق ئىكەن، پەقەت ئالما گۈل ئىسىملىك بىرلا قىزى بار ئىكەن.

ئۆزىنىڭ ئۆمرىنىڭ ساناقلىق كۈنلىرى قالغانلىقىنى سەزگەن ئېگەمبەردى بوۋاي: «مەن ئەقىلسىز بولمىسام، ئاشۇ يىلى (1962 ـ يىلى دېمەكچى) غەرپكە قاراپ ماڭارمىدىم. شەرققە قاراپ كەتسەم بولماسمىدى؟!» دەپ زار ـ زار يىغلاپتۇ. دادىسىنىڭ ناله ـ زارىغا چىدىيالمىغان قىزى ئالماگۈل تاكسى كىرا قىلىپ، ئاتىسىنى جۇڭگو ـ قازاقىستان چېگرىسىدىكى قورغاس ئېغىزىغا ئېلىپ كېلىپتۇ. بوۋاي قورغاس ئېغىزىدا تۇرۇپ ۋەتىنى جۇڭگودىكى قورغاس مازارىغا قاراپ ئۆمۈر

مەنزىلىنىڭ ئاخىرقى چېكىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئىككى رەكەت نامازنى ئۆتەپتۇ ۋە ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ: «ۋەتەنسىزلىك — لالما ئىتتىنىڭ كۈنىدىنمۇ بەتتەر خورلۇق كەلتۈرىدۇ. مەن ۋەتەندىكى خەلقىمنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، تۈرمۈشىغا ئاسايىشلىق، ئىش - ئوقىتىگە مۇۋەپپەقىيەت، قەدەمگە ئىقبالىغا ھەمدەملىك تىلەيمەن، ئىلاھا ئامىن!» دەپ، جەينامازغا ئۇستىدىلا جان ئۈزۈپتۇ...

مەن ئالما ئاتادىكى مۇساپىر ۋەتەنداشلىرىمنىڭ ھازىرقى روھى - ھالىتىدىن مۇساپىرلىق، ۋەتەنسىزلىكنىڭ دەردىنى يەتكۈدەك تارتىپ، قەددى پۈكۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما، تا ھېلىغىچە سۆيۈملۈك ۋەتىنىنى زادىلا ئۇنتۇماي كېلىۋاتقانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. ئۇلار ماڭا: «سىزگە ۋەتەن قۇدرەتلىك ئارقا تېرەكتۇر. شۇڭا، كۆڭلىڭىزنى توق تۇتىڭ. بىزچۇ — بىز خۇددى چۆل - باياۋانلاردا شامال ئۇچۇرۇپ يۈرگەن يىلتىزسىز قامغاقتەك ئوي - چوڭقۇر قاڭقىپ يۈرۈشكە مەجبۇرمىز. ۋەتەندىن ئايرىلغاندا بۇنى ھېس قىلمىغانىكەنمىز. ئەلھال، ۋەتەندىن ئايرىلىپ مۇساپىر بولۇپ يۈرگەندە، ۋەتەنسىزلىكنىڭ نەقەدەر ئازابلىق ئىش ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلماقتىمىز! ...» دېيىشتى.

شۇنداق، «ۋەتەن» ئۇقۇمىنى پەقەت ۋەتەندىن چېگرا ئاتلاپ چەت ئەلگە چىققاندىلا تېخىمۇ تولۇق ھېس قىلىش مۇمكىن.

زامانىۋى ئاتقا ئىگە ئالمائاتالىقلار

ئالتۇن كۈز پەسلىدىكى ھاۋا ئوچۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەن قورغاسلىق ئوبۇل، بىلال دېگەن ۋەتەندېشىم بىلەن بىللە ئالما ئاتا شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئالاتاۋ تېغىغا جايلاشقان مەشھۇر كورت — مىدىيۇنى سايahەت قىلغىلى باردۇق.

مىدىيۇ — قازاقىستاننىڭ دۆلەتلىك تاغ ئۈستى سايahەت ئورنى بولۇپ، دائىرىسى تەخمىنەن 50 كۋادرات كىلومېتىر مەنزىرىلىك بىر باغچىنىڭ نامى. ئۇ قازاقستان بىلەن قىرغىزستان چېگرىسىگە جايلاشقان، تاغدىن ئۆتسىلا، قەدىمكى مەشھۇر سەيلىگاھ — ئىسسىقكۆلگە بارغىلى بولىدۇ.

بىز كىچىك ماشىنا بىلەن ئالما ئاتانىڭ جەنۇبىغا قاراپ تەخمىنەن يېرىم سائەتتە يول يۈرگەندىن كېيىن، مىدىيۇغا يېتىپ كەلدۇق ۋە تاغ بارغىنى بويلاپ سېلىنغان يول بىلەن توختىماستىن ئالغا ئىلگىرىلەپ، تاغنىڭ قاپ بېلىگە چىقتۇق. بىز ئولتۇرغان ماشىنا تۆپتۈز ئاسفالىت يولدا تولىمۇ سىيلىق چايقىلىپ كېتىپ باراتتى. يول بويىدا سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە سېلىنغان ھەر خىل بىنالار ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. تاغنىڭ ئەڭ مەنزىرىلىك بۆلەكلىرىدە يەنە يېڭىدىن سېلىنىۋاتقان ياغاچ قۇرۇلمىلىق داچىلارمۇ كەينى - كەينىدىن كۆزىمىزگە چېلىقىپ تۇراتتى. مەن قورغاسلىق بىلالدىن بۇ داچىلارنىڭ قازاقىستانىدىكى باي ۋە ئىمتىيازلىق ئادەملەرنىڭ خۇسۇسىي

داچىلىرى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇم. ئۇلار ياز پەسىلىنىڭ ئەڭ ئىسسىق ئايلىرىدا كۈنلىرىنى مۇشۇ سالقىن ۋە ھاۋالىق داچىلاردا دەم ئېلىش بىلەن ئۆتكۈزۈشىدىكەن. بۇ داچىلارنىڭ كارامەت ھەشمەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ھەيرانۇ - ھەۋەس بولغىنىمدىن ئاغزىمنى ئېچىپلا قاپتىمەن. بۇ داچىلار پۈتۈنلەي شىمالىي ياۋروپا بىلەن شىمالىي ئامېرىكىدىن ئىمپورت قىلىنغان سۇپەتلىك ياغاچلاردىن ياسالغانىكەن.

ئاسفالىت يول ياخشى ئاسرالغانلىقتىن، ئۆزۈمىزنى خۇددى داغدام يولدا كېتىۋاتقاندەك ئازادە، يېنىك ھېس قىلدۇق. يولدا رۇس ئىشچىلىرى ئىشلەۋاتقانىكەن. ئۇلار يولنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى بېتون توسمىلارنى سىرلاپ، رەسىم سىزغىلى تۇرۇپتۇ. بۇ رەسىملەردە تەبىئەت مەنزىرىلىرى، ھايۋاناتلار ۋە ئۇچار قۇشلارنىڭ ھەر خىل قىياپەتلىرى تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، رەسىملەر تاغ ئۈستى باغچىسىنىڭ گۈزەل تەبىئىي مەنزىرىسى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرىكىپ، ئادەمدە ئاجايىپ ئۆزگىچە گۈزەل تۇيغۇ ھاسىل قىلىدىكەن.

مىدىيۇ — چەت ئەللىك ۋە قازاقىستانلىق سایاھەتچىلەرنىڭ جەننىتى ئىكەن. بىراق، ھازىر سەپلى - سایاھەتنىڭ كاسات مەزگىلى بولغاچقا، تاغ ئۈستى باغچىسىدا سەيلى - سایاھەت قىلىپ يۈرگەنلەر ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەن. بىز ئولتۇرغان كېچىك ماشىنا چوڭ بىر توسمىنىڭ ئاستىغا كېلىپ توختىدى. بۇ دامبا دېگىز يۈزىدىن 900 مېتىر ئېگىزلىكتىكى بىر تاغ جىلغىسىنىڭ ئاغزىغا سالغان بولۇپ، دامبىنىڭ ئۈستىگە مىڭ ۋاختىلىق تاش پەلەمپەي بىلەن چىققىلى بولىدىكەن. بىز ماشىنا بىلەن دامبا ئاستىغا يېتىپ كەلگەندە، كىشىلەر پەلەمپەي ئارقىلىق دامبا ئۈستىگە چىقىۋاتقانىكەن. ۋاقىتنى تېجەش ئۈچۈن، بىز دامبا ئۈستىگە ماشىنا بىلەن تاغ باغرىنى ياقلىتىپ سېلىنغان يول ئارقىلىق چىقتۇق.

دامبا ئۇستىدىن قارىغاندا، پۇتۇن جىلغا بويىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ياۋروپا نۇسخىسىدا ياسالغان تۇرلۇك بىنالارنى بەش قولدەك ئېنىق كۆرگىلى بولىدىكەن. بۇ بىنالارنىڭ ئىچىدە سۇ ئۇزۇش سارىيى، پۇتبول سارىيى، مۇز تېيىلىش سارىيى، دومىلاتما توپ سارىيى، ۋاسكىتبول سارىيى، ۋالىبول سارىيى. قاتارلىق تۇرلۇك زامانىۋى تەنتەربىيە سارايلىرى قاتار - قاتار جايلاشقانىكەن. بۇ سارايلاردا خىلمۇ خىل خەلقئارالىق تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى داۋاملىق ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىكەن.

بىز دامبا ئۇستىدىن چۈشۈپ ئېگىز تاغ چاڭغا تېيىلىش مەيدانىغا كەلدۇق. بۇ چاڭغا تېيىلىش مەيدانى يەنە بىر جىلغا ياقىسىدىكى بىر بەلنىڭ ئۇستىگە جايلاشقانىكەن. ھازىر بۇ يەر ئاللىقاچان ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغانىكەن. قورغاسلىق ئوبۇلنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، ياز كۈنلىرى بۇ يەر شۇنداق گۈزەل بولۇپ كېتىدىكەنكى، بۇ يەرگە چىققان ھەر قانداق ئادەم تەبىئەتنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە مەپتۇن بولغىنىدىن قايتىپ چۈشۈشنى ئۇنتۇلۇپ قالىدىكەن!

چاڭغا تېيىلىش مەيدانىغا ئېلېكتر ئاسما ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ چىققىلى بولىدىكەن. بىز سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە ياسالغان ئېلېكتر ئاسما ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ تاغنىڭ ئۇستىگە ئاستا - ئاستا ئۆرلەپ چىقىشقا باشلىدۇق. بىرىنچى ئاسما ئورۇندۇق لېنىيىسىدە تەخمىنەن 1500 مېتىردەك ماڭغاندىن كېيىن، ئىككىنچى ئاسما ئورۇندۇق لېنىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق. بىز بىرىنچى لېنىيىدىن چۈشۈپ، قار - مۇزلۇق يانتۇلۇقتىن مېڭىپ ئۆتۈپ، ئىككىنچى ئېلېكتر ئاسما ئورۇندۇق لېنىيىسىگە چىقتۇق ۋە ئاسما ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، تەخمىنەن يەنە 1000 مېتىردەك ماڭغاندىن كېيىن، ئۈچىنچى ئېلېكتر ئاسما ئورۇندۇق لىنىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق. بىراق، ئۈچىنچى لىنىيە بۇ چاغدا

ئىشتىن توختاپ كەتكەن بولغاچقا، ئۇچىنچى لىنىيىگە چىقالمىدۇق.

مەن ئىككىنچى لىنىيە ئۈستىدە تۇرۇپ تۆۋەنگە قارىۋېدىم، شەرقىي شىمال تەرەپتىكى پەستە ئالما ئاتا شەھىرى قويۇق ئىس - تۈتەك ئارىسىدىن گىرىمسەن كۆرۈندى. بىراق، ئالما ئاتا شەھىرىنىڭ غەربىي - شىمالىي تەرىپىدىكى كۆك كۆپە ئېگىزلىكى ئۈستىدە ئاقىرىپ تۇرغان قازاقىستان دۆلەتلىك تېلېۋىزىيە مۇنارى بەكمۇ ھەيۋەتلىك ۋە بەكمۇ ئېنىق كۆرۈندى.

بىز مىدىيۇدىكى تۆت سائەتلىك ساياھىتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، شەھەرگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بىز ئولتۇرغان كىچىك ماشىنا چەت ئەل ئەلچىخانىلىرى ئورۇنلاشقان ئەلچىخانا كوچىسىنى بويلاپ تەخمىنەن يىگىرمە مىنۇت ماڭغاندىن كېيىن، ئوڭغا قايرىلىپ، قازاقىستاندىكى يېڭى ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسى — زەردارلار ئولتۇراق رايونىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ھەيۋەتلىك قازاقىستان دۆلەتلىك تېلېۋىزىيە مۇنارىنىڭ ئاستىغا يېيىتىپ كەلدۇق. ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ ئېگىز بولغان بۇ تېلېۋىزىيە مۇنارى مەنزىرىسى گۈزەل كۆكتۆپە سايا‌ھەت رايونىدىكى بىر بەلنىڭ ئۈستىگە جايلاشقانىكەن.

كۆكتۆپە سايا‌ھەت رايونىنىڭ مەنزىرىسىنى خۇددى ئۈرۈمچىدىكى قىزىلتاغ باغچىسىغا ئوخشايدىكەن. بىراق، قىزىلتاغ باغچىسىدىن كۆپ چوڭ ئىكەن. سايا‌ھەت رايونىغا سايا‌ھەتچىلەر ھەقسىز كىرەلەيدىكەن. تاغ ئۈستىدە كوفېخانا، ئاشخانا، كاۋاپچىلىق ئورۇنلىرى رەتلىك، ئازادە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، كىشىگە بىر خىل ئارامبەخىشلىك بېغىلايدىكەن. مەيلى مىدىيۇ سايا‌ھەت رايونىدا بولسۇن، ياكى كۆكتۆپە سايا‌ھەت رايونىدا بولسۇن، ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغىنى مۇھىت تازىلىقى بولدى. بۇ يەرلەردە بىزدىكىدەك قالايمىقان

تاشلانغان مېۋە شۆپۈكلىرى، تاماكا ـ سىگارت قالدۇقلىرى، سۈلياۋ ـ ئالىيومىن قۇتىلىرى، هاراق بوتۇلكىلىرى، سېغىز كەمپۈت قالدۇقلىرى، مۇز قايماق خالتىلىرى ۋە) بىزدىكى باغچىلاردا ياكى ئاممىۋى سورۇنلاردا قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان هەر خىل جامائەت ئەخلاقىغا خىلاپ كېلىدىغان ئىشلارنى زادىلا ئۇچراتقىلى بولمايدىكەن. تاماكا، تۆۋرۈكلەرگە تاشلارغا قالايمىقان جىجىپ، قالايمىقان پۈركۈپ خەت يازىدىغان ياكى هەر خىل بولمىغۇر ئېلانلارنى چاپلاپ، گۈزەل مۇهىتنى بۇلغايدىغان ئەخلاقسىز قىلمىشلارنى ئۇچراتماق قىيىن ئىكەن. ئاممىۋى سورۇنلاردا هەممە ئادەم پىچىرلىشىپ سۆزلىشۈاتقاندەك ئەتراپتا خۇددى ئادەم يوقتەك هېس قىلىپ قالمىدىكەنسىز، كىشىلەر قول تېلېفونلىرىدا سۆزلەشكەندىمۇ پەقەت ئۆزى ئاڭلىغۇدەكلا ئاستا سۆزلىشىدىكەن، بۇ ئۇرۇمچىدىكىدەك ئادەمنى تولىمۇ بىزار قىلىدىغان هېلىقىدەك «هەممە قۇشلار تەك سايرايدىغان، هەممە ئادەم تەك قاينايدىغان» ۋاڭ ـ ۋۇڭ هالەت بىلەن ئېنىق سېلىشتۇرما ئەمەسمۇ؟ . . .

بۇگۈن جۈمە كۈنى ئىدى. مەن ئۆي ئىگىسى خوجەخمەت ئاكا بىلەن بىللە، ئالما ئاتادىكى سۇلتان قورغان جامەئەسىگە جۈمە نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن كەلدىم. دەل سائەت بىر يېرىمدا جۈمە نامىزى ئوقۇلدى. جۈمە نامىزىغا ياش بىر قازاق ئىمام رىياسەتلىك قىلدى. رەتلىك، پاكىزە كىيىنگەن جامائەت مەسچىد ئىچىدە سەپراس — چەپراس بولۇپ تۇرۇشاتتى . . .

سۇلتان قورغان جامەسىنىڭ ئەسلىدە ياش بىر ئۇيغۇر ئىمامى بار ئىكەنىدۇق. بۇنىڭدىن يېرىم يىل ئىلگىرى، قازاقىستانىنىڭ باش مۇپتىسى ئۇنى مىسىردىكى ئەزهەر ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىۋېتىپتۇ. ئۇ شۇ يىلى قازاقىستان بويىچە ئىسلام ئەللىرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ئون ئوقۇغۇچى

ئارىسىدىكى بىردىنبىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى ئىكەن. باش مۇپتى سۇلتان قۇرغان مەسچىدىگە «ئۆزۈڭلەر يېڭىدىن بىر ئىمام تېپىۋېلىڭلار» دەپ يېرىم يىل مۆھلەت بېرىپتۇ. ئۇلار مۇڭاپىق نامزاتنى ئوتتۇرىغا قويالمىغانلىقتىن، ئاخىر قازاقىستان دۆلەتلىك دىنىي ۋازارەت هازىرقى ياش قازاق ئىمامنى بەلگىلەپ ئەۋەتكەنىكەن. بىراق، مەسچىد قوۋمى هازىرقى بۇ ئىمامدىن ئانچە رازى ئەمەسكەن.

ئالما ئاتا ئۇيغۇرلار هەپتىدە بىر قېتىم كېلىدىغان جۇمە نامىزىنى ناهايىتى چوڭ بىلىشىدىكەن. ئۇلار جۇمەگە بېرىشتىن ئىلگىرى مونچىغا كىرىپ يۇيۇنغاندىن كېيىن، ساقال بۇرۇتلىرىنى پاكىزە قىرىشىپ، يېڭى ياكى پاكىزە يۇيۇلۇپ قاتۇرۇپ دەرزمال سېلىنغان كاستيوم - بۇرۇلكىلىرىنى كىيىشىپ، خۇددى هېيىت - بايرام ياكى توي - مەرىكىگە بارىدىغاندەك ياسىنىپ مەسچىدكە كېلىشىدىكەن. مەن ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىن ساداقەتمەن. مۆمىن مۇسۇلمان ئەھلىنىڭ سىماسىنى كۆرۈپلا قالماستىن بەلكى، هازىرقى زامان مەدەنىيەت ئېڭىگە ئىگە يېڭىچە مۇسۇلمان ئەھلىنىمۇ كۆرگەندەك بولدۇم. . .

قىسقىسى، مەن ئالما ئاتادا بولغان ئاشۇ قىسقىغىنە كۈنلىرىمدە مەيلى شەهەر ياكى يېزا مۇهىتىدا بولسۇن، ياكى سەيلى - ساياهەت ئورۇنلىرى ۋە ياكى تۇرلۇك جامائەت مۇهىتىدا بولسۇن، هەممىلا يەردە بىر خىل هازىرقى زامان ئېڭىدىكى مەدەنىيەتلىك هالەت كۆزۈمگە چېلىقىپ تۇردى. كوچىلاردا، ماگىزىنلاردا، ئاپتوبۇس - تراللىبوسلاردا، هەتتا قىزىل - يېشىل چىراق يېنىپ - ئۆچۈپ تۇرىدىغان چاسا يولنىڭ ئېغىزلىرىدىمۇ كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا پەقەت مەدەنىيەتلىك ئەللەردىلا بولىدىغان ئۆز - ئارا هۆرمەتلەش، بىر بىرىگە يول قويۇش بىر - بىرىنى چۈشىنىشتەك ئالىيجاناپلىق ناهايىتى ئېنىق

ئىپادىلىنىپ تۇرىدىكەن. مەن بۇ ھالەتنى كۆرۈپ، بىزدىكى تۇرلۈك بولمىغۇر، مەدەنىيەتسىزلىك، ياۋايىلىق ھالەتلەرنى ئېسىمگە ئېلىپ، تولىمۇ ئۈيالدىم.

«بوۋا، بوۋا! مارسنى چاقماق سوقتۇەتتى!»

ئالما ئاتالىقلار بالىلىرىغا قىزىق ئىسىم قويىشىدىكەن. بىر كۈنى مەن ئالما ئاتالىق ئابدۇرۇپ ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇم. ئۆي ئىگىسىنىڭ بىر - بىرىدىن ئوماق تۆت ئوغۇل - قىز نەۋرىسى بار ئىكەن. بىز قىزىق پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتۇق. تۇيۇقسىزدىن، ئۆي ئىگىسىنىڭ بىر نەۋرىسى يۇگۇرۇپ كىرىپ: «بوۋا، بوۋا! مارسنى چاقماق سوقتۇەتتى! يوپيتىر چاقماقنى ئۇرۇۋەتتى!» دېمەسمۇ، مەن كىچىك بالىنىڭ سۆزىدىن ئەجەبلىنىپ ئۆي ئىگىسىگە قارىدىم. ئۇ مېنىڭ چىرايىمدىكى تەئەججۇپلۇكنى چۈشەندى بولغاي، دەرھال: «مارس — مېنىڭ ئىككىنچى قىز نەۋرەمنىڭ ئىسمى، چاقماق — ئۈچىنچى ئوغۇل نەۋرەمنىڭ ئىسمى. يوپيتىر — چوڭ ئوغۇل نەۋرەمنىڭ ئىسمى» دەپ چۈشەندۈردى. «ئۇنداق بولسا، ماۋۇ كىچىك نەۋرە قىزىڭىزنىڭ ئىسمى ساتورىن ئىكەن — دە!» دەپ چاقچاق قىلدىم، «ياق، ياق، — دېدى ئۆي ئىگىسىمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ئىسمى مىركورى!...»، «ها، ها!...» ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

مەن ئالما ئاتادا بولۇۋاتقان مەزگىلدە، كىشىلەرنىڭ تىل ئادىتىگە ئالاھىدە دىققەت قىلدىم. كىشىلەر ئۆز - ئارا مۇئامىلە قىلىشقاندا، مەيلى جەمئىيەتتە بولسۇن ياكى ئائىلىدە بولسۇن، رۇسچىنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلىشىۋېرىدىكەن. سوۋېت دۆلىتى

دەۋرىدە، رۇس تىلى ئورتاق تىل ھېسابلانسىمۇ، ئەمما ئەزەلدىن دۆلەت تىلى دەپ قارالمىغانىكەن. سوۋېت كومپارتىيىسى لېنىننىڭ «دۆلەت تىلى يولغا قويماسلىق» ھەققىدىكى ۋەسىيىتىگە باشتىن - ئاياغ ئەمەل قىلىپ كەلگەنىكەن. شۇڭا، رۇس تىلى پۈتۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدا كىشىلەرنىڭ ئۆز - ئارا مۇناسىۋېتىدىكى پىكىر ئالماشتۇرۇش ۋاستىسى سۈپىتىدە قوللىنىلىدىغان ئاساسلىق ئورتاق تىل بولۇش رولىنى ئۆتەپ كەلگەنىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سوۋېت دۆلىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىلىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆز تىلىنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى تولۇق قوغداپ ۋە تولۇق ھۆرمەتلەپ كەلگەنىكەن. بىراق، قازاقىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن، 1993 - يىلى تۇنجى ئاساسىي قانۇنىدا: «قازاق تىلى — قازاقىستانىنىڭ دۆلەت تىلى بولىدۇ. رۇس تىلى مىللەتلەر ئارا تىل بولىدۇ» دەپ بەلگىلىنىپتۇ. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ھازىر قازاقىستاندا قازاق تىلى — دۆلەت تىلى، رۇس تىلى - مىللەتلەر ئارا تىل، ئۇيغۇر - تىلى يەرلىك تىل ھېسابلىنىدىكەن. بىراق، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا كىشىلەر كۆپىنچە ھاللاردا رۇس تىلىدا سۆزلىشىدىكەن. دېمەك، رۇس تىلى مىللەتلەر ئارا تىل بولۇش فۇنكسىيىسىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىماستىن، بەلكى ھەممە ساھەلەردە ئۆز رولىنى داۋاملىق جارى قىلدۇرۇپ كېلىۋېتىپتۇ. ھەتتا، ئائىلىدىمۇ رۇس تىلى باشقا تىللارنىڭ ئورنىنى ئېلىپ ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ كېلىۋېتىپتۇ.

ھازىر قازاقىستاندا 239 تېلېۋىزىيە قانىلى بار ئىكەن. بۇ قاناللارنىڭ ئىچىدە پەقەت بەش قانالدىلا قازاقچە تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرى كۆرسىتىلىدىكەن، قازاقىستان پىرىزدېنتىنى ئەزەربايجانىڭ قىزى باشقۇرغان «31 — قانال» دا كۆرسىتىلىدىغان قازاقچە تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرى

جامائەتچىلىكىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە ئەڭ جەلپ قىلىدىكەن؛ قازاقىستان بويىچە ھازىر 67 رادىئو ئىستانسىسى بار ئىكەن. بۇنىڭ ئىچىدە ئاران بىر ئىستانسىلا قازاق تىلىدا ئاڭلىتىدىكەن؛ قازاقستاندا چىقىدىغان 1227 گېزىت ئىچىدە ئاران 221 گېزىتلا قازاق تىلىدا نەشىر قىلىنىدىكەن.

كۆپ مىللەت ئارىلىشىپ بىللە ئولتۇراقلاشقان مۇھىتتا، كىشىلەر ئۆز — ئارا مۇناسىۋەتتە كۆپچىلىك قوبۇل قىلالايدىغان بىر خىل ئورتاق تىلغا ئېھتىياجلىق بولىدۇ ياكى شۇنداق ئورتاق تىلنى ئىجاد قىلىشىدۇ. چۈنكى، «ئىقتىسادىي مۇئامىلىدىكى ئېھتىياج تۇپەيلىدىن بىر دۆلەتتە بىللە ياشايدىغان بەزى مىللەتلەر (ئۇلار بىرلىكتە ياشاشنى خالايدىغان بولسا) كۆپ سانلىق كىشىلەر قوللىنىدىغان بىر خىل تىلنى ئۆگىنىشكە ئېھتىياجلىق بولىدۇ.» (سوۋېت دۆلىتى دەۋرىدىكى ئاشۇ بىر مەزگىللىك تارىخىي سەۋەب تۇپەيلىدىن بۇگۈنكى قازاقستاندىكى مۇشۇ بىر ئەۋلاد كىشىلەر، بولۇپمۇ شەھەرلەردە ياشاپ ئۆگەنگەن كىشىلەر كىچىكىدىن تارتىپلا رۇس تىلى مۇھىتىدا تەربىيىلەنگەن بولغاچقا، رۇس تىلىدىن باشقا تىلنى ئاساسەن بىلمەيدىكەن. رۇس تىلى قازاقستاندىكى قازاقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا ئاۋامنىڭ «ئېغىزلاندۇرۇلغان تىلى» — يەنى «ئانا تىلى» بولۇپ كەلگەچكە، ھېلىھەم قازاقستان بويىچە بىر خىل ئورتاق تىل ئورنىدا قوللىنىۋېتىلىپتۇ. مۇبادا، «بىر مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدا مەلۇم بىر ئۆلچەملىك تىلنى ئورتاق تىل سۈپىتىدە قوللىنىش يۈزىسىدىن كېڭەيتىشكە توغرا كەلسە، مىللەت ئامىلى بولمىغانلىقتىن چوڭ مەسىلە كۆرۈلمىگىنى بىلەن، كۆپ مىللەت ئارىلىشىپ بىللە ئولتۇراقلاشقان ھەمدە مىللەت چېگرىسى قاتتىق ئايرىلىدىغان ياكى قارشىلىق كەيپىياتى كۈچلۈك بولغان ئەھۋال ئاستىدا، تىل مەسىلىسى مىللىي مەسىلىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى ۋە تەرەققىي قىلىپ سىياسىي مەسىلىگە ئايلىنىشى

مۇمكىن» شۇڭا، «مىللەتلەرنىڭ باب - باراۋەرلىكى» نى تەكىتلىگەندە، ھەمىشە «تىللارنىڭ باب باراۋەرلىكى» نى ۋە ھەر قانداق بىر خىل تىل ئىمتىيازغا يول قويماسلىقنى تەكىتلەپ كەلگەنىدى.

قازاقىستان ھۆكۈمىتى 1996 - يىلى 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئېلان قىلغان «قازاقىستاننىڭ تىل سىياسىتى ھەققىدە تەسەۋۋۇرى» دا: «دۆلەت تىلىنى ھەممىدىن ئاۋۋال تەرەققىي قىلدۇرۇش، بارلىق رەسمىي سورۇنلارنىڭ ھەممىسىدە دۆلەت تىلى بولغان قازاق تىلىنى ئىشلىتىش كېرەك. ھەمدە، مەمۇرىي ۋاستىلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق قازاق تىلىنى ئومۇملاشتۇرۇش كېرەك» دەپ تەكىتلەنگەنكەن. قازاقىستان پرىزدېنتى نەزەربايېۋمۇ: «يېقىنقى يىللاردىن بېرى، قازاق تىلى تېخىچە دۆلەت تىلى يۇكسەكلىكىگە كۆتۈرۈلگىنى يوق. شۇڭا، دۆلەت تىلىغا تېگىشلىك پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئۇنى ھۆرمەت قىلىش كېرەك. ھۆكۈمەت خادىملىرى تېخىمۇ شۇنداق قىلىشى كېرەك» دەپ ئارقا - ئارقىدىن تەكىتلەپتۇ.

قازاقىستان مەتبۇئاتلىرىدا ئېلان قىلىنغان مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، «ھازىرقى قازاقىستاندىكى ئاساسىي گەۋدە مىللەت — قازاقلارنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى ئاللىقاچان مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ يېرىمىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، يېقىنقى ئون يىل ئىچىدە قازاقىستاندىكى قازاقلارنىڭ نوپۇسى 80% — 60% گە يېتىدۇ»① كەن. 1996 - يىلقى ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، قازاقىستاندىكى قازاقلارنىڭ نوپۇسى 7 مىليون 923 مىڭغا يېتىپتۇ. بۇ سان پۈتۈن مەملىكەت ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 48.1% نى ئىگىلەيدىكەن.

قازاقىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن، دۇنيانىڭ باشقا

---

① «قازاقىستان ئەدەبىيات گېزىتى» نىڭ 1997 - يىلى 26 - ئىيولدىكى سانىغا قارالسۇن.

جايلىرىدا ياشايدىغان قازاقلار ئارىسىدا «ۋەتەنگە قايتىش قىزغىنلىقى» كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدىن تارتىپ، ئەتراپتىكى ئەللەر (بۇنىڭ ئىچىدە جۇڭگومۇ بار) دىن قازاقىستانغا كۆچۈپ كەلگەن كۆچمەنلەرنىڭ ئارىسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ئىقتىسادىي قالاق، تەرەققىي قىلمىغان جايلاردىن كەلگەن بولغاچقا، گەرچە ئاھالىنىڭ نىسبىتىدىكى پەرق ئون پىرسەنت ئاشقان بولسىمۇ، قازاقىستان نۇرغۇنلىغان يۇقىرى دەرىجىلىك مەمۇرىي، پەن - تېخنىكا خادىملىرىدىن ئايرىلىپ قاپتۇ.

بۈگۈن ئەتىگەن سائەت 8:00 دە قازاقىستان دۆلەتلىك «لەززەت سايahەت كومپانىيىسى» نىڭ بىر خادىمى ماڭا سەئۇدىي ئەرەبىستانىغا ئۇچىدىغان ئايروپىلان بىلىتىنى ئەپكېلىپ بەردى ۋە: «ئەتە ئالما ئاتا ۋاقتى چۈشتىن كېيىن سائەت 2:30 ئۆتكەندە، ئۆزبېكىستان ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ ئايروپىلانى بىلەن ئالما ئاتا ئايرۇپورتىدىن يولغا چىقىپ، تاشكەنت ئارقىلىق سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ئۇچىسىز» دەپ ئۇقتۇردى.

چۈشتىن كېيىن سائەت 2:00 دە، ئالدىن كېلىشىپ قويغىنىمىز بويىچە، مەن ساۋۇت موللا ئابدۇۋۇ ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ خانىمى بىلەن بىللە ئالمائاتا شەھەرلىك 153 — ئۇيغۇر مەكتىپىنىڭ گېمنازىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن باردىم.

سوۋېت دۆلىتى دەۋرىدىن قالغان ئادەت بويىچە قازاقىستاندا باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىدا ھېلىھەممۇ مەجبۇرىي مائارىپ تۈزۈمى يولغا قويۇلۇۋاتىپتۇ. دېمەك، يەتتە يېشىدا باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن بىر ئوقۇغۇچى تاكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنگە قەدەر پۈتۈنلەي ھەقسىز

ئوقۇيدىكەن. ئوقۇش پۇلى، دەپتەر ـ قەلەم پۇلى، كىتاب پۇلى ۋە باشقا ئوقۇش ئالۋنكى . . . قاتارلىق ھەر قانداق قوشۇمچە ھەق پۈتۈنلەي كېچىرىم قىلىۋېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە، قازاقستاندا باشلانغۇچ، تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا يىللىقلىرىنىڭ ھەممىسى بىر مەكتەپ قورۇسىنىڭ ئىچىدە بولىدىكەن. شۇڭا، بىر ئوقۇغۇچى 12 يىلنىڭ ئالدىدا مەكتەپنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرگەن بولسا، بۇ دەرۋازىدىن پەقەت 12 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىلا ئاندىن چىقالايدىكەن.

ئالما ئاتا شەھىرىدە ھازىر جەمئىي 173 مەكتەپ بار ئىكەن. بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئىچىدە گېمنازىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن قازاق ۋە ئۇيغۇر تىلىدىكى مەكتەپتىن ئاران ئۇچىلا بار ئىكەن. 153 ـ ئۇيغۇر مەكتىپى گېمنازىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن بىردىنبىر ئۇيغۇر مەكتىپى ھېسابلىنىدىكەن. مەكتەپتە دەرسلەر پۈتۈنلەي ئۇيغۇر تىلىدا ئۆتۈلىدىكەن. ئوقۇغۇچىلار قوشۇمچە قازاق تىلى ۋە قازاق ئەدەبىياتى، رۇس تىلى ۋە رۇس ئەدەبىياتى ھەم ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىدىكەن.

يېغىن ئالما ئاتادىكى بىر زاۋۇت كۇلۇبىدا ئۆتكۈزۈلمەكچى ئىكەن. يېغىن قاتناشچىلىرى تولۇق يېغىلىپ بولالمىغانلىقتىن بىز كۇلۇبنىڭ دەم ئېلىش زالىدا يېرىم سائەتتەك كۇتۇپ تۇردۇق. يېغىنغا قازاقستان ئۇيغۇر يازغۇچىسى تۇرغان توختەموۋمۇ كەلگەنىكەن. مەن ئالدىغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇم. ئۇ 1987 ـ يىلى ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، بىز بىر سورۇندا جەم بولغانىدۇق. ھازىر ئۇ ئېغىر كېسەل ئىكەن. ساۋۇت موللا ئابدۇۋ ئەپەندى مېنى باشقىلارغا بىر ـ بىرلەپ تونۇشتۇردى. مەن ئۇلار بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم. بىز ئۆز ـ ئارا قىزغىن پاراڭلىشىپ تۇراتتۇق، زالنىڭ ئىشىكىدىن چاچلىرى كۇمۇشتەك ئاقارغان،

ئېگىز بويلۇق، ئاردىي ئەمما رەتلىك كىيىنگەن خۇشچىراي بىر ئاپپاي تېتىك قەدەم تاشلاپ كىرىپ كەلدى. كىشىلەر ئالدىغا بېرىپ ئۇنىڭغا ئەدەب سالام قىلىشتى. ساۋۇت موللا ئابدوۋ ئەپەندى قولىقىمغا پىچىرلاپ: «ئۇ ئابدۇللا روزى باقىيۇنىڭ كىچىك قىزى بولىدۇ» دەپ ھېلىقى ئاپپاينى تونۇشتۇردى ۋە مېنى ئۇنىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىپ مېنى: «بۇ كىشى خىتايىنىڭ ئۇرۇمچى شەھىرىدىن كەلگەن يازغۇچى ئابدۇۋەلى ئەپەندى بولىدۇ» دەپ تونۇشتۇردى. ئاپپايمۇ دەرھال ماڭا: «خۇش كېلىپسىز!» دەپ جاۋابەن سالام قىلدى.

بۇگۈنكى چوڭ يىغىندا ئالما ئاتا شەھەرلىك 153 - ئۇيغۇر مەكتىپىگە: «ئابدۇللا روزى باقىيۇ نامىدىكى ئۇيغۇر گىمنازىيىسى» دەپ نام بېرىلمەكچى ئىكەن. شۇڭا، يىغىن ئۇيۇشتۇرغۇچى مەرھۇم ئابدۇللا روزى باقىيۇنىڭ كىچىك قىزىنى بۇ يىغىنغا قاتنىشىشقا ئالاھىدە تەكلىپ قىلغانىكەن.

ساۋۇت موللا ئابدوۋ ئەپەندىنىڭ ماڭا سۆزلەپ بەرگىنىدىن شۇنى ئۇقتۇمكى، ئابدۇللا روزى باقىيۇ 1897 - يىلى ئالما ئاتانىڭ كېيىكباي يېزىسىدىكى بىر زىيالىي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەنىكەن. 1918 - يىلى، ئۇ لېنىن رەھبەرلىكىدىكى بولشېۋىكلار پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ، 1925 - يىلىغىچە تۈركىستان سوۋېت سوتسىيالىستىك ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتىنىڭ پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا مۇھىم رەھبەرلىك خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەنىكەن.

1925 - يىلى قازاقستان سوۋېت ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندا، ئابدۇللا روزى باقىيۇ قىزىل ئوردا ئۆلكىلىك پارتكومىدا رەھبىرى خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەنىكەن.

1930 - يىلى، ئۇ قازاقستان سوۋېت سوتسىيالىستىك ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك مىنىستېرى بولۇپتۇ. 1932 - يىلى، ئۇ پاۋلودار ئوكروگلۇق

پارتكومنىڭ 1 ـ سېكرىتارى بولۇپتۇ. كېيىن مەركەزگە موسكۋاغا يۆتكىلىپتۇ. 1937 ـ يىلى، ستالىن تەرىپىدىن «خەلق دۈشمىنى» دەپ قارىلىنىپ، ئالما ئاتادا قولغا ئېلىنىپتۇ. 1938 ـ يىلى مارتتا ئالما ئاتادا ئېتىلىپتۇ . . .

ئەينى ۋاقىتتا، ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر قىزىل ئارمىيىگە قاتناشقان ۋە بولشېۋىكلار پارتىيىسىگە ئەزا بولغانىكەن. ئالما ئاتا ئوكروگلۇق پارتكومدا ھەتتا ئۇيغۇر كوممۇنىستلىرىدىن تەشكىل قىلىنغان بىر گۇرۇپپىمۇ بولغانىكەن. 1922 ـ يىلى سىنتەبىردە، ئالما ئاتادا ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئۇيغۇر كوممۇنىستلىرى قۇرۇلتىيى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلگەنىكەن. يالغۇزلا يەتتىسۇ ئۆلكىسىدە ئىنقىلابىي تەشكىلاتلار ۋە كوممۇنىستىك گۇرۇپپىدىن ئەللىكى ھەرىكەت قىلغانىكەن. شۇ چاغدا بۇ تەشكىلاتلارغا ئەزا بولغان ئۇيغۇر كوممۇنىستلىرىنىڭ سانى 1500 دىن ئېشىپ كەتكەنىكەن. كېيىنكى چاغلاردا ئۇلارمۇ خۇددى ئابدۇللا روزى باقىيەۋدەك «خەلق دۈشمەنلىرى» دەپ ناھەق قارىلىپ، شۇ قېتىمقى تازىلاشتا خاتا ھالدا ئېتىلىپ تاشلىنىپتۇ. . .

ئەمدى باشتىكى گەپىمىزگە كېلەيلۇق.

زالىنىڭ بىر چېتىدە ئۇستىگە ئاق يىپەك كۆينەك ۋە بەل ئاسمىلىق قارا يوپكا كىيىشكەن، چېچىنى ھاۋارەڭ يىپەك لېنتىلار بىلەن بانتىلىۋالغان ئوقۇغۇچى قىزلار ۋە قارا مەكتەپ كىيىمى كىيىشكەن ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار پەقەت ئۆزلىرى ئاڭلىيالمىغۇدەك ئاۋاز بىلەن ئۆز ـ ئارا قىزغىن پاراڭلىشىپ تۇراتتى. سائىتىمگە قارىسام، يېغىن باشلىنىدىغانغا يەنە يېگىرمە نەچچە مىنۇت ۋاقىت بار ئىكەن. شۇڭا، ساۋۇت موللا ئابدۇ

ئەپەندى بىلەن ئۇلارنىڭ قېشىغا باردۇق ۋە ناھايىتى تېزلا ئۆز ئارا تونۇشۇۋالدۇق — دە، قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتۇق. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا تۇغۇلغان ئۆسمۈر بالىلار بولغاچقا، سۆھبىتىمىزمۇ تەبىئىي ھالدا ئۆتكەنكى دەۋر بىلەن ھازىرقى دەۋرنى سېلىشتۇرغان ھالدا قانات يايدۇرۇلدى. گەرچە ئۇلارنىڭ يېشى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ھازىرقى قازاقىستان جەمئىيىتى بىلەن ئىلگىرىكى سوۋېت جەمئىيىتى ھەققىدە بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ ئىكەن. ھەمدە، رىئاللىق ۋە ئۆتمۈش ئۇستىدە چوڭقۇر، ئەتراپلىق پىكىر يۈرگۈزەلەيدىكەن. مەن ئۇلاردىن ئاتا - ئانىلىرىنىڭ مۇئاش كىرىمى، ئائىلىسىنىڭ سېتىۋېلىش كۈچى، ھەتتا ھازىر بارلىققا كەلگەن خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ھەققىدە قانداق ئويلايدىغانلىقىنى سورىۋېدىم، ئۇلارنىڭ بەرگەن جاۋابى ھەر خىل بولدى. ئەمما، ئۇلارنىڭ جاۋابلىرىدىن ھازىرقى قازاقىستان جەمئىيىتىنىڭ كۆپ مەنبەلىشىشتەك يۈزلىنىشىنى ھېس قىلىۋېلىش مۇمكىن؛ مەن ئۇلاردىن: «سىلەرنىڭ نەزىرىڭلاردىكى سوۋېت دۆلىتى قانداق ئىدى؟» دەپ سورىسام، تولۇقسىز 2 - يىلىقتا ئوقۇيدىغان زۇلپىيە ئىلاخۇنۇا ئىسىملىك قىز ئوقۇغۇچى: «سوۋېت دۆلىتى دۇنيا بويىچە ھەممىدىن قۇدرەتلىك ئىكەنىدۇق. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا مېنىڭ ئۇلۇغ بوۋام بىلەن بوۋام ئىككىسى 1943 - يىلى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ، ئۇرۇشتا باتۇرلۇق كۆرسەتكىنى ئۈچۈن قىزىل يۇلتۇز ئوردىنى بىلەن مۇكاپاتلانغانىكەن» دەپ ناھايىتى پەخىرلەنگەن ھالدا جاۋاب بەردى؛ بەزى ئوقۇغۇچىلار: «ئۇ چاغلاردا ئادەملەر ھەمىشە ئاچ يۈرەتتىكەنتۇق. كىشىلەر يانتاقنى قۇرۇپ تۇگمەندە تارتىپ قارا بۇغداينىڭ ئۇنىغا ئارىلاشتۇرۇپ، بولكا پىشۇرۇپ يەيدىكەنتۇق. مۇبادا، بولكىلارنى ئىسراپ قىلىپ تاشلىۋەتسە، مىلتىسىيە

دەرھال قاماققا ئالىدىكەنتۇق» دېيىشتى؛ مەن: «سىلەر رۇس، ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىدىن كىملەرنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقىغانتىڭلار؟ » دەپ سورىسام، بەزىلىرى ئۆزىنىڭ پۇشكىن، لېرمونتوۋلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىشتى؛ بەزىلەر ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىدىن خېلىل ھەمرايۇ ۋە زوردۇن سابىر، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر قاتارلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى؛ ئوزغان ھەمرايۇ ئىسىملىك بىر ئوقۇغۇچى ئۆزىنىڭ ئامېرىكا ناخشا چولپىنى مايكىل. جېكسونغا بەك چوقىنىدىغانلىقىنى، ھازىر ئۇنىڭ نۇرغۇن ناخشا پىلاستىنكىلىرىنى يىغىپ ساقلاۋاتقانلىقىنى ماڭا سۆزلەپ بەردى؛ بەزى ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ سوۋېت دەۋرىدىكى ئاشۇ پىئونېرلارغا تولىمۇ ھەۋەس قىلىدىغانلىقىنى، شۇ زامانىدىكى پىئونېرلارنىڭ ئىگە - چاقسىز، قېرىسال كىشىلەرگە ياردەملىشىپ ياخشى ئىش قىلىشىپ بېرىدىغانلىقىنى، ھازىر بۇنداق ياخشى ئىش قىلىدىغانلارنىڭ سانىنىڭ بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى، سۆزلەپ بەردى. مەن ئۇلاردىن: «سىلەر سوۋېت يازغۇچىسى ئاركادي گايدارنىڭ «تېمۇر ۋە ئۇنىڭ ئەترىتى» دېگەن كىتابىنى ئوقۇغانمۇ؟» دەپ سورىۋېدىم. ئۇلار بېشىنى چايقىشىپ، «ئوقىمىغان. ئاركادي گايدار دېگەن يازغۇچىنى بىلمەيدىكەنمىز» دەپ جاۋاب بېرىشتى؛ مەن ئۇلاردىن: «ۋەتىنىڭلاردىكى ئۆزگىرىشلەرگە قانداق قارايسىلەر؟» دەپ سورىۋېدىم، ئۇلار: «ھازىر كوچىلاردا ساپلا دېگەندەك ئىمپورت ماشىنىلار قاتنايدىغان بولۇپ كەتتى. بىراق، ئاتا - ئانىلىرىمىزنىڭ دېيىشىچە، سوۋېت دۆلىتى مەزگىلىدە، ئۇلار كوچىلاردا «رىگۇلى» ، «موسكىۋىچ» ، «ۋولگا» ماركىلىق كىچىك ماشىنىلار بىلەن «كاماز» ، «گاز» ، «زىس» ماركىلىق يۈك ماشىنىلىرىدىن باشقا ماشىنىلارنى كۆرمەيدىكەنتۇق. بۇ چوڭ ئۆزگىرىش ھېسابلانمامدۇ؟» دەپ جاۋاب بېرىشتى. دەل

مۇشۇ چاغدا قوڭغىراق چېلىنىپ قالدى ـ دە، شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ سۆھبىتىمىز ئاخىرلاشتى . . .

نام بېرىش يىغىنى ھەيۋەتلىك قازاقىستان دۆلەت گىمنى مۇزىكىسىنىڭ ساداسى ئىچىدە رەسمىي باشلاندى. يىغىن رىياسەتچىسى قازاقىستان پرىزدېنتى نەزەربايېۋنىڭ ئالما ئاتا شەھەرلىك 153 ـ ئۇيغۇر مەكتىپىگە «ئابدۇللا روزى باقىيۇ نامىدىكى ئۇيغۇر گىمنازىيىسى» دەپ نام بېرىش ھەققىدىكى پەرمانىنى ئوقۇپ ئۆتتى. ئاندىن ھەر ساھە، ھەر كەسىپتىكى تۆھپىكارلارنىڭ ۋەكىللىرى بىر ـ بىرلەپ رەئىس سەھنىسىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

نام بېرىش يىغىنى قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە ئىككىنچى سائەتتەك داۋام قىلدى. ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەييارلىغان كانسېرت نومۇرلىرى كۆرسىتىلدى . . .

ئاخىرقى سۆز

بۈگۈن ئالما ئاتادا تۇنجى قار ياغدى. ئۇلۇغ تەبىئەت خۇددى مېنىڭ سەئۇدىغا قىلغان سەپىرىمنى قۇتلۇقلىغاندەك، يولۇمغا ئاپئاق قاردىن پايانداز سالغانىدى.

چۈشتىن كېيىن، مەن بىر نەۋرە ئىنىم ماھمۇت بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتىم. ئايال خوجايىن زۇلخۇمار خانىم ماڭا ئالاھىدە سوۋغا ـ سالام بىلەن ئاق يول تىلىدى. ئۆي ئىگىسى خوجاخمەت ئاكا مېنى ماشىنىسى بىلەن ئۇدۇل ئالما ئاتا ئايرىپورتقا يەتكۈزۈپ قويدى. مەن ئۇنىڭ بىلەن تراڭزىت زالىنىڭ ئىشىكىدە قۇچاقلىشىپ خوشلاشتىم — دە، يۈك ـ تاقلىرىمنى ئېلىپ چىگىرىدىن چىقىش رەسمىيىتىمنى بېجىرىش ئۈچۈن زالىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتىم.

زالىنىڭ ئىچىدە سەئۇدى ئەرەبىستانىغا بېرىش ئۈچۈن چېگرىدىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەۋاتقان شىنجاڭلىق ئۇيغۇرلار ئۆچرەت ساقلاپ قاتار تىزىلىشىپ تۇرغانىكەن. مەنمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدە ئۆچرەتتە تۇردۇم.

چۈشتىن كېيىن، ئالما ئاتا ۋاقتى دەل سائەت 2:30 ئۆتكەندە، بىز ئولتۇرغان «ئېلىيۇشىن — 80» تىپلىق 90 كىشىلىك رېئاكتىپ ئايروپىلان ئالما ئاتا ئايروپورتىدىن ئاسمانغا شىددەت بىلەن كۆتۈرۈلدى. ئايروپىلان خادىملىرىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ئۆزبېكىستان ئاۋىئاتسىيەسىنىڭ تاشكەنت بىلەن

ئالما ئاتا ئارىلىقىدا قاتنايدىغان نۆۋەتچى ئايروپىلانى بولۇپ، بىزنى تاشكەنتكە يەتكۈزگەندىن كېيىن، ئاندىن يەنە تاشكەنتتىن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە ئايرپورتىغا ئۇچىدىغان چوڭ تىپتىكى ئايروپىلانغا ئالمىشىدىكەنمىز.

تاشكەنت ۋاقتى سائەت 4:00 تە، بىز ئولتۇرغان «ئىلیۇشىن — 80» تىپلىق رىئاكتىپ ئايروپىلان تاشكەنت ئايروپورتىغا قوندى.

بىز تاشكەنت ئايروپورتىنىڭ ترانزىت زالىدا ئايروپىلان ئالمىشىشنى كۈتۈپ تەخمىنەن ئىككى سائەتتەك ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۆزبېكستان ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ 313 — قېتىملىق نۆۋەتچى ئايروپىلانغا ئالماشتۇق. بۇ 380 كىشىلىك تۆت ماتورلۇق، پەۋقۇلئاددە چوڭ تىپتىكى رىئاكتىپ ئايروپىلان ئىكەن.

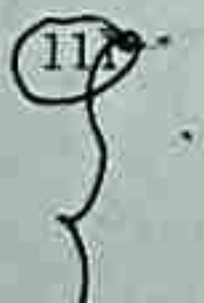
تاشكەنت ۋاقتى كەچ سائەت 6:00 دە، لېنىنگرادنىڭ قاچىلانغان رىئاكتىپ ئايروپىلان شىددەت بىلەن گۈلدۈرلەپ تاشكەنت ئايروپورتىدىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى ۋە يۇلتۇزلار چاراقلاپ تۇرغان زەڭگەر كېچە ئاسمىنىدا ساقمۇ - ساق ئالتە سائەت ئۇچۇپ، كېچە سائەت 12:00 دە، ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىنىڭ شارىقە شەھىرىگە يېتىپ كەلدى. ئايروپىلان ماي قاچىلاش ئۈچۈن شارىقە ئايروپورتىغا قوندى. بىز ئايروپىلانغا ماي قاچىلاپ بولغۇچە بىر سائەتتەك ۋاقىت ئىچىدە ئىسسىقتا چىداپ ئايروپىلاندىن چۈشمەي ئولتۇردۇق. ئاندىن داۋاملىق تۇرده غەربكە قاراپ ئۇچتۇق. سەئۇدى ۋاقتى ئەتىگەن سائەت 1:30 دە بىز ئولتۇرغان ئۆزبېكستان ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ 313 — نۆۋەتچى ئايروپىلانى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ قىزىل دېڭىز بويىغا جايلاشقان جىددە ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىغا كېلىپ قوندى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۆزۈمنىڭ ھىجازدىكى قىسقىغىنە

ئەمما ئاجايىپ مەنىلىك ئۆتكۈزگەن كۈنلەر ۋە تۇنلەردىكى سايا‌ھەتىمنى باشلىدىم . . .

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، كېيىنكى ئىشلارنىڭ قانداق بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولسىڭىز، مۇئەللىپنىڭ سايا‌ھەت خاتىرىسى — «چەت ئەلدىكى كۈنلەر ۋە تۇنلەر» نىڭ 2 ـ قىسمى: «ھىجازدىكى كۈنلەر ۋە تۇنلەر» نى ئوقۇغايسىز.

ئىككىنچى قىسىم

ھىجازدىكى كۈنلەر ۋە تۈنلەر

ئابدۇلئەزىز ئايروپورتىدىكى كەچۈرمىشلىرىم

سەئۇدى ۋاقتى سائەت 12:20 ئۆتكەندە، بىز ئولتۇرغان تۆت ماتورلۇق زور تىپتىكى رىئاكتىپ ئايروپىلان شارىقە ئايروپورتىدىن شىددەتلىك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى ـ دە، سەئۇدى ئەرەبىستانىغا قاراپ ئۇچۇپ كەتتى.

كېچە ئاسمىنىنىڭ قەدىدە غەربكە قاراپ مەزمۇت ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئايروپىلانىنىڭ بۆلمىسىدە ھەج قىلغۇچىلارنىڭ ئاللاتائاللاغا ئىبىتىلىۋاتقان ھەمدۇ ـ سانا ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئوقۇلۇۋاتقان دۇرۇدلەر ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھەر بىر كىشىنىڭ ھاياجانغا تولغان قەلبى سۆز بىلەن ئىپادىلەپ بەرگۈسىز ھالدا شېرىن، بەختلىك تەسەۋۋۇرلارغا ۋە تىنچىماس تەقەززالىق ئىچىگە چۆمگەنىدى. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى دۆلەتلەر ۋە رايونلاردىن كەلگەن ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك، قىرغىز، تاجىك، خۇيزۇ ۋە باشقا ھەر خىل تىللاردا سۆزلىشىدىغان 380 مۇسۇلمانىنىڭ بىر خىل ئاۋازدا ئۇنلۇك ئوقۇۋاتقان، كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان «تەلبىيە دۇئاسى» (ئىتائەت دۇئاسى) قاپقاراڭغۇ كېچە ئاسمىنىدا گۈلدۈرلەپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان رىئاكتىپ ئايروپىلانىنىڭ شىددەتلىك ئاۋازىنى بېسىپ چۈشكەن ۋە ھەر قايسى ئەل

مۇسۇلمانلىرىنىڭ دىل رىشتىسىنى بىر - بىرىگە زىچ باغلىغانىدى. . .

بىر سائەتتىن كېيىن، يەنى سەئۇدى ۋاقتى كېچە سائەت 1:20 ئۆتكەندە، بىز ئولتۇرغان ئايروپىلان بىردىنلا تۆۋەنلەشكە باشلىدى. ئەتراپ تۇن پەردىسى ئىچىگە يوشۇرۇنغانلىقتىن، بىرەر نەرسىنى ئىلغا قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئايروپىلان قانىتىنىڭ ئاستىدا تۇتاش كەتكەن ئالتۇن رەڭ ئۇنچىدەك چىراقلار چاراقلاپ يانغان ئاجايىپ بىر گۈزەل مەنزىرە بىردىنلا كۆز ئالدىمىزدا زاھىر بولدى. بۇ چاغدا ئايروپىلان باشلىقى بىزگە: «ھازىر بىز دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ ئايروپورت - سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ جىددە شەھىرىدىكى ئابدۇلئەزىز ئايروپورتىغا يېتىپ كەلدۇق!» دەپ ئېلان قىلىۋىدى، دىلىمىز پاللىدە، يورۇپ كەتتى — دە، ھەممىمىز بەخت تۇيغۇسىغا چۆمدۇق، تومۇرلىرىمىزدىكى قان خۇددى قىزىل دېڭىز دولقۇنىدەك ئۆركەشلەپ، مەۋج ئۇرۇشقا باشلىدى. كۆزلىرىمىزدىن ئىختىيارسىز ھالدا بەختىيارلىق ياشلىرى ئۇنچە مارجاندەك تۆكۈلگىلى باشلىدى.

سەئۇدى ۋاقتى سائەت 1:30 ئۆتكەندە، بىز ئولتۇرغان ئۆزبېكستان ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ 380 كىشىلىك رىئاكتىپ ئايروپىلانى ئابدۇلئەزىز ئايروپورتىغا سىيلىق قوندى. بىز ئايروپىلاندىن چۈشۈۋېدۇق، تونۇرنىڭ ئىسسىقىدەك ھارارەت يۈزىمىزگە لاپىلدىدە، ئۇرۇلدى. بۇ چاغدا گەرچە كېچە بولسىمۇ، ئەمما، جىددەنىڭ تېمپېراتۇرىسى 30 C يەتكەنىدى!

بىز ئايروپورتنىڭ ترانزىت زالىغا كىرگەندىن كېيىن، چېگرىدىن كىرىش ئېغىزىغا كېلىپ رەسمىيەت ئۆتەش ئۈچۈن ئۆچىرەت تۇردۇق. سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈش رەسمىيەتلىرى ئىنتايىن چىڭ ئىكەن. ترانزىت زالىدا چېگرىدىن كىرىش ئېغىزىدىن بىر نەچچىسى بولسىمۇ،

ئەمما كېچە بولغاچقا، ئېغىزلارنىڭ نۇرغۇنلىرى تاقاق ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، چېگرىدىن كىرىدىغان ئادەملەر كۆپ بولغاچقا، چېگرىدىن ئۆتۈش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپ بولۇشقا ئۇچ سائەتتەك ۋاقىت كەتتى.

مەن ئۆچىرەت كۈتكەچ، ئايروپىلان كۈتۈش زالىنىڭ ئىچىگە نەزەر سالدىم. زالنىڭ ئىچىدە يوغان قىلىپ يېزىلغان: «مەرھابا، ئى ئاللانىڭ ئەزىز مېھمانلىرى!» دېگەن ئەرەپچە پىلاكات كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇراتتى.

ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتى جىددە شەھىرىنىڭ شىمالىغا 35 كىلومېتىر كېلىدىغان جايغا سېلىنغان ئىكەن. بۇ ئايروپورتنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 105 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، يالغۇز ئايروپىلان كۈتۈش زالىنىڭ ئىچىلا 1 مىليون 500 كۋادرات مېتىر كېلىدىكەن. ئاساسىي زالنىڭ كۆلىمى 150 مىڭ كۋادرات مېتىر بولۇپ، 80 پۈتبول مەيدانىغا باراۋەر كېلىدىكەن، يېپىرىم سۇزۇك ئەينەك تالاسىدىن توقۇلغان 210 تال ھەربىكەتچان چېدىر تۇرۇسنىڭ ئېگىزلىكى 46 مېتىر بولغانلىقتىن، «تورۇسلۇق شەھەر» دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. ھەم يورۇق، ھەم سالقىن زالنىڭ ئىچىدە بىرلا ۋاقىتتا 200 مىڭدىن ئارتۇق كىشى ھەربىكەت قىلالايدىكەن.

زامانىۋى ئەسلىھە ۋە يۇقىرى پەن - تېخنىكا قۇرۇلمىسىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن بۇ ئايروپورتتا يىلىغا 870 مىڭ ھەر خىل تىپتىكى ئايروپىلان (قېتىم) قونالايدىكەن ۋە ئۇچالايدىكەن. يىلىغا 30 مىليون يولۇچى كۈتۈۋېلىنىدىكەن ۋە ئۇزۇتۇپ قويۇلىدىكەن. ھەر يىلى دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ھەجگە كەلگەن ھاجىلارنىڭ بەشتىن ئۇچ قىسمى، يەنى تەخمىنەن بىر مىليون 200 مىڭ ھاجى مۇشۇ ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىدا ئايروپىلانغا چىقىدىكەن ۋە چۈشىدىكەن.

ئايروپورت زالى قويۇق ئەرەب مىمارچىلىقى ئۇسلۇبىدا

ياسالغان بولغاچقا، زامانىۋى ئەرەب بىناكارلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى.

ئاسىيا، ئافرىقا، ياۋروپا، شىمالىي ئامېرىكا، لاتىن ئامېرىكىسى ۋە ئوكئانىيە قىتئەلىرىدىن ھەج قىلىشقا كەلگەن سەپرىق تەنلىك، قارا تەنلىك، ئاق تەنلىك ۋە قىزىل تەنلىك مۇسۇلمانلار ئايىقى ئۇزۇلمەستىن زالغا كىرمەكتە ئىدى. بىر ۋاقىتلاردا، قارىسام ئافرىقىلىق بىر توپ نېگىر مۇسۇلمانلىرى زالىغا كىرىپ كەلدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر مەجرۇھ نېگىر ئۆمىلەپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئەھۋالىنى كۆرگەن ھەر قانداق بىر كىشى ئۇنىڭ ساداقەتمەن، قەيسەر روھىغا ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايتتى!

ئاخىر، ئۆچىرەت ماڭا كەلدى. مەن پاسپورت، سەپرىق مەكتۇپ قاتارلىق ھۆججەتلەرنى يېنىمدىن چىقىرىپ، ئەرەب پاگىرانچىكىغا سۇندۇم. ئۇ بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان، ئېگىز بويلۇق بىر ھەربىي ئىدى. ئۇ پاسپورت، ۋىزا، سەپرىق مەكتۇپ قاتارلىقلارنى بىرمۇ بىر ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ، ئالدىدىكى كومپيۇتېردىكى مەلۇماتلارغا تېزلىك بىلەن بىرمۇ بىر سېلىشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، پاسپورتۇمغا «تاق!» قىلىپ تامغا ئۇردى — دە، ئەدەب ـ ئىكرام بىلەن: «مەرھابا، سېنى (جۇڭگولۇق) دوست!» دېگىنىچە پاسپورت ھۆججەتلىرىمنى قولۇمغا قايتۇرۇپ بەردى. مەن گەرچە ئەرەبچىنى بىلمىسەممۇ، ئەمما، ئۇنىڭ سۆزىدىكى «مەرھابا»، «چىن»، «دوست» دېگەن تاق سۆزلەردىن، ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى پەملەپ بولغانىدىم، «رەھمەت!» دېدىم مەنمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن. بۇ چاغدا سالىتىگ قارىسام، چېگىرىدىن ئۆتۈش رەسمىيىتىمنى ئۆتەشكە ئاران ئۈچ مىنۇتلا كېتىپتۇ! سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ ئىش ئۇنۇمى نېمە دېگەن يۇقىرى ـ ھە؟! مەن ئۇلارغا قايىل بولغىنىمدىن ھەمدە ھەيران بولغىنىمدىن قاراپ تۇرۇپ قاپتىمەن!

يۇك - تاقلىرىم ئاز ھەم يېنىك بولغاچقا، سەئۇدى تاموژنىسىدىنمۇ ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتتىم. ئەمما، مېنىڭ بىلەن ئايروپىلاندا بىللە كەلگەن ۋەتەنداشلىرىمنىڭ چېگرىدىن كىرىش رەسمىيىتىنى ئۆتىمىكى ئۇنداق ئوڭايغا توختىمىدى! ئۇلار خۇددى سەئۇدىدىن قايتىپ كەتمەيدىغاندەك تەييارلىق قىلىپ چىققانىكەن! ئۇلارنىڭ يۇك - تاقلىرى شۇنداق كۆپ ۋە شۇنداق ئېغىر ئىدىكى، يۇك - تاقلىرى ئۇلارنىڭ يەلكىسىنى بېسىپ، قەددىنى پۈكۈۋەتكەنىدى. يېشى سەكسەندىن ئاشقان پىچانلىق ئەرەب خوتۇن ئىككىيلەنىڭ تەن - سالامەتلىكى تازا ياخشى ئەمەس ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، بوۋاي بىلەن مومايى ئىككىسىنىڭ ھەج پەرزلىرىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭدىن ئالما ئاتاغا چىقىپ، ئۇ يەردىن يەنە رامىزانغا ئۇلگۈرۈپ ھەج قىلىش ئۈچۈن سەئۇدىغا كېلىشى ئىكەن. ئۇلار يولدا بەكمۇ قىينىلىپتۇ، نۇرغۇن جاپالارنى تارتىپ، رىيازەت چېكىپ، ئاخىر مەقسەتكە يېتىپتۇ. سەئۇدى تاموژنىسىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈش ئۈچۈن، مەن ئۇلارنىڭ يۇك تاقلىرىنى ئۇچ قېتىم توشۇپ يۈرۈپ، ئاران تۈگەتتىم، ئۇلاردىن: «نېمانداق كۆپ نەرسە ئېلىۋالدىڭلار؟» دەپ سورىۋېدىم، «ۋاي بالام، نېمە بولاتتى، پىچانىنىڭ تۇنۇر نېنى بولمامدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى مومايى، — بىز يولغا چىقىدىغان چاغدا، بىزگە يوللۇق تۇتۇش ئۈچۈن، قىزىم ئۇدا ئىككى كۈن توختىماستىن نان ياقتى. بالام، بۇ نانداا يۇرتىمىزنىڭ ھىدى بار ئەمەسمۇ؟» مەن مومايىنىڭ ئاددى ئەمما مەناسى تېرەن بۇ جاۋابىدىن قايىل بولۇپ قالدىم.

مەن سەئۇدى پادىشاھلىقىنىڭ ئابدۇلئەزىز ئايروپورتىدىكى ترانزىت زالىغا ئۆمىلەپ كىرىۋاتقان مەجرۇھ نىگىر بىلەن ۋەتەندېشىم بولغان ئاشۇ ئاددى بوۋاي ۋە مومايىنىڭ ئىش - ھەرىكىتىدىن چىن ئېتىقادنىڭ ئىنسان دىلىدا تۇتقان سالمىقىنىڭ نەقەدەر زور بولىدىغانلىقىنى ھەقىقىي ھېس قىلىدىم.

شۇنداق، چىن ئېتىقاد كىشىلىرىنىڭ تۇرلۇك مەنسۇبىي ئېھتىياجلىرىنى قاندۇرىدىغان مەنبەي ئوزۇق ھېسابلىنىدۇ. ھەممە نەرسە تاۋارغا ئايلىنىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا، جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ئېتىقادىنى خۇددى تاۋار ئىشلەپچىقىرىشىغا ئوخشاش ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئومۇمىي پىلانىغا كىرگۈزۈپ تۇرۇملەپ ئىشلەپچىقىرالمايدۇ. ئېتىقاد كىرىزىسى يۇز بېرىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە كىشىلەر خۇددى ئۆز ئېتىقادىنى باشقىلارغا تاڭالمىغاندەك، چىن ئېتىقادنىمۇ كىشىلەر پەقەت ئۆزلىرىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتى ئارقىلىقلا تۇرغۇزالايدۇ.

مەن ئالما ئاتادىكى ۋاقتىمدا، قازاقىستان ئالما ئاتا «لەززەت سايahەت كومپانىيىسى» دە ئىشلەيدىغان جۇڭگولۇق دېڭ لىيەنيىڭ خانىم سەئۇدىغا باردىغان ماھەدە، ۋاڭ ھەدە، لى ھەدە ۋە تېخى ھەدە دېگەن ئۇرۇمچىلىك تۆت خۇيزۇ ئايالنى ماڭا قوشۇپ قويغان ۋە يولدا ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويۇشۇمنى ئالاھىدە جېكىلىگەنىدى. مەن ئۇلار بىلەن بىللە چېگرىدىن كىرىش، تاموژنىدىن ئۆتۈش رەسمىيەتلىرىنىمزنى ئۆتەپ بولغاندا، سەئۇدى ۋاقتى ئەتىگەن سائەت تۆتتىن ئاشقانىدى. سەئۇدى ۋاقتىي ئۇرۇمچى ۋاقتىدىن ئۈچ سائەت كېيىن بولىدۇ. دېمەك، بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە سائەت يەتتىدىن ئاشقانىدى. بىز بەشىمىز يۈك - تاقلىرىمىزنى ھارۋىغا سېلىپ ئىتتىرىپ زالنىڭ سىرتىدىكى ماشىنا توختايدىغان مەيدانغا چىقتۇق، ئالدىمىزدا ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا، تۇرپان قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن 40 نەچچە ھاجىمۇ زالدىن چىقىپ كېتىۋاتقانىدى. شۇ چاغدا تۇيۇقسىز ئالدى تەرەپتىكى كىشىلەر پات - پاراق بولۇشۇپ، تۆتبەش ئادەمىيىنىمىزدىن يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ زالغا كىرىپ كەتتى. مەن نېمە ئىش بولغانلىقىنى ھېچ بىلەلمەي، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ: «ئۇ يەردە نېمە ئىش يۈز بەردى؟

» دەپ سورىۋېدىم، ھېلىقى ئادەم بىر نېمىنى يوشۇرغاندەك قىلىپ، «ھېچ ئىش يوز بەرگىنى يوق. مېڭىۋېرىڭلار! بىز بىر نەرسىمىزنى ئۇنتۇلۇپ قاپتۇق!» دەپ زالنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، خاتىرجەم بولدۇم — دە، ھېلىقى خوتۇنۇ ھەدىلەرنى باشلاپ مېڭىۋەردىم.

دەسلەپتە چەت ئەلگە چىققان ھەر قانداق ئادەم تەجرىبىسىز بولغانلىقتىن، ئاسانلا قايمۇقۇپ قالىدىكەن. بىزمۇ شۇنداق بولدۇق! بىز ھېلىقى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ تۇرغان يەرگە كېلىپ قارىساق، ئۇلارنىڭ ئالدىنى ئۇرۇقلىقىدىن قوۋۇرغىسىنى سانىۋالغىلى بولىدىغان پاكار بىر ئەبگاھ ئەرەپ توسۇۋاپتۇ. بۇ چاغدا ئۇ ھېلىقى ئەبگاھ ئەرەپ قوللىرىنى شىلتىپ بىر نېمىلەرنى دەۋاتقانىكەن. بېرىشىمغىلا ھېلىقى ئەبگاھ ئەرەب «پاسپورت!» دېمەسمۇ، مەنمۇ ئۇنى «ھۆكۈمەت خادىمى بولسا كېرەك» دەپ، ئويلاپ ئولتۇرماستىن پاسپورتۇمنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا سۇندۇم. ئۇ ھېچ گەپتىن ھېچ گەپ يوق، پاسپورتۇمنى «مۇسادىرە!» دېگىنىچە قولىدىكى بىر سۇلياۋ خالتىغا سېلىۋالدى، ئاندىن يەنە بىر ۋەتەندېشىمنىڭ پاسپورتىنىمۇ ئاشۇ ئۇسۇل بىلەن «مۇسادىرە» قىلىۋالدى! مەن شۇندىلا ئىشنىڭ چاتاق ئىكەنلىكىنى سېزىپ، كەينىمدىن كېلىۋاتقان ھېلىقى تۆت خوتۇنۇ ئايالغا خەنزۇچە: «كەلمەڭلار، قايتىڭلار!» دەپ ۋارقىرىدىم، مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ، ئۇلارمۇ دەرھال زالنىڭ ئىچىگە قايتىپ كىرىپ كەتتى.

ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ يا بىز ئەرەبچىنى ئۇقمايمىز، يا ھېلىقى ئەبگاھ ئەرەب ئۇيغۇرچىنى ئۇقمايدۇ. مەن ئۇقىدىغان ئۇچ ـ تۆت ئېغىز ئىنگلىزچە گەپ بىلەن ئۇنىڭغا مەخسەتنى تېخىمۇ ئۇقتۇرغىلى بولمايدۇ! بېشىمىزنىڭ ئىچىمۇ ـ تېشىمۇ قېتىپ تۇراتتى، كىمدۇر بىرسى ئالمائاتا «لەززەت ساياھەت كومپانىيىسى» نىڭ جىددەدە تۇرۇشلۇق دىلمۇرات دېگەن قازاق

ۋەكىلىنى تېپىپ كەلدى. مەن ئۇنىڭغا: «بۇ ئەرەب ھۆكۈمەت خادىممۇ ـ ئەمەسمۇ؟ ئەگەر ھۆكۈمەت خادىمى بولسا، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمەت خادىملىقىنى ئىسپاتلايدىغان گۇۋاھنامىسىنى چىقارسۇن، بىز چېگرىدىن قانۇنلۇق كىرگەن جۇڭگو پۇقراسى، پاسپورت بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى پۈتۈن پائالىيىتىمىزنى ئوڭۇشلۇق ئادا قىلالىشىمىزدىكى بىردىنبىر كاپالىتىمىز گۇۋاھنامىمىز. پاسپورت بولمىسا، بىر قەدەممۇ مىدىرلىيالمايمىز!» دېدىم. ئۇ ھېلىقى ئەرەبكە بىر ھازا غەچە ئەرەبچە كالدىرلاپ سۆزلەپ چۈشەندۈردى. ئەرەب ئۇنىڭغا بىر نېمىلەرنى دېۋىدى، دىلمۇرات ئۇنىڭ سۆزىنى بىزگە: «ئۇ ئەگەر ئايروپىلان بېلىتىڭلارنى كۆرسەتسەڭلار، پاسپورتىڭلارنى قايتۇرۇپ بېرىمەن، دەيدۇ» دەپ تەرجىمە قىلىپ بەردى. بىز يەنىلا ساددىلىق قىلىپ، يېنىمىزدىكى ئايروپىلان بېلىتىنى چىقىرىپ ھېلىقى ئەرەبكە كۆرسىتىۋېدۇق، ئۇ ھەممىزنىڭ ئايروپىلان بېلەتلىرىنى بىر - بىرلەپ يىغىۋالغاندىن كېيىن، ئۇنىمۇ ھېلىقى سۇلياۋ خالتىسىغا پۈرلاپ سالدى — دە، مېڭىشقا تەمشەلدى. مەن يەنە ئۇنىڭ ئالدىم خالتىسىغا چۈشۈپ قالغىنىمغا غەزەپلىنىپ، بارغان پېتىم ئۇنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ كارنىيىنى قاتتىق سىقتىم ۋە دىلمۇرانىڭا: «سەن بۇ ئەرەبكە ئېيت، پاسپورت بىلەن ئايروپىلان بېلىتىنى دەرھال قايتۇرسۇن. بولمىسا، ئۇنىڭغا كۆرگىلىكىنى كۆرسىتىمەن!» دەپ دوق قىلدىم. بۇ چاغدا، ئەتراپىمىزدا تۇرغان بىر قەشقەرلىك ھاجى ماڭا: «سارىڭ بولدىڭىزمۇ، ئۇ ئەرەب جۇمۇ؟» دېگىنىچە، قوللۇرۇمنى سىلكىپ، ھېلىقى ئەرەبنى ئاجرىتىۋالدى. ئەمما، مەن يەنە بىر قولۇم بىلەن ھېلىقى ئەرەبنىڭ قولىدىكى سۇلياۋ خالتىنى چىڭ قامالاپ تۇتۇۋالدىم — دە، ھېلىقى قەشقەرلىك ھاجىغا: «ئەرەب بولسا، نېمە بوپتۇ. پاسپورتىڭ، ئايروپىلان بېلىتىڭ بولمىسا ھەر قايسىڭنىڭ قايتىپ

باققىنىڭنى بىر كۆرەيچۇ؟» دەپ غەزەپ بىلەن زەردە قىلدىم.

بۇنداق بولۇۋەرسە، بىرەر ۋەقە چىقىپ قېلىشتىن ئەنسىرىدىمۇ قانداق، «لەززەت» كومپانىيىسىنىڭ جەددەدە تۇرۇشلۇق ۋەكىلى دىلمۇرات ئاخىر بىزگە راست گەپنى دېيىشكە مەجبۇر بولدى:

ئەسلىدە، ھېلىقى ئەبگاھ ئەرەب مەككىدىكى «ئەل - سوندۇس سايامەت كومپانىيىسى» نىڭ جەددە خەلقئارا ئايروپورتىدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى ئىكەن. «ئەل - سوندۇس» كومپانىيىسى بىلەن «لەززەت» كومپانىيىسى مەخسۇسلا ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق سەئۇدىغا ھەج قىلىشقا بارىدىغان شىنجاڭلىق ھاجىلارنى سەئۇدىغا ئەپكېلىش ۋە رامىزان مەزگىلىدىكى ئۆمرە ھەج پائالىيىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سەئۇدىدىن ئۆز ۋاقتىدا كەتكۇزۇۋېتىشكە مەسئۇل ئىكەن. بولمىسا، ئۆمرە ھەج مەزگىلىدە ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق سەئۇدىغا ھەج قىلىشقا كەلگەن شىنجاڭلىق ھاجىلار رامىزان ئېيى ئاخىرلىشىشى بىلەنلا دەرھال مەككە، مەدىنە ئەتراپلىرىدىن ئەرەبلەرنىڭ ئۆيلىرىنى ئىجارىگە ئېلىپ تاكى زۇلھەججە ئېيىغا قەدەر يەتمىش كۈن تالاغا چىقماي مۆكۈۋالىدىكەن. شۇڭا، سەئۇدى ھۆكۈمىتى سەئۇدىدىكى ھەر قايسى سايامەت شىركەتلىرىگە ئۆمرە ھەج قىلىش ئۈچۈن كەلگەن شىنجاڭلىق ھاجىلارنى رامىزان ئېيى توشقاندىن كېيىن، دەرھال كەلگەن يېرىگە يولغا سېلىۋېتىش ھەققىدە قاتتىق پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.

«لەززەت» كومپانىيىسىنىڭ ۋەكىلى دىلمۇرات سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: «بىز پاسپورتۇڭلارنى قولۇڭلارغا قايتۇرۇپ بېرەيلى. ئەمما، ئايروپىلان بېلىتىڭلارنى قاچانكى ئۆمرە ھەجدىن كېيىن قايتساڭلار ئاندىن قولۇڭلارغا بېرىمىز. بولمىسا، ئايروپىلان بېلىتى ئەتكەس قىلىنىدۇ!» «ئۇنداق بولسا، — دېدىم مەن، — قولىمىزغا بىر ئاساس قىلىپ بېرىڭلار، بولمىسا، ئۆمرە

هەجىدىن كېيىن، بىز سىلەرنى نەدىن تاپىمىز؟» دىلمۇرات هېلىقى ئەبگاھ ئەرەبكە بىر نېمىلەرنى دېۋىدى، ئەرەپ يېنىدىكى ئىسىم كارتوچكىسىنى چىقىرىپ هەممىمىزگە بىرىدىن تارقىتىپ بەردى ۋە ئايروپىلان بېلىتىنى تۇتۇپ قېلىپ، پاسپورتلىرىمىزنى قايتۇرۇپ بەردى. قارىسام، ئىسىم كارتوچكىسىدا «ئىل - سوندۇس سايامەت كومپانىيىسى» نىڭ مەككە، مەدىنە ۋە جىددەدىكى باشقارمىلىرىنىڭ تېلېفون نومۇرلىرى بار ئىكەن. شۇڭا، مەنمۇ ئارتۇق گەپ قىلماستىن، كەينىمگە قايتىپ هېلىقى ئۇرۇمچىلىك تۇت خۇيزۇ ئايالنى ئىزدەپ زالغا كىردىم.

چەت ئەلگە چىققاندا، ئەڭ ياخشىسى، ئىناۋەتلىك، ئىشەنچىلىك سايامەت كومپانىيىسى بىلەن ئالاقىلىشىش لازىم ئىكەن. بولمىسا، بىرمۇنچە پۇلنى بىھۇدە خەجلەپ كەتكەنىڭ ئۈستىگە، ئادەم ئۆزىگە يەنە كۆپ كۆڭۈلسىزلىكلەرنى تېپىۋالىدىكەن.

«سالام، ئەل ـ رەسۇل شەھرى!»

بىز مەدىنىگە بېرىش ئۈچۈن ۋەلىد ئىسىملىك بىر تاكسىچى ئەرەب بىلەن سۆزلەشتۇق. ئۇ بەشىمىزنى مەدىنىگە 370 رىيالغا ئاپىرىپ قويۇشقا ماقۇل بولدى. بىر رىيال تەخمىنەن ئىككى يۈەن ئىككى مو خەلق پۇلىغا تەڭ كېلىدىكەن.

ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي تەرىپى ئىككى رايونغا، يەنى شىمالىي تەرىپى ھىجاز رايونىغا، جەنۇبىي تەرىپى يەمەن رايونىغا ئايرىلىدىكەن. ئەرەپچە «ھىجاز» سۆزى «ئارىلىق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان سۆز بولۇپ، ئۇ قىزىل دېڭىز بويىدىكى تىھامە ئويمانلىقى بىلەن شەرق تەرەپتىكى نەجد ئېگىزلىكىنى ئايرىپ تۇرىدىغان بىر تاغ تىزمىسى بولغانلىقتىن شۇنداق دەپ ئاتالغانىكەن.

مەدىنە ـ ھىجازنىڭ شەرق تەرىپىگە توغرا كېلىدىكەن. جىددەدىن تەخمىنەن 460 نەچچە كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقانىكەن.

سەئۇدى ھۆكۈمىتى مەككە شەھرىنى مەركەز قىلغان ھالدا ناھايىتى زور مىقتاردا مەبلەغ ئاجرىتىپ، پۈتۈن ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ تۆت ئەتراپىنى بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرىدىغان يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيول ياساتقانىكەن. جىددەدىن مەدىنىگە بارىدىغان يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيول ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرى، 70 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا تەيۋەنلىك قۇرغۇچىلار

تەرىپىدىن ياسالغانكەن. يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولنىڭ بېرىش - كېلىش يوللىرى توساق بىلەن ئايرىپ تاشلانغاچقا، بىر تەرەپتە بىرلا ۋاقىتتا تۆت ماشىنا قاتار ماڭالايدىكەن. كىچىك تىپتىكى ماشىنىلارنىڭ سائەتلىك سۈرئىتى ئەڭ تېز بولغاندا، 160 كىلومېتىرغا يېتىدىكەن. بىز ئولتۇرغان تاكسى ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىدىن چىقىپ، جىددە - مەدىنە يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولنى بويلاپ سائىتىگە 140 كىلومېتىرلىق تېزلىكتە مەدىنىگە قاراپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.

بۇ چاغدا تېخى ئاسماندا يۇلتۇز تارقىمىغان بولۇپ، بىز ئولتۇرغان كىچىك ماشىنا تېز سۈرئەتلىك تاشيولدا چايقالماستىن سىيلىق كېتىپ باراتتى. بارا - بارا شەرق تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىدى. بىز مەدىنىگە بارىدىغان يول ئۈستىدىكى بىرىنچى تەكشۈرۈش ئورنىغا يېتىپ كەلدۇق. شۇپۇر ۋەلىد ماشىنىسىنى بىر چەتكە تارتىپ توختاتتى — دە، تەكشۈرتۈش ئۈچۈن پاسپورتلىرىمىزنى يىغىۋېلىپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ كەتتى ۋە هايالشىماستىنلا قايتىپ كېلىپ، بىزنى ماشىنىدىن چۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، مۇشۇ يەردە زوھۇرلۇق يەۋالغاندىن كېيىن، تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ ئاندىن ماڭىدىكەنمىز. بىز توختىغان يەر تاماقخانىسى، مەسچىدى، تاھارەتخانىسى ۋە باشقا مۇئەسسەسىلىرى تولۇق بولغان بىر ماي قاچىلاش ئورنى ئىكەن. زوھۇرلۇقىمىزنى يەپ بولۇشىمىزغا بامدات نامىزىغا ئەزان ئېيتىلدى. بىز تاھارەت ئېلىپ، مەسچىدكە كىرىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سەپىرىمىزنى يەنە داۋاملاشتۇردۇق. بۇ چاغدا، ئەتراپ خېلىلا يورۇپ قالغانىدى.

بىز ئولتۇرغان تاكسى خۇددى ئوتتا كۆيۈپ قاريداپ كەتكەندەك قارا تاشلىق بىر چۆل - جەزىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىپ باراتتى. كېيىن ئۇقسام، بۇ ۋاقىتتا قارا تاش قۇملۇقى

دېگەن مەشھۇر بىر چۆللۈك ئىكەن. ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا يۈز بەرگەن «ۋاقىم غازىتى» دەل مۇشۇ چۆللۈكتە بولغانىكەن. بۇ قۇملۇق يانار تاغلاردىن پارتلاپ چىققان ماگمىلاردىن شەكىللەنگەن بولۇپ تاكى جىددەنىڭ شەرقىدىن مەدىنەنىڭ شەرقىغىچە سوزۇلۇپ بارىدىكەن. سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ نۇرغۇن زېمىنى مانا مۇشۇنداق ھېچنېمە ئۇنمەيدىغان قاراتاشلىق قۇملۇق چۆل - جەزىرە بولغىنى بىلەن، يەر ئاستىدا مول نېفىت بايلىقى كۆمۈلۈپ ياتقان «ئۇستى چۆل، ئاستى كۆل» بىر دۆلەت ئىكەن.

مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، نېفىت بايقىلىشتىن ئىلگىرى، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئىنتايىن نامرات، خەلق تۇرمۇشى ئىنتايىن قىيىن، ئىجتىمائىي تەرەققىياتى قالاق ئىكەنىدۇق. شۇ چاغلاردا ھەج كىرىمى - دۆلەت مالىيىسىنىڭ ئاساسلىق قىسمىنى تەشكىل قىلىدىكەن. نېفىت بايقالغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا سەئۇدى ھۆكۈمىتى چەتكە نېفىت چىقىرىدىغان دۆلەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، نېفىت ئىشلەپچىقارغۇچى دۆلەتلەر تەشكىلاتىنى قۇرۇپ، ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق غەرپ دۆلەتلىرى باشچىلىقىدىكى خەلقئارا نېفىت مونوپولىيە گۇرۇھىنىڭ نېفىت باھاسىنى چۈشۈرۈش سۇئىقەستىنى مەغلۇپ قىلىپتۇ. ھەمدە نېفىت ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلات مىقدارىنى يىلدىن - يىلغا ئاشۇرۇش ئارقىلىق نېفىت ئىشلەپچىقىرىشتىن كىرىدىغان كىرىمنىڭ دۆلەت مالىيىسىدىكى سالمىقىنى يىلدىن يىلغا ئاشۇرۇپ مېڭىپتۇ.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىغا كەلگەندە، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ نېفىت ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلات مىقدارى 87.31 ھەسسە ئېشىپ، چەت ئەلگە نېفىت چىقىرىشتىن ئالغان پايدىسى 959 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپتۇ. 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، سەئۇدىنىڭ چەت ئەللەرگە نېفىت

چىقىرىشتىن ئالغان ساپ پايدىسىلا 100 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ! پۇل بولغاندىلا ھەممە ئىشنى قىلغىلى بولىدۇ. شۇنداق، پۇل بولسىلا «قازانمۇ ماي، چۈمۈچمۇ ماي بولىدۇ!» — دە. سەئۇدى پادىشاھى فاھىد سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىسلام دىنىدىكى مۇقەددەس ئورۇن - ئىككى ھەرەم تۇرۇشلۇق دۆلەت بولۇشتەك بىردىنبىر ئەۋزەللىكتىن پايدىلىنىپ ۋە مول نېفىت بايلىقىغا تايىنىپ، ھەر يىلىدىكى ھەج پائالىيىتىنى تەشكىللەش ۋە باشقۇرۇش ئىشىغا يىلدىن يىلغا تېخىمۇ زور ئادەم كۈچى، ماددى كۈچ ۋە مالىيە كۈچىنى ئاجرىتىپتۇ. ئىككى ھەرەم جايلاشقان مەككە، مەدىنە ۋە ئاساسلىق قاتناش تۈگۈنى بولغان جىددە قاتارلىق جايلاردىكى سەيلە - سایاھەت ۋە ھەج مۇئەسسەسىلىرىنى ۋە ئايروپورت، تاشيول، مېھمانساراي قاتارلىق بىۋاستە ھەج پائالىيىتىگە خىزمەت قىلىدىغان قاتتىق دېتال قۇرۇلۇشىغا سەرپ قىپتۇ. دۇنيا بويىچە ئەڭ ئىلغار بولغان قۇرۇقلۇق ۋە ھاۋا قاتنىشى تورىنىڭ شەكىللەنگەنلىكى بۇنىڭ ئەڭ ياخشى دەلىلىدۇر.

يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولنىڭ ھەر 50_60 كىلومېتىر كېلىدىغان بۆلۈكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھەممە ئۇسكۇنىلىرى تولۇق بولغان زامانىۋى ماي قاچىلاش پونكىتى، مەسچىد، ئىسىق سۇيى داۋاملىق ئېقىپ تۇرىدىغان غۇسۇل - تاھارەت ئالىدىغان تاھارەتخانا ۋە ھاجەتخانا بار ئىكەن. شۇڭا، يولدا يولۇچىلار ئازراقمۇ قىينىچلىق ھېس قىلمايدىكەن. يول ئېغىزلىرىنىڭ ھەممىسىدە سترولۇق ئۆتۈشمە كۆۋرۈكلەر بولغاچقا، تاكى مەدىنىگە بارغۇچىلىك بولغان پۈتۈن 460 نەچچە كىلومېتىرلىق مۇساپىدە ھېچقانداق قىزىل - يېشىل چىراغنى ئۇچراتمىدۇق.

سەئۇدى ۋاقتى چۈشتىن ئىلگىرى ئون بىرده، بىز مەدىنە شەھىرىنىڭ غەربىدىكى بىر ئاچالغا كەلدۇق. تاكسى شوپۇرى

ۋەلىد ماشىنىسىنى بىر چەتكە تارتىپ توختاتتى - دە، پاسپورتلىرىمىزنى ئېلىپ، مەدىنە شەھىرىگە كىرىش رەسمىيىتىنى ئۆتەش ئۈچۈن ماشىنىسىدىن چۈشتى. بىز ئۇزۇندىن بېرى زارىقىپ كۈتكەن ۋاقىت ئاخىر يېتىپ كەلدى! بىز ئەل رەسۇل شەھىرى - مەدىنە مۇنەۋۋەرگە يېتىپ كەلگەنىدۇق.

مەدىنە مۇنەۋۋەر - ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسچىسى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككە مۇكەررەمدىن ھىجرەت قىلغاندا كېلىپ ئون يىل تۇرغان شەھەردۇر.

ئىسلامىيەتكە ئائىت كىتابلاردا يېزىلىشىچە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا 40 يېشىدا پەيغەمبەرلىك ۋەھىيسى كېلىپ 13 يىلغىچە مەككە مۇكەررەمدە ئەرەب قوۋملىرىنى ئىسلام دىنىغا دەۋەت قىلىپ تەرغىبات ئېلىپ بارغانىكەن. لېكىن، مەككىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇنىڭغا ئىشەنگەنلىرى ناھايىتى ئاز بولغانىكەن. مەككە مۇشرىكلىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا زىيانكەشلىك قىلىشنى توختاتمىغانلىقتىن، ئاخىر ئۇ يەردىن ھىجرەت قىلىشقا مەجبۇر بولغانىكەن.

مىلادى 622 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاببەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن بىللە مەككىدىن ئايرىلىپ، شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى مەدىنىگە يېتىپ كەلگەنىكەن. بۇ ۋاقىت ئىسلام ھىجرىيە كالېندارىنىڭ تۇنجى يىلى قىلىپ بېكىتىلىپتۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كەلگەندىن كېيىن، شەھەر سىرتىدىكى قۇبا دېگەن يەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ، ئىسلام دىنىدىكى تۇنجى مەسچىت — مەسچىد قۇبانى بىنا قىلىپتۇ. ئاندىن شەھەر ئىچىگە قايتىپ كېلىپ، ئەنسارىلەردىن ئەبۇ ئەييۇب خالىد رەزىيەللاھۇ دېگەن بىر ئەنسارىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپتۇ. بۇ مەزگىلدە ئۇ ھەرەم شەرىف (مەسچىدىل نەبەۋى) نى بىنا قىلىپتۇ.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەدىنىدە تۇرۇۋاتقان مەزگىلىدە ئىسلامىيەت ھەر تەرەپكە كەڭ تارقىلىشقا باشلىغانىكەن. مۇھەممەد پەيغەمبەرگە زىيانكەشلىك قىلغان مەككىلىكلەرمۇ مۇشۇ مەزگىلگە كەلگەندە، ئاندىن ئىمان ئېيتىپ، ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلغان ۋە ئارقىدىنلا پۈتۈن ئەرەب يېرىم ئارىلى ئىسلاملاشقانىكەن. دېمەك، مەدىنە دەۋرىدە ئىسلامىيەتنىڭ پۈتۈن ئەھكاملىرى تولۇق شەكىللىنىپ بولغانىكەن.

مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەج قىلىشنى نىيەت قىلىپ، پۈتۈن ئەرەبىستاندىكى مۇسۇلمانلارنى مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشقا چاقىرغان ھەمدە بۇنى ئىسلام دىنىدىكى بەش چوڭ پەرزنىڭ بىرى قىلىپ بېكىتكەنىكەن.

ھىجرىيە 10 - يىلى (مىلادى 632 - يىلى) زۇلقەئىدە ئېيىنىڭ 25 - كۈنى (شەنبە)، مەدىنىگە يىغىلغان 100 مىڭ مۇسۇلمان مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ باشچىلىقىدا مەككە مۇكەررەمدىكى كەبىنىنى تاۋاپ قىلىشقا — ھەج قىلىشقا ئاتلانغان ۋە ئۇ يەردە مۇھەممەد پەيغەمبەر ھەج قىلغۇچىلار بىلەن بىللە ھەج پەرزلىرىنى تولۇق بىجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، مەدىنىگە قايتىپ كەلگەنىكەن. مۇھەممەد پەيغەمبەر ئۆمرىدە پەقەت مۇشۇ بىر قېتىم ھەج قىلغاچقا، بۇ قېتىمقى ھەج «ھەج ۋىدا» دەپمۇ ئاتالغانىكەن. شۇ قېتىمقى ھەجدە مۇھەممەد پەيغەمبەر ئاللادىن ۋەھى ئارقىلىق ئۆزىگە يەتكۈزۈلگەن: «ئەكمەلتۇلەكۇم دىنەكۇم» دېگەن ئايەتنى ئېلان قىلغانىكەن. ئۇنىڭ مەزمۇنى: «بۈگۈن مەن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى كامىل قىلدىم ۋەنېمەتلىرىمنى تاماملىدىم ۋە ئىسلام دىنىنى سىلەرنىڭ دىنىڭلار قىلىپ بېكىتتىم» دېگەنلىك بولىدىكەن. بۇ ئايەت نازىل بولۇپ، بەش - ئالتە ئاي ئۆتمەيلا ئاللانىڭ رەسۇلى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغان ۋە ئۆزى بىنا قىلغان مەسچىدى نەبەۋى ئىچىگە قويۇلغانىكەن. بۇ يەر كېيىنكى

زىيارەت

چاغلاردا «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» دەپ ئولۇغلىنىدىغان تاۋابگاھقا ئايلىنىپتۇ.

مەدىنە مۇنەۋۋەر شەھىرى ناھايىتى پاكىزە، رەتلىك بولۇپ، تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردىكى چوڭ شەھەرلەردىن قېلىشمايدىغان دەرىجىدىكى زامانىۋى شەھەر ئىكەن. كوچا يوللىرى كەڭ ئېلىنغان بولۇپ، بەزى بۆلەكلىرىدە سىترولۇق يوللار ياسالغانىكەن. ئۇ سودا ـ سېتىق گۈللەنگەن ئىنتايىن ئاۋات بىر شەھەر ئىكەن. شەھەر ئىچىدە يەنە ئىسلام دىنىدا ناھايىتى ئولۇغلىنىدىغان تاۋابگاھلاردىن: «جەننەتۇل بەقىيئو»، «شۇھەدا ئوھۇد» ، «مەسچىدى قىبلە تەينى» ، «ئۇھۇد جەڭگاھى» ۋە يەتتە مەسچىد: «مەسچىدى فەتھى» ، «مەسچىدى غەمامە» ، «مەسچىدى ئەبۇ بەكرى سىدىق» ، «مەسچىدى فاتىمە» ، «مەسچىدى ئۆمەر بىن خەتتاب» ، «مەسچىدى ئەلى بىن ئەبۇ تالىپ» ، «مەسچىدى بىلال بىن رىباھ» قاتارلىق قەدىمىي جايلار بار ئىكەن.

ھەرەم شەرىف

بىز جىددەدىكى ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىدىن چىقىۋاتقاندا، ئۇرۇمچىلىك خۇيزۇ ئايال جاڭ ھەدە ئۆزىنىڭ مەدىنىدىكى سالھ ھاجى دېگەن تۇغقىنىغا تېلېفون قىلغانىدى. ئۇ: «سىلەر مەدىنىگە يېتىپ كېلىپلا ماڭا تېلېفون قىلىڭلار» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. تاكسى شوپۇرى ۋەلىد شەھەرگە كىرىش رەسمىيىتىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن، پاسپورتلىرىمىزنى قولىمىزغا قايتۇرۇپ بەردى. جاڭ ھەدە كارتىلىق تېلېفون بىلەن ھېلىقى سالھ ھاجىغا يەنە تېلېفون بەردى. ئۇ بىزنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن. تاكسى شوپۇرى ۋەلىد سالھ ھاجى ئېيتىپ بەرگەن ئادرېس بويىچە بىزنى ھەرەم شەرىفكە يېقىن بىر كوچىدىكى مەھدى ئىسىملىك بىر ئەرەپنىڭ مېھمانخانىسىغا ئۇدۇل ئېلىپ باردى. سالىھ ھاجى بىزنى شۇ يەردە ساقلاپ تۇرغانىكەن. بىز ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشتۇق.

سالىھ ھاجى گومىنداڭ تەيۋەن ھۆكۈمىتىنىڭ سەئۇدىدا تۇرۇشلۇق «باش ئەلچىسى» مابۇفاڭنىڭ نەۋرىسى ئىكەن. ئۇ مەدىنىدە تۇغۇلۇپ، شۇ يەردە چوڭ بولغانىكەن. ئۇ 40 تىن ئاشقان، ئوتتۇرا بويلۇق، قاتاڭغۇر بىر ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى ئەرەبچە ربدا، بېشىدىكى ئىقال بىلەن باستۇرۇلغان ياغلىقىغا قاراپ بىر ئۇنى ئەرەب، دەپ ئويلاپ قاپتىمەن. ئۇنىڭ خەنزۇچە سۆزلىگىنىنى ئاڭلاپ، ئاندىن ئۇنىڭ تۇڭگان

ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇق.

ئۇ بىزنى ھېلىقى مەھدى دېگەن ئەرەب ئاچقان مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. دەل مۇشۇ چاغدا ھەرەم شەرىف تەرەپتىن پىشىن نامىزىغا ئېيتىلغان ئەزان چىقتى. بىز يۈك - تاقلىرىمىزنى ياتاققا تاشلاپ قويۇپلا، دەرھال تاھارەت ئالدۇق - تە، تۇنجى بىر ۋاخ نامازنى رەسۇلىللا مەسچىدىدە ئوقۇشنى نىيەت قىلىپ، ھەرەم شەرىفكە قاراپ ماڭدۇق.

بۇگۈن مەدىنىنىڭ تېمپېراتۇرىسى ℃ 35 قا يەتكەن بولۇپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاتار-قاتار قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان خورما دەرەخلىرىنىڭ يوغان، ئېگىز تىك ئۆسكەن قاسراقلىق غولىنىڭ ئۇچىدىكى ياپيېشىل ياپراقلىرى قاتتىق ئىسسىقتا قۇدرەتلىك ھاياتى كۈچىنى نامايان قىلغاندەك جۇلالىنىپ، ئۆزگىچە ئەرەبىستان مەنزىرىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ تۇراتتى، بۇ چاغدا پۈتۈن قاتناش توختاپ كەتكەندى. دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن «مەسچىدى نەبەۋى» دەپ ئۇلۇغلىنىدىغان بۇ ھەرەم شەرىفنى تاۋاپ قىلىشقا كەلگەن نەچچە يۈز مىڭ ھاجى ئەرەبىستانىنىڭ پىژغىرىم ئاپتىپىدا ئۇچىسىغا ئاق رەڭلىك لىباس كىيىشىپ، ئىسلام ئەھكاملىرىنى پەرز - سۈننەتلىرى بىلەن تولۇق بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كوچىدا ھەرەم شەرىف تەرەپكە قاراپ سۈدەك ئېقىپ كېتىۋاتقاندى. قاتناش ساقچىلىرى بۇ سان - ساناقسىز ھاجىلارنىڭ بىختەرلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۆز ۋەزىپىسىگە ساداقەتمەن بولۇپ، تولىمۇ ئەستايىدىللىق بىلەن تەرتىپ ساقلىماقتا ئىدى. بىز كوچىنىڭ يەنە بىر بېشىغا بارغاندا، ھەرەم شەرىفنىڭ يېشىل قۇببىسىنى كۆردۇق. مەن سالھ ھاجى بىلەن بىللە ھاجىلار توپىغا ئەگىشىپ، ھەرەم شەرىفنىڭ ئاستىغا مەر - مەر تاش يېيىتىلغان كەڭ سەيناسى ئىچىگە كىردىم. ئۇدۇلىدا بىر - بىرىدىن ئېگىز، ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان مۇنارلارنىڭ ئارىسىدىكى ناھايىتى چوڭ

ياسالغان، يېشىل قۇببىلىق ھەيۋەتلىك مەسچىدى نەبەۋى مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئايان بولدى. ھەيران بولغىنىمدىن ئورنۇمدا تۇرۇپ قالغىنىمنى تۇيماي قاپتىمەن. بىرسى ئاستا يېڭىمنى تارتقاندەك قىلدى. قارىسام، سالھ ھاجى ئىكەن. ئۇ: «تېز بولۇڭ، بولمىسا ھەرەم شەرىپىنىڭ ئىچىدە ئورۇن قالمايدۇ!» دەپ مېنى مېڭىشقا ئۇندەۋاتقانىكەن. ئىسلامىيەتتە «مەسچىدى نەبەۋى» دەپ ئاتىلىدىغان مەدىنىدىكى ھەرەم شەرىپ مەككىدىكىسى بەيتۇل ھەرەمدىن قالسىلا ئىككىنچىسى مۇقەددەس مەسچىد ھېسابلىنىدىكەن. بۇ مەسچىد مىلادى 622 - يىلى (ھىجرىيە تۇنجى يىلى) 9 - ئايدا مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆز قولى بىلەن بىنا قىلغان مەسچىد ئىكەن. دەسلەپتە بۇ مەسچىد ناھايىتى ئاددى ياسالغان بولۇپ، كېيىنكى دەۋرلەرگە كەلگەندە بىر نەچچە قېتىم قايتا كېڭەيتىلىپتۇ. ھازىرقى ھەرەم شەرىپ مىلادى 1989 - يىلى سەئۇدى پادىشاھى فاھىدنىڭ رىياسەتچىلىكىدە، نەچچە ئونمىڭ ماھىر ئارخىتېكتور ۋە بىناكارلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ لايىھىلىشى ۋە قول سېلىپ ئىشلىشى ئارقىسىدا پۈتۈپ چىققانىكەن. ھەرەمنىڭ ئىچىگە جايىنىماز ئۈچۈن مەخسۇس ھەرەم شەرىپكە ئاتاپ توقۇلغان پارس نۇسخىسىدىكى زىلچا - گىلەملەر سېلىنغان ئىكەن. ھەرەم شەرىپنىڭ مۇھىت تازىلىقىنى مۇتلەق كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ھەرەم شەرىپنى سېرىپ سۈپۈرۈشكە مەسئۇل جارۇبكەشلەر كۈچلۈك ماتورلۇق چاڭ - توزان سۈمۈرگۈچلەر بىلەن ھەرەمنىڭ ئىچىنى كۈندە بىر قېتىم ئەستايىدىللىق بىلەن تولۇق تازىلاپ، ھاۋاسىنى ئالماشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. شۇڭا، ھەرەم شەرىپنىڭ ئەتتىگەندىن كەچكىچە ھاۋاسى ساپ ۋە يېڭى ھالەتتە تۇرىدىكەن، ئازراقمۇ غەيرى پۇراقنىڭ بولۇشىغا يول قويۇلمايدىكەن. سامساق ياكى پىياز يەپ ھەرەمگە كىرىش قەتئىي مەنئى قىلىنىدىكەن.

ھەرەم شەرىقىنىڭ ئىچىدە ئېگىزلىكى ئون ئىككى يېرىم مېتىر كېلىدىغان سان ـ ساناقسىز مەر ـ مەر تۇۋرۇكلەر ھەرەم شەرىقىنىڭ ئۆگزىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىكەن. ئۆگزىنىڭ ئۈستى سەينا بولۇپ، سەيناغا لېفىت بىلەن چىقىپ چۈشكىلى بولىدىكەن. پۈتۈن ھەرەم شەرىقىنىڭ ئىچى ۋە تۆت ئەتراپىدىكى سەينا مەيدان قوشۇلۇپ، ئومۇمىي كۆلىمى 480 مىڭ كۋادرات مېتىردىن ئېشىپ كېتىدىكەن، ئادەتتىكى چاغلاردا ھەرەمنىڭ ئىچىدە 600 مىڭ كىشى بىرلا ۋاقىتتا نامار ئۆتىيەلەيدىكەن، ھەج مەزگىلىدە بولسا، ھەرەمنىڭ ئىچى ۋە تېشىدا بىر مىليون كىشى بىرلا ۋاقىتتا نامار ئۆتىيەلەيدىكەن.

ھەرەم شەرىقىنىڭ ئەتراپىدىكى مەيدانىنىڭ قىرىق سەككىز يېرىدە يەر ئاستىغا تۆت قەۋەت قىلىپ ياسالغان تاھارەتخانا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، يىگىرمە تۆت سائەت ئىسسىق سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىكەن. ھاجەتخانا ۋە غوسۇل ـ تاھارەت ئېلىش ئورنىنىڭ ئۈسكۈنىلىرى زامانىۋى ۋە ناھايىتى قولايلىق، تولۇق بولۇپ، بىرلا ۋاقىتتا قىرىق مىڭ ئادەم تەڭلا ھاجەت قىلىپ، تاھارەت ئالالايدىكەن. تۆت قەۋەتنىڭ ھەممىسىدە لېفىت توختىماي ئايلىنىپ تۇرغاچقا، چۈشۈپ ـ چىقماقمۇ تولىمۇ ئوڭاي ئىكەن.

قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن تەڭ، ھەرەم شەرىقىنىڭ ئىچى ۋە تېشى نۇرغۇن ـ كىسىنون چىراغلىرىنىڭ كۆزنى قاماشتۇرىدىغان كۈچلۈك نۇرىدا خۇددى كۈندۈزدەك ئاپئاق يورۇپ كېتىدىكەن. ھەرەم شەرىقىنىڭ تۆت ئەتراپىدا بۇلۇتقا تاقىشىپ قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئون چوڭ مۇنار چوڭ پىرىزىكتۇرلارنىڭ يورۇقىدا ناھايىتى گۈزەل ۋە تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىكەن. بۇ مۇنارلارنىڭ ئىچىدىكى ئېگىزلىكى بىر يۈز تۆت مېتىردىن كېلىدىغان ئالتە مۇنار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ھەرەم شەرىقىنىڭ تۆت بۇرجىكىدە ۋە ھەرەم شەرىقىنىڭ شىمالىي ئىشىكىنىڭ ئىككى

تەرىپىدە قەد كۆتۈرۈپ، ھەرەم شەرىقنىڭ ھۇسنىگە ھۇسن قوشۇپ تۇرىدىكەن.

سىرتنىڭ تېمپېراتۇرى 35°C قا يەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ھەرەمنىڭ ئىچىدە كىشىگە ئارامبەخش قىلىدىغان سالقىنلىق ھۆكۈم سۈرىدىكەن. ھەر بىر مەر - مەر تۇۋرۈكنىڭ ئاستىغا مەخسۇس سوغۇق ھاۋا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ھاۋا يوللىرى ئەپچىللىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغانكەن. ھەرەمنىڭ ئىچى ۋە تېشى ھەر خىل گىئومېتىرىك شەكىل چىقىرىپ يېپىشتۇرۇلغان قېلىن مەر - مەر تاشلار بىلەن بېزەلگەنكەن. ھەرەمنىڭ ئاستىغا ۋە ھەرەم شەرىقنىڭ ئەتراپىدىكى مەيدانغا ئاق رەڭلىك مەر - مەر تاش يېيىتىلغان بولغاچقا، قاتتىق ئىسسىقتىمۇ يالاڭئاياغ دەسسىسىمۇ ئادەم سالقىنلىق ھېس قىلىدىكەن. پۈتۈن ھەرەم شەرىق سىرتتىن قارىغان ئادەمگە خۇددى خروستال شىشىدىن ياسالغان ھەيۋەتلىك قارشى - ساراي، ئوردا - قەسرىدەك كۆرۈنىدىكەن. . .

ئەمدى باشتىكى سۆزىمىزگە كېلەيلۇق.

پۈتۈن ھەرەم شەرىقنىڭ شەرق، غەرب، شىمال تەرەپلىرىدە ھەرەمنىڭ مېھرابى جايلاشقان قىبلە تەرىپى — جەنۇب تەرىپىنىڭ ئىككى يېنىدا بولۇپ جەمئىي ئون ئىشىكى بار ئىكەن.

مەن سالىھ ھاجى بىلەن يۈكسەك ھۆرمەت - ئېھتىرام تۇيغۇسىنىڭ ئىلكىدە ھەرەم شەرىقنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئىشىكىدىن ھەرەمنىڭ ئىچىگە كىرگەندە، ھەرەمنىڭ ئىچى ئادەم بىلەن لىق تولغانكەن. بىز پېشىن نامىزىغا ئولتۇرغان ئادەملەرنى ئارىلاپ ئاران ئارقا تەرەپكە ئۆتتۇق ۋە بىر بوش ئورۇننى تېپىپ، نامازغا ئولتۇردۇق.

مەن پېشىن نامىزىنى جامائەت بىلەن ئوقۇپ بولۇپ ھەرەم شەرىقتىن چىقىۋاتقىنىمدا، بىردىنلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن

قالغان: «مېنىڭ مەسچىدىمده ئوقۇغان نامار باشقا مەسچىدلەردە ئوقۇغان مىڭ رەكئەت نامازدىن ئەۋزەلدۇر. لېكىن ھەرەم مەسچىدىدە ئوقۇغان نامار مېنىڭ مەسچىدىمدە ئوقۇغان يۈزمىڭ رەكئەت نامازدىنمۇ ئارتۇق» دېگەن ھەدىس[1] ئېسىمگە كەلدى. .

.

بىز پېشىن نامىزىدىن قايتىپ كېتىۋېتىپ، سەررايتا پۇل تېگىشىش ئۈچۈن ئازراق ھايال بولۇپ قالدۇق. سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ بىر تۈتاش بەلگۈلىمىسى بويىچە ھەر 100 ئامېرىكا دوللىرى 373 رىيالغا باراۋەر بولىدىكەن. مەن 200 ئامېرىكا دوللىرىنى 746 رىيالغا ئالماشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، سالىھ ھاجى مېنى بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا ئەپكېلىپ قويۇپ، ئۆيىگە قايتىپ كەتتى . . .

---

① بۇ ھەدىسنى بەيھەقى، ئەھمەد، بەززار قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان.

«رەۋدەتۇ مۇبارىكە»نى زىيارەت قىلىش

مەن مەدىنىدە ساياھەتتە بولۇۋاتقان كۇنلىرىم دەل دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئىككى ھەرەمدە رامىزان ۋە ئۆمرە ھەج پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان مەزگىلىگە توغرا كەلدى. مۇشۇ كۇنلەردە دۇنيادىكى يەتتە قىتئەدىكى ھەر قايسى دۆلەت ۋە رايونلاردىن كەلگەن بىر مىليوندەك ئاق تەنلىك، سېرىق تەنلىك، قارا تەنلىك ۋە قىزىل تەنلىك ئەر ـ ئايال مۇسۇلمان ئاران 200 مىڭ نوپۇسى بار مەدىنە شەھىرىدە بىرلا ۋاقىتتا ھەج ـ تاۋاپ پائالىيىتىدە بولدى.

مەن گەرچە ھەرەم شەرىپتىكى پائالىيەتكە كۇندە قاتناشقان بولساممۇ، ئەمما، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يانقان يېرى — «رەۋدەتۇ مۇبارىكە»نى زىيارەت قىلىش شەرىپىگە زادىلا ئېرىشەلمىدىم. شەرق تەرىپىدىكى ئابدۇللائەزىز ئىشىكىدىن قىستىلىپ يۇرۇپ ئاران ھەرەمنىڭ ئىچىگە كىرگەن بولساممۇ، ئەمما ئادەمنىڭ كۆپلىكىدىن ئېزىپ قېلىپ، ھەرەمنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى شەرقتىن ـ غەربكە سوزۇلغان شىرما ـ توساق (خوتۇن ـ قىزلار بۆلمىسى) نى بويلاپ غەربكە قاراپ مېڭىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋرىسى — «رىياز ۇل جەننەت» كە يېقىنلىشىش شەرىپىگە مۇشەررەپ بولدۇم، ئەمما، ئۇ «رەۋدەتۇ مۇبارىكە»نىڭ ئارقا تەرىپى ئىدى. «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» نى ئالدى تەرەپتىن زىيارەت قىلىش ئارزۇسىغا يېتەلمىدىم.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يەرلىكى — «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» ھەرەم شەرىقنىڭ شەرقىي جەنۇبىي بۇرجىكىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن پەقەت غەرب تەرەپتىكى ئىشىك بىلەن كىرىش مۇمكىن ئىكەن. كىشىلەر ھەرەم شەرىقنىڭ غەربىي ئىشىكىدىن كىرىپ، «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» نى زىيارەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن كەينىگە قايتماي ئۇدۇل شەرقىي ئىشىكتىن چىقىپ كېتىدىكەن. ماڭماي تۇرۇۋېلىشقا ھەرگىز يول قويۇلمايدىكەن.

بىر كۈنى، مەن ھەرەم شەرىقتە نۆۋەتچىلىك قىلىدىغان ئەھمەد ئىسىملىك بىر ساقچى بىلەن تەساددىپىي شارائىتتا تونۇشۇپ قالدىم. شۇ كۈنى ماڭا ئىسسىق ئۆتۈپ كەتتىمۇ، بىلمىدىم، بېشىم قېيىپ تۇراتتى. «قەدقامەتسالات» تا ئايلىنىپ قېلىپ يېقىلىپ چۈشۈپتىمەن. بىر ژاقىتتا قارىسام، مەيداننىڭ يېنىدا توختىتىلىپ قويۇلغان بىر قۇتقۇزۇش ماشىنىسىنىڭ ئىچىدە ياتىمەن، ھېلىقى ئەھمەد دېگەن ساقچى بېشىمدا قاراپ تۇرۇپتۇ. دوختۇر قان بېسىمىنى ئۆلچەۋېتىپتۇ، بۇ چاغدا مەن خېلى ياخشى بولۇپ قالغانىدىم. شۇڭا ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم، بۇ چاغدا، ئۇلار مېنىڭدىن: «سىز قايسى دۆلەتنىڭ پۇقراسى؟» دېگەندەك قىلىپ، ئەرەبچە سوئال سورىدى. مەن بەل كارىمانىمدىن دەرھال پاسپورتۇمنى چىقىرىپ ھېلىقى ئەھمەد دېگەن ساقچىغا سۇندۇم، ئۇ پاسپورتۇمدىكى «China» (جۇڭگو) دېگەن خەتلەرنى كۆرۈپ دەرھال ماڭا قاراپ دوستانىلىق بىلەن كۈلۈمسىرىدى ۋە كۆرۈشۈش ئۈچۈن قولىنى ماڭا سۇندى. ئۇ مېنىڭ قولۇمنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ ئەرەبچە: «ئۇتلۇبۇلئىلمە ۋەلەۋ بىسسىين!»[1] دېدى. مەن ئۇنىڭ سۆزىدىكى «ئىلىم» ۋە «سىين» دېگەن ئەرەبچە تاق سۆزلەردىن مۇھەممەت پەيغەمبەر

---

① بۇ ھەدىس «كەشپۇل زۇنۇن» دېگەن كىتابتا رىۋايەت قىلىنغان.

ئېيتقان «اجۇڭگودا بولساڭلارمۇ ئىلىم تەلەپ قىلىڭلار!» دېگەن مەشھۇر ھەدىسنى نەقىل كەلتۈرۈۋاتقانلىقىنى قىياس قىلدىم - ده، قەشقەردە خىزمەت قىلىۋاتقان چاغلىرىمدا ئۆگىنىۋالغان ئىككى - ئۈچ ئېغىز ئوردۇ تىلى بىلەن «ئەرەب - سىينى رەپىق! » دەپ جاۋاب بېرىۋېدىم، ساقچى ئەھمەدمۇ، ئەرەب دوختۇرمۇ، مەنمۇ ھەممىمىز تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتۇق. بۇ مېنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانى زېمىنىغا قەدەم باسقاندىن كېيىن مۇشۇ ھەدىسنى ئىككىنچى قېتىم ئاڭلىشىم ئىدى!

ئەھمەد مېنىڭ خېلى ياخشى بولۇپ قالغانلىقىمنى كۆرۈپ مېنى بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا ئەكېلىپ قويدى. مەن بۇ مېھمانخانىنىڭ ئاستىدىكى بىر دۇكانىنىڭ مۇھەممەد ئىسىملىك بىر ئاۋغان خوجايىنى بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدىم، ئۇ ئىلگىرىكى چاغلاردا ۋەتىنىمىزنىڭ قەشقەر شەھىرىگە سودا ئىشى بىلەن كۆپ بارغانىكەن. شۇڭا، ئۇيغۇرچىنى ئوبدان سۆزلىيەلەيدىكەن. مەن ئۇنى تەرجىمانلىققا سېلىپ، ئەھمەدكە ئۆزۈمنىڭ «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» نى زىيارەت قىلىش ئارزۇيۇمنى ئىزھار قىلدىم، ئۇ سائىتىگە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، مۇھەممەدكە ئەرەبچە بىر مۇنچە سۆز قىلدى.

مەن مۇھەممەدتىن: «ئۇ نېمە دەيدۇ؟» دەپ سورىۋېدىم، مۇھەممەد: «ئۇ سېنى ئەتە دەل چۈش سائەت ئون ئىككىدە ھەرەم شەرىپىنىڭ ئابدۇلئەزىز ئىشىكىدە ساقلاپ تۇرسۇن، «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» نى ئۆزۈم بىللە زىيارەت قىلدۇرىمەن، دەيدۇ» دېدى. مەن بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشال بولغىنىمدىن ئەھمەدكە: «رەھمەد، رەھمەد!» دەپ ئىختىيارسىز ھالدا ئارقا - ئارقىدىن تەشەككۇر ئېيتىپ كېتىپتىمەن!

بىز سەئۇدى پادىشاھلىقىنىڭ زېمىنىغا تۇنجى قەدەم باسقاندىن كېيىن، ماڭا ھەممىدىن قاتتىق تەسىر قىلغىنى شۇ بولدىكى، بۇ دۆلەتتىھەر بىر مۇسۇلمان ئۆچۈن تاھارەتسىز يەرگە

دەسسەش مۇمكىن بولمىغىنىدەك، بىناماز بىر قەدەممۇ مېڭىش مۇمكىن ئەمەس ئىكەن! بۇ سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان ئىسلام دىنى دۆلەت دىنى، قۇرئان كەرىمنى دۆلەتنىڭ ئاساسلىق قانۇنى، ھىجرىيە يىلنامىنى دۆلەت يىلنامىسى قىلغان مۇنارخىيلىك ھاكىمىيەت تۈزۈمى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا پادىشاھ بىۋاستە قانۇن تۈرغۇزۇش، ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ھوقۇقىغا ئىگە ئەڭ ئالىي ھۆكۈمران ھېسابلىنىدىكەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ھازىرقى پادىشاھى فاھىد بىن ئابدۇلئەزىز بولۇپ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى مىنىستىرلار كېڭىشى، زوراغالىق مەھكىمىسى پادىشاھنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىشىغا ياردەملىشىدىكەن، ئابدۇللا بىن ئابدۇلئەزىز نايىپ شاھ قوشۇمچە باش ۋەزىرلىكنى ئۆتەيدىكەن. دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرىنىڭ ئىسمى سۇلتان بىن ئابدۇلئەزىز ئىكەن.

ماتېرىياللاردىن قارىغاندا، ھازىرقى سەئۇدى خان جەمەتى 16 ـ ئەسىرىدىكى ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ نەجد قىسمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مۇسۇلمان ھۆكۈمدارى شەيىخ ئەلسەئۇدىنىڭ ئەۋلادى ئىكەن. شەيىخ مۇھەممەد بىن سەئۇدى (مىلادى 1726 — 1765 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) نەجد زېمىنىغا ھۆكۈمران بولغان تۇنجى ئەۋلاد سەئۇدى پادىشاھى ئىكەن. مىلادى 1740 ـ يىلى، ئۇ ئىسلامىيەتتىكى ۋاھابىيە مەزھىبىنىڭ ئاساسچىسى مۇھەممەد بىننى ئابدۇلۋاھاب (1703 ـ 1765) بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىدا ئىسلامىيەتنى گۈللەندۈرۈش تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىققانىكەن.

شەيخ مۇھەممەد بىن سەئۇدىنىڭ ۋارىسى ئابدۇلئەزىز I (1765 — 1830 ـ يىللىرى تەختتە بولغان) سەئۇدى جەمەتىنىڭ ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىدىكى سىياسىي ئورنىنى ھەقىقى رەۋىشتە

تىكلەش ئۇچۇن ئۇرۇش قوزغاپ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، رىياد، ھىجاز، سەدىر، ھەسسا قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالغانىكەن. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، سەئۇدى جەمەتىنىڭ ئاقساقىلى ۋاھابىيلارنىڭمۇ شەيخلىكنى قوشۇمچە ئۆز ئۈستىگە ئالىدىغان بولۇپتۇ ۋە تا شۇنىڭدىن باشلاپ ھازىرغا قەدەر داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن سىياسىي تۈزۈم ھەقىقىي رەۋىشتە تىكلەنگەنىكەن.

مىلادى 1932 - يىلى، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ پادىشاھى ئابدۇلئەزىز II سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنى رەسمىي قۇرغاندىن كېيىن، سەئۇدى خان جەمەتى ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ ھۆكۈمرانىغا ئايلىنىپتۇ.

مەن تارىخىي، دىنىي ۋە دەھرىي مەدەنىيەت قاتارلىق ھەر تەرەپتىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ھېلىغىچە بىر ئەر كۆپ خوتۇنلۇق تۈزۈم يولغا قويۇلۇۋاتقان سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى سەئۇدى خان جەمەتىنىڭ شاھزادىلىرى بىلەن مەلىكىلىرىنىڭ ئىنتايىن كۆپ ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ھەيران قالدىم.

تۇنجى سەئۇدى پادىشاھى ئابدۇلئەزىز سەئۇدى پۇتۇن ئۆمرى ئۇرۇش بىلەن ئۆتكەن سەئۇدى پادىشاھىدۇر. ئۇ سەئۇدى تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، مەملىكەت ئىچىدىكى ھەر قايسى قەبىلىلەرگە شەپقەت بىلەن ھەيۋەتنى تەڭ قوللانغان. ئۇ بىر تەرەپتىن، مەملىكەت ئىچىدىكى توپىلاڭچى قەبىلىلەرنى قەتئىي باستۇرغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، «قۇدىلىشىش» سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، ھەر قايسى ئۇرۇغ - قەبىلىلەر بىلەن قۇدا - باجا بولۇشقانىكەن. شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ خانىدانى تېز رونىق تېپىپ كۆپەيگەنىكەن. ئەلھال، بۈگۈنكى سەئۇدى خان جەمەتىنىڭ ئەزالىرى نەچچە تۈمەنگە يېتىپتۇ! ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى شاھزادىلەر بىلەن مەلىكىلەرنىڭ سانىلا

8000 دىن ئېشىپ كېتىدىكەن. رەسمىي «شاھزادە» لىك ئوتتۇغاتى بېرىلگەنلىرىنىڭ سانىمۇ 5000 دىن ئېشىپ كېتىدىكەن!

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى تېپىك ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن مۇنارخىيىلىك تۈزۈمىدىكى دۆلەت بولغاچقا، سەئۇدى جەمئىيىتىدە تەبىقە ـ دەرىجە تۈزۈمى ئىنتايىن قاتتىق ئىكەن. سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ۋە چوڭ سودىگەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك خان جەمەتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، كۆپچىلىكى «شاھزادە» لىك ئوتۇغاتىدىن بەھرىمەن بولغان كىشىلەر ئىكەن. مەسىلەن، ھازىرقى سەئۇدى پادىشاھلىقى ھۆكۈمىتىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى مۇئاۋىن باش ۋەزىرى، دىپلوماتىيە ۋەزىرى، ئىچكى ئىشلار ۋەزىرى، ئېتىز ـ ئېرىق، سۇ ئىنشائاتلىرى ۋەزىرى، سودا ۋەزىرى قاتارلىق ۋازارەت ـ ساپارەت دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنىڭ «شاھزادە» لىك ئوتۇغاتى بار ئىكەن. شۇڭا، باشقىلارنىڭ سەئۇدى ھۆكۈمىتىنى «خان جەمەتى ھۆكۈمىتى» دېيىشى بىكار گەپ ئەمەس ئىكەن.

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ ئىلگىرىدىن تارتىپ «نېفىت پادىشاھلىقى» دېگەن مەشھۇر نامى بار ئىكەن. 1998 ـ يىلى يىل ئاخىرىدىكى مەلۇماتتىن قارىغاندا، سەئۇدى ئەرەبىستانىدا ئېنىقلانغان نېفىت زاپىسى 2 تىرلىيون 615 مىليارد 500 مىليون تۇنغا يېتىدىكەن! دېمەك، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ نېفىت زاپىسى دۇنيا ئومۇمىي نېفىت زاپىسىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدىكەن. شۇڭا، سەئۇدى خان جەمەتى ھەققىدىكى ھەر خىل سۆز ـ چۆچەكلەرنىڭ ھەممىسى دېگەندەك پۇل ۋە بايلىق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەن.

مەن ھىجازدىكى مەدىنە ۋە مەككە قاتارلىق جايلاردا زىيارەتتە بولغان چاغلىرىمدا باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن سەئۇدى خان

جەمەتىنىڭ بەزى قىزىقارلىق ئىشلىرى ھەققىدە قىلىشقان پاراڭلىرىنى ئاڭلىدىم.

1999 - يىلى يازدا، سەئۇدى پادىشاھى فاھىد ئىسپانىيىگە دەم ئېلىشقا بارغانكەن. پادىشاھ ئولتۇرغان مەخسۇس ئايروپىلان مادرىد خەلقئارا ئايروپورتىغا قونغاندا، پادىشاھنىڭ مۇھاپىزەتچى - پاسىبانلىرى، مۇلازىم - چاكارلىرى، پادىشاھنىڭ دوست - يار، بۇرادەرلىرى، خانىدان ئەزالىرى ئولتۇرغان ئايروپىلان ۋە ئېغىرلىقى 2000 كىلوگرام كېلىدىغان تۇرلۇك بولاقلار، تىببىي ئۇسكۇنىلەر، يېمەك - ئىچمەك قاچىلانغان ئايروپىلان، پادىشاھ فاھىدنىڭ 100 گە يېقىن مەخسۇس پىكاۋى قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر قاچىلانغان ئايروپىلان بولۇپ يەنە بەش ئايروپىلانمۇ بىللە قونغانكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، شۇ كۈنى پادىشاھقا بىللە ھەمراھ بولۇپ بارغانلار بىلەن ھەر دائىم ئالاقىلىشىپ تۇرۇشقا ئوڭاي بولۇشى ئۈچۈن پادىشاھنىڭ ئەمرى بويىچە 200 نەچچە دانە يانفونمۇ سېتىۋېلىنىپتۇ . . .

بىر قېتىم، سەئۇدى خان جەمەتىدىن بىرەيلەن گېرمانىيىنىڭ بىر لېفىت شىركىتى بىلەن سودا توختامى تۈزمەكچى بولۇپتۇ. گېرمانىيە تەرەپ قارشى تەرەپتىن خەلقئارا ئىناۋەتلىك دەرىجىسىنى ئىسپاتلايدىغان كېنىشكىنى كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغانكەن، ھېلىقى ئەرەب زەردارى خاپا بولغىنىدىن قاشلىرىنى ھىمىرىپ، مۇلازىمغا ئىشارەت قىلىپ قويۇپتىكەن، ئۇنىڭ بەستىلىك ئىككى چاكىرى لىق تىللا قاچىلانغان بىر قاپنى يۇدۇپ كىرىپ، ھېلىقى گېرمانىيىلىك شىركەت خوجايىنىنىڭ ئالدىغا: «ئالىدىغان نەرسەڭ مۇشۇمۇ» دەپ، قاپتىكى تىللالارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭ بېشىغا تۆكۈپتۇ. گېرمانلار ھەيران قالغىنىدىن نېمە قىلىشىنى بىلمەي، تۇرۇپ قاپتۇ! . . .

ئەمدى باشتىكى سۆزىمىزگە كېلەيلۇق

ئەتسى، مەن بامدات نامىزىنى ئۆتەپ مېھمانخانىغا قايتتىم ۋە دەم ئېلىپ چۈشكە يېقىن غوسۇل ـ تاھارەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن، دەل سائەت ئون ئىككىدە ھەرەم شەرىئىتىك ئابدۇلئەزىز ئىشىكىگە كەلسەم، ساقچى ئەھمەد شۇ يەردە ھازىر بولۇپ تۇرۇپتىكەن، ئۇ قولۇمدىن يېتىلگىنىچە ئۇدۇل ھەرەم شەرىئىتىك ئىچىدىكى «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» نىڭ ئالدى ئوك بۇرجىكىگە باشلاپ كېلىپ، ئۆزى نۆۋەتچىلىكتە تۇرىدىغان ئورۇننىڭ قېشىدىكى ھۇجرىسىغا ئەتىنىڭ قاتارىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى.

پېشىن نامىزى ئوقۇلۇپ بولۇنغاندىن كېيىن، مەن ئىسلامبەت دۇنياسىدا «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» دەپ تەرىپلىنىدىغان بۇ مۇقەددەس (12) گاھنى ئۇدۇلىدىن يەنە بىر قېتىم تولۇق كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم.

ھەرەم شەرىئىتىك شەرقىي ـ جەنۇبىي بۇرجىكىگە جايلاشقان ئاق مەرمەر تۇۋرۇكلۇك «رەۋدەتۇ مۇبارىكە» نىڭ ئەتراپى سىرىق مىستىن ياسالغان ۋادەكلەر ئارقىلىق ئېھاتىلەنگەنكەن. ئالدى تەرىپى بىلەن يان تەرەپلىرىگە ئايەتلەردىن تىپىك ئەرەب — ئىسلام نۇسخىسىدا گۈل چىقىرىپ ئاجايىپ گۈزەل نەقىش قىلىپ ئىشلەنگەن، سىرىق مىستىن ياسالغان پۈتۈن قۇيما پەنجىرە ئورنىتىلغان بولۇپ، مىس پەنجىرىنىڭ ئىچىدىكى ئۆي دەل پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كەلگەندە ئۆز قولى بىلەن سالغان «مەسچىدى نەبەۋى» دىكى «رىياز ۇل جەننەت» دەپ ئاتالغان جاي ئىكەن!

«رىياز ۇل جەننەت» نىڭ ئالدىدىكى مىستىن ياسالغان پەنجىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا (13) چىلارنىڭ «رىياز ۇل جەننەت» نىڭ ئىچىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ زىيارەت قىلىشى ئۈچۈن قالدۇرۇلغان قاتار ئۇچ يۇمىلاق تۆشۈك بار ئىكەن. بۇ تۆشۈكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يۇمىلاق تۆشۈك ئىككى تەرىپىدىكى يۇمىلاق تۆشۈكتىن سەل چوڭراق ئىكەن.

مەن «رىيازۇل جەننەت» نىڭ ئالدىغا كېلىپ ئالدى بىلەن ئوتتۇرىدىكى چوڭ يۇمىلاق تۆشۈكتىن ئەدەب بىلەن «رىيازۇل جەننەت» نىڭ ئىچىگە قارىدىم. ئىچىدە قاتار ئۈچ قەۋرە تۇرۇپتۇ. ئوتتۇرىسىدىكى قەۋرە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك تۇپرىقى بولۇپ، ئوڭ ۋە سول تەرەپتىكى ئىككى قەۋرىدىن سەل چوڭراق ئىكەن. ئوڭ تەرەپتىكىسى چاھارىيارلارنىڭ بىرىنچىسى سەييدىنا ئەبۇ بەكرى رەزىئاللاھۇ ئەنھۇنىڭ قەۋرىسى، سول تەرەپتىكىسى چاھارىيالارنىڭ ئىككىنچىسى سەييدىنا ئۆمەر بىن ئەلخەتتابنىڭ قەۋرىسى ئىكەن.

مەن ھەممىدىن ئاۋۋال پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قەبرە شەرىفىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئەدەب: «ئەسسالاتۇ ۋەسسەللەم ئەلەيكە ياەسۇلىللا . . .» دەپ سالام قىلدىم. ئاندىن بىر قەدەم ئوڭغا يۇرۇپ، سەييدىنا ئەبۇ بەكرى رەزىئاللاھۇ ئەنھۇنىڭ قەبرىسى ئالدىغا كېلىپ ئەدەب: «ئەسسالامۇ ئەلەيكە ياسەييدىنا ئەبۇبەكرى ئەسسىدىق. . . » دەپ سالام قىلدىم. ئاندىن يەنە ئىككى قەدەم سولغا يۇرۇپ، سەييدىنا ئۆمەربىن ئەلخەتتاب رەزىئاللاھۇ ئەنھۇنىڭ قەبرىسى ئالدىغا كېلىپ، ئەدەب بىلەن: «ئەسسالامۇ ئەلەيكە ياسەييدىنا ئۆمەر بىن ئەلخەتتاب. . . » دەپ سالام قىلدىم

سان ـ ساناقسىز مۇسۇلمان زىيارەتچىلىرىنىڭ ئەسىرلەردىن بېرى قوللىرى سىلاپ بۇسە قىلىشى ئارقىسىدا سىللىقىنىپ، خۇددى ئەينەكتەك بولۇپ كەتكەن سىرىق مىس پەنجىرە ھەرەم شەرىفىنىڭ ئىچىدىكى خروستال چىراقلارنىڭ كۈچلۈك نۇرىدا ئالتۇندەك ۋال ـ ۋۇل قىلىپ پارقىراپ كۆزنى قاماشتۇراتتى .

«رەۋزەتۇ مۇبارىكە» زىيارەت قىلىش تەرتىپى ئادەتتە مۇنداق بولىدىكەن:

نامازئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، زىيارەتچىلار «رىيازۇل جەننەت» نىڭ ئالدىغا كېلىپ، رەسۇللىلانىڭ قەبرىسىگە قاراپ

قىيامدا تۇرىدىكەن ۋە ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ، ھەمدۇسانالار بىلەن سالام بېرىدىكەن، خالىغان ئايەت - دۇئالارنى ئوقۇيدىكەن. ئەبۇ بەكرى سىدىق بىلەن ئۆمەر ئىبن خەتتابلارنىڭ قەبرىلىرىمۇ رەسۇللىلانىڭ قەبرىسىنىڭ ئىككى يان تەرىپىدە بولغانلىقتىن، زىيارەت ئەھلى بىردەك زىيارەت قىلىشىدىكەن. زىيارەتتىن كېيىن، كەئبىگە يۈزلىنىپ دۇئا قىلىدىكەن. زىيارەت مۇراسىمى شۇنىڭ بىلەن ئادا بولىدىكەن. زىيارەتچىلەر مىس توسۇقتىن بىر قەدەم نېرى تۇرىدىكەن. توسۇقتا يېقىن بېرىشقا رۇخسەت قىلىنمايدىكەن. توسۇقتا يېقىن يوللىسا ساقچىلار ئارىلىشىدىكەن، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئىلگىرى زىيارەتچىلەر «رىياز ۇل جەننەت» نى زىيارەت قىلغاندا، مىس پەنجىرنى سۆيۈۋېرىپ بارا - بارا ئاڭسىز رەۋىشتىكى خۇراپىيلىق شەكىللىنىپ قالغانلىقتىن، ئاخىر قەبرىنى سۆيۈش قەتئىي چەكلىنىپتۇ.

«رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نى زىيارەت قىلىش مەخسىتىمگە يەتكەندىن كېيىن، مەن غەرب تەرەپتىكى ئىشىكتىن ھەرەم شەرىفنىڭ تېشىغا چىقتىم ۋە مەيداندا تۇرۇپ، «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نى سىرتىدىن يەنە بىر نۆۋەت زىيارەت قىلدىم.

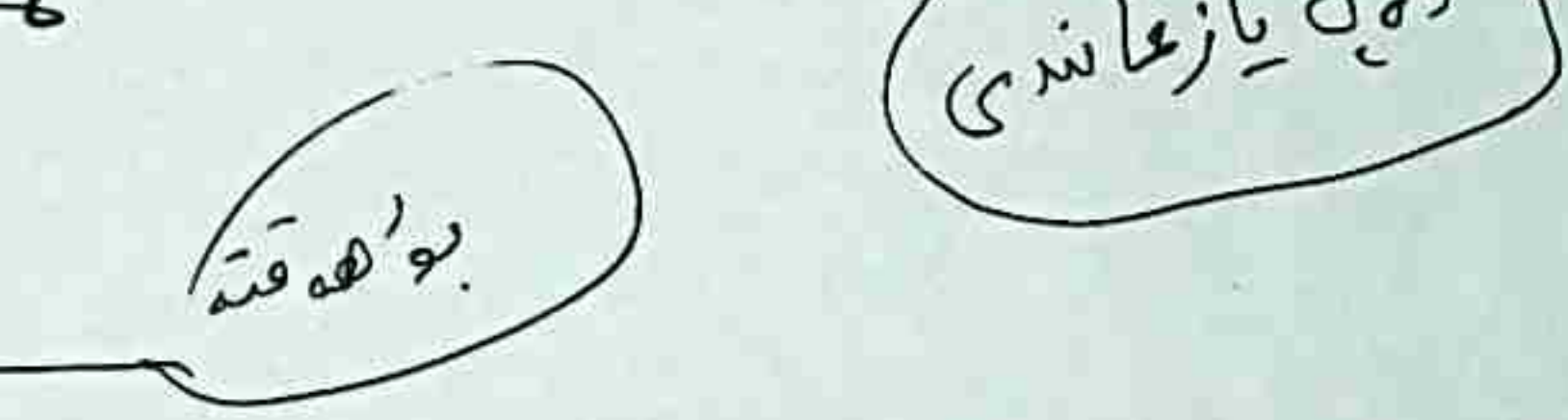
ھەرەم شەرىفنىڭ شەرقىي - جەنۇبىي بۇرجىكىگە جايلاشقان «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نىڭ يېشىل قۇببەسى بولۇپ، قۇببىنىڭ ئاستى تۆت بۇرجەك، سەككىز تەرەپلىك قىلىپ ياسالغانىكەن. «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نىڭ ئېگىزلىكى 16 مېتىر، ئىنى 15 مېتىر بولۇپ، تۆت بۇرجىكىگە ئۇستىدىكى يېشىل قۇببىنى كۆتۇرۇپ تۇرىدىغان تۆت دانە ئاق مەرمەر تۇۋرۇك قويۇلغانىكەن. «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نىڭ ئۇستىدىكى يېشىل قۇببە ئەڭ دەسلەپتە مىلادى 1601 - يىلى سۇلتان سەلىم II تەرىپىدىن ياسالغان بولۇپ، تۇرلۇك جاۋاھىراتلار بىلەن نەقىش قىلىنىپ، ئۇستىدىن ئالتۇن ھەل بېرىلگەنىكەن. مىلادى 1818 - يىلى، سۇلتان مەھمۇد

تەرىپىدىن ئاق قۇببىلىق قىلىپ قايتىدىن ياسالغانلىقىنى. مىلادى 1840 - يىلى يېشىل سىرلىنىپ قايتا رېمونت قىلىنغاندىن كېيىن، تا ھازىرغا قەدەر ئۆزگەرتىلمەي كېلىۋېتىپتۇ.

ئىسلام دىنىدا يېشىللىق - ھاياتلىق، تىنچلىق - ئاسايىشلىقنىڭ سىمۋولى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. دېمەك، «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نىڭ يېشىل قۇببىسى پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مۇھەممەد رەسۇلىللاھ ئەلەيھىسسالامغا بولغان چەكسىز مېھىر - مۇھەببىتىنىڭ سىمۋولى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىسلام تارىخچىلىرىنىڭ بىزگە يەتكۈزگەن ئىشەنچىلىك مەلۇماتلىرىغا ئاساسلانغاندا، «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مىلادى 622 - يىلى (ھىجرىيە تۇنجى يىلى) 9 - ئايدا مەككىدىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلىپ كەلگەندە، ئۆز قولى بىلەن سالغان مەسچىد ئىكەن. مۇھەممەد خۇزەرى «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى» دېگەن كىتابتا مۇنداق يازغان: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام (قۇبادىكى) جۇمە (نامىزى) دىنى كېيىن، يولىنى داۋاملاشتۇردى؛ ئەنسارلارنىڭ ھەر بىر مەھەللىسىدىن ئۆتكەندە، ئۇ يەرلەرنىڭ ئاھالىسى ئۇنىڭ تۆگىسىنى تۇتۇۋېلىپ ئۆز ئۆيلىرىگە چۈشۈشىنى ئىلتىماس قىلاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا تۆگىنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋېتىشنى، تۆگە قەيەردە چۆكسە، شۇ ئۆيگە چۈشىدىغانلىقىنى ئېيتاتتى. تۆگە ئاخىر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغقانلىرىدىن ئەدى ئىبنى نەججار جەمەتى مەھەللىسىگە يەتكەندە، ئەبۇ ئەييۇب خالىد ئىبنى زەيىد ئەنسارنىڭ ئۆي ئالدىدا چۆكتى (رەسۇلىللانىڭ ئۇلۇغ مەسچىدى شۇ يەرگە سېلىنغان). رەسۇلىللا: «ئىنشائاللا، تۇرالغۇمىز مۇشۇ يەردە بولىدۇ» دېدى.» «. . . مەسچىد سېلىش باشلاندى. مەسچىدنىڭ تاملىرى كېسەكتىن، ھۆلى تاشتىن قويۇرۇلدى. ئۇستى خورما دەرەخىنىڭ شاخلىرى بىلەن يېپىلدى، خورما ياغاچلىرىدىن تۈۋرۈك قىلىندى. مەسچىدنىڭ ئېگىزلىكى ئادەم بويىدىن سەل ئېگىزرەك ئىدى. مەسچىدنىڭ قۇرۇلۇش ئەمگىكىگە مۇسۇلمانلار بىلەن بىرلىكتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ قاتناشتى . . .»

دەسلەپتە «. . . مەسچىد ئاددى ـ سادا ئىدى. بېساتمۇ سېلىنمىغان، ئىھاتە ئىچىگىمۇ ئېلىنمىغانىدى. . . »①

① «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 ـ يىلى 1 ـ ئاي 1 ـ ئاي نەشرى، 4 ـ ئاي 1 ـ باسمىسى، 132ـ، 137ـ، 138ـ بەتلەر.

مەدىنىدىكى مۇبارەك قەدەم جايلار

سۇئال

ئالدىنقى كېلىشىپ قويغىنىمىز بويىچە، بۈگۈن سالىھ ھاجى بىزنى ماشىنىسى بىلەن مەدىنىدىكى بەزى تارىخىي ئىزلارنى زىيارەت قىلدۇرۇپ كەلمەكچى بولدى.

ئەتىگەن سائەت سەككىزدە، سالىھ ھاجى ئۆزىنىڭ «فۇرد» ماركىلىق كىچىك ماشىنىسى بىلەن بىزنى ھەممىدىن ئاۋۋال مەدىنىنىڭ شەرقىي شىمالى تەرىپىگە جايلاشقان ئوھۇد تېغىغا ئېلىپ كەلدى. بىز ئوھۇد جىلغىسىدىكى چوڭ بىر مەيدانغا كېلىپ ماشىنىدىن چۈشتۈق ۋە ھەممىدىن ئاۋۋال ئوھۇد قەبرىستانلىقىنى زىيارەت قىلدۇق.

ئوھۇد قەۋرىستانلىقى: مەدىنە شەھىرىدىن ئۈچ يېرىم كىلومېتىر يىراقلىكتىكى ئوھۇد جىلغىسىدىكى بىر قەبرىستانلىقنىڭ نامى ئىكەن. بۇ يەرگە مىلادى 625 - يىلى 3 ئايدا ئوھۇد تېغىدا يۈز بەرگەن بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا قۇربان بولغان يەتمىش مۇسۇلمان جەڭچىسى دەپنە قىلىنغانىكەن.

مۇسۇلمان تارىخچىلىرىنىڭ يازغانلىرىدىن قارىغاندا، مەككە مۇشرىكلىرى بەدرە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئەبۇ سۇفىيان 3000 مۇشرىكقا باشچىلىق قىلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام باشچىلىقىدىكى مەدىنە مۇسۇلمانلىرىدىن ئۆچ ئېلىش مەقسىتىدە، ھىجرىيە 3 - يىلى شەۋۋال ئېيىنىڭ 10 - كۈنى (مىلادى 625 - يىلى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى) مەدىنىگە

تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلىدىكەن. بۇنىڭدىن ئالدۇرۇن خەۋەر تاپقان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دۇشمەننىڭ سۇيىقەستىنى بىت - چىت قىلىش ئۈچۈن ئەبۇ بەكرى، ئوسمان رەزىيەللاھۇئەنھۇلار بىلەن بىللە 1000 مۇسۇلمان جەڭچىسىنى باشلاپ، ئوھۇد تېغىدا بۆكتۈرمىدە ياتىدىكەن. بىراق، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئىختىلاپ يۈز بېرىپ، بۆكتۈرمىدە ياتقان ئەللىكتىن ئارتۇق مۇسۇلمان ئوقچىلىرى قۇماندانلىقىغا بويسۇنماي، ئىستېھكامدىن ئۆز ئىختىيارىچە ئايرىلغانلىقتىن، دۇشمەننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، زور تالاپەت بېرىدىكەن.

ئۇھۇد ئۇرۇشىدا مۇسۇلمانلار سېپىدىن يەتمىش جەڭچى قۇربان بولۇپ كېتىدىكەن. قۇربان بولغانلارنىڭ ئارىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەمزە دېگەن تاغىسىمۇ بار ئىكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىمۇ بۇ ئۇرۇشتا يارىلىنىپ، ئىككى تال چىشىدىن ئايرىلىپ قالىدىكەن.

ئىسلامىيەت تارىخىدا ئوھۇد ئۇرۇشى مۇسۇلمانلار مەغلۇپ بولۇپ، زور تالاپەتكە ئۇچرىغان بىر قېتىملىق ئۇرۇش بولۇپ، مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەمەلىي قانلىق پاكىتلار بىلەن مۇسۇلمانلارغا: «ئىتتىپاق بولۇش، جاسارەتلىك بولۇش، قوماندانلىققا قەتئىي بويسۇنۇش» قاتارلىق تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ بېرىدىكەن ۋە بۇ يەتمىش شەھىدنى ئوھۇد جىلغىسىغا دەپنە قىلىشنى بۇيرۇيدىكەن . . .

ئوھۇد قەبرىستانلىقى تۆت ئەتراپى ئېگىز تام بىلەن ئىھاتە ئىچىگە ئېلىنغان بولۇپ، بىز قەبرىستانلىقنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى پەنجىرە ئارقىلىق قارا تۇپراق ئاستىدا مەڭگۇ ئۇيقۇغا كەتكەن بۇ يەتمىش مۇسۇلمان جەڭچىسىگە: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ياشۇھەدائى ئوھۇد! . . .» دەپ سالام قىلدۇق. قەبرىستانلىق ئىچىدە ئۇ يەر، بۇ يەردە تۇرغان قارا كۆيۈك تاشتىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىدى. . .

ئوھۇد ئۇرۇشى بولغان مەشھۇر ئوھۇد تېغى پاكار بىر تاغ ئىكەن. بىز ئۇنىڭ ئۈستىگە ھېچبىر قېينالمايلا چىقتۇق. تاغنىڭ ئۈستى تاپ - تاقىر، ئەتراپتا قاپقارا كۆيۈك تاشتىن باشقا ھېچنېمە يوق ئىدى. بىز ئوھۇد قەبرىستانلىقى بىلەن ئوھۇد تېغىدا تەخمىنەن بىر سائەتتەك ھايال بولغاندىن كېيىن، «مەسچىد قىبلە تەينى»نى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن غەربىي - شىمال تەرەپتىكى يۇقىرى سۇرئەتلىك تاش يولنى بويلاپ يۇرۇپ كەتتۇق.

«مەسچىد قىبلەتەينى»: مەدىنە شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، ھەرەم شەرىف بىلەن ئارىلىقى ئۈچ يېرىم كىلومېتىر كېلىدىكەن.

«مەسچىد قىبلە تەينى» ئىسلامىيەت تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان مەشھۇر جايلارنىڭ بىرى. چۈنكى، ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ سەجدىگاھىنىڭ پەلەستىندىكى ئېرۇسالىمدىن مەككىدىكى بەيتۇل ھەرەمگە ئۆزگەرتىلىشىدەك زور تارىخىي ۋەقەنىڭ شاھىدىدۇر. مۇسۇلمان تارىخچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىدىكى ۋاقتىدا بەيتۇللاغا قاراپ نامаз ئوقۇيدىكەن، مەدىنىگە كەلگەندىن كېيىن، مۇھاجىر، ئەنسارلارنى باشلاپ سەجدە قىلىدىغان قىبلىنى شىمالىغا جايلاشقان ئېرۇسالىمدىكى قۇددۇس شەرىفكە ئۆزگەرتىپتۇ. ئېرۇسالىم — ئىسلامىيەت رىۋايەتلىرىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇراقتا مېنىپ مىئراجغا چىققان يەر ئىكەن. شۇڭا، مۇسۇلمانلارنىڭ نەزىرىدە ئېرۇسالىمدىكى قۇددۇس شەرىف مەدىنىدىكى ھەرەم شەرىف بىلەن مەككىدىكى بەيتۇل ھەرەمدەكلا مۇقەددەس دەپ قارىلاتتىكەن.

ھېجرىيە 2 - يىلى شەئبان ئېيىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى (مىلادى 624 - يىلى 11 - ئاي)، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇشۇ مەسچىدتە جامائەت بىلەن بىللە نامаз ئوقۇۋاتقاندا، تۇيۇقسىز رەكئەت

نامازنىڭ ئۇچىنچى رەكئىتىدە «ئاللا ئۇنىڭغا قىبلىنىڭ كەئبە تەرەپكە قاراپ ئۆزگەرتىلگەنلىكىنى ۋەھيي قىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نامازدا تۇرۇپلا قىبلىنى ئۆزگەرتىپ كەئبە تەرەپكە يۈزلەندى، ئارقىسىدىكى نامازئوقۇۋاتقانلارمۇ ئەگىشىپ كەئبە تەرەپكە قاراپ يۈزلەندى. . . »[1] شۇڭا، تارىختا بۇ مەسچىدتە ئىككى قىبلىلىق جايلاشقان شىمال بىلەن كەئبە جايلاشقان جەنۇب تەرەپتە بىردىن ئىككى مېھراپ بولغانلىقتىن «مەسچىد قىبلە تەينى» (ئىككى قىبلىلىق مەسچىد) دەپ ئاتالغانكەن.

«مەسچىد قىبلە تەينى» چوڭ يول ياقىسىغا جايلاشقان ئىككى قەۋەتلىك كاتتا، ئازادە مەسچىد ئىكەن. بىز مەسچىد ئىچىگە كىرىپ، ئىككى رەكئەت نامازئوقۇغاندىن كېيىن، «مەسچىد قىبلە تەينى» دىكى زىيارىتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مەدىنىدىكى مەشھۇر «يەتتە مەسچىد» نى زىيارەت قىلىشقا يۈرۈپ كەتتۇق.

بۇگۈن كۈنگە جۈمە ئىدى. شۇڭا، ۋاقىتنى تېجەش ئۈچۈن، بۇ يەتتە مەسچىدنى ماشىنا بىلەن ئايلىنىپ زىيارەت قىلدۇق - دە، جۈمە نامىزىنى «مەسچىدى قۇبا» دا ئوقۇش ئۈچۈن، قۇبا بازىرىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. . .

مەسچىدى قۇبا: سائەت دەل ئون ئىككى بولغاندا، سالىھ ھاجى ماشىنىسى بىلەن بىزنى «مەسچىدى قۇبا» غا ئېلىپ كەلدى.

«مەسچىدى قۇبا» مەدىنە بويىچە تۇنجى مەسچىد بولۇپلا قالماستىن، ئىسلامىيەتتىمۇ تۇنجى قېتىم بەرپا قىلىنغان مەسچىد ھېسابلىنىدىكەن. ئۇ مەدىنە شەھىرىنىڭ غەربىي - جەنۇبىغا تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر كېلىدىغان قۇبا دېگەن قەدىمكى بىر بازارغا جايلاشقانلىقتىن، «مەسچىدى قۇبا» دەپ ئاتالغانكەن. بۇ

---

① مۇھەممەد خۇزەرى: «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 183 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى. 158 - بەت.

بازارنىڭ ئورنىدا قەدىمدە «قۇبا» دېگەن بىر قۇدۇق بولغانلىقتىن بۇ بازارمۇ ئاشۇ قۇدۇقنىڭ نامى بىلەن قۇبا، دەپ ئاتالغانىكەن.

«مەسچىدى قۇبا» قېلىن خورمىزارلىق ئارىسىغا جايلاشقان ھاۋالىق، كاتتا ۋە ھەيۋەتلىك بىر مەسچىد ئىكەن. بۇ مەسچىدتە ئون مىڭ ئادەم بىرلا ۋاقىتتا نامىز ئوقۇيالايدىكەن. مەسچىدنىڭ ئىچى ئېگىز، يورۇق، ئازادە بولۇپ، ئاستىغا بىر كىشىلىك جايىنامىز شەكىلدە توقۇلغان گۈزەل پارس گىلەملىرى سېلىنغان ئىكەن.

تارىخى ماتېرىياللاردىن قارىغاندا، ھىجرىيە تۇنجى يىلى رەبىيەل ئاۋۋالنىڭ 8 ـ كۈنى (مىلادى 622 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كەلگەندە قۇبادىكى بەنى ئەمرى ئىبنى ئەۋف جەمەتىنىڭكىگە چۈشكەنىكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇبادا بىر قانچە كۈن تۇرۇپ، بۇ يەردە بىر مەسچىد سالدۇرغانىكەن. بۇ مەسچىدنى ئاللا بىرىنچى كۈنىدىن تارتىپ تەقۋادارلىق ئاساسىغا قۇرۇلغان مەسچىد، دەپ تەرىپلەپتۇ.①

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىدە تۇرغان مەزگىلىدە، ھەر شەنبە كۈنى قۇباغا چىقىپ، بىر ۋاخ نامىز ئوقۇپ كېلىدىكەن. ۋە كىشىلەرنىمۇ مەسچىدى قۇباغا كېلىپ بىر ۋاخ نامىز ئوقۇشنى تەشەببۇس قىلغانىكەن. شۇڭا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن قالغان بىر ھەدىسته: «مەسچىدى قۇبادا بىر ۋاخ نامىز ئوقۇسا، بىر قېتىم ئۆمرە ھەج قىلغان بىلەن باراۋەردۇر» دېيىلگەن.

بىز زىيارەت قىلىش ئۈچۈن مەسچىدى قۇبانىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرەتتۇق. پىشىنغا (جۈمەگە) ئەزان ئېيتىلدى. شۇڭا، دەرھال تاھارەت ئالدۇق ـ تە، مەسچىدى قۇبادا جۈمە

---

① بۇ ھەقتىكى تەپسىلاتلار ئۈچۈن مۇھەممەد خۇزەرى يازغان «مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمھالى» غا قارالسۇن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983ـ يىلى 1ـ ئاي 1ـ نەشرى. 129ـ بەت.

نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن مەسچىدكە قاراپ ماڭدۇق . . .

«جەننەتۈل بەقىيئو»: «ئەھلى بەقى» دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. ئۇ مەدىنىدىكى مەشھۇر چوڭ قەبرىستانلىقنىڭ نامى بولۇپ، ھەرەم شەرىقىدىكى كوچا بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىكەن. ئەينى يىللاردا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قەبرىستانلىقنى يوقلاپ تۇرۇشنى ناھايىتى شەرەپ بىلەتتىكەن. ھەتتا، كېچىلىرىمۇ كۆپ قېتىم بۇ قەبرىستانلىققا چىقىپ دۇئا قىلار ئىكەن.

مەدىنىدە زىيارەتتە بولۇۋاتقان مەزگىلىمدە، مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغقانلىرى، ئەھلى ئايالىرى، قىزلىرى ۋە ساھابىلىرىنىڭ تۇپراق بېشى بولغان «جەننەتۈل بەقىيئو» نى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلدىم.

بۇ قەبرىستانلىق ھەرەم شەرىقىنىڭ تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، كۆلىمى تەخمىنەن 666 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدىغان تولىمۇ ئاددىي بىر قەبرىستانلىق ئىكەن. مەن دەسلەپتە بۇ قەبرىستانلىققا چىققاندا، قەبرىلەرنىڭ ئورنىدا كىچىك زومچەك - زومچەك توپا دۆۋىسى بىلەن ئۈستىگە جىرىم تالدىن بىرەر تالدىن قويۇلغان قاپقارا كۆيۈك تاشتىن باشقا ھېچقانداق ئالاھىدىلىكى بولمىغان، توپا ئۈچۈپ تۇرىدىغان قەبرىلەرنى كۆرۈپ، ھەيران بولغىنىمدىن كۆزۈمگە ئىشەنمەيلا قالغانىدىم. سېرىق توپىلىق زومچەك - زومچەك قەبرىلەر ئارىسىدا كۆك كەپتەرلەر دانلىشىپ يۈرەتتى. قەبرىستانلىق ئىچى چۆلدەرەپ تۇراتتى. ئوسمان رەزىئاللاھۇ ئەنھۇ، توققۇز ساھابە، رەسۇلىللانىڭ قىزى بۇۋى پاتىمە، رەسۇلىللانىڭ تاغىسى ئابباس رەزىئاللاھۇ ئەنھۇ ۋە رەسۇلىللانىڭ ھاممىلىرى قاتارلىقلارنىڭ قەبرىسىدە قىزغۇچ قۇمساڭغۇ توپا دۆۋىسى ئۈستىگە ئىككى تالدىن قارا كۆيۈك تاش قويۇلغانىدى. ئەھلى مەدىنەلىكلەرنىڭ

قەبرىلىرىدە بولسا زادىلا قەبرە تېشى يوق ئىدى. بۇ چاغدا مەن جەننەتۇل بەقىيئۇدىكى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدىكى بۇ ئاددى ساددىلىقتىن ھەيران بولغىنىمدىن، قولۇمنىڭ دۇمبىسىنى چىشلەپ تۇرۇپلا قالغانىدىم.

شۇ چاغدا ئۆزۈمچە دەرھال ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان گۇلساي مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقى بىلەن ئالمائاتانىڭ جەنۇبىدىكى دۇڭزا مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقىنى مەدىنىدىكى مۇشۇ «جەننەتۇل بەقىيئۇ» قەبرىستانلىقى بىلەن سېلىشتۇرغۇم كېلىپ قالغانىدى.

ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىگە تەخمىنەن ئون ئۆچ كىلومېتىر كېلىدىغان گۇلساي جىلغىسىغا جايلاشقان گۇلساي قەبرىستانلىقىغا قارايدىغان بولسىڭىز، ئۇ يەرنىڭ ھازىر چوڭ - كىچىك «بىنا» لار بىلەن تولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرىسىز. قەبرىلەرنىڭ ئالدىغا تىكلەنگەن ياغاچ ياكى تاش ئابىدىلەرگە قارا تۇپراق ئارا ياتقان مەرھۇمنىڭ ئىسىم - فامىلىسى، يۇرتى ۋە قازا قىلغاندىكى يېشى يېزىلىپ ئويۇپ قويۇلغان بولسا، بەزى قەبرىلەرنىڭ ئالدىدىكى مەر - مەر تاش ئابىدىلەرگە مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى «سىياسىي» قىياپىتى، مەنسەپ - ئەمىلى قاتارلىقلاردىن بىرنېمۇ چۈشۈرۈپ قويۇلماي، تولۇق ئويۇپ قويۇلغان. بەلكىم مەرھۇمنىڭ بۇ دۇنيادا ھايات قالغان يېقىنلىرى مەرھۇم ئۇ ئالەمگە بارغاندا، مۇنكىر - نەكىرلەرنىڭ ئالدىدىكى سوئال - سوراقتىن قىينالماي ئۆتۈپ كېتىشكە ياردىمى تېگەر، دەپ شۇنداق قىلغان بولسا كېرەك.

ئالمائاتادىكى ۋاقتىمدا مەن بىرەيلەننىڭ ئۆلۈم نامىزىغا داخىل بولدۇم. مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقى خۇددى دەل - دەرەخلىك گۈزەل باغچىنىڭ ئۆزى ئىكەن. ھەر بىر قەبرىنىڭ ئالدىغا مەرھۇمنىڭ ئىسىم - فامىلىسى، ياشىغان يىلى ئويۇلغان تاش ئابىدە ئورنىتىلغاندىن باشقا، يەنە شۇ قەبرىدە مەڭگۇ ئۇيقۇغا

كەتكەن مەرھۇمنىڭ يېرىم گەۋدىلىك تاش ھەيكىلىمۇ تىكلەپ قويۇلۇپتۇ. قەبرىستانلىقتىن قايتقاندىن كېيىن، بەزىلەر مېنىڭدىن قانداق تەسىراتقا كەلگەنلىكىمنى سورىدى. مەن باشقا گەپ قىلماستىن، «بىز بۇتخانا ياساپتۇق، سىلەر بۇت ياساپسىلەر!» دەپ چاقچاق قىلىۋېدىم، شۇ چاغدا ئۇلار كۈلۈشۈپ كەتكەندى . . .

دەرۋەقە، ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن، ھايات قالغانلارنىڭ ئۇنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاپ تۇرۇش ئۈچۈن قەبرە قاتۇرۇپ، ياغاچ ياكى تاش ئابىدىلەرنى ئورنىتىپ قويۇشى، مېنىڭچە يامان ئىش ئەمەس. بۇ ھەقتە ئىسلامىيەتكە ئائىت تارىخى خاتىرىلەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاخىرەتكە دائىر ئىشلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلغانلىقى مۇنداق دەپ خاتىرىلەنگەن: «شۇ يىلى (يەنى ھىجرىيىنىڭ تۇنجى يىلى مىلادى 622 ـ يىلى) رەسۇلىللانىڭ ئېمىلدەش قېرىندىشى مۇھاجىر ئوسمان ئىبنى مەزئۇن قازا قىلدى. ئۇ بۇرۇنلا مۇسۇلمان بولغانلاردىن بولۇپ، ئىككىلا ھىجرەتكە قاتناشقانىدى. ئوسمان دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ قەبرىسىگە سۇ چېچىشقا بۇيرۇدى. قەبرە ئۈستىگە تاش قويغۇزدى ھەمدە شۇ تاش بىلەن قېرىندېشىمنىڭ قەبرىسىنى تونۇۋالىمەن ۋە ئائىلەمدە ۋاپات بولغانلارنى شۇ يەرگە دەپنە قىلىمەن، دېدى. قەبرىلەرگە تاش قويۇشتىكى مەخسەت ئەنە شۇ ئىدى.»[1]

بۇ تارىخى خاتىرىدە تىلغا ئېلىنغان «رەسۇلىللانىڭ ئېمىلدەش قېرىندىشى مۇھاجىر ئوسمان ئىبنى مەزئۇن» نىڭ قەبرىسى دەل مەدىنىدىكى ئاشۇ «جەننەتۇل بەقىيئۇ» قەبرىستانلىقىدا ئىكەن. مەن بۇ قەبرىنىمۇ زىيارەت قىلدىم. بۇ قەبرە شۇنداق ئاددى ئىدىكى، تۆت ئەتراپىدا يەردىن يىگىرمە

---

① مۇھەممەد خوزەرى: «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983 ـ يىل 1 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 152 ـ بەت.

سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە قارا كۆيۈك تاشتىن بىر دۆڭە تاش تىزىپ قويۇلۇپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قەبرىگە ھېچقانداق ئابىدە - بەلگە ئورنىتىلماپتۇ.

ئىسلامىيەت بەرپا بولغان كۈنىدىن ئېتىۋارەن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنى «ئاخىرەتكە ئائىت ئىشلارنى ئاددىيلاشتۇرۇش، ھەرگىز مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتمەسلىك» ھەققىدە قايتا - قايتا ئاگاھلاندۇرۇپ كەلگەنىدى. لېكىن، «كېيىنكى دەۋرلەردە قەبرلەر ئۈستىگە تۈرلۈك بىنالارنى سېلىش ۋە تۈرلۈك نەقىشلەرنى ئويۇش ئىشلىرى پەيدا بولدى. قارىغاندا ئادەمگە ئۇلار خۇددى بۇتقا ئوخشاش كۆرۈنىدۇ. مېيىتنىڭ ئۇرۇغ تۇغقانلىرىنىڭ قەبرە ئۈستىگە كېلىپ تۈرلۈك مۇراسىملارنى ئۆتكۈزۈشى كۆپىنچە مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ بۇتخانىلاردا ئېلىپ بارىدىغان پائالىيەتلىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئاخىرەتكە ئائىت ئىشلاردا رەسۇلىللا قىلمىغان ئىشلارنى قىلىش قۇرۇق ئاۋارىچىلىقتۇر.»[1]

مەن مەدىنىدىكى «جەننەتۇل بەقىيئۇ» نى زىيارەت قىلىۋاتقان چېغىمدا، ئۇرۇمچىدىكى گۈلساي مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقى ۋە ئالما ئاتادىكى دۇڭزا مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقىدىكى يېڭى زامان ھەشمەتچىلىكى بىلەن مەدىنىدىكى «جەننەتتۇل بەقىيئۇ» قەبرىستانلىقىدىكى قەدىمكى زامان ئاددىي - سادىدىلىقىنى ئۆز ئارا سېلىشتۇرۇۋىش ئارقىلىق، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھازىرقى زامان مۇسۇلمانلىرىنىڭ شەيتان لەئىن دىلىغا سالغان شۆھرەتپەرەسلىك ۋەسۋەسىسىدە ئاخىرەتكە ئائىت ئىشلارنى بارغانسېرى مۇرەككەپلەشتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى ئالدىنئالا كۆرگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇممەتلىرىنى «ئاخىرەتكە ئائىت ئىشلارنى ئاددىيلاشتۇرۇش، ھەرگىز مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتمەسلىك» ھەققىدە

---

① مۇھەممەد خۇزەرى: «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى، 153 - بەت.

ئاگاھلاندۇرغانىكەن، دەپ ھېس قىلدىم. . .

تەۋرەنمەس ئېتىقاد، تۇگىمەس ـ پۇتمەس بايلىق

بۇگۈن مەدىنىدە ھاۋا سەل تۇتۇق ئىدى. ئەتىگەندە ياغقان ئازاراق يامغۇر بىلەن ھاۋا بىر ئاز بولسىمۇ سالقىنلىدى. تۇنۇگۈن ئالدىن كېلىشۈالغىنىمىز بويىچە، سائەت سەككىزدە سالىھ ھاجى مەدىنە شەھىرىنى كۆرسەتمەكچى بولۇپ، بىزنى كوچىغا باشلاپ چىقتى.

مەدىنە — ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ھىجاز ۋادىسىغا جايلاشقان، ئاھالىسى 200 مىڭدىن ئاشىدىغان زامانىۋى ئوتتۇرا ھال شەھەر ئىكەن. ئۇ قەدىمدىن تارتىپ ھىجازدىكى مۇھىم بىر قاتناش ـ سودا تۇگۇنى بولغاچقا، ھازىر سەئۇدى ئەرەبىستانى بويىچە ئەڭ چوڭ سودا مەركەزلىرىنىڭ بىرگە ئايلىنىپتۇ. 20 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن باشلاپ، مەدىنىدە چوڭ ـ كىچىك سودا ماگىزىنلىرى، بانكا ـ سەراپخانىلار، ئاھالىگە خىزمەت قىلىدىغان تۇرلۇك شەھەر مۇئەسسەسىلىرى ۋە ئاھالە ئولتۇراق بىنالىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، تېز تەرەققىي قىلىپتۇ. سەئۇدى ھۆكۈمىتى 1961 ـ يىلى بۇ شەھەردە ئەرەبىستان بويىچە ئاتاقلىق ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ بىرى بولغان مەدىنە ئۇنىۋېرسىتېتىنى بەرپا قىلىپتۇ. جەنۇبتىكى مەككە بىلەن غەربتىكى جىددەگە تۇتىشىدىغان ھاۋا ـ قۇرۇقلۇق يوللىرى ياسىلىپتۇ.

سالىھ ھاجى بىزنى باشلاپ نۇرغۇن ئاساسلىق بازارلارنى

ئايلاندۇرغاچ، مەدىنە ھەققىدە نۇرغۇن پاراڭلارنى قىلىپ بەردى.

ئۇنىڭ دېيىشىچە، مۇھەممەد پەيغەمبەر ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئەرەب ئىسلام خەلىپىلىكىنىڭ پايتەختى ۋە دىنى، سىياسىي، مەدەنىيەت، ئىقتىساد مەركىزى بولغان مەدىنىدە ئۆز قولى بىلەن تۇزۇپ چىققان سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي، ۋەدىنى جەھەتتىكى بىر قاتار تۇزۇملەر كېيىنكى چاغلاردا ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىدا بىرلىككە كەلگەن ئەرەب دۆلىتىنىڭ قۇرۇپ چىقىش ئۇچۇن مۇستەھكەم ئاساس سالغانلىقىن.

20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدا ئەرەبىستاندا نېفىت بايقالغاندىن كېيىن، غەربتىكى تەرەققىي قىلغان ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق كۇچلۇك دۆلەتلەرنىڭ تەسىرى كۇچى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا سىڭىپ كىرىشكە باشلاپتۇ. دۇنيا ئومۇمىي نېفىت زاپىسىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدىغان سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ نېفىت بايلىقى ۋە بۇ بايلىقنى ئېچىشتىن كىرىدىغان زور مىقدارداكى پايدا سەئۇدى دۆلىتىنىڭ يېقىنقى70 يىللىنىڭ مابەينىدە ئۇچقاندەك تېز تەرەققى قىلىشىنى ئىلگىرى سۇرگەن ھەل قىلغۇچ ئامىل بولسىمۇ، ئەمما، ھەر يىلى چەت ئەللەردىن مەككە، مەدىنىگە ئىككى ھەرەمنى زىيارەت قىلىش ئۇچۇن يىل بويى ئايىقى ئۇزۇلمەي كېلىپ تۇرىدىغان ھەر خىل ئىرىقتىن بولغان، ھەر خىل تىللاردا سۆزلىشىدىغان ۋە ھەر خىل جىنستىكى مىليونلىغان ساداقەتمەن مۇسۇلمان زىيارەتچىلىرىدىن كىرىدىغان سايامەت كىرىمىمۇ سەئۇدى دۆلىتىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىپ، دۇنيادىكى ئەڭ باي دۆلەتلەر قاتارىغا ئۆتەلىشىدە ناھايىتى زور رول ئوينىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە.

بىز ماگېزىنلارنى ئارىلاپ، مەدىنە مەھكىمە شەرئىنىڭ يېنىدىكى ئېلېكتر بويۇملىرىنى ساتىدىغان چوڭ بىر ماگېزىنغا

كىردۇق. بۇ ماگىزىندا جۇڭگو، ياپونىيە ۋە كورىيەدە ئىشلەنگەن سۇپەتلىك ئېلېكتر بويۇملىرى سېتىلىدىكەن، سودىسىمۇ ناھايىتى بەلەن بولۇۋاتىپتۇ. ماگىزىن خوجايىنى بۇ چاغدا مىسردىن كەلگەن بىر خېرىدارغا كىچىك بىر سىنئالغۇنىڭ تۈرلۈك ئىقتىدارىنى چۈشەندۈرۈۋاتىپتىكەن. مەن مال جازىسىدا تېزىقلىق تۈرغان يېرىم ئۆتكۈزگۈچ رادىئونى كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ، پىركازچىكقا «ئۇنى ئېلىڭ!» دەپ ئىشارەت قىلدىم. مەن بۇ رادىئونى كۆرۈۋاتىپ ئارقىسىدىكى: «جۇڭگودا ئىشلەنگەن» دېگەن ئىنگلىزچە خەتنى كۆرۈپ، ئىختىيارسىز «دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن رادىئو ئىكەن!» دەپ سالدىم. مېنىڭ ئۈيغۇر تىلىدا سۆزلىگىنىمنى ئاڭلىغان ھېلىقى ماگىزىن خوجايىنى دەرھال قېشىمغا كەلدى ۋە ساپ ئۈيغۇر تىلىدا: «شۇنداق، بۇ رادىئو جۇڭگودا ئىشلەنگەن، سۇپىتى ئىنتايىن ياخشى!» دېدى، ئاندىن مېنىڭدىن: «سىز قەشقەرلىمۇ؟» دەپ سورىدى.

سەئۇدى ئەرەبىستانلىقلارنىڭ بىز ئۈيغۇرلارنى «قەشقەرى» دەپ ئاتايدىغانلىقىدىن خەۋىرىم بار ئىدى. شۇڭا، مەنمۇ دەرھال: «ھەئە مەن قەشقەرى، سىزچۇ، سىز ئەرەبمۇ؟ ئۈيغۇرچىنى ئەجەب ئوبدان سۆزلەيدىكەنسىز؟» دەپ قايتۇرۇپ سورىدىم.

— ھەئە، مەن ئەرەب، ئىسمىم ئابدۇللا سەئۇدى، — دېدى ئۇ خۇشخۇيلۇق بىلەن، — سودا ئىشى بىلەن دۆلىتىڭلاردىكى گۇاڭجۇ، شاڭخەي، تىيەنجىلەرگە كۆپ بارغانمەن. ئۇرۇمچى، غۇلجا ۋە قەشقەر قاتارلىق شەھەرلەرگىمۇ كۆپ بارغانمەن. زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن قەشقەرىيە تىلىنى شۇ چاغلاردا ئۆگىنىۋالغانمەن!

مېنىڭ ماگىزىن خوجايىنى بىلەن قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتكەنلىكىمنى كۆرگەن سالىھ ھاجى ئۇرۇمچىلىك تۆت خۇيزۇ ئايالنى باشلاپ ماگىزىن ئايلىنىش ئۈچۈن كەتتى.

مەن مەدىنىدە زىيارەتتە بولۇۋاتقان كۈنلەردە، ئەرەبلەرنىڭ ئىنگلىز تىلىنى خۇددى ئۆزىنىڭ ئانا تىلـــى بولغان ئەرەپ تىلىدەكلا ياخشى سۆزلەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قاتتـــق ھەيران بولغانىدىم.

بىر كۈنى، تالادىكى ئىسسىقتىن قېچىپ، ھەرەم شەرىپىنىڭ ئىچىدە سالقىنداپ كىتاب ئوقۇپ ئولتۇراتتىم، ياش بىر ئادەم يېنىمغا كەلدى — دە، «سىز ئىنگلىزمۇ؟» دېگەن مەنـــدە مېنىڭدىن ئىنگلـــزچە گەپ سورىدى. مەن «NO!» دەپ، بېشىمنى چايقىدىم. ئۇ ئاندىن ماڭا ئەرەبچە گەپ قىلىۋېدى. مەن ئۇنىڭ سۆزىدىكى «سەدىقە» دېگەن ئەرەبچە سۆزدىن مېنىڭدىن سەدىقە سورۇۋاتقانلىقىنى پەملىدىم. مەن ھەرەم شەرىپ ئىچىدە سەدىقە بېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتىم. شۇڭا، ئۇنىڭدىن: «سەن نەلىك؟» دەپ ئىما ـ ئىشارەت ئارقىلىق سورىدىم. ئۇ: «مەن كەشمىرلىك» دەپ ئىنگلىزچە جاۋاب بەردى.

ئەقەللىسى، دۇنيانىڭ ھەر قايسى بولۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدىن ئىككى ھـــەرەمنى زىيـــارەت قىلىش ئـــۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەن ھەقىر ـ پەقىر ئادەملەرمۇ ئەرەب تىلىدا ياكى ئىنگلىز تىلىدا سۆزلىشىدىكەن. ئەرەبلەرنىڭ ئەڭ ياۋۇسى بولغان بەدەۋىيلەرمۇ باشقىلار بىلەن ئىنگلىز تىلىدا شۇنداق راۋان سۆزلىشەلەيدىكەن. مەن بۇنىڭدىن سىرنىڭ نېمىلىكىنى يېشەلمەي كېلىۋاتقانىدىم. بۇگۈنكى بۇ تەساددىپىي پۇرسەتتە، ئابدۇللا سەئۇدى دېگەن ئەرەب سودىگىرى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ئانا تىلىمدا سۆزلىشىپ، بۇ سىرنى يەشمەكچى بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدا داۋام قىلغان ئۇزۇن سۆھبەت ھەممىمىز قىزىقىدىغان بۇ سەزگۈر تېمىنى دەۋر قىلغان ھالدا قانات يېيىشقا باشلىدى.

ئابدۇللا سەئۇدى يېشى ئەللىكتىن ئاشقان، ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ئوقۇمۇشلۇق ئەرەب ئىكەن.

— سىلەر ئەرەبلەر ئىنگلىزچىنى ئوبدان سۆزلەيدىكەنسىز.

لەر، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا، ئۆزۈم قىزىقىدىغان بۇ ئىشنىڭ سىرىنى يەشمەكچى بولۇپ، — سىلەر ئىنگلىزچىنى ھۆكۈمەتنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆگەنگەنمۇ؟

— نەدىكىنى دەيسىز، — دېدى ئۇ جاۋابەن، — پۈتۈنلەي ئۆزىمىز ئۆگەنگەن. رەھىمسىز رىئاللىق بىزنى ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

— رەھىمسىز رىئاللىق دەمسىز؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭ سۆزىنى چۈشەنمەي، — رەھىمسىز رىئاللىق، دەپ سىز نېمىنى كۆزدە تۇتماقچى؟

— ياشاش مۇھىتى، تىرىكچىلىك ۋەسىسى بولمامدۇ، — دېدى ئۇ كۈلۈپ كېتىپ، — ياشاش مۇھىتى، تىرىكچىلىك ۋەسىسى بىزنى ئىنگلىزچىنى ئۆگىنىشكە مەجبۇر قىلدى. بولۇپمۇ، 1948 - يىلى پارتلىغان بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئەرەبلەر ئىنگلىزلار قوللىغان ئىسرائىلىيىلىكلەر تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، غەربىلىكلەر ئەرەب زېمىنىغا سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى. بىز ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلىشقا، ئۇلار بىلەن سودا قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. پۇل تېپىش ئۇچۇن، ئۇلارنىڭ چۆنتىكىدىكى پۇلىنى ئېلىش ئۇچۇن ئۇلارنىڭ تىلىنى — ئىنگلىز تىلىنى بىلمەي زادى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدۇق. ئىنگلىزلارنىڭ ئەرەب زېمىنىغا سىڭىپ كىرىشى يامان ئىش بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئاللا بىزگە ئاتا قىلغان بىر قېتىملىق پۇرسەت، ياخشى سودا پۇرسىتى ئىدى. شۇڭا، ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىش بارلىق ئەرەبلەر ئۇچۇن بىر خىل مودا ئىشقا ئايلاندى، بايلىق يامان ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئىنگلىزلاردا پۇل كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ ئىنگلىزلارنى پەقەت پۇل ئارقىلىقلا مەغلۇپ قىلىش مۇمكىن.

مەن ئابدۇللا سەئۇدىنىڭ بۇ سۆزىگە قايىل بولدۇم ۋە:

— شۇنداق، ھازىرقى زامان دۇنياسى رىقابەت

دۇنياسىدۇر، — دېدىم ئۇنىڭغا قوشۇمچە قىلىپ، — بىراق، بۇ رىقابەت بوران - چاپقۇنلار بىلەن تولغاندۇر. ھەر قانداق بىر ئادەم، ھەر قانداق بىر مىللەت، ھەر قانداق بىر خەلق بوران - چاپقۇنلۇق كەسكىن رىقابەت ئىچىدە دۇنيادىكى باشقا تەرەققىي تاپقان مىللەتلەر قاتارىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشنى خالايدىغان بولسا، چوقۇم بېشىنى تىك تۇتۇپ، بۇ رىقابەتنى كۆتۈۋېلىشى لازىم. دۇنيا بىزنى بىلىشى، بىز دۇنيانى تېخىمۇ بىلىشىمىز كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن خۇددى سىز ئېيتقاندەك ئىنگلىز تىلىنى ئۆگەنمەي زادىلا مۇمكىن ئەمەس . . .

— ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭىز، — دېدى ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى ماقۇللاپ، — دۆلىتىڭلار WTO غا كىرىش ئالدىدا تۇرىدۇ (شۇ مەزگىلدە دۆلىتىمىز تېخى خەلقئارا سودا كېلىشىمى تەشكىلاتىغا ئەزا ئەمەس ئىدى). بۇ — ئاللا سىلەر ئۈچۈن يارىتىپ بەرگەن ياخشى بىر پۇرسەت، دۇنيا ناھايىتى زور رىقابەت دېڭىزىدۇر. كىشىلەر مۇشۇ قاينام - تاشقىنلىق رىقابەت دېڭىزىدا بىخارامان ئۆزۈلەمدۇ ياكى رىقابەت دېڭىزىنىڭ شىددەتلىك دولقۇنلىرىغا غەرق بولۇپ كېتەمدۇ؟ بۇ ھەر بىر كىشى ئوبدان ئويلىنىشقا تېگىشلىك بىر مۇھىم مەسىلە. . .

مەن سەئۇدى ئەرەبىستانىدا زىيارەتتە بولۇۋاتقاندا، ئامېرىكا «11 - سىنتەبىر ۋەقەسى» تېررورلۇقىغا قارشى تۇرۇشنى باھانە قىلىپ ئىلگىرى ① NATO بىرلىكتە ئافغانىستانىنى قاتتىق بومبارداىمان قىلىۋاتقان ئىدى. سەئۇدى زىمىنىغا قەدەم باسقان تۇنجى كۈنۈمدىن باشلاپلا مەن ئەرەبلەرنىڭ كۆزلىرىدە غەربلىكلەرگە قارشى قاتتىق نارازىلىق ۋە ئۆچمەنلىك ئۇچقۇنىنىڭ

① NATO — شىمالىي ئاتلانتىك ئوكيان ئەھدى تەشكىلاتىنىڭ قىسقارتىلىپ ئاتىلىشى.

چاقناۋاتقانلىقىنى سەزدىم.

ئابدۇللا سەئۇدى بىلەن بولغان سۆھبەتتە، مەن ئۇنىڭ بۇ مەسىلىگە قانداق قارايدىغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ:

— ھۆرمەتلىك ئابدۇللا سەئۇدى جانابلىرى، — دەپ سورىدىم، — سىز ئوسامە بىن لادىننىغا قانداق قارايسىز؟

— بۇ ھەقتە جاۋاب بېرىشتىن ئىلگىرى، مەن ئۆزۈم بىلىدىغان مۇنداق بىر ئىشنى سىزگە سۆزلەپ بېرەي، — دېدى ئۇ كۇلۇپ تۇرۇپ.

— مەرھەمەت، قۇلىقىم سىزدە.

— «11 ـ سېنتەبىر ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئۇ بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايى جىددى تۇس ئالغانىدى، — ئامېرىكىدا مۇسۇلمانلارنى چەتكە قاقىدىغان ئىشلار ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىشكە باشلىدى.

تولۇق بولمىغان ستاتىستىكا مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا، ئامېرىكا پۇقرالىرى ئارىسىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ سانى 1970 ـ يىلىدىكى 500 مىڭدىن بىراقلا كۆپەيىپ، ھازىرقى 7 مىليونغا يەتكەن. بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچىدە 40% نى نېگىرلار ئىگىلەيدىكەن. قالغان قىسمى ئامېرىكا تەۋەلىكىگە ئۆتكەن ئەرەب كۆچمەنلىرى ۋە شەرقىي — جەنۇبىي ئاسىيالىق كۆچمەنلەر ئىكەن؛ ياۋروپادا ياشاۋاتقان مۇسۇلمان كۆچمەنلىرىنىڭ سانى 11 مىليونغا يېتىدىكەن. 60 مىليون فرانسوزنىڭ 6 مىليونى مۇسۇلمان ئىكەن. ئىسلام دىنى ھازىر فرانسىيە بويىچە 2 ـ چوڭ دىنغا ئايلىنىپتۇ.

«11 ـ سېنتەبىر ۋەقەسى» پارتىلىغاندىن كېيىن، دۇنيا مۇسۇلمانلىرى ئوسامە بىن لادىن باشچىلىقىدىكى «ئەل قائىدە»[1] تەشكىلاتىنىڭ پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قارشى چېكىدىن ئاشقان بۇ

---

① بىزدە «بازا تەشكىلاتى» دەپ ئېلىنمۇاتىدۇ.

ۋەھشيانە تېرورچىلىق قىلمىشىغا باشقا دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار بىلەن بىرلىكتە قەتئىي قارشى تۇرىدىغانلىقىنى ۋە ئوسامە بىن لادىن باشچىلىقىدىكى «ئەل قائىدە» تەشكىلاتى بىلەن قەتئىي چەك - چېگرا ئايرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

بىراق، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب سىياسىئونلىرى ھەق - ناھەقنى ئايرىماستىنلا، ئوسامە بىن لادىن باشچىلىقىدىكى تېررورچىلار بىلەن ھەققانىيەتنى ياقىلايدىغان مۇسۇلمانلارنى بىر تاياقتا ھەيدىدى. ئوسامە بىن لادىنمۇ مۇسۇلمانلار بىلەن خىرىستىيانلارنى بىر - بىرىگە دۇشمەنلەشتۈرۈش مەقسىتىگە ئاخىر يەتتى! ئامېرىكىدا چىقىدىغان بىر ئەرەبچە گېزىت بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ يازدى: «11 - سېنتەبىر ۋەقەسى» يۈز بېرىشتىن ئىلگىرى، مۇسۇلمانلارنىڭ دۇنيا مىقياسىدىكى ئوبرازى ياخشىلىنىشقا باشلىغانىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى تەسىرىمۇ كېڭىيىشكە باشلىغانىدى. بىراق، «11 - سېنتەبىر ۋەقەسى، دىن كېيىن، ھەممە ئىش نۆلگە تەڭ بولدى. ئامېرىكا جەمئىيىتىدىكى باشقا تائىپلەر بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى مۇناسىۋەتكە دەككە - دەشنام، تىل - ھاقارەت تۇپەيلىدىن دەز كەتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ، بىز ئەمدى ئۇزاققىچە 2 - دەرىجىلىك پۇقرا بولۇپ ياشاشقا، ئامېرىكا جەمئىيىتىدىكى ھەقسىزلەردىن بولۇپ ياشاشقا مەجبۇردۇرمىز.»

ئامېرىكىدىكى مەلۇم ئىككى ئۇنىۋېرسىتېتتا بىرلا ۋاقىتتا ئوقۇۋاتقان مۇراد ئىسىملىك سەئۇدىلىك بىر ئوقۇغۇچى «11 - سېنتەبىر ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن، CIA (ئامېرىكا مەركىزى ئاخبارات ئىدارىسى) تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىدى. ئۇ 52 كۈن قامالغاندىن كېيىن، ئامېرىكا چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. بۇ ھەقتە بېرىلگەن گېزىت خەۋىرىدە ئېيتىلىشىچە، CIA ئۇنىڭدىن: «سېنىڭ بىرلا ۋاقىتتىڭ ئىچىدە ئىككى مەكتەپتە ئوقۇشۇڭدىكى مەقسىتىڭ نېمە؟» دەپ قايتا - قايتا

سوراپ تۇرۇۋاپتۇ. ئەسلىدە، مۇراد ئوقۇغان ھېلىقى ئىككى ئۇنىۋېرسىتېت بىر ھەربىي بازىنىڭ يېنىدا ئىكەن. ئۇنىڭدىن سورالغان سوئالنىڭ يەنە بىرسى: «سەن نېمە ئۈچۈن بۇرۇت قويۇۋالدىڭ» دېگەن سوئال ئىكەن. ئويلاپ بېقىڭ، بۇ ئىنتايىن كۈلكىلىك ئەمەسمۇ؟

ئۇ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە سۆزىنى توختاتتى ـ دە «داۋاملىق ئاڭلاشنى خاھلامىسىز» دېگەندەك قىلىپ ماڭا قارىدى.

— سىز تېخى ئوسامە بىن لادىن توغرىلىق توختالمىدىڭىزغۇ، — دېدىم مەن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— شۇنداقمۇ، ئۇنداق بولسا سۆزۈمنى داۋاملاشتۇراي ـ ھە!

— بىمالال، سۆزلەۋېرىڭ، قولىقىم سىزدە!

— ئوسامە بىن لادىن ئەينى يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئافغانىستانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنلىكىگە قەتئىي قارشى تۇرغانىدى، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ، — سوۋېت ئىتتىپاقى ئافغانىستاندىن چېكىنىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا قايتىپ كەلگەن.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدا، ئامېرىكا بىرلەشكەن دۆلەتلەر ئانسانبىلىنىڭ بايرىقىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ئىراق، سۇدان، لىۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنى جازالاش ئۈچۈن ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۇزاق مۇددەتكىچە ئېمبارگو يۈرگۈزدى. ھەمدە سەئۇدىدا ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، ئىراققا قايتا ـ قايتا ھەربىي ھۇجۇم قوزغىدى. بۇ ئىش ئەرەبلەرنىڭ ئامېرىكىغا بولغان قارشىلىقىنى تېخىمۇ قوزغىدى. ھازىر ئامېرىكىنىڭ سەئۇدىدا تۇرغۇزغان ئەسكىرى 7000 دىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئوسامە بىن لادىننىڭ سەئۇدى پادىشاھ جەمەتىدىكىلەر بىلەن ئەسلىدە ناھايىتى قويۇق باردى ـ كەلدىسى بار ئىدى. بىراق، ئۇ ئامېرىكىنىڭ سەئۇدىدا ئەسكەر تۇرغۇزغانلىقىغا قەتئىي قارشى تۇرغانلىقتىن، سەئۇدى ھۆكۈمىتى ئۇنى سەئۇدىدىن قوغلاپ چىقاردى. شۇنىڭ

بىلەن ئۇ ئۆزىنى قوللايدىغان رادىكال ياشلارنى يېغىپ «ئەل قائىدە تەشكىلاتى» نى قۇردى.

ئامېرىكىنىڭ سەئۇدىدا ئەسكەر تۇرغۇزغانلىقى — ئىسلامىيەتنىڭ مۇقەددەس ئورنى بەيتۇل ھەرەم بىلەن ھەرەم شەرىف ئۈچۈن بىر خىل تەھدىت ھېسابلىنىدۇ. سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ ئىسلام دىنىدىكى مۇقەددەس جاي مەككە مۇكەررەم بىلەن مەدىنە مۇنەۋۋەرنى قوغدايدىغان بۇرچى بار. ئامېرىكىنىڭ سەئۇدىدا ئەسكەر تۇرغۇزغانلىقىنى بىزنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىمىزنى دەپسەندە قىلغانلىق دەپ قارايمىز. مۇبادا، رېم ۋاتىكانلىقى ئەرەب قوشۇنلىرىنىڭ ھامىيلىقىدا بولغان بولسىدى، خرىستىئانلار قانداق ھېسسىياتقا كېلەر ئىدى؟! شۇڭا، مەككىدىكى بەيتۇل ھەرەمنىڭ ئىمامى، شەيخ ھەمىد ۋاھابىي باشچىلىقىدىكى ئالتە ئىمام «كۇپارلارنىڭ باشقا بىر ئىسلام دۆلىتىگە قارشى تۇرۇشىنى قوللىغانلار كۇپار بولىدۇ!» دەپ بايانات ئېلان قىلدى.

ئەمەلىيەتتە، ئامېرىكىنىڭ تېررورچىلىققا قارشى تۇرىمىز دېگىنى باھانىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭ ھەقىقىي مەقسىتى ئىراقنىڭ نېفىتىنى كونترول قىلىشتۇر.

— تېررورىزمغا قانداق قارايسىز؟

— ھەممىمىزگە، دۇنياغا تىنچلىق كېرەك، — دېدى ئۇ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — ھازىرقى دۇنيادا تىنچ ئۇچى غەربكە قارىتىلغان تېررورلۇقنىڭ ئەڭ ئېلىپ كېتىشىدىكى سەۋەب نېمە؟ مېنىڭچە، ئۇنىڭ سەۋەبىنى مۇنداق تۆت جەھەتتىكى ئىجتىمائىي مەنبەدىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ: 1. ئىقتىسادى جەھەتتىكى نامراتلىقنىڭ ئۇزاق مۇددەت جۇغلىنىشى؛ 2. سىياسىي جەھەتتىكى بېسىمغا بولغان قارشىلىقنىڭ كۆپىيىشى؛ 3. مەدەنىيەت جەھەتتىكى توقۇنۇشۇشنىڭ كۇنسايىن كەسكىنلىشىپ كەتكەنلىكى؛ 4. پىسخىكىلىك مۇۋازىنەتنىڭ

بۇزۇلۇشىدىن ھاسىل بولىدىغان جۇغلانمىنىڭ بىراقلا پارتلاپ چىقىشى.

شۇڭا، تېررورلۇقنىڭ يامراپ كېتىشىگە ھەرگىزمۇ تەساددىپىيلىقتىن بولغان ئىش ئەمەس. تېررورچىلىقنى يالغۇز قورال كۈچىگە تايىنىپ، يەكمەك قىيىن. ئۇنىڭ تەلتۆكۈس يېڭىش ئۈچۈن، يەنە تېخىمۇ ئادىل، باراۋەر بولغان خەلقئارا سىياسىي، ئىقتىسادىي تەرتىپنى ئورنىتىش، نامراتلىقنى تۈگىتىش، مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇشقا تايىنىش كېرەك.

— . . .

مەن ئابدۇللا سەئۇدنىڭ بۇ نۇقتىئىنەزەرلىرىگە قايىل بولغىنىمدىن ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمىدىم . . .

خەير خوش ئەل رەسۇل شەھرى — مەدىنە

تۆنۈگۈندىن باشلاپ مەدىنىنىڭ تېمپېراتۇرىسى بىردىنلا تۆۋەنلەشكە باشلىدى. بۈگۈن ئەتتىگەن مەن ھەرەم شەرىپتىن چىققاندا ئازراق مۇزلىغاندەك بولدۇم. شۇڭا، ئۇستۈمگە يەنە بىر قەۋەت كىيىم كېيىۋالدىم. بۈگۈن مەن ھەرەم شەرىپنى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم زىيارەت قىلماقچىمەن.

ئەتتىگەن سائەت ئالتىدە مەن «رىياز ئۇل جەننەت» تە مەڭگۈ ئۇيقۇغا كەتكەن پەيغەمبەر رەسۇلۇللا بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن ھەرەم شەرىپنىڭ غەربىي ئىشىكىگە كەلدىم. ھەرەم شەرىپنىڭ غەربىي ئىشىكى بىلەن شەرقىي ئىشىكىنىڭ ئارىلىقى جىق بولسا 100 مېتىردەك كېلەر. بىراق، مۇشۇ 100 مېتىر ئارىلىقنى مەن ساقمۇ ـ ساق بىر سائەتتە مېڭىپ تۈگەتتىم. «رەۋزەتۇ مۇبارىكە» نىڭ ئالدىدا رەسۇلۇللا ئەلەيھىسسالام بىلەن خوشلىشىۋاتقان زىيارەتچىلەرنىڭ ئاغزىدىن بىردەك ئېيتىلىۋاتقان: «ۋەسەللەم ئەلەيكە ياھەببىبۇللا، ئەسسالاتۇ ۋەسەللەم ياخەيرۇ خەلقۇللاھ ئەشھەدۇئەننەكە رەسۇلۇللا. . . » دېگەن ئاۋاز پۈتۈن ھەرەم شەرىپنىڭ ئىچىنى چاڭ كەلتۈرگەنىدى. دەل سائەت ئالتىدە باشلانغان خوشلىشىش مۇراسىمى سائەت يەتتىدە ئاخىرلاشتى. مەن رەسۇلۇللانىڭ مۇبارەك قەبرىسى ـ «رىياز ئۇل جەننەت» نىڭ ئالدىدىن سالام بېرىپ ئۆتتۈم ۋە «رىياز ئۇل جەننەت» تە ياتقان رەسۇلۇللادىن كۆز قىيالمىغان ھالدا خوشلىشىپ ھەرەم شەرىپتىن

يېنىپ چىقتىم. بۇ چاغدا مېنىڭ روھىي ھالىتىم ئىنتايىن ئېغىر ئىدى.

ھەرەم شەرىپتىن قايتىپ ياتاققا كەلسەم، ئۇرۇمچىلىك ھېلىقى تۆت خۇيزۇ ھەدىلەر تېخى قايتىمىغانىكەن (ئۇلار قۇربان ھېيىت بولغانغا قەدەر مەدىنىدە تۇرماقچى ئىدى). مەن نائىلاج ئۇلارغا ئۆزۈمنىڭ ماڭغانلىقىمنى ئەسكەرتىپ باغاقچە يېزىپ قالدۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، نەرسە - كېرەكلىرىمنى يىغىشتۇرۇپ بولۇشۇمغا سائەت توققۇز بولدى، مەن مېھمانخانا ئالدىدا توختىتىلىپ قويۇلغان «بېنز» ماركىلىق 90 كىشىلىك ئاپتوۇزۇغا چىقىپ تۇرۇشۇمغا، ئاپتوۇزۇز ئورنىدىن قوزغىلىپ مەدىنىدىن مەككىگە قاراپ يۇرۇپ كەتتى. مەن ئۇنتۇلماس سەككىز كۈن ۋە سەككىز تۈننى ئۆتكۈزگەن، مېنىڭدە ئىنتايىن چوڭقۇر ئەسلىمىلەرنى قالدۇرغان ئەل - رەسۇل شەھىرى! گۈزەل مەدىنىدىن كۆز قىيالمىغان ھالدا ئايرىلدىم. خەير - خوش ئەل رەسۇل شەھىرى، مەڭگۈ گۈللەپ ياشنا گۈزەل مەدىنە!

بىز ئولتۇرغان ئاپتوۇزۇز جەنۇبقا قاراپ يېرىم سائەتتەك ماڭغاندىن كېيىن، مەككىگە بارىدىغان يول ئېغىزىدىكى «ئەبيارئەلى» (ئەلى قۇدۇقى) دېگەن يەرگە كېلىپ توختىدى. بۇ يەر ھازىر زۇلھەلىفە، دېيىلىدىكەن. ئۇ مەدىنىدىن مەككىگە بارىدىغان ھاجىلار ئېھرام باغلايدىغان مىقات ماكان - چېگرا بولۇپ، مەدىنىنىڭ غەربىي - جەنۇبىغا 18 كىلومېتىر كېلىدىغان يەرگە جايلاشقان قەدىمكى بىر ئۆتەڭ ئىكەن. بۇ يەردە ھەج قىلىدىغانلارغا لازىمەتلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى سېتىلىدىغان كىچىك بازار بار ئىكەن.

ئەرلەر باغلايدىغان ئېھرامليق ئىككى مېتىر يىگىرمە بەش سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى، بىر مېتىر يىگىرمە بەش سانتىمېتىر كەڭلىكتىكى ئىككى پارچە تېكلىمىگەن توقۇلما لۆڭگە رەخت

بولۇپ، بىر پارچىسى ھېچقانداق كىيىم كېيىلمىگەن يالاڭاچ ھالەتتىكى بەدەننىڭ ئۈستىگە مۇرىدىن باشلاپ ئورىلىدىكەن. يەنە بىر پارچىسى بەلنىڭ ئوتتۇرىسىدىن تاكى بەدەننىڭ ئاستىدىكى ئىككى پۇتنىڭ ئۈشۈقىغىچە ئورىلىدىكەن. ئېھرام باغلاشتىن ئاۋۋال تىرناق ئېلىش، چاچ ـ ساقالنى ئالدۇرۇش ۋە باشقا تەييارلىق ئىشلىرىنى ئالدىن ئوبدان قىلىۋېلىش زۆرۈر ئىكەن. ئاندىن بەدەن تازىلىقى قىلىش ئۈچۈن غۇسۇل ـ تاھارەت ئېلىپ، ئېھرام باغلاش ئۈچۈن نىيەت قىلىش كېرەك ئىكەن. ئۈنىڭدىن كېيىن ئالدى بىلەن ئىككى چاتنى كەڭ كېرىپ تۇرۇپ ئالدىن تەييارلانغان ئېھرامлىقنىڭ بىر پارچىسىنى بەلدىن تاكى ئىككى پۇتنىڭ ئوشۇقىغىچە ئورىغاندىن كېيىن، كېيىنكى تاۋاپ پائالىيىتىدە ئالمادىس يېشىلىپ كەتمەسلىكى ياكى كەئبە ئالدىدا سەجدە قىلغاندا ئېچىلىپ كېتىپ، بەدەننىڭ ئاستىدىكى ئەزالار كۆرۈنۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئېھرامنىڭ بەل قىسمىنى ۋە چاكلىرىنى مېتال ئىلغۇچ بىلەن چىڭ بېكىتىپ قويۇش كېرەك ئىكەن. بەلنىڭ ئاستى قىسمىغا ئېھرامлىق ئورالغاندا، ئىككى چاتنى كەڭ كېرىپ تۇرۇپ ئوراش لازىم ئىكەن. بولمىسا، ئېھرامлىق تار ئورىلىپ قېلىپ، كەئبىنى ئايلىنىپ تاۋاپ قىلغاندا ۋە مەرۋى ـ سەفا ئوتتۇرىسىدا سەئىيە قىلىش ئۈچۈن يۈگۈرۈپ ماڭغاندا، ئېھرامлىق تارتىشىپ قېلىپ، ھەركىتىگە تەسىر يەتكۈزۈپ قويىدىكەن.

بەلنىڭ ئاستىنى ئوراپ بولغاندىن كېيىن، ئېھرامлىقنىڭ يەنە بىر پارچىسىنى بەدەننىڭ ئۈستىگە ئورىغاندا، ئوڭ قولنى يالىڭاچ قالدۇرۇپ، سول مۇرىنىڭ ئۈستىدىن باشلاپ ئوراش لازىم ئىكەن ۋە كېيىنكى تاۋاب پائالىيەتلىرىدە ئالمادىس يېشىلىپ كېتىپ، بەدەننىڭ ئۈستى قىسمى ئېچىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، بەدەننىڭ ئۈستى قىسمىغا ئورالغان ئېھرامлىقنىڭ چاك ـ جىيەكلىرىنىمۇ مېتال ئىلغۇچ بىلەن ئىلىپ چىڭ بېكىتىپ

قويۇش كېرەك ئىكەن. خوتۇن - قىزلارنىڭ ئېھرامليقىغا ئۆزلىرىنىڭ كىيىمى ھېساب بولمىدىكەن. كىيىمنىڭ رەڭگى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پەقەت رەتلىك، يىرتىلمىغان ۋە پاكىزە بولسىلا بولۇۋېرىدىكەن.

بىز زۇلھەلىفەدە ئېھرام باغلىغاندىن كېيىن، ئەينى ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بېكىتكەن سۇننەت - پەرز بويىچە «مەسچىدى مىقات» تا ئىككى رەكئەت نامаз ئوقۇدۇق.

مېنىڭ قولۇمدىكى ۋىيزا رامىزان مەزگىلىدىكى سایاھەت ۋىيزىسى بولغانلىقتىن، مەن پەقەت ھەج تەمەتتۇ — «بەھرىمەن ھەج» قىلىشقا مۇۋاپىق كېلىدىكەنمەن. شۇڭا، مەن نامازدا: «ئاللاھۇممە ئىننى ئۇرىيدۇلھەججە ۋەلىئۇمرەتە. . . » دەپ نىيەت قىلدىم.

«بەھرىمەن ھەج» — مەككە مۇكەررەمدىكى بەيتۇل ھەرەمدە كەئبىنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ تاۋاپ قىلىش، زەمزەم سۇيى ئىچىش، سەفا - مەرۋى تېغى ئارىلىقىدا يەتتە قېتىم سەئىيە قىلىش، ئاندىن چاچ كېسىپ ئېھرامدىن چىقىش قاتارلىق بىر قاتار تاۋاپ پائالىيەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن.

بىز «مەسچىد مىقات» تا ئېھرام باغلاپ، زۇلھەلىفەدىن مەككىگە قاراپ يولغا چىققاندا، سائەت ئون بېرىم بولغانىدى. دېمەك، ئېھرام باغلاشقا ساقمۇ - ساق بىر سائەت ۋاقىت كېتىپتۇ.

بىز ئولتۇرغان 90 كىشىلىك «بېنز» ماركىلىق ئاپتوبۇز ئەينەكتەك سىلىق يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولدا سائىتىگە 140 كىلومېتىرلىق سۈرئەت بىلەن قىلچىمۇ چايقالماستىن كېتىپ باراتتى. ئەرەبىستاننىڭ 12 - ئايىدىمۇ تېمپېراتۇرىسى ℃ 40 قا چىقىپ كېتىدىغان قارا تاشلىق قۇملۇقلىرى ۋە ھېچنېمە ئۇنمەيدىغان قاقاس چۆل - جەزىرىلىرى كۆز ئالدىمىزدىن كىنوەك تېز ئۆتۈپ، ئارقىمىزدا قېلىۋاتاتتى. ئاپتوبۇزنىڭ

ئىچىگە ئورنىتىلغان ھاۋا تەڭشىگۈچ ئۈزۈلمەي ئىشلەپ تۇراتتى. پىژغىرىم ئاپتاپتا تونۇردەك قىزىپ كەتكەن چۆلدە ئۇچقاندەك كېتىۋاتقان ئاپتوۋۇزنىڭ ئىچى ئادەمگە خۇشياقمىدەك دەرىجىدە سالقىن ئىدى. بۇ چاغدا ھەممىمىزنىڭ ئاغزىدىن «لەببەيكە ئاللاھۇممە لاشەرىكە لەكە لەببەيكە. . . » دەپ تەڭ ئېيتىلىۋاتقان «تەلبىيە» ئاۋازى ئاپتوۋۇز موتورىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ چۈشكەنىدى.

يولدا سەئۇدى ھەربىي ـ ساقچىلىرى بىز ئولتۇرغان «بېنز» ماركىلىق ئاپتوۋۇزنى ئىككى ـ ئۈچ قېتىم توختىتىپ تەكشۈردى. ھەر قېتىم توختىغاندا، سەئۇدى ساقچىلىرى ماشىنىغا چىقىپ مېنىڭ بىلەن يەنە بىر زانگىبارلىق نىگىر ئىككىمىزنىڭلا پاسپورتىنى ناھايىتى ئىنچىكىلەپ تەكشۈرەتتى. بىراق، بۇ تەكشۈرۈش ماڭا ياكى ھېلىقى نىگىرغىلا قارىتىلغان مەخسۇس تەكشۈرۈش بولماستىن، بەلكى سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ مەككە مۇكەررەمگە پاسپورتسىز كىرىدىغانلارنى قاتتىق تىزگىنلەش ئۈچۈن قوللانغان زۆرۈر تەكشۈرۈش تەدبىرلىرى يۈزىسىدىن بولۇۋاتقان بىر ئىش بولغاچقا، مەنمۇ، ھېلىقى زانگىبارلىق نىگىرمۇ سەئۇدى ھەربىي ـ ساقچىلىرىنىڭ قايتا ـ قايتا تەكشۈرۈشىگە قىلچىمۇ تىرىكمەستىن ئاكتىپ ماسلاشتۇق. شۇڭا ساقچى بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا چۈشەنمەسلىكتىن يۈز بېرىدىغان كۆڭۈلسىزلىكلەر سادىر بولمىدى. پېشىن نامىزى بىلەن دىگەر نامىزىنى يولدا ئوقۇپ ماڭدۇق. چۈشتىن كېيىن سائەت تۆت يېرىمدا بىز ئۈزۈندىن بېرى بىر بېرىپ تاۋاپ قىلىشنى زارىقىپ كۈتكەن تىنچلىق شەھىرى مەككە مۇكەررەمگە ئاخىر يېتىپ كەلدۇق! . . .

مەدىنىدىن يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى، مەن مەككە xx ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ئادىل قۇربان قەشقەرىگە: «بۇگۈن كەچقۇرۇن مەككىگە يېتىپ بارىمەن» دەپ تېلېفون

قىلىۋەتكەنىدىم. بىز مەككىگە يېتىپ كەلگەندە، ئۇ تېلېفوندا ماڭا ئېيتىپ بەرگەن ئادرېس بويىچە شۇيۇر مېنى مەككىدىكى مەسجىل كۇچىسىنىڭ دوقمۇشىغا ئەكېلىپ قويدى. بۇ چاغدا، ئادىل قۇربان قەشقەرى ئۆزىنىڭ ئابدۇللا، ئۆمەر دېگەن ئىككى ئوغلى بىلەن بىللە شۇ يەردە مېنى ساقلاپ تۇرغانكەن. ئالدىنقى يىل ئۇ ئۇرۇمچىگە سايامەتكە كەلگەندە، مەن ئۇنىڭ بىلەن تاسادىپىي پۇرسەتتە تونۇشۇپ قالغانىدىم. بۇ قېتىم مەن سەئۇدىغا شۇنىڭ يارىدىمى بىلەن سايامەتكە بارغانىدىم.

ئادىل قۇربان قەشقەرى مېنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى ۋە ئۆزىنىڭ ئىككى ئوغلىنى ماڭا تونۇشتۇردى. ئۇنىڭ ئۆزى ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى سەئۇدى ئەرەبىستانىدا تۇغۇلغانكەن. ئادىل قۇربان قەشقەرى ئانا تىلى بولغان ئۇيغۇرچىنى بىمالال سۆزلىيەلىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى تېخى ئانا تىلى بولغان ئۇيغۇرچىنى بىمالال سۆزلىيەلمەيدىكەن.

ئادىل قۇربان قەشقەرىنىڭ ئىككى ئوغلى مېنىڭ يۇك - تاقىلىرىمنى ئاپتوبۇستىن چۈشۈرۈپ دادىسىنىڭ كىچىك ماشىنىسىغا باستى. ماشىنىنى ئادىل قۇربان قەشقەرىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇللا ھەيدىدى. ماشىنا ئون مىنۇت ماڭغاندىن كېيىن بىز ئۇنىڭ مەسجىل xx كوچىسىدىكى ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق. بۇ چاغدا سائىتىمگە قارىسام، ئىپتارغا يەنە بىر سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت بار ئىكەن.

ئادىل قۇربان قەشقەرى مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىنى چۈشەندى بولغاي، ئۇمۇ سائىتىگە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن:

— مۆھتەرەم ئابدۇۋەلى ئەپەندى، بىز سىلىنى بەيتۇل ھەرەمگە باشلاپ بارايلى. سىلە تاۋاپ پەرزىنى ئادا قىلىۋەتسىلە. ئۆزلىرى ئەھلى ئىلىم ئادەم ، ئېھرام بىلەن يۈرسىلە ئۆزلىرىگە بىئەپ بولۇپ قالىدۇ، — دېدى.

بىز ھايالشمايلا كېچىك ماشىنا بىلەن بەيتۇل ھەرەمگە

قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. بىز ئولتۇرغان كىچىك ماشىنا ئېگىز بىر تاغنىڭ ئاستىدىكى تونىلدىن ئۆتۈشىگە، كۈچلۈك پرژىكتور نۇرىدا يۈرۈپ كەتتۇق كۆرۈنگەن ھەشمەتلىك بەيتۇل ھەرەم كۆز ئالدىمىزدا ئايان بولدى. ماشىنا توختىتىش مەيدانىدا بىز ماشىنىدىن چۈشتۈق. ئادىل قۇربان قەشقەرى ئىككى ئوغلىغا: «مۆھتەرەم ئەپەندى تاغاڭلار بەيتۇللا ھەرەمگە كىلىپ باقمىغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ تىل ئۇقمايدۇ. بۈگۈن ھەرەمدە تاۋاپ قىلىدىغانلار كۆپ ئىكەن. مەن مۆھتەرەم تاغاڭلارنى باشلاپ تاۋاپ پەرزىنى ئادا قىلدۇرۇپ چىقاي. ئۇنىڭغىچىلىك شام نامىزىنى ئۆتەپ، بىزنى مۇشۇ يەردە كۆتۈپ تۇرۇڭلار!» دەپ قاتتىق جېكىلىدى.

مەن ئۇنىڭ ھەمراھلىقىدا تاۋاپ پەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن بەيتۇل ھەرەمگە قاراپ ماڭدىم.

ھەيۋەتلىك بەيتۇل ھەرەمنىڭ تۆت ئەتراپى باشتىن - ئاياغ كۆكۈش مەر - مەر تاش بىلەن قوپۇرۇلغان تولىمۇ ئېگىز ئىككى قەۋەت تام بىلەن ئورالغانىدى. ئادىل قۇربان قەشقەرىنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇ مەرمەر تاش تامنىڭ ئېگىزلىكى 21 مېتىر كېلىدىكەن. بەيتۇل ھەرەمنىڭ 64 يەردە چوڭ - كىچىك ئىشىكى بار بولۇپ، بىز كىرىپ كېتىۋاتقان ئىشىك «ئابدۇلئەزىز ئىشىكى» دەپ ئاتىلىدىكەن. ئىشىكنىڭ ئۈستىدىكى ئېگىز ئۇچ مۇنار ۋە سەفا تېغى تەرەپتىكى مۇنارلار بىلەن قالغان تەرەپتىكى مۇنارلارنىڭ ئېگىزلىكى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 90 مېتىر كېلىدىكەن. ھازىر زاۋال ۋاقتى بولۇپ قالغاچقا، بۇ مۇنارلار ئەتراپتىكى پرژىكتورلارنىڭ كۈچلۈك نۇرىدا ئاپئاق چاقناپ، خۇددى كۆك بىلەن بوي تالاشقان سەرۋىلەردەك كارامەت ھەيۋەت قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. شۇ دەقىقىلەردە ماڭا ئوخشاش ئاق رەختتىن ئېھرام باغلىغان كىشىلەر مەيلى ئۇلار سېرىق تەنلىك، قارا تەنلىك، ياكى ئاق تەنلىك ۋە قىزىل تەنلىك بولۇشىدىن،

ئەر ياكى ئايال بولۇشىدىن، ئەرەب، پارس ياكـــى ئۇيغۇر بولۇشىدىن، ئاسىيالىق، ئافرىقىلىق، ياۋروپالىق ياكى لاتىن ئامېرىكىسلىق ۋە شىمالىي ئامېرىكىلىق بولۇشىدىن ۋە ياكى ئوكئانىيىلىك بولۇشىدىن قەتئىنەزەر، ھەممە كىشى بىر خىل مۇقەددەس ئېتىقاد كۇچىنىڭ تۇرتكىسىدە ھەج تاۋاپىغا خاس ئېھرامىلىق بىلەن بىر دەك تەلبىيە ئوقۇپ، 64 ئىشكىتىن بەيتۇل ھەرەمنىڭ ئىچىگە خۇددى سەلدەك ئېقىپ كىرىۋاتاتتى. ئادىل قۇربان قەشقەرنىڭ ھەمراھلىقـــدا مەنمۇ ئاشۇ ئاپئاق ئادەم ئىقىمىغا قوشۇلۇپ بەيتۇللانىڭ ئىچىگە قاراپ بىللە ئېقـــشقا باشلىدىم . . .

مەككە، مۇھەممەدئەلەيھىسسالام، ئىسلامىيەت ۋە بەيتۇللانىڭ قىسقىچە تارىخى ھەم ئۇلار توغرىسىدىكى ئاجايىپ رىۋايەتلەر

ئادىل قۇربان قەشقەرى مەككە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، ئىسلامىيەت ۋە بەيتۇللا توغرىسىدا كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىكەن. بوش ۋاقىتلاردا ئۇ ماڭا بۇ ھەقتە نۇرغۇن ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى.

قەدىمكى زاماندا، ۋېنزانتىنىيە ئىمپېراتورلۇقى (شەرقىي رىم) دىن ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىدىكى باي، مۇنبەت ئۆلكىلەرگە باردىغان چوڭ سودا يولى قىزىل دېڭىز ياقىسىدىكى ھىجاز ۋادىسى ئارقىلىق ئۆتەتتى. شەرقتىكى ھىندىستان، جۇڭگو، ۋە ئافرىقىدىكى ھەبەشستان قاتارلىق باي ئەللەردىن شىمالىدىكى بابىل، سۇرىيە، كىچىك ئاسىيا، ئوتتۇرا دېڭىز بويىدىكى ھەر قايسى ئەللەرگە باردىغان سودا يوللىرىمۇ مۇشۇ ھىجاز ۋادىسىدىن ئۆتەتتى. ئەرەبستانىنىڭ جەنۇبىدىكى يەمەندىن چىقىدىغان مۇشكى، ئەنبەر قاتارلىق خۇشپۇراق ماتېرىياللار يونانىستاندا قىممەت باھادا سېتىلاتتى، بۇنداق مالىلارنى توشۇيدىغان يوللارمۇ ھىجاز ئارقىلىق ئۆتەتتى. شۇڭا، ھىجازدىن ئۆتىدىغان بۇ سودا يوللىرى تارىختا «ئەتىرىيەت يولى» دەپمۇ ئاتالغانىدى.

«ئەتريەت يولى» نىڭ كېسىشكەن يېرىدە پەيدىنپەي بىر نەچچە مەشھۇر سودا تۈگۈنلىرى — شەھەرلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇ شەھەرلەر ئارىسىدا ھېجازنىڭ جەنۇبىدىكى ھېچنېمە ئۈنمەيدىغان قاقاس تاغ جىلغىسىغا جايلاشقان مەككە شەھىرى كارۋانلار توختاپ سودا قىلىدىغان مۇھىم بىر جاي سۈپىتىدە يىراق - يېقىنلاردا مەشھۇر ئىدى. ھەر يىلى باھار پەسلى يېتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ ئۇدا تۆت ئاي داۋام قىلىدىغان «ئوكاز يەرمەنكىسى» ۋاقتىدا، مەككە شەھىرى ئەتراپتىكى ئەللەردىن بۇ يەرگە سودا - سېتىق قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلەر بىلەن تولۇپ كېتەتتى. قەدىمكى ئەرەبلەرنىڭ ئادەت قانۇنى بويىچە «ئوكاز يەرمەنكىسى» بولۇۋاتقان بۇ تۆت ئاي «ئوغرىلىق، ئۇرۇش، بۇلاڭچىلىق، قاتىللىق ھارام قىلىنغان» «ئەزىز ئايلار» يەنى «ھەرام ئايلىرى» دەپ ئېلان قىلىنغانىدى.

ئوكاز يەرمەنكىسىدە كىشىلەر ئۆز - ئارا سودا - سېتىق قىلىشىدىن سىرت، شائىر، خاتىپ (ناتىق)، مەدداھلارنىڭكىمۇ سۆزنى ئاڭلايتتى. قىمارىدا دو چىقىشىپ، ئۆز بەخت - تەلىيىنى سىنىشاتتى. شائىرلار شېئىر مۇسابىقە ئۆزۈشەتتى، شېئىرى پاساھەتلىك بولغان شائىر ئۆز قەبىلىسى بىلەن قوشۇلۇپ داڭقى يىراق - يېقىنلارغا كېتەتتى.

مەككە ئەتراپىدا سۇ بولمىغاچقا، تېرىلغۇ يەر، ئوتلاق، مېۋىلىك باغ يوق ئىدى. شۇڭا، سودا - سېتىق شەھەر ئاھالىسىنىڭ مۇھىم كەسپىگە ئايلانغانىدى. سودا كارۋانلىرىنى قارشى ئېلىش، ئۇلارنى يولغا سېلىشقا شەھەر ئاھالىسىنىڭ ھەممىسى قاتنىشاتتى. ئۇلار تاقەتسىزلىك بىلەن كارۋان كۈتەتتى، بىر - بىرىگە خۇشخەۋەر يەتكۈزۈشەتتى. كارۋان بۇلاڭچىلىققا ئۇچرىسا، پۈتۈن شەھەردىكى ئەر - ئاياللىنىڭ ھەممىسى قورالىنىپ يارەمگە چىقاتتى. ئاياللار ئۇرۇشتا

باتۇرلارغا يار ـ يۆلەكته بولۇشاتتى، قورقۇنچاقلارنى مەسخىرە قىلاتتى، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە تۈكۈرۈشەتتى.

مەككىنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسى قۇرەيش قەبىلىسىدىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىدە تادان غېنىلەر، تەماگەر سودىگەرلەر، ئاچكۆز سۈتخورلار تۇراتتى. قۇرەيشلەرنىڭ ئاقساقاللىرى كىشىلەرنى سودىغا قىزىقتۇرۇپ، سۈتخورلۇق قىلاتتى، ئۇلار بۇنداق ئاسارەت زەنجىرى ئارقىلىق نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۆزلىرىگە قارام قۇل قىلىۋالغانىدى.

شۇ چاغلاردا مەككە بايلىرى نۇرغۇن ئات ـ تۆگىلەرنى ۋە نۇرغۇن ئىجتىمائىي بايلىقنى تىزگىنلىۋالغانىدى، ئۇلار قوللىرىدىكى بايلىقتىن پايدىلىنىپ قولپۇرۇشلۇقمۇ قىلىشاتتى. قەرزلىرىنى ئۇزەلمەي، پۈتۈن ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىدىن مەھرۇم بولغان ئۇششاق تىجارەتچى، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ، شەھەر كەمبەغەللىرى مەككە بايلىرىنىڭ تۇرلۇك زوراۋانلىقلىرىدىن تولىمۇ نارازى ئىدى. مەككە شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى تائىف شەھىرىنىڭ ئاھالىسى مەككە بايلىرىنى ھەر خىل كۆكتات، مېۋە ـ چېۋىلەر بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدىغان قارانچۇق مەدىكارلارغا ئايلىنىپ قالغانىدى. مۇلكىي تەڭسىزلىك كۆپەيگەنلىكتىن، ھەر قايسى تەبىقىلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تېخىمۇ كەسكىنلىشىشكە باشلىدى.

مەككە شەھىرىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا تۆت تېمى جىگەر رەڭ قارا تاشتىن قوپۇرۇلغان، تۆت بۇرجەكلىك «كەئبە» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مۇقەددەس تاۋابگاھ بار ئىدى. ئۇ ئەسلىدە مەككىدىكى ئاساسلىق قەبىلە ـ قۇرەيشلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى ئىدى. كېيىنكى چاغلاردا باشقا ئەرەب قەبىلىلىرىمۇ ئۇنى تاۋاپ قىلىدىغان بولغاندىن كېيىن، ئۆزلىرى چوقۇنىدىغان بۇت ـ سەنەملىرىنى «ئوكاز يەرمەنكىسى» مەزگىلىدە مەككىگە توشۇپ يۈرمەسلىك ئۈچۈن، ئاشۇ كەئبە ئىچىگە قويۇپ قويىدىغان

بولدی. كەئبە ئىچىگە قويۇلغان بۇت ـ سەنەملەرنىڭ سانى ئەڭ كۆپ يىللىرى 360 قا يەتتى.

قەدىمكى مەككە شەھىرى ھىجازنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي مەركىزى بولغاندىن باشقا يەنە، «ئوكاز يەرمەنكىسى» مەزگىللىدە ھەر قايسى ئەرەب قەبىلىلىرى تاۋاپ قىلىدىغان دىنى مەركەزلىك رولىنىمۇ ئانقۇرۇشقا باشلىدى.

ئىسلام دىنىنىڭ پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مىلادى 571 ـ يىلى (توشقان يىلى) 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ھازىرقى مەككە شەھىرىدىكى ئەبۇ قۇبەيس تېغى ئېتىكىگە جايلاشقان سۇقرائىل كوچىسىدىكى ئابدۇللا بىن ئابدۇلمۇتتەلىبنىڭ ئۆيىدە دۇنياغا كەلدى.①

«سەييارە نەبى» دېگەن كىتابتا يېزىلىشىچە، مۇھەممەد پەيغەمبەر خەتنە قىلىنغان ھالدا تۇغۇلغانكەن. ئۇنىڭ يۈزىدە «نەبى» لىك نۇرى يېنىپ تۇرغان؛ بېشىنىڭ ئارقىسىدا «نەبى» لىك مۆھرى (پەيغەمبەرلىك ئالامىتى) بولغانكەن.

رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، مۇھەممەت پەيغەمبەر ئېنىك ئانىسى ھەلىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ قولىدا تەربىيىلىنىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تالادا ئويناپ يۈرسە، ئاق كېيىملىك ئىككى كىشى ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، يەرگە ياتقۇزغان، ئاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ يۈرىكىنىڭ شەيتان لەئىن ۋەسۋەسە سالغان قىسمىنى — بۇزۇق قېنىنى تازىلاپ ئېلىۋەتكەن. يەنە بىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جىبرىئىل پەرىشتە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ، يۈرىكىدىكى بۇزۇق قاننى تۆكۈۋېتىپ، يۈرىكىنى ئالتۇن داستا يۇيغاندىن كېيىن، يەنە جايىغا سېلىپ قويغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر بۇ چاغدا تۆت ياشتا بولۇپ، ئۆزى بۇنى زادى سەزمىگەن، ئىمىش. ئىسلام ۋەقەشۇناسلىرى

---

① مۇھەممەد خۇزەررى: «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى». ئىنجاك خەلق نەشرىياتى. 1983 ـ يىل 1 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 10 ـ بەت.

بۇنى «شەققى سەدىر» يەنى «كۆكرەكنى يېرىش» ژەقەسى دەپ ئاتىغان.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، مۇھەممەد پەيغەمبەر ئۆسمۇرلۇك چېغىدىمۇ ناھايىتى ئەقىللىق - دانا ئىكەن. توققۇز ياشلىق ۋاقتىدا ئاقسىل - دانالىقى بىلەن ھەممىنى ھەيران قالدۇراتتىكەن. ئۇ ئالدىغا قارا تۇرغاندىمۇ كەينىدىكى نەرسىلەرنى كۆرەلەيدىكەن. ئىسسىق كۇنلەردە بىر پارچە ئاق بولۇت دايىم ئۇنىڭ بېشىغا سايە چۇشۇرۇپ تۇراتتىكەن. مۇھەممەد پەيغەمبەر يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا يول ياقىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىمۇ ئۇنىڭغا ئېگىلىپ سالام بېرەتتىكەن.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، بىر كۇنى، مۇھەممەد پەيغەمبەر بۇراق ناملىق تۇلپارغا مىنىپ، جېبرائىل پەرىشتە بىلەن بىللە مەككىدىن پەلەستىندىكى مەسچىدىل ئەقساغا سایاھەت قىلغانىكەن. ئۇ يەردىن ئەرىشتالاغا - مىراجغا چىقىپ، ئاللاغا يېقىن بولغان، ئاللا ئۇنىڭغا 99 مىڭ سۆز ئېيتقان ۋە بەش ۋاخ نامازنى پەرز قىلغانىكەن.

دۇنيادىكى ھەر قانداق دىن مۇقەررەر تارىخي ھادىسە بولۇش سۈپىتى بىلەن مۇئەييەن تارىخي ماكان ۋە مۇئەييەن تارىخي زاماندا مەيدانغا كەلگەن بولىدۇ. مۇھەممەد پەيغەمبەر تەرىپىدىن ئاللانىڭ ۋەھيىسى ئارقىلىق بەرپا قىلىنغان ئىسلام دىنىنىڭ مەيدانغا كېلىشىمۇ ھىجازدىكى كۆچمەن ئەرەب بەدەۋىلىرى ۋە مەككە شەھەر ئاھالىسى ھاياتىدا يۇز بەرگەن تۇرلۇك ئىقتىسادي بوھران، ۋە تۇرلۇك كەسكىن ئۆزگىرىشلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

ئىسلامىيەتنىڭ مەككىدە پەيدا بولۇشىمۇ بۇ شەھەردە يۇز بەرگەن تۇرلۇك ئىقتىسادي ۋە ئىجتىمائي ھادىسىلەرنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى ئىدى. بۇ ھادىسىلەر مەككە شەھەر

كەمبەغەللىرىنىڭ ۋە ئۇششاق سودىگەرلەرنىڭ قۇرەيىش چوڭلىرىغا نىسبەتەن تۇرلۇك قارشىلىقلىرىنىڭ مەركەزلىك ئىپادىسى ئىدى. چۈنكى، قۇرەيىش چوڭلىرىنىڭ زۇلمىدىن پەقەت ئۇششاق سودىگەرلەر زىيان تارتاتتى. كارۋان سودىسىدىن كىرىدىغان پايدىنى تەقسىم قىلغاندا، قۇرەيىش چوڭلىرى ئۇلارغا تېگىشلىك ھەسسىنى قىسىپ قېلىپ بەرمەيتتى. سۇتخورلارمۇ ئۆزلىرى بەرگەن قەرزلەرنى قايتۇرۇۋالغاندا، ئۇلاردىن ھەسسىلەپ پايدا ئوندۇرۇۋالاتتى. شۇڭا، ئىسلامىيەتنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان كەرىم» دىكى مەككە سۇرىلىرىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىدىمۇ تارازىدىن ۋە ئۆلچەمدىن ئۇرىدىغان پاسسىق بايلارنى، كاززاپ سۇتخورلارنى قارىلايدىغان مەنا ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ.

ھىجازدىكى شەھەر ھاياتىنىڭ، سودا مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى تەسىرىدە بارلىققا كەلگەن مەككە ۋە تائىفتىكى سودا ئىگىلىكى، مەدىنىدىكى دېھقانچىلىق ئىگىلىكى ۋە ئەرەب بەدەۋىلىرىنىڭ چارۋىچىلىق ئىگىلىكى ئاساسىدا شەكىللەنگەن تۇرلۇك ئىجتىمائىي ـ ئىقتىسادىي تۈزۈملەر ئىسلام دىنىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى تۈپ سەۋەب ئىدى. شۇڭا، قەدىمكى ئىسلامىيەت بىر تەرەپتىن مەككىدىكى سودىگەرلەر تەبىقىسىنىڭ ئىدىئولوگىيىسىنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەدىنىدىكى ناتۇرال يېزا جامائە ئېگىلىكىدىن ئەرەب بەدەۋىلىرىنىڭ تۇرلۇك ئىپتىدائىي خۇسۇسىيەتلىرىنىمۇ ئەكس ئەتتۈردى.

ئەسلىدە ئەرەب بەدەۋىلىرى چوقۇنىدىغان مەجۇسىيلىك (بۇتپەرەسلىك) ئەمدى شەھەر خەلقىنىڭ تۇرلۇك مەنىۋى ئېھتىياجلىرىنى قاندۇرالالمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئاشۇ كۆچمەن ئەرەب بەدەۋىلىرىمۇ يېڭى ئىدىيىگە موھتاج ئىدى. ھالبۇكى، بۇنداق يېڭى ئىدىيە زېمىن

كېڭەيمىچىلىكى ئارقىلىق مەۋجۇد بوھراننى ھەل قىلالايدىغان مەلۇم بىر خىل قائىدە - ئىنتىزامنى تۇزۇشكە ئاساس بولالايدىغان ئىدىيە بولۇشى كېرەك ئىدى. بۇ ھەقتە «ئەخلاقۇل مۇھسىنىن» دېگەن كىتابتا: «ئادەملەرنىڭ تەبىئىتى شەھەرگە مۇۋاپىقتۇر. يەنى ئۇلارغا بىر - بىرى بىلەن تېپىشىپ، بىر شەھەردە ياكى بىر ماكاندا جەم بولۇپ ئولتۇرماي ئىلاج يوق. لېكىن ھەقتائاللا ئۇلارنىڭ مىجەزلىرىنى بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدىغان قىلىپ يارانقانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەنپەئەتلىرى ئىنتىزام تېپىپ، پاساد ۋە خاتالاردىن يىراق تۇرۇش ئۈچۈن بىر قائىدە كېرەك بولىدۇ. بۇ قائىدە - شەرىئەتتۇر. ئۇنىڭ ئاساسىنى ھەق ۋە پاك تەڭرى يارانقان بولۇپ، ئۇنى زوھۇرغا كەلتۈرۈپ ئاشكارا قىلغۇچى پەيغەمبەر، دەپ ئاتىلىدۇ» دېيىلگەن.

ھىجازدىكى مەككىدە تۇغۇلۇپ، مەككىدە ياشىغان ۋە سودا ئىشلىرى بىلەن ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ باشقا جايلىرىغا بارغان مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەرەب قەبىلىلىرى ئوتتۇرىسىدا سودا مەنپەئىتى تۇپەيلىدىن تۇغۇلىدىغان ئۆز - ئارا دۇشمەنلىكنىى تۇگىتىش، قۇمدەك چېچىلىپ كەتكەن ئەرەب قەبىلىلىرىنى ئورتاق مەنپەئەت يولىدا بىرلىكتە كۈرەش قىلىدىغان قىلىش ئۈچۈن ئىتتىپاقلاشتۇرۇش مەقسىتىدە، ئەرەبلەرنىڭ زاۋاللىقا يۈز تۇتقان قەبىلە - ئۇرۇقداشلىق تۇزۇلمىسىنىڭ ئورنىغا قەبىلە - ئۇرۇقتىن ئۈستۈن تۇرىدىغان يېپىيېڭى بىر خىل تۇزۇمنى - مۇسۇلمانلار جامائەسىدىن ئىبارەت يېڭى تۇزۇمنى يەنى، ئىسلامىيەتنى دەسسەتتى. بۇ يېپىيېڭى ئىسلامىيەت تۇزۇمى ھېچ بىر ئىستىسناسىز ھالدا پۈتۈن شەھەر ئاھالىسىنى، قۇل - ھەقىرلەرنى، كۆچمەن بەدەۋىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەرپا قىلىپ چىققان يېپىيېڭى ئىسلامىيەت تۇزۇمى كىشىلەرنى ئەمدى ئىلگىرىكىدەك قەبىلە -

ئۇرۇقلا ياكى مەرتىۋە - مۇلۇككە قاراپ ئەمەس، بەلكى دىنغا قاراپ ئايرىيدىغان بولدى. دېمەك، ئىسلام دىنى: «ئەرەبلەرنىڭ ئويغانغان مىللىي ئېڭىنىڭ ئىپادىسى ۋە نەتىجىسى ئىدى.»[1].

شۇڭا، مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ئىسلامىيەتنىڭ نېمە ئۈچۈن باشقا يەردە ئەمەس، بەلكى قاقاس ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىدىكى ھىجازدا دۇنياغا كەلگەنلىكىنى چۈشەنسەك، ئۇ ھالدا، يەھۇدىي دىنىنىڭ نېمە ئۈچۈن قاقاس سىناي يېرىم ئارىلىدا پەيدا بولغانلىقىنىڭ ۋە خرىستىيان دىنىنىڭ نېمە ئۈچۈن قاقاس پەلەستىندە پەيدا بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىنىمۇ چۈشەنگەن بولىمىز.

ئادىل قۇربان قەشقەرنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، بەيتۇل ھەرەم - ئەرەبچە: «ئۇرۇش - تالاش، جېدەل - ماجرا قىلىش مەنئىي قىلىنغان ئورۇن» دېگەنلىك بولىدىكەن؛ كەڭ مەنادىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بەيتۇل ھەرەم — مەككىنى، مەككىدىكى پۈتۈن مەسچىدى ھەرەمنى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى كۆرسەتسە؛ تار مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بەيتۇل ھەرەم مەسچىدى ھەرەمنىڭ ئىچىدىكى سەينانىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان «كەئبە» دەپ ئاتىلىدىغان بەيتۇللانى كۆرسىتىدىكەن.

نوپۇزلۇق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، «كەئبە» — ئەرەبچىدىكى «مۇكەئئەب» سۆزىنىڭ تۈرلەنگەن ۋاريانتى «كۇئۇب» دېگەن سۆزدىن كەلگەنمىكەن.

كەئبە - جەنۇبتىن شىمالغا بولغان كەڭلىكى ئون ئىككى مېتىر يېگىرمە سانتىمېتىر، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى ئون مېتىر ئاتمىش سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى ئون بەش مېتىر بولغان، تاملىرى جىگە رەڭ قارا تاشتىن تەكشى

---

① «ماركس، ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، 21 - توم، 495 - بەت.

قۇپۇرۇلغان تۆت تەرەپ، تۆت بۇرجەكلىك ئېگىز بىر بىنا ئىكەن. بۇ تۆت بۇرجەكنىڭ غەربىي ـ شىمالىي تەرەپتىكىسى — «ئىراق بۇرجىكى»، غەربىي ـ جەنۇب تەرەپتىكىسى — «سۇرىيە بۇرجىكى»، شەرقىي ـ جەنۇب تەرەپتىكىسى — «يەمەن بۇرجىكى» دېيىلىدىكەن. شەرقىي شىمال بۇرجىكى — «ھەجەرۇل ئەسۋەد» بۇرجىكى بولۇپ، بۇ بۇرجەكنىڭ يەردىن بىر يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىكى قىسمىغا كۆمۈش رامكا بىلەن چەمبەرلەنگەن بىر قارا تاش ـ «ھەجەرۇل ئەسۋەد» ئورنىتىلغانلىقتىن، شۇنداق دەپ ئاتالغانىكەن. «ھەجەرۇل ئەسۋەد» ئورنىتىلغان ئورۇن كەبئىنى تاۋاپ قىلىشتىكى باشلىنىش نۇقتىسى ھېسابلىنىدىكەن. تاۋاپچىلار ھەر قېتىم كەئبنى ئايلىنىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، «ھەجەرۇل ئەسۋەد» نى سىيلاپ سۆيۈشىدىكەن. شۇڭا ئىنتايىن سىلىقلىشىپ كېتىپتۇ. مەنمۇ كەئبنى مۇشۇ يەردىن باشلاپ سول قولۇمنى بېسىپ يەتتە قېتىم ئايلىنىپ تاۋاپ قىلدىم، كەئبنى ئايلىنىپ تۆتىنچى قېتىمغا كەلگەندىلا، ئاندىن «ھەجەرۇل ئەسۋەد» نى سىيلاشقا مۇشەررەپ بولالىدىم.

كەئبنىڭ شەرقىي تېمىنىڭ يەردىن 1.50 مېتىر ئېگىزلىكتىكى قىسمىدا ئىككى قانىتى ئالتۇن بىلەن قاپلانغان ئۇچ مېتىر يېگىرمە سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە، ئىككى مېتىر كەڭلىكتە بىر ئالتۇن ئىشىكى بار ئىكەن. ئالتۇن ئىشىكنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئەينەك جاۋەن ئىچىدە «مەقامە ئىبراھىم» دەپ ئاتىلىدىغان بىر تاش بار ئىكەن. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئورتاق بوۋىسى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كەئبنى بىنا قىلغاندا، كەئبنىڭ تاش تېمىنى مۇشۇ تاشقا دەسسەپ تۇرۇپ قوپۇرغانىكەن. كەئبنى تاۋاپ قىلىپ مۇشۇ «مەقامى ئىبراھىم» غا كەلگەندە ئىككى رەكئەت نەپلى نامаз ئوقۇلىدىكەن. كەئبنىڭ غەربىي تېمىنىڭ كەينىدە ئىگىزلىكى

بىر مېتىر كېلىدىغان يېرىم ھالقا شەكىلدىكى بىر پاكار تام بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بوش جاي «ھەتىم» دەپ ئاتىلىدىكەن. بۇ يەر ئەسلىدە كەئبىنىڭ ئىچىدىكى يەر بولۇپ، مۇھەممەد پەيغەمبەر كەئبىنى قايتا ياساتقاندا، كىشىلەرنىڭ پىتنىسىدىن قورقۇپ، بۇ يەرنى كەئبىدىن ئايرىپ ياساتقان ئىكەن. «ھەتىم» گەرچە كەئبىدىن ئايرىپ ياسالغان بولسىمۇ، شەرئىەت ھۆكۈمىدە يەنىلا كەئبىگە ھېساب بولىدىكەن.

كەئبىنىڭ شەرقىي - جەنۇب تەرىپىدە مۇقەددەس زەمزەم قۇدۇقى بار ئىكەن. مەن كەئبىنى تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، قائىدە بويىچە بۇ يەردە زەمزەم سۇيىنى ئىچىپ، ئاللادىن ماڭا بەخت - سائادەت ئاتا قىلىشنى تىلىدىم.

مەن كەئبىنى تاۋاپ قىلىپ ۋە زەمزەم سۇيىنى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن، سەئىيە سەفا قىلىش ئۈچۈن سەفا تېغىنىڭ ئۈستىگە چىقتىم.

سەفا - مەرۋى تېغى - كەئبىنىڭ شەرقىي تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ئارىلىقى 500 مېتىر كېلىدىغان ئىككى پاكار تاغ ئىكەن. مەن سەفا تېغى ئۈستىدە تۇرۇپ كەئبە تەرەپكە قاراپ سالام قىلغاندىن كېيىن سەئىيە قىلىش ئۈچۈن مەرۋى تەرەپكە قاراپ ماڭدىم. يەتتە قېتىمدا جەمئىي 3500 مېتىر مېڭىپ، چېچىمنى كېسىپ، تىرناق ئالدۇرۇپ ئۆمرە ھەج تاۋاپىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى پائالىيىتىنى مەرۋى تېغىدا ئاخىرلاشتۇردۇم ۋە ئادىل قۇربان قەشقەرى بىلەن بىللە مەسچىدى ھەرەمدىن قايتىپ چىقتۇق...

ئاخشىمى ئادىل قۇربان قەشقەرى بىلەن ئۇزۇنغىچە پاراڭلاشتۇق. ئۇ ماڭا كەئبە، زەمزەم بۇلىقى، مەرۋى - سەفا تېغى ھەققىدە نۇرغۇن ئاجايىپ قىزىقارلىق گۇزەل رىۋايەتلەرنى

سۆزلەپ بەردى:

رىۋايەتلەردىن قارىغاندا ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئورتاق بوۋىسى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىراقتا تۇغۇلغان ۋە ئۆسكەنىكەن. ئۇنىڭ دادىسى مەجۇسى بولۇپ، ياغاچتىن بۇت ياساپ ساتىدىغان ياغاچچى ئىكەن.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام مەجۇسىيلىككە ئىنتايىن ئۆچ كىشى بولغانلىقتىن، مەجۇسىيلەر بۇتخانىسىغا كىرىپ، پۇتۇن بۇتلارنى چېقىپ تاشلاپ، ئايالى سارە بىلەن پەلەستىنگە قېچىپ كېتىپتۇ. كېيىن ئۇ يەردىن يەنە مىسىرگە بېرىپ، ھەجەر ئىسىملىك بىر قولۇمى چۆرىلىككە ئاپتو. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ سارە دېگەن ئايالى تۇغماس ئىكەن. ھەجەر ئۇنىڭغا بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىپتۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا «ئىسمايىل» دەپ ئات قويۇپتۇ.

سارەنىڭ كۈندەشلىكى قاتتىق بىر ئايال ئىكەن. ئۇ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى قىستاپ، ھەجەر بىلەن بالىسى ئىسمائىلنى مىسىردىن قىرىق كۈنلۈك يىراقلىقتىكى ھىجازغا ئاپىرىۋېتىسەن، دەپ تۇرۇۋاپتۇ. نائىلاج، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھەجەر بىلەن ئىسمايىل ئانا ـ بالا ئىككىسىنى تۇغىنگە مىندۇرۇپ، ھىجازدىكى مەككە جىلغىسىغا ئاپىرىپ قويغاندىن كېيىن، بىر چەللە ـ بارانىڭ ياساپ، ئۇلارنى شۇ يەرگە جايلاشتۇرۇپ قويۇپ قايتىپ كېتىپتۇ. ئۇ چاغلاردا مەككىدىكى ھازىرقى بەيتۇللانىڭ ئورنىدا كىچىك قىزىل تاشلىق بىر دۆڭ بار ئىكەن.

ئۇزاققا بارماي، ھەجەر بىلەن ئوغلى ئىسمايىلنىڭ يەيدىغىنى بىلەن ئىچىدىغىنى تۈگەپ ئاچ قاپتۇ. چاڭقاپ ئۇسساشقا باشلاپتۇ. ھەجەر بالىسىنى ياتقۇزۇپ قۇيۇپ، سۇ ئىزدەپ سەفا بىلەن مەرۋى دېگەن ئىككى تاغنىڭ ئارىلىقىدا يەتتە قېتىم چېپىپ بېرىپ كېلىپ، ئاخىر سۇغا تاپالماي، بالىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ

كەلسە، ئىسمايىل تېپچەكلەپ يانقان يېرىدىن سۇ ئېتىلىپ چىقىۋاتقىدەك. بالىسىنىڭ سۇغا چىلىنىپ يانقانلىقىنى كۆرگەن ھەجەر ئىختىيارسىز: «زەمزەم! زەمزەم!» دەپ ۋارقىرىۋەتكەنىنى تۇيماي قاپتۇ. «زەمزەم» ئەرەبچىدە: «توختا، بولدى قىل!» دېگەن مەنانى بىلدۈرىدىكەن. شۇڭا، ھېلىقى بۇلاق كۆزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان سۇمۇ دەرھال پەسلەپ، ھازىرقىدەك بىر خىل تەرزدە چىقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ھاجىلارنىڭ ھەج ۋاقتىدا سەفا تېغى بىلەن مەرۋى تېغى ئوتتۇرىسىدا يەتتە قېتىم يۈگۈرۈپ سەئىيە قىلىشى ۋە «زەمزەم» بۇلىقىنىڭ سۇيىنى ئىچىشى ئاشۇ چاغدىن ئۈدۈم قالغان ئىش ئىكەن.

ھەجەر بىلەن ئىسمايىل ئانا ـ بالا ئىككىسى «زەمزەم» بۇلىقىنىڭ يېنىنى ماكان تۇتۇپ شۇ يەردە ياشاشقا باشلاپتۇ.

بىر كۈنى، ئەرەبلەرنىڭ جۇرھۇم قەبىلىسىنىڭ ئادەملىرى قاقاس مەككە جىلغىسىدا سۇ پەيدا بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، «زەمزەم» بۇلىقىنىڭ قېشىغا كېلىپتۇ ۋە ھەجەردىن ئۆزلىرىنىڭمۇ بۇ يەردە ماكانلىشىپ قېلىشىغا رۇخسەت قىلىشىنى سوراپتۇ. ئۇلار بىلەن ياشاشقا باشلاپتۇ. ئىسمايىل چوڭ بولۇپ، جۇرھۇم قەبىلىسىدىن بىرسىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپتۇ.

نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپتۇ. ئاللا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆڭلىگە ئوغلى ئىسمايىلنى كۆرۈش ئىستىكىنى سېلىپتۇ. بۇ چاغدا ئۇ بەك قېرىپ كېتىپتىكەن. شۇڭا، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا خوتۇنى ھەجەر بىلەن ئوغلى ئىسمايىلنى تاشلىۋەتكەن مەككە جىلغىسىغا كېلىپتۇ. بۇ چاغدا خوتۇنى ھەجەر ئاللىقاچان ۋاپات بولۇپ كەتكەنىكەن. ئوغلى ئىسمايىل ئۆيىدە يوق ئىكەن. بۇۋاينىڭ ئالدىغا ياش بىر كېلىنچەك چىقىپ قىزغىن كۆتۈۋاپتۇ. قارىسا، بۇ كېلىنچەك ئوغلى ئىسمايىلنىڭ خوتۇنى ئىكەن. قىيىن ئاتا بىلەن كېلىن تونۇشۇپتۇ. كېلىن قىيىن ئاتىسىنى قىزغىن مېھمان قىلىپتۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كەتمەكچى

بولۇپ تالاغا چىقىپتۇ. ئۇ ئېتىغا مىنمەكچى بولۇپ، پۇتىنى ئۆزەڭگىگە قويۇپتىكەن، پۇتى يەتمەپتۇ. كېلىنى ئۆيدىن بىر تاشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قىين ئاتىسىنىڭ پۇتىغا قويۇپ بېرىپتۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كېلىنى قويۇپ بەرگەن ھېلىقى تاشقا دەسسەپ ئاتقا مىنىپتۇ ـ دە، خوشلىشىپ قايتىپ كېتىپتۇ. ھېلىقى تاشتا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىزى قاپتۇ. بۇ تاش كېيىنكى چاغلاردا «مەقامە ئىبراھىم» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپتۇ.

قېرىپ كېتىپ قاراقسىز قالغان ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلى ئىسمايىل ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا قايتىپ كېلىپتۇ ۋە مۇشۇ مەككە جىلغىسىدىكى «زەمزەم» بۇلىقى يېنىدا ئوغلى ۋە كېلىنى بىلەن بىللە ياشاشقا باشلاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئاللادىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا كەئبىنى بىنا قىلىش ھەققىدە ۋەھىي كېلىپتۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلى ئىسمايىل ئەلەيھىسسالام بىلەن بىللە كەئبىنىڭ ھۇلىغا تاش بېسىپ، كەئبىنىڭ تېمىنى قوپۇرۇشقا باشلاپتۇ. تاش تام ئىگىزلەپ، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ بويى يەتمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئوغلى ھېلىقى «مەقامە ئىبراھىم» دەپ ئاتالغان تاشنى داداسىنىڭ پۇتىغا قويۇپ بېرىپتۇ.

كەئبىنىڭ تېمى پۇتەي، دەپ قالغاندا، بىر تاش كەملەپ قاپتۇ. بۇ چاغدا مەشرىق تەرەپتىكى ئاسماندىن تەرەپ ـ تەرەپكە نۇر چېچىپ زېمىنىنىڭ مەشرىق، مەغرىپ، ئىراق ـ شام تەرەپلىرىنى يورۇتۇپ بىر دانە ئاسمان تېشى يەرگە چۈشۈپ، بىر پېرىم مېتىر ئېگىزلىككە كەلگەندە، داۋاملىق چۈشۈشتىن توختاپ، بوشلۇقتا مۇئەللەق تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ تاش كېيىنكى چاغلاردا «تاش مۇئەللەق» دەپ ئاتىلىپتۇ. ئۇ قىزغۇچ جۇلالىنىپ تۇرىدىغان، يۈزىدە ساغۇچ چىپار سىزىقچىلار بار قارا رەڭلىك سىلىق بىر تۇتاش ئىكەن.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىلەن ئوغلى ئىسمايىل

ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەزىزلىشىگە مۇيەسسەر بولغان ھەمدە كېيىنكى چاغلاردىن تا ھازىرغىچە مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇلۇغلىشىغا مۇيەسسەر بولغان بۇ مۇقەددەس كەئبە ياكى بەيتۇللا پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇقەددەس سەجدىگاھى بولغانلىقتىن، كەئبىنىڭ شەرقىي - جەنۇبىي بۇرجىكىدىكى كۇمۇش رامكا بىلەن چەمبەرلەنگەن قارا تاش - «ھەجەر ئۇل ئەسۋەد» كەئبىنى ئايلىنىپ تاۋاپ قىلغۇچىلار تۇنجى قەدىمنى باسىدىغان باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قاپتۇ.

ئادىل قۇربان قەشقەرى كەئبە، زەمزەم بۇلىقى، سەفا تېغى بىلەن مەرۋى تېغى، ھەجەرۇل ئەسۋەد ھەققىدىكى بۇ ئاجايىپ گۇزەل رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بولۇپ، ئاخىرىدا مۇنۇلارنى قوشۇمچە قىلدى:

— ئىسلامىيەت ھەر قانداق مەجۇسىيلىككە قارشى تۇرىدۇ، — دېدى ئۇ، — شۇڭا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆز ۋاقتىدا كىشىلەرنىڭ «ھەجەرۇل ئەسۋەد» كە چوقۇنۇشىدەك مەجۇسىيلىك ساقىتىنى تۇگىتىش ئۈچۈن، بۇ قارا تاش ئالدىدا تۇرۇپ: «ماڭا ئايان، سەن زىينىكمۇ، پايدىكمۇ يوق بىر پارچە تاشتۇرسەن» دېگەن، ئاندىن قارا تاشنى سۆيگەن. بۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ بۇ قارا تاشقا ئەسلا چوقۇنمايدىغانلىقىنى، ئۇنى پەقەت ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن پەيغەمبەرلەر بىلەن ئالاقىلىشىشقا نىشان سۈپتىدىلا ئەزىزلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. تۇنجى خەلىپە ئەبۇ بەكرى ھەج - تاۋاب قىلغاندا، «ھەجرۇل ئەسۋەد» گە يېقىن تۇرۇپ: «سېنىڭ كىشىلەرنى بالايىئاپەتكىمۇ دۇچار قىلمايدىغان، كىشىلەرگە سائادەتمۇ بەخش ئەتمەيدىغان بىر پارچە تاش ئىكەنلىكىڭ ماڭا ئايان. ئەگەر ئاللانىڭ رەسۇلىنىڭ سېنى سۆيگەنلىكىنى كۆرمىگەن بولسام، سېنى سۆيمەس ئىدىم» دېگەن. ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەرمۇ شۇنداق قىلغان. شۇڭا، ھازىرقى مۇسۇلمانلارنىڭ ھەجەرۇل ئەسۋەدنى سۆيۈشى، ئۇنى

قوللىرى بىلەن سىيلىشى ھەرگىزمۇ ئۇنىڭغا چوقۇنغانلىقى بولماستىن، بەلكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھايات ۋاقتىدا شۇنداق قىلغانلىقىنى بىلىدىغانلىقىدىندۇر. ئۇلار شۇ يول ئارقىلىق رەسۇلىللا بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتقىلى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ھالبۇكى، رەسۇلىللا بولسا، «ھەجەرۇل ئەسۋەد» نى ئۆزى بىلەن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تۇتاشتۇرىدىغان، ۋاستە دەپ بىلگەنلىكتىن، شۇنداق قىلغان . . .[1]

ئادىل قۇربان قەشقەرى سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، سۆزىنى توختاتتى ۋە سائىتىگە قاراپ قويۇپ:

— بۈگۈن گېپىمىز مۇشۇ يەرگىچىلىك بولسۇن. قالغان گەپنى ئەتە دېيىشسەك قانداق؟ — دېدى. مەنمۇ ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىگە ماقۇل بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن بىز ئارام ئېلىش ئۈچۈن ئۆزىمىزنىڭ خانىلىرىغا كىرىپ كەتتۇق . . .

---

① يۇقىرىقىلار گۈچۈن، «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەج پائالىيىتى» دېگەن كىتابقا قارالسۇن.

ئىسلامىيەتنىڭ تۇپ روھى نېمە؟

بۇگۈن مەن خۇپتەندىن كېيىن ئادىل قۇربان قەشقەرى بىلەن مەسچىدى ھەرەمدە تەھەججۇد نامىزىغا داخىل بولدۇم.

ئۇ يېنىمدىن ئايرىلغاندىن ئاشقان، ئوتتۇرا بويلۇق، ئورۇقراق كەلگەن، ئەمما سالاپەتلىك بىر ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ يارىشىملىق كالتە قارا ساقىلىنىڭ ئارىسىغا ئانچە — مۇنچە ئاق سانجىغان بولۇپ، يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن بىلىملىك، ھۇشيار ۋە زېرەك بىر زىيالىي ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. بېشىغا سالغان ئەرەپچە ئاق ياغلىقىنىڭ ئۇستىدىن باستۇرۇلغان قارا ئىقالى، ئۇچىسىدىكى تاكى پۇتىنىڭ ئوشۇقىغا قەدەر يېپىپ تۇرىدىغان ئەرەپچە ئۇزۇن ئاق رىداسى ئۇنىڭ بويىغا ئاجايىپ ياراشقانىدى. پۇتىدا ئەرەپچە ئېسىل بولغارىي ساپما كەش بار ئىدى. ئۇ ئۆزى ھەققىدە ئانچە كۆپ توختالمىغان بولسىمۇ، ئەمما مەن ئارىمىزدا بولۇنغان گەپ — سۆزلەردىن ئۇنىڭ ئاتا بوۋىسىنىڭ قەشقەرلىك ئىكەنلىكىنى، ئۆزى بولسا مەككىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەنلىكىنى بىلىۋالدىم. ئۇ ھىندىستاندىكى بومبەي ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەنىكەن، كېيىن يەنە مىسىردىكى ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇپتۇ. ئاندىن سەئۇدىغا قايتىپ كېلىپ مەككىدىكى بىر ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۇزۇن يىل ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپتۇ. ھازىر ئاشۇ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىلمىي مۇدىرى بولۇپ ئىشلەۋېتىپتۇ.

ئۇنىڭ تىلغا ۋە ئىسلامىيەتكە ئائىت تەتقىقاتتا ئۆزىگە خاس يېڭىچە كۆز — قاراشلىرى بار ئىكەن. ئۇنىڭ ئىسلامىيەتكە، ئىسلام — پەن يېڭىلىقلىرىغا ئائىت بىلىملەردە ۋە ئېقىم مەسىلىلىرىدە بىلىدىغانلىرى ئىنتايىن كۆپ ئىكەن. ئەرەبلەر ئوقۇتقۇچىنى «ئۇستاز» دەپ ھۆرمەتلەيدىكەن، مەنمۇ ئەرەبلەرنىڭ شۇ ئادىتى بويىچە ئۇنى «ئۇستاز» دەپ ئاتىدىم.

بۇگۈن مەككىنىڭ ھاۋاسى بىردىنلا ئىسسىپ كەتتى. شۇڭا، بىز سىرتتىكى ئىسسىقتىن قېچىپ، ئۆيدىن تالاغا چىقىمدۇق، ئۆزىمىز قىزىقىدىغان مەسىلىلەر ئۈستىدە قىزغىن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇردۇق.

سۆھبەت داۋامىدا، مەن ئۇنىڭ ئىسلامىيەت ۋە ئىسلامىيەت دۇنياسىنىڭ ھازىرقى ھالىتى توغرىسىدىكى بەزى كۆز قاراشلىرىدىن ھازىرقى زامان ئىسلام زىيالىيلىرىنىڭ ئىسلامىيەت ئەقىدىلىرى بىلەن ئىلىم — پەن بىر بىرىنى چەتكە قاقماستىن بەلكى بىر بىرىنى شەرت قىلىشىدۇ، دەپ قارايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

ئۇ سۆھبىتىمىزنىڭ بېشىدىلا مۇنداق دېدى:

— ئىسلامىيەت - پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەرەبلەرنىڭ باتىل ئېتىقادىنى، يامان ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، تۇرلۇك بۇزۇق ئەخلاقى خۇلقلىرىنى ۋە ئىلىم - پەنگە قارشى تۇرىدىغان جاھالەتلىكلىرىنى ئۆزگەرتىش، ئىسلاھ قىلىش يولىدا بىر ئۆمۇر كۆرسەتكەن بارلىق تىرىشچانلىقلىرىنىڭ بىۋاستە نەتىجىسى!

— سىز بۇ پەردە نېمىنى كۆزدە تۇتماقچىسىز؟ — دەپ سورىدىم مەن ئۇنىڭدىن، چۈشەنچەمنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن.

— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن بەرپا قىلىنغان ئىسلامىيەت، — دېدى ئۇ سۆزىنى دۇاملاشتۇرۇپ، —

ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ ئۇزاق مەدەنىيەت تارىخىدا بارلىق مەۋجۇدات ۋە كائىنات مۆجىزاتلىرىنى كۆزىتىش جەريانىدا بايقىغان توغرا قانۇنىيەتلەرنى ۋە بۇ قانۇنىيەتلەر ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن ئىلىم — پەن نەتىجىلىرىنى ھەرگىز رەت قىلغان ئەمەس. بەلكى، بۇ ئىلىم — پەن نەتىجىلىرى «قۇرئان كەرىم» نىڭ نەزەرىدىمۇ مەقبۇلدۇر. شۇڭا، ئەينى زامانىدىكى ئىسلام ئۇممەتلىرى باشقا خەلق، باشقا مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى ۋە تەرەققىياتىغا مۇئامىلە قىلىشتا، ئىنسانىيەت ئۈچۈن پايدىلىق بولغان توغرا ئىلىم - مەرىپەتنى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس شېرىفكە ئۇيغۇن، ئىنسانىيەتكە پايدىلىق بولغان بولسا، شۇنى ئىسلامىي ئىلىم - مەرىپەتتىن، دەپ ھېسابلاپ، ئۇنى ئۆگەندى ۋە كەڭ تەرغىبات - تەبلىغ قىلىپ ئۆگەتتى. ھەم ئىسلامىيەتكە مۇۋاپىق ئەمەس ۋە ئىنسانىيەتكىمۇ مۇۋاپىق كەلمىگەن خۇراپاتلىقنى ئىسلامىي مەرىپەت قاتارىدىن چىقىرىپ تاشلىدى. شۇڭا، سېھرىگەرلىك، پالچىلىق ۋە قۇرئەندازلىق قاتارلىق تۇرلۇك بولمىغۇر ئىشلارنى ئىسلامىيەتمۇ ئىنكار قىلىدۇ. چۈنكى ئىسلامىي ھاياتنىڭ ئۇزۇقى بولغان «قۇرئان كەرىم» دە تەرغىپ قىلىنغان، ئىنسانىيەتكە پايدىلىق بولغان ئىلىم - مەرىپەتلا مۇسۇلمانلارنىڭ بەخت - سائادىتىنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى بولالايدۇ! ئابدۇۋەلى ئەپەندى، مېنىڭ بۇ سۆزۈم توغرىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ مېنىڭ بۇ ھەقتىكى خىيالىمنى بىلمەكچى بولۇپ.

— ئۇستاز، ناھايىتى توغرا، ناھايىتى ئېدىتلىق سۆزلىرىڭىز! — دەپ ماقۇللىدىم ئۇنىڭ سۆزىنى، — بىراق، ئىمام بۇخارى، مۇسۇلمانلار ھەزرىتى ئابدۇللا ئىبنى ئۆمەردىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىس شېرىفتە: «ئاللاتائالا ئىلىمنى كىشىلەردىن تارتىپلا ئېلىۋالمايدۇ. لېكىن (ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى) ئىلىم ساھىبلىرىنى ئېلىپ كېتىش يولى بىلەن ئېلىۋالىدۇ. ئىلىم ساھىبلىرى قالمىغاندا، كىشىلەر ئۆزلىرىگە

جاھىللارنى باش قىلىۋالىدۇ. ئاندىن ئۇ جاھىللار سوئال سورالغاندا، ئىلىمسىز پەتىۋا بېرىپ، ئۆزلىرىمۇ ئازىدۇ ۋە باشقىلارنىمۇ ئازدۇرىدۇ» دېيىلگەن. جانابىي ئۇستاز، مەرھەمەت قىلىپ ئېيتىپ بېقىڭچۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ يەردە قىلغان «ئاللاتائالا ئىلىمنى كىشىلەردىن تارتىپلا ئېلىۋالمايدۇ» دېگەن بىر جۈملە سۆزى بىلەن «ئۆزلىرىگە جاھىللارنى باش قىلىۋالىدۇ» دېگەن بىر جۈملە سۆزىدە نېمىلەرنى كۆزدە تۇتقاندۇ؟

. — پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئىككى جۈملە سۆزنى قىلغاندا، — دېدى ئادىل قۇربان قەشقەرى سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — ئاللاتائالا ئىلىم - مەرپىەتنى ۋە ئىلىم، ئەھلىلىرىنى قەدىرلىمىگەن مىللەتنى خار - زەبۇنلۇقتا ۋە نادانلىقتا قالدۇرۇپ جازالىماقچى بولغاندا، ئۇ مىللەتنىڭ ئىچىدىكى ئىلىم ساھىبلىرىنىڭ قورسىقىدىكى ئىلىملىرىنى ئېلىۋېلىش يولى بىلەن ئۇلارنى جاھىل، بىلىمسىز قىلىپ تاشلاپ قويماستىن، بەلكى شۇ ئىلىم ساھىبلىرىنى بىر - بىرلەپ ئۆز دەرگاھىغا ئېلىپ كېتىش ئارقىلىق ئۇلارنى خار - زەبۇنلۇقتا ۋە نادانلىقتا قالدۇرۇپ جازالايدىغانلىقتىن، بۇ مىللەت جاھىل، نادان كىشىلەرنى ئۆزلىرىگە يولباشچى، قازى - قۇززات، مۆپتى - شەيخ، ئىمام - رەئىس قىلىۋالىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتقان. ھالبۇكى، بۇ قارا قورساق جاھىل، نادان كىشىلەر ئىش باشقۇرسا، مەيلى شەرئىەت ئەھكاملىرى بولسۇن ياكى جەمئىيەتكە ئالاقىدار مەسىلىلەر بولسۇن، ھېچبىرىنى توغرا، مۇۋاپىق ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى، شۇنىڭ بىلەن بۇ مىللەت پەيدىنپەي ئۆز ئىچىدىن چىرىپ، زاۋاللىققا يۈز تۇتىدىغانلىقىدىن بىشارەت بەرگەن.

— شۇنداق، بۇ ھەدىسته ئىسلامىيەتنىڭ ئىلىم - مەرپىەتنى ياقلايدىغان، نادانلىق، خۇراپاتلىققا قارشى تۇرىدىغان ۋە يېڭىلىققا

ئىنتىلىدىغان روھى ئىنتايىن ئېنىق ئىپادىلىنىپ تۇرۇپتۇ، — دېدىم مەنمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ.

— دېمەك، ئىسلامىيەتنىڭ پىكىر - تەپەككۇرلىرى ۋە پۈتۈن ئىش - ھەرىكەتلىرىنىڭ مىزانى بولغان «قۇرئان كەرىم»، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئىلىم - مەرىپەت، پەن - ماۋارىپنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن مۇقەددەس كىتاب بولغاچقا، ئۇنىڭدا ئىجتىمائىيەت، تەبىئەت، كائىنات، ئاسمان - جىسىملىرى، زېمىن ھېكمەتلىرى توغرىسىدا ئىنسانلارغا نۇرغۇن ئىلىمدىن تەلىم بېرىلگەن. مانا يىلدىن بېرى، ئالىملار تەرىپىدىن «قۇرئان كەرىم» ئۇستىدە توختىماستىن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تەتقىقاتلاردىن قارىغاندا، «قۇرئان كەرىم»نى تۆۋەندىكىدەك 18 چوڭ تۈرگە ئايرىش مۇمكىن: تارىخ؛ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام؛ «ئىسرائىل» قىسسەسى؛ «تەۋرات»؛ «ئىنجىل»؛ كائىنات — تەبىئەت؛ ئاللانىڭ بىرلىكى ھەققىدىكى تەلىمات؛ «قۇرئان كەرىم» ھەققىدىكى تەلىمات؛ ئىسلامىيەت ھەققىدىكى تەلىمات؛ مۇسۇلمانلارنىڭ ئېتىقادى ھەققىدىكى تەلىماتلار؛ تۈرلۈك مۇراسىملار ھەققىدىكى تەلىماتلار؛ ئىسلامىيەت ئەھكاملىرى؛ ئىجتىمائىي تۈزۈم؛ ئىلىم - مەرىپەت؛ سودا - سېتىق؛ ئەخلاق، پەزىلەت؛ يامان ئىش - ئەمەللەر؛ ماددى پائالىيەت. بۇ 18 چوڭ تۈرنى يەنە 350 كىچىك تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن. «قۇرئان كەرىم» 114 سۈرە، 6666ئايەت، 336 مىڭ سۆزدىن تەركىب تاپقان. «قۇرئان كەرىم» تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بەزى ئالىملار تەرىپىدىن «ئوتتۇز پارە» دەپ ئاتالغان «قۇرئان كەرىم» نىڭ مەدىنە نۇسخىسىدا 6000 ئايەت، كۇفە، ھىندى ۋە باشقا نۇسخىلىرىدا 6236 ئايەت بار. ھازىر كۇفەچىلىك قوبۇل قىلىنىپ بېسىپ تارقىتىلىۋاتقان نۇسخىلىرىدا بولسا 6225 ئايەت بار. «قۇرئان كەرىم» سەجدىلى ئۇسۇلى (قاپىيىلىك پروزا

ئۇسۇلى) بىلەن يېزىلغان. «قۇرئان كەرىم» نىڭ ئەڭ دەسلەپتە مەككىدە نازىل بولغان «مەككە سۈرىلىرى» دە قوللىنىلغان بۇنداق سەجئى ئۇسۇلىنى ئىسلامىيەتتىن 150 يىل ئىلگىرى ياشىغان ئەرەب ناتىقلىرى ئۆزلىرىنىڭ قەسىدىلىرىدە ئومۇميۈزلۈك قوللانغان. شۇڭا، «قۇرئان كەرىم» باشتىن — ئاياغ بىر خىل ئۇسلۇبتا يېزىلغان ئەمەس.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام هايات ۋاقتىدا، نۇرغۇن ساهابىلەر «قۇرئان كەرىم» نىڭ سۈرە، ئايەتلىرىنى يادقا بىلەتتى. بىراق، شۇ چاغلاردا سۈرە، ئايەتلەر تارقاق بولۇپ يېغىپ رەتلەنمىگەنىدى. هىجرىيە 28 — يىلى (مىلادى 650 — يىلى) ئۇچىنچى خەلىپە هەزرىتى ئوسمان رەزىئاللاهۇ ئەنهۇ زامانىسىدا هەممە ئۇچۇن مەجبۇرى بولغان «ئەهكامى ئىلاهىيە» سۈپىتىدە بىر نۇسخە «قۇرئان كەرىم» كۆچۈرۈپ تەييارلانغان. قالغان نۇسخىلىرىنىڭ هەممىسى خەلىپە ئوسمان رەزىئاللاهۇ ئەنهۇ تەرىپىدىن پەرمان بىلەن كۆيدۈرۈپ تاشلانغان. ئىراق ۋالىيسى هەججاج (715 — 660) زامانىسىدا ئەجەملەر ئۇچۇن «قۇرئان كەرىم» نىڭ زىرە - زەۋەرلەر قويۇلغان نۇسخىسى ئىشلەنگەن.

— ئۇنداق بولسا، ئىسلامىيەتنىڭ تۇپ روهى نېمە؟ — دەپ سورىدىم مەن ئادىل قۇربان قەشقەرىدىن:

— بۇ سوئالنى ناهايىتى ئوبدان سورىدىڭىز، — دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتساق، ئىسلامىيەتنىڭ تۇپ روهى - ئۆگىنىشتۇر. يەنى ئۆزلۇكسىز هالدا ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىنىشتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئوتلۇ بۇلئىلمە ۋەلەۋ بىسسىين!» دەپ تەلىم بەرگەنىدى. بۇ سۆزنىڭ مەنىسى: «جۇڭگودا بولساڭلارمۇ ئىلىم تەلەپ قىلىڭلار!» دېگەنلىك بولىدۇ. دېمەك، هەر قانداق بىر كىشى ئىرىق، قايسى مىللەتتىن ياكى قايسى جىنس، قايسى تەبىقىدىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، هەتتا دۇنيانىڭ قەيىرىدە

ياشىغان بولۇشىدىن قەتئىنەزەر، ئۇ مۇسۇلمانلا بولىدىكەن، چوقۇم ھەممىدىن ئاۋۋال ئۆگىنىشى كېرەك. بىلىم ئېلىشى لازىم. بولمىسا، دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ بولۇپمۇ دۇنيادىكى ئىلغار مىللەتلەرنىڭ قاتارىدا تۇرۇش شەرىپىگە نائىل بولالمايدۇ. بۇددا دىنىنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكىگە 5000 يىل بولدى. خرىستىيان دىنىنىڭ دۇنياغا كەلگىنىگە 2000 يىلدىن ئاشتى. ئىسلام دىنىنىڭ دۇنياغا كەلگىنىگە ئاران 1400 يىل بولدى. مۇبادا، ئىسلامىيەت ئىلىم - مەرىپەتنى ياقلىمىغان بولسا ئىدى، ئۇ ھازىرقىدەك دۇنيا ئاھالىسىنىڭ بەشتىن بىرىنى تەشكىل قىلغان مۇسۇلمانلارنىڭ تۇپ ئېتىقادى بولۇش سۈپىتى بىلەن قالغان بۇددا دىنى ۋە خرىستىيان دىنىدىن ئىبارەت ئىككى دۇنياۋى دىن بىلەن تەڭ تۇرالىشى مۇمكىنمۇ؟ ئىسلامىيەت ئۆز تارىخىدا دۇنيا ئىلىم — پەن خەزىنىسىگە نۇرغۇن ئالەمشۇمۇل تۆھپىلەرنى قوشقان ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن ئالىملىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرەلىشى مۇمكىنمۇ؟ ھازىرقى تەبىئىي پەن ئاساسىي بولغان ئالگېبرا، خىمىيە، گېئومېتىرىيە، ئاستىرونومىيە ۋە مېدىتسىنا قاتارلىق پەنلەر ئەڭ ئاۋۋال ئىسلامىيەت دۇنياسىدا بارلىققا كەلگەن. باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، يالغۇز تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدىغان ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئارىسىدىنلا مەھمۇد قەشقەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، فارابى، ئىبىن سىنا قاتارلىق دۇنياۋى مەشھۇر ئىجتىمائىي پەن ۋە تەبىي پەن ئالىملىرى دۇنياغا كەلگەنىدى. غەربىلىكلەر فارابىنى «ئارىستوتىل سانى»، ئىبىن سىنانى «ئۇستاز» دەپ تا ھازىرغا قەدەر ھۆرمەتلەپ كەلمەكتە.

— تولىمۇ ئورۇنلۇق گەپ قىلدىڭىز! — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — ئىسلام دىنى ھەققىدە گەپ بولۇپ قالسا، بەزى ئادەملەر ئىسلام دىنىنى نادانلىق، خۇراپاتلىق بىلەن بىر ئورۇنغا قويماقچى بولىشىدۇ. ھەتتا ئىسلام دىنى بىلەن

ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە زىيان سالىدىغان تۈرلۈك بۇزغۇنچىلىقنى بىر قاتاردا قويۇپ ئەيىپلىشىدۇ.

— بۇنداق قاراش ھەرگىز پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ، — دېدى ئۇ، — چۈنكى، ئىسلامىيەت دۇنياغا كەلگە تۇنجى كۈنىدىن باشلاپ، ئۆزىنى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسى دەپ تونۇپ كەلگەن. شۇڭا، ئىسلامىيەت لوغەتلىرىدە «قۇرغۇچى» سۆزىنىڭ «بۇزغۇنچى» سۆزىدىن كۆپ بولغانلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. شۇنى بىلىش كېرەككى، مۇسۇلمانلار تارىختا بىرەر شەھەرنى پەتھى قىلغاندا، ياكى بىرەر سەھرانى ئاۋات قىلغاندا ھەممىدىن ئاۋۋال ئۇ يەرلەردە مەسچىد، مەكتەپ ـ مەدرىسە ۋە ئۇنىڭ يېنىدا كىتابخانا، قىرائەتخانىلارنى بىنا قىلغان، زامانىنىڭ تەقەززاسى بىلەن بۇ مەكتەپ ـ مەدرىسەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، يېتۈك مۇئەللىم ـ ئۇستازلارنى، مۇددەرس ـ مولللارنى تەيىنلىگەن. ئۇ زاماندا خەلىپە، پادىشاھ ـ سۇلتان، ۋەزىر ـ ۋۇزۇرا، ئەمىر ـ ئۇمەر بولغان كىشىلەر بىلىم ئەھىللىرى ئارىسىدىن تاللانغان، ئىلىم ـ پەندىن خەۋەردار كىشىلەر ئىدى. شۇڭا، ئۇلار ئىلىم ـ پەن ئەھلىنى، مائارىپنى باشقىلاردىن ئالاھىدە قەدىرلەيتتى. ئالىملارنى ئىمتىھان قىلىپ تۇراتتى، ئالىم ـ ئۆلىمالارنىڭ شەنىنى كۆتۈرۈپ، ئۇلارغا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى. تارىخ كىتابلىرىدا ئاببباسىيلار خەلىپىلىرىدىن بولغان خەلىپە مەئمۇن (مىلادى 833 — 813 — يىللىرى تەختتە) نىڭ «جامئۇل كەبىر» دېگەن كىتابنى يادلىغان كىشىگە يۈز تىللا، «جامئۇل سەغىر» دېگەن كىتابنى يادلىغان كىشىگە ئەللىك تىللا، «مۇپەسسىل» دېگەن كىتابنى يادلىغان كىشىگە يۈز تىللا مۇكاپاتبەرگەنلىكى يېزىلغان...

پىشىن ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقتىن، بىزنىڭ سۆھبىتىمىز مۇشۇ يەردە توختىدى. بىز تاھارەت يەگۈشلۈغاندىن كېيىن، مەسچىدى ھەرەمگە قاراپ ماڭدۇق...

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنكى پائالىيەتلەرنىڭ ئاساسەن مەسچىدى ھەرەم ئىچىدە بولدى. ئىپتارنى ھەرەم ئىچىدە قىلدۇق. تەرەۋىدىن كېيىن، مەن كەئبىنى ئۈستى تەرەپتىن كۆرۈش ئۈچۈن ئادىل قۇربان قەشقەرىنى ھەرەمنىڭ ئۈستىدىكى ئۈستى ئوچۇق سەيناغا چىقىشنى تەكلىپ قىلدىم.

مەسچىدى ھەرەمنىڭ ئىچىگە ئۈستى تەرەپتىن قارىسا، پۈتۈن ھەرەم ۋە ھەرەمنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سەينانىڭ ئىچى تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىكەن. بۇ سەينانىڭ چوڭلۇقى ئىككى پۈتبۈل مەيدانىنىڭ چوڭلۇقىدەك چىقىدىكەن. شەرىقىدىن غەربكىچە بولغان كەڭلىكى ئۈنىڭ جەنۇبتىن شىمالغا بولغان ئۇزۇنلۇقىدىن سەل ئۇزۇن ئىكەن.

ئادىل قۇربان قەشقەرىنىڭ ئېيتىشىچە، مەسچىدى ھەرەمنىڭ ئۈستىدىكى بۇ يەتتە تەرەپلىك سەينا يەردىن 24 مېتىر، كەئبىدىن توققۇز مېتىر ئېگىز ئىكەن. پۈتۈن مەسچىدى ھەرەمنىڭكۆلىمى 300 مىڭ كۋادرات مېتىر بولۇپ، ئۈنىڭدا بىر مىليون ئادەم بىرلا ۋاقىتتا تەڭ ناماز ئوقۇيالايدىكەن. ھېيت كۈنى بولسا، ئۈچمىليون ئادەم بىرلا ۋاقىتتا ناماز ئوقۇيالايدىكەن. كەئبە ئۈستىگە يېپىلغان قارا يوپۇق 450 كىلوگرام ساپ يىپەكتىن توقۇلغان بولۇپ، ئۈنىڭ ھەجمى 658 كۋادرات مېتىر كېلىدىكەن. بۇ يىپەك يوپۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا 47 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا، 95 سانتىمېتىر كەڭلىكتە ئالتۇن سۇيى يۇگۈرتىلگەن 120 كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى كۈمۈش يىپ بىلەن «قۇرئان كەرىم» نىڭ ئايەتلىرى كەشتىلەنگەنكەن. مەسچىدى ھەرەمنىڭ ھاۋاسىنىڭ ھەر دايىم تازا، يېڭى، سالقىن بولۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، پۈتۈن ھەرەمنىڭ ھەممە يېرىگە ھاۋا تەڭشىگۈچ ئورنىتىلغاندىن باشقا يەنە، 400 مىڭ دانە چوڭ — كىچىك ئېلېكتىر شامالدۇرغۇچ ئورنىتىلغانىكەن. ھەج - تاۋاپ مەزگىلىدە شەھەر بويىچە مەخسۇس بىمارلار ئۈچۈن خىزمەت

قىلىدىغان ئون چوڭ دوختۇرخانا بار ئىكەن. جىددى قۇتقۇزۇش، دۇالاش ئورۇنلىرى شەھەرنىڭ ھەممە بۆلۈكى - پۈچقاقلىرىغىچە تەسىس قىلىنغانىكەن. ھەج تاۋاپچىلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان 100 دىن ئاتۇق جىددى قۇتقۇزۇش ماشىنىسى ھەرەمنىڭ تۆت ئەتراپىدا توختىتىلىپ قويۇلۇپتۇ.

ھەج - تاۋاپ قىلغۇچىلار سەئىيە قىلىدىغان مەرۋى - سەفا تېغى ئارىلىقىغا جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە يىگىرمە مېتىر ئېگىزلىكتە، يىگىرمە بەش مېتىر كەڭلىكتە، بەش يۈز مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئىككى قەۋەت قىلىپ بىر ئەينەكلىك كارىدور ياسالغانىكەن. كارىدور ئوتتۇرىدىكى ھارۋا يولى ئارقىلىق ئوڭ سول يۆنىلىشلىك قىلىپ ئىككى بۆلەككە ئايرىتىلىپتۇ. ھارۋا يولى مەخسۇس ياشانغانلار، تېنى ئاجىزلار، مېيىپلار ئۈچۈن ياسالغان بولۇپ، مېتال ۋادەك ئىچىگە ئېلىنغانىكەن. كارىدور ئىچىگە ھاۋا تەڭشىگۈچ، ھاۋا ئالماشتۇرۇش، يورۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى ئورنىتىلغانىكەن.

مەن ھەرەم مەسچىدىنىڭ ئۇستىدىكى سەيناداتۇرۇپ ھەرەمنىڭ ئىچىگە قارىۋېدىم، كۆز ئالدىمدا تولىمۇ ھەيۋەتلىك بىر مەنزىرە ئايان بولدى: كەئبە ئەتراپىدا سائەتنىڭ تەتۇر ئايلىنىشى بويىچە كەئبىنى تاۋاپ قىلىپ ئايلىنىۋاتقان سان — ساناقسىز ئادەملەر خۇددى كائىناتتىكى قۇياشنى دەۋر قىلىپ ئايلىنىۋاتقان يەتتە سەييارە ۋە سان — ساناقسىز يۇلتۇزلاردەك كۆرۈندى. بۇ نېمە دېگەن تەنتەنىلىك كۆرۈنۈش ھە!

سەئۇدى ۋاقتى كېچە سائەت بىر يېرىمدا تەھەججۇد ۋاقتى بولدى. بىز ئۇستى تەرەپتىن ھەرەمنىڭ بىرىنچى قەۋىتىگە چۈشتۇق بۇ چاغدا بوش ئورۇن قالمىغانىكەن. بىز قاتار ئولتۇرۇشقان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن بوش ئورۇن ئىزدەپ يۈرەتتۇق، ئالدىمىزغا بوي - تۇرۇقى ۋېجىك كەلگەن، نۇرانە

چىراي، ساقىلى كۆمۈشتەك ئاقارغان بىر مويسپىت ئادەم ئۆچرىدى. ئۇ ھەرەمدىكى مۇنبەرگە قاراپ كېتىۋاتقانىكەن. كىشىلەر بۇ مويسپىتكە ئىززەت - ئېكرام بىلەن سالام قىلىشىۋاتاتتى. ئادىل قۇربان قەشقەرى قولىغىمغا: «بۇ زات ئىمام شەيخ ھەمىد ۋاھابى دېگەن كىشى بولىدۇ. ئۇ ھەم ۋاھابىلارنىڭمۇ شەيخى ھەم ھەرەمنىڭمۇ ئىمامى. بۈگۈنكى تەھەججۇدكە مۇشۇ كىشى رىياسەتچىلىك قىلىدۇ!» دەپ پىچىرلىدى. مەن دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام قىلدىم. ئادىل قۇربان قەشقەرى ئىمام شەيخ ھەمىد ۋاھابىنىڭ قولىنى سۆيگەندىن كېيىن، مېنى ئۇنىڭغا: «بۇ كىشى جۇڭگودىن كەلگەن ئابدۇۋەلى ئەلى بولىدۇ» دەپ تونۇشتۇردى. ئۇ يېقىملىق كۈلۈمسىرىگىنىچە قولىنى ماڭا ئۇزاتتى. مەنمۇ ئادەت بويىچە ئۇنىڭ قولىنى سۆيدۈم، بۇ چاغدا ئۇ ماڭا: «ئوتلۇبۇلئىلمە ۋەلەۋ بىسسىين!» دېدى — دە، قولى بىلەن بېشىمنى ئاستا سىيلاپ قويغاندىن كېيىن مۇنبەرگە قاراپ ماڭدى.

ئادىل قۇربان قەشقەرىنىڭ دېيىشىچە، ئىمام شەيخ ھەمىد ۋاھابى بۇ يىل 85 ياشقا كىرىپتۇ. ئۇ سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ۋاھابىلارنىڭ ئىمامى ئىكەن. ئۇ تېخى يېقىندىلا قاماقتىن ئازات قىلىنىپتۇ. بۇ ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم قاماقتا يېتىشى ئىكەن. بىرىنچى قېتىملىق پارىس قولتۇقى ئۇرۇشىدا، ئۇ سەئۇدى ھۆكۈمىتىنىڭ ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى NATO نىڭ ئىراققا ھۇجۇم قىلغانلىقىنى قوللىغانلىقىغا نارازى بولغانلىقتىن، ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قاماقتا ئېلىنغانىكەن.

بىز ھەرەمنىڭ ئىچىدە قاتار ئولتۇرغان ئادەملەر ئارىسىدىن بوش ئورۇننى تېپىپ ئەمدىلا ئولتۇرۇشىمىزغا ھەرەمنىڭ ئىچىدە ئىنتايىن يېقىملىق تەھەججۇد ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بۇ يېقىملىق ئاۋاز ئىمام شەيخ ھەمىد ۋاھابىنىڭ ئاۋازى ئىدى.

«ۋىدالىشش نۇتقى» — دۇنيا تارىخىدىكى تۇنجى «كىشىلىك ھوقۇقى خىتابنامىسى»

مېنىڭ تەلىپىمگە ئاساسەن، تۆنۈگۈن ئادىل قۇربان قەشقەرى مېنى xxx راباتىنىڭ بەشىنچى قەۋىتىدىكى يالغۇز كىشىلىك بىر خانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇ يالغۇز ياتاقتا زېرىكىپ قالمىسۇن دەپ، بۈگۈن ئەتتىگەندىلا مېنى يوقلاپ راباتقا كېلىپتۇ. ئۇ مىسرلىق ئەھمەد ئەمىن يازغان «ئىسلامىيەتنىڭ سۇبھى دەۋرى» دېگەن كىتابنى ماڭا كۆرسىتىش ئۈچۈن ئالغاچ كەپتۇ.[1] پېشىنگە يەنە تۆت سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت بولغاچقا، ئىككىمىز تالاغا چىقماي ياتاقتا سۆھبەتلىشىپ ئولتۇردۇق.

بۈگۈنكى سۆھبىتىمىز ئىسلامىيەت تارىخىغا ئائىت مەسىلىلەر ئۈستىدە بولدى.

ئۇ مېنىڭدىن جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەج - تاۋاب قىلىشىغا دائىر ئەڭ بۇرۇنقى خاتىرىلەر قاچاندىن باشلانغانلىقىنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا بۇ ھەقتىكى ئەڭ دەسلەپكى تارىخى خاتىرىلەر 9 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا جۇڭگونىڭ شىنجاڭ رايونىدا قۇرۇلغان ئۇيغۇر قارا خانىيلار سۇلالىسى ھەققىدىكى تارىخلاردا يېزىلغانلىقىنى سۆزلەپ بەردىم.

---

① ئەھمەد ئەمىننىڭ «ئىسلامىيەتنىڭ سۇبھى دەۋرى» دېگەن كىتابى يېقىندا ئىمىنجان سەيدىن، غۇپۇرجان ئابدۇرېھىملار تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى — ئاپتورنىڭ ئىزاھاتى.

ئۇ ماڭا قولىدىكى «ئىسلامىيەتنىڭ سۇبھى دەۋرى» دېگەن كىتابتىكى «تارىخشۇناسلىق پائالىيەتلىرى» دېگەن بۆلۈمىدىن «ھەدىستىكى تارىخ» دەپ ئاتالغان ماۋزۇ ئاستىدىكى بىر ئابزاسنى ئوقۇپ بەردى.

— ئىسلامىيەت ئېتىقاد بىلەن كىشىلىك تۇرمۇشقا تەڭ ئېتىبار بىلەن قارايدۇ، — دېدى ئۇ بۇ ئابزاسنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، — ئىسلامىيەت رېئال تۇرمۇشتىن چەتنەشكە قارشى تۇرىدۇ. مەسىلەن ـ ئائىلىنى تاشلاپ، تەركى دۇنيا بولۇپ كېتىشكىمۇ قارشى تۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىسلام دۆلەتلىرىدە خرىستىيانلارنىڭكىدەك مۇناستىرلار يوق. بۇددا دىنىدىكىدەك راھىب ـ راھىبەلەر يوق! بۇ سۆزۈمنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسلامىيەت ھەققىدە ئېيتقان ھەدىسلىرى ئارقىلىق ئىسپاتلاش مۇمكىن.

— مەسىلەن؟

— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئىسلام دىنى بەش نەرسە ئۈستىگە قۇرۇلغان. ئۇ بولسا: بىر ئاللادىن باشقا ھېچ خۇدا يوق. مۇھەممەد (ئەلەيھىسسالام) ئاللانىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى، دەپ كەلىمە ـ شاھادەت ئېيتىشتىن، پەرز نامازلارنى ئادا قىلىشتىن، زاكات بېرىشتىن، ھەج قىلىشتىن، رامىزان روزىسىنى تۇتۇشتىن ئىبارەت.»[1] بۇ ھەدىستە مۇسۇلمانلار جەزمەن ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك بولغان مۇنداق ئۈچ چوڭ پرىنسىپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان: بىرسى، چىن ۋە توغرا ئېتىقادنى تۇرغۇزۇش؛ يەنە بىرسى، كىشىلىك مۇناسىۋەتتە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك بولغان مىزانلار؛ ئۈچىنچىسى، ئۆز ـ ئۆزىنى تەربىيىلەش يولى.

ئاللاغا، ئاللانىڭ پەرىشتىلىرىگە، ئاللانىڭ پەيغەمبىرىگە ۋە

---

① «سەھىھۇلبۇخارى جەۋھەرلىرى ۋە قەستەلانى شەرھى». مىللەتلەر نەشرىياتى 1981ـ يىلى 1 ـ نەشرى، 27 ـ بەت.

ئاللا تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان كىتابلارغا ئېتىقاد قىلىش - ئىمان كەلتۈرۈش — ئىسلامىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىشىدىكى ئەڭ ئالدىنقى ۋە ئەڭ ئاداققى شەرتتۇر. ھەر كۈنى ئوقۇلىدىغان بەش ۋاخ، ئون يەتتە رەكئەت پەرز نامازلىرى بىلەن يىلدا بىر قېتىم تۇتۇلىدىغان ئوتتۇز كۈنلۈك رامىزان روزىسى — مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆزۈ - ئۆزىنى تەربىيىلەپ، ھەقىقىي مۇسۇلمان بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىدىكى مۇقەررەر بىسىپ ئۆتىدىغان يولىدۇر؛ زاكات بېرىش — كەمبەغەل، غېرىپ - غۇرۇالار، ناتىۋان- مىسكىنلەرنى قۇتقۇزۇش — ھەر بىر مۇسۇلمان ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەھەتتە ئۆز ئۈستىگە ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان مەجبۇرىيەتتۇر.

دېمەك، ئىسلامىيەتنىڭ پرىنسىپلىرى ئۆزىگە تۇشلۇق مۇئەييەن مەزمۇن ۋە مۇئەييەن شەكىلگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ پىرىنسىپلار تارىختىن بۇيان دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكەت مىزانى بولۇپ كەلدى. بىراق، ئىسلامىيەت ئەقىدىلىرى دوگما ئەمەس، ئۇ ئۆزىگە تۇشلۇق جانلىقلىققا ئىگە. پرىنسىپاللىق بىلەن جانلىقلىق — ئىسلامىيەتنى تارىختىن بۇيان توختىماي ھەرىكەتلەندۈرۈپ ئالغا باستۇرۇپ كەلگەن ئىككى چاقتۇر. پرىنسىپاللىق — ئىسلامىيەت ئەقىدىلىرىنى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە باب كېلىدىغان ھەقىقەتكە ئايلاندۇرغان بولسا، جانلىقلىق ئۇنى ھەر قانداق ماكانغا ۋە ھەر قانداق زامانغا ماسلىشالايدىغان ھاياتىي كۈچكە ئېرىشتۈردى.

— شۇنداق، ھازىر دۇنيادا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىۋاتقانلارنىڭ سانى يىلدىن - يىلغا ئېشىۋاتقانلىقى بۇنىڭ ياخشى دەلىلىدۇر، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ.

— ھەج پەرزىنى ئىسالغا ئالىدىغان بولساق، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئىسلام شەرىئىتىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ھەجنىڭ پەرز بولۇشى ئۈچۈن مۇناسىپ شەرت -

شارائىت هازىرلانغان بولۇشى كېرەك. يەنى، شەرت - شارائىت يار بەرگەن ئەھۋال ئاستىدىلا ئاندىن مۇسۇلمانلار ئۆمرىدە بىر قېتىم مەككىگە بېرىپ ھەج قىلسا، ئاندىن ھەج پەرزىنى ئادا قىلغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردە مۇنداق بەش تۈرلۈك ئالدىنقى شەرت بار. ئۇلار: بىرىنچىدىن، ھەج قىلغۇچى جەزمەن ياش - قۇرامىغا يەتكەن بولۇشى؛ ئىككىنچىدىن، ساغلام بولغان بولۇشى؛ ئۈچىنچىدىن، ئايال كىشى بولسا جەزمەن ئۆزىنىڭ ئېرى ياكى قانداش تۇغقىنىنىڭ ھامىيلىقىدا بولغان بولۇشى؛ تۆتىنچىدىن، يول راۋان بولغان بولۇشى؛ بەشىنچىدىن، ئىقتىسادى ئەھۋالى يار بەرگەن بولۇشى كېرەك. بۇ بەش ئالدىنقى شەرتتىن بىرەرى ھازىرلانمىسا، ئۇنداق ئادەمگە ھەج پەرز بولمايدۇ. دېمەك، بۇ شەرتلەردىن بىز شۇنى بىلدۇقكى، ئىسلامىيەتتىكى ھەج قىلىش پەرزىنىڭ پرىنسىپاللىقى بىلەن جانلىقلىقى ئۆز - ئارا ماسلاشقان بولۇپ، بىر - بىرىنى ئۆز - ئارا تولۇقلايدۇ، بىر - بىرىنى ئۆز ئارا شەرت قىلىدۇ. ھەمدە بۇ شەرتلەردە ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئەملىي ئەھۋالىمۇ تولۇق نەزەرگە ئېلىنغان.

— ھەج قىلىش - ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئارزۇ - ئارمىنى ھېسابلىنىدۇ، — دېدىم مەنمۇ ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇمچە قىلىپ، — بىراق، ھەممىلا مۇسۇلماننىڭ بۇنداق ئارزۇ - ئارمىنىنىڭ ئىشقا ئاشالىشى مۇمكىن ئەمەس!

— شۇنداق، — دېدى ئۇ مېنىڭ بۇ سۆزۈمنى ماقۇللاپ، — مەككە بىلەن مەدىنە — دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئۇلۇغ، شانلىق، مۇقەددەس تاۋابگاھى. مەدىنىدە ئىسلامىيەتنىڭ ئاساسچىسى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك قەبرىسى جايلاشقان مەسچىدى نەبەۋى بار؛ مەككىدە مۇقەددەس كەئبە — مەسچىدى ھەرەم (بەيتۇللا) بار. «قۇرئان كەرىم» دە: «ھەقىقەتەن ئىنسانلارغا (ئىبادەت ئۈچۈن) تۇنجى سېلىنغان ئۆي

(بەيتۇللا) مەككىدۇر، مۇبارەكتۇر، جاھان ئەھلىگە ھىدايەتتۇر.»[1] «قادىر بولالىغان كىشىلەرنىڭ ئاللا ئۈچۈن كەئبى زىيارەت قىلىشى ئۈلارغا پەرز قىلىندى.»[2] دېگەن ئايەت نازىل بولغان. شۇڭا، «قۇرئان كەرىم» دە ئېيتىلغان «قادىر بولالىغان» دېگەن شەرتنى ھەممىلا مۇسۇلمان ھازىرلاپ كېتەلمەيدۇ. مانا بۇ ئىسلامىيەتتىكى جانلىقلىقنىڭ ئەڭ ئاددى ئىسپاتىدۇر.

ھەجنىڭ قانداق پەرز بولغانلىقى ئۈستىدە توختالغاندا، ئۇ مۇنداق دېدى:

— ئىسلامىيەت تارىخچىلىرىنىڭ دەلىللىشىدىن قارىغاندا، ھىجرىيە 10 - يىلى زۇلقەئىدە ئېيىنىڭ 25 - كۈنى (مىلادى 632 - يىلى 2 - ئاينىڭ 23 - كۈنى)، مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىدىكى كەئبىنى ھەج تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن 100 مىڭ مۇسۇلماننى باشلاپ مەدىنىدىن يولغا چىققانىكەن. ئۇلار زۇلھەججە ئېيىنىڭ 8 - كۈنى (مىلادى 632 - يىلى 3 - ئاينىڭ 7 - كۈنى) مەككىنىڭ قېشىدىكى مىناغا كېلىپ چۈشكەن. ئەتىسى ئەرافات تېغىغا چىققان.

ھىجرىيە 10 - يىلى زۇلھەججىنىڭ 9 - كۈنى (مىلادى 632 - يىلى 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى)، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەرەفاتتا ئۆزىنىڭ مەشھۇر «ۋىدالىشىش نۇتقى»نى ئېلان قىلغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىدى: «ئىنسانلار تاغاقنىڭ چىشىدەك باب - باراۋەر.» «ئى خالايىق! سىلەرنىڭ رەببىڭلەر بىر، ئاتاڭلار بىر، ھەممىڭلار بىر ئادەم ئاتا، بىر ھاۋا ئانىدىن ئاپىرىدە بولغان. ئۆز ئارا تونۇشۇپ، دوست - ئىتتىپاق ئۆتۈش ئۈچۈن سىلەرنى نۇرغۇن ۋە ئۇرۇق - قەبىلە قىلغان. سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا كىم ئەڭ تەقۋادار بولسا، شۇ ئادەم ئاللانىڭ نەزەرىدە

---

① ② «قۇرئان كەرىم» 3 - سۈرە: «ئال ئىمران»، 96-، 97- ئايەتلەر.

ئەك ھۆرمەتلىكتۇر. رەببىگلارنىڭ ئالدىدا ئەرەب بولغانلىرىگلار غەيرى ئەرەب بولغانلاردىن ئەۋزەل ئەمەستۇر؛ غەيرى ئەرەب بولغانلارمۇ ئەرەپ بولغانلاردىن ئەۋزەل ئەمەستۇر؛ قارا تەنلىك بولغانلارمۇ ئاق تەنلىك بولغانلاردىن ئەۋزەل ئەمەستۇر؛ ئاق تەنلىك بولغانلارمۇ قارا تەنلىك بولغانلاردىن ئەۋزەل ئەمەستۇر!» «ئى خالايىق! تاكى رەببىگلارنىڭ دەرگاھىغا بارغىنىگلارغا قەدەر، بىر - بىرىگلارنىڭ جېنىغا، مېلىغا ۋە شۇنىگدەك نام - شەرىپىگلارغا دەخلى - تەرۇز قىلىش خۇددى مۇشۇ ئاينىڭ، مۇشۇ كۈننىڭ، مۇشۇ جايىنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىغانلىققا ئوخشاش ھارامدۇر!» «ئى خالايىق! مۆمىنلەر بىر - بىرىگە قېرىنداش، قېرىنداشنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن بەرمىگەن مېلى ھېچكىمگە ھالال ئەمەس.» «ئى خالايىق! سىلەر رەببىگلارنىڭ دەرگاھىغا بارىسىلەر، بەلكى، ئۆزۈگلارنىڭ ئىش - ئەمەللىرىگلاردىن ھېسابلاپ بېرىسىلەر!» . . .

ئادىل قۇربان قەشقەرى بۇ چاغدا ناھايىتى ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى:

— مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مىلادى 632 - يىلى 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى مىنادا سۆزلىگەن بۇ مەشھۇر «ۋىدالىشىش نۇتقى» دا ئىنسانلارنىڭ باب - باراۋەر ئىكەنلىكى ۋە مال - مۇلۇكنىڭ دەخلى - تەرۇزسىز ئىكەنلىكىدەك ئاددى ئەمما يۈكسەك بىر ھەقىقەت دۇنيا بويىچە تۇنجى قېتىم ئاددى ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. شۇڭا، بىز ئۇنى دۇنيا تارىخىدىكى تۇنجى «كىشىلىك ھوقۇقى خىتابنامىسى» دەيمىز! . . .

ئۇ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— ھازىر غەربلىكلەر تەرىپىدىن ھەدەپ «تۇنجى كىشىلىك ھوقۇقى خىتابنامىسى» دەپ تەشۋىق قىلىنىۋاتقان فرانسىيە

بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابىنىڭ پروگراممىسى بولغان «كىشىلىك هوقۇقى خىتابنامىسى» (ئەسلىسى: «كىشىلىك هوقۇقى ۋە پۇقرالىق هوقۇقى خىتابنامىسى») 1789 - يىلى فرانسىيە ئاساسىي قانۇن تۈزۈش پارلامېنتى تەرىپىدىن ماقۇللىنىپ ئېلان قىلىنغان. ئۇنىڭدا: «ئەركىنلىك، جۇملىدىن پىكىر قىلىش ئەركىنلىكى ۋە ئىرادە ئەركىنلىكى، مال - مۈلۈك، (جىسمانى) بىخەتەرلىك ۋە زۇلۇمغا قارشىلىق كۆرسىتىش — تەڭرى ئاتا قىلغان، تارتىۋېلىشقا بولمايدىغان كىشىلىك هوقۇقى» ئىكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. بىراق، فرانسىيە پارلامېنتى مىلادى 1789 - يىلى ماقۇللىغان بۇ «كىشىلىك هوقۇقى خىتابنامىسى» ئىسلامىيەتنىڭ داهىسى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام مىلادى 632 - يىلى ئېلان قىلغان «ۋىدالىشىش نۇتقى» دا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «كىشىلىك هوقۇقى خىتابنامىسى» دىن ساقمۇ - ساق 1157 يىل كېيىن ئېلان قىلىنغان!

دېمەك، ئىسلامىيەت بەرپا بولغان تۇنجى كۈنىدىن تارتىپلا دىنى ئېتىقاد بىلەن كىشىلىك هوقۇق - مەجبۇرىيەتلىرىنى ئوخشاشلا مۇھىم ساناپ كەلدى ۋە بۇ خىل روهنى كونكرېت مەزمۇنلار بىلەن ئىزاهلاپ، ئۇنى يۇكسەك پرىنسىپالىققا كۆتۈردى.

— تولىمۇ تەشەككۇر سىزگە هۆرمەتلىك ئۇستاز، — دېدىم مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ، — مېنى ئىسلامىيەت هەققىدىكى نۇرغۇن بىلىمدىن خەۋەردار قىلدىڭىز!

— ئەرزىمەيدۇ، ئەرزىمەيدۇ! — دېدى ئادىل قۇربان قەشقەرىمۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، — يۇقىرىدا ئېيتقانلىرىمدىن پايدىلىنارسىز، هەممىسىنىڭ توغرا بولۇپ كېتىشى ناتايىن.

شۇنىڭ بىلەن ئىككىمىزنىڭ بۇگۇنكى سۆھبىتى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئاخىرلاشتى.

ھەجازدىكى ئاخىرقى كۈنلەر ۋە ئاخىرقى تۈنلەر

تارىخىي خاتىرىلىرىدىن قارىغاندا، «مەككە» سۆزى قەدىمكى بابىلۇن تىلىدا «ئۆي» دېگەن مەنانى بىلدۈرىدىكەن. مىلادى I ئەسىردە ياشىغان قەدىمكى يۇنان جۇغراپىيونى پىتولېمىنىڭ «جۇغراپىيە» دېگەن ئەسىرىدىمۇ مەككە — «ماكېرابا» (Maceraba) دەپ خاتىرىلەنگەنكەن. بۇ — «مۇقەددەس ئۆي» دېگەنلىك بولىدىكەن.

مەككە — ھىجاز ۋادىسىدىكى «ۋادى ئىبراھىم» دەپ ئاتىلىدىغان تاغ جىلغىسىغا جايلاشقان بىر تاغلىق شەھەر ئىكەن. ھازىرقى ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 26 كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدىكەن. شەھەر غەربكە قاراپ داۋاملىق كېڭىيىۋاتىپتۇ. ھازىرقى مەككە شەھرىنىڭ ئاھالىسى 400 مىڭدىن ئېشىپ كېتىپتۇ. ئەگەر سىز مېنىڭدىن مەككە ھەققىدىكى تەسىراتىمنى سورىسىڭىز، مەن سىزگە : «تاغنىڭ ئىچىدىكى شەھەر، شەھەرنىڭ ئىچىدىكى تاغ» دەپ جاۋاب بەرگەن بولاتتىم. مەككىنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلار ھېچنېمە ئۇنمەيدىغان كۆكۈچ رەڭلىق قاقاس تاغ بولۇپ، ھاۋا كېلىماتى ئادەتتە مەدىنىڭكىدىن كۆپ ئىسسىق ئىكەن.

مەككە شەھىرى — كونا مەككە ۋە يېڭى مەككە، دەپ ئايرىلىدىكەن. كونا مەككە «ۋادى ئىبراھىم» دەپ ئاتىلىدىغان بىر قۇرۇق دەريا ئېقىنىنىڭ بويىغا جايلاشقان ئىكەن. ئۇ يەردە

قەدىمكى گۈد نۇسخىسىدا سېلىنغان كونا ئۆي - ئىمارەتلەر ۋە قەسىر سارايلار تا ھازىرغىچە ساقلىنىپ قاپتۇ. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قەدىمكى زامانىدىن قالغان سەررايپ - دۇكانلار جايلاشقان بولۇپ، بۇ يەردىكى كىشىلەر كېيىم - كېچەك، تىل، ئۆرپ - ئادەت قاتارلىق جەھەتلەردە قەدىمكى بەزى ھالەتلەرنى تا ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋېتىپتۇ.

يېڭى مەككە — كونا مەككىنىڭ غەربىدىكى جىددە تەرەپكە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىكى مەسچىدى ھەرەمنىڭ داۋاملىق كېڭەيتىلىشى ئارقىسىدا، نۇرغۇن ئۆي - ئىمارەتلەر چېقىلىپ تاشلىنىپ، ئۇزلۇكسىز رەتلىنىش ئارقىلىق شەھەرنى توغرىسىغا ۋە ئۇزۇنىسىغا كېسىپ ئۆتىدىغان كەڭ كوچىلار بارلىققا كېلىپتۇ. چاسا يول ئېغىزلىرىغا غايەت زور تېپتىكى فونتان - كۆلچەكلەر ياسىلىپتۇ. يول ياقىسىدا ئاسمانپەلەك ئىمارەتلەر قەد كۆتۈرۈپتۇ. قاتار - قاتار تىكىلگەن ئىسسىق بەلباغ دەرەخلىرى يىلبويى كۆكىرىپ تۇرىدىكەن. كەچ كىرگەندە، رەڭگا - رەڭ چىراغلار چاقناپ، مەككە شەھىرىنى خۇددى كۈندۈزىدەك يوپيورۇق قىلىۋېتىدىكەن. شۇڭا، مەككىنىڭ «كېچە بولماس شەھەر» دەپمۇ نامى بار ئىكەن.

ئادىل قۇربان قەشقەرنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، سەئۇدى ھۆكۈمىتى 1957 - يىلى 500 مىليون رىيال ئاجرىتىپ مەسچىدى ھەرەمنى تۇنجى قېتىم كېڭەيتىپ ياساپ چىققاندىن كېيىن، 60- يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا يەنە 250 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئاجرىتىپ، مەسچىدى ھەرەمنى يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىپ ياساپ چىقىپتۇ. 1988 - يىلى، سەئۇدى ھۆكۈمىتى مەسچىدى ھەرەمنى ئۇچىنچى قېتىم كېڭەيتىپ ياساشقا باشلاپ، 1993 - يىلىغا كەلگەندە، بۇ قۇرۇلۇشنى تاماملاپتۇ.

سەئۇدى ھۆكۈمىتى مەككە شەھىرىنىڭ زامانىۋى شەھەر قىلىپ قۇرۇپ چىقىشى ئۇچۇن 1976 - يىلىدىن 1979 -

يىلىغچە بولغان ئارىلىقتا ئىككى مىليارد 450 مىليون رىيال پۇل ئاجرىتىپ، ۋېرىتالىيوت ئايرودرومى، مەككە ـ ئەرەفات ـ مىنا يۇقىرى سۈرئەتلىك تاش يول توري، سەفا ـ مەرۋە تېغى ئوتتۇرىسىدىكى سەئىيەكارىدورى قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنىڭ ۋە مەسچىدى ھەرەمنىڭ تۆت ئەتراپىدا مېھمانخانا، سودا سارايلىرى، دوختۇرخانا، جىددى تىببىي ياردەم پونكىتلىرى قاتارلىق شەھەر مۇلازىمەت مۇئەسسەسىلىرىنى كۆپەيتىپ قۇرۇپ چىقىپتۇ. ھەر يىلى رامىزان مەزگىلىدە زوھۇرلۇق ۋە ئىپتارلىق ۋاقتىنى توغرا، دەل مەلۇم قىلىش ئۈچۈن، يەنە مەككە ئەتراپىدا زامانىۋى ئۇسكۇنىلىرى تولۇق بولغان رەسەتخانىدىن بىرنى قۇرۇپ چىقىپتۇ. مەككىدە يەنە سەھىۋل ئىنىستىتۇتى، مەككە ئىسلامىيەت ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق كۆپلىگەن ئالىي ـ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەر بار ئىكەن. رابىتول ئىسلام قاتارلىق خەلقئارا ئىسلام دىنى تەشكىلاتلىرىمۇ مەككىدە تۇرۇشلۇق ئىكەن.

مەككە شەھىرىنىڭ شەرىق تەرىپىگە 20 كىلومېتىر كېلىدىغان يەرگە جايلاشقان ئەرەفات بىلەن مىنا ھاجىلارنىڭ زۇلھەججىنىڭ 10ـ، 11ـ، 11 ـ كۈنلىرى ئۈچ كۈن تۇرۇپ، چوڭ شەيتان — «جەمرەتۇلئەقەبە»، ئوتتۇرا شەيتان — «جەمرەتۇلۇسۋا» ۋە كىچىك شەيتان — «جەمرە تۇسىۋغرا» غا تاش ئاتىدىغان مۇقەددەس جايلاردۇر؛ ئەرەفاتتىكى «جەبەل رەھمەت» جىلغىسىدا بىرلا ۋاقىتتا 500 مىڭ ئادەم بىللە ناماز ئوقۇيالايدىغان مەشھۇر چوڭ مەسچىد — «مەسچىدى نەمىرە» بار ئىكەن؛ مەككە شەھىرىنىڭ شىمالىغا بەش كىلومېتىر كېلىدىغان تاغدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تۇنجى قېتىم ۋەھىي كەلگەن جاي — ھىرا غارى بار ئىكەن؛ مەككە شەھىرىنىڭ جەنۇبىغا تەخمىنەن ئالتە كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا ئەينى چاغدا مەككە قۇرەيشلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشىغا قاتتىق كۈلپەتلەرنى سالغاندا، مەككىدىن چىقىپ مەدىنىگە ھىجرەت

قىلىپ ماڭغان چاغدىكى يوشۇرۇنغان غار — سەۋر غارى بار ئىكەن؛ مۇز دەلىپە — مەككە شەھىرىدىن تەخمىنەن 12 كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان بىر جاينىڭ نامى بولۇپ، ئەرەفاتقا چىققان ھاجىلار بۇ يەردە بىر كېچە تۇنەيدىكەن.

مەككىنى مەدىنىگە سىلىشتۇرغاندا، بۇ شەھەردە قىستاڭچىلىق ۋە قاتناش تىقىنچىلىقى ناھايىتى ئىغىر ئىكەن ھەمدە شەھەر مۇھىتى مەدىنىدەك ئانچە رەتلىك، پاكىزە ئەمەس ئىكەن. بۇ بەلكىم مەككىدە ئادەم ۋە ماشىنا مەدىنىدىن كۆپ بولغانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولسا كېرەك.

رامىزان كۈنلىرى ئاخىرلىشىپ، روزى ھېيتمۇ يېقىنلىشىپ قالدى. مەن تۇرۇۋاتقان رابائتا ۋەتەندىن ھەرەمگە ھەج قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئىككى - ئۈچيۈزدەك ھاجىممۇ بىللە تۇرۇۋاتقانىدى. ئاخىلسام، مۇشۇ مەزگىلدە، باشقا رابائتلاردا تۇرۇۋاتقان ۋەتەنداش ھاجىلارنىڭ سانى بۇ يەردىكىدىنمۇ كۆپ ئىكەن.

رابائتىكىلەر چوڭ ھەجنى تۇگىتىپ كېتىش ئۈچۈن، رامىزاندىن كېيىن تۇرىدىغان ئۆي ئىزدەپ تەرەپ - تەرەپكە چېپىشىپ يۈرۈشمەكتە. سەئۇدى ھۆكۈمىتى ھەر قايسى رابائتلارغا رامىزاندىن كېيىن ھاجىلارنى يولغا سېلىش ھەققىدە ئۇختۇرۇش چۈشۈرگەن. رابائتلارمۇ ئېلان چىقىرىشىپ، رامىزاندىن كېيىن رابائتنى تاقايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇشقانىدى. مېنىڭمۇ مەككە - مەدىنىدىكى زىيارىتىم ئاخىرلىشىپ، ھىجازدا تۇرىدىغان كۈنلىرىم ۋە تۇنلىرىم ساناقلىق قالغانىدى. ئالدىنقى كۈنى، ئادىل قۇربان قەشقەرى ماڭا: «مۇبادا، خالىسىڭىز سىزگە ھۆكۈمەتتىن مەككىدە داۋاملىق تۇرۇشقا ئىقامەت ئېلىپ بېرىشىم مۇمكىن» دەپ بىشارەتمۇ بەرگەنىدى. بىراق، مەن ئۆمرە ھەجنى تۇگەتكەندىن كېيىن، ۋەتەنگە قايتىشنى ئارزۇ قىلاتتىم.

شۇڭا، مەن ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى چىرايلىق رەت قىلغانىدىم ۋە «ئەل ـ سوندۇس ساياھەت كومپانىيىسى» دىن مېنىڭ قايتىش ئايروپىلان بېلىتىمنى ئۇقۇشۇپ كۆرۈشنى ئۇنىڭغا ھاۋالە قىلغانىدىم. شۇڭا، ۋەتەنگە قايتىشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلىشقا چۈشتۇم. . .

بۈگۈن ئەتىگەن سەئۇدى ۋاقتى سائەت 5:00 تە، ئادىل قۇربان قەشقەرى ماڭا: «ئايروپىلان بېلىتىگىزنى ئۇقۇشۇپ قويدۇم. ئۆزبېكىستان ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ 312 ـ قېتىملىق نۆۋەتچى ئايروپىلانى بۈگۈن چۈشتىن كېيىن سەئۇدى ۋاقتى سائەت بىرده تاشكەنتكە قاراپ ئۇچىدىكەن. ئۇلار سىزنى شۇ ئايروپىلانغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويساق، دەيدۇ. سىزچە قانداق؟» دەپ تېلېفون بەردى. مەن دەرھال ماقۇل بولدۇم. ئۇھ، نەچچە كۈندىن بېرى دەككە ـ دۈككە بولۇپ تۇرۇۋاتقان كۆڭلۈم مانا ئەمدى ئورنىغا چۈشتى.

سەئۇدى ۋاقتى ئەتتىگەن سائەت 8:00 دە ئادىل قۇربان قەشقەرى ئۆزىنىڭ ئابدۇللا، ئۆمەر دېگەن ئىككى ئوغلىنى ئېلىپ مېنىڭ بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن رابانقا كېلىپتۇ. بىز قۇچاقلىشىپ خوشلاشتۇق.

مەككە بىلەن جىددەنىڭ ئارىلىقى قىرىق كىلومېتىر كېلىدىكەن. «ئەل ـ سوندۇس ساياھەت كومپانىيىسى»نىڭ خادىملىرى مېنى تاكسى بىلەن جىددەگە يولغا سالدى. بىز يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولدا يېگىرمە مىنۇتتىلا ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىغا يېتىپ كەلدۇق.

مەن «ئەل ـ سوندۇس» نىڭ ئايروپورتتا تۇرۇشلۇق ۋەكىلىنى ئىزدەپ تاپقىچە يېرىم سائەتتەك گاڭگىراپ يۈردۈم. «نادان باشنىڭ دەردىنى پۈت تارتىدۇ!» دېگەندەك، تىل

بىلمىگەنلىكىڭ كاشىلىسى ماڭا قەدەمدە بىر ئۆزىنى مۇشۇنداق كۆرسىتىپ تۇردى. ئاخىر، مەن ئۇلارنى بىر ئىشخانىدىن تېپىپ بېلەتنى قولۇمغا ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن تەلتۆكۈس خاتىرجەم بولدۇم — دە، ئالدى بىلەن ئادىل قۇربان قەشقەرىگە، ئاندىن ۋەتەندىكى ئۆيۈمگە تېلېفون قىلىۋەتتىم. چۈشتىن كېيىن سەئۇدى ۋاقتى سائەت بىردە، مەن ئۆمرە ھەجنى تاماملاپ، ئۆز ۋەتىنىگە قايتقان 380 ئۆزبېك ھاجى بىلەن بىللە ئۆزبېكىستان ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ 312 — قېتىملىق نۆۋەتچى ئايروپىلانغا چىقتىم ۋە بېلەتتىكى كۆرسىتىلگەن نومۇر بويىچە ئايروپىلان دېرىزىسىنىڭ يېنىدىكى ماڭا تېگىشلىك ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇردۇم. بىردەمدىن كېيىن يېشى ئاتمىشلاردىن ئاشقان، چېچى ئاقارغان، كۆزئەينەكلىك بىر ئادەم: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم!» دېگىنىچە يېنىمدىكى بىر بوش ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇردى. مەنمۇ ئۆز نۆۋىتىمدە ئۇنىڭ سالىمىغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇردۇم ۋە ئۆزۈمنىڭ جۇڭگولۇق ئىكەنلىكىمنى، ئۇرۇمچىدە تۇرىدىغانلىقىمنى، ھازىر، ئالما ئاتا ئارقىلىق ۋەتەنگە قايتماقچى بولغانلىقىمنى ئېيتىپ، ئۆزۈمنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇردۇم. ئۇ ئۆزبېكىستاندىكى مەلۇم بىر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ پروفېسسورى، دوكتۇر جەۋدات ئەپەندى دېگەن ئادەم ئىكەن. بىز ئايروپىلاننىڭ ئۇچۇشىنى كۈتۈپ، پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق. ئۇ سومكىسىدىن سلاۋىيان يېزىقىدا بېسىلغان ئۆزبېك تىلىدىكى بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى. مەن كىتابنىڭ مۇقاۋىسىغا بېسىلغان سلاۋىيان يېزىقىدىكى «تارىخىي رەشىدى» دېگەن خەتلەرنى ئوقۇيالمىدىم. . .

سەئۇدى ۋاقتى سائەت 1:30 بولغاندا، بىز ئولتۇرغان 380 كىشىلىك تۆت ماتورلۇق زور تېپىتكى رېئاكتىپ ئايروپىلان دەھشەتلىك گۈلدۇرلەپ، ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىنىڭ

ئۇچۇش يولىدا غىرقىراپ مېڭىپ كەتكەن ۋە بارغانسېرى ئىتتىكلەپ، شىددەتلىك چىرقىرىغان پېتى يەردىن كۆتۈرۈلدى - ده، تاكى 8000 مېتىر ئېگىزلىككە چىققانغا قەدەر تىك ئۆرلەپ، ئاندىن گورزىنتال ئۇچۇشقا باشلىدى. بۇ چاغدا جىددەنىك ئاسمىنى بەكمۇ ئوچۇق ئىدى. ئايروپىلاننىڭ سول قانىتىنىڭ ئاستىدا مەشھۇر قىزىل دېڭىز چايقىلىپ سوزۇلۇپ ياتاتتى. بىز ئولتۇرغان ئايروپىلان سائىتىگە 900 كىلومېتىر تېزلىكتە شەرىقە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى!

خەير خوش، سىرلىق ئەمما يېقىملىق تۇيۇلغان ئەرەب زېمىنى خەير خوش، دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ دىلىنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ تۇرغان مۇقەددەس مەككە - مەدىنە!

شۇنداق قىلىپ مەن ھىجازدىكى مەككۇ ئۇنتۇلغۇسىز ئون تۆت كۈن ۋە ئون تۆت تۇننى بىدار ئۆتكۈزگەن، مېنىڭدە نۇرغۇنلىغان ئاچچىق - چۈچۈك، شېرىن، تاتلىق ئەسلىمىلەرنى قالدۇرغان بۇ سىرلىق زېمىندىن ئايرىلىپ، مېنى ئۆزىگە جەلىتۇل فىردەۋسىتەك تارتىپ قايتىپ كېلىشكە ئۇندەپ تۇرغان ئانا ۋەتىنىم — جۇڭگوغا، ئانا يۇرتۇم چوقۇغا، قېرىنداشلىرىمنىڭ يېنىغا، ئوماق نەۋرە قىزىم چوغلۇقنىڭ قېشىغا قاراپ ئۇچۇپ كەتتىم!

گېزى كەلگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ يەردە ئوقۇرمەنلەرنىڭ سەمىگە شۇنى سېلىپ قويغۇم كەلدىكى، ۋەتىنىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ئۆز خىراجىتى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي - جەنۇبىي ئاسىيا ئارقىلىق كەئبىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن مەككىگە كېلىۋاتقان ئۇيغۇر، خۇيزۇ، قازاق، قىرغىز... ھاجىلارنىڭ سانى يىلدىن يىلغا ئېشىۋېتىپتۇ. مەن مەككىدىكى مەزگىلىمدە ھەر قايسى رايونلاردا تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇر ھاجىلىرىنىڭ سانىنى مىڭدىن ئاشىدۇ، دەپ ئائىلىدىم. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ

هەج تاۋاپچىلار (سايامەتچىلەرمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) چوڭ قوشۇننىڭ ئاساسىي ئېقىمى ساغلام، دەپ ئېيتىشقا بولىدىكەن. شۇڭا، ئۇلار خەلقئارا جامائەتچىلىكىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا نائىل بولۇۋاتىپتۇ. بىراق، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ بولمىغۇر، نامۇۋاپىق، قىلمىسىزلىقلىرى خەلقئارادا شۇ دۆلەت ياكى شۇ رايوننىڭ مەدەنىيەت ئۆلچىمى ۋە مەدەنىيەت كەيپىياتىغا يامان تەسىر بەرگەنلىكىنى ئاڭلىدىم ۋە ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ھەمدە ۋەتىنىمىز جۇڭگونى بىلىدىغان ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى ۋە ھازىرقى ئەھۋالىنى چۈشىنىدىغان چەت ئەللىك بەزى كىشىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى بەزى مۇلاھىزىلىرىنىمۇ ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم. «ئۇيغۇرلارنىڭ زامانىۋىلىشىش تەرەققىياتى ماددى مەدەنىيەتكىلا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالماستىن، بەلكى مەنىۋى مەدەنىيەتكىمۇ ئېھتىياجلىق، — دەيدۇ ئۇلار، — بەلكى ئورتاق رىئايە قىلىدىغان جامائەت ئەخلاقىغىمۇ ئېھتىياجلىق. چۈنكى، ماددى جەھەتتىكى ئېھتىياجنىلا قوغلىشىپ، نۇقتىئىنەزەر، مەدەنىيەت جەھەتتە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلالمىغان مىللەت يەنىلا قالاق ھېسابلىنىدۇ!»

مەن ئۆزۈمنىڭ بۇ قېتىمقى چەت ئەلدىكى سایاھەت ئەمەلىيىتىم ئارقىلىق، چەت ئەللىك دوستلارنىڭ چەت ئەلگە چىقىۋاتقان ئۇيغۇرلار ئۈستىدە بەرگەن تەنقىدلىرىنىڭ تولىمۇ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. ئۇلار تەنقىد قىلغان ئىشلار تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا مەركەزلەشكەن:

1. تازىلىققا ئەھمىيەت بەرمەسلىك. بۇ شەخسى تازىلىق بىلەن مۇھىت تازىلىقىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن. مەن ئالما ئاتا ۋە مەككىدە بولۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئۇچىسىغا ئۇزۇندىن بېرى يۇيۇلماي كىرلىشىپ، قاسماق بېسىپ كەتكەن كىيىملەرنى كىيىپ يۈرۈشكەن بەزى ئۇيغۇرلارنى

ئۇچراتتىم. راباتتا تۇرۇۋاتقان بەزى ئۇيغۇرلار شۇنچىلىك دەرىجىدە ئەبگالىشىپ كەتكەنكى، ئۇلارنىڭ ياتقان يېرىگە كىرىدىغان بولسا، ئادەم ياتىدىغان ياتاققا ئەمەس، بەلكى مال ئېغىلىغا كىرىپ قالغاندەك بولۇپ قالىدىكەن. راباتنىڭ كارىدورلىرىدا مېۋە شۆپۈكلىرىنى، تاماق قالدۇقلىرىنى تاشلايدىغان ئەخلەت ساندۇقلىرى بولسىمۇ، ئەمما بەزى ئۇيغۇرلار ئىككى قەدەم ئارتۇق مېڭىشنى ئېغىر كۆرۈپ، ئەخلەتلەرنى ئىشىك ئالدىغىلا تاشلاپ قويۇپ كارى بولمايدىكەن. مەككىنىڭ ھاۋاسى ئىسسىق بولغاچقا، بۇ ئەخلەتلەر ئۇزاققا بارمايلا چىرىپ، سېسىق پۇراق چىقىرىشقا باشلايدىكەن. مەككىنىڭ قاتتىق ئىسسىقىدا ئادەم داۋاملىق تەرلەپ تۇرغانلىقتىن، ھەر كۈنى بىر قېتىم چوقۇم يۇيۇنمىسا، زادى بولمايدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تاھارەتخانىدا كېچە - كۈندۈز ئىسسىق سۇ تەييار تۇرسىمۇ، ئەمما، بەزى ئۇيغۇرلارنىڭ «تولا يۇيۇنساق، سوغىمىز ئېشىپ كېتىدىكەن!» دېيىشىپ، بويىنى سۇغا سېلىشقا ئېرىنىپ، پەقەت پۇت - يولىنى يۇيۇپ، تاھارەت ئالغانغا ھېساب قىلىشىپ يۇرگەنلىكىنى كۆردۈم. ئۇلار قېشىغا كېلىپ قالغان ئادەمگە خۇددى تاپقا ئوخشاش ئاچچىق بەتبۇي پۇراپ، ئادەمنىڭ تۆت كۈنلۈك يەرگە بەدەر قاچقىسى كېلىدىكەن.

2. ئاممىۋى سورۇنلاردا خۇددى ساراڭدەك ۋارقىراپ — جارقىراپ سۆزلەش. مۇبادا، بىر يەردە توپلىشىپ تۇرۇشقان ئادەملەر ئارىسىدا كىم ئالا - تاغىل ۋارقىراپ سۆزلىسە، سىز شۇنى «ئۇيغۇر ئىكەن!» دەپ ھېسابلاۋەرسىڭىز بولىدۇ! مەن ھەرەمنىڭ ئىچىدە بەزى ئۇيغۇرلارنىڭ خۇددى مەكتىنىڭ جاڭگىلىدا ئېشىكىنى يۇتتۇرۇپ قويغان ئوتۇنچىدەك ۋارقىرىشىپ يۇرۇشكەنلىكىنى كۆردۈم. مەككىنىڭ كوچىلىرىدىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكى خۇددى قەشقەر ھېيتگاھىدىن قېلىشمايدۇ. بىراق، ھېيتگاھىدىكىدەك «ھەممە ئادەم تەڭ قاينىغان، ھەممە

قۇشلار تەك سايرىغان» ۋاژ - ۋاژ ھالەت بۇ يەردە يوق ئىكەن! بۇ يەردە كوچىدا ھاڭۋېقىپ يۈرگەن بىرەرسىنى ئاگاھلاندۇرۇش يۈزىسىدىن ناگاندا ئاڭلىنىپ قالىدىغان ماشىنا سىگنالىدىن باشقا ئاۋازنى ئاساسەن ئاڭلىغىلى بولمايدىكەن. ئەمما، ھەم تىجارەت ھەم زىيارەت ئۈچۈن ھەرەمگە كەلگەن بەزى - «چاھار بازارچى» ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز مېلىنى ۋاقىراپ - جارقىراپ ماختاۋاتقانلىقىنى بولسا، قويۇق - قويۇق ئاڭلاش مۇمكىن.

3. بەزى ئۇيغۇرلاردا تەرتىپ - ئىنتىزام ئۇقۇمى ئاساسەن يوق. بۇ خىل ھالەت ۋوگزال - بېكەتلەردە، ئايروپورتلاردا بەك روشەن ئىپادىلىنىدۇ. ئالما ئاتا خەلقئارا ئايروپورتىدا ئايروپىلانغا چىقىدىغاندا ۋە جىددە ئابدۇلئەزىز خەلقئارا ئايروپورتىدا ئايروپىلاندىن چۈشىدىغاندا، كۆز ئالدىمىزدا يۈز بەرگەن بەزى ئىشلارنى كۆرۈپ بەك ھەيران قالغانىدىم.

مەن ئالما ئاتا خەلقئارا ئايروپورتىدا ئايروپىلانغا چىقىش رەسمىيىتىمنى ئۆتەش ئۈچۈن ئۆچىرەتتە تۇرغاندا، يۈك - تاق چىڭلىتىدىغان ئېغىزدا ئىككى قەشقەرلىك ئۇيغۇرنىڭ بىر - بىرىگە زادى يول بەرمەي مۇشتلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم.

ئالما ئاتا ئايروپورتىدا بەلگىلىمە بويىچە بىللە ماڭغان ھەر بەش ئادەم ئۆزلىرى ئېلىپ ماڭغان يۈك - تاقلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ جىڭلاتسا بولىدىكەن. ئۇرۇمچىدىن چىققان بەش ئۇيغۇر ئۆزلىرىنىڭ يۈك - تاقلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ جىڭلىتىۋېدى، ئومۇمىي ئېغىرلىقى ئۆلچەمدىن 20 كىلوگرام ئارتۇق چىقتى. ئۇنىڭغىچىلىك ھېلىقىلارنىڭ يۈكى ئۇزۇنتۇش تاسمىسى بىلەن ئېلىپ كېتىلدى. تەكشۈرگۈچى ئۇلارغا ئارتۇق چىققان يۈكنىڭ ھەر بىر كىلوگرامى ئۈچۈن بەش ئامېرىكا دوللىرىدىن جەمئىي 100 ئامېرىكا دوللىرى تۆلەشنى ئېيتىۋېدى، يۈكنىڭ ئېگىلىرى بىر - بىرى بىلەن زادى كېلىشەلمىدى. ئاخىر

ئايروپىلانغا بېسىپ بولۇنغان يۈكلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۇلارنىڭ يۈكىنى تېپىپ قايتۇرۇپ كېلىپ بىر - بىرلەپ باشقىدىن جىڭلاشقا توغرا كەلدى. نەتىجىدە ھەر بىر ئادەم يەنىلا بەش ئامېرىكا دوللىرىدىن ھەق تۆلەشكە مەجبۇر بولدى. ئۇلارنىڭ كاشىلىسىدىن تاشكەنتكە ئۇچىدىغان ئايروپىلان ساقمۇ ساق بىر سائەت كېچىكتى. ئايروپىلانغا چىققاندىن كېيىن، ئۇلار بېلەتتىكى نومېر بويىچە ئۆز ئورنىغا ئولتۇرماستىن، ئالدىدىكى ۋە دېرىزە يېنىدىكى ئورۇننى تالىشىپ، بىر - بىرىنى تىللىشىپ ياقا سىقىشتى. كىشىلەر تۆۋە، دېيىشكىنىچە ياقىلىرىنى تۇتۇشتى. بۇ ئىشنى كۆرۈپ، مەن ئۇيانقىنىمدىن ئورۇندۇقنىڭ ئاستىغا كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ كەتتىم.

ئى ئۇيغۇرلار، ۋەتەندىغۇ شۇنچىۋىلا كەڭ زېمىنغا پېتىشماستىن ئورۇن - مەرتىۋە تالىشىمىز، ھەتتا ئاق تاغلىق، قارا تاغلىق بولۇشۇپ، ئۆزىمىزنى قەدىرلىمەيمىز. ھالا چەت ئەللەردىمۇ بىر - بىرىمىز بىلەن ئىتتەك تالىشىپ، ئۆزگىلەرگە ئۆزىمىزنى خار - زار ئەيلەپ يۈرۈشسەك، ھەتتا، ئاللانىڭ مۇبارەك ئۆيى بولمىش مۇقەددەس كەئبىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن ھەرەمگە كېتىۋېتىپمۇ، يەنە بىر - بىرىمىزگە يول قويۇشماي يۈرۈشسەك، ئەمدى نەگىمۇ پېتىشارمىز - ھە؟!

4. جامائەت سورۇنلىرىنىڭ ئەخلاقىغا رىئايە قىلماسلىق.

ئاممىۋى سورۇنلاردا، باشقىلارنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ بارغاندا، باشقىلارنىڭ خالاش - خالىماسلىقى بىلەن قىلچىمۇ كارى بولماستىن، ئاچچىق ئىسىنى پۈرقىرىتىپ تۇرۇپ سېسىق تاماكا چېكىش - ئۇيغۇرلاردا زادى تۇزەلمەي كېلىۋاتقان ئەڭ بولمىغۇر قىلىقلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. بىراق، چەت ئەلگە چىققان بۇ ئۇيغۇرلار ئاشۇنداق بولمىغۇر قىلىقلىرىنى ۋەتەنده تاشلاپ قويسىغۇ بىر نورى. ئەمما، ئۇنىمۇ چەت ئەلگە ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ چىقىشقان! ئايروپىلان بۆلمىسىدە تاماكا چېكىشكە

قەتئي رۇخسەت قىلىنمايدۇ. بىراق، بەزى «نوچى» ئۇيغۇرلارنىڭ ئايروپىلان خادىملىرىنىڭ قايتا - قايتا ئاگاھلاندۇرۇشىغا قىلچىمۇ پىسەنت قىلماي، سېپىق ئىسىنى پۈرقىرىتىپ تاماكىسىنى بەھۇزۇر چېكىپ ئولتۇرغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئۇلار زادى كىمنى كۆزگە ئىلمايدىغاندۇ؟ ئاخىر، ئۇنداقلارنى «ئۆزىنى ئايار» دەپ، «ھازىر رامىزان مەزگىلى جۇمۇ!» دەپ ئاگاھلاندۇرۇشۇمغا توغرا كەلدى.

5. ھورۇنلۇق، قاششاڭلىق قىلىش. مەككىدىكى چاغلىرىمدا، بىر كۈنى مەن كەئبىنى تاۋاپ قىلىپ بولۇپ، رابائتقا قايتسام، چوڭ كوچىنىڭ ياقىسىدا خۇددى قاپقا[1] ھاشىرىدىن قايتىپ شەھەرگە كىرگەن ھاشارچىلاردەك تۈكلۈك مەيدىلىرىنى ئېچىپ قويۇشۇپ، دەم ئېلىپ ئولتۇرۇشقان بىر توپ ئۇيغۇرنى كۆردۈم. سورىسام، ئۇلار xxx دېگەن رابائتقا چۈشكەن ھاجىلار ئىكەن. بىز سۆزلىشىپ تۇراتتۇق، قاتناش ساقچىسى كېلىپ، ئۇلارنى ئولتۇرغان يېرىدىن قوپۇرۇۋەتتى.

مەن مەككىدە بەزىلەرنىڭ: «قەيەردە ئادەم توپلىشىۋالغان بولسا، ئۇلارنى يا قەشقەرلىك ھاجىلار، ياكى بولمىسا، خوتەنلىك ھاجىلار، ھېچ بولمىغاندا، ئاقسۇلۇق ھاجىلار دېسە، زادى خاتالاشمايدۇ!» دېگىنىنىڭ ئاڭلاپ قالدىم.

6. ئۇيالماسلىق. ھەدىسته: «ھايا - ئىماننىڭ جۇملىسىدىن!» دېيىلگەن. ھەر قانداق بىر سورۇننىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق قائىدە - مىزانى بولغان بولىدۇ. يۇرۇش - تۇرۇش، ئۇخلاش - قوپۇشنىكىمۇ ئۆز ئالدىغا مىزانى بولىدۇ. خۇددى كاستيوم - بۇرۇلكا، شىبلىت كىيىپ قوش ھەيدىسە بولمىغىنىدەك، كالتە ئىشتان، كالتە كۆينەك بىلەن كوچىغا چىقىشقىمۇ بولمايدۇ!

---

① قاپقا — قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىي - شىمالىدىكى بىر تاغ. ھاشىرى بىلەن داڭلىق.

مەن تۇرۇۋاتقان راباتنىڭ ھەممىلا خانىلىرىدا سوغۇق ھاۋا چىقىرىپ تۇرىدىغان كومپېرېستور بولمىغانلىقتىن، بەزى كۈنلىرى ئۆينىڭ ئىچى تونۇردەك قىزىپ كېتىدىكەن. مەككىنىڭ كېچىلىك ھاۋاسى سالقىن بولغاچقا، راباتتىكى ھاجىلار كالتە ئىشتان، كالتە كۆينەك بىلەنلا كوچىغا چىقىشۋېلىپ، كوچىدا ئۇياق - بۇ ياقتا ئۆتۈشۈپ تۇرۇشقان ناتونۇش ئادەملەردىن قىلچىمۇ ئۇيالماستىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقىنىنى كۆردۈم.

7. ئاچ كۆزلۈك، چۆللۈك قىلىش. رامىزان مەزگىلىدە مەككە - مەدىنىدە ئېپتارلىق ھەقسىز تەمىنلىنىدىكەن. ئېپتارلىق داستىخىنىدا تەملىك پىشۇرۇلغان دوخۇپكا چۆجىسى، سۇپەتلىك يېڭى قېتىق، ئالمىي دەرىجىلىك خورما قېقى، ھەر خىل مېۋە شەربەتلىرى، ئەرەبچە بولكا قاتارلىق ھەر خىل نازۇ نېمەتلەر مول بولىدىكەن؛ ئەتىگەندىكى زوھۇرلۇققا دەپ، داستىخانغا بىر كىشىلىكتىن تاماق ئارتۇق قويۇلمايدىكەن. ئەمما، قورسىقى تويسىمۇ، كۆزى تويمايدىغان بەزى ئۇيغۇر ھاجىلىرى ئىنساپ - دىيانەتنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئاچ كۆزلۈك، چۆللۈك قىلىشىپ، تاماقنى جىق ئېلىۋالىدىكەن. يەپ بولالماي، ئەتىسى سېپىتىپ، تاشلاشقا مەجبۇر بولىدىكەن. ھەدىسته پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئىسراپ قىلماي ھەم چوڭچىلىق قىلماي يەڭلار، ئىچىڭلار ۋە سەدىقە قىلىڭلار!» دېگەن. جاھان داستىخىنىنىڭ نېمىتى شۇنچىلىك كەڭ ۋە مول ئىكەنلىكى، ئىنسانلار ئىسراپچىلىقتىن، چوڭچىلىقتىن خالىي بولالىسلا، بۇ داستىخاندىكى نازۇ - نېمەتلەر ئۇلارنىڭ خالىغىنىچە يەپ، خالىغىنىچە ئىچىشىگە مەڭگۇ يېتىدۇ.

8. ئۇششۇقلۇق، مۇتەھەملىك قىلىش. ئەرەبلەر سودا قىلىشقاندا ئاساسەن باھا تالاشمايدىكەن. خېرىدار خالىسا، مال ئىگىسى قويغان باھا بويىچە پۇلنى تۆلەپ، مالنى ئېلىپ كېتىۋېرىشىدىكەن. بىراق، سودىغا «ماھىر» بەزى ئۇيغۇرلار بىر

ھەللە[1]نى تالىشىپ، مەككىنى بېشىغا كىيىشتىن يانمايدىكەن. مەن بىر ئۇيغۇرنىڭ ئەرەپ پىركازچىكى بىلەن باھا تالىشىپ مۇتىھەملىك قىلغانلىقى ئۈچۈن، دۇكاندىن قوغلاپ چىقىرىلغانلىقىنى كۆرگەنىدىم.

جۇڭگودىن ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن غەربىي ئاسىياغا ئوقەت قىلىشقا چىقىپ تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى يىلدىن يىلغا كۆپىيىۋاتىپتۇ. ئادىل قۇربان قەشقەرنىڭ دېيىشىچە، ھازىر سەئۇدىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 80 مىڭغا يېتىپتۇ!

چەت ئەللەردە تۇرۇۋاتقان مۇتلەق كۆپ سانلىق ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق دۆلەتنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىغا بويسۇنۇپ، قانۇنلۇق تىجارەت ۋە قانۇنلۇق پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانلىقى ئۈچۈن، چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۇلارغا بولغان ئىنكاسىمۇ ياخشى ئىكەن. بىراق، بەش قول ئوخشاش بولمىغىنىدەك، ۋەتەندە «يۇرتقا پاتمىغان» لار بۇ يەردىمۇ ئوخشاشلا «يۇرتقا پاتماي» يۇرۇۋاتىپتۇ. بۇنداق «يۇرت بۇزۇقلىرى» چەت ئەلدىمۇ بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق، لۇكچەكلىك قىلىشىپ، باشقىلارنى قاقتى - سوقتى قىلىشىپ، ھەتتا مافىيە خاراكتېرىدىكى قارا جەمئىيەتلەرگە ئۇيۇشۇپ، بىر - بىرىنىڭ ئورنىنى كولىشىپ، بىر - بىرىنىڭ پېيىدا يۇرۇشىدىكەن! مەن ئالما ئاتادىكى چېغىمدا، xxx ھاجى ئىسىملىك بىر ۋەتەندېشىم ئۆزىنىڭ چەتئەلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن چىققان «يۇرت بۇزۇقلىرى» تەرىپىدىن گۆرۈگە ئېلىنىپ قاتتىق ئۇرۇلغانلىقىنى، ئاخىر 9000 ئامېرىكا دوللىرىلىق تۆلەم بېرىپ، ئاران قۇتۇلۇپ چىققانلىقىنى ماڭا يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن چىققان بۇنداق «يۇرت بۇزۇقلىرى» چەت ئەللىكلەرنى: «جۇڭگو ھۆكۈمىتى يۇرت بۇزۇقلىرىنىڭ

---

① ھەللە — سەئۇدى پۇل بىرلىكى. بىر رىيالنىڭ يۈزدىن بىرىگە تەڭ.

ھەممىسىنى چەت ئەلگە سۈرگۈن قىلغانمۇ ـ قانداق؟» دېگەن تۈيغۇغا كەلتۈرۈپ قويۇپتۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ نەزەرىدە بىز ئۇيغۇرلار «شۇنچىلىكقۇ» دېگەن ئاتاقتا ئېرىشىپتۇق!

يۇقىرىدا مەن مىسالغا ئېلىپ ئۆتكەن ئىشلار گەرچە ناھايىتى ئاز ساندىكى ئۇيغۇرلاردا سادىر بولۇۋاتقان «ئەرزىمەس كىچىك ئىشلار» بولسىمۇ، ئەمما، «كۆلنىڭ سۈيىنى بۇلغىغان ئۆردەكنىڭ كۆتى» دېگەندەك، بۇنداق «ئەرزىمەس كىچىك ئىشلار» پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ خەلقئارادىكى ئوبرازىغا ئېغىر نۇقسان يەتكۈزۈۋېتىپتۇ! شۇڭا، مەن بۇ ئىشلار گەرچە «ئەرزىمەس كىچىك ئىشلار» بولسىمۇ، ئەمما ئۇنى قىلچىمۇ كۆپتۈرۈۋەتمەي ۋە قىلچىمۇ يوشۇرماي ئەينەن ئوتتۇرىغا قويدۇم. «دېمىسەم دەرت بولىدىكەن، دېسەم گەپ بولىدىكەن!» بىراق، ماڭا نېمە ئامال؟!

ترانزىت زالىدا ئۆتكەن بىر كېچە

بىز ئولتۇرغان رىئاكتىپ ئايروپىلان شەرققە قاراپ ئۇچۇپ ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇيغۇرلار «شور دەريا» دەپ ئاتايدىغان پايانسىز پارس قولتۇقىنىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتتى ۋە ئىران ـ ئوتتۇرا ئاسىيا ئېگىزلىكىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىغا كەلگەندە قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. ئايروپىلان بۆلمىسىنىڭ ئىچىدە ئايروپىلان ماتورىنىڭ بىر خىل يېقىمسىز گۈلدۈرلىگەن ئاۋازىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. ۋاقىت زېرىكىشلىك ئىچىدە تولىمۇ ئاستا ئۆتمەكتە. يېنىمدىكى ئورۇندا ئولتۇرغان جەۋدات ئەپەندى قولىدىكى سىلاۋىيان يېزىقىدا بېسىلغان ئۆزبېكچە «تارىخىي رەشىدى» نى ئوقۇۋېرىپ زېرىككەن بولسا كېرەك، كىتابنى ئاستا يېپىپ قويدى ۋە ماڭا بىر قاراپ قويۇپ، سۆكۈتتە ئولتۇردى.

— ئاڭلىسام، دۆلىتىڭلاردا مىر ئەلىشىر نەۋائىي تەۋەللۇتىنىڭ بەشيۈز ئاتمىش يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن كاتتا يىغىن ئېچىلىپتۇ. ئابدۇۋەلى ئەپەندى بۇ ئىشتىن خەۋىرىڭىز بارمۇ؟ — دەپ ئۇ ئارىمىزدىكى سۆكۈتنى ئاخىرى بۇزدى.

— ۋەتەندىكى چېغىمدا، شۇنداق بىر يىغىن ئېچىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا جاۋابەن، — بىراق، مەن ۋەتەندىن ئايرىلىپ چەت ئەلگە چىققىلى ساق بىر

ئاي بولۇپ قالدى. بۇ يىغىن ھەققىدە بىر خەۋەر ئاڭلىغىنىم يوق. جەۋدات ئەپەندى، سىز ماڭا ئېيتىپ بېرەلەمسىز، بۇ يىغىن قاچان ئېچىلىپتۇ؟

— يىغىن 7 ـ دېكابىردىن 9 ـ دېكابىرغىچە خىتاينىڭ پايتەختى پېكىندە ئېچىلىپتۇ، — دەپ جاۋاپ بەردى ئۇ ماڭا.

— ھوي، شۇنداق بولۇپتىمۇ، ئۇنداق بولسا بەك ياخشى بولۇپتۇ، — دېدىم مەن خۇشاللىقىمنى يوشۇرالماستىنلا، — بۇ يىغىنغا ئىشتىراك قىلىش ئۈچۈن ئۆزبېكىستاندىنمۇ ئالىملار كەلگەندۇ؟

— بىزدىن ئالىملارنىڭ بارغان ـ بارمىغانلىقىنى ئاڭلىمىدىم، — دېدى ئۇ خالا ـ خالىماي سۆزلەپ تۇرۇپ، — بىراق، مۇشۇنداق خەلقئارا چوڭ يىغىندىمۇ سىلەردىن بەزىلەر مىرئەلىشىر نەۋائىينى «ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى» دەپ دەۋا قىلىپ چىققىنى قىزىق ئىش — تە!

— . . .

مەن جەۋدات ئەپەندىنىڭ بۇ سۆزىگە روشەن ئىستىھىزا يوشۇرۇنغانلىقىنى سەزدىم. شۇڭا، مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ئىلتىپاتسىز قالدۇردۇم.

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋۇلى ئەپەندى، سىز بۇنداق قاراشقا قۇشۇلمسىزمۇ؟

— مەن ئالما ئاتادىكى چېغىمدا، — دېدىم نائىلاج، ـ قازاقستانلىق بەزى ئالىملارنىڭ مەھمۇد قەشقەرىنى «ئۇلۇغ قازاق ئالىمى» دەۋالغىنىنى ئاڭلىدىم. ھازىرقى دۇنيادا، كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ تارىخىنىڭ باشقىلاردىن شۆھرەتلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، تارىختا ئۆتكەن ھەر قانداق بىر مەشھۇر شەخسنى ئۆزىمىزنىڭ، دەپ ئېلان قىلىشى مودال بىر ئىش بولۇپ قالدى. ئۇلار مەشھۇر زاتلارنىڭ نامىنى سېتىشنى خۇددى بازاردا ياڭاق ساتقاندەك ئوڭاي بىر ئىش دەپ قارىسا

كېرەك!

— ئاخۇنىكە، بۇنىڭدا سېتىش كەتمەيدۇ! — دەپ سۆزۈمگە دەرھال رەددىيە بەردى جەۋدات ئەپەندىمۇ بوش كەلمەي، — چۈنكى، مىر ئەلىشىر نەۋائىي ئەسلىدىنلا بىزگە تالىق — تە! مەن كۆلۈپ قويدۇم - يۇ، ئۇندىمىدىم.

— بىزلەردە مىر ئەلىشىر نەۋائىيىنىڭ خاتىرىسى ئۇچۇن، ئوتتۇرا ئاسىيا بويىچە ئەڭ ئېگىز ھەيكەل تىكلەنگەنلىكى بۇنىڭ ئەڭ ياخشى دەلىلىدۇر! — دەپ تېخىمۇ ئەزۋەرلىدى ئۇ مېنىڭ جىسم ئولتۇرغۇنۇمنى كۆرۈپ.

— . . .

مەن ئۇنىڭ بۇ سۆزىنىمۇ يەنە ئىلتىپاتسىز قالدۇردۇم.

— مىر ئەلىشىر نەۋائىي تەۋەللۇتىنىڭ بەش يۈز ئاتمىش يىللىقىنى خاتىرىلەشكە مانا بىزلا ھەقلىمىز، — دېدى ئۇ ئېغىۋاگەرچىلىك قىلىپ، — چۈنكى ئۇ ئۇلۇغ ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يۈكسەك نامايەندىسىدۇر.

— ئەپەندىم، قولىڭىزدىكى كىتاب مىرزا ھەيدەر كوراگانى يازغان «تارىخىي رەشىدى» دېگەن كىتابقۇ دەيمەن، — دېدىم مەن تەمكىنلىك بىلەن.

— ھۇششەرە، بۇ دەل ئاشۇ «تارىخىي رەشىدى» دېگەن كىتابدۇر، — دېدى ئۇ قولىدىكى يېپىغلىق كىتابنى ماڭا كۆرسىتىپ تۇرۇپ.

— مەن سىلاۋىيانچە يېزىقىنى سىزدەك تېز ئوقۇيالمايمەن، — دېدىم ئۇنىڭغا، — مۇبادا، مالال كۆرمىسىڭىز، قولىڭىزدىكى «تارىخىي رەشىدى» نىڭ ئىككىنچى قىسمىدىكى «سۇلتان ھۇسەين مىرزىنىڭ جەننەت كەبى زامانىدا ئۆتكەن شائىرلارنىڭ بايانى» دېگەن بابنى ئاچقان بولسىڭىز؟

ئۇ قولىدىكى كىتابنىڭ مەن ئېچىشنى ئىلتىماس قىلغان قىسمىنى ئېچىپ ۋاراقلاپ يۈرۈپ، ھېلىقى بابنى تاپتى ۋە

ئەمدىچۇ، دېگەندەك تەئەججۇپ نەزەرى بىلەن ماڭا قارىدى.

— مۇشۇ بابتىكى «ئەمىر ئەلىشىرنىڭ بايانى» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدىكى تېكىستنى ماڭا ئوقۇپ بەرسىڭىز قانداق؟ — دەپ يەنە ئىلتىماس قىلدىم مەن ئۇنىڭدىن.

جەۋدات ئەپەندى تا مۇشۇ ۋاقىتقا قەدەر مېنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىمنى زادىلا چۈشەنمىدى بولغاي، شۇڭا ھېچبىر ئويلانماستىنلا، قولىدىكى كىتابنىڭ ئاشۇ بۆلۈمىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەمىر ئەلىشىرنىڭ ئەسلى ئۇيغۇر باخشىلىرىدىندۇر. ئاتىسىنى «كىچىكىنە باخشى» دەپ ئاتايتتى. . . »[1]

بۇ چاغدا مەن ئۇنىڭغا «ئەمدى ئوقۇمىسىڭىزمۇ بولىدۇ!» دەپ ئىشارەت قىلدىم.

— بۇ بىر ئابزاس سۆز نېمىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ مېنىڭ مۇددىئايىمنى يەنىلا چۈشەنمەي.

— بۇ بىر ئابزاس سۆز شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇكى، ئاتىسى ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بىرى بولغان كىچىككىنە باخشىنىڭ ئوغلى بولغىنى ئەمىر ئەلىشىر يەنىلا ئۇيغۇر بولىدۇ، خالاس! — دېدىم ـ دە، مېنىڭ سۆزۈمگە يوشۇرۇنغان ئاچچىق ئىستىھزانى مانا ئەمدى چۈشەنگەن جەۋدات ئەپەندىنىڭ بارغانسېرى تامدەك ئاقىرىپ كېتىۋاتقان چىرايىنى كۆرمەسلىك ئۈچۈن كۆزۈمنى چىڭ يۇمۇۋالدىم.

جەۋدات ئەپەندى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويغاندىن باشقا سۆز قىلمىدى. بۇ چاغدا ئايروپىلان بۆلمىسىدە يەنىلا بايىقى زېرىكىشلىك ئايروپىلان ماتورىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازىدىن باشقا ئاۋازنى ئاڭلىغىلى بولمىدى. . .

---

① «بۇلاق» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 ـ يىلى 5 ـ سان. 8 ـ بەت.

تاشكەنت ۋاقتى كەچ سائەت سەككىزدە، بىز ئولتۇرغان چوڭ تىپتىكى رىئاكتىپ ئايروپىلان تاشكەنت خەلقئارا ئايروپورتىغا يېتىپ كېلىپ، ساق - سالامەت يەرگە قوندى.

مەن چېگرىدىن ئۆتۈش رەسمىيىتىنى ئۆتەيدىغاندا، ئايروپورت دائىرلىرى ماڭا بۇگۈن ئالما ئاتاغا ئايروپىلان ئۇچمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. شۇنداق قىلىپ مەن تاشكەنت خەلقئارا ئايروپورتىنىڭ تىرانزىت زالىدا بىر ئاخشام قونۇشقا مەجبۇر بولدىم.

تاشكەنت خەلقئارا ئايروپورتىنىڭ تىرانزىت زالى سوۋېت دەۋرىدە سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك ئايروپىلان كۆتۈش بىناسىنىڭ ئىچىدە ئىكەن. تىرانزىت زالىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتى بېجى كېچىرىم قىلىنغان تۇرلۇك ماللار سېتىلىدىغان چوڭ ماگىزىن ئىكەن. ئىككىنچى قەۋىتى چەت ئەللىكلەر ئايروپىلان كۈتكەندە دەم ئالىدىغان ئورۇن ئىكەن.

تىرانزىت زالىنىڭ خادىمى دىلارە خېنىم مېنى ئىككىنچى قەۋەتكە باشلاپ چىقىپ «مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ دەم ئالسىڭىز بولىدۇ!» دەپ بىر قاتتىق ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ قويدى. دېمەك، مەن مۇشۇ قاتتىق ئورۇندۇقتا ئايروپىلان كۈتۈپ بىر كېچە ئولتۇرىدىكەنمەن. بۇ زالدا ماڭا ئوخشاش ئايروپىلان كۈتۈپ ئولتۇرغان ئۇچ - تۆت چەت ئەللىكمۇ تېلېۋىزور كۆرۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

شۇ كۈندىكى تاشكەنتنىڭ يەر يۈزىنىڭ تېمپېراتۇرىسى 16 سىلسىيە گىرادۇس بولسىمۇ، ئەمما، تىرانزىت زالىنىڭ ئىچى بەك سوغۇق ئىدى. مەن ئورۇندۇقتا بىر پەس ئولتۇرۇپلا مۇزلاشقا باشلىدىم. ئاخىر سوغۇققا زادى چىدىيالماي، تىرانزىت زالىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى نۆۋەتچىلەر بۆلۈمىگە كېلىپ، ئىشىكنى تاقىلداتتىم. ئىشىك ئېچىلىپ ئىچىدىن «نېمە ئىشىڭىز بار ئىدى؟» دەپ ياشقىنە بىر ئايال ئالدىمغا چىقتى. قارىسام،

ئۇ راھىلە خانىم ئىكەن. ئۆتكەن قېتىم مەن سەئۇدىغا ماڭغاندا مۇشۇ تراننزت زالىدا ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدىم. ئۇ ئايروپورتنىڭ دېپچىسىتىر بۆلۈمىدە ئىشلەيدىغان تاتار ئايال ئىدى.

— ياخشىمۇ سىز راھىلە خانىم! — دەپ ئۇنىڭغا سالام بەردىم. ئۇ دەسلەپتە سەل مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى — يۇ، ئەمما، دەرھال ئۆزىنى ئوڭشۇۋالدى:

— ۋۇي بۇ ئابدۇۋەلى ئەپەندىغۇ، سەئۇدىدىن قاچان قايتىشىڭىز؟ — دېدى ئۇ سالىمىغا سالام قايتۇرۇپ تۇرۇپ.

— تېخى بايانىن ئايروپىلاندىن چۈشۈشىم. بىراق، بۈگۈن ئالما ئاتاغا ئايروپىلان ئۇچمايدىكەن. شۇڭا، سىزلەرگە بىر كېچە قوناق بولىدىغان بولدۇم، — دېدىم مەن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— خۇش، خىزمىتىڭىزگە تەييارمىز! — دېدى راھىلە خانىممۇ خۇشخۇيلۇق بىلەن.

— سىزنى مالال قىلىپ قويىدىغان بولدۇم، — دېدىم مەن گەپنى ئەگىتمەيلا، — مۇزلاپ كەتتىم. پوفايكام بىلەن چاپىنىم سومكامنىڭ ئىچىدە ئىدى. سومكامنى ئەكەلتۇرۇپ بەرگىلى بولارمۇ؟

— بولىدۇ، مەن يۈك - تاق بۆلۈمىگە تېلېفون قىلاي، كارتا نومېرىڭىز نەچچە ئىدى؟ — دېدى ئۇ تېلېفون تروپكىسىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ.

مەن كارتا نومۇرۇمنى راھىلە خانىمغا ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن ئورنۇمغا قايتىپ كەلدىم. بۇ چاغدا توك ئوچىقىنىڭ ئالدىدا 40 ياشلاردا بار، قارامتۇل كەلگەن ئوتتۇرا بويلۇق بىر ئادەم ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئۇچىسىغا كىيىۋالغان كىيىمى مېنىڭكىدىنمۇ نېپىز ئىكەن. ئۇزايىدىن ئۇنىڭ بەك مۇزلاپ كەتكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. چىرايىغا قاراپ، ئۇنى بىر تۇرۇپ خەنزۇغا، بىر تۇرۇپ ھىندىغا ئوخشاتتىم.

— سەن قەيەردىن، — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن. مەن

مېنىڭ ساپ خەنزۇ تىلىدا سۆزلەۋاتقانلىقىمنى ئاڭلاپ، ئۇ ئورنىدىن تۇرغىنىچە «ۋاي يۇرتلۇغۇم، جۇڭگولۇقۇم» دەپ بىر تەرەپتىن خەنزۇچە سۆزلەپ، بىر تەرەپتىن مېنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ يىغلاپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ بۇ تۇيۇقسىز ھەرىكىتىدىن سەل مەڭدەپ تۇرۇپ قالدىم — يۇ، ئەمما، ئىتتىك ئۆزۈمنى ئوڭشىۋالدىم- دە، ئۇنى ئاستا ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدۇم ۋە:

— سەن خەنزۇمۇ، يۇرتۇڭ قەيەردىن، بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسەن؟ — دەپ سورىدىم.

- مەن خەنزۇ، فۇجيەننىڭ فۇتيەن دېگەن شەھىرىدىن بولىمەن. ئىسمىم لىن جىنمۇ . . .

ئۇنىڭ بىلەن ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدا تاشكەنت خەلقئارا ئايروپورتىنىڭ سوغۇق ترانزىت زالىدا كېچىچە داۋام قىلغان سۆھبىتىمىز مانا مۇشۇنداق كۇتۇلمىگەن بىر شارائىتتا باشلاندى.

لىن جىنمۇنىڭ ماڭا سۆزلەپ بەرگىنىدىن شۇنى ئۇقتۇمكى، ئۇ فۇجيەن جيەنلۇك چەت ئەلگە مەدىكار چىقىرىش شىركىتىنىڭ ئىسرائىلىيىنىڭ تىل - ئاۋىنى شەھىرىدە ھۆددىگە ئالغان بىر قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ تېخنىكى ئىكەن. بۇ ئۇنىڭ ئىسرائىلىيىگە ئىككىنچى قېتىم چىقىشى ئىكەن. ئۇ دەسلەپتە ئىسرائىلىيىگە مەدىكار ئىشلەشكە چىققاندا جۇڭگونىڭ ئېرۇسالىمدىكى بىر قۇرۇلۇش شىركىتىدە ئىككى يىل ئىشلىگەنىكەن. بۇ قېتىم ئۇ تىل - ئاۋىنى خەلقئارا ئايروپورتىدا چېگرىدىن كىرىدىغاندا، ئىسرائىلىيە تاموژنىسى رەسمىيەتنىڭ تولۇق ئەمەسكەن، دېگەن سەۋەب بىلەن ئۇنى قايتۇرۇپتۇ. پاسپورت - گۇۋاھنامىلىرى ئۇنىڭ بىلەن بىللە ماڭغان يەنە بىر ھەمراھنىڭ قولىدا قاپتۇ. ئۆزى بۇنىڭدىن ئالتە كۈن ئىلگىرى ئۆزبېكىستان ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ تىل - ئاۋىنىتىن بېيجىڭغا قاتنايدىغان نۆۋەتچى ئايروپىلانى بىلەن تاشكەنت خەلقئارا

ئايروپورتىغا كەلگەندىن كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر، بۇ يەردە تۇرۇپ قاپتۇ. ئۇ يا رۇس تىلىنى، يا ئىنگلىز تىلىنى، يا ئۆزبېك تىلىنى بىلمەي بېشىنىڭ ئىچىمۇ - تېشىمۇ قېتىپ تۇرغىنىدا، ئۇنىڭغا مەن ئۈچراپ قاپتىمەن.

مەن ئۈنى باشلاپ، بىرىنچى قەۋەتنىڭ نۆۋەتچىلەر ئۆيىدە نۆۋەتچىلىك قىلىۋاتقان راھىلە خانىمنىڭ ئالدىغا يەنە كەلدىم ۋە:

— ھۆرمەتلىك راھىلە خانىم، بۇ كىشىمۇ ماڭا ئوخشاش خىتايدىن كەلگەن. ئۇنىڭ بۇ يەردە تۇرغىنىغا ئالتە كۈن بوپتۇ. سەۋەبى نېمە ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بېرەلەمسىزمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

راھىلە خانىم لىن جىنمۇنىڭ قولىدىكى ئايروپىلان بىلىتىنى ئالدىدىكى كومپيۇتېرغا سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندىن كېيىن:

— ئۇنىڭ رەسمىيەتلىرى تولۇق ئەمەسكەن، — دەپ چۈشەندۈردى بىزگە، — شۇڭا، ئۇ خىتايغا بېرىپ رەسمىيەتلىرىنى تولۇقلاپ كېلىشى زۆرۈر. ئەتە چۈشتىن ئىلگىرى تاشكەنت ۋاقتى سائەت ئون بىلەن بىز ئۈنى ئۆزبېكىستان ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ پېكىنگە ئۇچىدىغان 314 - قېتىملىق نۆۋەتچى ئايروپىلانغا سېلىپ قويىمىز.

مەن راھىلە خانىمنىڭ سۆزىنى لىن جىنمۇغا تولۇق تەرجىمە قىلىپ بەردىم، مېنىڭ خەنزۇ تىلىدا راۋان سۆزلەۋاتقىنىمغا زوقى كەلدىمۇ - قانداق، راھىلە خانىم ۋىلىقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ۋاي - ۋۇي ئابدۇۋۇھلى ئەپەندى، خىتايچىنى خۇددى خىتايلارنىڭ ئۆزىدەكلا سۆزلەيدىكەنسىز غۇ!

— يوغىسۇ، نەدىمۇ سىزگە يەتكىلى بولسۇن. سىزمۇ ئورۇسچىنى خۇددى ئورۇستەكلا سۆزلەيسىز كەنغۇ!

— ھا! . . . ھا! . . .

ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

ئۆزىنىڭ ئەتە چۈشتىن ئىلگىرى تاشكەنت ۋاقتى سائەت ئوندا

ۋەتەنگە قايقانلىقىنى ئاڭلىغان لىن جىنمۇ خۇشال بولغىنىدىن:
— بەك ياخشى بولدى، بەك ياخشى بولدى! — دەپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى. ئۇنىڭ باياتىنقى ئادەمنىڭ ئىچىنى ئاغرىتقۇدەك بىچارە، مىسكىن ئەپتىدىن ھازىر ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.
— سىزنى ماڭا ئاسمان تەڭرىسى ئۇچراشتۇردى، — دەپ قىزغىن سۆزلەپ كەتتى ئۇ، — يۇرت - قاياشىم يوق، يا تىل ئوقىمىغان مۇشۇنداق بىر يات ئەلدە سىزدەك بىر ۋەتەندېشىمنى ئۇچرىتقانلىقىم، ماڭا بۇدساتۇانىڭ يار - يۆلەكتە بولغانلىقى ئەمەسمۇ؟
— ئۇنداق دېمە، — دېدىم مەن ئۇنىڭ بۇ قىزغىنلىقىدىن تەسىرلىنىپ، — نېمىلا بولمىسۇن، سېنىڭ بىلەن مەن ئىككىمىز بىر جۇڭگولۇق ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىچارە، مىسكىنلەرگە يار - يۆلەك بولۇش ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ بۇرچىدۇر.
بىز پاراڭلاشقاچ ئۇستۇنكى قەۋەتكە چىقتۇق. بۇ چاغدا مېنىڭ سومكامنى ئاللىقاچان ئەپكېلىپ قويغانىكەن. سومكامدىن پوپايكام بىلەن چاپاننى ئېلىپ ئۇچامغا كىيىۋالغاندىن كېيىن، ئاندىن بىر ئاز ئىسسىغاندەك بولدۇم. بىراق، تراڭزىت زالىنىڭ قاتتىق ئورۇندۇقىدا بەربىر يېتىپ ئۇخلاش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئىككىمىز ئولتۇرغاچ پاراڭغا چۈشۈپ كەتتۇق.
ئۇنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، ئۇ تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلمەپتۇ. فۇتيەن بىناكارلىق قۇرۇلۇش تېخنىكومىغا ئوقۇشقا كىرىپ، بىناكارلىق لايىھىلەش كەسپىدە ئوقۇپتۇ. ئۇ تارىخ كەسپىدە ئوقۇشنى بەك ئارزۇ قىلاتتىكەن. ئۇنىڭ جۇڭگو تارىخى ۋە دۇنيا تارىخى ھەققىدە بىلىدىغان نەرسىلىرىمۇ كۆپ ئىكەن. ئۇ ئىسرائىلىيىنىڭ ئېرۇسالىم شەھىرىدە تۇرغان ئىككى يىل

جەريانىدا جىق ئىشلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپتۇ.

مەن سەئۇدىغا زىيارەتكە بارغان مەزگىل «11 ـ سىنتەبىر ۋەقەسى» يۈز بەرگىنىگە ئانچە ئۇزاق بولمىغان ۋە ئوتتۇرا شەرقتە پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى سوقۇشمۇ بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىۋاتقان مەزگىل ئىدى. شۇڭا، بىز ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەتمۇ تەبىئىي ھالدا پەلەستىن ـ ئىسرائىلىيە مەسىلىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا قانات يايدى...

لىن جىنمۇ ئۆزى ئىشلەۋاتقان بىناكارلىق ـ قۇرۇلۇش شىركىتىدە تەرجىمانلىق قىلىدىغان چىن فامىلىلىك بىر تەرجىمان بىلەن مۇناسىۋىتى ياخشى ئىكەن. ئېرۇسالىمنىڭ يازكۇنلىرىدىكى ھاۋاسى ناھايىتى تىنچلىق بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئاخشاملىرى كۆپىنچە ھاللاردا ئۇ ئىككىسى ئېرۇسالىمنىڭ يېڭى شەھەر رايونىدىكى ئافا تاللا بازىرىدا چەت ئەللىكلەر كۆپ بارىدىغان بىر قەھۋەخانىدا قەھۋە ئىچكەچ ھاۋالىنىدىكەن.

لىن جىنمۇنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشچە، پەلەستىنلىكلەر بىلەن ئىسرائىلىيىلىكلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ ھازىرقىدەك يامانلاپ كېتىشىگە ئىسرائىلىيىنىڭ ھازىرقى زۇڭلىسى شارونىنىڭ 2001 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئېرۇسالىمدىكى قۇددۇس شەرىپىگە باستۇرۇپ كىرگەنلىكى سەۋەبچى بولۇپتۇدەك. ئەسلىدە بىر مەھەل پەستكويغا چۈشكەن پەلەستىن ـ ئىسرائىلىيە توقۇنۇشى شۇنىڭدىن باشلاپ، باشقىلاتىن كۈچىيىپ، ئېرۇسالىم، تىل ـ ئاۋىۋ ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ باشقا جايلىرىدا تىنچ پۇقرالار ئاساسلىق زەربە بېرىش نىشانى قىلىنغان قانلىق تېررورلۇق ۋەقەلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىشكە باشلاپتۇ.

ھەممىگە مەلۇم، ئېرۇسالىم — يەھۇدىي دىنى، خرىستىئان دىنى ۋە ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايى دەپ قارىلىدىغان ئۇزۇن تارىخقا ئىگە قەدىمكى شەھەر. ئۇ

ئافرىقا، ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ تۆتاشقان يېرىگە جايلاشقان بولۇپ، تارىختا 37 قېتىم باشقىلار تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىۋېلىنغان، سەككىز قېتىم خاراب قىلىۋېتىلگەنىكەن. ئېرۇسالىم تارىختا يەھۇدىيلار تەرىپىدىن 500 يىل، خرىستىئانلار تەرىپىدىن 400 يىل، مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن 1200 يىل ئىدارە قىلىنغان بولۇپ، شەھەردە ھەر خىل دىنلارغا تالىق تارىخىي ئىزلاردىن 200 نەچچىسى بار ئىكەن. قۇددۇس شەرىق تېغى ئەتراپىدا ھەر خىل دىنلارغا ئائىت بولغان تارىخىي ئىزلار ئۆستى - ئۆستىگە قاتلىنىپ كەلگەن بولۇپ، قەيەرنىڭ زادى قايسى دىنغا تالىق ئىكەنلىكىنى ئايرىۋالماقمۇ ئىنتايىن قىيىن ئىكەن.

لىن جىنمۇ چېن فامىلىلىك تەرجىمان دوستى بىلەن ئېرۇسالىم كونا شەھىرىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان قۇددۇس شەرىق تېغىنى كۆرگىلى ئىككى قېتىم بېرىپتۇ. ئۇنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، چوڭ - كىچىكلىكى ئاران يۈز كۋادرات مېتىر كېلىدىغان قۇددۇس شەرىق مەيدانىدا تۇرۇپ تۆت ئەتراپقا قارايدىغان بولسا، پۈتۈن قۇددۇس شەرىق تېغىنىڭ ئومۇمىي قىياپىتى تولۇق كۆرگىلى بولىدىكەن. مەيداننىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قۇددۇس شەرىق تېغىنىڭ ئاستىدا ئېگىزلىكى 18 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 52 مېتىر كېلىدىغان بىر تاش تام بار ئىكەن. بۇ تاش تام — يەھۇدىيلارنىڭ «ئەل بەقەر تېمى» ئىكەن؛ تاش تامنىڭ ئۈستىدە، غۇبارسىز، زەڭگەر رەڭلىك تىنىق ئاسمانىنىڭ ئاستىغا جايلاشقان قۇددۇس شەرىق تېغىنىڭ شىمالىي بېشىغا مۇسۇلمانلارنىڭ ئالتۇن قۇببىلىق مەسچىدى — «مەسچىدىل سەھرا»، جەنۇبىي بېشىغا مۇسۇلمانلارنىڭ قارا قۇببىلىق مەسچىدى — «مەسچىدىل ئەقسا» جايلاشقانىكەن.

قۇددۇس شەرىق تېغى — يەھۇدىيلارنىڭ نەزەردىمۇ ناھايىتى مۇقەددەس ھېسابلىنىدىكەن. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ يەر -

يەھۇدىيلارنىڭ بوۋىسى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ ئىرادىسى بويىچە ئوغلىنى قۇربانلىق قىلماقچى بولغان يەر ئىكەن؛ بۇيەر ياقۇپ ئەلەيھىسسالام مىكائىل پەرىشتە بىلەن چېلىشقان يەر ئىكەن. شۇڭا، ئاللا تەرىپىدىن «ئىسرائىل» (پەرىشتە بىلەن كۈچ سىناشقان، دېگەن مەنىدە) دەپ نام بېرىلگەنىكەن.

مىلادىدىن 1010 يىل ئىلگىرى، يەھۇدىيلارنىڭ مۇقەددەس جايىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، سۇلايمان ئەلەيھىسسالام مۇرىيا تېغى (هازىرقى قۇددۇس شەرىف تېغى) دا تابۇد، نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسى قاتارلىق مۇقەددەس بۇيۇملارنى ساقلايدىغان تېمپىل ئىبادەتخانىسىنى ياساتقۇزماقچى بولغانىكەن.

مىلادىدىن 957 - يىل ئىلگىرى، ئۇزۇنلۇقى 30 مېتىر، ئىنى ئون مېتىر، ئېگىزلىكى 15 مېتىر كېلىدىغان تېپمىل ئىبادەتخانىسى ياساپ پۈتتۈرۈلگەنىكەن. بۇ ئىبادەتخانا شۇ چاغلاردا دۇنيا بويىچە ناھايىتى ھەيۋەتلىك ياسالغان ئىبادەتخانا بولغانلىقى ئۈچۈن، «خۇدا تۇرىدىغان ئۆي» دەپمۇ ئاتالغانىكەن.

مىلادىدىن 586 يىل ئىلگىرى، بابىلۇن قوشۇنلىرى ئېرۇسالىمغا باستۇرۇپ كىرىپ، تېمپىل ئىبادەتخانىسىنى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىپ تاشلاپ، يەھۇدىيلارنى ئېرۇسالىمدىن قوغلاپ چىقارغانىكەن. مىلادىدىن 538 يىل ئىلگىرى، پارس شاھى دارىئۇس بابىلۇننى مۇنقەرز قىلغاندىن كېيىن، تارىختا «بابىلۇن تۇتقۇنلىرى» دەپ ئاتالغان بىر مىليون يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە قايتىشىغا رۇخسەت قىلغانىكەن. مىلادىدىن 516 يىل ئىلگىرى، يەھۇدىيلار بىرىنچى قېتىمقى تېمپىل ئىبادەتخانىسىنىڭ خارابىسى ئورنىدا ئىككىنچى قېتىملىق تېمپىل ئىبادەتخانىسىنى قايتا ياساپ چىققانىكەن. مىلادى 70 - يىلى، رىم ئىمپېراتورلۇقى ئېرۇسالىمدىكى تېمپىل ئىبادەتخانىسىنى يەنە بىر قېتىم ۋەيران قىلىۋەتكەندە، ئىبادەتخانىنىڭ غەربىي تېمىدىن بىر بۆلەك تام ھۇللا ساق قالغانىكەن. يەھۇدىيلار خارابىلىقتىن تاش تېرىپ

كېلىپ ئىبادەتخانىنىڭ قالدۇق ھۈلى ئۈستىدە بىر تاش تامنى قوپۇرۇۋېتىۋ. كېيىن، رىم ئىمپېراتۇرلۇقى ھەر يىلى 11 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، يەنى تىمپىل ئىبادەتخانىسى ۋەيران قىلىۋېتىلگەن خاتىرە كۈنىدە، دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئېرۇسالىمدىكى تىمپىل ئىبادەتخانىسىنىڭ خارابىلىقىغا كېلىپ، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىشقا رۇخسەت قىلغانىكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئازاب ـ ئوقۇبەتنى يەتكۈچە تارتقان يەھۇدىيلار بۇ تاش تامنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، يۈزىنى تاشقا يېقىپ، پۈخادىن چىققىچە يىغا ـ زارە قىلىشىدىغان بولغانىكەن. «ئەل بەقەر تېمى» نىڭ كېلىش سەۋەبى مانا مۇشۇ ئىكەن.

لىن جىنمۇنىڭ ماڭا سۆزلەپ بەرگەنلىرىدىن قارىغاندا، «ئەل بەقەر تېمى» نىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى تاش پەلەمپەي بىلەن يۇقىرىغا چىقسا، يەھۇدىيلار «تېمپىل تېغى» دەپ ئاتايدىغان قۇددۇس شەرىق تېغىنىڭ ئۈستىگە چىققىلى بولىدىكەن. بۇ يەر «بەيتۇل مۇقەددەس» دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. بەيتۇل مۇقەددەس — ئىسلامىيەت دۇنياسىدا مەككىدىكى بەيتۇل ھەرەم بىلەن مەدىنىدىكى ھەرەم شەرىفتىن قالسىلا يەنە بىر مۇقەددەس جاي ھېسابلىنىدىكەن. بەيتۇل مۇقەددەس — ئېگىز قۇرۇق تام بىلەن ئىھاتە قىلىنغان يوغان بىر سەينانىڭ ئىچىدىكى «مەسچىدىل ئەقسا» بىلەن «مەسچىدىل سەھرا» نى كۆرسىتىدىكەن.

دۇنياغا مەشھۇر بولغان «مەسچىدىل سەھرا» مەسچىدىنىڭ ئالتۇن قۇببىسى سەھەردىكى شەپەق نۇرىدا ياكى كەچلىك شەپەق نۇرىدا ئاجايىپ جۇلالىنىپ كۆرىنىدىكەن. بۇمەسچىد ھەزرىتى ئۆمەر رەزىئاللاھۇ ئەنھۇغا ئاتاپ سېلىنغان بولۇپ، مىلادى 691ـ يىلى قايتا ياسالغاندا، ھازىرقى سەككىز بۇرجەكلىك مەسچىدكە ئۆزگەرتىلگەنىكەن. بۇ مەسچىدنىڭ قۇببىسىنىڭ يەردىن ئېگىزلىكى 54 مېتىر بولۇپ، دىئامېترى 24 مېتىر كېلىدىكەن. 1994 ـ يىلى، ئىئوردانىيە پادىشاھى ھۆسەين ئالتە

مىليون 500 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى پۇل خەجلەپ، 24 كىلوگرام ئالتۇن بىلەن «مەسچىدىل سەھرا» نىڭ قۇببىسىنى قاپلىتىپ چىقىپتۇ. مەسچىدنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا تۆت ئەتراپى مىس ژادەك بىلەن ئىھاتىلەنگەن، گىرۋەكلىرىگە كۈمۈش بىلەن مىستىن جىيەك تۈتۈلغان، ئۇزۇنلۇقى 17.7 مېتىر، ئىنى 5. 13 مېتىر كېلىدىغان يوغان بىر دانە كۆكتاش قويۇغلۇق ئىكەن. بۇ كۆكتاشنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئۈيۈقچە بولۇپ، رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۇ ئىسلام دىنىنىڭ پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قۇددۇس شەرىپتە مىئراجغا چىققاندا مىنگەن بۇراق دېگەن ئېتىنىڭ تۇياق ئىزى ئىمىش.

مەسچىدىل ئەقسا «مەسچىدىل سەھرا»غا قارىغاندا كۆپ ئاددى ئىكەن. كىشىلەر كۆپىنچە هاللاردا «مەسچىدىل ئەقسا» بىلەن «مەسچىدىل سەھرا»نى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇپ بىر، دەپ قارايدىكەن. ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىككىسى ئايرىم - ئايرىم ئىككى مەسچىد ئىكەن. «مەسچىدىل ئەقسا» نىڭ ئۇزۇنلۇقى 90 مېتىر، ئىنى 61 مېتىر، قۇببىسىنىڭ يەردىن ئېگىزلىكى 18 مېتىر كېلىدىكەن. سىرتتىن قارىسا، ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىكەن. مەسچىدنىڭ ئىچىدە يۈمىلاق مەر - مەر تۈۋرۈكتىن 53 ى، چاسا مەرمەر تۈۋرۈكتىن 49 ى بار ئىكەن. شۇڭا، ئالىملارنىڭ «مەسچىدىل ئەقسا»نى «يەر يۈزىدىكى ئەڭ ھەشەمەتلىك، ئەڭ چىرايلىق ئىمارەت ۋە تارىخىي مەدەنىيەت يادىكارلىقى» دەپ ئاتىشى بىكار گەپ ئەمەسكەن.

لىن جىنمۇ يەھۇدىيلار «تېمپىل تېغى» دەپ ئاتايدىغان ئىبرۇسالىمدىكى «قۇددۇس شەرىف» نىڭ تارىخىنى ماڭا قىسقىچە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، مەن ئۇنىڭدىن «هازىرقى پەلەستىنلىكلەر بىلەن ئىسرائىلىيىلىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تالاش تارتىشنىڭ تۈگۈنى زادى نېمە؟» دەپ سورىۋېدىم. ئۇ بۇ ھەقتە ماڭا يەنە تۆۋەندىكىلەرنى سۆزلەپ بەردى.

— يەھۇدىيلارنىڭ « تەۋرات » دېگەن كىتابىدا، — دېدى ئۇ، — خۇدا ئالەمنى ئون ئۇلۇش گۈزەل قىلىپ يارىتىپ، توققۇز ئۆلۈشىنى ئېرۇسالىمغا ئايرىپ بەرگەن؛ خۇدا ئالەمگە ئون ئۆلۈش تەشۋىش - ئەندىشە چۈشۈرگەندە، توققۇز ئۆلۈشىنى ئېرۇسالىمغا بەرگەن، دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ. ئەينى يىللاردا ئىسرائىلىيىلىكلەر قۇددۇس شەرىق تېغىنىڭ ئاستىدىن بىر تونىل قېزىپ، تاغنىڭ ئاستىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ «ئەل بەقەر تېمى» بىلەن «جەۋرى - مۇشەققەت يولى» نى ئۆز - ئارا تۇتاشتۇرماقچى بولغاندا ۋە كېيىنكى چاغلاردا ئىسرائىلىيە زۇڭلىسى بولغان شارون مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس تاۋابگاھى بولغان «بەيتۇل مۇقەددەس» نىڭ ئىچىگە كىرگەندە پەلەستىنلىكلەر بىلەن ئىسرائىلىيىلىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭ قانلىق ماجىرا چىقىشىغا سەۋەبچى بولغانىكەن. ھازىر ئوخۇقانات يەھۇدىي رادىكاللىرى «مەسچىدىل سەھرا بىلەن مەسچىدىل ئەقسانى چۈۋۈپ تاشلاپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئۆچىنچى قېتىملىق تېمپىل ئىبادەتخانىسىنى بىنا قىلىمىز! » دەپ جار سېلىشماقتا. ھەر يىلى تېمپىل ئىبادەتخانىسى خارابىلىقىدىن نەمۇنە قالغان يوغان بىر تاشنى يەھۇدىيلارنىڭ «ئەل بەقەر تېمى» نىڭ يېنىغا يۆتكەپ كېلىپ، يەھۇدىي تېمپىل ئىبادەتخانىسىنى قايتا قۇرۇشقا سىموۋۇل قىلىپ مۇراسىم ئۆتكۈزىدىكەن. شۇنداق بولغاچقا، يەھۇدىيلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئوتتۇرىسىدا قانلىق ماجىرا زادىلا بېسىقماي كېلىۋېتىپتۇ. ھالبۇكى، بۇنداق قانلىق ماجىرا ھازىرقى زامان تارىخىدا ئايرىم ھالدا 1948 - يىلى 5 ئايدا ، 1956 - يىلى 10 - ئايدا، 1967 - يىلى 6 - ئايدا، 1973 - يىلى 10 - ئايدا ۋە 1982 - يىلى 5 - ئايدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب ئەللىرى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن بەش قېتىملىق ئوتتۇرا شەرىق ئۇرۇشىنىڭ ۋە ھازىرقا قەدەر بېسىقماي كېلىۋاتقان ئىسرائىلىيە - پەلەستىن ئۇرۇشىنىڭ ۋاستىلىك ۋە

بىۋاسته پىلتىسى بولۇپ قاپتۇ.

شۇنداق، پەلەستىن مەسىلىسى ھازىرقى خەلقئارا ئېغىر مەسىلىلىرى ئىچىدە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە ئەڭ كۆپ تارتىۋاتقان قىزىق نۇقتا مەسىلىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. بۇ مېنىڭ بۇ قېتىمقى سەئۇدىغا قىلغان زىيارىتىم مەزگىلىدە بەزى زىيالىيلار بىلەن قىلىشقان پاراڭلىرىمدا ئەڭ كۆپ توختالغان قىزىق نۇقتا مەسىلىلىرىدىن بىرى بولدى. ئۇلارنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، 1947 - يىلى ب د ت ئانسانبىلى ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فرانسىيە قاتارلىق غەرپ دۆلەتلىرىنىڭ پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ پىلانلىشى بىلەن پەلەستىننى بۆلۈپ ئىدارە قىلىش توغرىسىدا قارار ماقۇللاپ، پەلەستىنىدە ئەرەب دۆلىتى بىلەن يەھۇدىي دۆلىتى قۇرۇشنى بەلگىلىگەنىكەن. ئىككىنچى يىلى، ئىسرائىلىيە پەلەستىن زېمىنىدىكى ئەرەب مۇساپىرلىرى مەسىلىسى ھەل بولمىغان شارائىتتا دۆلەت قۇرغانلىقىنى جاكارلىغانلىقتىن ئەرەب بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتىلاپتۇ. نەتىجىدە، پەلەستىنلىكلەر ئۆز ۋەتىنى تۇرۇغلۇق مۇساپىرلارغا ئايلىنىپ قاپتۇ ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىكى «ئەڭ ئادالەتسىز تەقدىر» گە مۇپتىلا بولۇپتۇ.

بەزى ئەرەب زىيالىيلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، كىشىلەر ئادەتتە ھەممىگە باب كېلىدىغان پرىنسىپنى «ئورتاق پرىنسىپ» دەپ ئاتىشىدۇ. ب د ت ئانسانبىلى «ئىسرائىلىيە ئۆزى بېسىۋالغان بارلىق ئەرەب زېمىنىدىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىشى كېرەك» دەپ قايتا - قايتا قارار ماقۇللىغان. شۇڭا، ئىسرائىلىيە ئۆزى ئىشغال قىلىۋالغان بارلىق ئەرەب زېمىنىنى شەرتسىز ھالدا ئەرەبلەرگە قايتۇرۇپ بېرىشى كېرەك. ئىراق ب د ت ئانسانبىلى ماقۇللىغان قارار بويىچە ئۆزى بېسىۋالغان كۇۋەيت زېمىنىدىن پۈتۈنلەي چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. «ئورتاق پرىنسىپ» بويىچە بولغاندا، ئامېرىكا ئىسرائىلىيىگە بىر خىل، ئىراقنى ئۆز ئىچىگە

ئالغان بارلىق ئەرەب دۆلەتلىرىگە يەنە بىر خىل پوزىتسىيە قوللانماسلىقى كېرەك ئىدى. ئەمما، ئامېرىكا بۇ مەسىلىدە پۈتۈنلەي قوش ئۆلچەم قوللانماقتا.

قوش ئۆلچەم بويىچە، كۆپىنچە هاللاردا بىر يۈرۈش مۇرەككەپ هوقۇق تىلى ئارقا تېرەك قىلىنغان بولىدۇ. شۇڭا، هەر قانداق بىر ۋېجدانلىق زىيالىي ئېغىزىدا دېيىلمۇاتقىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە قىلىنمۇاتقان ئىشنىڭ مۇناسىۋىتىگە هەر ۋاقىت دىققەت قىلىشى، هوقۇق تىلىنىڭ ئالدامچىلىقىنى قىلچىمۇ يۇزۇ خاتىرە قىلماستىن رەھىمسىزلەرچە پاش قىلىشى كېرەك. هازىر ئامېرىكا مەتبۇئاتلىرىنى قاتمال هالەتتىكى سېلىشتۇرۇش، تېرە تاراقشىتىپ، قۇرۇق هەيۋە قىلىش ئارقىلىق ئادەم قورقىتىدىغان هوقۇق تىلى قاپلاپ كەتتى. بۇنداق قاتمال هالەت ساددا، سەمىمىي، جانلىق ۋە تېتىك بولغان مەتبۇئات ئۇسلۇبىنى چەتكە قاقماقتا. بۇنى بەزىلەر: «تىلىنىڭ چېكىنىشى، يەنى تىلىنىڭ رودېمىتلىشىشى» دەپ ئاتاشماقتا. بۇنداق «رودېمىتلاشقان تىل» بىلەن قاتماللاشقان پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ئادەملەرنىڭ ئىدىيىسىنى بۇزۇپ، ئۇلارنى هېچنېمىگە كۆڭۈل بۆلمەيدىغان پاسسىپلارغا ئايلاندۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ. ئامېرىكا سىياسىئونلىرى ئىجاد قىلغان «رەزىللىك ئوق مەركىزى»، «ئۇششۇق دۆلەتلەر»، «تېررورچى دۆلەتلەر» دېگەنگە ئوخشاش «رودېمىتلاشقان تىل» بىلەن ئاق - قارىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىشنى مەقسەت قىلغان «يېڭى مودال سۆز»لەر مەتبۇئاتنى قاپلاپ، كىشىلەرنى ئەمەلىيەتنىڭ سىنىقىغا ئەسلا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان قىممەت قارىشىنى قوبۇل قىلىشقا ئاڭلىق، ئاڭسىز يوسۇندا يېتەكلىمەكتە.

مۇبادا، يېقىن كەلگۈسىدە ئامېرىكىنىڭ كۆرەشچى - بومبارداىمانچى ئايروپىلانلىرى باغداتنىڭ هاۋا بوشلۇقىدا بىر دىنلا گۈلدۈرلۈپ ئۇچقاندا، «مەدەنىيەتلىك دۇنيا» تېلېۋىزورىدا

كۆرستىلىۋاتقان دەھشەتلىك بومبارداىمانچىلىق كۆرۈنۈشلىرى ئالدىدا ھەيران بولۇپ قېتىپ قېلىشى مۇمكىن. كەڭ كۆلەمدە قىرغىنچىلىق قىلىش قورالىغا ئەڭ كۆپ ئىگە بولغان بىر دۆلەتنىڭ ئۇچ ئىلىك ئۇيۇرىماس تىلىنى ئىشقا سېلىپ، كىشىلەرنى كولدۇرلىتىش ئارقىلىق جىنايەتكارنى بېكىتىشى — زامانىمىزدا ئىشلەپچىقىرىلىۋاتقان ئىلغار ئالاھىدە مەھسۇلات ھېسابلىنىدۇ. شۇ چاغدا، «ئاكاڭ قارىغاي ئاق دېسە ئاق، قارا دېسە قارا بولىدۇ.» قېنى كىم ئۇنداق ئەمەس دەپباقسۇنچۇ؟! . . . »

بىراق، مەن ئۇلارنىڭ بۇ كۆز - قاراشلىرىنىڭ ھەممىسىلا توغرا، دەپ ھېسابلاپ كەتمەيمەن، چۈنكى، «ئوتتۇرىدا قالغىچار بولمىسا، ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ!»

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا بولسا كېرەك. مەن بىر قېتىم ئاتېوسكا بىلەن قەشقەردىن چۇقۇرغا كەلسەم، يۇرت ئىچىنى مالىمانچىلىق قاپلاپ كەتكەنىكەن. يۇرتىمىزدىكى دېھقانلار باشقا يۇرتتىكى دېھقانلارغا ئوخشاش. «ئىنقىلاپ قىلىش گۇناھ ئەمەس، ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق! » دەپ ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىنى تاشلاپ كوچىغا چىقىشۋالغانىكەن. مەن دادام رەھمەتلىكتىن: «ئېتىزلار تېرىقسىز قالسا، كېلەر يىلى ئۇلار قارىغا نېمە يېيىشىدۇ؟» دەپ سورىسام، ئۇ: «ھەي بالام، نېمىسىنى دەيسەن، بۇ ئىشقا سېنىڭ بىلەن مەن باش قاتۇرۇپ بولالامدۇق؟ جاھاننى سارايڭ ئوڭشايدۇ، ساراڭنى سارايڭ ئوڭشايدۇ! بۇنداق مالىمان جاھاننى ئوڭشايدىغان بىر نوچى سارايڭ چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس!» دەپ ئېيتقانىدى. شۇڭا، ھازىرقىدەك «مالىمان» دۇنياىنى ئوڭشايدىغانغا بىرەر «سارايڭ» چىقمىسا، بۇنداق «مالىمان» زامانىنى تىنجىتقىلى بولامدۇ؟!

مەن لىن جىنمۇدىن ئىسرائىلىيىلىكلەرنىڭ پەلەستىن

مەسىلىسىگە قانداق قارايدىغانلىقىنى سورىۋېدىم، ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزى ئاڭلىغان مۇنداق بىر ئىشنى ماڭا سۆزلەپ بەردى:

ئۇنىڭ دېيىشچە، بىر قېتىم ئۇ ھېلىقى چىن فامىلىلىك تەرجىمان دوستى بىلەن بىللە ئېرۇسالېمدىكى مەلۇم بىر قەھۋەخانىغا قەھۋە ئىچىش ئۈچۈن بېرىپتۇ. ئۇلار ئولتۇرغان ئۈستەلنىڭ يېنىدىكى بىر ئۈستەلدە ھەربىي سەپتىن قايتقان بىر ئىسرائىلىيە ئەسكىرىمۇ قەھۋە ئىچىپ ئولتۇرغانكەن. ئۇ لىن جىنمۇ ئىككىسىنىڭ جۇڭگولۇق ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، قەھۋەسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپتۇ. چىن فامىلىلىك تەرجىمان ئۇنىڭ بىلەن ئىبرانىي تىلىدا بىر ھازاغىچە سۆزلىشىپتۇ. كېيىن لىن جىنمۇنىڭ تەرجىمان دوستى ھېلىقى ئىسرائىلىيە ئەسكىرىنىڭ دېگەن گەپلىرىنى ئۇنىڭغا تەرجىمە قىلىپ بېرىپتۇ.

— بىز پەلەستىنلىكلەرنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ، بىگۇنا ئادەملەرنى ئۆلتۈردۇق، — دەپتۇ ھېلىقى ئىسرائىلىيە ئەسكىرى ئۇنىڭغا، ـ بىز ھەر قېتىم پەلەستىنلىكلەرنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرگەندە، قېرىلار بىلەن بالىلارنىڭ قورقۇپ كەتكەنلىكتىن چىرايىنىڭ تامدەك تاتىرىپ بۇلۇڭدا تۇگۇلۇپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرىمىز. بىز ئۇلارنىڭ تېلېۋىزورىنى، ئائىلە سايمانلىرىنى ئوققا تۇتۇپ، چۇل ـ چۇل قىلىۋەتتۇق. دەسلەپتە بۇ بىزگە ھېچقانداق تۇيۇلمىغانىدى. كېيىن بۇ ئىشنى ئويلىساملا، ئۆز ـ ئۆزۈمگە قىلىپ قويغاندەكلا قاتتىق بىئارام بولىدىغان بولۇپ قالدىم. ھالا بۇگۈن، ئاشۇ قىلغانلىرىمغا بەكمۇ ئۆكۈنمەكتىمەن. ئۆيۈمگە قايتقاندا، ئۆزۈمنى قويىدىغان يەر تاپالمايۋاتىمەن. بەزىدە سارائىلاردەكلا تامغا ئۆزۈمچە ئۇسۇپ كېتىمەن. ھازىر مەن ئىشسىز يۈرۈۋاتىمەن، مېنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى يوق!

لىن جىنمۇنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئېرۇسالىم گېزىتلىرىنىڭ خەۋىرىدىن قارىغاندا، ھازىر پەلەستىننىڭ گازا رايونى بىلەن ئىئوردان دەريياسىنىڭ غەربىدىكى رايونلاردا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان ئىسرائىلىيە ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى «ئۇنۇۋېرسال بىئاراملىق كېسىلى» دېگەن بىر خىل كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قاپتۇدەك. ئۇلار ئىشغال قىلىۋېلىنغان ئەرەب زېمىنىدا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقاندا، ئۆزلىرى دۇچ كەلگەن ئېغىر قىسمەتلەر توغرىسىدىن «شەخس بوھرانى»غا دۇچ كەلمەكتە ئىكەن. بۇنداق ئېغىر ئاقىۋەت نەتىجىسىدە، كۆپ سانلىق ئىسرائىلىيە ئەسكەرلىرى رىئاللىقتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن، زەھەر چېكىش، ئۆزىنى نابۇد قىلىۋېلىش، ھەتتا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشتەك چارىلەرنى قوللانماقتا ئىكەن. . .

تاشكەنتنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئاسمىنى ئاقىرىشقا باشلىغاندا، بىزنىڭ سۆھبىتىمىزمۇ ئاياغلىشىپ قالغانىدى. چۈشتىن ئىلگىرى تاشكەنت ۋاقتى سائەت ئوندا، مەن لىن جىنمۇنى تاشكەنت خەلقئارا ئايروپورتىنىڭ ترانزىت زالىنىڭ ئىشىكىدە تۇرۇپ ئۇزۇتۇپ قويدۇم. ئۇ مېنىڭدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا مەن بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى ـ دە، تاشكەنتتىن بېيجىڭغا ئۇچىدىغان 314 ـ قېتىملىق نۆۋەتچى ئايروپىلان بىلەن ۋەتەنگە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى. مەنمۇ بىر سائەتتىن كېيىن، تاشكەنتتىن ئالما ئاتاغا قاتنايدىغان نۆۋەتچى ئايروپىلان بىلەن ئالما ئاتاغا قاراپ ئۇچتۇم . . .

ئاخىرقى سۆز

ئايروپىلان ئون مىڭ مېتىر ئېگىزلىكتە يەر باغرىلاپ ئۇچماقتا. ئاستىمدا ئاقباش تەكتىرتاغلىرى سوزۇلۇپ ياتماقتا. كۆز يەتكۈسىز يەتتىسۇ دالاسى ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان. مەشھۇر تۈركىستان تۆمۈر يولى جەنۇپتىن شىمالغا قاراپ يىلانباغرى سوزۇلغان. ئۇ تاشكەنتتىن تاكى ئالما ئاتاغىچە مىڭمىڭ نەزەر دائىرەمنىڭ سىرتىغا چىقمىدى. تەپەككۇر قاناتلىرىم خۇددى لاچىندەك پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى. مۇشۇ تاپتا ئايروپىلان بىر دىنلا شەرىقە قايرىلىپ ئۇچسا، بىر سائەت ئىچىدە ۋەتىنىمگە يېتىپ بارسام ياكى بولمىسا، ئاللا ماڭا لاچىنىڭ قانىتىدەك ئىككى كۈچلۈك قانات ئاتا قىلسا، كۆكتە بىر شۇڭغۇسام، هويلامدىكى قېرى ئۈزۈمنىڭ شېخىغا بېرىپ قونسام . . .

ئالما ئاتا ۋاقتى سائەت ئون ئىككى يېرىمدا، مەن ئولتۇرغان ئايروپىلان ئالما ئاتا خەلقئارا ئايروپورتىغا سىيلىق قوندى. مەن چېگرىدىن كىرىش رەسمىيىتىنى ئۆتەش ئۈچۈن، بەلگۈلىمە بويىچە يېنىمدىكى ئامېرىكا دوللىرى ۋە باشقا نەرسىلەرنى دىكلاراتسىيىگە تولدۇردۇم. يېنىمدا پارچە توققۇز ئامېرىكا دوللىرى بار ئىدى، نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇنى تولدۇرۇشنى ئۇنتۇپتىمەن. تاموژنىدىن ئۆتىدىغاندا، لىرا ئىسىملىق بىر قازاق قىزى ماڭا: «بۇ توققۇز ئامېرىكا دوللىرى دىكلاراتسىيىگە چۈشمەپتۇ. شۇڭا، ئىشتىراف تۆلەيسىز!» دەپ، هېلىقى توققۇز

ئامېرىكا دوللىرىنى مېنىڭدىن ئېلىۋالدى.
— ناھايىتى ياخشى، — دېدىم مەن كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىز ئۇيغۇرلاردا خەقنىڭ ھەققىنى ئالسا، دۇئا قىلىدىغان ئادەت بار. شۇڭا، مېنىڭ ئۈچۈن بىر دۇئا قىلىپ قويغان بولسىڭىز، مەن بەك خۇشال بولغان بولاتتىم!
— دۇئانى قانداق قىلىدۇ؟— دېدى لىرا مېنىڭ گېپىمنى چۈشەنمەي.
— ئىككى قولىڭىزنىڭ ئالقىنىنى يۇزىڭىزگە قارىتىپ ئېچىپ «ئىلاھا ئامىن!» دېسىڭىز بولىدۇ! — دېدىم مەن كۈلمەي تۇرۇپ.
— سەپىرىڭىزگە ئاق يول تىلەيمەن! — دەپ دۇئا قىلدى ئۇ ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، — ئىلاھا ئامىن!...
مەن ئايروپورتتىن چىقىپ، تاكسى كىرا قىلىپ ئۈدۈل بىر نەۋرە ئىنىم ماھمۇتنىڭ ياتقىغا كەلدىم. ماھمۇت ۋە ئۇنىڭ خوجايىنى خوجا ئەھمەت ئاكا ھەم ئايالى زۇلخۇمار خانىم بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشتۇق. ئاخشىمى مەن ئۇلارغا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردىم.
ئىنىم ماھمۇت ئالما ئاتادىن ئۈرۈمچىگە ئۈچىدىغان ئايروپىلانىڭ بىلىتىنى ئالدىن زاكاز قىلىپ قويۇپتىكەن. ئەتىسى، چۈشتىن كېيىن ئالما ئاتا ۋاقتى سائەت تۆتتە، شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ 160 كىشىلىك ئىككى ماتورلۇق رېئاكتىپ ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە ئۈچتۇم...

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، مەن 2001 - يىلى يىل ئاخىرىدا قازاقىستاندىكى ئالما ئاتا بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى مەدىنە، مەككە، جىددە قاتارلىق جايلاردا بىر ئايدەك زىيارەتتە بولدۇم. 2002 - يىلى 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ

25 ـ كۇنىگىچە، رەپىقەم تۇنىسا كەنجى بىلەن بىللە ياپونىيەنىڭ شىمالىدىكى گۇزەل ئارال — خۇككايدو ئارىلىدا ساياھەتتە بولدۇم. بۇ قېتىمقى ياپونىيەگە قىلغان زىيارىتىمنىڭ تەپسىلاتىنى بىلمەكچى بولسىڭىز، مۇئەللىپنىڭ ساياھەت خاتىرىسى: «چەت ئەلدىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» نىڭ 3 ـ قىسمى: «خوككايدودىكى كۇنلەر ۋە تۇنلەر» نى ئوقۇغايسىز.

ئۇچىنچى قىسىم

خوككايدودىكى كۈنلەر ۋە تۈنلەر

«ئوخايو گودايماس!»

بۇگۈن ئەتىگەن مەن ۋە ئايالىم تۇنىسا ئىككىمىز ياپونىيىنىڭ شىمالىدىكى گۈزەل ئارال — خوككايدو ئارىلىنىڭ مەركىزى ساپوررو شەھىرىگە بېرىش ئۈچۈن، شائىخەي شەھىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان خۇئىچاۋ خەلقئارا ئايروپورتىدا دۆلتىمىزنىڭ غەربىي شىمال ئاۋئاتسىيە كومپانىيىسىنىڭ نۆۋەتچى ئايروپىلانىغا چىقتۇق. بۇ چاغدا شائىخەيدە قارا يامغۇر يېغىۋاتقانىدى. بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 25 : 8 مىنۇت ئۆتكەندە بىز ئولتۇرغان «ئايروبوس ـ 320» تىپلىق 158 كىشىلىك، ئىككى ماتورلۇق رىئاكتىپ ئايروپىلان خۇئىچاۋ خەلقئارا ئايروپورتىدىن غارقىراپ ئۈچقان پېتى ئاسمانغا تىز كۆتۈرۈلدى.

ئايروپىلان قانىتىنىڭ ئاستىدا ئاسمان بىلەن بوي تالاشقان ئېگىز بىنالار، بۇ بىنالارنى ئايرىپ تۇرغان تۇپتۇز كوچا ـ يوللار، بۇ كوچا ـ يوللاردا ئۈچقانداك كېتىۋاتقان ھەر خىل ئاپتوموبىللار، شائىخەينىڭ قايناق بازارلىرىدا مېڭىپ يۈرۈشكەن مىڭ ـ مىڭ ئادەملەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئاستىمىزدىكى خۇئىچۇجياڭ دەرياسى بويىدا ئاسىيا بويىچە ئەڭ ئېگىز سانىلىدىغان شائىخەي تېلېۋىزىيە مۇنارى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدىكى دەريا قىرغىقىدا گۈزەل

ۋەيتەن باغچىسى غىلپاللا كۆزگە كۆرۈنۈپ قالدى.

يىللار ھەقىقەتەن ئىنسانىنىڭ كىشىلىك سەرگۈزەشتىلىرىنى بېيىتىدۇ. شۇنداقلا بىر شەھەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ شەھەردە يۈز بەرگەن سان ـ ساناقسىز ئۆزگىرىشلەرنىمۇ ئەينەن سۈرەتلەپ بېرەلەيدۇ.

بۇ مېنىڭ شائىخەيگە ئىككىنچى قېتىم كېلىشىم ئىدى. بىرىنچى قېتىمقى سەپىرىم ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا توغرا كەلگەنىدى. ئۇ چاغدا مېنىڭ ئارمىيىدە ئىشلەيدىغان چاغلىرىم بولۇپ، مىلادى 1978 ـ يىلى 11 ـ ئايدا مەن ئەسكەر ئېلىش ئۈچۈن شائىخەيگە كەلگەنىدىم. شۇ چاغلاردا دۆلىتىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ سانائەت ۋە ئىستېمال شەھىرى ھېسابلىنىدىغان شائىخەي شەھىرىنى كۆرۈپ، ھەيرانۇ ـ ھەس بولغىنىمدىن خۇددى ھازىرقىدەكلا ئاغزىمنى ئېچىپ قالغانىدىم. كوچىنىڭ ئىككى قاسىتىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان كونىچە نۇسخىدىكى ھەر خىل ئېگىز ـ پەس ئۆيلەر، كوچىلارنى قاپلاپ ئۇياق ـ بۇياققا ئۇچقاندەك كېتىۋاتقان سان ـ ساناقسىز ۋېلىسىپىتلىك كىشىلەر، ئەخلەت قاپلاپ، يۇندا ئېقىپ تۇرىدىغان پاسكىنا، سېسىق ۋە تار، قىستاق كوچىلار، خۇاشېۋجيالىڭ دەرياسى بويىدىكى ئادەم دېگۈزغا ئايلانغان ۋەيتەن باغچىسى مېنىڭدە ئاجايىپ چوڭقۇر، ئۇنتۇلماس تەسىراتلارنى قالدۇرغانىدى. شۇ چاغدىكى شائىخەي ئانچە تەرەققىي قىلمىغان بولۇپ، ھازىرقىدىن كۆپ ئارقىدا تۇراتتى. ئارىدىن يىگىرمە تۆت يىل ئۆتۈپ مەن شائىخەيگە ئىككىنچى قېتىم كەلگەندە، شائىخەينىڭ تار، قىستاق، ئەمما پاكىزە كوچىلىرى، بۇ كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ياپ ـ يېشىل دەل ـ دەرەخلەر مېنى ئۆزىگە يەنىلا مەھلىيا قىلىۋالغان بولسىمۇ، ئەمما خۇاشېۋجيالىڭ دەرياسىنىڭ ئۇستىدىكى ئېگىز ئاسما كۆۋرۈكلەر، دەريا بويىدىكى پرىستانلاردا توختاپ كەتكەن پاراخودلار، دەريانىڭ

شەرقىدىكى يۇدۇك رايونىدا ئاسمانپەلەك قەد كۆتۈرگەن ئەللىك ئاتمىش، سەكسەن - توقسان قەۋەتلىك، ھەتتا يۈز نەچچە قەۋەتلىك قاتمۇ - قات ئېگىز خىزمەت بىنالىرى، سان - ساناقسىز ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان، تۈرلۈك ئەسلىھەلىرى تولۇق بولغان زامانىۋى مىكرو رايونلار، بەشىۋلتۈزلۈق مېھمانخانىلار ۋە بۇ ئېگىز - ئېگىز ئىمارەتلەر ئارىسىدىكى يېشىللىق بىلەن قاپلانغان ئىستراھەت باغچە - مەيدانلىرى مېنىڭدە يېپىيېڭى تەسىراتلارنى قوزغىدى.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا شائخەيلىكلەر دېگەن شياۋپىڭنىڭ جەنۇبنى كۆزىدىن كۆچۈرگەندە سۆزلىگەن سۆزىنىڭ روھىي بويىچە، تارىخىي پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدىلا پۇدۇڭ رايونىنى ئېچىۋېتىلگەن رايون قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ، تەرەققىيات قەدىمىنى تېزلىتىپتۇ ۋە شائخەي شەھرىنى چائجيائ دېلتىسىدىكى تەرەققىيات بەلۋىقى بويىچە ئەڭ تېز تەرەققىي قىلغان رايونغا ئايلاندۇرۇپتۇ.

دۆلىتىمىزنىڭ شەرقىي چوڭ دەرۋازىسى بولغان شائخەي شەھىرىدە «بوئىن - 777» تىپلىق رېئاكتىپ پاساژىر ئايروپىلانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭ تىپتىكى ھەر خىل رېئاكتىپ پاساژىر ئايروپىلانلىرى قونۇپ ۋە ئۇچالايدىغان شەرقىي دېڭىز ساھىلىغا جايلاشقان پۇدۇڭ خەلقئارا ئايروپورتى بىلەن شەھەرنىڭ غەربىگە جايلاشقان خۇڭچاۋ خەلقئارا ئايروپورتلىرى شائخەي شەھىرىنى دۇنيادىكى ۋە مەملىكىتىمىزدىكى ھەر قايسى جايلار بىلەن زىچ باغلاپ تۇرىدىكەن؛ شائخەي شەھىرى ئۆزىنىڭ شەرقىي دېڭىز بويىغا جايلاشقانلىق ئەپلىك جۇغراپىيەۋى شارائىتى بىلەن مەملىكەتنىڭ ئىچى ۋە تېشىدا، جەنۇپ بىلەن شىمال، غەرب بىلەن شەرقنىڭ ئوتتۇرىسىدا سۇدا ۋە قۇرۇقلۇق غول قاتناش تۇگۇنلۇك رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپتۇ!

ياپونىيە، كورىيە ۋە شاڭگاڭ قاتارلىق دۆلەت، رايونلار بىلەن دېڭىز ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان شاڭخەي شەھىرى خەلقئارا پورت شەھىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، دۇنيادىكى 180 دىن ئارتۇق دۆلەت ۋە رايونلار بىلەن قويۇق ئىقتىسادىي ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپتۇ.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئارقىلىق، بولۇپمۇ 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدىن ئېتىۋارەن، شىددەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش ئارقىلىق، شاڭخەينىڭ ئىقتىسادىي داۋاملىق تۇرده تېز سۈرئەت بىلەن ئالغا بېسىپتۇ. جەمئىيەتنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى مۇقىم، خەلق تۇرمۇشى تىنچ - پاراۋانلىق، ئاسايىشلىق ئىچىده داۋام قىلىۋېتىپتۇ.

شاڭخەي شەھىرى ئۆزىنىڭ مەملىكىتىمىزنىڭ شەرقىي چوڭ دەرۋازىسىنىڭ مۇھىم ئورنى بىلەن شەرقتىن كىرگۈزۈش، غەربتىن چىقىرىش بازىسىلىق رولىنى تېخىمۇ زور جارى قىلدۇرۇش داۋامىدا چوقۇم مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكىلەرنىڭ يېڭى دىققەت مەركىزىگە ۋە مەبلەغ سېلىش قىزىق نۇقتىسىغا ئايلىنىدۇ!

ئەمدى باشتىكى سۆزىمىزگە كېلەيلى. ئايروپىلان بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەشكە باشلىدى. بۇ چاغدا يامغۇر توختىغان، ئېتىزلىقلار ئەتىگەنلىك قۇياش نۇرىغا چۆمۈلگەنىدى. ئەنە شەرقىي دېڭىز ياقىسى كۆرۈندى. بىز ئولتۇرغان ئايروپىلان 10000 مېتىر ئېگىزلىككە چىققاندا، شەرقىي دېڭىز ياقىسىنى بويلاپ، سائىتىگە 800 كىلومېتىر تېزلىكته شىمالغا قاراپ گورزىنتال ئۇچۇشقا باشلىدى. ئاستىمىزدا يېيىلىپ يانقان شەرقىي دېڭىزنىڭ ياقىسى ناھايىتى چوڭ ئاجايىپ بۇرۇلۇشلارنى ھاسىل قىلغانىدى. ھېلى بىر تەرەپكە بۇرۇلۇپ، يۇمىلاق تۇمشۇق ھاسىل قىلسا، ھېلى ئىككىنچى تەرەپكە بۇرۇلۇپ

قولتۇق - لىمان ھاسىل قىلاتتى. بۇ قولتۇق - لىمانلاردا ھەر خىل تونناژلىق پاراخوت - كېمىلەر قاتار - قاتار تىزىلىپ تۇرۇشاتتى. بۇ قولتۇق لىمانلارنىڭ سەل نېرىسىدا كۆز يەتكۈسىز تۇتاش كەتكەن شاللىقلار سارغىيىپ تۇرۇشاتتى. شەرقىي دېڭىز ئەتىگەنلىك قۇياش نۇرىدا خۇددى يالتىراق كۈمۈش قەغەزدەك كۆزنى چېقىپ تۇراتتى. دېڭىز ياقىسىدىكى يېزىلاردا باغلار قارا مەيدانلاردەك سوزۇلغانىدى. بىر - بىرىدىن ئۇزۇن بازار - يېزىلار ھەر خىل شەكىلدىكى ئاپئاق ئۆيلىرى بىلەن خۇددى ھەرە ئۇۋۇسىغا ئوخشايتتى.

مەن ئايروپىلان دېرىزىسىدىن سول تەرىپىمگە قارىۋېدىم، ئىلان باغرى سوزۇلۇپ ياتقان غەرپ تەرەپتىكى چاڭجياڭ دەرياسىنى ئاران ئىلغا قىلالىدىم. شەرقىي دېڭىزدىن بالقىپ چىققان ئەتىگەنلىك قۇياش ۋەتەننىڭ گۈزەل تاغ - دەريالىرىنى ئالتۇن نۇرىغا چۆمكىگەنىدى. ئايروپىلان ئەمدى پايانسىز تىنچ ئوكيان ئۈستىدە ئۇچۇشقا باشلىدى، ئاستىمىزدىكى ئوكيان يۈزىدە دېڭىز دولقۇنلىرىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاق سىزىقچىلار ۋە ئوكيانىنىڭ ئۇ يېرى - بۇ يېرىدە ئۇزۇپ يۈرگەن چوڭ تونناژلىق پاراخودلار كۆزگە ئاندا - ساندا چېلىقىپ قالمىسا، تىنچ ئوكيان خۇددى ئۆزىنىڭ نامىدەك تېپتىنچ، ھەركەتسىز ئىدى. «نېمە دېگەن پايانسىز ئوكيان بۇ!» دەپ ئىختىيارسىز ھالدا ئۆز - ئۆزۈمگە خىتاپ قىلغىنىمنى تۇيمايلا قاپتىمەن. تۆت ئەتراپنى قاپلىغان پايانى يوق بۇ تېنچ ئوكيان ئۇپۇقتا ئاسمان بىلەن قوشۇلۇپ كېتەتتى. ئەتراپىنىڭ ھەممىسى دېڭىز - ئوكيان، يەنىلا دېڭىز - ئوكيان! . . . مەن ئۇپۇقتا قوشۇلۇپ كەتكەن ۋە ئۆزىنىڭ ئاق بۇزغۇن كۆتۈرۈپ ئۆرلىگەن شىددەتلىك دولقۇنلىرى بىلەن ئاندا - ساندا ئاق سىزىقچە بولۇپ كۆرۈنۈۋاتقان بۇ تىنچ ئوكيانىنى قانداق تەسۋىرلەشنى بىلمەي ئولتۇردۇم. قايسىبىر كىتابتىن: «قەلەم بولسا دەرەخ - ئورمان! سىياھ

بولسا دېڭىز - ئوكيان، قەغەز بولسا زېمىن - ئاسمان، بولۇپ شائىر جىمى ئىنسان!...» دېگەن قۇرلارنى ئوقىغانىدىم. بىراق، مۇشۇ دەقىقىلەردە پۈتۈن دېڭىز سۈيىنى سىياھ قىلىپ يازغان تەقدىردىمۇ ئاستىمدا سوزۇلۇپ ياتقان تېنچ ئوكيانىنىڭ پايانسىز قەلبىنى تەسۋىرلەپ بولالماسلىقىمغا كۆزۈم يەتتى! بىر چاغلاردا يېنىمغا قارىسام، يېنىمدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ئايالىم تۇنىسا بېشىنى بىر تەرەپكە قىيسايتىپ، تاتلىق ئۇخلىۋاتىپتۇ. مەن ئۇنى ئۆزۈمنىڭ ھېسسىياتىمغا ئورتاقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، جەينىكىم بىلەن ئاستا نوقىدىم. ئۇ ئۇيقۇچان كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ: «نېمە؟» دېگەندەك قىلىپ ماڭا قارىدى. مەن ئۇنىڭغا ئايروپىلانىنىڭ ئاستىدا سوزۇلۇپ ياتقان پايانسىز ئوكيانغا «قارا» دېگەندەك ئىملىدىم.

ئايروپىلان تىنچ ئوكيان ئۈستىدە شىمالغا قاراپ تەخمىنەن ئۈچ سائەتتەك ئۇچقاندىن كېيىن چاۋشىيەن يېرىم ئارىلى بىلەن ياپون تاقىم ئارالىلىرىنى ئايرىپ مەشھۇر چاۋشىيەن بوغىزىنىڭ ئۈستىگە يېتىپ كەلدى.

سول تەرەپتە چاۋشىيەن يېرىم ئارىلىنىڭ شەرقىي - جەنۇبىي بۆلۈگىگە جايلاشقان كورىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ زېمىنى سوزۇلۇپ ياتاتتى. يېشىل ئورمان بىلەن قاپلانغان ئېدىرلىقلارنىڭ كەينىدە مەشھۇر دابەيشەن تاغ تىزمىسى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

بىز ئولتۇرغان «ئايروبوس — 320» تىپلىق 180 كىشىلىك رېئاكتىپ ئايروپىلان ياپيېشىل كورىيە زېمىنىنى ئارقىغا تاشلاپ چاۋشىيەن بوغىزىدىن ئۆتكەندىن كېيىن مەشھۇر سوسىما بوغىزىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىغا يېتىپ كەلدى.

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، 1905 - يىلىدىكى چارروسىيە - ياپونىيە دېڭىز ئۇرۇشىنى تەسۋىرلەنگەن تارىخىي رومان «سوسىما» نى ئوقىغانىدىم. ئەينى يىللاردا ياپونىيە فلوتى چارروسىيىنىڭ بالتىق دېڭىز فىلوتىنى

مۇشۇ سوسىما بوغۇزىدا پۈتۈنلەي تارمار كەلتۈرگەنىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرى، ياپون مىلىتارىزمىنى تەنقىد قىلىش يۈزىسىدىن دۆلىتىمىزنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە قويۇلغان ياپونىيە فىلىمى «ئاھ، دېڭىز ئارمىيىسى» دېگەن كىنو فىلىمىدىمۇ ئاشۇ قېتىملىق سوسىما دېڭىز ئۇرۇشى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغانىدى.

بىز ئولتۇرغان ئايروپىلان سوسىما بوغۇزىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەندىن كېيىن ياپونىيە چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىغا كىردى ۋە ياپونىيىنىڭ فۇكۇئوكا، ناگويا قاتارلىق شەھەرلىرىنى ئارقىغا تاشلاپ، ياپونىيىنىڭ غەربىي دېڭىز قىرغىقىنى بويلاپ شىمالغا قاراپ ئىككى سائەت داۋاملىق ئۇچتى. شۇ يەر ۋاقتى سائات 12:30 ئۆتكەندە، ئايروپىلان ياپونىيىنىڭ شىمالىدىكى زېمىنى — گۇزەل خوككايدو ئارىلىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى شىن چىتوسې خەلقئارا ئايروپورتىغا كېلىپ قوندى.

بىز ياپون تاموژنىسىدا چېگىردىن كىرىش رەسمىيىتىنى ئۆتەش ئۈچۈن، يېرىم سائەتتەك ھايال بولدۇق.

ياپون تاموژنا خادىملىرىنىڭ پوزىتسىيىسى ئىنتايىن سىلىق ـ سىپايە ئىكەن. ئۇلار چېگىردىن كىرىدىغان ھەر بىر ئادەمنىڭ پاسپورتىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن پاسپورتقا «تاققىدە!» قىلىپ چېگىردىن كىرىشكە رۇخسەت قىلىش تامغىسىنى ئۇرىدىكەن ۋە ئورنىدىن «شاققىدە» تۇرۇپ: «سىزنىڭ ياپونىيىگە كەلگىنىڭىزنى قىزغىن قارشى ئالىمىز!» دەپ، پاسپورتنى تولىمۇ ئېھتىرام بىلەن ئىككى قوللاپ سۇنۇپ بېرىدىكەن. مەن ياپونىيە زېمىنىغا تۇنجى قېتىم قەدەم بېسىپلا، تاموژنا خادىملىرىنىڭ قىزغىن مۇئامىلىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ خىزمەت پوزىتسىيىسىنى كۆرۈپ، تەربىيە كۆرگەن مەدەنىيەتلىك ھازىرقى زامان مىللەتلىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

ئايالىم تۇنىسا ۋە مەن ئىككىمىز ياپونىيە تاموژنىسىدىن

چىقساق، ساپوررو شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ «خەلقئارا ئالاقە پلازا» سىدا خىزمەت قىلىدىغان قىزىمىز مېھرىئاي ۋاجىما ئىسىملىك بىر خىزمەتدېشى بىلەن بىللە بىزنى ئىشكىتە تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغانىكەن. قىزىمىزنى كۆرمىگىلى بىر يېرىم يىلدەك بولۇپ قالغاچقىمۇ، مەن ۋە ئاپىسى ئىككىمىزمۇ ئۇنى بەك سېغىنىپ كەتكەنىدۇق. قىزىمىزمۇ بىزنى بەك سېغىنىپتۇ. شۇڭا، بىز ئۇنى باغرىمىزغا چىڭ بېسىپ، قانماي سۆيۈپ كەتتۇق. ئۇ سەل جۇدەپ قاپتۇ. ئۇنىڭ دېيىشىچە، ياپونىيىدە كىشىلەر ناھايىتى جىددىچىلىك ئىچىدە ئۆتىدىكەن. ھەممە ئادەم ئۆگىنىش، خىزمەت ئۈچۈن ئالدىرايدىكەن، ئۆزىنى ئاز ئويلايدىكەن، بۇ يەرنىڭ تۇرمۇش ۋە خىزمەت رېتىمى تولىمۇ ئىتتىك بولىدىكەن، شۇڭا، ئادەملەر تۇرمۇش مەئىشتى قانچە ئاددى بولسا شۇنچە ياخشى دەپ قارايدىكەن. ياپونىيىدە كىشىلەر غىزالىنىش، زىياپەت، مېھماندارچىلىق، دېگەندەك ئىشلارغا ھەقىقەتەن كۆپ ۋاقىت ئاجرىتالمايدىكەن. ياپونلار ھەممە ئىشتا، ھەممە ۋاقىتتا ۋە ھەممە يەردە ئۆگىنىش، خىزمەتنىلا ئويلاپ، ئۆزىنى ئاز ئويلىغاچقا، ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى راھەت-پاراغىتى ئىش - خىزمەت بىلەن ئۆلچىنىدىكەن. شۇنداق، بىز خوككايدودا تۇرغان كۈنلىرىمىزدە، بىكارچىلىقتىكى «راھەت - پاراغەت» دەستىدىن بىزدىكىدەك سەمىرىپ، قورساق سالغان ئادەملەرنى ناھايىتى ئاز ئۇچراتتۇق.

بىز قىزىمىز بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ۋاجىما دېگەن خىزمەتدېشى بىلەنمۇ سالاملىشىپ كۆرۈشتۇق. ياپونلارنىڭ سالاملىشىش قائىدىسى ئۇيغۇرلارغا ئانچە ئوخشىشىپ كەتمەيدىكەن. مەن ئۇنىڭغا ئىككى قولۇمنى كۆكسۈمگە ئېلىپ بېشىمنى سەل ئېگىپ، «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ سالام قىلدىم. ئۇ ماڭا «ئوھايوگوزايماس!» دېگىنىچە تولۇق ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ تۇرۇپ سالام قىلدى. مەن مېھرىئايدىن بۇ بىر

جۈمله ياپونچه سۆزنىڭ مەنىسىنى سورىسام، ئۇ ماڭا ئۈيغۇرچىدىكى «ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم!» دېگەن سۆز بىلەن بىر مەنانى بىلدۈرىدۇ، دەپ چۈشەندۈردى. «ئوھايوگوزايماس» — مەن ياپونىيە زېمىنىغا قەدەم باسقاندىن كېيىن ئۆگىنىۋالغان ياپونچە تۈنجى سۆز بولدى!

بىز يۈك - تاقلىرىمىزنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن مېھمانخانىنىڭ خىزمەتچىسى ۋاجىمانىڭ «مازىدا» ماركىلىق پىكاپىغا ئولتۇرۇپ خوككايدو مەركىزى يۈقىرى سۈرئەتلىك تاشيولى ئارقىلىق ساپپورو شەھىرىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن مەن ۋە ئايالىم ئىككىمىزنىڭ ياپونىيە زېمىنىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى گۈزەل خوككايدو ئارىلىدا مەنزىلىك ئۆتكۈزگەن قىرىق كۈن ۋە قىرىق تۈنىمىزنىڭ تۈنجى قەدىمىنى باشلىدۇق!

«ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، ئالدىراڭلار!
ئالدىراڭلار!! ئالدىراڭلار!!!»

ساپوررو شەھىرى خوككايدونىڭ مەركىزى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ يەنە ياپونىيە بويىچە بەشىنچى چوڭ شەھەر ھېسابلىنىدۇ. شەھەرنىڭ مەركىزىدە ئاق رەڭلىك بىر قەدىمكى سائەت راۋنقى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. 1878 - يىلى ساپوررو ئاگرونوملار مەكتىپىنىڭ مەشىق مەيدانىغا ياسالغان بۇ سائەت راۋنقى ساپوررو شەھىرىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە پۈتۈن ياپونىيىگە مەشھۇر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن دۇنيادىمۇ مەشھۇر بولغان ئاسارئەتتىقە ۋە سەيلىگاھ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ خۇددى سۈبھىدىكى چاقناپ تۇرغان چولپان يۇلتۇزىدەك، «ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، ئالدىراڭلار! ئالدىراڭلار!! ئالدىراڭلار!!!» دەپ ئۆزىنىڭ جاراڭلىق قوڭغۇراق ئاۋازىنى ساپوررونىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدا ياڭرىتىپ، بىر يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتتىن بويان، بىر مىنۇت، بىر سېكۇنتىمۇ توختىماستىن ساداقەتلىك بىلەن ۋاقىتنى كۆرسىتىپ كەلمەكتە. ھەر قېتىم سائەت راۋنقىدىن جاراڭلىق ئۇرۇلغان قوڭغۇراق ساداسى ئاڭلانغاندا، تۇرمۇش رېتىمى ئاجايىپ تېز ئۆتىدىغان تىرىشچان ياپونلار ئىتتىك قەدەملىرىنى ئاستىلىتىپ، جىمىكى تىرىكچىلىك غەملىرىنى، جىمىكى خىزمەتلىرىنى، جىمىكى قانۇنلارنى، دۆلەتنىڭ جىمىكى باج - سېلىقلىرىنى بىر مىنۇت بولسىمۇ

يادىلىرىدىن چىقىرىپ، بىلەكلىرىدىكى سائەتلىرىنى ئاجايىپ زىللىق بىلەن ئۇنىڭغا تەڭشەيدۇ!

بۈگۈن شەنبە، كىمۇبى شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق ساساكى - كىنساكۇ ئەپەندى بىزنىڭ تۇرۇۋاتقان ئۆيىمىزگە مېھمان بولۇپ كەلمەكچى. شۇڭا، بىز ئەتىگەن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، يۈيۇنۇپ، ناشتا قىلىپ بولغاندىن كېيىن مېھمانىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا باشلىدۇق.

ساساكى كىنساكۇ — بىز ساپوررودىكى چېغىمىزدا قىزىمىز مېھرىنىڭ ۋاستىسى بىلەن تونۇشۇپ قالغان ياپونىيىلىك بىر دوستىمىزنىڭ ئىسمىدۇر. ئۇ چاچلىرى كۈمۈشتەك ئاقارغان، ئەقىللىق كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرىدىغان، جۈغى كىچىك، تېتىك بىر بوۋاي بولۇپ، بۇ يىل ئۇ 78 ياشقا كىرىپتۇ. ئۇنىڭ بىزگە ئېيتىپ بېرىشىچە، بەش بالىسى ياپونىيىنىڭ باشقا شەھەرلىرىدە تۇرىدىكەن. ئۇ ئۆز ئۆيىدە مومىيى بىلەن بىللە تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ مومىيى ساساكى سان خانىم ئاغرىنچان بولغاچقا سىرتلارغا چىقالمايدىكەن.

ساساكى كىنساكۇ ئەپەندى قىزىمىز مېھرىنىڭ «ساپوررو خەلقئارا پلازا» دا خىزمەت قىلىدىغان ساۋاق ئېلىۋاتقان نۇرغۇن ياپونلار ئىچىدىكى ئاددىي بىر ياپون ئىكەن. ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى ئۇ ماشىنىسىنى ھەيدەپ، ساپوررودىن 65 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى كىموبى شەھىرىدىن ساپورروغا كېلىپ، مېھرىنىڭ ساۋاق ئېلىپ، كەچتە يەنە كىموبىدىكى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كېتىدىكەن.

ساساكى كىنساكۇ مېھرىنىڭ بىزنىڭ خوككايدوغا كېلىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ بەك خۇشال بولۇپتۇ. بىز ساپوررو شەھىرىگە كېلىپ ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇ كىموبىدىن ئاتايىتەن بىزنى كۆرگىلى كېلىپتۇ. شۇ كۈنى، بىزمۇ ئۇنىڭ تېلېفونىنى

ئېلىپلا ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئالاھىدە تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغانىدۇق. ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا، ئايقىنى سېلىۋېتىپ، ياپونلارنىڭ قائىدىسى بويىچە تاتامى ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ «ئوخايو گوداييماس!» دېگىنىچە بىزگە تەزىم قىلدى. دادامدەك قېرىسال بىر ئادەمنىڭ بىزگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ تەزىم قىلغىنىدىن قاتتىق ئۇيالدىم — دە، ئىتتىك ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدۇم ۋە:

— سىز ياشانغان ئادەم تۇرۇپ، ئۇنداق تۇزۇت قىلىپ كەتمەڭ. بولمىسا، بىز بەك خىجىل بولۇپ قالىدىكەنمىز! — دېۋىدىم، ئۇمۇ ئەمدىلەتىن ئۆگەنگەن خەنزۇ تىلىدا ھەجىلەپ سۆزلەپ:

— بىز ياپونلاردا: «يەتتە ياشلىق سەپەردىن كەلسە، يەتمىش ياشلىق ئالدىغا چىقىپتۇ» دېگەن گەپ بار. ئايروپورتقا ئالدىڭلارغا چىقالمىدىم. شۇڭا بەك ئۇزرىلىكمەن! — دېۋىدى، تۇنىسا دەرھال

— يوقسۇ ھەرگىز ئۇنداق دېمەڭ، بىزنى ئاتايىتەن كىمۇبىدىن يوقلاپ كەپسىز، بىز بەك خۇشال بولدۇق! — دېدى قىزغىنلىق بىلەن، — قىزىمىز مېھرىبانلىقىڭىزنى گېپىڭىزنى كۆپ قىلىپ بەردى. سىز مۇشۇنچىلىك ياشقا كىرگەن تۇرۇقلۇق يەنە تىرىشىپ خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىۋېتىپسىز. بىز سىزدىن ئۆگەنسەك بولغۇدەك، قېنى تۆرگە ئۆتۈڭ!

ساساكى كىنىساكۇ بوۋاي تۆرگە ئۆتۈپ مىسىل ئۈستىدە تىزلىنىپ ئولتۇردى. تۇنىسا راستلاقلىق داستىخاننى ئېچىشتىن ئىلگىرى مەن ئۇيغۇر قائىدىسى بويىچە بوۋاينىڭ قولىغا سۇ بەردىم.

— سىلەرنىڭ بۇ ئادىتىڭلار بىزگە بەك ئوخشىپ كېتىدىكەن، — دېدى ئۇ قول چايقاپ بولغاندىن كېيىن — بىزمۇ داستىخانغا ئولتۇرۇشتىن بۇرۇن قول چايقايمىز.

— دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ كۆپ ئادەتلىرى بىر - بىرى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ، — دېدىم مەنمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن، — خۇددى سىلەرنىڭ تىلىڭلاردىكى بەزى سۆزلەر بىلەن بىزنىڭ تىلىمىزدىكى بەزى سۆزلەرنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئوخشىشىپ كەتكىنىگە ئوخشاش.

تۇنىسا دەملەنگەن بىر پىيالە چاينى پەتنۇس بىلەن ئۇنىڭغا سۇنسۇبدى، ئۇ چاينى ئالماقچى بولۇپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى، مەن بۇ چاغدا:

— بىھاجەت، بىھاجەت، ئولتۇرۇپ ئالسىڭىز مۇ بولۇۋېرىدۇ، — دەپ ئۇنى توستۇم.

بىز ئۇرۇمچىدىن ياپونىيىگە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقىش ئالدىدا بىر تونۇر توقاچ ياقتۇرۇۋالغانىدۇق. گەرچە بۇ توقاچلار ئاللىقاچان قېتىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما بولكىدىن باشقا نان تېپىلمايدىغان ياپونىيىدە بۇ قاتتىق توقاچلار بىزگە بەك ئەسقاتاتتى. مەن توقاچلارنى يامان تەسلىكتە سۇندۇرۇپ، ساساكى كىنىساكۇنىڭ ئالدىغا سۇرۇپ قويدۇم. ئۇ ئۈيغۇر توقاچلىرىغا ئېغىز تېگىپ، يەپ كۆرگەندىن كېيىن «ناھايىتى تەملىك ئىكەن، بولكىدىن كۆپ مېزىلىك ئىكەن!» دەپ ماختاپ كەتتى.

— ھۆرمەتلىك ساساكى سان، تۇزۇت قىلماي داستىخانغا باققاچ ئولتۇرۇڭ، — دېدى تۇنىسا كۈلۈمسىرەپ، — مەن مىھراي بىلەن بىللە، سىزگە ئوخشىتىپ لەڭمەن ئېتىپ بېرەيلى!

مېھرىبانلىك دېيىشچە، «سان» دېگەن سۆز ياپون تىلىدا «جاناب»، «ئەپەندى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىكەن.

بۇ چاغدا، بايىقى جىددىلىك تۈگىگەنىدى. شۈڭا، ساساكى كىنىساكۇ بوۋايمۇ بەك تۇزۇت قىلىپ كەتمىدى. تاماق پىشقىچە مەن ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇم. ئۇنىڭ خەنزۇچە سەۋىيىسى ئانچە يۇقىرى بولمىغاچقا، ئىككىمىزنىڭ

ئوتتۇرىسىدىكى بۇ سۆھبەت بەزىدە خەنزۇ تىلى ئارقىلىق ئېغىزدا، بەزىدە خەنزۇچە يېزىق ئارقىلىق قەغەزدە داۋام قىلدى.

— ھۆرمەتلىك ساساكى سان، بۇ يىل سىز 78 ياشقا كىرىپسىز، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا، — ئەمما ناھايىتى تېتىك تۇرۇپسىز، يەنە تېخى ياشانغانلىقىڭىزغا تەن بەرمەستىن، خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىۋېتىپسىز، بىز سىزگە ھەقىقەتەن قايىل بولدۇق! بىراق، ھۆرمەتلىك ساساكى سان، ئۆزىڭىزنى كېچىكىپ قالغاندەك ھېس قىلامسىز؟

ساساكى كىنساكۇ مېنىڭ سۆزۈمدىكى «قايىل بولدۇق!» دېگەن خەنزۇچە سۆزنى چۈشىنەلمەي مېنىڭدىن قايتا سورىۋېدى. مەن دەرھال ئالدىمدىكى قەغەزگە خەنزۇچە «قايىل بولۇش» دېگەن سۆزنى يېزىپ ئۇنىڭغا كۆرسىتىۋېدىم، مېنىڭ سۆزۈمنى چۈشىنىپ، كۈلۈپ كەتتى ۋە:

— تىرىشچان ئادەم ئۆچۈن ئېيتقاندا، — دېدى ئۇ خەنزۇ تىلىدا ھەجەلەپ تۇرۇپ، — خۇددى ئۆگىنىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولمىغىنىدەك، ئاخىرلىشىش نۇقتىسىمۇ بولمايدۇ. مەن بالىلىق ۋاقتىمدىن تارتىپلا خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىشكە بەكمۇ ھەۋەس قىلاتتىم. بىراق، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، بالىلىقتىكى بۇ ئارزۇ - ھەۋىسىم ئەمەلگە ئاشماي كەلدى. مانا يېشىم سەكسەنگە ئۇلاشقاندا، مەن بالىلىقتىكى بۇ ئارزۇيۇمنى چوقۇم ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بەل باغلاپ، ئۆگەنگۈچىلەر قاتارىغا قېتىلدىم. شۇڭا، مەن ئۆچۈن مەكتۇپ كېچىكىش مەۋجۇد ئەمەس!

ئۇنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، مەن ئالدىمدىكى بۇ ۋېجىك بوۋاينىڭ ۋۇجۇدىدىن ياپون مىللىتىنىڭ ئاكتىپ، تىرىشچان ۋەھەر قانداق ئىشنى باشقا ئېچىقمىغۇچە زادىلا توختىمايدىغان قەيسەر روھنى كۆرگەندەك بولدۇم.

ماددى مەئىشىتى ئىنتايىن مول بولغان ياپونلار ئادەتتە

مۇناسىۋەت تورىغا ئانچە ئەھمىيەت بېرىپ كەتمەيدىكەن. ئۇلار تولاراق يەككە - يېگانە ياشاشنى ياخشى كۆرىدىكەن. ھەممە ئادەم ئۆز ئىشىغا پۇختا بولۇپ، ئوشۇق ئىشقا ئارىلاشمايدىكەن. شۇڭا، سىرتلاردا بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا، «ئوخايوگوزايماس» دەپ، ئۆز - ئارا سالاملىشىپ قويۇپلا ئۆز يولىغا راۋان بولۇشىدىكەن، ئۇلار بىر - بىرىگە بىز ئۇيغۇرلاردەك بەك «ۋاي» دېيىشىپ كەتمەيدىكەن. ياپونلار بىرلىكتە تاماق يېسە، ھەر كىم ئۆز ئالدىغا پۇل تۆلىشىدىكەن. ئۇلار «ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ، ئاستىدا مانتا يەپتۇ» دېگەندەك يۇرۇۋېرىدىكەن. چەت ئەللىك ئەجنەبىلەرنى كۆرسە قولىدىكى بار ۋەجىنىك ھەممىسىنى داستىخانغا تۆكۈشكە ئالدىرايدىغان بىزگە ئوخشاش ئۇيغۇرلارنىڭ ئەكسىچە، ياپونلار چەت ئەللىكلەرنى بەك ۋاي - ۋايلاپ كېتىشمەيدىكەن.

ياپونلارنىڭ جۇڭگولۇقلارغا بولغان قىزىقىشى ئۇلارنىڭ باشقا چەت ئەللىكلەرگە بولغان قىزىقىشىدىن كۆپ ئۈستۈن تۇرىدىكەن. بىراق، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا جۇڭگونى ھەقىقىي چۈشىنىدىغانلىرى كۆپ ئەمەس ئىكەن. ئۇلار بىز جۇڭگولۇقلارغا كۆپىنچە ھاللاردا ئۆزلىرىنىڭ يېرىم - يارتا چۈشەنچىسىگە ئاساسەن باھا بېرىشىدىكەن.

ياپونلار جۇڭگودىن ياپونىيىگە تارقالغان خەنزۇ يېزىقىنى ئاساس قىلغان ھالدا، ئۆزلىرى ئىجاد قىلغان «پىڭجيامىك» ۋە «پىيەنجيامىك» دەپ ئاتىلىدىغان ياپونچە يېزىقنىمۇ بىللە قوللىنىدىكەن. بىر قېتىم بىز مېترودا كېتىۋاتساق، بىر ياپون بىزنىڭ جۇڭگولۇق ئىكەنلىكىمىزنى بىلىپ، خەنزۇچە خەتلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «سىلەرنىڭ جۇڭگودا مۇشۇنداق يېزىق بارمۇ؟» دەپ سورىۋېدى، بىز قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتكەنىدۇق!

ياپونىيىدە يول ئېغىزىدىكى يول بەلگىسى، كوچا ناملىرى، رېكلام — ئېلانلار، مېترودىكى بېكەت — ئىستانسىلارنىڭ نامى

قاتارلىقلار ئاساسەن دېگۈدەك خەنزۇچە يېزىقتا يېزىلغانلىقتىن، خەنزۇچە خەتلەرنى بىلىشكىلا ئاسانلىقچە ئېزىپ قالمايدىكەنسىز.

20 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا جۇڭگو - ياپونىيە دوستلۇق مۇناسىۋىتى نورماللاشقاندىن كېيىن ئىككى دۆلەت مۇناسىۋەتچىدىكى سان ۋە سۈپەتتە ناھايىتى زور ئۆزگىرىش ھاسىل بولۇپتۇ. گەرچە ئىككى دۆلەت مۇناسىۋەتچىدە سىياسىي جەھەتتە يا ئۇنداق، يا مۇنداق سۈركىلىشلەر ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بىز جۇڭگو - ياپونىيە دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىناق - خوشنىدارچىلىق مۇناسىۋەتىگە مۇستەھكەم، تەۋرەنمەس پۈختا ئاساس سېلىنغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق.

جۇڭگو - ياپونىيە دۆلەتلىرى ئارىسىدىكى دوستانە ئالاقىنى چىڭىتىش، ئۆز ئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ئىككى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرى قارشى تەرەپنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىدا خادىملارنى ئۆز - ئارا ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىشنى يولغا قويۇپتۇ.

2002 - يىلى جۇڭگو — ياپونىيە دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىناق قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ نورماللاشقىنىغا 30 يىل بولغان خاتىرە يىلى ھېسابلىنىدۇ. بىز ياپونىيىدە ساياھەتتە بولۇۋاتقان مەزگىلىدە، «ساپورро خەلقئارا پلازا»نىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، خوككايدو «ياپونىيە — جۇڭگو ئىقتىسادىي ھەمكارلىق دوستلۇق مەركىزى» ئۇيۇشتۇرغان «ياپونىيە — جۇڭگو ئىناق قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ نورماللاشقانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەش چوڭ يىغىنى»غا قاتناشتۇق. يىغىن رىياسەتچىسىنىڭ چوڭ يىغىندا تونۇشتۇرۇشىغا قارىغاندا، 2002 - يىلى پۈتۈن ياپونىيە بويىچە

ياپونىيە — جۇڭگو ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنىڭ نورماللاشقانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن تىزىمغا ئالدۇرۇلغان ھەر خىل خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى 230 دىن ئاشىدىكەن. جۇڭگو تەرەپ 5000 كىشىلىك بىر سايahەتـ ئالماشتۇرۇش ئۆمىكىنى تەشكىللەپ ياپونىيىگە ئەۋەتىپتۇ. ياپونىيە تەرەپمۇ 13 مىڭ كىشىلىك بىر ئۆمەك تەشكىللەپ جۇڭگوغا ئەۋەتىپتۇ. 30 يىلىنىڭ ئالدىدا ياپونىيە - جۇڭگو دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا باردى - كەلدى قىلىشقان ئادەملەر ئاران 9000 ئادەم (قېتىم) غا يەتكەنىكەن. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا باردى - كەلدى قىلىشۋاتقان سانى ھەر يىلى بىر مىليون 800 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن ئېشىپ كېتىپتۇ. ھازىر ئىككى دۆلەتتە ئۆز ئارا دوستانە شەھەر مۇناسىۋىتى ئورناتقان شەھەرلەر 210 جۇپتىن ئاشىدىكەن. قىزىمىز مېھرىئايمۇ دۆلىتىمىزدىكى ئالاقىدار تارماقلار تەرىپىدىن ياپونىيىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن بولۇپ، دۆلىتىمىزدىكى شىنياك شەھىرى بىلەن دوستانە شەھەر مۇناسىۋىتى ئورناتقان ساپپورو شەھىرىدىكى «ساپپورو خەلقئارا ئالاقە پلازا» ❷ خىزمەت قىلىۋاتقانلاردىن ئىدى.

«ساپپورو خەلقئارا ئالاقە پىلازا» سى — ساپپورو شەھىرى ۋە پۈتۈن خوككايدو بويىچە خەلقئارا مۇناسىۋەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان مۇھىم فۇنكسىيىلىك مۇئەسسەسە ھېسابلىنىدىكەن. «پلازا» — ساپپورولۇقلار بىلەن ساپپورودا تۇرۇشلۇق چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۆز - ئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش سورۇنىنىڭ نامى ئىكەن. «پلازا» نىڭ يۇقىرىقىدەك رولىدىن باشقا يەنە، تۇرلۇك خەلقئارا پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈش، مەملىكەتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا ھەر خىل يىغىن ۋە كۆرگەزمىلەرنى ئۆتكۈزۈشنى ئىلتىماس قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ھەمكارلىشىش، ساپپورودا ئولتۇراقلىشىپ قالغان چەت

ئەللىكلەرنى تۇرلۇك تۇرمۇش ئۇچۇرلىرى ۋە چەت ئەللىكلەرگە ئائىت تۇرلۇك ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەش، چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارغا مەسلىھەت بېرىش قاتارلىق ھەر خىل كەسىپلەرنى يولغا قويۇشتەك رولىمۇ بار ئىكەن. «پلازا» دا يەنە ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرىدىغان تۇرلۇك لېكسىيىلەر، جۇملىدىن، جۇڭگودىكى 56 مىللەتنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرىدىغان لېكسىيىلەر داۋاملىق ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرۇلىدىكەن. پەيشەنبە كۈنى، ئۆگىنىشكە قىزىقىدىغان ياپونلار «پلازا» غا كېلىپ، مەخسۇس چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىتىدىغان تۇرلۇك كۇرسلاردا ئوقۇيدىكەن. قىزىمىز مېھرىئاي «ساپوررو خەلقئارا پلازا» جۇڭگو بۆلۈمىنىڭ لېكتورلۇقىنى، قوشۇمچە خەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىلىقىنى ئالقۇرۇۋاتىپتۇ. ئۇنىڭ جۇڭگو - ياپونىيە ئىككى دۆلەت خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستانە مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ چىڭىتىش يولىدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرى ساپوررو شەھەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئالاھىدە تەقدىرلىشىگە سازاۋەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە دۆلىتىمىزنىڭ ساپوررودا تۇرۇشلۇق كونسولىنىڭ ماختىشىغىمۇ مۇيەسسەر بولۇپتۇ. بىز مېھرىئاينىڭ ئاتا - ئانىسى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن قىزىمىزنىڭ جۇڭگو - ياپونىيە ئىككى دۆلەت خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق رىشتىسىنى تېخىمۇ چىڭىتىش يولىدا كۆرسەتكەن بارلىق ئەجىر - تۆھپىسىدىن تولىمۇ پەخىرلەندۇق!

بىز خوككايدودا ساياھەتتە بولۇۋاتقان چاغلىرىمىزدا، ھەر ساھەدىكى كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، ھەممىمىز كۆڭۈل بۆلىدىغان جۇڭگو - ياپونىيە ئىككى دۆلەت خەلقىنىڭ دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرى ئۈستىدە بىر قەدەر كەڭ كۆشادە سۆزلەشتۇق. بۇ جەريانداً، مەن مۇنداق بىر غەلىتە ئەھۋالنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى

چوڭقۇر ھېس قىلدۇق. جۇڭگو — ياپونىيە ئىككىسى دۆلەت مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتىشتە يۇقىرىدىكىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى سوغۇق، تۆۋەندىكىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى قىزغىن ئىكەن؛ يۇقىرى قاتلامدىكىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى سوغۇق، ئاساسقاتلامدىكىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى قىزغىن ئىكەن؛ سىياسىي ساھەدىكىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى سوغۇق، ئىقتىسادىي ساھەدىكىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى قىزغىن ئىكەن. دېمەك، بۇ ئىشتىن جۇڭگو — ياپونىيە ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ئىناق، قوشنىدارچىلىق — دوستلۇق مۇناسىۋىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمىنىڭ ھەقىقىي مەنبەسى يەنىلا جۇڭگو ياپونىيە ئىككى دۆلەت خەلقى ئارىسىدا ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

بۇنىڭدىن يىگىرمە نەچچە يىل ئىلگىرى ياپون مالليرى جۇڭگونىڭ شەھەر - يېزا بازارلىرىنى قاپلاپ كەتكەن، ياپونىيىدە ياسالغان ھەر خىل چوڭ - كىچىك ئاپتوموبىللار شەھەر - بازارلارنىڭ كوچىلىرىدا پاتماي قالغان، ياپونىيىدىن ئىمپورت قىلىنغان ھەر خىل چوڭ - كىچىك ئېلېكتر سايمانلىرى جۇڭگولۇقلارنىڭ ئۆيلىرىدە ۋە ئىشخانىلىرىدا تۆرنى ئىگىلەپ تۇرغان ھالەت ھېلىغىچە كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ. ئۇرۇشتىن كېيىن بىر سەكرەپلا دۇنيا بويىچە 2 - ئورۇندىكى ئىقتىسادى چوڭ دۆلەتكە ئايلانغان ياپونىيىگە ھەممىمىز ھەۋەس قىلاتتۇق (بۇنداق ھالەت ھېلىمۇ پۈتۈنلەي تۈگەپ كەتكىنى يوق).

بىراق، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ خەۋەرلىرىدىن قارىغاندا، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ياپونىيىنىڭ دۆلەت ئىچىدىكى ۋەزىيىتى ئىزچىل تۇرده داۋالغۇپ بىر ئىزدا توختىماي كەلدى. ياپونىيە پايچىك بازىرىنىڭ تېز تۆۋەنلەپ كېتىشى ۋە قەرزنىڭ شىددەت بىلەن كۆپىيىپ كېتىشى نەتىجىسىدە كۆپۈك ئىقتىسادىنىڭ ۋەيران بولۇشى، پۇل مۇئامىلىسىدىكى كىرىزىس، ياپونىيە

ئىقتىسادىنىڭ ئۈدا ئون نەچچە يىل رونياق تاپالماسلىقى، ھۆكۈمەتنىڭ خۇددى پابكارنىڭ مۇكىسىدەك ھەمىشە ئالمىشىپ تۇرۇشى، ئاھالىنىڭ كەيپىياتىدىكى پاسسىپلىق . . . تەك بىر قاتار مەسىلىلەر تۇپەيلىدىن ياپونىيەنىڭ خەلقئارادىكى چوڭ دۆلەتلىك ئورنى قاتتىق تەسىرگە ئۇچراپتۇ.

مەن ساساكى كىنساكۇ بوۋايدىن: «بۇ مەسىلىلەرگە قانداق قارايسىز؟» دەپ سورىسام، ئۇ بىر پەس ئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ماڭا مۇنۇلارنى سۆزلەپ بەردى.

— ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ ئارقىغا چېكىنىپ كېتىشىدىكى سەۋەبلەر ناھايىتى كۆپ، — دېدى ئۇ، — ئەمما ياپونلاردىكى تار مىللەتچىلىك خاھىشى بۇ سەۋەبلەرنىڭ ئىچىدىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى بولۇشى مۇمكىن. بىزدىكى تارمىللەتچىلىك خاھىشى ياپونىيەنىڭ ئارال دۆلىتى بولۇشىدەك تەبىئىي جۇغراپىيىلىك مۇھىتى بىلەن ئىچكى باغلىنىشقا ئىگە. ئەسلىدە، تار مىللەتچىلىك خاھىشى بىلەن بېكىنمىچىلىك خاھىشى بىر جۇپ قوشكېزەكلەردۇر. ياپونىيە تارىختا باشقىلاردىن ئۆگىنىش ئارقىلىق تەرەققىي تاپقان ھەمدە سودا ئارقىلىق بېيىغانىدى. شۇڭا، ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ياپونىيە ئۈچۈن ھېچقانچىلىك ئىش ھېسابلانماسلىقى كېرەك ئىدى. بىراق، ئەمەلىيەتتە ياپونىيەنىڭ ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشى تاق يۆنىلىشلىك ئېچىۋېتىش بولۇپ قالدى. يەنى، ياپونىيە باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگەنگەندە ياكى ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى باشقا دۆلەتلەرگە ئېكسپورت قىلغاندا ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋەتكەن بولسىمۇ، ئەمما چەت ئەللەردىن كۆچمەنلەرنى قوبۇل قىلىشتا، باشقا دۆلەتلەردىن كەلگەن ئىقتىساس ئىگىلىرىنى قوبۇل قىلىشتا، باشقا دۆلەتلەردە ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلارنى ئىمپورت قىلىشتا ياپونىيە ئىشكنى سىرتقا ئانچە چوڭ ئېچىۋەتمەيدۇ ياكى تاقاپ قويىدۇ! ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى

سان، بىلەمسىز، ياپونلاردا باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىدىن كەڭ قورساقلىق بىلەن ئۆگىنىدىغان بۇرۇنقىدەك ئەركەكلىك مىجەز قالمىدى. بىز ئۇششاق ئىشلاردا قىلىنى قىرىققا يارىمىز، دەپ ناھايىتى زىغىرلاپ كېتىپ، كەڭ قورساق بولالمايدىغانلىقىمىز ئۈچۈن، باشقىلار بىزنى «تاكتىكىغا ئۇستا، ئىستراتېگىيىگە نائۇستا» دەپ ئاتاشماقتا.

مەن بۇ ۋەجىڭ، ئاددى بىر بوۋاينىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان بۇنداق ئاجايىپ پاساھەتلىك ئوخشىتىشلارنى ئاڭلاپ ھەيران بولغىنىمدىن ئاغزىمنى ئېچىپلا قاپتىمەن.

ئۇ مېنىڭ ئۇندىمىگىنىمنى كۆرۈپ، سۆزلەۋاتقان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مەن يېقىندا دۆلىتىمىزنىڭ سابىق ئىچكى كابىنىت باش ۋەزىرى ناكاسونې ياسۇخىرو يازغان: «21 ـ ئەسىردىكى ياپونىيىنىڭ دۆلەت ئىستراتېگىيىسى» دېگەن كىتابنى ئوقۇدۇم. ناكاسونې بۇ كىتابتا: «ھازىرقى ياپونىيىدە ئىستراتېگىيە يوق. ياپونىيە ھەتتا ئوتتۇرا، ئۇزاق مۇددەتلىك نەزەر ـ دائىرە، مۇددىئا ـ مەقسەتكە ياكى بۇنداق نەزەر ـ دائىرە، مۇددىئا ـ مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش پروگراممىسىغىمۇ ئىگە ئەمەس . . . ياپونىيە ھۆكۈمىتى كۈندىلىك خىزمەت بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، قىسقا مۇددەتلىك مەسىلىلەرگىلا كۆڭۈل بۆلمەكتە. ئىچكى كابىنىت بىر دەم تارقىتىۋېتىلسە، بىر دەم قايتا تەشكىل قىلىنماقتا. ئۇزۇنغىچە مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، ياپونىيىنىڭ كېلەچىكىدىن ئۈمىد كۈتمەك ناھايىتى قىيىن» دەپ ئېتىراپ قىلدى. دېموكراتلار پارتىيىسىدىن سايلانغان ئاساتۇ دېگەن بىر پارلامېنت ئەزاسىمۇ: «ياپونىيە رەھبەرلىرى ئۇزاقنى كۆرەلمەيۋاتىدۇ، ھازىر ياپونىيىنىڭ ئۆزىنى ئوڭشىيالمايۋاتقانلىقىمۇ ئۇزاقنى كۆرەلمەيۋاتقانلىقتىن بولۇۋاتقان ئىش» دەپ ھېسابلىدى. دېمەك، يۇقىرىقىلاردىن بۇ يالغۇزلا

مېنىڭلا كۆز ـ قارىشىم ئەمەسلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.
شۇنداق، ساساكى كىنساكۇ بۇ ئايالنىڭ بۇ نۇقتىئىنەزەرلىرى ياپونىيەدىكى خېلى بىر قىسىم جامائەتچىلىكىنىڭ كۆز قارىشىغا ۋەكىللىك قىلىدىكەن.
ياپون مىللىتى «ئىستراتېگىيىدە نائۇستا» بولغان ۋە «كەڭ قۇرساق» بولالمىغىنى بىلەن، تاكتىكىغا يامان، زىغىرلاشتا ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان بىر مىللەت. قورشاۋ شاھاتتا ياپونىيە ماھىرلىرى ئومۇمىي جەھەتتە جۇڭگو ماھىرلىرىغا يېتەلمىسىمۇ، ئەمما قىسمەنلىكتە جۇڭگو ماھىرلىرىنى خېلى ئالدىرىتىپ قويىدۇ؛ تارىختىن قارىغاندا، 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا يۇز بەرگەن جۇڭگو ـ ياپونىيە جاۋۇ دېڭىز ئۇرۇشى بىلەن 20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدىن تارتىپ باشلانغان جۇڭگوغا ئومۇمىيۈزلۈك تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشى پارتلاشتىن ئىلگىرى ياپونىيە مىلىتارىستلىرى جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەش ئۈچۈن كۆپلىگەن ئىشپىيون — جاسۇسلارنى ھەتتا يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىنى جۇڭگوغا مەخپىي رازۋېتكىغا ئەۋەتىپ، جۇڭگو قوشۇنلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بەش قولدەك پۇختا ئىگىلىگەن. ئۇلار سىزغان جۇڭگو خەرىتىسى جۇڭگولۇقلار ئۆزلىرى سىزغان خەرىتىلەردىن نەچچە ھەسسە ئېنىق ئىكەن.
ياپونلارنىڭ زىللىقى ئىلمىي تەتقىقات جەھەتتىمۇ ئىپادىلىنىدۇ، مەلۇم بىر ياپون ئالىمى دۆلىتىمىزنىڭ 14 ـ ئەسىردىكى مەشھۇر دېڭىزچىسى جېڭ خې دېڭىز ئارقىلىق غەربكە ماڭغاندا، ئىشلەتكەن ياغاچ كېمىگە قانچىلىك تۆمۈر مىخ سەرپ قىلىنغانلىقىنى ناھايىتى زور ئىجتىھات بىلەن مۇپەسسەل ئېنىقلاپ چىققانىكەن؛ جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ قۇرغۇچىسى لى داجاۋنى مەخسۇس تەتقىق قىلىدىغان ياپونىيىلىك بىر ئالىم لى داجاۋنىڭ ياپونىيەدە تۇرغان مەزگىلدىكى تۇرالغۇسىنى، تاماق يېگەن ئاشخانىنى، سەيلى قىلغاندىكى ماڭغان يوللىرىنى مەخسۇس

ئېنىقلاپ چىققانىكەن؛ بەزى ياپون ئالىملىرى جۇڭگودىكى مەلۇم بىر ناھىيىنىڭ بىر نەچچە يىللىق باج سوممىسىدىكى ئۆزگىرىشنى مەخسۇس تەتقىق قىلىدىكەن؛ ھەتتا ياپونىيىدە سىشىتەيخۇ ئۆلگەندە سائەت نەچچىدىن نەچچە مىنۇت ئۆتكەن، ئۇنىڭ تاۋۇتى ئالدىدا كىملەر ھازا ئېچىپ ماڭغان ۋەھاكازالارنى مەخسۇس تەتقىق قىلغان ئالىملار بار ئىكەن . . . بۇنداق ئىشلارنىڭ تەپسىلاتى توغرىسىدا بىز جۇڭگولۇقلار ھېچنېمە دەپ بېرەلمەسلىكىمىز مۇمكىن. ياپونىيىنىڭ سانائەت مالليرى، سوغاتلىق بۇيۇملىرى ۋە يېمەك - ئىچمەك مەھسۇلاتلىرى ئىنتايىن نەپىس ۋە سۈپەتلىك ئىشلىنىدىكەن. مەلۇم مەنبەدىن ئېيتقاندا ياپون مىللىتىنىڭ زىللىقى ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، مۆجىزە يارىتىشىغا تۈرتكە بولغان، دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇ.

— بىز ياپونلارنىڭ دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەرگە ئوخشىمايدىغان بىر يېرىمىز شۇكى، — دېدى ساساكى كىنساكۇ بوۋاي كۈلۈپ، — ئىنچىكە ھېسىياپ، پۇختا ئىش قىلىدىغانلىقىمىزدا. بۇ ياپونلاردا ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان تۈرمۇش ھەقىقىتىدۇر.

— بىز ئۇيغۇرلاردا: «يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس!» دېگەن بىر ماقال بار، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — بۇ ئۇيغۇر ماقالى دەل سىلەردىكى ئاشۇ تۈرمۇش ھەقىقىتىگە ئىنتايىن توغرا چۈشىدۇ!

— ياپونلار ئۆزلىرىنىڭ بانكا مىمۇرال چېكىدىكى سان - سېپىرلارنى بەش قولدەك ئېنىق بىلىدۇ، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۇلار ھەر قېتىم خەج - خىراجىتى ئۇچۇن پۇل چىقىم قىلىشقا توغرا كەلگەندە، ھەممىدىن ئاۋۋال چىقىم قىلىنغان ئاشۇ خىراجەت بەدىلىگە قانچىلىك پايدا ئۇندۇرۇۋالغىلى بولىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن ئاندىن چىقىم قىلىشنى

ئويلىشىدۇ. چۈنكى، مىمۇرال چەكتىكى سان - سېپىرلار ئازلىسا ئازلايدىكى، ھەرگىز كۆپەيمەپ قالمايدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئادەم ئۆز ئۆمرىدىكى بىر قىسىم ۋاقتىنى مەنىسىز، بىھۇدە ئىشلارغا سەرپ قىلىۋەتكەن بولسا، شۇ ئادەم ئۇچۇن ئۆمرىنىڭ قالغان قىسمىدىكى ۋاقىت ئىچىدە قىلىدىغان ئەھمىيەتلىك ئىشلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ تولدۇرۇۋالغۇسىز زىيان ھېسابلانمامدۇ؟

— ئاپىرىن سۆزىڭىزگە، — دېدىم مەن قايىل بولغىنىمدىن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي، — ھۆرمەتلىك ساساكى سان، سىز ئۆزىڭىزنىڭ بۇ سۆزىڭىز بىلەن ماڭا ناھايىتى ئاددى ئەمما تولىمۇ يۇكسەك بولغان بىر تۇرلۇك ھەقىقەتنى چۈشەندۈرۈپ قويدىڭىز!

— يوغىسۇ، ھۆرمەتلىك ئابدۇۋېلى سان، — دېدى ئۇ كەمتەرلىك بىلەن، — ماڭا ناھايىتى يۇقىرى باھا بېرىۋەتتىڭىز. سىز بەلكىم ساپوررو شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ ئالدىدىكى سائەت راۋۇنىنى كۆرگەن بولسىڭىز كېرەك. ئاشۇ سائەت راۋۇنىدىكى سائەت 19 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن تارتىپ تا ھازىرغا قەدەر ھەر كۈنى تاك سەھەردە ئۆزىنىڭ سۈزۈك ئەمما جاراڭلىق قوڭغۇراق ئاۋازى بىلەن: «ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، ئالدىراڭلار! ئالدىراڭلار!! ئالدىراڭلار!!!» دەپ، ياپون مىللىتىنى ئۆمرىنىڭ ھەر بىر مىنۇت - سېكۇنتلىرىنى بىھۇدە ئىسراپ قىلىۋەتمەسلىككە ئۇندەپ كەلمەكتە.

مەن فرانسىيىدە چىقىدىغان «سىز قىزىقىدىغان نۇقتىلار» دېگەن ژۇرنالغا بېسىلغان بىر ماقالىنى ئوقۇغانىدىم. بۇ ماقالىدا يېزىلىشچە، بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن ئۆمرىدىكى ۋاقىت سەرپىياتى ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇنداق بولىدىكەن: ئادەم ئۆمرىدە ئۆرە تۇرۇشقا 30 يىل، ئۇخلاشقا 23 يىل، ئولتۇرۇشقا 17 يىل، مېڭىشقا 16 يىل، يۇگۇرۇشكە بىر يىل 75 كۈن، تاماق يېيىشكە ئالتە - يەتتە يىل، تېلېۋىزور كۆرۈشكە ئالتە يىل، ماشىنا

هەيدەشكە بەش يىل، چۈش كۆرۈشكە تۆت يىل، قۇرۇق پاراڭ سوقۇشقا بىر يىل 258 كۈن، كىتاب ئوقۇشقا 250 كۈن، تاماق ئېتىشكە بىر يىل 195 كۈن، ھاجەت قىلىشقا 195 كۈن، كىيىنىشكە بىر يىل 166 كۈن، ئۆچرەتتە تۇرۇشقا بىر يىل 135 كۈن، ھېيت - بايرام ئۈچۈن بىر يىل 75 كۈن، ئىچ - پەش تارتىشىشقا 110 كۈن، چىشىنى چايقاشقا 92 كۈن، يىغلاشقا 50 كۈن، سالام - سائەت قىلىشقا سەككىز كۈن، سائەتكە قاراشقا ئۈچ كۈن سەرپ قىلىنىدىكەن. بۇنىڭغا يەنە مۇنچىغا چۈشۈشكە سەرپ قىلىدىغان ئىككى يىلنى، ئۇيقۇسىزلىقتىن بىكارغا سەرپ بولغان 18 ھەپتىنى، تېلېفون ئۇرۇشقا كەتكەن ئىككى يېرىم يىلنى، باشقىلاردىن كېلىدىغان تېلېفونىنى ساقلاشقا سەرپ قىلىنىدىغان بىر ھەپتىنى، ئەرلەرنىڭ ئۆز ئۆمرىدە هاراق ئىچىپ بىكارغا ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان سەككىز يېرىم يىل ۋاقىتنىمۇ قوشۇش كېرەك.

مەن ساساكى كىنساكو يوۋاينىڭ بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن ئۆمرىدە هەر خىل ئىشلارغا سەرپ قىلىدىغان ۋاقىتنى ئەنە شۇنداق ئىنچىكە ھېسابلاپ بەرگىنىنى ئاڭلاپ، هەيران بولغىنىمدىن تۇرۇپلا قالدىم.

ئۇ مېيىقىدا بىر كۈلۈپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ماتېرىياللاردىن مەلۇم بولۇشچە، قورامىغا يەتكەن ئەرلەر بىر يىل ئىچىدىكى ئويغاق يۈرگەن ۋاقتىنىڭ ئاران 40% نى خىزمەتكە (پايدىلىق ئىشلارغا) سەرپ قىلىدىكەن؛ تىرىشمايدىغان هۇرۇن كىشىلەرنىڭ خىزمەتكە ياكى پايدىلىق ئىشلارغا سەرپ قىلىدىغان ۋاقتى هەتتا 30 پىرسەنتكىمۇ يەتمەيدىكەن. مەن گەرچە سەكسەننىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان چال بولساممۇ، ئەمما ئۆمرۈمنىڭ قالغان ساناقلىق قىسمىنى هەرگىزمۇ بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋېتىشنى خالىمىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، — دېدى ئۇ سۆزىنى توختىتىپ مېھرىنىغا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن

— خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن مېھرىبانىنى ئۆزۈمگە ئۈستاز تۇتتۇم!
...

ئۇنىڭ سۆزى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپ، تاماق تەييار بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ساساكى كىنىساكۇ سۆزىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. تۇنىسا ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر تەخسە ئۈيغۇر لەڭمىنىنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. مەن: «ساساكى سان، قېنى مەرھەمەت!» دەپ ئۇنى تاماققا تەكلىپ قىلدىم.

خادىمى

«نامراتلىق يالغۇز ئىقتىسادىي مەسىلىلا ئەمەس!»

مەن ئابى سان بىلەن قىزىم مېھرىنىڭنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق تونۇشتۇم. ئۇ ئىلگىرى مەلۇم بىر ئۇنىۋېرسىتېتتا تارىخ فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى بولغانىكەن، ھازىر ياپونىيە ـ جۇڭگو دوستلۇق مەركىزىنىڭ ئىشلەۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى — ئابى بولۇپ، يەتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان بىر مويسپىت ئىكەن. ئۇ ئەسلىدە جۇڭگونىڭ شەرقىي ـ شىمالىدىكى خاربىندا تۇغۇلغانىكەن، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇرۇشتا ئۆلۈپ كەتكەن بولۇپ، بىر جۇڭگولۇق ئۇنى بېقىۋالغانىكەن. 14 يېشىدا ياپونىيىگە قايتىپ كېلىپتۇ. ئۇ بۇيى ـ تۇرقى بەستلىك، ساغلام ئادەم بولۇپ، چىرايىدىن ئۇنىڭ بىلىمى چوڭقۇر، پىشقەدەم ئالىم ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. مېھرىئاي «ساپوررو خەلقئارا ئالاقە پلازا» دا ئىشلەش جەريانىدا ئۇنىڭ بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىكەن. بىز ساپورروغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ بىز چۈشكەن ئۆيگە كۆچۈپ قېتىم بىزنى كۆرگىلى كەلدى.

ئاۋغۇست ئايلىرى خوككايدونىڭ ئەڭ گۈزەل چاغلىرى ھېسابلىنىدىكەن. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە ساپورونىڭ ھاۋاسى بەكمۇ ئىسسىپ ۋە بەكمۇ سوۋۇپ كەتمەيدىكەن. مۇشۇنداق خاسىيەتلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ بىزنىڭ تەكلىپىمىزگە بىنائەن ئۆيىمىزگە مېھمان بولۇش ئۈچۈن كەلدى.

بۇگۈن شەنبە ئىدى. ئابى ئەتىگەن سائەت ئونلاردا خانىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلدى. ياپونلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا ئايىقىنى سالدى — دە، يۈكىنىپ ئولتۇرۇپ بىزگە تەزىم قىلدى. مەن «ئابى سان، تۈزۈت قىلمىغايسىز!» دېگىنىمچە ئىتتىك بېرىپ ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدۇم ۋە تۆرگە تەكلىپ قىلدىم.

تۇنىسا داستىخانىنى ئۈيغۇرلارنىڭ ئادىتى بويىچە تۆرلۈك نازۇ - نېمەتلەرنى تىزىپ مول تەييارلىغانىدى. بىز بۇ نازۇ - نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگىدەك ۋەتەندىن ئالغاچ كەلگەنىدۇق. كۈچانىڭ بىر دەستە ھەمەك نېنى داستىخاننىڭ ئەڭ ئىززەتلىك يېرىدىن ئورۇن ئالغانىدى.

بۇ بىر دەستە نانىنىڭ توققۇز ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران بولغان پروفېسسور ئابى ئىچىنى مېنىڭدىن بىر نەرسىنى سورىماقچى بولۇپ، ئاغزىنى ئۇمەللىدى - يۇ، ئەمما قائىدە - ئەدەب يۈزىسىدىن جىم ئولتۇردى. مەن بۇنى سەزگەن بولساممۇ، ئەمما پاراڭ قىلمىدىم.

مەن ئادىتىمىز بويىچە مېھمانىنىڭ قولىغا سۇ بەردىم. ئابى ئىچىنى قول چايقاپ بولغاندىن كېيىن تاتامى ئۈستىدىكى مېسىل ئۈستىدە يۈكىنىپ ئولتۇردى، تۇنىسا پەتنۇس بىلەن ئۇنىڭغا چاي سۇندى. مەن ناننى ئۇشتۇپ قويۇپ، ئۇنى چايغا تەكلىپ قىلدىم. بىز بىردەم «ئالسىلا، باقسىلا» دېيىشكەندىن كېيىن تۇنىسا ئۇرۇنلۇك بىلەن داستىخاندىن تۇرۇپ، قىزىم مەھراي بىلەن بىللە تاماققا تۇتۇش قىلدى. ئۇ ئىككىسى بۇگۈنكى بۇ ئەزىز مېھمىنىمىزغا پولۇ ئېتىپ بەرمەكچى بولۇپ تەييارلىق قىلىپ قويغانىدى.

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، — دەپ سورىدى ئاخىر ئابى ئىچىنى چاي ئىچىۋېتىپ مېنىڭدىن، — نېمە ئۈچۈن داستىخاندىكى بىر دەستە نان توققۇز بولىدۇ؟

— بىز ئۇيغۇرلار «توققۇز» ساننى ئېزگۈلۈكتىن دېرەك بېرىدۇ، دەپ قارايمىز، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا جاۋابەن.

— شۇنداقمۇ؟ «توققۇز» ياپونلاردىمۇ ئېزگۈلۈكتىن دېرەك بېرىدۇ، — دېدى ئابى يېچىجى كۈلۈپ كېتىپ.

غىزا پىشقۇچە بولغان ئارىلىقتا بىز ئىككىمىز ئۆزىمىز قىزىقىدىغان مەسىلىلەر ئۈستىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق. ئابى ئاتاغلىق خەنزۇشۇناس بولغانلىقى ئۈچۈن ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەتمۇ خەنزۇ تىلىدا ئېلىپ بېرىلدى.

— ھۆرمەتلىك ئابى سان، — دېدىم مەن گەپنى ئەگىتمەستىنلا، — سىلەر ياپونلار ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغان تۇرۇقلۇق، ئۇرۇشتىن كېيىنكى يىگىرمە يىل ئىچىدە ئىقتىسادتا تېز تەرەققىي قىلىپ، دۇنيادا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ھازىرقى زامان سانائەت دۆلىتىگە ئايلاندىڭلار. ئۇرۇشتا پۈتۈنلەي ۋەيران بولغان ئىگىلىكنى قايتىدىن گۈللەندۈرۈپ كارامەت مۆجىزە ياراتتىڭلار.

— گېپىڭىز ناھايىتى ئورۇنلۇق، — دېدى ئۇ مېنىڭ سۆزۈمگە جاۋابەن، — ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ياپونىيە مەغلۇب بولغان، گەرچە بۇ ئۇرۇشتا مىلىتارىستلار دۆلىتى بولغان ياپونىيە سىلەرنىڭ دۆلىتىڭلارغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، زىمىنىڭلارنى بېسىۋالغان، جۇڭگو خەلقىنى مىسلىسىز زور بالايى — ئاپەتكە دۇچار قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ياپونىيە ئۆزىمۇ ئېغىر ئۇرۇش ئاپىتىگە ئۇچراپ، پۈتكۈل مىللىي ئىگىلىك تەلتۆكۈس ۋەيران بولغانىدى. ئۇرۇشتىن كېيىن ياپونىيىنى قايتا قۇرۇشتا بىزمۇ خۇددى سىلەرگە ئوخشاش ھەممە ئىشنى نۆلدىن باشلاشقا مەجبۇر بولدۇق.

— شۇنداق، ئۇرۇشتىن كېيىنكى يېرىم ئەسىرگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، ئۇرۇشتا ۋەيران بولغان ياپونىيە سانائىتى تېز

سۇرئەتتە تەرەققي قىلغاچقا، ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە ئېشىشىغا سەۋەبچى بولدى. ھالا بۇگۈنگە كەلگەندە، ياپونىيە دۇنيا بويىچە ماددى مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت جەھەتتە يۈكسەك تەرەققي قىلغان، باي ـ كەمبەغەللىك پەرقى، شەھەر بىلەن يېزىنىڭ پەرقى ۋە ئەقلي ئەمگەك بىلەن جىسمانىي ئەمگەكنىڭ پەرقى تۈگىگەن سانائەتلىك زامانىۋى باي دۆلەتلەرنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

— تەھلىلىڭىز ناھايىتى توغرا، ئابدۇۋۇلى سان، — دېدى ئابى ھېجىب سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن — ياپونىيىنىڭ يەر مەيدانى جۇڭگونىڭ يەر مەيدانىنىڭ ئاران يىگىرمە بەشتىن بىرىگە، نوپۇسى جۇڭگو نوپۇسىنىڭ ئوندىن بىرىگە تەڭ بولسىمۇ، ئەمما ياپونىيىنىڭ مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى GDP — دۇنيا بويىچە ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇۋاتقان ئامېرىكا، گېرمانىيە، فرانسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپلا قالماستىن، بەلكى گېرمانىيە، فرانسىيە ۋە ئەنگلىيىلەرنى ئارقىسىدا تاشلاپ ئالدىغا ئۆتۈپ، ئامېرىكىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇننى ئىگىلىدى.

— ھۆرمەتلىك ئابى سان، ئېيتىپ بېقىڭچۇ، — دەپ ئىلتىماس قىلدىم مەن ئۇنىڭغا، — سىلەرنىڭ بۇنداق كاتتا مۆجىزە يارىتالىشىڭلاردىكى سىر زادى نېمە؟

— بۇنىڭدىكى سىر ناھايىتى ئاددى، — دەپ كۈلدى ئابى ھېجىب، — بۇ مۆجىزىلەر ئۇرۇشتىن كېيىنكى «تىنچلىق ئاساسىي قانۇنى» نىڭ شاراپىتىدىن ھاسىل بولغان!

— «تىنچلىق ئاساسىي قانۇنى»؟! — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىنى چۈشىنەلمەي.

— شۇنداق، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئامېرىكا ياپونىيە ئۈچۈن تۈزۈپ بەرگەن «ياپونىيە يېڭى ئاساسىي قانۇنى»، — دېدى ئۇ ئەستايىدىللىق بىلەن، — ياپونىيە

پادىشاھى — تىننو 1945 ـ يىلى 15 ـ ئاۋغۇستتا ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ سۇلھىسىنى قوبۇل قىلىپ، ياپونىيىنىڭ شەرتسىز تەسلىم بولغانلىقىنى جاكارلىدى. 1946 ـ يىلى 3 ـ نويابىر كۈنى ياپونىيە تىننوسى ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ قوماندانى، ئامېرىكا گېنىرالى ماك ئارتورنىڭ قولىدىن ئامېرىكا تۈزگەن «ياپونىيە يېڭى ئاساسىي قانۇنى» نىڭ لايىھىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، «ياپونىيە تىننوسىنىڭ پەرمانى» سۇپىتىدە پۈتۈن مەملىكەتكە ئېلان قىلدى. كېيىنكى چاغلاردا «تىنچلىق ئاساسىي قانۇنى» دەپ ئاتالغان بۇ ئاساسىي قانۇن ياپونىيە تارىخىدا: «ياپون ساموراىلىرىنىڭ فېئودال مۇنارخىيىلىك ھاكىمىيىتىنى ئۇستىدىن قىلىنغان بىر قېتىملىق ئىنقىلاپ» كەپ شەرەپلىك نام ئالدى.

— ياپونىيە بۇنىڭدىن 134 يىل ئىلگىرىكى «مېيجى يېڭىلىقىغا كۆچۈشى» دىن تارتىپ كاپىتالىزم يولىغا ماڭغاندىغۇ؟

— بارىكاللا، ئابدۇۋەلى سان، سىز ياپونىيە تارىخىدىن خېلى ئوبدانلا خەۋەردار ئىكەنسىزغۇ؟! — دېدى ئابى ئۆزىنىڭ ماڭا بولغان قايىللىقىنى يوشۇرالماي.

— چۈنكى، جۇڭگو يېقىنقى زامان تارىخدا يۈز بەرگەن نۇرغۇن كۆڭۈلسىزلىكلەر 1868 ـ يىلى ياپونىيىدە يۈز بەرگەن ئاشۇ «مېيجى يېڭىلىقىغا كۆچۈشى» بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئەمەسمۇ؟ — دېدىم مەنمۇ جىددى تەرزدە.

— شۇنداق، — دېدى ئۇ مېنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىمنى چۈشىنىپ، — بىراق، ئاشۇ «مېجى يېڭىلىقىغا كۆچۈشى» گە سىلەر جۇڭگولۇقلار سەۋەبچى بولغان، بىلەمسىز؟!

— قانداق دەيسىز؟!

— 19 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىن تارتىپ، مەركىزى ھاكىمىيەت بولغان ياپونىيە شوگۇناتى بىلەن يەرلىك ھاكىمىيەت بولغان ۋاسسالار ياپونىيىدە يۈز بەرگەن ئىقتىسادىي بۆھراننى

بىرلىكتە يېڭىش ئۈچۈن، پائال تۇردە ـ چارە ـ ئامالىلارنى ئىزدەشكە باشلىدى، — دېدى ئابى مەجبۇرى ئۆزىنىڭ بۇ كۆز قارىشىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن گەپنى 1868 ـ يىلى ياپونىيىدە يۈز بەرگەن «مەيجى يېڭىلىقلىقا كۆچۈشى» نىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى تارىختىن باشلىدى، — ياپونىيە بىلەن جۇڭگو قەدىمدىن تارتىپ ئۆز ـ ئارا بىر ـ بىرىنى ئۆزىنىڭ سودا ئوبيېكتى قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئىككى دۆلەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېخى رەسمىي سودا شەرتنامىسى ئىمزالانمىغانىدى. ياپونىيە بىلەن جۇڭگونىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سودا ۋاستىلىق ئېلىپ بېرىلغاچقا، گوللاندىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق غەرب دۆلەتلىرى ئارىلىقتىكى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، نەچچە ئون ھەسسە پايدا ئۈندۈرۈۋالاتتى. ياپونىيە شوگۇناتى بىلەن ھەر قايسى ۋاسسالللىقلار ياپونىيە ـ جۇڭگو سودىسىدىن كىرىدىغان ئىقتىسادىي پايدىغا بۇۋاستە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن رەسمىي سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىش قارارىغا كەلدى.

1861 ـ يىلى 5 ـ ئايدا شوگۇنات ۋەزىرلىرىدىن كوگۇرى تارايۇلى، ئوكابى ناگاتسۇنى قاتارلىقلار شۇ ۋاقىتتىكى ياپونىيە تىننوسى مەيجىغا مەلۇماتنامە يوللاپ، سودا ئەھۋالىنى ئىگىلەش ئۈچۈن جۇڭگونىڭ شاڭخەي، شياڭگاڭ قاتارلىق جايلىرىغا ھۆكۈمەت كېمىسى بىلەن تەكشۈرۈش ئۆمىكى ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلدى. كوگۇرى، ئوكابىلارنىڭ بۇ تەكلىپىدە: «جۇڭگوغا ئەلچىلەر ئۆمىكىنى ئەۋەتىشتىن مەخسەت، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆگىنىشتىن ئىبارەت» دەپىلگەنىدى. ئەينى چاغلاردا شاڭخەي غەربلىكلەرنىڭ يېراق شەرقتىكى سودا ـ سېتىق، قاتناش ـ نەقلىيات ۋە ھەربىي بازىسى بولغاچقا، ياپونلار شاڭخەينى زىيارەت قىلىش ئارقىلىق «بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقماقچى» يەنى، جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى تېڭلاپ بېقىش بىلەن بىللە، غەرب

مەدەنىيەتنىڭ زادى قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئىدى.
1861 ـ 27 ـ ماي كۈنى ياپونىيە شوگۇناتىنىڭ ئەمەلدارى، ياساۋۇل نېداچى شۈكېشىچىرۇ باشچىلىقىدىكى 51 كىشىلىك تەكشۈرۈش ئۆمىكى «چىتوسۇەن» ناملىق ياغاچ كېمە بىلەن شائخەيگە قاراپ يولغا چىقتى، 2 ـ ئىيۇندا شائخەيگە يېتىپ كېلىپ، خۇائېپۇجياڭ پرىستانىدا لەنگەر تاشلىدى. بۇ ئەلچىلەر ئۆمىكىنىڭ تەركىبىدە كېينكى چاغلاردا يۈز بەرگەن «مېيجى يېڭىلىقىقا كۆچۈشى» نىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىلىرىدىن بولغان مەشھۇر سىياسىئون ۋە ھەربىي ستراتېگ تاكايامە شىنساكۇ بىلەن ساتسۇما ۋاسسالىلىقىدىكى گوجىرو تومو ئاتسۇ قاتارلىق كىشىلەرمۇ بار ئىدى.
ياپونىيە ئەلچىلەر ئۆمىكى شائخەيگە يېتىپ كەلگەندە، جۇڭگودىكى تەيپىڭ تىيەنگو دېھقانلار ئىنقىلابى تازا ئەۋجىگە چىققانىدى. بۇ مەزگىلدە مانجۇلار ھۆكۈمرانلىقىدىكى جۇڭگونىڭ شىددەتلىك زەربىسىدە ھۆكۈمرانلىق ئاساسى لىڭشىپ قالغان چىرىك مانجۇ ھۆكۈمىتى پۈتۈن مەملىكەتكە يامراپ كېتىۋاتقان قوزغىلاڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ئەللىك ئاۋانتيورستلاردىن يوللانما قوشۇن تەشكىللەپ، قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا سالغانىدى، ياپونىيە ئەلچىلەر ئۆمىكىدىكىلەر زامانىۋى تېخنىكا ۋە زامانىۋى قوراللار بىلەن قوراللانغان چەت ئەل يوللانما قوشۇنىنىڭ مەشھۇر ئاۋانتيۇرست ۋادىسى قوماندانلىقىدا، نەيزە ـ قىلىچقا ئوخشاش ئىپتىدائىي قوراللار بىلەن قوراللانغان تەيپىڭ تىيەنگو قوشۇنلىرىنى قانلىق قىرغىن قىلىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. سۇجۇ دەرياسىدىكى

كېچىكلەرنىڭ غەربلىكلەر ئۈچۈن ھەقسىز ئېچىپ بېرىلگەنلىكىنى كۆرۈشتى. «قاراڭلار، شاڭخەي خۇددى بۈيۈك بېرىتانىيە ھامىيلىقىدىكى دومىنىئوننىڭ ئۆزى بولۇپ قاپتۇ، — دېگەنىدى ياپونىيە سىياسىئونى تاكايامۇ ھەمراھلىرىغا شۇ چاغدا، — ھەرگىز كۈلمەڭلار، «ئىنەكنىڭ بېشىغا كەلگەن ئىش غورىلىنىڭ بېشىغا كەلمەسمۇ؟»، دېگەن گەپ بار. مۇبادا، قۇدرەت تاپماي، قالاق، نامرات پېتىمىزچە تۇرۇۋېرىدىغان بولساق، جۇڭگونىڭ بۈگۈنكى ھالىتى دەل بىزنىڭ ئەتىمىز بولىدۇ!»

ئەلچىلەر ئۆمىكى شاڭخەيدا بولۇۋاتقان مەزگىلىدە، ئۇلار يەنە غەربلىكلەرنىڭ يېڭىچە توپ - زەمبىرەكلىرىنى، پاراخوت - كورابىللىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشتى. بۇ چاغدا يەنە ئاشۇ تاكايامۇ نەيزە، قىلىچلىرى ئارقىلىق ئەجنەبىيلەرنىڭ زامانىۋى قورال - ياراغلىرى بىلەن قوراللانغانلىرىمىزنىڭ تاقابىل تۇرۇۋاتقان تەپسىلىي قوشۇنلىرىغا قاراپ بېشىنى ئاستا چايقاپ قويدى - دە، «جۇڭگو كونىلىققا ئېسىلىۋالغانلىقتىن نامراتلاشماقتا. نامراتلىق، قالاقلىق مەغلۇبىيەتتىن دېرەك بېرىدۇ؛ مۇبادا ياپونىيە غەربنىڭ ئىلغار پەن - تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزمايدىغان بولسا، خۇددى جۇڭگوغا ئوخشاش، مەغلۇب بولۇش تەقدىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ!» دەپ ئالدىنئالا بىشارەت بەرگەنىدى.

ئەمەلىيەتتە، غەربلىكلەر نامراتلىق، قالاقلىق ئاخىر جۇڭگونىڭ بېشىغا چىقىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان تونۇپ يەتكەنىدى. 1731 - يىلى غەربتە نەشر قىلىنغان «يەرشارى سایاھەت خاتىرىسى» دە شۇ چاغدا جۇڭگونىڭ «مەمۇرىچىلىقى» ئۈستىدە مۇنداق تەھلىل يۈرگۈزۈلگەنىدى: «ئۇلارنىڭ تۈزۈلمىسىنىڭ ئۆزگەرمەي ئۇزاققىچە دۇاملىشىپ كەلگەنلىكى ھەرگىزمۇ بۇ تۈزۈلمىنىڭ ئەۋزەللىكىنى ئىسپاتلاپ بەرمەيدۇ. چۈنكى،

ئۆزگەرمەي ئۇزاققىچە بىر خىللا داۋاملىشىدىغان بۇنداق تۇزۇلمە ھەر قانداق تەرەققىياتنى بۇغىدۇ!» مەشھۇر نېمىس پەيلاسوپى گېگىلمۇ ئۆزىنىڭ كىتابىدا: «جۇڭخۇا ئېمپېرىيىسى ئىلاھى ھاكىمىيەت مۇستەبىتلىكى ئاستىدىكى ئېمپېرىيىدۇر. شەخسنىڭ ئەخلاقىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇ يەردە كىشىلەرنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىقى ئۇستىدە سۆز ئېچىش ھەرگىزمۇ مۇمكىن ئەمەس. جۇڭگو تارىخى ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، تارىخ ئەمەس. بەلكى ئۇ قايتا - قايتا تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان ئۇلۇغ خارابلىقتىنلا ئىبارەت، خالاس . . . ھەر قانداق تەرەققىيات بۇ ئەلدە مۇتلەق ئىشقا ئاشمايدۇ!» دەپ يازغانىدى. مەن بىر ماتېرىيالنى كۆرگەنىدىم. ئۇنىڭدا مۇنداق بىر جانلىق سېلىشتۇرما بار ئىكەن: «1894 - يىلىدىكى ياپونىيە - جۇڭگو جاۋۇ دېڭىز ئۇرۇشىدىن ئىلگىرى، جۇڭگو دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچى دۇنيا بويىچە 8 - ئورۇندا تۇراتتىكەن. ھالبۇكى، ياپونىيە دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچى دۇنيا بويىچە ئاران 11 - ئورۇندا ئىكەن؛ جۇڭگو دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ ئاساسلىق ئۇرۇش پاراخوتى بولغان «دىڭيۈەن»، «جيىۋەن» پاراخوتلىرىنىڭ تونناژى ئايرىم ئايرىم ھالدا 7300 تونىدىن ئېشىپ كېتىدىكەن؛ ھالبۇكى، ياپونىيىنىڭ ئەڭ چوڭ ئۇرۇش پاراخوتىنىڭ تونناژى بولسا 4000 تونىدىن ئاشمايدىكەن.»

ياپونىيە ئەلچىلەر ئۆمىكى شائېخەيدىكى تەكشۈرۈشنى تۇگىتىپ، ياۋروپانى — شۇ چاغدىكى جاھانگىر كۈچلۈك دۆلەتلەردىن بولغان، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىمۇ ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

دېمەك، ياپونىيە تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئاشۇ قېتىمقى جۇڭگو سەپىرى كېيىنكى چاغلاردا يۈز بەرگەن مەشھۇر «مېيجى يېڭىلىقىغا كۆچۈشى» نىڭ بىۋاستە سەۋەپچىسى بولدى. مىلادى

1868 ـ يىلى ياپونىيە تىننوسى (پادىشاھى) مىيىجى شۇگىنات ھاكىمىيىتىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىپ، تىننو ھاكىم مۇتلەق بولغان يېڭى مەركىزى ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ چىقتى. ئارقىدىنلا «مىيىجى يېڭىلىقلىقا كۆچۈشى»نى قوزغىدى ۋە ياپونىيە تىنوسى نامىدا: «بەش ماددىلىق قەسەم»نى جاكارلاپ، «چەت ئەللەردىن ئۆگىنىش تەلىپى» نى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى. يېڭى مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ خەزىنە ۋەزىرى ئوكۇ يۈرساتو ياپونىيە تىننوسى مىيىجىغا: «ئىش ـ ئوقەتنى گۈللەندۈرۈپ، بېيىش يولىغا مېڭىش ھەققىدە تەكلىپ» سۇندى. بۇ تەكلىپتە: «مەملىكەتنىڭ قۇدرەت تېپىش — تاپماسلىقى پۈقرالارنىڭ مەئىشىتىنىڭ نامرات ياكى پاراغەتلىك بولۇشىغا، ئىش ـ ئوقمتىنىڭ گۈللىنىشى ياكى خارابلىشىشىغا، پۈقرالارنى ئىش ـ ئوقەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈرۈش ياكى ئۇنىڭدىن توسوشقا باغلىق»، «ئارقىغا چېكىنىپ كېتىشتىن ساقلىنىمىز دېسەك، مائارىپنى گۈللەندۈرۈشىمىز لازىم»، «دۆلىتىمىزدىكى ھازىرقى ئىلىم ـ مەرىپەت ھەقىقى مەنىدىكى ئىلىم ـ مەرىپەت ئەمەس. ھازىرقى ھالەت ھەقىقىي تەرەققىي قىلغىنىمىز ئەمەس»، «ياپونلار بىلەن پەرەڭلەر، ئامېرىكانلار ئوتتۇرىسىدا پەرق بار دېيىلسە، بۇ پەرق باشقىلارنىڭ ئىلغارلىقىدىن ئۆگىنىش ـ ئۆگەنمەسلىكتىلا ئىپادىلىنىدۇ!» دېيىلگەنىدى.

ياپونىيە تىننوسى مىيىجى ئوتتۇرىغا قويغان «چەت ئەللەردىن ئۆگىنىش تەلىپى» بويىچە، يېڭى مەركىزى ھۆكۈمەت يېڭى پەن ـ تېخنىكا ئۆگىنىش ئۇچۇن ئۆمەك تەشكىللەپ، ئارقا ئارقىدىن غەرب دۆلەتلىرىگە ئەۋەتتى ۋە غەربنىڭ ئىلغار پەن تېخنىكىسىنى كۆز ـ قاراشلىرىنى دادىللىق بىلەن كىرگۈزۈپ، «مىيىجى يېڭىلىقلىقا كۆچۈشى»دىن كېيىنكى ياپونىيىنىڭ يۇقىرى سۇرئەت بىلەن تەرەققىي قىلىپ، قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدىلا ئاسىيادىكى قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلىنالىشىغا تۇرتكە بولدى.

1905 ـ يىلى سوسىما بوغىزىدا يۇز بەرگەن ياپونىيە ـ چارروسىيە دېڭىز ئۇرۇشىدا چارروسىيىنى مەغلۇپ قىلىپ، دۇنيا جامائەتچىلىكىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى.

— ئۇنداق بولسا، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ياپونىيىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىنى قانداق چۈشەندۇرىسىز؟ — دېدىم مەن ئابى يىچىنىڭ دېگەنلىرىگە يەنىلا قايىل بولماي.

ھۆرمەتلىك ئابدۇۋۇەلى سان، — دېدى ئۇ ماڭا يەنىلا سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۇرۇپ تۇرۇپ، — مەن ئەگەر سىزگە: «ئۇرۇشتىن ئىلگىرىكى ياپونىيە فېئودالىلىق جەمئىيەتىنى باشتىن كۆچۈرۈانتاندى» دېسەم قايىل بولارسىزمۇ؟

— ياپونلار 1868 ـ يىلىدىكى «مېيجى يېڭىلىقىقا كۆچۈشى» دىن كېيىن فېئودالىلىق جەمئىيەتتىن كاپىتالىستىك جەمئىيەتكە كۆچۈشتەك تارىخىي سەكرەشنى ئورۇنداپ بولغان تۇرسا، قانداقمۇ «ئۇرۇشتىن ئىلگىرىكى ياپونىيە جەمئىيىتىنى فېئودالىلىق جەمئىيەت ئىدى» دېگىلى بولسۇن؟ — دېدىم مەن يەنىلا قايىل بولماي.

— مەسىلىنىڭ پاجىئەلىك يېرى دەل مۇشۇ يەردە، — دېدى ئابى يىچىجى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— سىز «پاجىئە» دېيىش ئارقىلىق نېمىنى كۆزدە تۇتماقچى بولىسىز؟

— مەن «پاجىئە» دېگەندە ئىدىئولوگىيە جەھەتتىكى مەسىلىنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن، چۈنكى، — دېدى ئۇ جىددى تەرزدە، — ئىدىئولوگىيە نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇرۇشتىن ئىلگىرىكى ياپونىيىنى پۈتۈنلەي قەدىمكى فېئودالىلىق تۈزۈمىدە توختاپ قالغان بىر دۆلەت ئىدى، دېيىش مۇمكىن.

— مەسىلەن؟

— ئىلىم ـ پەن زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان 20 ـ

ئەسىردە ياپونىيە ھۆكۈمرانلىرى ياپونلارنى يەنىلا ئوتتۇرا ئەسىردىكىگە ئوخشىشپ كېتىدىغان فېئودال ھۆكۈمرانلىق ئىدىئولوگىيىسى ئارقىلىق ئاقارتىپ كەلگەنىدى. ئۇلار تىننونى «ئىلاھنىڭ سىمۋولى» دېگەننى كۈچەيتىپ تەرغىپ قىلىشاتتى. مۇشۇنداق تەرغىبات نەتىجىسىدە ياپونلار بۈيرۇقتا بۈيسۇنۇشتىن باشقىنى زادىلا بىلمەيدىغان ئاڭسىز ھايۋانغا ئايلىنىپ قېلىشقانىدى. ياپونىيە ھەربىيلىرى: «فرونتتا ياپونىيە دۆلىتى ئۈچۈن، تىننو ئۈچۈن جەڭ قىلىپ ئۆلسەك، روھىمىز خۇددى نۇرۇز چېچەكلىرى ئاسمانغا توزىغاندەك ئۇدۇل ئەرشكە چىقىپ كېتىدۇ» دەپ ئىشىنەتتى. شۇڭا، جەڭدە ئۇلار قىلىچى بىلەن دۈشمەن تانكىسىغا ئەخمەقلەرچە تاقابىل تۇرۇشقانىدى. ئۇرۇشتىن ئىلگىرى تېنچلىق مەزگىلىدە ياپونلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان مىللىتارىزملىق تەربىيىدە «بۈيۈك ياپون مىللىتىنىڭ سامورايلىق روھى» ئالاھىدە ۋە كۈچەپ تەرغىپ قىلغانىدى. ياپونلارنىڭ سىياسىي، پۇقرالىق ھوقۇقى ۋە ئېتىقاد ئەركىنلىكى قاتتىق چەكلەنگەنىدى. مەرتىۋە - دەرىجە پەرقى، قورالغا چوقۇنۇش، نوپۇز - ئىمتىيازغا باش ئېگىش، «بۈيۈك ياپون مىللىتىنى دۇنياغا رەھبەرلىك قىلالايدىغان ئەلا پەزىلەتكە ئىگە» دېگەن سەپسەتىگە قارىغۇلارچە ئىشىنىش، تىننوغا چوقۇنۇش ۋە شۇنىڭدەك مىللىتارىزمنىڭ تەسىرى قاتارلىق تۇرلۇك فېئودال نۇقتىئىنەزەرلەر ياپونلارنىڭ كاللىسىنى قاتتىق چۇلغۇۋالغانىدى.

ئۇرۇشتىن كېيىن ياپونىيىدە تۇرۇشلۇق ئامېرىكا ئىشغالىيەتچى قوشۇنلىرىنىڭ باش قوماندانى ماك ئارتور بۇ ھەقتە: «مۇبادا، ياپون ئەسكەرلىرىگە دورا بېرىپ، كۈنىگە ئۈچ تالدىن ئىچىسەن، دەيدىغان بولسا، ياپون ئەسكەرلىرى بۇ دورىنى ئىچمەي تاشلىۋېتىدۇ؛ مۇبادا، دورىنىڭ ئۈستىگە تىننو سىلەردىن بۇ دورىنى كۈنىگە ئۈچ تالدىن ئىچىشىڭلارنى تەلەپ قىلىدۇ، دەپ يېزىپ قويۇلسا، ئۇلار غىڭ قىلماستىن شۇ

پەتىچە ئىچۈرىدۇ!» دېگەنىدى.

«خەلق قەلبىدىكى ياپونىيە تىنىنوسىنىڭ 20 دېۋىزىيە ئەسكەرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىدىنمۇ كۈچلۈك» ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ماك ئارتور تىنىنونى ئۇرۇش جىنايەتچىسى سۈپىتىدە سوتقا تارتقاندا، «ئاپەت خاراكتېرلىك ئاقىۋەت» كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. شۇڭا، ئامېرىكا ئىشغالىيەتچى دائىرىلىرى ياپونىيىنى كونترول قىلىش ئىستېراتېگىيىسىگە خىزمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئۇرۇشتىن كېيىنكى ياپونىيىدە تىنىنو تۈزۈمىنى ساقلاپ قېلىشنى ئەمما ئۇنىڭ ھوقۇقىنى چەكلەشنى قارار قىلدى. بۇنداق قىلىش ئۈچۈن ياپونىيىدە تىنىنو تۈزۈمى بىلەن تىنىنو خىروختونى ئايرىۋەتمەكچى بولدى.

مىلادى 1946 ـ يىلى 1 ـ يانۋار كۈنى ياپونىيە تىنىنوسى خىروختو ئامېرىكا ئىشغالىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە «ېپېڭى ياپونىيە قۇرۇپ چىقىش ھەققىدە يارلىق»، يەنى «ئادەم ھەققىدە خىتابنامە» نى ئېلان قىلدى. بۇ «خىتابنامە» دە تىنىنو خىروختو ئۆزىنىڭ ئىلاھ ئەمەس بەلكى ئادەم ئىكەنلىكىنى تۇنجى قېتىم ئېتىراپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن «ياپونىيە تىنىنوسى ئىلاھ ھاكىمىيەتىنىڭ ئىگىسى، ياپونلار پۈتۈن دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتەك بۇرچقا ئىگە» دېگەن رىۋايەت ئۆزلۈكىدىن ئىنكار قىلىنىدى.

1946 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ياپونىيە تىنىنوسى خىروختو ئامېرىكا ئىشغالىيەتچى قوشۇنلىرىنىڭ باش قوماندانى ماك ئارتورنىڭ مۇددىئاسى بويىچە يېزىلغان ياپونىيىنىڭ ئۇرۇشتىن كېيىنكى «ېپېڭى ئاساسىي قانۇنى» نى جاكارلىدى. بۇ «ئاساسىي قانۇن» دا: «تىنىنو ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە ۋارسلىق قىلىدىغان دۆلەت باشلىقى ھېسابلىنىدۇ» (2 ـ ماددا)؛ «ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى خەلقە مەنسۇپ» («ئومۇمىي پرىنسىپ»)؛ «ياپونىيە ئۇرۇشتىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىدۇ. ئارمىيە ساقلاپ

قبلىنمايدۇ» (9 ـ ماددا)؛ «پۇقرالارنىڭ تۇپ كىشىلىك هوقۇقى دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچرىمايدىغان مەڭگۈلۈك هوقۇق سۈپىتىدە هازىر ۋە كەلگۈسىدە پۇقرالارغا مەنسۇپ» (19 ـ ماددا)؛ «ئاقسۆڭەكلەرنىڭ بارلىق ئىمتىيازلىرى بىكار قىلىنىدۇ.» (14 ـ ماددا)؛ «پۇقرالارنىڭ ئىدىيە ۋە شۇنىڭدەك ئىرادە ئەركىنلىكى دەخلى تەرۇزغا ئۇچرىمايدۇ.» (19 ـ ماددا)؛ «پۇقرالار يىغىلىش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، سۆز قىلىش، مەتبۇئات ئەركىنلىكىگە ۋە ئۇنىڭدىن باشقا هەر قانداق ئۆزىنى ئىپادىلەش ئەركىنلىكىگە ئىگە.» (21 ـ ماددا) قاتارلىق تۇپ مەزمۇنلار ئالاهىدە بەلگىلەنگەن.①

دېمەك، ئۇرۇشتىن كېيىنكى «تىنچلىق ئاساسىي قانۇنى» دەپ ئاتالغان «ياپونىيە ئاساسىي قانۇنى»نىڭ ئېلان قىلىنىشى ـ ياپونىيە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى بوغۇپ، ئىقتىسادىي جەهەتتىكى نامراتلىق ۋە قالاقلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان فېئودال مۇستەبىتلىك سىياسىي تۈزۈلمىنىڭ ئاخىرقى هېسابتا تەلتۆكۈس بەرباد بولغانلىقىدىن دېرەك بەردى.

يېڭى «ياپونىيە ئاساسىي قانۇنى» ياپونلارنىڭ ئىدىئولوگىيىسىنى ئۆزگەرتىش جەريانىنى ئاددىي ياپون پۇقرالىرىنىڭ ئىقتىسادىي جەهەتتىكى نامراتلىق، قالاقلىقتىن قۇتۇلۇش جەريانى بىلەن زىچ باغلاشقا سىياسىي تۈزۈلمە جەهەتتىن كاپالەتلىك قىلدى. ياپونىيە جەمئىيىتىدە هازىرقى زامان تېلېفون ئالاقە سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ چىقىش؛ چەت ئەللەردىن ئۆلچەملىك هاجەتخانا ۋە تازلىق مۇئەسسەسلىرىنى كىرگۈزۈش، هازىرقى زامان ئوزۇقلۇق ۋە سەهىيە نۇقتىئىنەزەرلىرىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش؛ يەر ئىسلاهاتى ئېلىپ بېرىش؛ يەرلەرنى

---

① بۇ هەقتە: «ياپونىيە — جۇڭگو ئاساسىي قانۇن، لىرىنىڭ ئەرهى»، «خەلق جۇڭگوسى» نەشرىياتىنىڭ ھېيجىڭ 1998 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 146 ـ 149 ـ بەتلەرگە قارالسۇن.

ئىجارىگە بېرىش تۇزۇمىنى بىكار قىلىش؛ يەرلەرنى دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىش قاتارلىق بىر قاتار ئەمەلىي ئىسلاھاتلارنىڭ يولغا قويۇلۇشى ئارقىسىدا، فېئوداللىق تەركىپلەر پەيدىنپەي يوقىتىلىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى نامراتلىق، قالاقلىقنىڭ ياپونىيە ئۈستىقۇرۇلمىسىدىكى سىياسىي يىلتىزى بولغان فېئودال ساقىنىدىلار تازىلاندى. ياپونىيە مىللىتارىستلىرىنىڭ ئۇرۇش قوزغاشتا تايىنىدىغان ئاساسى يوقىتىلىپ، ياپونىيە جەمئىيىتى ھازىرقى زامان روھى بىلەن سۇغۇرۇلدى. . .

قىزغىن داۋاملىشىۋاتقان سۆھبەتتىمىزنى پولونىڭ مېزىلىك پۇرىقى ئۇزۇپ قويدى. بىز سۆھبەتنى ۋاقتىنچە توختىتىپ داستىخانغا قاراشقا مەجبۇر بولدۇق.

پولو ھەقىقەتەن ئوخشىغانىدى. مەن تۇنىساغا: «ئۇيغۇرلارنىڭ پولوسى ياپونلارنىڭ سەۋزىسىدە، ئاۋىستىرالىيىنىڭ قوي گۆشىدە، كورىيىنىڭ سۇ مېيىدا، تۇرپاننىڭ كىشمىش ئۇزۇمىدە ھەقىقەتەن ئوخشايدىكەن - ھە!» دەپ چاقچاق قىلىپ كۆزۇمنى قىسىپ قويدۇم.

«تېكىنى سورىماي ئۇزۇمنى يەۋەرسە بولمامدۇ بۇ ئادەم!» دېدى تۇنسامۇ بوش كەلمەي.

بىزنىڭ چاقچاقلىرىمىزنى چۈشەنمىگەن ئابى ھەيران بولۇپ، بىر ماڭا، بىر ئايالىمغا قاراپ قويدى.

— ھۆرمەتلىك ئابى سان، — دېدىم مەن ئۇنى «غىزاغا بېقىڭ» دېگەچ، — مەن پولوغا ئامراق. كۈندە بىر ژاق پولو يېسەمۇ، ھەرگىز زېرىكمەيمەن. بىراق، ياپونىيىگە كەلگەندىن كېيىن ئانىسىغا: «پولو ئېتىپ بەرسەڭلار بوپتىكەن» دەپ نەچچە قېتىم ئىلتىجا قىلسام، ئۇ ئەيىپنى بىردەم سەۋزىدە، بىردەم گۈرۈچتە، بىر دەم مايدا قويۇپ، زادى ئاغزىمغا تېتىغۇدەك پولو ئېتىپ باقمىدى. ھالا بۈگۈن سىز مېھمان بولۇپ ئۆيىمىزگە كېلىۋېدىڭىز، سىزنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئادىتى بويىچە پولو ئېتىپ

كۇتۇۋېلىشقا توغرا كەلدى. بۇگۈنكى پولو ھەقىقەتەن ئوخشاپتۇ. شۇڭا، بايانىن ئانىسىغا: «چەت ئەلنىڭ خۇرۇچلىرى بىلەنمۇ ئۇيغۇر پولوسىنى ئوخشاتقىلى بولىدىكەنغۇ؟» دەپ تەئەددى قىلغانىدىم.

ئابى يېچىجى مېنىڭ سۆزۈمنى چۈشەنگەندىن كېيىن:

— بۇ تاماق ناھايىتى تەملىك بوپتۇ. ماڭمۇ شۇنداق تېتىپ كەتتى. ئايالىڭىز ھەقىقەتەن تاماققا ئۇستا ئىكەن، — دەپ ئايالىمنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كەتتى.

بۇ چاغدا تۇنىسا: «سىز ماختىمىسىڭىز، ماختايدىغان ئادەم بار» دېگەندەك قىلىپ ماڭا قاراپ قويدى. ئاندىن:

— ئۇنداق بولسا، ھۆرمەتلىك ئابى سان. — دېدى ئۇنىڭ سۆزىگە جاۋابەن، — ئۆيىمىزگە يەنە مېھمان بولۇپ كېلىڭ. مەن ئەتكەن باشقا ئۇيغۇر تاماملىرىنىمۇ تېتىپ بېقىڭ!

— ئەگەر باشقا ئۇيغۇر تاماملىرىمۇ مۇشۇنداق مېزىلىك بولىدىغان بولسا، كۈندە كېلىپ سىلەرنىڭ زېرىكتۈرىۋېتىمەيدىغان بولسام! — دېدى ئابى چىنىمۇ بوش كەلمەي.

— ھا! ـ . . . ھا! ـ . . . — ھا! ـ . . .

ھەممىمىز تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

تاماق يېيىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن تۇنىسا داستىخاننى يىغىشتۇرۇپ چاي دەملىدى. بىز بىر پىيالىدىن ئاچچىق چاي ئىچكەچ، ئۇزۇلۇپ قالغان سۆھبىتىمىزنى يەنە داۋاملاشتۇردۇق.

— ھۆرمەتلىك ئابى سان، مەن چۈشەنمەيۋاتىمەن يەنە بىر مەسىلە بار، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا، — مەرھەمەت قىلىپ چۈشەندۈرۈپ قويغان بولسىڭىز.

— بىمالال سوراۋېرىڭ، — دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ.

— «يېزىلاردىكى ئۇچ مەسىلە»: «دېھقانلار مەسىلىسى، يېزا ئىگىلىك مەسىلىسى، يېزىلار مەسىلىسى» ھازىرقى جۇڭگونىڭ تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولۇۋاتقان ئاساسلىق مەسىلە

بولۇپ قالدى، — دېدىم مەن، — بىراق، مېنىڭ بىلىشىمچە، يېزا ئىگىلىك يەرلىرى دۆلەت زېمىنىنىڭ ئاران 13% نى ئىگىلەيدىغان ياپونىيە يېزىلىرىدا ياشايدىغان ياپونىيە دېھقانلىرى ئومۇمىي ئاھالىنىڭ ئاران 2% نى تەشكىل قىلىدىكەن. ئەمما، ياپون دېھقانلىرى شەھەرلىكلەرگە ئوخشاش بايلىقات تۇرمۇش كۆچۈرىدىكەن. سىلەردە يېزىلار بىلەن شەھەرلەرنىڭ پەرقى، ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانىي ئەمگەكنىڭ پەرقى، بايلار بىلەن نامراتلارنىڭ پەرقى تۇگەپتۇ، نىھايەت، ئۇچ چوڭ پەرقنىڭ تۇغۇلۇشى مادداي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت جەھەتتە يۇكسەك تەرەققىي قىلغان ھازىرقى زامان جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ روشەن بەلگىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. سىلەر ئۇزۇشتىن كېيىنكى قىسقىغىنە 20 يىل ئىچىدىلا بۇ ئۇچ چوڭ پەرقنى تۇگىتىپسىلەر. بۇ مەسىلىنى قانداق ھەل قىلدىڭلار؟

— بىلەمسىز ھۆرمەتلىك ئابدۇۋۇھلى سان، — دېدى ئۇ سوئالىمغا ئۇدۇل جاۋاب بەرمەستىن، — نامراتلىق ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدىكى تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل باراۋەرسىزلىك بولماستىن، بەلكى كىشىلەردىكى بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقى بىلەن مەھرۇم قىلىش ھوقۇقى ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل باراۋەرسىزلىكتىن ئىبارەت. يەنى، نامراتلىق ئىشلەپچىقىرىش ھالقىسىدا كۆرۈلىدىغان مەسىلە بولماستىن، بەلكى، تەمىنلەش ھالقىسىدا كۆرۈلىدىغان مەسىلىدۇر. چۈنكى، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى باراۋەرسىزلىكنىڭ كەينىگە چوڭقۇر سىياسىي باراۋەرسىزلىك يوشۇرۇنغان بولىدۇ. دېمەك، بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىنكى، دېھقانلارنىڭ مادداي مەئىشەت جەھەتتىكى بەھرىمەن بولۇش ھوقۇقىنى ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدا ئىقتىسادقا تايىنىپلا ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئۇ يەنە سىياسىي، قانۇن، مىللەت قاتارلىق تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئامىللارغىمۇ باغلىق بولغان چېتىلىش دائىرىسى تېخىمۇ كەڭ،

تېخىمۇ چوڭقۇر ئىجتىمائىي باراۋەرلىك مەسىلىدۇر.

ئۇرۇشتىن كېيىنكى ياپونىيە يېڭى ئاساسىي قانۇنىنىڭ ئېلان قىلىنىشى كەڭ ياپونىيە دېھقانلىرىنىڭ شەھەرلەرگە ئېقىپ كىرىپ، «ئاق ياقىلىق دېھقان» لارغا ئايلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. 20 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا ياپونىيىدە يۇز بەرگەن ئاھالىنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئېقىپ يۇرۇش ھادىسىسى ياپونىيىنى يۇكسەك شەھەرلەشكەن دۆلەتكە ئايلاندۇردى. ھازىر ياپونىيىدىكى 126 مىليون 580 مىڭ ئاھالىنىڭ 65% تى شەھەرلەردە ياشايدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە 44% ئاھالە يەر مەيدانى دۆلەت زېمىنىنىڭ ئاران 6% نى ئىگىلەيدىغان توكيو، ئوساكا، ناگويا قاتارلىق ئۇچ چوڭ شەھەرلەر چەمبىرىكى ئىچىدە ياشايدۇ. دېمەك، ئاھالىنىڭ يۇكسەك شەھەرلىشىشى تارىختا ياپونىيە دېھقانلىرىنىڭ نامراتلىق، قالاقلىقتىن قۇتۇلۇپ، بېيىش يولىغا مېڭىشتىكى ئىنتايىن مۇھىم بىر بۆسۇش ئېغىزىغا ئايلانغانىدى.

— شۇنداق، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — يېزىدا تۇغۇلغانلىق ھەرگىزمۇ ئۆمۈرۋايەت يېزىلىق بولۇپ ئۆتۈشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. 20 يىللىق ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنى باشتىن كۆچۈرگەن دۆلىتىمىز جۇڭگودىكى يۈز مىليونلىغان ھەر مىللەت دېھقانلىرىمۇ پەيدىنپەي نامراتلىق، قالاقلىقتىن قۇتۇلۇپ، بېيىش، مەدەنىيەتلىشىش يولىغا قاراپ مېڭىشقا باشلىدى. شۇڭا، بىز بۇنى ئىنسانىيەتنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەش يولىدىكى ئۇلۇغۋار ئىشلىرىنىڭ تەركىبى قىسمى سۈپىتىدە ئىنتايىن سەلتەنەتلىك بىر ئىش دېمەي تۇرالامدۇق؟

— ھە بەللى، ناھايىتى توغرا دېدىڭىز، — دەپ خۇشال بولدى ئۇ، — مەيلى 20 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا ياپونىيىدە بارلىققا كەلگەن ئاھالىنىڭ كەڭ كۆلەمدە شەھەرلەرگە ئېقىپ كىرىش ھادىسىسى بولسۇن ياكى 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىنىڭ بېشىدىن باشلاپ دۆلىتىمىزلاردا يۈز بەرگەن ئاھالىنىڭ

كەڭ كۆلەمدە شەھەرلەرگە ئېقىپ كىرىش ھادىسىسى بولسۇن، ھەممىسى ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ۋەقە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

— دۆلىتىمىزنىڭ نوپۇزلۇق ئورگانلىرىنىڭ ئېلان مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، — دېدىم سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان 20 نەچچە يىلدىن بۇيان، مەملىكىتىمىز بويىچە 100 مىليوندىن ئارتۇق دېھقان چوڭ، مەركىزى شەھەرلەرگە ۋە تەرەققىي تاپقان رايونلارغا ئېقىپ كىرىپتۇ. 2000 ـ يىلىدىن 2010 ـ يىلىغىچە يەنە 200 مىليوندىن ئارتۇق جۇڭگو دېھقانلىرى ھەر قايسى مەركىزى شەھەرلەرگە ئېقىپ كىرىدىغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. 2010 ـ يىلىغا بارغاندا دۆلىتىمىزدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ نوپۇسى ھازىرقى 360 مىليوندىن 700 مىليونغا كۆپىيىدىكەن. شۇ چاغقا بارغاندا جۇڭگونىڭ نوپۇسى 1 مىليارد 400 مىليونغا يېتىدىكەن. دېمەك، ھەر ئىككى جۇڭگولۇقنىڭ ئارىسىدا بىر نەپىرى شەھەرلەردە ياشايدىكەن. ھازىر جۇڭگو ھۆكۈمىتى دۆلىتىمىزنىڭ شەھەرلىشىش سۈرئىتىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىۋاتىدۇ. بەزى مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ ئېشىش قىسمىنىڭ 80% ى شەھەرلەردىن كېلىدىكەن. ئامېرىكىدا 80% ئاھالە، ياپونىيىدە 65% ئاھالە شەھەرلەردە ياشايدىكەن. ھالبۇكى، بىزنىڭ جۇڭگودا بولسا بۇنداق نىسبەت ئاران 30% نى تەشكىل قىلىدىكەن.

— ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ئوخشىمايدۇ — دە، شۇڭا بۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇ!

— شۇنداق، بىراق بۇ مەسىلىنىڭ بىر تەرىپى، خالاس، — دېدىم مەن سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ، — يېزىلار ئارقىلىق شەھەرلەرنى قورشاش ئىستراتېگىيىسى تارىختا كارغا كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ھازىر دەۋر ئوخشىمايدۇ — دە!

۸- تردد نمایندگان مجلس شورای ملی از تهران به ملایر و بالعکس با هواپیما ۶۸۰ کیلومتر و با اتومبیل ۲۶۰ کیلومتر است. مسافت تهران تا ملایر را با اتومبیل در چند ساعت می‌توان طی کرد؟ (سرعت هواپیما ۴ برابر سرعت اتومبیل است و اتومبیل ۷ ساعت کمتر از هواپیما طول می‌کشد.)

۹- مساحت یک قطعه زمین مستطیل‌شکل ۱۲۰۰ متر مربع است. اگر طول آن ۱۰ متر بیشتر از عرض آن باشد، ابعاد زمین را بیابید.

۱۰- مجموع سن پدر و پسر ۶۰ سال است. ۵ سال پیش سن پدر ۷ برابر سن پسر بوده است. سن هر یک را اکنون بیابید.

۱۱- مساحت یک مثلث قائم‌الزاویه ۲۴ سانتی‌متر مربع است. اگر یک ضلع زاویه قائمه ۴ سانتی‌متر بیشتر از ضلع دیگر باشد، طول وتر را بیابید.

۱۲- مساحت یک ذوزنقه ۱۸۰ سانتی‌متر مربع است. اگر ارتفاع ذوزنقه ۱۰ سانتی‌متر و قاعده بزرگ ۵ سانتی‌متر بیشتر از قاعده کوچک باشد، طول قاعده‌ها را بیابید.

هۆكۈمىتىمىز ئېلان قىلغان مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، مەملىكىتىمىزدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى كەڭ يېزا - قىشلاقلاردىكى ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمىنىڭ ئىككى ھەسسىدىن ئارتۇق ئىكەن. گەرچە، دۆلىتىمىزنىڭ ئىقتىسادى ئۆتكەنكىدىن كۆپ ياخشىلانغان بولسىمۇ، ئەمما ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ بەزى رايونلىرى بىلەن غەربىي قىسمىدىكى چەت، ياقا ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ياشايدىغان نۇرغۇن جايلار تېخى ئىنتايىن نامرات. دۇنيا بانكىسىنىڭ مۆلچەرلىشىچە، جۇڭگودا يەنە 200 مىليوندىن ئاشىدىغان ھەر مىللەت دېھقان، چارۋىچىلىرىنىڭ بىر كۈنلۈك كىرىمى بىر ئامېرىكا دوللىرى (تەخمىنەن سەككىز يۈەن خەلق پۇلى) غىمۇ يەتمەيدىكەن!...

ئابى يېنجى مېنىڭ سۆزۈمگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى.

— بۇگۈنكى كۈندىكى جۇڭگو، — دېدىم مەن ئاستا سۆزلەپ، — ئىككى دۇنياغا — شەھەرلەر دۇنياسى بىلەن يېزىلار دۇنياسىغا ئايلىنىپ قالدى. شەھەرلەردە تاۋار ئاشلىقى يەيدىغان پۇقرالار ياشايدۇ؛ يېزىلاردا يېزا نوپۇسى بولغان پۇقرالار (دېھقانلار) ياشايدۇ. «شەھەر نوپۇسى» بولۇش جۇڭگو دېھقانلىرى ئۈچۈن يېڭىۋاشتىن يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقانغا باراۋەر! بىزدە ئۇششاق دېھقان ئىگىلىكىنىڭ رىزقى ئاللىقاچان تۈگىگەن! «يېزىلاردىكى ئۈچ مەسىلە» ئاللىقاچان ئاشكارا مەسىلىگە ئايلىنىپ قالدى. «يېزىلار نامراتلاشتى؛ دېھقانلار جەۋرىگە جاپادا قالدى؛ يېزا ئىگىلىكى خەۋپ ئىچىدە قالدى!» — ئادەمنىڭ يۈرەك تارىنى تىترىتىدىغان بۇ مۇراجىئەت - «مېنىڭ زۇڭلىغا ئېيتىمدىغان راست سۆزۈم» دېگەن كىتابتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان! بۇ كىتاپنىڭ ئاپتورى ئالىي مەكتەپنىڭ ئىقتىساد فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن ماگىستىر، خۇبېي ئۆلكىسى جيەنلى

ناھىيىسى چىەنشىياك يېزىلىق پارتكومنىك شۇجىسى لى چاڭپىك. يېرىم ئەسىردىن بۇيان دۆلىتىمىزدە يولغا قويۇلۇپ كېلىۋاتقان شەھەر ئىقتىسادىغا پايدىلىق تۈرلۈك سىياسەتلەر تۈپەيلىدىن، يۇقىرىدا مەن تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن «ئىككى دۇنيا» — «ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈش» ھادىسىسى مەيدانغا كېلىپ، شەھەرلەردە ياشايدىغان ئاھالە بىلەن يېزىلاردا ياشايدىغان ئاھالە ئوتتۇرىسىدىكى قايچىسىمان پەرق بارغانسېرى كېڭىيىشكە باشلىدى.

— بۇ ھەقىقەتەن ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە، — دېدى ئابى يىچجى مېنىك جىمىپ قالغىنىمنى كۆرۈپ، — مۇبادا، ئىقتىسادنىك گۈللىنىشى ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكنىك كېڭىيىشى بولۇپ ئىپادىلەنسە، ئۇ ھالدا بۇنداق گۈللىنىش جەريانىدا جەزمەن بىر بۆلۈك ئادەملەر يەنە بىر بۆلۈك ئادەملەرنىك بېيىپ رونىق تېپىشى تۈپەيلىدىن زىيانغا ئۇچراپ بارغانسېرى نامراتلىشىدۇ! . . .

— يېقىندا مەن بىر ماتېرىيالنى كۆرۈپ قالدىم، — دېدىم مەن، — ئۇنىڭدا يېزىلىشىچە، ئامېرىكا «مىكرو سوفت» شىركىتىنىك لېدېرى بىل گېس 1998 - يىلىدىن باشلاپ، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق، خەير - ساخاۋەت ئىشلىرىغا جەمئىي 25 مىليارد 600 مىليون ئامېرىكا دوللىرى تەقدىم قىلىپتۇ. بۇ ئۇنىڭ ئومۇمىي بايلىقىنىڭ 60% نى تەشكىل قىلىدىكەن. بۇ ئىشقا تولىمۇ ھەيران بولدۇم. ئىلگىرى بىز ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق، بېيىغانلارنى، كاپىتالىستلارنى تىللاپ، ئۇلارنى ئۆچ كۆرۈپ يۈرگەنىكەنمىز.

— بۇ چۈشەنچىدىكى سەۋەنلىك، — دەپ ئىزاھ بەردى ئابى يىچجى كۈلۈپ تۇرۇپ، — بۇنىڭدىن 150 يىل ئىلگىرى ماركس: «كاپىتالىنىڭ بېشىدىن تاپىنىغىچە قان ۋە يىرىڭ ئېقىپ تۇرىدۇ» دېگەن مەشھۇر سۆزىنى قىلغاندا، كاپىتالىنىڭ ئىپتىدائىي

جۇغلىنىشنى كۆزده تۇتقان. جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي بايلىقى كۆپەيگەندىلا دۆلەت ئاندىن بېيىيالايدۇ. كاپىتالمۇ بىر تارىخىي كاتېگورىيە بولۇش سۈپىتى بىلەن تەدرىجىي مۇكەممەللىشىش جەريانىنى باشتىن كۆچۈرۈش ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي بايلىقىغا ئايلىنالايدۇ. شۇڭا، ئادام. سىمىت: «شەخسنىڭ پايدا قوغلىشىشى جەمئىيەتكە تۆھپە قوشقانلىق بولىدۇ» دېگەنىدى. چۈنكى، ھەممە ئادەمنىڭ بىرلا ۋاقىت ئىچىدە تەڭ بېيىپ كېتەلىشى مۇمكىن ئەمەس — تە! بىر ئادەم بېيىغاندا، بىر توپ ئادەمنى بېيىش يولىغا باشلاپ ماڭالايدۇ. شۇنداقلا بىر توپ ئادەم بېيىغاندىلا ئاندىن بىر قىسىم ئادەمنى بېيىش يولىغا باشلاپ ماڭالايدۇ. بۇ ھەقىقەت دۆلىتىمىزنىڭ 20 يىللىق ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئەمەلىيىتىدە ئاللىقاچان ئىسپاتلاندىغۇ؟!

— شۇنداق، — دېدم ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — بىراق، بۇ ھەقىقەتنى. تونۇپ يېتىش ئۇچۇن نۇرغۇن ئەگرى - توقاي يوللارنى بېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كەلدى!

بۇ چاغدا ۋاقتىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى. ئابى يېنچىجى ئەپەندى كەتمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ ياپونلارنىڭ ئادىتى بويىچە يەرگە تېزلىنىپ ئۆلتۈرۈپ تەزىم قىلغان ھالدا بىز بىلەن سەممىي خوشلاشتى . . . .

«مۇھىت ئۆزەللىكىمۇ بىر خىل زور بايلىقتۇر»

سىنتەبىرنىڭ بېشىدىكى بىر جۈمە كۈنى بىز خوككايدونىڭ شىمالىغا جايلاشقان سۈناگاۋا دېگەن بازاردا ئولتۇرۇشلۇق شىماسان ھەدىنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كەلدۇق.

بىز ئۆتكەن يىلى كۈزدە شىماسان ھەدە بىلەن قىزىمىز مېھرىبانلىقنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق ئورۇمچىدە ئىستراھەت مېھمانخانىسىدا تونۇشقانىدۇق. شۇ چاغدا ئۇ بىر ساياھەت ئۆمىكى بىلەن ھەشقەرنى ساياھەت قىلىپ ياپونىيىگە قايتاشىدا ئورۇمچىگە چۈشۈپ، ئۆيىمىزگە تېلېفون قىلغانىكەن. بۇ قېتىم بىز ياپونىيىگە كەلگەندە، ئۇ ئىككى قېتىم ئالاھىدە سۈناگاۋادىن ساپوررۇغا كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشۈپ كەتكەنىدى ۋە بىزنى ئۆزىنىڭ سۈناگاۋادىكى ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كېلىشنى قايتا - قايتا تەكلىپ قىلغانىدى.

بىز بۈگۈن ئەتتىگەندە ساپورودىكى ئۇزۇن يوللۇق پاساژىر بېكىتىدە شىمالغا قاتنايدىغان نۆۋەتچى ئاپتوبۇسقا بىلەت ئالدۇق ۋە شۇ ئاپتوبۇس بىلەن مەركىزى يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيولدا شىمالغا قاراپ تەخمىنەن تۆت سائەتتەك ماڭغاندىن كېيىن شىماسان ھەدىنىڭ يۇرتى سۈناگاۋا بازىرىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ چاغدا سائەت 11:00 بولغانىدى. بىز سۈناگاۋا بېكىتىدە ئۇزۇن يوللۇق پاساژىر ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ قالغاندىن كېيىن دەرھال شىماسان ھەدىگە تېلېفون قىلىۋېدۇق، ئۇ ئۆزىنىڭ يولدىشى

شماسان ئەپەندى بىلەن بىللە ئون مىنۇتقا قالماي بېكەتكە يېتىپ كەلدى. بىز ئۇلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشكەندىن كېيىن سومكىلىرىمىزنى شماسان ئەپەندىنىڭ كىچىك ماشىنىسىغا بېسىپ، ئۇلارنىڭ سۇناگاۋا ۋوگزالىنىڭ ئالدىدىكى ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق.

سۇناگاۋا بازىرى پۈتۈنلەي شەھەر قىياپىتىگە كىرگەن كىچىك بىر بازار ئىكەن. كوچىلىرى خۇددى شاھمات تاختىسىدەك رەتلىك بولۇپ، تەرەپ - تەرەپكە تۇتاشقان، ئاسفالىت كوچىلار كېسىشكەن ھەر بىر چاسا يول ئېغىزلىرىدا قاتناشنى ئاپتوماتىك باشقۇرىدىغان قىزىل - يېشىل چىراغلار ۋالىلداپ يېنىپ تۇرىدىكەن. بۇ كوچىلار ساپورۇنىڭكىدىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىدە تۇز، تەكشى ۋە پاكىز ئىكەن. ساپورودىكىدەك قاينىق شەھەر تۇرمۇشىغا سىلىشتۇرغاندا، سۇناگاۋا شۇنداق جىمجىت ۋە شۇنداق پىنھان ئىكەن. ئەمما، چوڭ - كىچىك كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە چوڭ - كىچىك ماگىزىن - مارکىتلار زىچ ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۆزىگىزنى ھەرگىزمۇ سەھرادا يۈرگەندەك ھېس قىلمايدىكەنسىز.

شماسان ھەدە سۇناگاۋا ۋوگزالىنىڭ ئالدىكى ئىككى قەۋەتلىك بىر مېھمانخانىنىڭ خوجايىنى ئىكەن. ئۇنىڭ مېھمانخانىسى مېيجى زامانىسىدا سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك كونا بىر بىنانىڭ يېرىمىنى ئىگىلىگەنىكەن. ئۇ بىزنى بۇ مېھمانخانىنىڭ 2 - قەۋىتىدىكى ئون تاتامىلىق بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. يېنىمىزدىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىدە ئوقۇغۇچىلار ئورۇنلاشقانىكەن. شماسان ھەدىنىڭ ئېيتىشچە، ئۇلار خوككايدو ۋىلايىتى بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سۇناگاۋادا ئۆتكۈزۈلگەن خەنجەرۋازلىق لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىغا قاتنىشىۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئىكەن. ئۇلار بىزنىڭ جۇڭگودىن كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ، بىز بىلەن قىزغىن

كۆرۈشتى.

شىماسان ھەدىنىڭ يولدىشى شىماسان ئەپەندى يېشى ئاتمىشلاردىن ئاشقان، ئوتتۇرا بوي، تەن - سالامەتلىكى ياخشى، تېتىك، خۇشخۇي مىجەزلىك گەپتان بىر چال ئىكەن. مەن ئۆزۈممۇ پاراڭنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم بولغاچقا، بىز ئىككىمىز تېزلا چىقىشىپ، يېقىن بۇرادەرلەردىن بولۇپ كەتتۇق. ئۇ مېنى ئۆزىنىڭ كۇتۇپخانىسىغا باشلاپ كىرىپ، جاۋەندىكى ھەر خىل كىتابلىرىنى ۋەئۆزى ئىلگىرى خىزمەت كۆرسەتكەندە ئالغان تۇرلۇك شەرەپ گۇۋاھنامە - ئوردىنلىرىنى ماڭا بىر - بىرلەپ كۆرسەتتى.

ئۇ ئىلگىرى خوككايدو ۋىلايەتلىك پاڭارنى ساقچى قىسمىدا ئوفىتسېر بولغانىكەن. كېيىن شۇ ساقچى قىسمىدىن پېنسىيىگە چىقىپتۇ. ھازىر ئۇ خوككايدو ۋىلايەتلىك پاڭارنى ساقچىلىرى جەمئىيىتىنىڭ پەخرى ھەيئىتى ئىكەن. ئۇنىڭ كۇتۇپخانىسىنىڭ تاملىرىغا ئىلگىرى ئۇ پاڭارنى ساقچى قىسمىدا ئىشلىگەن چاغلىرىدا كۆرسەتكەن تۇرلۇك باتۇرلۇقلىرى ئۈچۈن بېرىلگەن نۇرغۇن لەۋھە شاھادەتنامىلەر ئېسىۋېتىلگەنىكەن. بۇ لەۋھە - شاھادەتنامىلەرنىڭ ئارىسىدا ياپونىيىنىڭ ھازىرقى تىننوسى تايسې ئۆز قولى بىلەن ئىمزا قويغان بىر شاھادەتنامە بىلەن تىننو تايسې ۋە خانىكە تايسېنىڭ ئۇنى قوبۇل قىلغاندا بىللە چۈشكەن سۈرىتى ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئورۇنغا ئېسىپ قويۇلغانىدى.

بىز تاماقتىن كېيىن بىر پەس پاراڭلىشىپ، سۇناگاۋا بازىرنىڭ كوچىلىرىنى ئايلىنىپ كېلىش ئۈچۈن پەسكە چۈشتۇق.

مەن تالاغا چىقىپ، كوچىنىڭ نېرىقى چېتىدىكى تۆمۈر يول ۋوگزالى - سۇناگاۋا ۋوگزالىنىڭ بىناسىغا كۆزۈم چۈشتى. بۇ يەر ماڭا بۆلەكچىلا تونۇشتەك بىلىنىپ كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈندى. مەن كوچىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئۇدۇلدىكى ۋوگزالنىڭ

ئىچىگە كىردىم. بايراق خادىسىغا ئېسىلغان بورونزا تاختىسىغا ژوگزالىنىڭ ئىسمى، بىنا بولغان ۋاقتى ئېنىق يېزىپ قويۇلۇپتۇ. ھېسابلاپ باقسام، بۇ ژوگزالىنىڭ سېلىنغىنىغا ساقمۇ - ساق 120 يىل بولۇپتۇ.

— بۇ ژوگزال ماڭا ئەجەپ تونۇشتەك بىلىنىدىغۇ، نەدە كۆرگەن بولغىيتتىم؟ — دەپ سورىدىم مېھرىئايدىن، — زادىلا ئېسىمگە ئالالمايۋاتىمەن.

— بەلكىم كىنولاردا كۆرگەن بولغىيتىڭ، — دەپ ئېسىمگە سالدى ئۇ، — دادا، سەن ياپونىيە ھېكايە فىلىملىرىنى بەك ياقتۇرۇپ كۆرەتتىڭغۇ! قېنى ئەسلەپ كۆرگىنە، يادىڭغا كەلتۈرەلەمدىكەنسەن؟

— ھە، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى! بۇ يوكوجى باش رول ئالغان ياپونىيە ھېكايە فىلىمى: «يىراقتىكى چاقىرىق» تىكى سۈناگاۋا دېگەن يالغۇز ژوگزال ئەمەسمۇ؟ «ئاشىن» دېگەن تېلېۋىزىيە ھېكايە فىلىمىدىكى باش قەھرىمان ئاشىن توكيوغا بېرىش ئۈچۈن مۇشۇ سۈناگاۋا ژوگزالىدا جەنۇبقا ماڭغان پويىزغا چىقمىغانمىدى؟

— ئېسىڭگە كەلدىمۇ؟ — دېدى مېھرىبانلىق كۈلۈپ، — تېلېۋىزىيىدا ھەر قېتىم «ئاشىن» كۆرسىتىلگەندە، بىزنىڭ «دەرسىڭلارنى مۇزاكىرە قىلىڭلار!» دەپ چىقىرىۋېتىپ، ئۆزۈڭ يالغۇز كۆرەتتىڭ!

كەچقۇرۇن، شىماسان ئەپەندى مېھمانلىق تەلىپىم بويىچە بىزنى بازارلىق ھۆكۈمەتكە — بازار باشلىقى بىلەن كۆرۈشتۈرگىلى ئاپاردى.

بىز ياپونىيىگە كەلگەندىن كېيىن مېھمانخانىدىكى يېزا ئىگىلىك نوپۇسى پۈتۈن مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ ئاران 2% نى ئىگىلەيدىغان ياپونىيە يېزىلىرىنى كۆرۈپ بېقىش ئىستىكى ماڭا زادى ئارام بەرمەي كېلىۋاتقانىدى. شۇڭا، بىز تېپىك ياپون

يېزىلىرىدىن بىرى بولغان سۇناگاۋا بازىرىغا كەلگەندىن كېيىن ئۆزۈمنىڭ بۇ ئارزۇيۇمنى شۇماسان ھەدىگە ئېيتقانىدىم. ئۇ مېنىڭ بۇ تەلىپىمنى قەدىنىسى شۇماسانغا يەتكۈزگەندىن كېيىن ئۇ مېنىڭ تەلىپىمگە دەرھال ماقۇل بولدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە سۇناگاۋا بازىرىنىڭ باشلىقى تاكامۇرا ئەپەندى ئۇنىڭ دوستى ئىكەن. شۇماسان ئۇنىڭغا بۇ ئىشنى تېلېفون بىلەن ئۇقتۇرۇپ قويدى.

بىز بازارلىق ھۆكۈمەتكە كەلسەك بازار باشلىقى تاكامۇرا بىزنى ئىشخانىسىدا ساقلاپ تۇرغانىكەن. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى تاكامۇرا يۈجى ئىكەن. بۇ ياش قۇرامى ئەللىكلەردىن ئاشقان، قاۋۇل بىر ئادەم بولۇپ، گەپ، سۆز، يۈرۈش - تۇرۇشلىرىدىن ئۇنىڭ ئالىي مەلۇماتلىق زىيالىي ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. كېيىن ئۇقساق، ئۇ توكيو دۆلەتلىك ۋاسېدا ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىنى پۈتتۈرگەنىكەن. شۇماسان ئەپەندى بىزنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇردى. ئۇ بىزنىڭ جۇڭگونىڭ ئەڭ غەربىدىكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن كەلگەن ئۇيغۇرلار ئىكەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ بەك خۇشال بولدى ۋە بىزنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۇردى. بىز ئۆز - ئارا تونۇشۇپ بىر پەستىلا خۇددى يېقىن تونۇشلاردەك بولۇپ كەتتۇق. تاكامۇرا ئەپەندى مېنىڭ ئىلتىماسىمغا بىنائەن سۇناگاۋا بازىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى.

سۇناگاۋا بازىرى — ياپونىيە بويىچە 2 - چوڭ تۇزلەڭلىك ئىشكارى تۇزلەڭلىكنى كېسىپ ئۆتىدىغان J . R («ياپونىيە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تۆمۇر يول» نىڭ قىسقارتىلمىسى) تۆمۇر يولىنىڭ بويىغا جايلاشقان كىچىك بىر بازار ئىكەن. بازار — ياپون تىلىدا «ماچى» دەپ ئاتىلىدىكەن. ھازىر سۇناگاۋا بازىرىدا 1800 دەك دېھقان تۇتۇنى، 6000 غا يېقىن نوپۇس بار ئىكەن.

ياپونىيە بويىچە 2 - ئورۇندا تۇرىدىغان قارلىق تاغ -

ئىشكارى تاغلىرىدىكى قار ـ مۇزلارنىڭ ئېرىشىدىن ھاسىل بولغان تارام ـ تارام ئەگىز سۇلىرى قوشۇلۇپ سۇناگاۋا دەريا‌سى ھاسىل بولغاندىن كېيىن سۇناگاۋا بازىرىنىڭ غەربىي ـ جەنۇبى بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ياپونىيە بويىچە 2 ـ چوڭ دەريا ئىشكارى دەريا‌سىغا قوشۇلۇپ ئېقىپ، ئېبېبىستۇ شەھىرىگە كەلگەندە بىردىنلا غەربكە بۇرۇلۇپ، ئىشكارى قولتۇقىدا مەشھۇر ياپون دېڭىزىغا قويۇلىدىكەن.

سۇناگاۋا دەريا‌سىنىڭ بويىغا جايلاشقان سۇناگاۋا بازىرى خوككايدو يۇقىرى سۇرئەتلىك تاشيول تورى ۋە J . R تۆمۇر يولى ئارىلىق ساپوررو ۋە پۇتۇن مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى شەھەرلەرچەمبىرىكى بىلەن زىچ تۇتىشىدىكەن.

تاكامۇرا ئەپەندىنىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشىچە، سۇناگاۋا بازىرى ياپونىيە يېزىلىرى بويىچە ئەڭ كىچىك مورا ـ ماچىلارنىڭ بىرى بولسىمۇ، ئەمما «قۇشقاچ ھەر قانچە كىچىك بولسىمۇ، بەش ئەزاسى تولۇق» بولغاندەك، بازارلىق ھۆكۈمەتتىمۇ باشقا مورا ـ ماچىلاردىكىدەك ھەر خىل فۇنكسىيىلىك مەمۇرىيەتلەر تولۇق تەسىس قىلغانىكەن. بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ تەركىبىدە خوجىلىق، باج ئىشلىرى، تۇتۇن ـ نوپۇس، پىلان، تەمىرات، سۇ نەقلىياتى، ئىش ـ ئۇقەتنى گۇللەندۇرۇش، پاراۋانلىق ـ سالامەتلىك، مۇھىت تازىلىقى، سەيلى ـ سايا‌ھەت، مائارىپ ۋە شۇنىڭدەك، ساقچىخانا قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلغاندىن باشقا يەنە، 15 كىشىدىن تەركىپ تاپقان بازارلىق پارلامېنتمۇ بار ئىكەن.

بازار باشلىقى پۇقرالار سايلىمىدا بىۋاستە سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدىكەن. قايتا سايلانسا، داۋاملىق ۋەزىپە ئۆتەشكە بولىدىكەن. ئەمما، ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى ئىككى قارارداىن ئاشماسلىقى كېرەك ئىكەن. بازار باشلىقىنىڭ خىزمەتلىرىگە يارەملىشىش ئۈچۈن، بازارلىق ھۆكۈمەتتە يەنە بىر مۇئاۋىن بازار

باشلىقى ۋە بازارنىڭ مالىيىسىگە مەسئۇل بىر باش كاسسىر قويۇلىدىكەن. مۇئاۋىن بازار باشلىقى بىلەن باش كاسسىر يەرلىك ھۆكۈمەت خىزمەتچىسى بولغاچقا، بىۋاستە سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلمەستىن، بەلكى بازار باشلىقى تەرىپىدىن خىزمەتكە بىۋاستە تەينىلىنىدىكەن.

سۇناگاۋا بازىرىنىڭ باشلىقى تاكامۇرا ئەپەندىنىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشچە، بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ تەركىبىدىكى ھەر قايسى فۇنكسىيىلىك تارماقلار ئەمەلىي ئېھتىياجغا ئاساسەن، بازارلىق ئەڭ ئالىي ھاكىمىيەت ئورگىنى بولغان سۇناگاۋا پارلامېنتىنىڭ تەستىقلىشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ياكى تەسىس قىلىنىدىكەن ياكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدىكەن. يۇقىرى دەرىجىلىك ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ ئۇنىڭغا ھېچقانداق ئارىلىشىش ھوقۇقى يوق ئىكەن. شۇڭا بازارلىق پارلامېنت ئەڭ ئاساسىي قاتلامدىكى ھاكىمىيەت تەشكىلىنىڭ ئومۇمىي تۇزۇلمىسىنى چۈشىنىشكە توغرا كېلىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشچە، ياپونىيىدە مەركەزدىن تارتىپ تاكى ئەڭ ئاساسىي قاتلامدىكى ماچى (بازار جېكى)، مۇرا (يېزا- كەنت) غا قەدەر بولغان ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت تۇزۇلمىسىدە قانۇن تۇرغۇزۇش ھوقۇقى، مەمۇرىي ھوقۇق ۋە ئەدلىيە ھوقۇقىدىن ئىبارەت ئۈچ ھوقۇقنى ئايرىۋېتىش تۇزۇمى يولغا قويۇلغانىكەن. پارلامېنتنىڭ قانۇن تۇرغۇزۇش ھوقۇقى، ھۆكۈمەتنىڭ مەمۇرىيەت ھوقۇقى ۋە سوتنىڭ ئەدلىيە ھوقۇقى قاتارلىق ئۈچ ھوقۇق ئايرىۋېتىلگەنىكەن. ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسى ياپونىيە ئاساسىي قانۇنىدا ئۆزلىرىگە بېرىلگەن ھوقۇق بويىچە ھەم ئۆزلىرىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولىنى ئۆز ئالدىغا

مۇستەقىل يۇرگۈزىدىكەن، ھەم بىر - بىرىنى چەكلەپ تۇرىدىكەن.

تاكامۇرانىڭ ئېيتىشچە، ياپونىيىدىكى ئاساسىي قانۇن ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسىدە پارلامېنت تۈزۈمىنى ئاساسىي يېتەكچى قىلىدىغان يەرلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى قوللىنىدىكەن. يەنى، ياپونىيە ئاساسىي قانۇنىغا ۋە خوككايدو ۋىلايىتىنىڭ خارتىيىسىگە خىلاپلىق قىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا سۇناگاۋا بازىرىدىكى پۇقرالارنىڭ بىۋاستە سايلىمى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن بازارلىق پارلامېنت سۇناگاۋا بازىرىنىڭ خارتىيىسىنى ئۆز ئالدىغا تۈزۈپ چىقىپ، ئاپتونومىيىنى يولغاقويۇشقا ھوقۇقلۇق ئىكەن. دېمەك، بازارلىق پارلامېنت سۇناگاۋا بويىچە ئەڭ ئالىي ھاكىمىيەت تەشكىلاتى بولۇپ، بازارنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتى ۋە خەلق تۇرمۇشىغا ئالاقىدار بارلىق چوڭ ئىشلارنى قارار قىلىدىكەن. بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقى ۋە باش كاتىپ قاتارلىق ئۈچ چوڭ مەمۇرىي باشلىق پۇتۇن بازارلىق ھۆكۈمەت مەمۇرىيىتىدىكى باشقا فۇنكسىيەلىك تارماقلارغا ۋاكالىتەن بازارلىق پارلامېنت ئالدىدا ئۆز خىزمەتلىرىگە ھېسابات بېرىدىكەن.

تاكامۇرا ئەپەندىنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، پۇتۇن مەملىكەت بىر «تو» (پايتەخت)، ئىككى «كو» (مەھكىمە)، بىر «دو» (ۋىلايەت)، ۋە 43 «ئاگاتا» (ناھىيە) نى ئۆز ئىچىگە ئالغان 47 ئۆلكە دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونغا بۆلۈنگەن بولۇپ، بۇ مەمۇرىي رايونلارنىڭ قارمىقىدا 3200 دىن ئارتۇق ھەر دەرىجىلىك «ئىچى» (شەھەر)، «ماچى» (بازار) ۋە «مۇرا» (كەنت ياكى يېزا) بار ئىكەن. «ماچى» بىلەن «مۇرا» ئاساسىي جەھەتتىن تەڭ دەرىجىلىك مەمۇرىي بىرلىك بولۇپ، ئۇلار بىزدىكى يېزا - بازار (جېڭ) لار بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىكەن. سۇناگاۋا بازىرىنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى دۆلىتىمىزنىكى يېزا - بازار

(جىلك) نىلك مەمۇرىي دەرىجىسى بىلەن تەڭ كېلىدىكەن.

سۇناگاۋا بازارلىق ھۆكۈمەت مەھكىمىسىدە بازار باشلىقى تاكامۇرانىڭ ئايرىم ئىشخانىسى بولغاندىن سىرت، قالغان مائاۋىن بازار باشلىقى، باش كاسسىر ۋە باشقا فۇنكسىيىلىك تارماقلار ۋە بۇ تارماقلاردا ئىشلەيدىغان خادىملارنىڭ ھەممىسى يوغان بىر ئىشخانىدا ئوپچە ئىش بېجىرىدىكەن. مۇئاۋىن بازار باشلىقى بىلەن باش كاسسىرنىڭ خىزمەت ئۇستىلى چوڭ ئىشخانىنىڭ ئىككى بولۇڭىدا قويۇقلۇق تۇرۇپتۇ. ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى ياكى ھەر خىل ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش ئۇچۇن بازارلىق ھۆكۈمەت مەھكىمىسىگە كەلگەنلەرنى كۇتۇۋېلىش ئۇچۇن يان تەرەپتىكى بىر ئىشخانىغا ئۇستەل - ئورۇندۇق ۋە ھەر خىل گېزىت - ژۇرناللار قويۇپتۇ.

تاكامۇرا ئەپەندىنىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشچە، ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، سۇناگاۋا بازىرىمۇ ئىلگىرىكىدىن كۆپ تەرەققىي قىلىپتۇ. بۇ يەر خوككايدو ئارىلىنىڭ شىمالىدىكى ئىشكارى تېغىنىڭ باغرىغا جايلاشقان بولغاچقا، يىللىق ھاۋا كېلىماتى بىر قەدەر سوغۇق ئىكەن. سۇناگاۋانىڭ دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئۆسىدىغان قىرۇسىز ۋاقتى قىسقا بولغاچقا، بۇ يەردە سوغۇققا چىداملىق شال، كۆممە قوناقتىن باشقا زىرائەتلەرنى تېرىپ ئۆستۇرگىلى بولمايدىكەن. باغۋەنچىلىكتە ئالما ئۆستۇرۇش ئاساس قىلىنىدىكەن. سۇناگاۋاد چىقىدىغان «قىزىل فۇجى»، «گوگۇاك» قاتارلىق سورتلۇق ئالمىلار خوككايدودىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ياپونىيىدىمۇ داڭلىق ئىكەن.

تاكامۇرا ئەپەندى بىزنىڭ تەكلىپىمىزگە بىنائەن بىزنى يېقىن ئەتراپتىكى ئاساجى ئىسىملىك بىر دېھقاننىڭ ئالمىزارلىقىغا باشلاپ باردى. ئاساجىنىڭ 20 گېكتار كېلىدىغان يەردە بىر ئالمىزارلىق بېغى بار ئىكەن. بىر گېكتار يەر بىزدىكى

15 مو يەرگە تەك كېلىدىكەن.

بىز ئۇنىڭ ئالمىزارلىقىغا كەلسەك، ئاساجى ئايالى ژە خوشنىسى بىلەن بىللە شوتا ئۇستىدە ھەر بىر تۇپ ئالمىدىكى ئالمىلارنىڭ قىزارمىغان تەرىپىنى قۇياشقا قارىتىپ ئېھتىيات بىلەن بىر - بىرلەپ ئۆرىۋاتقانىكەن. يەنە ھەر بىر تۇپ ئالمىنىڭ ئاستىغا قۇياش نۇرىنى قايتۇرىدىغان كۈمۈش قەغەز يېيىپ قويۇلۇپتۇ. قۇياش نۇرىنىڭ ئالمىلارغا تولۇق چۈشۈشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئالمىنىڭ شاخلىرىدىكى ياپراقلار ئاساسەن قىرقىپ تاشلىنىپتۇ.

ئۇ بىزنى كۆرۈپ شۇتىدىن پەسكە چۈشتى. بىز ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن «بۇ 20 گېكتار يەردىكى ئالمىلارنى تولۇق بىر قېتىم ئۆرۈپ چىقىش ئۈچۈن قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ؟» دەپ سورىۋېدىم، ئۇ: «بىز ئۈچ كىشى ئىككى ھەپتىدىن بېرى، ئالمىلارنى توختىماي ئۆرۈۋاتىمىز. ئەھۋالدىن قارىغاندا، قالغانلىرىنى تولۇق ئۆرۈپ بولۇشقا يەنە بىر ھەپتە ۋاقىت كېتىدىغان ئوخشايدۇ!» دەپ جاۋاب بەردى. مەن ياپونلارنىڭ ئەستايىدىللىقىغا ھەقىقەتەن قول قويدۇم. بىز ئۇنىڭ ئالمىزارلىقىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن يەنە ئۇنىڭ پارنىكىنىمۇ كۆردۇق. بۇ پارنىكلاردا پەمىدۇر ئۆستۈرۈلىدىكەن. بۇ پەمىدۇرلار مېتالدىن ياسالغان تىرەكلەرگە يۆگىلىپ ئۆسكەن بولۇپ، ئېگىزلىكى ئادەم بويىدىن ئاشاتتى. ھەر بىر تۇپ پەمىدۇرنىڭ شاخلىرىدا ئوخشاش چوڭلۇقتا يوغىنىغان بىر-يۇزدەك ئالا بۆرەك بولغان پەمىدۇرلار خۇددى ئاتنىڭ بوينىغا ئېسىلغان قوڭغۇراقتەك يېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىدىن مارىشىپ تۇرۇشاتتى، زامانىۋى ئۇسۇلدا ياسالغان بۇ پارنىكنىڭ تۇرلۇك مېخانىزاتسىيىسى تامامەن ئېلېكترونلۇق مېڭە ئارقىلىق كونترول قىلىنىدىكەن.

بىز پارنىكتىن قايتىپ چىققاندا، كەچ سائەت 6:00

بولغانىدى. بىز ئالمىزارلىق خوجايىنى ئاساجى ئەپەندى بىلەن خوشلىشىپ، بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى تاكامۇرا ئەپەندى ۋە شىماسان ئەپەندىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا شىماسان ھەدىنىڭ مېھمانخانىسىغا قايتىپ كەلدۇق. تاكامۇرا ئەپەندى شىماسان ئەپەندىگە بىر ئىشنى تاپىلاپ قويۇپ، بىز بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. شىماسان ئەپەندى بىزگە: «تاكامۇرا ئەپەندى ئەتە ئەتىگەندە سىلەرنى ياپون دېڭىزىدىكى ئىشكارى قولتۇقىغا ئاپىرىپ ئوينىتىپ كېلىمەن، دەيدۇ. ئۇ بىزنىمۇ سىلەر بىلەن بىللە بېرىشقا تەكلىپ قىلىپ قويۇپ كەتتى» دېدى.

كەچلىك تاماقتىن كېيىن شىماسان ئەپەندى ماشىنىسى بىلەن بىزنى سۇناگاۋا دەرياسىنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى ئوتامارۇ يۇشىرو ئىسىملىك بىر دوستىنىڭ ئۆيىگە ئاپاردى. ئۇنىڭ بۇ دوستى بىر نەسىللىك ئات فېرمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا 25 گېكتارلىق بىر دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ خوجايىنى ئىكەن. ئۇ ئايالى ۋە ئانىسى بىلەن بىللە تۇرىدىكەن. ئوتامارۇ ئەپەندىنىڭ بىزگە ئېيتىشىچە، ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئايالى خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ چارۋىچىلىق ۋە ئاگرانوملۇق فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەنىكەن. نەسىللىك ئات فېرمىسى بىلەن دېھقانچىلىق مەيدانىنى ئوتامارۇ ئەپەندى بىلەن ئايالى ئوتامارۇ خانىم ئىككىسى يالغۇز باشقۇرىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلى ۋە ئۇچ قىزى ھازىر توكيودا ئىشلەيدىكەن، ئۇلار ئاللىقاچان ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، توكيودا ئولتۇراقلىشىپ قاپتۇ. ئۇلار يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان مىلاد بايرىمىدىلا باللىرىنى ئېلىپ، توكيودىن شىمالدىكى سۇناگاۋاغا ئاتا - ئانىسى بىلەن مومىسىنى كۆرگىلى كېلىشىدىكەن. بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ مىلاد بايرىمى ئاخىرلىشىش بىلەن تەڭلا، ئۇلار دېھقانچىلىق مەيدانىنى ئاتا - ئانىسى بىلەن مۇمىسىغا تاشلاپ بېرىپ يەنە توكيوغا قايتىپ كېتىشىدىكەن.

ئوتامارۇ سان ئاۋۋال بىزگە ئۆزىنىڭ نەسىللىك ئات فېرمىسىنى كۆرسەتتى. ھازىر ئۇنىڭ فېرمىسىدا 25 تۇياق نەسىللىك ئات بېقىلىۋاتىدۇ. بۇ ئاتلار ئاساسەن ساپوروۋدا يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان خوككايدو ئېغىرلىق سۆرەش مۇسابىقىسىغا قاتنىشىدىغان ئاتلار ئىكەن. ئۆتكەن يىلقى ۋە ئالدىنقى يىللىق خوككايدو ئېغىرلىق سۆرەش مۇسابىقىسىدە ئۇنىڭ ئىككى ئېتى ئۇچىنچىلىككە، بىر ئېتى ئىككىنچىلىككە ئېرىشىپتۇ. ئۇ بىزگە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن بۇ ئاتلىرىنى ئالايىتەن كۆرسەتتى. ئوتا مارۇ سان ئىنتايىن ئات خۇمار بىر ئادەم ئىكەن، ئۇچىنچى بوۋىسىدىن تارتىپ بەش ئەۋلاد مۇشۇ يەردە ئاتچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتىپتۇ. پۈتۈن ئات فېرمىسىنىڭ ئىشىغا ئوتا مارۇ سان يالغۇز ئۆزى مەسئۇل ئىكەن.

ئۇ بىزگە ئات فېرمىسىنى كۆرسىتىپ بولغاندىن كېيىن يەنە دېھقانچىلىق مەيدانىنى كۆرسەتتى. دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى 25 گېكتار يەرنىڭ ھەممىسىدە سورتلۇق شال ئۆستۈرۈلىدىكەن. ئۇنىڭ ئايالى ئوتا مارۇ خانىم بۇ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىكەن. دېھقانچىلىقنىڭ ئەڭ ئالدىراش پەيتلىرىدە، ئۇلار سائەتلىك ھەق تۆلەيدىغان توختاملىق ئىشچى قوبۇل قىلىدىكەن.

بىز ئات فېرمىسى بىلەن دېھقانچىلىق مەيدانىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلدۇق. ئوتا مارۇ ئەپەندىنىڭ ئۆيى ياۋروپا نۇسخىسىدا سېلىنغان يەتتە خانىسى بار ئىككى قەۋەتلىك بىر بىنادا ئىكەن. بىنانىڭ كەينىدىكى باراكتا ھەر خىل ئىشقا سېلىنىدىغان چوڭ - كىچىك تراكتورلار، شال كومبايىنى، سېيالكا، ئوغۇتلاش ماشىنىسى قاتارلىق يۇرۇشلەشكەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قاتار - قاتار رەتلىك توختىتىلىپ قويۇلۇپتۇ. ئوتا مارۇ ئەپەندىنىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشچە، قول بىلەن قىلىنىدىغان ناھايىتى ئاز بىر قىسىم

ئەمگەكنى ھېسابقا ئالمىغاندا، يەر ئاغدۇرۇش، سۆرەم سېلىش، ئۇرۇق سېلىش، مايسا كۆچۈرۈش، ئۇغۇتلاش، ئوتاش، سۇغىرىش، يىغىش ۋە تېپىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى ماشىنا ۋە ئېلېكترونلۇق مېڭە ئارقىلىق قىلىنىدىكەن. سۇغىرىش ۋە سۇ چىقىرىۋېتىش سىستېمىسىمۇ يۇكسەك دەرىجىدە ئاپتوماتلاشقان بولغاچقا، «ئۆيدىن چىقماي تۇرۇپ» مۇ ئېتىزلىقنىڭ قايسى قىسمىدىكى شال مايسىلرىنىڭ قانچىلىك مىقدارىدا سۇ ۋە ئوغۇت تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى بەش قولدەك بىلىش مۇمكىن ئىكەن. مەن ئوتا مارۇ خانىمدىن ھەر بىر گېكتار يەردىن يىلىغا قانچىلىك ھوسۇل ئالىدىغانلىقىنى سورىۋېدىم، ئۇ ماڭا: «ھەر بىر گېكتار يەردىن يىلىغا 10 ـ 12 توننا ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى.

دېمەك، ياپونىيە يېزا ئىگىلىكىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە زامانىۋىلىشىشى بىزگە يېزا ئىگىلىكىنىڭ نوپۇسى مەملىكىتىمىزنىڭ ئاھالىنىڭ ئاران 2% نى تەشكىل قىلىدىغان ياپونىيە دېھقانلىرى قانداق قىلىپ ئۆزلىرى ئىشلەپچىقارغان ئاشلىق بىلەن پۈتۈن مەملىكەتتىكى 130 مىليون ئاھالىنىڭ ئاشلىققا بولغان ئېھتىياجىنى تولۇق قاندۇرالايدىغانلىقىنى تولۇق چۈشەندۇرۇپ بېرەلەيدۇ!

كەچ كىرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن بىز ئوتا مارۇ ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئايالى ئوتا مارۇ خانىم ھەم ئانىسى ئوتا مارۇ موماي بىلەن خوشلىشىپ مېھمانخانىغا قايتىپ كەلدۇق.

ئەتىسى قاق سەھەردىلا تاكامۇرا ئەپەندى بىزنى ياپون دېڭىزىدىكى مەشھۇر كورت — ئىشكارى قولتۇقىنى كۆرسىتىپ كەلمەكچى بولۇپ، ماشىنىسى بىلەن شاماسان ھەدىنىڭ مېھمانخانىسىغا يېتىپ كەپتۇ!

مېھمانخانىدا خوككايدو بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ خەنجەرۋازلىق مۇسابىقىسىگە قاتنىشىش

ئۇچۇن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار تۇرۇۋاتقانلىقى ئۇچۇن، شىماسان ھەدە بىز بىلەن بىللە بارالمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. شۇڭا ئۇنىڭ يولدىشى شىماسان ئەپەندى بىزگە ھەمراھ بولۇپ بىللە باردىغان بولدى. بىراق، ئۇ بۇگۈنكى بېرىپ - كېلىشتە ماشىنىنىڭ مايى پۇلىنى ئۆزى تۆلەيدىغانلىقىنى تاكامۇرا ئەپەندىگە ئېنىق ئۇقتۇرغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ ماشىنىسىغا چىقتى. سائەت دەل 7:00 دە بىز سۇناگاۋا بازىرىدىن ئايرىلىپ، ئىشكارى كورتىغا باردىغان يولغا چىقتۇق. بىز ئولتۇرغان ماشىنا سۇناگاۋا دەرياسىنىڭ تۆمۇر كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەندىن كېيىن غەربكە — ياپون دېڭىزىدىكى مەشھۇر سايahەت ئورنى — ئىشكارى كورتىغا قاراپ ئۇچقاندەك يۇرۇپ كەتتى. بۇ چاغدا ئۇستىمىزدىكى ئاسمان بوشلۇقىدا تۆت - بەش دانە پىلانېر پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇپ يۇرەتتى.

تاكامۇرا ئەپەندى يولدا ماشىنىسىنى ھەيدەپ ماڭغاچ سۇناگاۋا بازىرىنىڭ بەزى ئەھۋالىنى بىزگە سۆزلەپ بەردى.

— ياپونىيە ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، باشقا جايلار بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدىكى پەرق بارغانسېرى چوڭىيىشقا باشلىدى، — دېدى ئۇ كۆزىنى ئالدىدىكى يولدىن ئۇزمەي تۇرۇپ، — بىز بۇنداق پەرقنى تۇگىتىش ئۇچۇن بۇ يەرنىڭ يازدىكى ھاۋا كېلىماتىنىڭ سالقىن، كۆپ خىل ئاشلىق زىرائەتلىرىنى تېرىپ ئۆستۇرۇشكە ماس كەلمەيدىغان، پەقەت ئالما بىلەن شال ئۆستۇرۇشكىلا بولىدىغان تەبىئي مۇھىتى ئۇستىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىدۇق. ئۆزىمىزدىكى ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان، ئىقتىسادىي كاللىسى بار ئادەملەرنى بىر يەرگە توپلاپ، ئىقتىسادىي ئارتېل تەشكىل قىلىپ، J.R تۆمۇر يولى بىلەن مەركىزى يۇقىرى سۇرئەتلىك تاشيول تورىنىڭ بىزنىڭ تەۋەلىكىمىزدىن ئۆتىدىغانلىقىدەك ئەۋزەللىكتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلاندۇق، بۇ يەردىن چىقىدىغان ئەلا سورتلۇق ئالما

بىلەن سۈپەتلىك شال مەھسۇلاتىنى سىرتقا بۆسۈپ چىقىشتىكى ۋاستە قىلىپ، ساپوررو، توكيو، ئوساكا قاتارلىق شەھەرلەر چەمبىرىكىدىكى ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەر بىلەن قويۇق ئىقتىسادى ئالاقە ئورناتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە، سۈناگاۋا بازىرىنىڭ ياز پەسلىدىكى ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرىسىنىڭ 20℃ ئەتراپىدا بولىدىغانلىقى ۋە ئەڭ يۇقىرى بولغاندىمۇ ھەرگىز ℃ 30 دىن ئاشمايدىغانلىقىدەك سالقىن ھاۋا كىلىماتىدىن پايدىلانماقچى بولدۇق. چۈنكى، مۇھىت ئەۋزەللىكىمۇ بىر خىل زور بايلىق ھېسابلىنىدۇ. بىز بازارلىق پارلامېنتىنىڭ ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن تېرىلغۇ يەرلەرگە «دەرەخ تىكىپ، ئورمان بىنا قىلىش» ئارقىلىق، ھەر خىل «چاھار باغ» ۋە «ئائىلە ئارامگاھلىرى» نى قۇرۇپ، سەيلە ـ ساياھەت كەسپىنى كەڭ يولغا قويدۇق. تېرىلغۇدىن بوشىغان يەرلەرنى شەھەرلىكلەرگە خۇسۇسىي «چاھارباغ» سېلىش ئۈچۈن 20 يىللىق، 30 يىللىق مۆھلەت بىلەن ئىجارىگە بەردۇق. ھازىر سۈناگاۋا بازىرىدىكى خۇسۇسىيلار ئىگىدارچىلىقىدىكى بۇنداق «چاھار باغلار» ، «ئائىلە ئارامگاھلىرى» 3800 دىن ئېشىپ كەتتى! باشقا شەھەرلەردىكى مەكتەپ، شىركەتلەرنىڭ ۋە ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ بىز ئىجارىگە بەرگەن يەرلەردە قۇرغان تۇرلۇك تەربىيىلەش مەركەزلىرى، ساناتورىيىلىرى، داۋالاش ئورۇنلىرى ۋە ئولتۇراق بىنالىرى 1000 يۇرۇشتىن ئېشىپ كەتتى . دېمەك، سەيلى ـ ساياھەت ئىگىلىكىنىڭ گۈللىنىشى سۈناگاۋانىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى گۈللىنىشىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈردى. بىز يەنە سۈناگاۋا دەرياسىنىڭ دەريا قىنىنىڭ كەڭ ۋە تۈز بولۇشىدەك ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىپ، خوككايدو بويىچە ئەڭ چوڭ پىلانېر ئۇچۇرۇش ئايرودرومىدىن بىرنى قۇرۇپ چىقتۇق. ھەر يىلى ياز پەسلى يېتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ خوككايدو بويىچە، ھەتتا پۈتۈن ياپونىيە بويىچە ئاۋاتسىيە

مەستانىلىرى بۇ يەرگە يىغىلىدۇ. بايا سىز كۆرگەن پىلانېرلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ پىلانېر ئايرودرومىدىن ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن! بىز ئىشكارى قولتۇقىدىن يانغاندا مەن سىلەرگە پىلانېر ئايرودرومىنى كۆرسىتىپ قويايلى. ھۆرمەتلىك ئابدۇۋۇلى سانى، پىلانېردا ئۇچۇشنى خالامسىز؟

مەن تاكامۇرا ئەپەندىنىڭ تۈيۈقسىز قىلغان چاقچىقىغا نېمە دېيىشىمنى بىلمەي، مەڭدەپ تۇرۇپ قالدىم.

— ھا... ھا!... ھا!— ...

ماشىنىنىڭ ئىچىدە كۆتۈرۈلگەن قاتتىق كۈلكە ساداسى ماشىنا ماتورىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ چۈشتى.

ئەمما، مەن دەرھال ئۆزۈمنى ئوڭشىۋالدىم ـ دە:

— چاتاق يوق! ئەمما ھۆرمەتلىك تاكامۇرا سان، سىزمۇ مېنىڭ بىلەن بىللە پىلانېرغا چىقىشىڭىز شەرت! — دەپ ئۇنىڭ چاقچىقىغا چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردىم. بۇ چاغدا ماشىنا ئىچىدە باياقىدىنمۇ قاتتىق كۈلكە ساداسى كۆتۈرۈلدى!...

بىر پەس داۋاملاشقان سۆكۈتتىن كېيىن مەن ئۆزۈم قىزىقىدىغان مەسىلىلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالماقچى بولۇپ، يەنە سوئال سورىدىم:

— ھۆرمەتلىك تاكامۇرا سان، — دېدىم مەن، — بازارلىق ھۆكۈمەتتە ھازىر سىز باشلىق ئۇچلا ئادەم ئىشلەيدىكەنسىزلەر، بۇنداق بولغاندا، سىزلەر ھەممە ئىشقا يېتىشىپ بولالامسىزلەر؟

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋۇلى سان، بۇ گەپنى ناھايىتى ياخشى سورىدىڭىز، — دېدى ئۇ سۆزۈمگە جاۋابەن، — بىزدە: «راھىب كۆپ بولسا، راھىبكالان ئاچ قالۇر» دېگەن بىر تەمسىل بار. بازارلىق ھۆكۈمەتتە ئاران ئۇچلا ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن بىزگە خىزمەتنى ھەسسىلەپ تىرىشىپ ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا بازارلىق مەمۇرىيەتتە ئاش يەپ قاچا بىكارلايدىغان ئادەمگە ھەرگىز ئورۇن يوق! مەن ئۆزۈمنى ئالسام، مەن مەمۇرىيەتنىڭ بىرىنچى

قول باشلىقى بولغانلىقىم ئۈچۈن ھەر كۈنى ئىشقا باشقىلاردىن يېرىم سائەت بالدۇر كېلىشىم كېرەك. مەن ھەر كۈنى ئەتتىگەندە ئىشقا كەلگەندە، ھەممىدىن ئاۋۋال ھەر قايسى فۇنكسىيىلىك بۆلۈملەرنىڭ ئىش ئۈنۈمىنى سۈرۈشتە قىلىپ، پىكىر - تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىمەن. ھەمىشەم كەنت پارلامېنت ئەزالىرى بىلە سۆھبەتلىشىپ، ئۇلارنىڭ مەمۇرىيەتكە بولغان پىكىر - تەلەپلىرىنى ئاڭلايمەن. دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ تۇرىمەن. شۇڭا بازىرىمىزدىكى 1800 دېھقان تۇتۇنىنىڭ ئەھۋالى ماڭا بەش قولدەك ئايان. ئۇنىڭ ئۈستىگە دېھقانلار سىرتتىكى تېخنىمۇ كۆپ ئۇچۇرلارغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ھەمىشەم مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق مەن بىرىنچى قول بولۇۋاتقان بازارلىق مەمۇرىيەتتە قانداق مەسىلىلەرنىڭ ساقلىنىۋاتقانلىقىنى ھەر ۋاقىت بىلىپ تۇرىمەن .

...

ئۇنىڭ سۆزىگە قارىغاندا، ئۇ يەنە باشقا ماچى (بازار) ، مورا (يېزا - كەنت) ۋە ئاگاتا (ناھىيە) لارنىڭ تەجرىبىلىرىنى سۈناگاۋانىڭ خىزمىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن ئەينەك قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ كېلىۋېتىپتۇ. بەزىدە ھەتتا باشقا جايلاردىن ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا مۇتەخەسسىسلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا تەكلىپ قىلىدىكەن.

مەن ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى پىلانىنى سورىسام، ئۇ ماڭا: «سۈناگاۋا باھار كېچىكىپ كېلىدىغان، ئەمما بالدۇر قىش چۈشۈپ كېتىدىغان بىر جاي. ھازىر بىز قانداق قىلغاندا سۈناگاۋادا قىش پەسلىدىمۇ سەيلى - ساياھەتچىلەر كۈتۈۋالغىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە باش قاتۇرماقتىمىز. ئۇ چاغدا بىز سىلەرنى بىر يىلنىڭ تۆتلا پەسلىدە ساكۇرا گۈللىرى (ياپونىيىنىڭ دۆلەت دەرىخى، بىزدە نورۇزگۈلى، دېيىلىدۇ) ئېچىلىپ تۇرىدىغان گۈزەل باغچىغا تەكلىپ قىلىمىز!» دېدى

تولۇپ تاشقان ئىرادە ۋە ئىشەنچ بىلەن . . .

بىز پاراڭ بىلەن بولۇپ كېتىپ، ياپون دېڭىز ساھىلىدىكى گۈزەل ئىشكارى كورتىغا قانداق يېتىپ كەلگەنلىكىمىزنى تۇيمايلا قاپتۇق! . . .

ئەخلاق ـ پەزىلەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چېكى

بۇگۈن شەنبە ئىدى. پروفېسسور ئابى يېچىجى ئەپەندى ئۆزىنىڭ «مازىدا» ماركىلىق كىچىك ماشىنىسى بىلەن بىزگە خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتىنى كۆرسىتىپ كەلمەكچى بولدى.

شۇ يەر ۋاقتى ئەتىگەن سائەت 9:10 دا بىز خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالدى دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدۇق. مەكتەپ ئىچىنى كىچىك ماشىنا بىلەن سايahەت قىلىش مەنئىي قىلىنغانلىقى ئۈچۈن ئابى يېچىجى ئەپەندى ماشىنىسىنى سائەتلىك ماشىنا توختىتىش مەيدانىغا توختىتىپ، رەسمىيەت ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن بىزنى ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئىچىگە باشلاپ كىردى.

پروفېسسور ئانى يېچىجىنىڭ سۆزلەپ بېرىشچە، خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتى 1876 ـ يىلى ۋىليام. سمىت. كراك ئىسىملىك بىر چەت ئەللىك تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان سابىق ساپوررو ئاگرونوملار مەكتىپى ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ئۇنىۋېرسىتېت ئىكەن. مەكتەپنىڭ هازىرقى يەر كۆلىمى 176 گېكتار بولۇپ، بۇ يەردە قەدىمكى قارىياغاچلار ناهايىتى كۆپ بولغاچقا، «قارىياغاچلىق ئۇنىۋېرسىتېت» دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتى تەمىرات، فىزىمات، يېزا ئىگىلىكى، ئىقتىساد، قانۇن، ئەدەبىيات، ماۋارىپ، چىشچىلىق، مېدىتسىنا ۋە چارۋىچىلىق فاكۇلتېتى قاتارلىق ئون چوڭ كەسپىي فاكۇلتېت

ۋە بىر ئۇنىۋېرسال دوختۇرخانا، بىر چىشچىلىق، ئېغىز بوشلۇم دوختۇرخانىسى، ۋىليام. سىمىت. كراك خاتىرە سارىيى، كۇتۇپخانا، نەمۇنىچىلىك كالا فېرمىسى قاتارلىق بەش چوڭ مۇلازىمەت تارماقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان غايەت زور بىر ئۇنىۋېرسال ئالىي بىلىم يۇرتى ئىكەن. سائەت 12:50 ئۆتكەندە بىز خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىچىدىن چىقىپ، مەكتەپ ئالدىدىكى ماشىنا توختىتىش مەيدانىغا كەلسەك، پروفېسسور ئابى يېڭىنىڭ ماشىنىسىنىڭ ئالدى ئەينەكىگە بىر پارچە قەغەز قىستۇرۇقلۇق تۇرۇپتۇ. ئۇ ھېلىقى قەغەزنى دەرھال قولىغا ئېلىپ قارىۋېدى، ماشىنا توختىتىش ۋاقتىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكتىن سېلىنغان شىتراف تالونى ئىكەن.

— كەچۇرۇڭلار، — دېدى ئۇ بىزگە، — بۇگۈن سىلەر بىلەن بىللە بولالمايدىغان بولدۇم. مەن ھازىر بېرىپ بۇ شىتراف سوممىسىنى دەرھال تۆلۈۋېتىشىم كېرەك.

ئۇ گېپىنى توختىتىپ، سائىتىگە قارىۋېتىپ، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— مۇنداق بولسۇن، مەن سىلەرنى ئەتە كەچ سائەت 6:00 دە سېپسكىنو رەستىسىدىكى «جۇڭخۇا رېستۇرانى» ئالدىدا كۇتىمەن!

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپ بىز بىلەن خوشلاشتى — دە، ماشىنىسىنى ھەيدەپ كېتىپ قالدى. بىز گەرچە پروفېسسور ئابى يېڭىنىڭ بۇ ئىشىنى ئانچە ياقتۇرمىغان بولساقمۇ، ئەمما زادىلا چاندۇرمىدۇق. قىزىمىز مېھرىئاي بىزنىڭ چىرايىمىزدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى كۆزىتىپ تۇرغانكەن. ئۇ بىزگە ئابى يېڭىنىڭ بۇ ئىشىنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىنلا، خۇددى بىز جۇڭگولۇقلار ئىنسانىي غۇرۇرىمىزنى جېنىمىزدىن ئەلا بىلگەندەكلا، ياپونلارمۇ ئىشەنچ - ئىناۋەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ ئۇنىڭغا چىن دىلىمىزدىن قايىل

بولدۇق.

مېھرىئاينىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشچە، ياپونىيىنىڭ قاتناش باشقۇرۇش تۈزۈملىرى ناھايىتى قاتتىق ئىكەن. ياپونىيىدە قاتناش تىقىنچىلىقى خۇددى جۇڭگودىكىدەكلا ئېغىر بولسىمۇ، بىراق، قاتناش تەرتىپى ناھايىتى ياخشى ئىكەن. كوچىلاردا كىچىك ماشىنا ناھايىتى كۆپ ئىكەن، ئەمما ماشىنا ھەيدىگۈچىلەر ناھايىتى ئاڭلىق كېلىدىكەن. دۆلىتىمىزدىكىدەك قاتناش تەرتىپىگە رىئايە قىلمايدىغان ئىشلار بۇ يەردە قەتئىي مەۋجۇت ئەمەس ئىكەن. مەسىلەن، شۇڭلا ماشىنىسى توختىتىشقا تېگىشلىك بولمىغان جايدا توختاتقان بولسا، ياكى توختىتىش سۈرۈكىدىن ئېشىپ كەتكەن بولسا، قاتناش ئىنتىزامىنى تەكشۈرگۈچى مۇپەتتىشلەر ماشىنا ئىگىسىنى «قاتناش تەرتىپىگە خىلاپلىق قىلدى» دەپ، بىر پارچە شتراف تالونىنى ماشىنىسىغا قىستۇرۇپ قويىدىكەن، بۇ چاغدا قاتناش ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغانلىقى شۇبھىسىز ئىسپاتلانغان كۆپىيىسىنى ئىمزالاپ شتراف سوممىسىنى تاپشۇرىدىكەن.

مەن مېھرىئايدىن: «شوپۇر تاپشۇرمىسى كېتىپ قالسىچۇ؟» دەپ سورىۋېدىم.

— تاپشۇرمىسى كېتىپ قالسىغانلارمۇ باردۇ، بەلكىم، — دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئەمما دادا، بۇ ياپونىيە، جۇڭگو ئەمەس! بۇ يەردىكى شوپۇرلار ئۇنداق قىلىشقا ھەرگىز پېتىنالمايدۇ!

— نېمىشقا؟!

— قاتناش ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغان شوپۇر قاتناش تەرتىپىنى تەكشۈرىدىغان مۇپەتتىشنىڭ ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈستىدە يېزىلغان خاتىرىنىڭ كۆپىيىسىنى ئىشەنچ - ئىناۋەت ئىدارىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىشىدىن بەك قورقىدۇ — دە! مەن ئىشەنمىدىم. چۈنكى، مەن ئۆمرۈمدە جۇڭگودا

«ئىشەنچ ـ ئىناۋەت ئىدارىسى» دەيدىغان بىردىر ھۆكۈمەت تارمىقىنىڭ بار ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم. شۇڭا:

— ئەلمىساقتىن تارتىپ ھۆكۈمەتتە نەدىمۇ ئۇنداق ئىدارە بولغان؟ — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىگە چۈشەنمەي

— ياپونىيىدە ۋە باشقا تەرەققىي قىلغان غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ھەممىسىدە مۇشۇنداق فۇنكسىيىلىك ھۆكۈمەت تارمىقى تەسىس قىلىنغان، — دېدى مېھرىئاي ئەستايىدىللىق بىلەن، — بۇ ئىدارە پۇقرالارنىڭ ئىشەنچ ـ ئىناۋەت دەرىجىسىنى ھەمىشەم مەخسۇس تەپتىش قىلىپ، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ پايدىلىنىشىغا مەلۇم قىلىپ تۇرىدۇ. دەسلەپتە ياپونىيىگە كەلگەن مەنمۇ ئىشەنمىگەن. ئەمما، ھازىر ئىشىنىدىغان بولدۇم. مەن ساپوررودا قاتناش تەرتىپىنى تەكشۈرىدىغان بىر مۇپەتتىشىنى تونۇيمەن. بۇ ھەقتە ئۇنىڭ بىلەن مەخسۇس سۆھبەتلەشكەنمەن.

— ئۇ ساڭا نېمە دېدى؟ — دەپ ئالدىراپ سورىدىم مەن ئادەتتە ھەممە ئىشقا قىزىقىدىغان ئادىتىم بويىچە.

مېھرىئاي مېنىڭ بۇ ھالىتىمگە قاراپ كۈلۈپ كەتتى ـ دە، ئاندىن:

— قاتناش تەرتىپىنى تەكشۈرىدىغان بۇ مۇپەتتىشنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشچە، — دېدى ئۇ، — قاتناش ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغۇچى بىرىنچى قېتىملىق شتراف سوممىسىنى تاپشۇرمىسا، تالونىنى شامال ئۇچۇرۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئانچە سۈرۈشتە قىلىنمايدىكەن؛ مۇبادا، ئىككىنچى قېتىم ئۇ قاتناش ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن سېلىنغان شتراف سوممىسىنى يەنىلا تۆلىگىلى ئۇنىمىسا، ئۇنىڭغىمۇ مەيلى، بەلكىم، ئالدىراش بولۇپ، تۆلەشنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ قارىلىدىكەن؛ ئەمما ئۈچىنچى قېتىم قاتناش تەرتىپىگە خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن سېلىنغان شتراف تالونىنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، شتراف

سوممىسىنى يەنىلا تاپشۇرۇماي يۈرۈۋېرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدائالدىنقى ئىككى قېتىملىق قاتناش تەرتىپىگە خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن سېلىنغان شتراف سوممىسىنى تۆلىمىگەنلىك خاتىرىسى بىلەن ئۈچىنچى قېتىمقىسىنى قوشۇپلا «ئىشەنچ - ئىناۋەت ئىدارىسى» گە بىراقلا يوللاپ بېرىلىدىكەن.

هالبۇكى، قاتناش ئىنتىزامىنى بۇزغۇچىنىڭ بۇ ئۈچ قېتىملىق خاتىرىسى ئۇنىڭ ئۆز ئىناۋىتىنى تۆكۈپ، ئىشەنچسىزلىك قىلغانلىقىنىڭ خاتىرىسى سۈپىتىدە «ئىشەنچ - ئىناۋەت ئىدارىسى» نىڭ كومپيۇتېردا ئارخىپقا ئېلىنىپ ساقلاپ قويىلىدىكەن. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن هېلىقى خاتىرە ئىنتېرنېت تورى ئارقىلىق جەمئىيەتكە ئاشكارا ئېلان قىلىنىدىكەن. قاتناش ئىنتىزامىنى بۇزغۇچى ئىشتراف سوممىسىنى تۆلەشكە سەل قاراپ ئىشەنچسىزلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن، جەمئىيەتنىڭ هەر قايسى فۇنكسىيىلىك تارماقلىرى تەرىپىدىن ئىشەنچسىز، دەپ قارىلىدىكەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ئۇ ماركىت - ماگېزىنلاردىن چوڭ - چوڭ ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرىنى پۇلسىز مۇددەتكە بۆلۈپ تۆلەش ئارقىلىق سېتىۋالماقچى بولسا، ماركىت - ماگېزىنلار كومپيۇتېرىنى ئېچىپ ئۇنىڭ ئىناۋەتلىك دەرىجىسىنى تەكشۈرۈپ كۆرىدىكەن هەمدە «ئىشەنچ - ئىناۋەت ئىدارىسى» نىڭ ئۇ هەقتە بەرگەن مەلۇماتىغا ئاساسەن، ئۇنىڭ پۇلىنى مۇددەتكە بۆلۈپ تۆلەش هەققىدىكى ئىلتىماسىنى رەت قىلىدىكەن؛ مۇبادا ئۇ بىرەر ياخشى خىزمەتنى تاپقان بولسا، ئىشقا ئالىدىغان ئورۇنمۇ ئۇنىڭ ئىشەنچسىزلىك قىلغانلىقىغا ئائىت خاتىرىنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش هەققىدىكى ئىلتىماسىنى رەت قىلىدىكەن؛ مۇبادا، ئۇ بىرەر بانكىدىن قەرز ئالماقچى بولۇپ، ئىناۋەتلىك قەرز بېرىش هەققىدە ئىلتىماس سۇنسا، بانكىمۇ ئۇنىڭ ئىشەنچلىك دەرىجىسىنى سۈرۈشتە قىلىپ بېقىپ،

هېلىقى خاتىرىنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ قەرز ئېلىش هەققىدىكى تەلىپىنى رەت قىلىدىكەن. قىسقىسى، ئىشەنچسىزلىك قىلىپ، ئۆز ئىناۋىتىنى بىر قېتىم تۆكۈپلا قويغان هەر قانداق بىر كىشى ياپونىيە جەمئىيىتىدە ئىشەنچ - ئىناۋەت قازانغان باشقا مەرتىۋىلىك ئادەملەردەك ياخشى ئابرويلۇق تۇرمۇش كەچۈرمىكى قەتئىي مۇمكىن ئەمەس ئىكەن! دېمەك، بۇ ئىشنىڭ شەخسنىڭ ئارخىپقا زىچ باغلاشتۇرۇلۇشى كىشىلەرنى ئۆز ئىناۋىتىنى خۇددى ئۆز جېنىنى ئاسرىغاندەك ئاسرايدىغان قىلىپ قويغان ۋە كىشىلەرنىڭ ناتوغرا يولغا ماڭماسلىقىنى، توغرا يولغا مېڭىشىغا تۈرتكە بولغان...

بىز خوككايدو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالدىدا مېتروغا ئولتۇرۇپ خوككايدو ئۇلايەتلىك هۆكۈمەتنىڭ كونا هۆكۈمەت مەهكىمىسىنى كۆرگىلى باردۇق.

خوككايدو ئۇلايەتلىك هۆكۈمەت هازىر بۇ كونا مەهكىمە بىناسىنىڭ كەينىدىكى 20 قەۋەتلىك بىر بىنادا ئىكەن. كونا هۆكۈمەت مەهكىمىسى 1888 - يىلى گوللاندىيە ئۇسلۇبىدا قىزىل خىشتىن سېلىنغان ئۇچ قەۋەتلىك كونا بىر بىنا بولسىمۇ، تا هېلىغىچە مەزمۇت قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇۋېتىپتۇ. هەهكىمە قورۇسى هازىر يېلبويى هەر خىل گۈللەر ئېچىلىپ تۇرىدىغان ئاممىۋى باغچا قىلىپ ئۆزگەرتىلىپتۇ. كىشىلەر بۇ باغچە ئىچىدە سەيلە قىلىپ ئايلانغاچ دەم ئالىدىكەن.

بىز يەر ئۇستىدىكى زىيارەتمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئودورى بېكىتى ئارقىلىق يەر ئاستىغا — مېتروغا چۈشتۇق. ساپوررو شەهىرىدىكى مېترودا هازىر جەنۇپ - شىمال لىنىيىسى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 14.3 كىلومېتىر)؛ شەرق - غەرب لىنىيىسى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 20.1 كىلومېتىر) ۋە شەرق - تويۇخىرا لىنىيىسى (13.6 كىلومېتىر) بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 48 كىلومېتىر كېلىدىغان ئۇچ يەر ئاستى تۆمۈر يول

لېنىنىسى بار ئىكەن. ھەر كۈنى بۇ لېنىنىدە 560 مىلك كىشى ئۇ ياق بۇ ياققا قاتناپ تۇرىدىكەن. يەر ئاستى تۆمۈر يولى قار مۇز، شىۋىرغان، سوغۇقنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغان، ترانسپورت مىقدارى ئىنتايىن چوڭ بولغان قاتناش مۇئەسسەسى بولۇپ، ساپورو شەھىرىدىكى غوللۇق ئاممىۋى قاتناش قورالى ھېسابلىنىدىكەن. ئۇ ھەم قولايلىق ھەم مۇھىتنى بۇلغىمايدىغان قاتناش قورالى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەر قايسى بېكەتلەردە يولۇچىلارنىڭ چۈشۈپ - چىقىشى ئۈچۈن لېپىت، ئاپتوماتىك تارتما ھەم شۇنىڭدەك مەجرۇھلار ئۈچۈن تەييارلانغان لېپىت قاتارلىق ھەر خىل مۇلازىمەت مۇئەسسەلىرى ھازىرلانغانىكەن.

ھازىر ساپورو مېتروسىدىكى 49 بېكەتنىڭ ئىچىدىكى 37 ياكى لېپىت، 37 دە ئاپتوماتىك تارتما، يەنە 35 دە مەجرۇھلار ئۈچۈن لېپىت بار ئىكەن. ساپوررو مېتروسى ھەم قاتناش تۈگۈنلۈك رولىغا ھەم نەرسە - كېرەك سېتىۋالىدىغان ماركىت - ماگىزىنلىق رولىغا ئىگە بولغان ئۇنىۋېرسال مېترو ئىكەن. بىز ساپوررو شەھەرلىك مېترونىڭ باش تۈگۈنى بولغان ئودورى بېكىتىنىڭ ئاپتوماتىك تارتمىسى ئارقىلىق يەر ئاستىغا چۈشتۇق.

پاھ، پاھ! ئادەمنىڭ ھەممىسى مېترودا ئىكەن ئەمەسمۇ؟! ھەممىلا يەردە ھەر تەرەپكە قاراپ ئالدىراش كېتىۋاتقان ئادەملەر كۆزىمىزگە چېلىقتى. مېترودىكى ماركىت — ماگىزىنلارنى ئايلىنىپ يۈرۈشكەن بىزگە ئوخشاش ئاز سانىدىكى كىشىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئادەملەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئالدىراش يۈرۈشىدىكەن. مەن ۋەتەندە باشقىلاردىن ياپونلارنىڭ تۇرمۇش - خىزمەت رېتىمى ئىنتايىن جىددى بولىدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدىم. مانا ھازىر بۇ ئەمەلىيەتنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەندىن كېيىن ئاندىن تولۇق ئىشەندىم.

ياپونىيە يۈكسەك تەرەققىي قىلغان ھازىرقى زامان دۆلىتى بولغاچقا، بۇ دۆلەتتە «يۇقىرى كىرىم، يۇقىرى باج، يۇقىرى

ئىستېمال، يۇقىرى پاراۋانلىق» تىن ئىبارەت «تۆت يۇقىرى» ئەھۋال ھەممىلا يەردە ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلاپ تۇرىدىكەن. ئادەتتىكى ئىشچى ياكى خىزمەتچىنىڭ بىر ئايلىق مائاشى بىزدىكى ئوخشاش دەرىجىلىك ئىشچى ياكى خىزمەتچىنىڭ مائاشىدىن 20 ـ 30 ھەسسە يۇقىرى تۇرىدىكەن! دۆلەت خىزمەتچىلىرىنىڭ مائاشى ئۆز دەرىجىسىگە قاراپ ئۇستۇن بولىدىكەن، ئۇنى بىزدىكىگە سېلىشتۇرۇش قەتئىي مۇمكىن ئەمەس ئىكەن، ساپوررو شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەركىبىدىكى «ساپوررو خەلقئارا پلازا» دا ئىشلەيدىغان قىزىمىز مېھرىبانىنىڭ بىر ئايلىق مائاشى 30 مىڭ يۈەن خەلق پۇلىغا تەڭلىشىپ قالىدىكەن. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ تېخى تۆۋەن مائاش ھېسابلىنىدىكەن. بۆلۈم باشلىقى دەرىجىلىك ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ مائاشى تېخىمۇ يۇقىرى ئىكەن. ياپونلار ئادەتتە بىر ئايلىق مائاشىغا ئوتتۇرا دەرىجىلىك كىچىك ماشىنىدىن بىرنى سېتىۋالالايدىكەن.

يۇقىرى كىرىم ياپونلارنىڭ يۇقىرى ئىستېمال ھەرىكىتىگە تۈرتكە بولۇپتۇ. ياپونىيىدە سانائەت مالليرىنىڭ يېڭىلىنىپ تۇرۇش قەدىمى ناھايىتى تېز بولغاچقا، ئاھالىنىڭ ئىستېمال ئېھتىياجىنىڭ قەدىمى كۆپىنچە ھاللاردا ئۇنىڭغا يېتىشەلمەي قالىدىكەن. شۇڭا، پۇلىنى مۇددەتكە بۆلۈپ نەرسە سېتىۋېلىش ياپونىيىدە ئەڭ ئومۇملاشقان بىر تۈرلۈك ئىستېمال شەكلىگە ئايلىنىپ قاپتۇ. مۇئامىلە ساھەسىدىكى ئوبوروت قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى ئاھالىنىڭ ئىستېمال قەدىمىنىڭ تېزلىشىشىگە تۈرتكە بولىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدا ياخشى سۈپەتلىك ئايلانما ھاسىل بولىدىكەن ـ دە، ئاھالىنىڭ سېتىۋېلىش ئىقتىدارىنى تېخىمۇ ئاشۇرىدىكەن.

يۇقىرى كىرىم بىلەن يۇقىرى ئىستېمال دۆلەتنىڭ باج كىرىمىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق مەنبەسى ھېسابلىنىدىكەن. ياپونلاردا:

«هايات ۋاقتىدا ھېچكىم باجدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ» دېگەن بىر گەپ بار ئىكەن. ماركىست ـ ماگىزىنلاردىكى ھەر قانداق تاۋارنىڭ باھاسىغا 5% ئىستېمال بېجى قوشۇلغاندىن كېيىن ئاندىن سېتىلىدىكەن(چەت ئەللىكلەر ئەگەر ماگىزىنلاردىن مال سېتىۋالماقچى بولسا، ئون مىڭ يۈەن ياپونىيە پۇلىدىن تۆۋەن بولسا، 5% بويىچە ئىستېمال بېجى تۆلەيدىكەن. ئون مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتسە ئىستېمال بېجى كەچۈرۈم قىلىنىدىكەن) . مېھرىبانلىق ماڭا سۆزلەپ بېرىشچە، ياپونلار ئىستېمال بېجىدىن باشقا يەنە تاپاۋەت بېجى، ئۆمۈر سۇغۇرتىسى، داۋالاش فوندى، ئۆي ئىجارىسى ۋە باشقا باج ـ خىراجەتلەرنى ئايمۇ ـ ئاي تۆلەشكە مەجبۇر ئىكەن. بىراق، ياپونىيە پۇقرالىرىنىڭ دۆلەتكە تاپشۇرىدىغان يۇقىرى نىسبەتتىكى باج ـ پىراقلىرى يەنە يۇقىرى پاراۋانلىق شەكلى ئارقىلىق جەمئىيەتكە قايتۇرۇلىدىكەن. مەيلى زىيالى، مەيلى دۆلەت خىزمەتچىسى، مەيلى ئىشچى، مەيلى دېھقان (بېلىقچى) ياكى ئادەتتىكى قەلەندەر دېگەنە بولۇشىدىن قەتئىنەزەر، ياپونىيە پۇقراسىلا بولىدىكەن، ھەممەيلەن دۆلەت تەرىپىدىن تەمىنلىنىدىغان يۇقىرى پاراۋانلىق مۇئامىلىسىدىن ئورتاق بەھرىمەن بولىدىكەن.

مېتروىدىكى ماركىست ـ ماگىزىنلاردا مال شۇنداق كۆپ ئىكەنكى، باھاسى ناھايىتى قىممەت، ئەمما بۇ مالىلارنىڭ مۇتلەق ساختىسى يوق ئىكەن. بىز بىر دۇكاندىن بىر دانە تاۋۇز ئالدۇق. ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن ئانىسى ھېلىقى تاۋۇزنى پىچىۋېدى، ئاق چىقىپ قالدى. مەن: «ئۆزىمىزنىڭ شورى، خام تاۋۇزنى تاللىغاندىكىن، كىمدىن كۆرەتتۇق» دېدىم. ئەمما، مېھرىبانلىق مېنىڭ سۆزۈمگە قوشۇلمىدى. ئۇ: «ياق، دادا، بۇ ياپونىيە، ياپونىيىدە ساختا مالغا ھەرگىز يول يوق، سەن قاراپ تۇر، مەن ئاشۇ ماگىزىنغا تېلېفون قىلاي، ھازىرلا ئادەم كېلىپ ئالماشتۇرۇپ بېرىدۇ!» دېدى — دە، تاۋۇز ئالغان ماگىزىندىن

قولۇمىزغا بېرىلگەن تالوندىكى تېلېفون نومېرى بويىچە تېلېفون قىلىۋېدى. ئوتتۇز مىنۇتقا قالماي، ھېلىقى ماگىزىنىنىڭ ئىككى خادىمى بىر تاۋۇزنى كۆتۈرۈپ كېلىپتۇ. ئۇلار بىزدىن كۆپلەپ ئەپۇ سورىغاندىن كېيىن بىزنىڭ تېلېفون ھەققىمىزنى تۆلىۋېتىپ، ھېلىقى خام تاۋۇزنى قايتۇرۇپ ئېلىپ كەتتى. شۇ چاغدا مەن ياپونلارنىڭ ئىشەنچ ـ ئىناۋەتنى جېنىدىنمۇ ئەزىز بىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم. مەملىكىتىمىزدىكى ماگىزىنلاردا «ساختا مال بولۇپ قالسا، بىرگە ئون، ئونغا يۇز تۆلەم بېرىلىدۇ!» دەپ ۋەدە بەرگىنى بىلەن، سىزگە مېلىنى ماختاپ ستىۋالسىلا، ئۇنىڭ مېلى ساختىمۇ، راستمۇ كىمنىڭ كارى دەيسىز؟

بىر كۈنى خوككايدو تېلېۋىزىيىسى 2 ـ قانالدا ساختا كالا گۆشى سېتىپ، ئىستېمالچىلارنى ئالدىغان «خوككايدو كيوشىن چارۋا مەھسۇلاتلىرى كومپانىيىسى» نىڭ ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلغان بىر مەخسۇس تېلېۋىزىيە خەۋىرىنى كۆرسەتتى.

«خوككايدو كيوشىن چارۋا مەھسۇلاتلىرى كومپانىيىسى» كالىچىلىقنى ئاساس قىلغان، تۈرلۈك چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەپچىقىرىدىغان ئەللىك يىللىق تارىخقا ئىگە چوڭ تېپتىكى ئۇنىۋېرسال زامانىۋى كارخانا ئىكەن. بۇ كارخانا ئىشلەپچىقارغان گۆش تۈرلىرى، سۈت مەھسۇلاتلىرى پۈتۈن خوككايدودىلا ئەمەس، بەلكى ياپونىيەدىمۇ ناھايىتى يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە ئىكەن. ساپوررولۇقلار ئادەتتە مۇشۇ كارخانىدا ئىشلەپچىقىرىلغان كالا گۆشىنى ئىستېمال قىلىدىكەن. يېقىنقى يىللاردىن بېرى «كيوشىن چارۋا مەھسۇلاتلىرى كومپانىيىسى» دە پىششىقلاپ ئىشلەنگەن كالا گۆشىنىڭ بازىرى بەك چىقىپ كەتكەنلىكتىن، ياپونىيە ئىچكى بازارلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى ئىزچىل تۈرده قاندۇرالماي كېلىۋاتقانىكەن. تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈچۈن،

شىركەت رەھبەرلىكى ئاۋسترالىيەدىن كۆپلەپ مىقداردا كالا گۆشى ئىمپورت قىلىپ، ئۇستىگە: «خوككايدو كيوشىن چارۋا مەھسۇلاتلىرى كومپانىيىسىدە ئىشلەندى»، دېگەن ماركىنى چاپلاپ بازارغا سالغانكەن. ھەممىگە مەلۇم، ئاۋسترالىيەنىڭ كالا گۆشىنىڭ سۈپىتى، ئوزۇقلۇق قىممىتى قاتارلىق جەھەتلەردىكى كۆرسەتكۈچلەر ياپونىيە كالا گۆشىنىڭ سۈپىتىدىن ئازراقمۇ قېلىشمايدۇ.

بىراق، «يالغان ھامىنى يالغان» — دە، «كيوشىن كومپانىيىسى» نىڭ ساختا كالا گۆشى ياساپ ساتقانلىقىدەك ساختىپەزلىكى پاش بولۇپ قالغاندىن كېيىن دەرھال ياپونىيە جامائەتچىلىكىنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغاپتۇ. «كيوشىن» شىركىتىنىڭ بۇنداق ساختىپەزلىكىنى قانۇن بويىچە قاتتىق جازالاش ئۈچۈن، خوككايدو يۇقىرى سوت مەھكىمىسى دەرھال شىركەتنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمىدىكى بۇ ساختىپەزلىك دېلوسىغا چېتىشلىق بولغان تۆت لېدېرنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلاش، «كيوشىن چارۋا مەھسۇلاتلىرى كومپانىيىسى» پىششىقلاپ ئىشلەپچىقارغان گۆش مەھسۇلاتلىرىغا دەرھال بايقۇت ئېلان قىلىش ۋە «كيوشىن چارۋا مەھسۇلاتلىرى كومپانىيىسى» نىڭ سۈنغانلىقى ئۈستىدە ئاخىرقى سوت ھۆكۈمىنى چىقاردى. شۇنداق قىلىپ، ئەللىك يىللىق تارىخقا ئىگە چوڭ بىر كارخانىنىڭ 2000 ئىشچى - خىزمەتچىسى بىر كېچىدىلا ئىشسىز قېلىپ، كوچىغا ھەيدەپ چىقىرىلدى! دېمەك، بۇ ئىشتىن ياپونلارنىڭ ئىشەنچ - ئىناۋەتىنى جېنىدىنمۇ ئۈستۈن قويغانلىقى ئۈچۈن، ساختا مال بىلەن ساختا مال ئىشلەپچىقارغۇچىنىڭ قانۇنىنىڭ ئېغىر جازاسىغا تارتىلىپ، ئورنىدىن مەڭگۈ تۇرالماس قىلىۋېتىلىدىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دۆلەتتە ساختا مال بولمايدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز.

جۇڭگو ھۆكۈمىتى ھەر يىلى 15 - مارتنى دۆلىتىمىز بويىچە

هەر مىللەت ئىستېمالچىلىرىنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش كۈنى قىلىپ بېكىتتى. مەركىزى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىلەن ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلاردىكى ھەر دەرىجىلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغاش ئۈچۈن، ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىگە دەخلى - تەرۇز قىلىنغان تېپىك دىلولارنى ئارقا - ئارقىدىن تېلېۋىزىيە پروگراممىسى قىلىپ ئېشىلەپ كەڭ جامائەتچىلىككە كۆرسەتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەن مەركىزى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئۇنۇۋېرسال خەۋەرلەر قانىلىدا كۆرسىتىلىۋاتقان شۇنداق تېمىدىكى بىر تېلېۋىزىيە فىلىمىنى تەساددىپىي كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭدا دۆلىتىمىزنىڭ ج خ تارمىقىدىكىلەرنىڭ ساختا دورا ياساپ ساتقان بىر ئايالنىڭ سوراق قىلىۋاتقان بىر كۆرۈنۈش بار ئىدى.

— سەن ياساپ ساتقان بۇ ساختا دورىنى يېگەن ئادەمنىڭ زەھەرلىنىپ ئۆلىدىغانلىقىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سوراۋاتاتتى سوراقچى ھېلىقى ئايالدىن.

— بىلمەن، — دەپ جاۋاب بېرىۋاتاتتى ئۇ.

— بۇ دورىنى يېگەن ئادەمنىڭ ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىدىكەنسەن، — دەپ سورىدى سوراقچى ئارقىدىنلا، — مۇبادا، سېنىڭ ئوغلۇڭ ئاغرىپ قالغان بولسا، بۇ دورىنى ئۇنىڭغا يېگۈزەمتىڭ؟

— ياق، ھەرگىز يېگۈزمەيتتىم!

— ئۆزۈڭ ياسىغان بۇ ساختا دورىنى ئوغلۇڭغا يېگۈزمەيدىكەنسەنۇ، نېمىشقا بۇنداق ساختا دورا ياساپ، باشقىلارغا سېتىپ 19 ئادەمنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولدۇڭ ئەمىسە؟!

— ئۇلار مېنىڭ ئوغلۇم بولمىغاندىكىن، كارىم نېمە؟! . . . .

مەن تېلېۋىزىيە ئېكرانىدىكى ھېلىقى ساختا دورا ياساپ

سانقان جنايەتچىنىڭ بۇ جاۋابنى بېرىۋاتقاندا ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلىپ تۇردۇم. بىراق، ئۇنىڭ چىرايىدىن خۇددى بۇ ئىشنىڭ ئۆزى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقتەك بىر خىل بىپەرۋالىق، سوغۇق ھالەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى!

ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىگە دەخلى تەرۇز قىلىدىغان، ھەتتا جېنىغا زامىن بولىدىغان بۇنداق ساختا مال، ساختا دورا، بىر تېپىپ قويسىلا غۇلاپ چۈشىدىغان ساختا تام، ساختا كۆۋرۈك . . . قاتارلىق ھەر خىل ساختىپەزلىكلەر جۇڭگو جەمئىيىتىدە تا ھازىرغا قەدەر يىلتىزى قۇرۇماي، داۋاملىشىپ كېلىۋاتماقتا. بۇ ئىشلار ھەرگىزمۇ بەزىلەرنىڭ ئېيتقىنىدەك «ئاساسىي ئېقىم» بىلەن «تارماق ئېقىم» مۇناسىۋىتى ياكى «توققۇز بارماق بىلەن بىر بارماقنىڭ مۇناسىۋىتى» مەسىلىسى ئەمەس. بەلكى، مەلۇم بىر جەمئىيەتتە ياشايدىغان ئادەملەردە ئەڭ ئاخىرقى ئەخلاق - پەزىلەت چېكى ۋە تۆپ ئېتقادنىڭ مەۋجۇد ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىكى مەسىلىسىدۇر!

دېمەك، كىشىلەر قاچانكى ئادەم بولۇشنى بەلگىلەيدىغان ئىشەنچ - ئىناۋەتتىن ئىبارەت ئاشۇ مەڭگۈلۈك نىشاندىن ئاداشسا؛ قاچانكى ئادەم بولۇشتا ئورتاق رېئايە قىلىدىغان ئاشۇ توپ مىزاندىن مەھرۇم بولسا؛ قاچانكى ئادەم بولۇشتا رېئايە قىلىدىغان سۆز - ھەرىكەت، سۈپەت - سۆلكەتنى بەلگىلەيدىغان ئاشۇ ئاداققى سۆز تومۇرىنى ئۈنۈتسا؛ قاچانكى ئادەم بولۇش يولىدا پۈتۈن قارائىغۇ - زۇلمەتنى يورۇتىدىغان ئاشۇ نۇر - زىيادىن ئايرىلىپ قالسا، ئۇ ھالدا، دوختۇرلارنىڭ ئىچىدىن كېسەلنىڭ قورسىقىنى يېرىپ قويۇپ، «شىرىنكانە» ئۈندۈرۈۋالمىغىچە، «يىرتقىنى تىكمەي» تۇرۇۋالىدىغانلار چىقىدۇ؛ ساقچىلاردىن «ۋەقە تېرىغان» دېھقانلارنى يالاپ ئېلىپ كېتىۋېتىپ، ئۆز ئۆيىگە ئالدىراپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى

ئېتىۋېتىپ كېتىدىغانلار چىقىدۇ؛ ئۆزلىرىنى «خەلق چاكىرى» دەپ ئاتىۋالغانلار ئارىسىدىن «خوجايىنلار» دىن پارا ئېلىش ئۈچۈن، بىتون - ئارماتورا قۇرۇلمىلىق كۆۋرۈكلەرنىڭ سۈپىتى ئۆلچىمىنى خالىغانچە تۆۋەنلىتىپ، نۇرغۇنلىغان «خوجايىنلار» نىڭ سۈغا چۈشۈپ كېتىپ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولىدىغانلار چىقىدۇ؛ «ئىنسانلار روھىنىڭ ئىنژىنېرى» دەپ ئاتالغان ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سوغاتسىز كەلگەنلىكىنى باھانە قىلىپ، يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىپ، ئوقۇغۇچىلىرىنى ئۇرۇپ مېيىپ قىلىپ قويىدىغان ياكى ئۆلتۈرۈپ قويىدىغانلار چىقىدۇ؛ سودىگەرلەر ئارىسىدىن ساختا ھاراق، ساختا تاماكا، ساختا دورا قاتارلىقلارنىڭ ئادەم بەدىنىگە زىيانلىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ نوقۇتتەك پايدىنى كۆزلەپ، ئەنە شۇنداق ساختا نەرسىلەرنى كۆپ، تېز ياخشى، تېجەشلىك ھالدا ئىشلەپچىقىرىدىغانلار چىقىدۇ؛ رەھبىرى كادىرلار ئارىسىدىن يالغان، ناھەق، ئۇۋال قىلىنغان ئەنزىلەرنى كۆپلەپ پەيدا قىلىپ، باشقىلارغا ئۇۋال قىلىدىغانلار چىقىدۇ؛ زىيالىلار ئارىسىدىن پايدا - مەنپەئەت، ئورۇن - مەرتىۋە، دەرىجە - ئەمەلنى دەپ، ھەمسۆھبەتلىرىنى چاقىدىغان ساختا زىيالىلار چىقىدۇ!...

ئىشەنچ - ئىناۋەتنى بىر پارچە ئەۋرەت لاتىسىچىلىك كۆرمەيدىغان بۇنداق ساختىپەزلىكلەر رىئاللىقتا ئالدىمىزغا قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدۇ: مەتبۇئاتلىرىمىزدا: «ھەر قانچە نامرات بولساقمۇ، مائارىپنى نامراتلىقتا قويمايمىز!» دېيىلسىمۇ، ئەمما ھازىر نامراتلىقتا ھەممىدىن بەكرەك قاقشاۋاتقىنى يەنىلا ئاشۇ مائارىپ سېپىدىكىلەردۇر؛ «ئىكىن يەرلەرنى قالايمىقان ئېگىلىۋېلىش، قالايمىقان ئىشلىتىش قەتئىي مەنئىي قىلىنىدۇ!» دېيىلسىمۇ، ئەمما ئېكىن يەرلەرنى قالايمىقان ئېگىلىۋالىدىغان، قالايمىقان ئىشلىتىدىغان قانۇنسىز

ئىشلار بارغانسېرى گەۋدىلىك يۈز بېرىۋاتىدۇ؛ «دېھقانلار ئۇستىدىكى يۈكنى ھەقسىز تۈرده يەڭگىللىتىش كېرەك» دېيىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە، دېھقانلارنىڭ ئۇستىدىكى يۈك بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتىدۇ؛ قەيەرده «قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى شانلىق نەتىجىلەرگە ئېرىشتى» دېيىلسه، شۇ رايون، شۇ جايدا ئوغرى - يالغان ھەممىدىن كۆپ بولىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ؛ «چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىش، قاقتى - سوقتى قىلىش، بوغۇش، پارا ئېلىش قاتتىق مەنئىي قىلىنىدۇ!» دېيىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇنداق ئىشلارنىڭ ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولۇپ تۈرۈۋاتقانلىقى ھەممىگە ئايان. ئوخشاشلا، قەيەرنى «تاناسىل كېسەللىكلىرىنى ھۆددىگە ئېلىپ ساقايتىمىز!» دېيىلگەن ئېلانلار قاپلاپ كەتكەن بولسا، شۇ يەرده پاھىشىۋازلىق، ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىش، «ئۇچتە ھەمراھ» بولۇشتەك ناشايان ئىشلار يامراپ كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. مۇبادا، تاملارغا: «بۇ يەرگە چوڭ - كىچىك تاھارەت قىلىش مەنئىي قىلىنىدۇ!» دەپ خەت چاپلانغان بولسا، چوقۇم شۇ يەردىكى تام تۈۋى ھاجەتخانىغا ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ، ۋەھاكازالار.

يەكشەنبە كۈنى شۇ يەر ۋاقتى كەچ سائەت 6:00 بولغاندا بىز ساپوررو شەھىرىنىڭ مەركىزى رايونىدىكى ئاۋات كوچا - سىسكىنو رەستىسى جەنۇبىي 5 - كوچا 3 - نومۇرىدىكى «جۇڭخۇا رېستۇرانى» غا يېتىپ كەلسەك، پروفېسسور ئابى يىچىجى بىزنى ئاللىقاچان رېستورانىنىڭ ئىشكى ئالدىدا كۈتۈپ تۇرغانىكەن! بىز سالاملىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن لېفىت ئارقىلىق «جۇڭخۇا رېستۇرانى» نىڭ تۆتىنچى قەۋىتىگە چىقتۇق، زالدا ياپونلارنىڭ مىللىي كىيىمىنى كىيىپ چىرايلىق ياسىنىۋالغان بىر ياپون ئوفېتسانتكىسى بىزنى پروفېسسور ئابى يىچىجى ئالدىن بېكىتىپ قويغان ياپونچە بېزەلگەن ياسىداق بىر ئايرىمخانىغا باشلاپ

كىردى. بىز ياپونلارنىڭ ئادەتتى بويىچە ئىشىك ئالدىدا ئايىقمىزنى سېلىپ، تاتامى ئۈستىدىكى پاكار ياپونچە شىرە ئالدىغا قويۇلغان قېلىن مىسىل ئۈستىده يۈكۈنۈپ ئولتۇردۇق.

— بۈگۈن مەن سىلەرنى ياپون لەڭمىنى بىلەن مېھمان قىلىمەن، — دېدى پرېفېسسور ئابى يېچىجى سىرلىق قىلىپ، — بىراق، ياپون لەڭمىنىنىڭ تەمى ئۈيغۇر لەڭمىنىنىڭ تەمگە ئوخشىمىسا، مېنىڭ ئامالىم يوق جۈمۇ، ها! — . . . ها! — . . . ها! — . . . ئۇ سۆزىنى تۈگۈتۈپلا كۈلۈۋەتتى.

ئۈنىڭ سىرلىق هالىتىنى كۆرۈپ، بىزمۇ ئىختىيارسىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

— بىز ئۈيغۇرلاردا: «هەر گۈلنىڭ پۈرىقى ئۆزگىچە» دېگەن تەمسىل بار، — دېدىم مەن ئۈنىڭ سۆزىگە جاۋابەن، — شۇڭا، ياپون لەڭمىنىڭمۇ تەمى ئۆزگىچىدۇر بەلكىم!

— هۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، — دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىلەمسىز ياپون لەڭمىنى بىزگە سىلەردىن تارقالغان! . . .

— قانداق دەيسىز؟ — دەپ هەيران بولدۇم ئۈنىڭ سۆزىگە.

— مېيىجى زامانىدا ياپونلار ئارىسىدا «جۇڭخۇا لەڭمىنى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل خېمىر تامىقى مودا بولغان، — دېدى ئۇ ماڭا چۈشەندۈرۈپ، — ئۇ چاغدا «جۇڭخۇا لەڭمىنى» بۇغداي ئۈنىدا يۇغۇرۇلغان خېمىردا قىلىناتتى. بىراق، ئۈنداق لەڭمەن هازىر ياپونلاردا مودا بولۇۋاتقان قارا بۇغداي ئۈنىڭ لەڭمىنىدەك قۇۋۋەتلىك ۋە تەملىك بولمايتتى.

ئۇ سۆزلەۋېتىپ ئايالىمدىن:

— هۆرمەتلىك تۇنسا خانىم، سىلەر ئۈيغۇرلارمۇ لەڭمەننى بىزگە ئوخشاش، قارا بۇغداي ئۈنىدا ئېتەمسىلەر؟

— ياق، بىز ئادەتته لەڭمەننى قېلىن قىل ئەلگەكته

تاسقالغان بۇغداي ئۇنىدا ئېتىمىز! — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ پروفېسسور ئابى يېچىجىنىڭ سوئالىغا.

— لەڭمەننىڭ چۆپىنى بىزگە ئوخشاش ماشىنىدا تەييارلامسىلەر؟ — دەپ سورىدى ئۇ تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ.

— ياق، لەڭمەننىڭ چۆپى قولدا ئېشىپ تەييارلىنىدۇ، — دېدى تۇنىسا ئۇنىڭ سوئالىغا ئەستايىدىل جاۋاب بېرىپ، — بىز ئاۋۋال بۇغداي ئۇنىدا خېمىر يۇغۇرۇپ، خېمىرنى سەل تىندۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئوخشاش چوڭلۇقتا پىلتە قىلىپ تەييارلىۋالىمىز. ئاندىن پىلتىنى قول بىلەن تۇجۇپىلەپ ئىنچىكە ئېشىپ چىققاندىن كېيىن يەنە ئازاراق تىندۇرۇۋالىمىز ـ دە، ئاندىن ئۇنى يەنە سوزۇپ قىلىدەك ئىنچىكە هالەتكە كەلتۈرۈپ، قازاندىكى قاينىۋاتقان سۇدا ئون مىنۇتتەك قاينىتىپ، ئاندىن ياغاچ چويلا بىلەن سۇزۇپ ئېلىپ، جاۋۇردىكى سوغۇق سۇدا چايقايمىز ۋە تەخسە ئۈستىگە راستلاپ، سامساق، لازا ۋە ئاچچىقسۇلىرىنى تەڭشەپ سېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە قوي گۆشى بىلەن تەملىك قۇرۇلغان سەينى سېلىپ يەيمىز.

بۇ چاغدا ئوفېتسانتىكا سېيى خام بىلىقتىن تەييارلانغان ياپون لەڭمىنىنى پەتنۇس بىلەن كۆتۈرۈپ كىرىپ، هەر بىرىمىزنىڭ ئالدىغا بىر كىشىلىكتىن تىزىشقا باشلىدى.

خۇددى پروفېسسور ئابى يېچىجى ئېيتقاندەك، ياپونلار ياپون لەڭمىنىنىڭ چۆپىنى قارا بۇغداي ئۇنىدا ماشىنا ئارقىلىق تەييارلايدىكەن. خېمىرى ماشىنىدا يۇغۇرۇلۇپ، ماشىنىدا ئىنچىكە كېسىلگەن چۆپ ئۇزاق قاينىتىپ، تەكشى پىشۇرۇلغاندىن كېيىن ياغاچ قاچىغا ئۇسۇلۇپ، تاتلىق جيانخۇ، تاتلىق ئاچچىقسۇ ۋە ئىنچىكە توغرالغان خام سۇڭپىياز، قىلتىرىقى ئېلىۋېتىلىپ نېپىز يالپاقداپ توغرالغان خام بېلىق گۆشى بىلەن مېهمانىنىڭ ئالدىغا قويۇلىدىكەن، «يەكچەشمىنىڭ شەھىرىگە بارساڭ، بىر كۆزۈڭنى قىس» دېگەندەك،

ساھىپخانىنىڭ ياخشى كۆڭلىنى دەپ، بىز ئائىلاج ياپون لەڭمىنىنى يېيىشكە باشلىدۇق!

بىراق، ياپون لەڭمىنىنى قانداقمۇ ئۇيغۇر لەڭمىنىگە ئوخشىتىش مۇمكىن؟ ئېھ! يېسە يېگۈسى كېلىدىغان، تەمى ئادەمنىڭ ئاغزىدا قالىدىغان ئۇيغۇر لەڭمىنى!...

پروفېسسور ئابى يىڭجىنىڭ بىزگە سۆزلەپ بېرىشچە، ساپوررو شەھىرى بويىچە ئەڭ ئاۋات كوچا ھېسابلىنىدىغان سىسىكىنو رەستىسىدە ھازىر 5000 دىن ئارتۇق رېستۇران - ئاشخانا بار ئىكەن! بىز غىزالىنىۋاتقان مۇشۇ «جۇڭخۇا رېستۇرانى» جايلاشقان 5 - كوچىنىڭ تېخى «لەڭمەن كوچىسى» دەپمۇ مەشھۇر نامى بار ئىكەن. بۇ كوچىدا «جۇڭخۇا رېستورانى» دەك مەخسۇس لەڭمەن ئېتىپ ساتىدىغان رېستۇران — ئاشخانىدىن 16 سى بار ئىكەن!

تاماق يېيىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن ياپون ئوفېتسانتكىسى ھەر بىرىمىزنىڭ ئالدىغا بىر سىركايدىن ئاچچىق قىلىپ دەملەنگەن كۆك چاي كەلتۈردى. بىز چاي ئىچكەچ يەنە بىر دەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتۇق. ئاندىن ساھىبخان بىلەن خوشلىشىپ، ساپوررونىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىنى كۆرگەچ، قىزىمىزنىڭ ئۆيىگە پىيادە قايتىپ كەلدۇق. بۇ چاغدا كەچ سائەت 10:00 بولغانىدى!

«بەخت كېلىدۇ نەدىن، پىشانەڭدىكى تەردىن!»

بىز ساپوررودا تۇرۇۋاتقان چاغلاردا شۇ يەردە چىقىدىغان گېزىتلەر people com cn (جۇڭگو خەلق توری) نىڭ 2002 ـ يىلى 3 ـ ئىيوندا تارقاتقان بىر خەۋىرىنى كۆچۈرۈپ باستى. بۇ خەۋەردە ئېيتىلىشچە، دۆلىتىمىزنىڭ نەنجىڭ شەھىرىدىكى بىر نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تولۇقسىز 1 ـ يىللىقىدا ئوقۇيدىغان بىر ئوغۇل ئوقۇغۇچى ھاجەتخانىغا تازىلىق قەغىزى ئېلىپ كىرىشنى ئۇنتۇپ قاپتۇ، ئۇ: «ھەي، قەغەز ئەكىرمەپتىمەنغۇ؟» دېگىنىچە، ساۋاقداشلىرىنىڭ ئالدىدىلا يېنىدىكى پۇل قاپچۇقىدىن ھەر بىرسى يۈز يۈەنلىك تۆت قەغەز پۇلنى چىقىرىپ ئارقىمۇ ـ ئارقا تازىلىق قەغىزى ئورنىدا ئىشلىتىپ تاشلۇۋېتىپتۇ. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، تاسمىسىنى چىگىتىپ، چاتىقى بولمىغاندەك ھاجەتخانىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. بۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ھېلىقى قىلىقى ھازىرقى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا مودا بولۇۋاتقان «پەيزى بار» بەزى «نوچى» لارنىڭمۇ قولىدىن كېلىشى ناتايىن. چۈنكى، يۈز يۈەنلىك خەلق پۇلىنىڭ قەغىزى قاتتىق بولىدۇ. مۇبادا، ئۇنى تازىلىق قەغىزى ئورنىدا ئىشلەتسىڭىز، خەلق پۇلىنى قەستەنگە نابۇت قىلغانلىق جىنايىتى ئۈچۈن جازاغا تارتىلغانلىقىڭ ئۇستىگە، سىزنى خېلى قاقشىتىشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇيغۇرلاردا: «ئاچچىق ئۆرۈككە قوك توشۇماس» دېگەن ئەقلىيە سۆزى بار. بۇنداق

«نوچىلار» ھېچ بولمىغاندا ساۋاقداشلىرىدىن بىرىگە ئون يۈەننى تۇنۇۋۇپ «چىقىپ تالادىن ماڭا تازىلىق قەغىزى ئەكىرىۋېتە!» دېسىمۇ، ھەر ھالدا ھېلىقى «نوچى» نىڭ ئاشۇنداق قىلىقسىزلىقىدىن يۈز ھەسسە ياخشىراق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، «ئابدالنىڭ ئېشىگىنى سوغار، پۇلىنى ئال» دېگەن گەپ بار. ئون يۈەن پۇلنى دەپ، ھېلىقىدەك «نوچى» لارنىڭ چاكارلىقىنى قىلىشنى خالايدىغانلار چىقىپ قالسا، ئەجەپ ئەمەس (بىراق، مەن بۇنداق ئىشنى ھەرگىز تەشەببۇس قىلمايمەن). ئەمدى، يۈز يۈەنلىك تۆت قەغەز پۇلنى تازىلىق قەغىزى ئورنىدا ئىشلەتكەن ھېلىقىدەك «قاپاق نوچى» لارغا كەلسەك، بۇ - ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرى ئالدىدا ئۆزىنى بىر كۆرسىتىۋېلىش، باشقىلارنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن قىلغان ئىشى، خالاس! بىراق، ئۇ ھەرگىزمۇ «نوچى» ئەمەس، بەلكى، دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ «قاپاق نوچى» دۇر، خالاس! مەن بىلمىدىمكى، ئاشۇ «قاپاق نوچى» نىڭ ئاتا - ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇ ئەخمەقلىقىنى ئاڭلىسا، قانداق ھېسسىياتقا كېلەر؟ ئوقۇش پۇلى تاپشۇرالماي ئوقۇشتىن قېلىشۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى بۇ ئىشنى ئاڭلىسا، قانداق بولۇپ كېتەر؟ رەھىمسىز ئۇلارنىڭ يۈرەك - باغرىلىرى چوقۇم پۇچۇلۇنۇپ، زەردەپ بولۇپ كېتىشى ئېنىق!

...

ساپوررو شەھىرىنىڭ مەركىزىدە «ئودورى» دەپ ئاتىلىدىغان گۈزەل بىر باغچا كوچىسى بار. ئۇنىڭ غەربىدىن - شەرققىچە بولغان ئارىلىقى 1500 مېتىر، شىمالدىن جەنۇپقىچە بولغان ئارىلىقى 100 مېتىر كېلىدۇ. بىر كۈنى بىز ئاشۇ ئودورى كوچىسىدا ئايلىنىپ يۈرسەك، نەۋرە قىزىنى يېتىلەپ ئودورى كوچىسىنى ئايلىنىپ يۈرگەن پروفېسسور ئابى يېنىجى ئەپەندىنى ئۇچرىتىپ قالدۇق. ئۇ بىزنى كۆرۈپ دەرھال بىزنىڭ قېشىمىزغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۇچ ياشلىق نەۋرە قىزى تاتلىق

كۈلۈپ، بالىلارغا خاس چۈچۈك تىلى بىلەن بىزگە: «ئوخايو گوەايماس!» دەپ سالام قىلدى. شۇ چاغدا قائىدە ـ ئەدەپلىك بۇ قىزغا تولىمۇ مەسلىكىم كەلگەنىدى.

بىز پروفېسسور ئابى يېچىجى بىلەن پاراڭلاشقاچ ئودورى باغچىسىنىڭ شەرقى بېشىدىكى «خوككايدو ئارىلىنى ئۆزلەشتۈرگۈچىلەر ھەيكىلى» نىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ ئۈچ ياشلىق نەۋرە قىزى بوۋىسىغا ئۇسساپ كەتتىم، دېۋىدى، مېھرىبانلىق دەرھال ئاپتوماتىك مال سېتىش ساندۇقىدىن ئۇنىڭغا كوكاكولا سېتىۋېلىپ كەلمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇشىغا، پروفېسسور ئابى يېچىجى دەرھال مېھرىبانىنى قول ئىشارىتى بىلەن توسۇپ قويدى. ئاندىن ئۆزى سۇ كرانىدىن بىر ئىستاكان سوغۇق ژودپرۇول سۇيىنى ئەپكېلىپ نەۋرە قىزغا بەردى (ياپونىيىدە ژودپرۇول سۇيىنى بېۋاستە ئىچىشكە بولىدىكەن). مەن بۇ ھالەتنى كۆرۈپ سۆكۈت ئىچىدە چوڭقۇر ئويغا چۆمدۈم. مېنىڭچە، بىر ئايلىق مائاشى تەخمىنەن 1 مىليون 400 مىڭ يېن (بىزنىڭ پۇلىمىز ھېسابىدا تەخمىنەن 100 مىڭ يۈەن خەلق پۇلىغا تەڭ) بولغان پروفېسسور ئابى يېچىجى ھەرگىزمۇ ئاپتوماتىك مال سېتىش ساندۇقىدىن بىر ئىستاكانى ئاران ئون ياپونىيە يېنى (تەخمىنەن 0.70 يۈەن خەلق پۇلىغا تەڭ) گە تەڭ تۇرىدىغان كوكاكولا ياكى ئاپېلسىن سۇيىنى سېتىۋالالمايدىغان دەرىجىدە نامرات بولمىسا كېرەك.

پروفېسسور ئابى يېچىجىنىڭ نەۋرە قىزىنىڭ ئۇسسۇزلۇقى قانغاندىن كېيىن تۇنىسا ۋە مېھرىبانلىق ئۈينىتقىلى بىر چەتكە ئېلىپ كەتتى. مەن ۋە پروفېسسور ئابى يېچىجى باغچىنىڭ باقسىدىكى بىر بوش ئورۇندۇقتا بىللە ئولتۇردۇق.

ئۇ بايىقى ئىشقا مېنىڭ تەئەججۇپلەنگەنلىكىمنى سەزگەن بولسا كېرەك، كۆلۈپ قويغاندىن كېيىن ئۇ ماڭا مۇنداق دېدى:

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋۇەلى سان، بىز ياپونلاردا: «ھەر قانچە

نوچی» نىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇ ئەخمەقلىقىنى ئاڭلىسا، قانداق ھېسسىياتقا كېلەر؟ ئوقۇش پۇلى تاپشۇرالماي ئوقۇشتىن قېلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى بۇ ئىشنى ئاڭلىسا، قانداق بولۇپ كېتەر؟ رەھىمسىز ئۇلارنىڭ يورەك ـ باغرىلىرى چوقۇم پۇچۇلۇنۇپ، زەردەپ بولۇپ كېتىشى ئېنىق! . . .

ساپوررو شەھىرىنىڭ مەركىزىدە «ئودورى» دەپ ئاتىلىدىغان گۈزەل بىر باغچا كوچىسى بار. ئۇنىڭ غەربىدىن ـ شەرققىچە بولغان ئارىلىقى 1500 مېتىر، شىمالدىن جەنۇپقىچە بولغان ئارىلىقى 100 مېتىر كېلىدۇ. بىر كۈنى بىز ئاشۇ ئودورى كوچىسىدا ئايلىنىپ يۈرسەك، نەۋرە قىزىنى يېتىلەپ ئودورى كوچىسىنى ئايلىنىپ يۈرگەن پروفېسسور ئابى يېڭىجى ئەپەندىنى ئۇچرىتىپ قالدۇق. ئۇ بىزنى كۆرۈپ دەرھال بىزنىڭ قېشىمىزغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۇچ ياشلىق نەۋرە قىزى تاتلىق

بایاشادچىلىق ئىچىدە ياشىساقمۇ، بالىلارنى «نامرات» تۇرمۇشقا ئادەتلەندۈرۈش كېرەك!» دەيدىغان بىر شۇئار بار. بۇ شوئاردىكى تۈپ ئىدىيە - «بالىلارنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن باش قاتۇرۇش» تىن ئىبارەت. چۈنكى، بالىلىرىمىز چوڭ بولغاندىن كېيىن مۇستەقىل تۇرمۇش كەچۈرۈش ئۈچۈن بىزدىن ئايرىلىپ ياشايدۇ. شۇڭا، ئاشۇ چاغدىكى جاپا - مۇشەققەت ئالدىدا ئامالسىزلىقتىن تەمتىرەپ قالماسلىقى ئۈچۈن، هازىردىن باشلاپ ئۇلارنى جاپا - مۇشەققەتكە چىداملىق قىلىپ تەربىيىلەش، كىشىلىك تۇرمۇشتىكى «نامرات» لىقنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكلىرىنى هازىردىن باشلاپ ئۇلارغا تېتىش ئىنتايىن زۆرۈر، دەپ قارايمىز.

— ناھايىتى توغرا گەپ قىلدىڭىز، هۆرمەتلىك ئابىي سان، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىنى قوللاپ، — جاپا - مۇشەققەت - كىشىلىك تۇرمۇشتىكى بىر تۈرلۈك مەنىۋى بايلىق هېسابلىنىدۇ! مانا مەن ئۆزۈمنى ئالىدىغان بولسام، مېنىڭ بالىلىق — ئۆسمۈرلۈك دەۋرىم تولىمۇ جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە ئۆتكەن. مەن بىزنىڭ ئائىلىدە سەككىز بالىنىڭ چوڭى ئىدىم. بىز بىر ئائىلىدىكى ئون جان ئادەمنىڭ تۇرمۇش - مەئىشىتى دادامنىڭ هەر ئايدا هۆكۈمەتتىن ئالىدىغان ئاران 40 يۈەنلىك مائاشىغا قاراشلىق ئىدى. ئېسىمدا قېلىشچە، مەن تاكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 - يىللىقىدا ئوقۇغانغا قەدەر ئاپام ماڭا بىر قۇرمۇ يېڭى كىيىم قىلىپ بەرمىگەنىدى. دادامنىڭ كونىرىغان شىنم - چاپانلىرىنى پاكىزە يۇيغاندىن كېيىن ئىچىنى تېشىغا ئۆرۈپ ماڭا شىنم - چاپان قىلىپ ئۆزگەرتىپ تىكىپ بېرەتتى. هېلىمۇ، شۇ مەزگىللەردە نەرسە - كېرەكنىڭ باهاسى هازىرقىدەك قىممەت ئەمەس ئىدى. كېيىن دۆلىتىمىز ئۇچ يىللىق قىينىچىلىق مەزگىلىگە دۇچ كەلدى. يېزىمىزدا، ناهىيىمىزدە گەرچە باشقا ناهىيىلەردىكىدەك ئاچلىقتىن ئادەم ئۆلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما خەلق پۈلىنىڭ كۈچى بولمىغانلىقتىن،

بازاردىن يەيدىغان نەرسە ـ كىرەك سېتىۋالالماي، نەچچە ـ نەچچە كۈنلەپ ئاچ قالىدىغان بولدۇق. بىر قېتىم، ئاپام خەلق گۈگۈسىنىڭ ئېتىزىغا تېرىلغان دورىلانغان كۆممىقوناق ئۇرۇقىنى بىلمەي تېرىپ كېلىپ كۆچە قاينىتىپ بىزگە يېگۈزدى. نەتىجىدە، بىر ئائىلە كىشىلىرى زەھەرلىنىپ قېلىپ، ھەممىمىز ئۆلۈپ كەتكىلى تاس قالغانىدۇق! شۇڭا، ئاپام ھەر قېتىمقى نامىزىدا: «ھازىرقى كۈنلىرىمىزگە مىڭ قەتىرە شۈكرى!» دەپ دۇئا قىلىدۇ!

— شۇنداق، جاپا ـ مۇشەققەتنىڭ، نامراتلىقنىڭ بەخت ـ سائادەتكە، بايلىقچىلىقتا ئايلىنىشى شەرتلىك بولىدۇ، — دېدى پروفېسسور ئابى يېنجى، — بىراق بۇ شەرت شۈكى، سىز چوقۇم ئەجىر ـ مېھنىتىڭىزگە تايىنىپ جاپا ـ مۇشەققەتنى يەڭگەن، نامراتلىقتىن قۇتۇلالىغان بولۇشىڭىز كېرەك. ئەنە شۇ چاغدىلا، جاپا ـ مۇشەققەت كىشىلىك تۇرمۇشتا سىز ئۈچۈن تولىمۇ پەخىرلىنىدىغان بىر تۇرلۇك مەنىۋى بايلىقتا ئايلىنىشى مۇمكىن. ئەنە شۇ چاغدىلا، سىز ئۆزىڭىز ئىلگىرى تارتقان جاپا ـ مۇشەققەت ھەققىدە قانچىلىك سۆزلىسىڭىزمۇ ئۆزىڭىزنى ھەقلىق دەپ، ھېسابلىيالايسىز. بەلكى، سىز تارتقان ئاشۇ جاپا ـ مۇشەققەتلەر ئۆزىڭىز ئۈچۈن بىر تۇرلۇك غورۇر بولۇپ تۇيۇلسا، ئاڭلىغان ئادەم ئۈچۈن بىر خىل ئاجايىپ قىزىقىش لەتىپە بولۇپ تۇيۇلۇشى مۇمكىن. شۇ چاغدىلا، باشقىلار سىز تارتقان بۇ ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەرگە قاراپ، سىزگە ئىلگىرىكىدەك ئىچ ئاغرىتىپ يۇرمەستىن بەلكى سىزگە چىن كۆڭلىدىن قايىل بولۇپ، سىزنى تېخىمۇ ھۆرمەتلىشى مۇمكىن. دېمەك، جاپا ـ مۇشەققەت ئۈنى يېڭەلىگەن ئادەملەر ئۈچۈن بەزىدە بىر خىل مەنىۋى بايلىق بولۇپ ھېسابلانسا، بەزىدە ئۇنىڭدىن يېڭىلىپ قالغان ئادەملەر ئۈچۈن بىر تۇرلۇك ھاقارەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، بىز ئەۋلادلىرىمىزغا «ھاللىق كېسىلى» نى يۇقتۇرۇپ ئالماسلىقىمىز

ئۇچۇن، كىچىكىدىن تارتىپلا ئۇلارنىڭ جاپا - مۇشەققەتكە چىداملىق قىلىپ تەربىيىلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلمەكتىمىز.

— ھۆرمەتلىك ئابى سان، سىز «ھاللىق كېسىلى» دەپ نېمىنى كۆزدە تۇتماقچى بولىسىز؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

— «ھاللىق كېسىلى» — ئاساسەن كىشىلىك تۇرمۇشتا بىرەر ئېنىق نىشان بولماسلىقنى كۆرسىتىدۇ. — دېدى ئۇ ماڭا چۈشەندۈرۈپ، — يەنى ھەر كۈنى ئەتتىگەندە ئورنىدىن تۇرغاندا ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرىدىغانلىقى ھەققىدە بىرەر ئېنىق مەقسەت - مۇددىئاسى بولماسلىقنى كۆرسىتىدۇ. يېقىندا توكيودا چىقىدىغان «ئوقۇش سىمبون» گېزىتى ياپونىيىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا 500 نەپەر ياش - ئۆسمۈردىن غايە ئۈستىدە سوئال سورىغاندا، ئۇلارنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىمۇ ھەر خىل بولۇپتۇ: ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 75% ئادەم «ياپونىيىنىڭ ئىستىقبالى خىرە» دەپ ھېسابلايدىكەن؛ 75% ئادەم ھازىر ياپونىيىدە ھەر قانچە تىرىشقان بىلەنمۇ بىكار، دەپ ھېسابلايدىكەن؛ ئۇلاردىن: «ۋەتىنىڭلار تاجاۋۇزچىلىققا ئۇچرىسا، سىلەر قانداق قىلىسىلەر؟» دەپ سورالغاندا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئاران 13% ئادەملا: «قولغا قورال ئېلىپ قارشىلىق كۆرسىتىمىز!» دەپ جاۋاب بەرگەن. «بىخەتەر جايغا قېچىپ كېتىمىز!»، «تەسلىم بولىمىز!» دەپ جاۋاب بەرگەنلەر 56% نى تەشكىل قىلىدىكەن! . . . ھەرقايسى تۈرلەر بويىچە سورالغان سوئاللارغا ئۇلارنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىمۇ خۇددى ھەممىسى بىر قېلىپتىن چىققاندەكلا، بىر خىل بولۇپتۇ. دېمەك، بۈنىڭدىن ياپونىيە ياشلىرىنىڭ كەلگۈسىگە، ئىستىقبالغا ۋە غايىگە نىسبەتەن ئىشەنچىسى قالمىغانلىقىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئەخلاق نۇقتىئىنەزەردىن بارغانسېرى يىراقلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىش

مۇمكىن.

بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتىن ھازىرقى زامان ياپونىيە ياشلىرىدا ئالدىنقى بىر ئەۋلاد كىشىلەرگە تۇيۇلمىغان ئوخشىمايدىغان بىر خىل قىممەت قارىشى شەكىللىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن. ئۇلار يېراق كەلگۈسى غايە توغرىسىدا بىرەر ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپ سانلىق ياشلار «ئۆزلىرى ياقتۇرىدىغان خىزمەت» بىلەن «بەختىيار ئائىلە قۇرۇش» نى ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئەڭ چوڭ نىشانى قىلىپ تاللىغان، پەقەت ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى 14% ياش-ئۆسمۈرلەرلا كەلگۈسىدە چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشنى ئۇمىد قىلىدىكەن. يېرىمىدىن كۆپرەك ياش-ئۆسمۈرلەر: «جاپا-مۇشەققەت تارتىپ پۇل تاپمەن، دېگۈچە ئادەتتىكىدەك ياشاپ، ئۆتۈۋەرسەمۇ بولىدۇ!» دەپ قارايدىكەن.

ئۆتكەن يىلقى بىر قېتىملىق جەمئىيەت تەكشۈرۈشتە، جۇڭگولۇق ۋە ياپونىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن: «ئۆز دۆلىتىڭلاردىن كۈتىدىغان ئۇمىدىڭلار نېمە؟» دەپ سورالغاندا، جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلار: «دۆلىتىمىز ئىقتىسادىنىڭ تېخىمۇ گۈللەپ-ياشنىشىنى، دۆلەت كۈچىنىڭ تېخىمۇ ئېشىشىنى ئۇمىد قىلىمىز!» دەپ جاۋاب بەرگەن؛ ئامېرىكىلىق ئوقۇغۇچىلار: «ئامېرىكىنىڭ باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئىشەنچىسىنى قازىنىشىنى ئۇمىد قىلىمىز!» دەپ جاۋاب بەرگەن، ئەمما، ياپونىيىلىك ئوقۇغۇچىلار: «ياپونىيىدە بىرەر ئىش يۈز بېرىپ قالمىسىكەن، دەپ ئۇمىد قىلىمىز!» دەپ جاۋاب بەرگەن!

— بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

— بۇ — ھازىرقى ياپونىيە ياشلىرى ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان مۇھىت بىلەن مۇناسىۋەتلىك، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ مەن سورىغان سوئالغا، — ئۇرۇشتىن كېيىنكى 50 يىلدىن بېرى،

ياپونىيەنىڭ ئىقتىسادى ۋە ياپونىيە جەمئىيىتى تەرەققىي قىلىپ، يۈكسەك دەرىجىدە پىشىپ پېتىلىش مەزگىلىگە كىردى. بۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرى، ياپونىيەنىڭ مىللى ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى دۇنيادىكى تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ 60 نەچچە ھەسسىسىگە يەتتى؛ يەنە بىر جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتساق، ھازىرقى ياپونىيە جەمئىيىتى بىر قەدەر مۇقىم بولغاچقا، جىنايەت سانىر بولۇش نىسبىتى باشقا تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرنىڭكىدىن كۆپ تۆۋەن تۇرىدۇ؛ بىراق، نۇرغۇنلىغان ياپونىيە ياشلىرى ئىرادىسىز يالقاۋلارغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇلاردا دۆلەتكە نىسبەتەن تەۋەلىك ھېسسىياتى كەمچىل بولغاچقا، ئۆزىنى قاچۇرۇش پوزىتسىيىسىنى تاللىۋالغان، ئائىلىگە بېكىنىۋالغان، ئۇلار ھازىر ئۆزىنىڭلا ئارزۇ - ھەۋىسىنى ۋە شەخسىي بەھرىمەنلىكىنىلا قوغلىشىدىغان بولۇپ قالدى.

— بۇنداق ھالەت بىزدىمۇ خېلىلا ئومۇملىشىپ قالغان، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ، — دۆلىتىمىزدە ئىلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ھۆكۈمىتىمىز بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئالدىن بېيىشىغا يول قويدى. كىشىلەرنىڭ چۆنتىكى پۇل، چۈمۈچى ماي كۆردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەملىكىتىمىزدە ئۇزۇندىن بېرى پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى ئىزچىللاشتۇرۇلغاچقا، بىرلا پەرزەنتلىك بولۇش ئومۇملاشتى. شۇڭا، قانداق قىلغاندا ئۆز بالىسىغا تېخىمۇ ياخشى يېگۈزۈش ۋە ئۇلارنى تېخىمۇ ياخشى تۇرمۇش مەئىشىتىگە ئىگە قىلىش جۇڭگودىكى نۇرغۇنلىغان ئائىلە باشلىقلىرى ھەممىدىن ئاۋال ئويلىشىدىغان مۇھىم بىر ئىشقا ئايلانغاچقا، ئۇلار ئەمدى بالىلىرى ئۈچۈن پۇل خەجلەشتە ئىلگىرىكىدەك پۇلنىڭ كۆزىگە قاراپ ئولتۇرمايدىغان بولۇپ قېلىشتى. ھازىرقى جۇڭگودا ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يانفون تۇتۇشى، يېنىغا چاقىرغۇ ئېسىشى ئادەتتىكى بىر ئىشقا ئايلىنىپ قالدى. ئۇلار ھەپتە

ئاخىرىدا، بايرام كۈنلىرىدە، تۇغۇلغان خاتىرە كۈنلىرىدە ئالىي دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ غەزەلنىشىنى بىر تۈرلۈك ئادەتتىكى ئىش قاتارىدا چاغلايدىغان بولۇپ قېلىشتى. بەزى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مەكتەپ قائىدە ـ ئىنتىزامىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراشتىن قېچىپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار ياتىقىدا ياتماستىن، سىرتلاردا ئۆز ئالدىغا ئايرىم ئۆي ئىجارە ئېلىپ ئولتۇرماقتا. ئۇلارنىڭ بىر مەۋسۈملۇك خەج ـ خىراجىتىگىلا ئاز دېگەندە نەچچە يۈز يۈەن، كۆپ دېگەندە نەچچە مىڭ يۈەن كېتىۋاتماقتا. ھەتتا ئۆزىگە مەخسۇس ئۆي خىزمەتچىسى يالليغان ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ بارلىققا كەلدى.

ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئەسلىدە نوقۇل ھالدا ئائىلىسىنىڭ تەمىناتىغا تايىنىدىغان ئادەملەر قاتارىغا كىرىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرى خەجلەيدىغان ھەر بىر پۇڭ پۇلنىمۇ ئاتا ـ ئانىسىدىن ئېلىشىدۇ. شۇڭا، ئۇلار بۇنداق ھەشەمەتخور بولۇپ كەتسە ۋە بۇ دەرىجىدە بەتخەجلىك قىلسا زادى بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ ھەتتا بۇنداق قىلىدىغانغا ھېچقانداق سالاھىيىتىمۇ يوق!

— شۇنداق، گېپىڭىز ناھايىتى ئورۇنلۇق ، — دېدى پروفېسسور ئابى يېنجىي ماڭا قوشۇلۇپ، — ئاتا ـ ئانىسى قانچىكى كۆزىگە قاراپ، ئەركە چوڭ قىلغان بالىلار كۆپىنچە ھاللاردا ئاتا، ئانا بولغۇچىنىڭ مۇددىئاسىنى پەقەت چۈشەنمەيدىغان ياكى ئاتا، ئانا بولماقنىڭ مۇشكۈللۈكىنى ھېس قىلمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. خۇددى «تۇخۇمنىڭ سېرىقى» ياكى «ماينىڭ ئىچىدىكى بۆرەك» تەك بەخت ـ سائادەتلىك تۇرمۇش ئىچىدە چوڭ بولغان بالا ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرىدىغان مەئىشەت ئىچىدە، ئوڭاي تىرىشمايدىغان ۋە ئالغا ئىلگىرىلەشنى خالىمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى، بۇنداق بایاشات تۇرمۇش مۇھىتى ئۇلاردا پەيدىنپەي ھەسەتخورلۇق، ھاكاۋۇرلۇق

ئىدىيىسىنى ۋە ئاقنانچىلىق تۈرمۇش پوزىتسىيىسىنى ئىنتايىن ئاسان شەكىللەندۈرۈپ، ئۇلاردىكى ئادەمىيلىك پسىخىكىسىنى ئەيىپناق قىلىپ قويىدۇ، ھەتتا ئۆزگەرتىۋېتىدۇ!

— ناھايىتى ئوبدان تەھلىل قىلدىڭىز، — دېدىم مەن دەرھال، — ھازىر مەملىكىتىمىزدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئارىسىدا بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كېلىۋاتقان ئىسراپچىلىق، ھەشەمەتخورلۇق كەيپىياتى جەمئىيەتتىكى راھەتپەرەسلىك، پۇلپەرەسلىكنىڭ بالىلىرىمىزنى ئۆزاق مۇددەتتىن بېرى قاتتىق چىرىتكەنلىكىنىڭ بىۋاسىتە نەتىجىسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بەزى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ھە دېسىلا بالىلىرىنىڭ رايىغا بېقىپ، ئەركە ـ نازاق قىلىپ قويغانلىقىنىڭمۇ نەتىجىسىدۇر. مەملىكىتىمىزدىكى ئاھالىنىڭ ھەممىسىلا سىلەردەك ئوخشاش بېيىپ كەتكىنى يوق. بىراق، ئائىلىسىدىكى مەئىشەت ـ روزغارى ئانچە ياخشى بولمىغان بەزى ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنىڭ «يۇز ـ ئابرويى» نى ھەممىدىن چوڭ بىلىپ، ئۆزلىرى يېمەي ـ ئىچمەي مىڭبىر جاپالاردا تاپقان ـ تەرگىننى بەتخەجلىك قىلىپ خەجلىشى ئۇچۇن بالىلىرىغا بېرىشىدۇ. ئۇلار بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىلىرىمىزدىن قالغان: «بىدە تاپساڭ ئاتقا بەر، سامان يېسۇن كالىلار؛ ئاتا-بوۋىلىرىمىزدىن قالغان تاپساڭ ئۆزۇڭگە يە، تېپىپ يېسۇن بالىلارغا!» دېگەن بىر جۈملە ئەقىلىيە سۆزىنى ئۇنتۇپ قېلىشقان!

— بۇ ئەقىلىيە سۆزنىدە ناھايىتى چوڭقۇر بىر ھەقىقەت يوشۇرۇنغان! — دېدى پروفېسسور ئابى يېڭىچە مەن دېگەن بۇ ئۇيغۇر ئەقىلىيە سۆزىنى خاتىرىلىۋالغاندىن كېيىن — بىراق، ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، دۆلىتىڭلاردا ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بېرى، سىلەرنىڭ ئىقتىسادتا ئېشىش سۈرئىتىڭلار ئىنچىكە يوسۇندا 8% ـ 7% لىك ھالەتنى ساقلاپ كەلمەكتە. بۇ دۇنيا ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى بىر مۆجىزە

هېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن جۇڭگونىڭ زامانىۋىلىشىش تەرەققىيات قەدىمىنىڭ بارغانسېرى تېزلىشىۋاتقانلىقىنى ۋە خەلقىمىزنىڭ هاللىق تۇرمۇش سەۋىيىسىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

— سىزنىڭ بۇ باهايىغۇزغا تامامەن قوشۇلىمەن، هۆرمەتلىك ئابىي سان، — دېدىم مەن ئەستايىدىللىق بىلەن، — دۆلىتىمىزنىڭ زامانىۋىلىشىش تەرەققىياتى قەدىمىنىڭ تېزلىشىۋاتقانلىقى، خەلقىمىزنىڭ هاللىق تۇرمۇش سەۋىيىسىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىقى ئەمەلىيەت. بىراق، بىزنىڭ زامانىۋىلىشىش تەرەققىيات قەدىمىمىز تېزلەشكەنسېرى، باشقا دۆلەتلەرنىڭ تەرەققىيات قەدىمىمۇ تېزلىشىدۇ ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەملىكىتىمىز بويىچە يەنە 80 مىليونغا يېقىن دېهقان تېخى نامراتلىقتىن قۇتۇلالمىغىنى يوق. نامراتلىق دەستىدىن ئوقۇش يېشىدىكى نۇرغۇن بالىلار ئوقۇشسىز قالماقتا؛ شەهەر - بازارلاردا دۆلەتتىن بېرىلىدىغان ئازغىنە تۇرمۇش كاپالەت پۇلىغا تايىنىپ ئاران كۈن كۆچۈرۈۋاتقان زور تۇركۈمدىكى ئىشسىز ئەمگەكچىلەر قوشۇنى مەۋجۇت؛ دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي ئىگىلىك ئومۇمىي مەهسۇلات قىممىتى تېخى دۇنيا بويىچە ئاران 140 نەچچىنچى ئورۇندا تۇرۇۋاتىدۇ؛ دۆلىتىمىز يەنىلا تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ بىرى؛ جۇڭگودا 2000 - يىلىدىكى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە كىرىم ئاران 500 ئامېرىكا دوللىرى (تەخمىنەن 4150 يۈەن خەلق پۇلى) دىن ئېشىپتۇ. هالبۇكى، ئامېرىكا 2000 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە كىرىمى 4500 ئامېرىكا دوللىرى (تەخمىنەن 37 مىڭ 350 يۈەن خەلق پۇلى) غا يەتمىگەن ئادەملەرنى كۆڭ نامراتلار قاتارىغا كىرگۈزىدىغانلىقىنى دۇنياغا ئېلان قىلدى. شۇڭا، بىز: «ئىستىقبال پارلاق، يول ئەگرى - توقاي» دېمەسلىكە ئامالىمىز قانچە؟!...

ھا!ـ . . . ھا!ـ . . . ھا!ـ . . .

مېنىڭ سۆزۈمدىكى چوڭقۇر ئىستېھسىزانىي چۈشەنگەن پروفېسسور ئابى يېچىجى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

بۇ چاغدا ئايالىم بىلەن قىزىم ئىككىسى پروفېسسور ئابى يېچىجىنىڭ ئەۋرە قىزىنى يېتىلەپ بىزنىڭ قېشىمىزغا كەلدى. بىزنىڭ بايانىمىز يېرى قىزغىن داۋاملىشۋاتقان سۆھبىتىمىزمۇ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. بىز ئۆچمىز پروفېسسور ئابىي يېچىجى ۋە ئۇنىڭ ئوماق ئەۋرە قىزى بىلەن خوشلىشىپ، ئۆيىمىزگە قاراپ ماڭدۇق.

مەن كېتىۋېتىپ، پروفېسسور ئابى يېچىجىنىڭ بايىقى سۆزلىرىنى ئويلىدىم. ياپونلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى تەربىيىلىشى بىلەن بىز جۇڭگولۇقلارنىڭ ئۆز بالىلىرىمىزنى تەربىيىلىشى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى بارغانسېرى ئېنىق ھېس قىلىۋالدىم.

بىز خوككايدودا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە سالقىن كۈز پەسلى ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەنىدى. ساپورونىڭ كۈندۈزدىكى تېمپېراتۇرىسى ئادەتتە 20°C تىن ئاشمايتتى. سالقىن كۈز ھاۋاسى بىزگە بارغانسېرى قىشنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئېنىق ھېس قىلدۇرماقتا ئىدى. ساپورودا تۆت پەسلىنىڭ پەرقى ناھايىتى ئېنىق ئىكەن. قىزىمنىڭ ئېيتىشىچە، ئادەتتە 6 ـ ئايدىن 8 ـ ئايغىچە ياز پەسلى بولىدىكەن؛ 9 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە كۈز پەسلى بولىدىكەن؛ 12 ـ ئايدىن 2 ـ ئايغىچە قىش پەسلى بولىدىكەن؛ 3 ـ ئايدىن 5 ـ ئايغىچە ئەتىياز پەسلى بولىدىكەن. شۇڭا، بىز تالاغا چىققاندا ئۆچمىزغا بىرەر قۇر كىيىمنى ئوشۇق كىيىۋېلىشنى ھەرگىز ئۇنۇتمايتۇق. بىراق، باغچىلاردا بىر قەۋەت نېپىز مايكا ۋە كالتە ئىشتان بىلەن يۇرۇشكەن ياپون بالىلىرى خۇددى سالقىن كۈز ھاۋاسىنى سەزمىگەندەك بىخارامان ئويناپ يۇرۇشەتتى. مەن قىزىمدىن: «بۇ بالىلار شۇنداق نېپىز كىيىنىۋاپتۇ، زۇكام بولمامدۇ؟» دەپ

سورىسام، ئۇ: «ياق، دادا، چوڭلارغا قارىغاندا بىر قات كىيىمىنى ئاز كىيدۇرۇش ياپونلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى كىيىندۇرۇش پرىنسىپى ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، ياپونلار بالىلىرىمىز قانچىكى قېلىن كىيىنسە، شۇنچە ئوڭاي زۇكامداپ قالىدۇ! دەپ قارايدۇ» دېدى.

بىز جۇڭگولۇقلار بالىلىرىمىزنى قاچان ئاغرىپ قالار، دەپ ئەنسىرەپلا يۈرگەنلىكىمىزدىن بالىنى بېشىدىن تا ئايىقىغىچە قېلىن ـ نەچچە قەۋەت كىيىم بىلەن كىيىندۇرىمىز. شۇنداق قىلغانسېرى، بالىنىڭ كېسەلگە قارشىلىق كۈچى شۇنچە ئاجىزلاپ كېتىدىغانلىقى ئېسىمىزگىمۇ كەلمەيدۇ! ياپونلار بالىسى تۇغۇلۇپ تاكى مەكتەپتە ئوقۇپ، مۇستەقىل تۇرمۇش كۆچۈرگۈچىلىك بولغان ئارىلىقتا ئۇلارنىڭ ئاقنانچى بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئەنە شۇنداق ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىدىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ھەرياشتىكى بالىلارنى تەربىيىلەشتە ئەمەلىيەتنىڭ سىقىنىدىن ئۆتكەن بىر تالاي ئۇسۇل ـ چارىلەرنى قوللىنىدىكەن.

مەملىكىتىمىزدىكى ماۋارىپ سېپىدە: «ھەر قانچە نامرات بولساقمۇ، ماۋارىپنى نامراتلىققا قويمايمىز؛ ھەر قانچە جاپادا قالساقمۇ، بالىلىرىمىزنى جاپادا قويمايمىز!» دېگەن ياڭراق شوئار كەڭ تارقالغان. مېنىڭچە، بۇ شوئار پەۋقۇلئاددە سورۇندا، مەسىلەن، نامرات رايونلارنىڭ ماۋارىپىغا نىسبەتەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسا، مۇۋاپىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان پايدىلىق شوئار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، بۇ شوئاردىكى ئۇقۇمنى چەكسىز ئىستېمال(قىلىشقا) بالىلارنىڭ ماددى جەھەتتىكى كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىپ، كېڭىيىۋاتقان تەلەپ ـ ئېھتىياجىنى پرىنسىپسىز ھالدا قاندۇرۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

ياپونىيە ئامېرىكىدىن قالسىلا دۇنيا بويىچە 2 ـ ئورۇندا تۇرىدىغان ھازىرقى زامان پاراۋانلىق دۆلىتى ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، ئۇلار ھەرگىزمۇ بىزدىكىدەك «بالىلىرىمىزنى جاپادا

قويمايمىز!» دەپ ئولتۇرماستىن، بەلكى «ئۆزىمىز ھەر قانچە بېيىساقمۇ، بالىلارنى «نامرات» لىقتا تەربىيىلەش كېرەك» دېگەن ئەقىدىگە ئەمەل قىلىدىغانلىقتىن ئۆزلىرىنىڭ بالىلىرىدا كىچىكىدىن باشلاپلا تىرىشچان، تېجەشلىك بولۇش ئادىتىنى پېتىلدۇرۇشكە ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بېرىدىكەن.

ياپونلار ئۆز بالىلىرىنىڭ ماددى جەھەتتىكى ھەر قانداق تەلىپىگە نىسبەتەن ئىنتايىن ئەستايىدىل ۋە جىددى پوزىتسىيە تۇتىدىكەن. ياپونىيەدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر چۈشتە ئوقۇغۇچىلارنى ئۆيىگە قويۇپ بەرمەيدىكەن. ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ ئاشخانىسىدا تاماق سېتىۋېلىپ يېيىمۇ، ياكى ئۆيلىرىدىن ئالغاچ كەلگەن تامىقىنى يېيىمۇ ئىختىيارى ئىكەن. كۆپ سانلىق ئوقۇغۇچىلار چۈشلۈك تامىقىنى ئۆيلىرىدىن ئالغاچ كېلىدىكەن. ئادەتتە بىر قۇتا كولا ئىچىملىكى، بىر پارچە كالباسالىق بولكا ۋە بىر تال ئالما ئۇلارنىڭ چۈشلۈك تامىقىغا ھېساب بولىدىكەن. بىراق، بۇنىڭلىق بىلەن قايسى بالىنىڭ نامرات ئائىلىنىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى، قايسى بالىنىڭ باي ئائىلىنىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى ئايرىۋېلىش ھەقىقەتەن قىيىن ئىكەن!

دۆلىتىمىزدە ماددى مەئىشىتى ئېشىپ - تېشىپ تۇرىدىغان ئائىلىلەر تېخى ئانچە كۆپ ئەمەس. كۆك نامرات ئائىلىلەر تېخى ناھايىتى كۆپ. شۇڭا، بىزنىڭ «كۆك نامرات» ئائىلىسىدە «بايۋەتچە» لەرنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇپ چىقىدىغان ھېچقانداق ھەققىمىز يوق! بالىرىمىزنى ئاۋۋال ئازراق «جاپا مۇشەققەت» لىك مۇھىتتا بېقىپ، ئۇلارغا جاپا - مۇشەققەتلىك تۇرمۇشنىڭ «ئاچچىق - چۈچۈك» تەمىنى تېتىتقاندىن كېيىن ئاندىن ئۇلارغا ھۇزۇر - ھالاۋەتنىڭ «تاتلىق - شېرىن» تەمىنى تېتىساقمۇ ھەرگىز كېچىككەن بولمايمىز!

مۇنداق بىر خىل «ۋەتەنپەرۋەرلىك» مۇ بار

مۇبادا، بىرسى مېنىڭدىن: «بۇ قېتىمقى ياپونىيە سەپىرىڭىزدە سىزدە ئەڭ چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان ئىش نېمە؟» دەپ سورىسا، مەن ئۇنىڭغا: «ياپونلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭىدىكى ئاساسىي مىلودىيە» دەپ جاۋاب بەرگەن بولاتتىم. مۇبادا، ئۇ يەنمۇ ئىلگىرىلەپ: «ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭىدىكى ئاساسىي مىلودىيە نېمە ئىكەن؟» دەپ سورىسا، مەن ئۇنىڭغا: «ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭىدىكى ئاساسىي مىلودىيە — «بىرىمىز ھەممىمىز ئۈچۈن، ھەممىمىز بىرىمىز ئۈچۈن!» دەيدىغان يۈكسەك پىداكارلىق ئېڭى!» دەپ جاۋاب بەرگەن بولاتتىم.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدىن باشلاپ، ياپونىيە جاھانگىرلىكى ۋەتىنىمىز جۇڭگوغا ئارقا ـ ئارقىدىن تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغاپ، خەلقىمىزنى ئىنتايىن ئېغىر بالايى ئاپەتكە دۇچار قىلدى. گەرچە بۇ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى ئادالەتسىز ئۇرۇش بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئىككى بىسلىق ئۆتكۈر خەنجەردەك، بۇ ئۇرۇشنى قوزغىغان ياپون مىلىتارىستلىرىنىڭ دۆلىتى بولغان جاھانگىرلار ياپونىيەسىنىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا گۆرگە تىقتى. شۇ قېتىمقى ئۇرۇش خۇددى جۇڭگو قاتارلىق ئاسىيا دۆلەتلىرىنى قاتتىق ۋەيران قىلغىنىدەك، جاھانگىرلار ياپونىيەسىنىمۇ قاتتىق ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىغا ئۇچراتتى. بىراق،

ئۇرۇشتىن كېيىن ياپونىيە ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان زور قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، قىسقىغىنە 20 يىل ئىچىدىلا ئىقتىسادتا يۈكسەك تەرەققىي قىلىپ، دۇنيا بويىچە ساناقلىقلا زامانىۋى دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. بۇنىڭدا نۇرغۇن سەۋەبلەر بولسىمۇ، ئەمما ئۇرۇشتىن كېيىنكى ياپونىيىدە، خەلقنىڭ ئېڭىدا: «بىرىمىز ھەممىمىز ئۈچۈن، ھەممىمىز بىرىمىز ئۈچۈن!» دەيدىغان ئىدىيە ياپونلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىدىكى ئاساسىي مىلودىيە قىلىنغانلىقى ئاشۇ كۆپلىگەن سەۋەبلەرنىڭ ئىچىدىكى تۈپ سەۋەبلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك.

بىز خوككايدودا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە ھەر كۈنى دېگۈدەك ياپونىيە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسىنىڭ ھەر كۈنى كەچ سائەت يەتتىدە بېرىدىغان ئوتتۇز مىنۇتلۇق خەۋىرىنى كۆرۈپ تۇردۇق. تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرى گەرچە ياپون تىلىدا ئاڭلىتىلسىمۇ، ئەمما ماۋزۇ خەۋەرلەر خەنزۇ يېزىقى بىلەن كۆرسىتىلگەچكە، ئانچە قىينىلىپ كەتمىدۇق.

دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسى بىلەن خوككايدۇ تېلېۋىزىيىسىنىڭ خەۋەرلەر پروگراممىسىدا شۇ بىر كۈن ئىچىدە ياپونىيىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا يۈز بەرگەن زور ۋەقەلەر، تۇرلۇك قاتناش ھادىسىلىرى ۋە ھەر خىل تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلىدىن قازاغا ئۇچراپ بىئەجەل ئۆلگەنلەر ھەمدە قاتتىلىق، بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرىدە ئۆلگەنلەر، يارىدار بولغانلار ھەققىدىكى خەۋەرلەر ئاساسىي مەزمۇن قىلىنىدىكەن. قازاغا ئۇچرىغۇچى مەيلى ئەمەلدار ياكى مەشھۇر شەخسلەر بولسۇن، ياكى ئاددىي پۇقرا بولسۇن، ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك دېيىلمەستىن ھەممىسىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىپ رەسمىي خەۋەر قىلىنىدىكەن ۋە ئۇنىڭغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۇرۇلىدىكەن؛ قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەن ياكى ئىز - دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنلەر

هەققىده تاكى قاتىل تۇتۇلغانغا قەدەر ياكى قازاغا ئۇچرىغۇچىنىڭ ئۆلۈك - تىرىكلىكى ئىسپاتلانغانغا قەدەر ئىز قوغلاپ خەۋەر بېرىلىدىكەن. بەزىدە بۇنداق خەۋەرلەر ئىككى ئۇچ كۈن، ھەتتا تۆت - بەش كۈن، بەزىدە ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزاق توختىماي خەۋەر قىلىنىدىكەن؛ چەت ئەللەردە يۈز بەرگەن زور ۋەقەلەر ئۇستىدە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسى ياپونىيە جامائەتچىلىكىنىڭ دىققىتى، ئېتىبارىنى قوزغاش ئۈچۈن قايتا - قايتا ئىنتايىن تەپسىلىي خەۋەر قىلىپ، ھەممە ئادەمنىڭ تولۇق خەۋەردار قىلىدىكەن.

شۇ مەزگىللەردە، ياپونىيە باش ۋەزىرى كوئىزومى يونىچىرو چاۋشىيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىنى «چاقماق تېزلىكى» دە رەسمىي زىيارەت قىلدى. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى جەمئىي توققۇز سائەتكە يەتمىگەن دۆلەت زىيارىتى ئۈرۈشتىن كېيىن ياپونىيە ھۆكۈمەت باشلىقىنىڭ چاۋشىيەننى تۇنجى قېتىم رەسمىي زىيارەت قىلىشى ھېسابلىنىدىكەن.

«ياپونىيە تۇتقۇنلىرى مەسىلىسى» — ياپونىيە باش ۋەزىرى كوئىزومىنىڭ چاۋشىيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت مۇداپىئە كومىتېتىنىڭ رەئىسى كىم سېنئىر بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولدى.

«ياپونىيە تۇتقۇنلىرى مەسىلىسى» — چاۋشىيەن تەرەپ ئادەملىرىنىڭ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن باشلاپ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، ياپونىيىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن تۇتقۇن قىلىپ چاۋشىيەنگە بۇلاپ كەتكەن 25 نەپەر ئەر - ئايال ياپون پۇقرالىرىنى كۆرسىتىدىكەن.

«ياپونىيە تۇتقۇنلىرى مەسىلىسى» ئاللىقاچان پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا كەڭ ياپونىيە جامائەتچىلىكى بىر تۇتاش جىددىي كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان «قىزىق نۇقتا مەسىلىسى» گە ئايلىنىپ قالغانكەن. شۇڭا، باش ۋەزىر كوئىزومى چاۋشىيەنده

رەسمي زىيارەتتە بولۇشتىن يېرىم ئاي ئىلگىرىلا، ياپونىيە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسى بىلەن خوككايدو تېلېۋىزىيىسى ئۆزلىرىنىڭ ھەر كۈنلۈك خەۋەرلەر پروگراممىسىدا بۇ «ياپون تۇنقۇنلىرى» نىڭ ئىسىم ـ فامىلىسى، جىنسى، تۇنقۇن قىلىنغاندىكى يېشى ۋە ھازىرقى يېشى، ئادىرىسى قاتارلىقلار بىلەن ئۇلارنىڭ سۆرەتلىرى، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ پىكىر ـ تەلەپلىرى قاتارلىق مەزمۇنلار تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان خەۋەرلەرنى ئۇلاپ كۆرسىتىشكە باشلىدى. باش ۋەزىر كوئىزومى چاۋشىيەنگە زىيارەتكە چىقىشتىن ئىككى كۈن ئىلگىرى چاۋشىيەن تەرەپ تۇتۇپ كەتكەن «ياپون تۇنقۇنلىرى» نىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۆزىنىڭ بۇ قېتىمقى چاۋشىيەن زىيارىتىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئىككى تەرەپ سۆھبىتىدە «ياپون تۇنقۇنلىرى مەسىلىسى» نى رەسمي ئوتتۇرىغا قويۇپ، چاۋشىيەن تەرەپنىڭ بۇ ھەقتىكى قانائەتلىنەرلىك جاۋابىغا ئېرىشمىگۈچە ھەرگىز بولدى قىلمايدىغانلىقى توغرىسىدا قەتئىي ۋەدە بەردى. ئۇ: «بىز ئۇلارنى (ياپون تۇنقۇنلىرىنى دېمەكچى) ھەرگىز ئۇنتۇپ قالغىنىمىز يوق!» دەپ ۋەكىللەرنى خاتىرجەم قىلدى. ياپونىيە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسى بۇ تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەرنى نەق مەيدانىدىن سۆرەتكە ئېلىپ، ئەمەلىي ئەھۋالنى ماس قەدەم بىلەن ئۇلاپ كۆرسەتتى.

ياپونىيە باش ۋەزىرى كوئىزومى چاۋشىيەنگە رەسمىي زىيارەتكە ماڭغاندا، ياپونىيە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسى بىلەن خوككايدو تېلېۋىزىيىسى باش ۋەزىر ئولتۇرغان 1 ـ نومۇرلۇق ئايروپىلاننىڭ توكيو ئايرودرومىدىن ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ، چاۋشىيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى پىخىنىيان خەلقئارا ئايروپورتىغا قونغانلىقى ۋە قارشى ئېلىش ئۇچۇن ئۇنىڭ ئالدىغا چىققان چاۋشىيەن پارتىيە ـ ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن

كۆرۈشكەنلىكىگە ئائىت خەۋەرلەرنى، كوئىزومىنىڭ كېم سېنئىبر بىلەن ئۆتكۈزگەن رەسمىي سۆھبىتىنىڭ پۈتۈن جەريانىنى نەق مەيداندا سۈرەتكە ئېلىپ، ماس قەدەم بىلەن پۈتۈن ياپونىيە جامائەتچىلىكىگە تەپسىلىي خەۋەر قىلدى. ئىككى تەرەپ سۆھبىتىدە، چاۋشيەن تەرەپ «ياپونىيە تۈتقۇنلىرى مەسىلىسى» نىڭ مەۋجۇد ئىكەنلىكىنى تۈنجى قېتىم رەسمىي ئېتىراپ قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ هازىرقى ئەهۋالىنى دەرهال ئېنىقلاپ چىقىپ، بۇ هەقتە ياپونىيە تەرەپكە قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىدىغانلىقى هەققىدە ۋەدە بەردى.

چاۋشيەن تەرەپ تەمىنلىگەن ئۇچۇرلاردىن قارىغاندا، بۇ 25 نەپەر ئەر - ئايال «ياپون تۈتقۇنلىرى» ئارىسىدا هازىرغا قەدەر سەككىز ئادەم تېخى هايات ئىكەن. چاۋشيەن تەرەپ ئۇلاردىن بەش ئادەمنى دەرهال ياپونىيە تەرەپكە قايتۇرۇپ بېرىدىغانلىقى، بۇنىڭدىن كېيىن ياپونىيە پۇقرالىرىنى قەتئىي تۈتقۇن قىلمايدىغانلىقى هەققىدە كاپالەت بەردى.

«ياپونىيە تۈتقۇنلىرى مەسىلىسى» ئاخىرقى هېسابتا قانائەتلىنەرلىك هالدا هەل بولغاندىن كېيىن ياپونىيە باش ۋەزىرى كوئىزومى يونىچىرو ئۆزىنىڭ چاۋشيەن دېموكراتىك خەلق جۇمهۇرىيىتىدىكى رەسمىي زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ دۆلىتىگە قايتتى.

ياپونىيە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسىنىڭ بۇ هەقتىكى تەپسىلىي خەۋەرلىرىمۇ شۇنىڭ بىلەن بىر يەرگە بېرىپ قالدى. دېمەك، بىز دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسى بىلەن خوككايدو تېلېۋىزىيىسىنىڭ «ياپونىيە تۈتقۇنلىرى مەسىلىسى» هەققىدە بەرگەن تېلېۋىزىيە خەۋەرلىرىنىڭ پۈتۈن جەريانىنى كۆرۈپ، بۇ خەۋەرلەرنىڭ هەممىسىدە «ۋەتەن سىلەرنى ئۇنۇتمايدۇ!» دېگەن ئاساسىي ئىدىيە، يەنى ياپونلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىدىكى «بىرىمىز هەممىمىز ئۈچۈن، هەممىمىز

بىرىمىز ئۇچۇن!» دەيدىغان ئاساسلىق مىلودىيە باشتىن ئاياغ گەۋدىلىنىپ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدۇق.

بىز خوككايدودىكى شىن چىتۇسىي خەلقىمىزنى ئايروپورتىدا ياپونلارنىڭ چېگرىدىن كىرىشى ئۇچۇن ئالتە - يەتتە يەردە كىرىش ئېغىزى ئېچىپ قويۇلغانلىقىنى، ھالبۇكى چەت ئەللىكلەرنىڭ چېگرىدىن كىرىشى ئۇچۇن بولسا ئاران بىرلا يەردە كىرىش ئېغىزى ئېچىپ قويۇلغانلىقىنى كۆردۇق. بىز ئايروپىلاندىن چۈشكەندىن كېيىن چېگرىدىن كىرىش ئۇچۇن سەۋر - تاقەت بىلەن ئۆچىرەتتە تۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق! ئاخىر، ياپونلار چېگرىدىن كىرىش رەسمىيىتىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن قالغان ئېغىزلارنىڭ ھەممىسى بىزگە ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلدى. دېمەك، بۇ ئىشتىن ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ھەر قانداق ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ پۇقرالىرىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدىغانلىقى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇرمامدۇ؟ بىراق، بۇنىڭلىق بىلەن سىز ھەرگىزمۇ «ياپونىيە يۇكسەك تەرەققىي قىلغان زامانىۋى دۆلەت بولغاچقا، باشقا دۆلەتلەرنىڭ پۇقرالىرىنى ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمىسە كېرەك» دەپ ئويلاپ قالماڭ. ياپونىيە پاگرانچىكلىرى بىزنىڭ پاسپورتىمىزنى ئىككى قوللاپ ئىززەت - ئىكرام بىلەن بىزگە سۇندى، ئۇلارنىڭ خىزمەت پوزىتسىيىسى بىلەن بىزنىڭ پاگرانچىكلىرىمىزنىڭ خىزمەت پوزىتسىيىسىدىكى پەرقلەرنى كۆرۇپ، مەن ياپونىيە پاگرانچىلىكلىرىنىڭ ھەقىقەتەن تەربىيە كۆرگەن ئادەملەر ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىۋالدىم.

دېمەك، بۇنى ياپونىيە ھۆكۈمىتى سانائەتتە تەرەققىي قىلىپ يۇكسەك زامانىۋى دۆلەتكە ئايلانغان ياپونىيىنى ۋە ھازىر ئۇلار بەھرىمەن بولۇۋاتقان يۇكسەك ئىجتىمائىي پاراۋانلىقنى «بىرىمىز ھەممىمىز ئۇچۇن، ھەممىمىز بىرىمىز ئۇچۇن» دېگەن يۇكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭىغا ئىگە ياپونىيە خەلقىي پەيدىنپەي بەرپا

قىلىپ چىققانلىقىنى، شۇڭا ئۆز خەلقىنى «بىزگە ئاش - نان بېرىۋاتقان ئاتا - ئانىمىز» دەپ تونۇيدىغانلىقىنىڭ بىۋاستە نەتىجىسىدىن بولۇۋاتقان ئىش دەپ چۈشىنىش كېرەك.

ياپونىيە خەلقى ئۇرۇشتىن كېيىن تۈزۈلگەن «يېڭى ئاساسىي قانۇن» دا پۇقرالارغا بېرىلگەن ھوقۇق - مەجبۇرىيەت بويىچە «مەن ياپونىيە پۇقراسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن باشقىلارغا مەيلى ئۇ ئاددىي پۇقرا بولۇشىدىن ياكى ھۆكۈمەت باشلىقى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، توغرا بولسۇن ياكى خاتا بولسۇن، ئۆز نۇقتىئىينەزەرلىرىمىزنى سۆزلەش ۋە بايان قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە؛ سىز مېنىڭ نۇقتىئىينەزەرلىرىمگە قوشۇلمىسىڭىزمۇ، ھەتتا رەددىيە بەرسىڭىزمۇ بولىۋېرىدۇ. بىراق، مېنىڭ كىشىلىك ھوقۇقىمنى تارتىۋالسىڭىز ھەرگىز بولمايدۇ» دېگەن دېموكراتىيە مىزانىدا باشتىن - ئاياغ چىڭ تۇرۇپ كەلدى. مانا بۇ ئۇلاردىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۇقۇمى. ئۇلار چىن قەلبىدىن سۆيىدىغان ۋەتىنى — ئۆز خەلقىنى قانداق قىلغاندا تېخىمۇ بەختىيار تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرەلەيدىغانلىقى ۋە قانداق قىلغاندا ئۇلارنى تېخىمۇ يۇكسەلدۈرەلەيدىغانلىقى ئۈستىدە كېچە - كۈندۈز باش قاتۇرىدىغان ئاشۇ ياپونىيە دۆلىتىدۇر!

مەن ئۇرۇمچىدە جۇڭگو تارىخىنى تەتقىق قىلىپ كېلىۋاتقان xxx دېگەن ئەپەندىنى تونۇيتتىم. بىر كۈنى مەن ئۇنىڭ بىلەن «ۋەتەنپەرۋەرلىك» ئۇقۇمى ئۈستىدە پاراڭلىشىپ قالدىم. تارىمىزدا جۇڭگو تارىخى توغرىسىدا سۆز بولۇۋىدى، ئۇ ئىنتايىن ھاياجانلانغان ھالدا ماڭا: «جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ تارىخى ئۇچ مىڭ يىلمۇ ئەمەس، بەش مىڭ يىلمۇ ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن، ئۇنىڭدىنمۇ يىراق تارىخقا ئىگە!» دەپ ئىپتىخارلىنىپ سۆزلەپ بەردى. مەن ئۇنىڭ قورسىقىغا كىرىپ چىقسام، جۇڭگو تارىخى قانچە ئۇزۇن بولغانسېرى، ۋەتىنىمىز شۇنچە ئۇلۇغ، شۇنچە سۆيۈملۈك بولارئىمىش. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى تۇرقىدىن:

«قارا، مېنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىم سېنىڭكىدىن كۈچ ئۇستۈن! » دېگەن كۆرەڭلىك هالەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

شۇنداق، تارىخنى ئۇنتۇپ قېلىشقا هەرگىز بولمايدۇ. بىراق، رېئاللىقنىڭ يەنىلا تارىختىن ئۇستۈن ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنىمۇ ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. تارىخ ئۆزىنىڭ رولىنى پەقەت ياخشى، ساغلام رېئاللىق شارائىتىدىلا ئاندىن ئاكتىپ جارى قىلدۇرالايدۇ.

دۆلىتىمىزدە بالىلارغا يەسلى تەربىيىسى مەزگىلىدىن باشلاپ: «ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ يەر - زېمىنى كەڭ، بايلىقى مول، ئاهالىسى كۆپ، تارىخى ئۇزۇن» دېگەن مەزمۇندىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلىدۇ. دۇنيادا يەر - زېمىنى كىچىك، بايلىقى كەمچىل، ئاهالىسى ئاز، تارىخى مىڭ يىلغىمۇ يەتمەيدىغان دۆلەتلەر ناهايىتى كۆپ. مەسىلەن، ياپونىيىنىڭ يەر - زېمىنى جۇڭگو زېمىنىنىڭ ئاران يىگىرمە بەشتىن بىرىگە، ئاهالىسى جۇڭگو ئاهالىسىنىڭ ئاران ئوندىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ. تەبىئىي بايلىقى يوق دېيەرلىك؛ ياپونلارنىڭ تارىخىمۇ جۇڭگو تارىخىنىڭ ئاران تۆتتىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ. بۇنىڭلىق بىلەن «ياپونلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىگە يەتمەيدۇ ياكى ياپونلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى جۇڭگولۇقلارنىكىدىن بىر دەرىجە تۆۆەن تۇرىدۇ» دېيىش مۇمكىنمۇ؟ مېنىڭچە، بىزدىكى «ۋەتەنپەرۋەرلىك» ئۇقۇمىدا ئازراق چاتاق بارەڭ قىلىدۇ. بىزدىكى چاتاق زادى قەيەردە؟ چاتاق — «ۋەتەن» ئۇقۇمىنى هەددىدىن زىيادە ئابستراكتلاشتۇرۇپ قويغىنىمىزدا. ئۇزۇن يىللاردىن بېرى، بىز مۇنداق بىر ئەڭ ئاددىي هەقىقەتنى ئېسىمىزدىن چىقىرىپ قويۇپ كەلدۇق. ۋەتەن - ئادەملەرنىڭ «ۋەتىنى». هالبۇكى، بۇ «ئادەملەر» هەرگىزمۇ ئابستراكت ئۇقۇم بولماستىن، بەلكى ئالەمدىكى بارلىق پرىماتلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى بولۇش، تۇرلۇك هېس

- تۇيغۇ، ئارزۇ - ھەۋەسلەرگە باي بولغان تىرىك «ئادەم» لەردۇر. شۇنداق ئىكەن، بۇ «ئادەم» لەر باشقىلارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەسلىك ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا مۇنداق تەلەپنى قويۇشقا ھەقلىق: «مەن بۇ ‹ۋەتەن› دە قانچىلىك ئورۇن - مەرتىۋىگە ئىگە؟ مەن ھەرگىزمۇ ماددىي، مەنىۋى جەھەتتە باشقىلار بىلەن ئوپئوخشاش بولسام دېمەيمەن. بىراق، ھېچبولمىغاندا ئادەمگە ئوخشاش ياشاش ئۈچۈن قەغەز يۈزىدىلا ياكى ئېغىزدىلا ئەمەس، بەلكى ھەقىقىي يوسۇندا باراۋەر بولسام، دەيمەن! قېنى، مەن ئاشۇنداق ئەمەلىيەتتىكى ھەقىقىي بابباراۋەرلىكە ئېرىشەلمىدىمۇ - يوق؟»، «ياشاش، ئەركىنلىك، تەڭقىي قىلىش ھەر بىر ئادەم جەزمەن ئىگە بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ ئەقەللى كىشىلىك ھوقۇقىدۇر. مەن بىر دۆلەت پۇقراسى ئۆتەشكە تېگىشلىك تۇرلۇك مەجبۇرىيەتلەرنى ئادا قىلغاندىن كېيىن بۇنداق كىشىلىك ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولالمىدىمۇ - يوق؟ بۇ ھوقۇقلار مېنىڭ ئۈستۈمدە قانچىلىك دەرىجىدە ئەمەلگە ئاشالىدى؟»

جۇڭگو — دۇنيا بويىچە ئاھالىسى ئەڭ كۆپ دۆلەت. شۇنداقلا دۇنيا بويىچە ھۆكۈمەتتىن ماۋاش ئالىدىغان ئادەم ئەڭ كۆپ دۆلەت. يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ھۆكۈمەتتىن ماۋاش ئالىدىغانلارنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتكەن تەقدىردىمۇ، ھەر بىر ناھىيە - يېزا دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى ھۆكۈمەتتىن ماۋاش ئالىدىغانلارنىڭ سانىمۇ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر نەچچە مىڭغا يېتىدۇ! -

دۆلىتىمىز ھۆكۈمىتى ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاش، قوشۇننى خىللاشتۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتسەپ، بەزى ئەمەلىي نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەمما ھۆكۈمەتتىن ماۋاش ئالىدىغان خىزمەتچىلەرنىڭ سانى

ئازايماستىن، بەلكى يىلدىن - يىلغا كۆپەيمەي ماڭماقتا. ھازىر جۇڭگو بويىچە ھۆكۈمەتتىن ماڭاش ئالىدىغانلارنىڭ سانى 33 مىليونغا يېتىدىكەن! ئۇنىڭ ئىچىدىكى ماڭارىپ - دوختۇرخانا ۋە باشقا كەسپىي ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان ماڭاشلىق خىزمەتچىلەرنى چىقىرىۋەتكەندە، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا ئىشلەيدىغان ماڭاشلىق خىزمەتچىلەرنىڭ سانى سەككىز مىليونغا يېتىدىكەن! ئاپاراتلارنى ئىخچاملاش — قوشۇننى خىللاشتۇرۇشتا يېتىدىغان نىشان بويىچە بۇ سەككىز مىليون ماڭاشلىق ئادەمنىڭ ئارىسىدا تۆت مىليون ئادەم قىسقارتىلىشقا تېگىشلىك ئىكەن!

تارىخىي ماتېرىياللاردىن قارىغاندا، جۇڭگو تارىخىدا ھۆكۈمەتتىن ماڭاش ئالىدىغان ئادەملەر بىلەن پۇقرالارنىڭ نىسبىتى تارىختا ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇنداق بولۇپ كەلگەنىكەن: غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن سۇلالىسىدىكى نىسبەت 1:945؛ تاڭ سۇلالىسىدىكى نىسبەت 1:500؛ چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى زامانىسىدىكى نىسبەت 1:91؛ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىكى نىسبەت 1:600؛ 1978 - يىلىدىكى نىسبەت 50:1 بولغان. 1998 - يىلى ماڭاشلىق خىزمەتچىلەرنىڭ 33 مىليونغا يېتىپ، 1:36 نىسبەتنى، يەنى ھەر 36 نەپەر پۇقراغا بىر نەپەردىن ماڭاشلىق خىزمەتچى توغرا كەلگەن. 2003 - يىلىغا كەلگەندە، بۇ نىسبەت 1:26 گە چۈشۈپ قالغان! ھالبۇكى، ياپونىيىدە ھۆكۈمەتتىن ماڭاش ئالىدىغان خىزمەتچىلەر بىلەن پۇقرالارنىڭ نىسبىتى ئىزچىل تۇردە 1:236 بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ.

ئەمدى، باشتىكى سۆزىمىزگە كېلەيلى.

ھەممىمىزگە مەلۇم، «ۋەتەنپەرۋەرلىك» ھەرگىزمۇ پۈچەك ئۇقۇم ئەمەس، بەلكى ئۇ مول ئەمەلىي مەزمۇنلارغا ئىگە. چۈنكى، ھەر قانداق بىر «ۋەتەن» ئۇقۇمى مۇئەييەن بىر «دۆلەت» تە ياشايدىغان «ئادەم» لەرنى ئۆزىگە ماددىي مەزمۇن

قىلغان بولىدۇ. چۈنكى، «ۋەتەن» ياكى «دۆلەت» پەقەت ئۇنى تەشكىل قىلغۇچى «ئادەم» لەرنىڭ مەۋجۇدلۇقى تۈپەيلىدىن مەۋجۇد بولۇپ تۇرالايدۇ. ماركسنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، «ۋەتەن» ياكى «دۆلەتنىڭ فۇنكسىيىسى ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ماھىيىتى ۋە پائالىيەت شەكلىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.» شۇڭا، مۇئەييەن بىر دۆلەتتە ياشايدىغان بىر مىللەتنىڭ «دۆلەت» كە نىسبەتەن ئىپادىلەيدىغان «ۋەتەنپەرۋەرلىك» روھى ھەممىدىن ئاۋۋال شۇ دۆلەتنىڭ ئۆز زېمىنىدا ياشايدىغان ھەر مىللەت خەلقىگە تۇتىدىغان تۇپ پوزىتسىيىدە ئىپادىلىنىدۇ! گىرمانىيىلىك لوئى. فون. مىتىس ئۆزىنىڭ «ئەركىن ۋە گۈللەنگەن دۆلەت» دېگەن كىتابىدا: ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى «دۆلەتنىڭ رولى ئادەمنىڭ جىسمانىي بىخەتەرلىكى ھەم تەن - سالامەتلىكىنى قوغداش، كىشىلىك ئەركىنلىكى بىلەن خۇسۇسىي مال - مۇلكىنى ھەر قانداق زوراۋان كۈچنىڭ دەخىل تەرۇز ۋە تاجاۋۇز قىلىشىدىن مۇداپىئە قىلىش قاتارلىقلاردا ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق فۇنكسىيە دائىر بىسىدىن ھالقىپ كەتكەن ھەر قانداق بىر ھۆكۈمەت قىلمىشىنىڭ ھەممىسى جىنايەت ھېسابلىنىدۇ» دەپ قارايدىغانلىقىنى يازغانىدى.

دۆلىتىمىزدىمۇ «ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى» داۋاملىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. بىراق، بۇنداق «ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى» دە ئالدى بىلەن «ۋەتەن» ياكى «دۆلەت» نىڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشنىڭ ئاساسىي شەرتى بولغان «ئادەم» نى سۆيۈش ئاساسىي مىلودىيە قىلىنماستىن، بەلكى تولاراق ھاللاردا ئابستراكت «ۋەتەن» ياكى «دۆلەت» نى سۆيۈش ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان «ۋەتەن مېنىڭ قەلبىمدە»، «مەن دۆلەت ئۈچۈن نېمە ئىش قىلىپ بەردىم؟»، «قازاندا بولمىسا، چۆمۈچتىكىسى نەدىن كېلىدۇ؟» دېگەنگە ئوخشاش ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان پۇچەك شوئارلار ئاساسلىق مىلودىيە قىلىنىدۇ.

ئۆتكەن يىلى مەن شائىخەيدە چىقىدىغان «ۋىنخۇي كىتاب ئوقۇش ھەپتىلىك گېزىتى» دە نەنجىلىك ھەربىي رايونىنىڭ سابىق قوماندانى، مەشھۇر گېنېرال شۇ شىيۇ ھەققىدە يېزىلغان بىر ماقالىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. «گېنېرال شۇ شىيۇنىڭ يۈرتىغا ئۇچ قېتىم قايتىشى» دەپ تېما قويۇلغان بۇ ماقالىدە گېنېرال شۇ شىيۇ 1959 - يىلى يۈرتىغا قايتقاندا ناھىيە باشلىقلىرى ئۇنىڭ شەرىپىگە راسلىغان داستىخانغا خىل بولۇشنى رەت قىلىپ سۆزلىگەن ئۇچ ئېغىز سۆزى ئەينەن نەقىل كەلتۈرۈلگەنىكەن.

گېنېرال شۇ شىيۇ ناھىيە باشلىقلىرىنىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ قىلغان دوكلاتىنى ئاڭلاپ قاتتىق خاپا بولۇپ كېتىپتۇ - دە، قايناپ سۆزلەپ كېتىپتۇ:

— ھە، سىلەرنىڭ گېپىڭلاردىن قارىغاندا، ھەممە ئىش جايى جايىدا بولۇۋېتىپتۇ — دە! مەن قارىسام، ئىش ئۇنداق ئەمەس. ناھىيەڭلەردە ئاچارچىلىقتىن ئادەملەر ئۆلۈۋاتقان تۇرسا، يەنە ئۇنى يوشۇرۇپ، ئەھۋالنىمىز ياخشى دەيسىلىنا؟! ئەجىبا، «ئېرىقتا سۇ ئاقسا، ئۆستەڭدىمۇ سۇ بولىدۇ؛ ئېرىق قۇرۇپ قالسا، ئۆستەڭگە سۇ نەدىن كېلىدۇ؟» دېگەن شۇنچىلىك بىر ئاددىي ھەقىقەتمۇ سىلەرنىڭ قۇلۇڭلاردا ئۆزگىرىپ كەتكەن بولسا ھە؟ قاراڭلار، سىلەر بۇ ئەقەللىي ھەقىقەتنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ: «ئۆستەڭدە سۇ بولسا، ئېرىققا سۇ تولۇر؛ ئۆستەڭ قۇرۇپ قالسا، ئېرىقتىكى سۇ نەدىن كېلىدۇ» دەپ ئۆزگەرتىپسىلەر. قېنى، ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ، ئېرىقتا سۇ بولمىسا، ئۆستەڭگە سۇ نەدىن كېلىدىكەن؟

شۇ ئاقساقالنىڭ ئاچچىقى تازا كەلگىنىنى كۆرۈپ، ناھىيە باشلىقلىرى يەنىلا ئۆز سۆزىنى يورغىلاتقىلى تۇرۇپتۇ:

— بىز: «دۆلەت بېيىسا، خەلقمۇ ھاللىنىدۇ» دېمەكچىدۇق. چۈنكى، «قازاندا نېمە بولسا چۆمۈچكە شۇ چىقىدۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، شۇ ئاقساقالنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپتۇ - دە، تېخىمۇ خاپا بولۇپ كېتىپتۇ:

— «قازاندا نېمە بولسا، چۈمۈچكە شۇ چىقىدۇ» ئىمىش. قازاندىكىسى كۆپچىلىكنىڭ قاچىسىدىكىنى قازانغا تۆككەنلىكتىن ھاسىل بولغان ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق بەك ئىنساپسىز بولۇپ كەتمەڭلار. مەنسىپىمىز ئۆسەرمىكىن دەپ، پۇقرالارنىڭ ئۆلۈك تىرىكى بىلەن كارىڭلار بولماي يۈرمەڭلار. ئۇلارغىمۇ ئىچىڭلار ئاغرىسۇن. پۇقرانى ھەرگىز قاقشاتقۇچى بولماڭلار! ئۇلار يىلىك - يۈپۈك، ئاچ - زىرىن يۈرۈۋاتسا، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىۋاتسا، سىلەر يەنە تېخى كۆزۈڭلارنى يۇمۇۋېلىپ، ۋەزىيىتىمىز بەك ياخشى دەيسىلىنا؟! مەن سىلەردەك قىزىلكۆز كاززاپلارنىڭ داستىخانىغا ھەرگىز داخىل بولمايمەن! خوش، مەن كەتتىم!...

شۇ شىيۇ پېشىنى قاقىنىچە زىياپەت سورۇنىدىن چىقىپ كېتىپتۇ!...

يۇقىرىقى ئىشتىن بىز شۇنى چۈشەندۇقكى، بىزدىكى «دۆلەت» سوبىستانسىيە قىلىنغان «ۋەتەن» نى سۆيۈشتىن ئىبارەت «ۋەتەنپەرۋەرلىك» ئۇقۇمى بىلەن ياپونلاردىكى «ئادەم» سوبىستانسىيە قىلىنغان «ۋەتەن» نى سۆيۈشتىن ئىبارەت «خەلقپەرۋەرلىك» ئۇقۇمى ئوتتۇرىسىدا ماھىيەتلىك تۇپ پەرق مەۋجۇد.

بىز ياپونىيىدە تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە، ھىندونىزىيىنىڭ ياۋا ئارىلىدىن سىنگاپورغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان بىر يولۇچىلار ئايروپىلانى ھادىسىگە ئۇچراپ دېڭىزغا چۈشۈپ كەتتى. شۇ كۈنى بىز ياپونىيە دۆلەتلىك NHK تېلېۋىزىيىسىنىڭ كەچلىك خەۋەرلەر پروگراممىسىنى كۆرۈپ ئولتۇراتتۇق. تېلېۋىزور ئېكرانىنىڭ ئاستى تەرىپىدە خەت چىقىپ، بۇ قېتىمقى ئايروپىلان ھادىسىسىدە قازاغا ئۇچراپ ئۆلۈپ كەتكەن يولۇچىلار بىلەن

خادىملىرىنىڭ سانى، ئايروپىلانىنىڭ ئۇچۇش يۇنىلىشى، ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ چۈشۈپ كەتكەن رايون قاتارلىق تەپسىلاتلار خەۋەر قىلىنىشقا باشلىدى. خەۋەردە دېيىلىشىچە، بۇ قېتىمقى ھادىسىدە قازاغا ئۇچرىغانلارنىڭ ئارىسىدا ياپونىيىلىك ئىككى يولۇچىمۇ بار ئىكەن. تېلېۋىزىيىدە ئۇلارنىڭ ئىسىم - فامىلىسى، جىنسى، يېشى، ئادرېسى، خىزمەت ئورنى ۋە ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ھەققىدە تەپسىلىي خەۋەر قىلىنىدى. ئارقىدىنلا ئۇلار تۇرۇشلۇق جايدىكى شەھەر باشلىقىنىڭ بۇ ئىككى ياپونىيە پۇقراسىنىڭ قازاغا ئۇچراپ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە قايغۇلۇق تەزىيە بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسىدا بايراقنى يېرىم چۈشۈرۈشنى قارار قىلغانلىقى خەۋەر قىلىندى.

ئۆتكەن يىلى كورىيەدىكى داچىۇ شەھىرىدە مېتروغا ئوت قويۇش ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن داچىۇ شەھىرىنىڭ باشلىقى بۇ ۋەقەدە قازاغا ئۇچراپ ئۆلۈپ كەتكەنلەرگە قايغۇلۇق ماتەم بىلدۈرۈش ئۈچۈن، شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسىدا بايراقنى يېرىم چۈشۈرۈشنى قارار قىلغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

دۆلىتىمىزنىڭ يېرى كەڭ، ئاھالىسى كۆپ. ھەر خىل تەبىئىي ۋە سۇنئىي ئاپەتلەر، ۋەقەلەر ئۈزۈلمەي يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ۋەقەلەردە يىلىغا مىڭلاپ، تۈمەنلەپ جۇڭگولۇق قازاغا ئۇچراپ ئۆلۈپ كېتىدۇ! 2003 - يىلى 2 - ئايدا مارالبېشى ناھىيىسىدە 6.8 بال يەر تەۋرەپ، 260 ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. بىراق، ئۇلارغا قايغۇلۇق ماتەم بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن دۆلىتىمىزنىڭ ھېچقانداق يېرىدە بايراق يېرىم چۈشۈرۈلگىنى يوق! «دۆلەت بايرىقى قانۇنى» نىڭ 14 - ماددا، 2 - تارمىقىدا: «پەۋقۇلئاددە زور ئۆلۈم - يېتىم يۈز بەرگەن ۋەقەلەردە ياكى ئېغىر تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلىدىن زور ئۆلۈم - يېتىم يۈز بەرگەندە، تەزىيە بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن بايراقنى يېرىم چۈشۈرسە بولىدۇ» دېيىلگەن. لېكىن، «دۆلەت بايرىقى قانۇنى» نىڭ بۇ

ماددىسى تاھازىرغىچە ئۆز كۈچىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسەتكىنى يوق!

قايسى يىلى ئىكەنلىكى يادىمدا قالماپتۇ، مەن «كىتاب ئوقۇش» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «ئۇلار ئۆچۈنمۇ سۆز قىلىدىغان سورۇن بولسۇن!» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالىنى ئوقۇغانىدىم. بۇ ماقالىدە مۇنداق دېيىلىپتۇ. مەن بۇ يەردە بۇ بىر ئابزاس سۆزنى ئەينەن كۆچۈرۈپ قويدۇم: «ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن جۇڭگودىكى جامائەت پىكرى ساھەسىدە سۆزلەيدىغانغا مۇنداق ئىككى خىل سورۇن ھازىرلاندى: بىرسى، 500 مىڭ ئوڭچى ئاقلاندى؛ يەنە بىرسى 500 مىڭ كونا كادىرنىڭ نام ـ ئەمىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئاشۇ يىللاردا (ئۆچ يىللىق ئاپەت مەزگىلىنى دېمەكچىمەن) ئاچارچىلىق تۈپەيلىدىن ئۆلۈپ كەتكەن جۇڭگو دېھقانلىرىنىڭ سانى 30 مىليوندىن ئېشىپ كەتكەنىدى! يەنە 80 مىليون جۇڭگو دېھقىنى نامراتلىقتىن، قالاقلىقتىن تا ھېلىغىچە قۇتۇلالمىغىنى يوق! يېرىم ئەسىردىن بېرى، دۆلىتىمىزنى تەرەققىي تاپتۇرۇش ئۈچۈن باشقا تەبىقىدىكىلەرگە ۋەكالىتەن ئىزچىل تۇرده زور بەدەل تۆلەپ كېلىۋاتقان جاپاكەش جۇڭگو دېھقانلىرى قاچانمۇ باشقىلاردەك «دۆلەت پۇقراسى» لىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشەر؟!»

«مائارىپتىكى دېموكراتىيە — ياپونىيە ساپا مائارىپىنىڭ جېنى!»

قىزىمىز مېھرىنىڭ خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن ياپونىيىگە چىقىپ كېتىپ، ساقمۇ - ساق بىر يېرىم يىلدىن كېيىن ئاپىسى تۇنىسا بىلەن مەن ئۇنى كۆرگىلى ياپونىيىگە باردۇق.

بىز تېخى ئۇرۇمچىدە چەت ئەلگە چىقىش رەسمىيەتلىرىنى پېچىرىش بىلەن ئالدىراش يۈرسەك، مېھرىنىڭ ياپونىيىنىڭ شىمالىدىكى خوككايدونىڭ مەركىزىي ساپوررودىن خەلقئارا ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى ئۆيىمىزگە تېلېفون بېرىپتۇ. تېلېفوننى مەن ئالغانىدىم. «دادا، ياخشى تۇرۇۋاتامسەن، ئاپامچۇ؟ — دېدى ئۇ تېلېفوندا ماڭا، — چەت ئەلگە چىقىش رەسمىيەتلىرىنى تېخىچە پېچىرىپ بولالمىدىڭلارمۇ؟ تىز بولۇڭلار، هازىر خوككايدونىڭ ئەڭ ئېسىل مەزگىلى، هاۋا بەك ئىسسىق ئەمەس. يەنە كېچىكسەڭلار كۇز پەسلى كىرىپ قالىدۇ - دە، كۇندە يامغۇر يېغىپ، هېچ يەرگە چىقالمايسىلەر، ئۇ چاغدا خوككايدونىڭ گۇزەل تەبىئىي مەنزىرىسىدىن هوزۇرلىنالمايسىلەر جۇمۇ؟!» ئۇنىڭ سۆزىدىن بىزنى قاتتىق سېغىنغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. «ياپونىيە خەلقئارا ئالاقە پلازا» سىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە، بىز مېھرىنىڭ ئاتا ئانىسى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن قىزىمىزنى كۆرۈپ كېلىش ئۇچۇن ياپونىيىگە بېرىشىمىزغا بولاتتى. گەرچە بىز ئويلاپمۇ

باقمىغان بەزى ئىشلار تۇپەيلىدىن مېڭىش ۋاقتىمىز ئارقىغا سۈرۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئالتۇن كۈز پەسلىنىڭ باشلىرىدا بىز ئاخىر ياپونىيىگە ئوڭۇشلۇق يېتىپ كەلدۇق!

بىز ساپورروردا تۇرغان قىسقىغىنە ئەللىك كۈن ۋە ئەللىك تۇن ئىچىدە، قىزىمىز مېھرىنىڭ خىزمىتى گەرچە شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ۋاقىت ئاجرىتىپ بىزنى ساپورروۋە خۇككايدودىكى نۇرغۇن جايلارغا ئاپىرىپ ساياھەت قىلدۇرۇپ كەلدى.

مېھرىنىڭ ساپورروۋە «خەلقئارا ئالاقە پلازا» سىنىڭ جۇڭگو تەرەپ خادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن جۇڭگو - ياپونىيە ئىككى دۆلەت خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق - چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ساپورروۋىكى ھەر قايسى ئىدارە - جەمئىيەتلەردە ۋە مەكتەپلەردە قەرەللىك تۇرۇلۇك ئۇچرىشىش — لېكسىيىلەرنى ئويۇشتۇرۇپ، ساپورروۋىكى ھەر ساھەدىكى ئالاقىدار زاتلارغا ۋە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى ھەمىشە تونۇشتۇرۇپ تۇرىدىكەن. شۇڭا، ئۇ ساپورروۋىكى ئىدارە - جەئىيەتلەرگە بېرىپ ھەر ساھەدىكىلەر بىلەن ئۇچرىشىپلا قالماستىن، بەلكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرگىمۇ بېرىپ، ھەر خىل ياشتىكى ياپون ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن داۋاملىق ئۇچرىشىپ تۇرىدىكەن. مۇشۇ جەريانىدا ئۇ ياپونىيە ماتارىپىدىكى بىز ئۆگىنىشكە تېگىشلىك بولغان نۇرغۇن تەرەپلەرنى ھېس قىلىپتۇ.

بىر كۈنى، مەن مېھرىنايدىن :

— ياپونىيە مەكتەپلىرىدە ساڭا ئەڭ چوڭقۇر تەسىر قىلغان ئىش نېمە؟ — دەپ سورىۋىدىم، ئۇ ئانچە ئويلىنىپ تۇرماستىنلا:

— ياپونىيە ماتارىپىدىكى دېموكراتىيە! — دەپ بىر ئېغىز قىسقىلا جاۋاب بەردى.

شۇ مەزگىللەردە پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكىگە ئوخشاش، ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ «ساپا مائارىپى» مەسىلىسى كۈن تەرتىپكە قويۇلغان، يۇقىرىدىن - تۆۋەنگە قەدەر ھەممە ئادەم «مىللەتنىڭ ساپا مائارىپى» مەسىلىسى ھەققىدە ئۆز كۆز قاراشلىرىنى بەس - بەستە ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەقىل كۆرسىتىپ، چارە - تەدبىر ئىزدەۋاتقان ياخشى ۋەزىيەت ئاللىقاچان شەكىللەنگەنىدى. بىراق، نېمىشكىدۇر بىزدىكى «ساپا مائارىپى» دا يەنىلا «گەپ باشقا، ئىش باشقا» ھالەت ئۆزگەرمەي كېلىۋاتقانىدى. شۇڭا، مېھرىئاي بىزدىكى «ساپا مائارىپى» دا ساقلىنىۋاتقان تۇرلۇك ئىللەتلەرنىڭ ئەجەللىك يېرىنى «مائارىپتىكى دېموكراتىيە» دېگەن بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا ئېچىپ تاشلىغانىدى!

— ئەقلىگە بارىكاللا قىزىم! — دەپ ئۇنى ماختاپ كەتتىم، — مىللىتىمىزنىڭ ساپا مائارىپىدا ھازىر ئەڭ كەمچىل بولۇۋاتقان نەرسىمۇ دەل ئاشۇ سەن ئېيتىۋاتقان مائارىپ دېموكراتىيىسىدۇر! چۈنكى، دۆلىتىمىزدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇزاقتىن بېرى چېكىدىن ئاشقان باراۋەرسىزلىك مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. بۇ بىزدىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىدا دېموكراتىيە تەربىيىنىڭ ئۇزاق مۇددەت ئېلىپ بېرىلمىغانلىقىنىڭ ياكى كەم ئېلىپ بېرىلغانلىقىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى!

— سۆيۈملۈك دادا، — دېدى قىزىم كەپسىزلىك قىلىپ، — «ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىدىكى دېموكراتىيە تەربىيىسى» دېگەنگە يەنە «ئائىلە مائارىپىدىكى دېموكراتىيە تەربىيىسى» دېگەننىمۇ قوشۇپ قويغان بولساڭ، ئۇ چاغدا سېنىڭ بۇ شەرتلىك ھۆكۈمىڭ لوگىكىدىكى «كەسمە ھۆكۈم» قانۇنىيىتىگە تېخىمۇ ئۇيغۇن بولاتتى!

— ھۇششەرە، بۇ گەپنى ناھايىتى جايىدا قىلدىڭ! — دېدىم مەن، ئۇنىڭ بۇ سۆزى ماڭا بەكمۇ ياراپ كەتكەنىدى، — ئاكاڭ

شاۋكەت بىلەن سەن تۇغۇلۇپ، ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلىگۈدەك بولغاندىن تارتىپ، ئاپاڭلار بىلەن مەن ئىككىمىز: «ئوماق قوزىلىرىم، گەپ ئاڭلاڭلار جۇمۇ!» دەپ، سىلەرگە «گەپ ئاڭلاش» تەربىيىسىنى تۇنجى قېتىم ئۆيدە سىنىدۇردۇق. دېمەك، «گەپ ئاڭلاش تەربىيىسى»، «تۇنجى قاتلام» بولغان ئائىلە ماۋارىپىدىن باشلاپ ۋۇجۇدۇڭلارغا ئۇيۇلتاشتەك ئورناشقا باشلىدى؛ ئۇچ ياشقا تولغاندا بىز ئاۋۋال ئاكاڭنى، ئۇنىڭدىن كېيىن سېنى بالىلار باغچىسىغا ئاپىرىپ بەردۇق. باغچىدىكى مۇئەللىمە ھەدەڭلەرمۇ سىلەرگە: «گەپ ئاڭلاڭلار جۇمۇ!» دەپ، «ئىككىنچى قاتلام» بولغان باغچە ماۋارىپىدىن باشلاپ «گەپ ئاڭلاش تەربىيىسى» نى ۋۇجۇدۇڭلارغا سىستېمىلىق سىڭدۇرۇشكە باشلىدى. دېمەك، سىلەرنىڭ كىچىككىنە زېھنىڭلەرگە ئۆيدە ئاتا-ئاناڭلارنىڭ «گېپىنى ئاڭلاش ۋەزىپىسى» دىن باشقا يەنە، بالىلار باغچىسىدىكى مۇئەللىمە ھەدەڭلەرنىڭمۇ «گېپىنى ئاڭلاش ۋەزىپىسى» يۈكلەندى. يەتتە ياشقا تولغاندا ئاۋۋال ئاكاڭنى، ئۇنىڭدىن كېيىن سېنى باشلانغۇچ مەكتەپكە ئاپىرىپ بەردۇق. ئالتە يىلدىن كېيىن سىلەر ئىككىڭلار ئارقا ـ ئارقىدىن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىغا ئايلاندىڭلار. مەيلى باشلانغۇچ مەكتەپتە بولسۇن، ياكى ئوتتۇرا مەكتەپتە بولسۇن، سىلەر يەنىلا ئاشۇ «گەپ ئاڭلاش تەربىيىسى» ئوقۇتقۇچىلىرىڭلار تەرىپىدىن نۇقتىلىق ۋە يەنمۇ سىستېمىلىق سىڭدۇرۇلۇشكە باشلىدى. بىراق، مەكتەپلەردىكى «گەپ ئاڭلاش تەربىيىسى» ئائىلە ۋە بالىلار باغچىسىدىكىگە قارىغاندا خېلىلا «مەزمۇنلۇق» ۋە «مۇرەككەپ» ئىدى! مۇبادا، ئائىلىدە ۋە بالىلار باغچىسىدا «گەپ ئاڭلىمىساڭلار» خۇددى سىلەرگە يول قويۇلمىغاندەك، مەكتەپلەردىمۇ «گەپ ئاڭلىمىساڭلار» يەنىلا يول قويۇلمايتتى. دېمەك، سىلەرگە ئائىلە، بالىلار باغچىسى ۋە مەكتەپتىن ئىبارەت ئۈچ قاتلاملىق نوقۇل «گەپ ئاڭلاش تەربىيىسى» سىڭدۇرۇلدى.

ئاتا ـ ئاناڭلار، بالىلار باغچىسىدىكى مۇئەللىم ھەدەڭلەر ۋە مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىڭلار بىلەن سىلەرنىڭ ئوتتۇراڭلاردا مانا مۇشۇنداق بىر تەرەپنىڭلا «گېپىنى ئاڭلاش» تەك چېكىدىن ئاشقان باراۋەرسىزلىك ئۇزاق مۇددەتكىچە داۋاملىشىپ كەلگەنلىكتىن، ئائىلە مائارىپى، باغچە مائارىپى ۋە مەكتەپ مائارىپىدا دېموكراتىيە تەربىيىسىگە ناھايىتى ئاز ئورۇن بېرىلدى ياكى ئورۇن بېرىلمىدى. مانا بۇ بىزدىكى ساپا مائارىپىدا سۇپەتنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىكى تۈپ سەۋەبتۇر. بىلمىدىم، ياپونىيە مەكتەپلىرىدە ئەھۋال قانداق ئىكەن؟...

— ياپونىيە مەكتەپلىرىدە ئوقۇغۇچىلار ئۆزىنى ئەركىن تۇتىدۇ، — دېدى مېھرىبانلىق جىم بولۇپ قالغانلىقىمنى كۆرۈپ، — بۇنىڭ گەۋدىلىك بىر مىسالى شۇكى، ياپونىيە مەكتەپلىرىدىكى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئۈستىگە بىزدىكىدەك «ياخشى ئۆگىنىپ، ھەر كۈنى يۇقىرى ئۆرلەڭلار!» دېگەن شۇئار يوغان قىلىپ يېزىپ قويۇلغان. ئوبدان ئويناڭلار!» دېگەن شۇئار يوغان قىلىپ يېزىپ قويۇلغان. ياپونىيە ئوقۇتقۇچىلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر تەرەپلىمە ئەركىن تەرەققىي قىلىشىغا پايدىلىق بولۇشى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى بىلەن تەڭ ـ باراۋەر ھالدا ئوخشاشمىغان پىكىرلەردە بولۇشىغا يول قويىدۇ!

— مەن مەلۇم بىر ژۇرنالغا بېسىلغان، ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان مۇنداق بىر ماقالىنى ئوقىغانىدىم، — دېدىم مەن سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ، — فرانسىيىلىك بىر پسىخولوگ شاڭخەيدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا: «بىر پاراخوتقا 86 تۇياق كالا، 34 تۇياق قوي بېسىلغان بولسا، پاراخوت كاپىتانى نەچچە ياشقا كىرگەن بولىدۇ؟» دېگەن بىر كۈنۈكمىنى ئىشلەتكۈزۈپتۇ. نەتىجىدە 90% ئوقۇغۇچى: «86 — 34 = 52 دېمەك، كاپىتان 52 ياشقا كىرگەن بولىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پەقەت 10% ئوقۇغۇچىلا: «بۇ كۈنۈكمە تولىمۇ بىمەنە ئىكەن. شۇڭا، جاۋاب بېرىشكە ئەرزىمەيدۇ!» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. دېمەك، بۇ 10% ئوقۇغۇچىنىڭ جاۋابى ئەلۋەتتە توغرا بولغان بولىدۇ ـ دە!

ھېلىقى فرانسىيلىك پىسخولوگ بۇ 90% ئوقۇغۇچى بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، ئۇلارنىڭ ھەممىسى: «ئوقۇتقۇچىمىزنىڭ بۇ كۈنۈكمىنى تاپشۇرۇق ئورنىدا ئىشلەتكۈزگەنلىكى توغرا. شۇڭا، ئۇنى چوقۇم ئىشلىمىسەك بولمايتتى»، «ئوقۇتقۇچىمىز ئادەتتە بىزگە: ‹گەپ ئاڭلاڭلار، بۇ كۈنۈكمىنى ئىشلەپ كەلسەڭلار، سىلەرگە نومۇر بېرىمەن. گەپ ئاڭلىماستىن بۇ كۈنۈكمىنى ئىشلىمىسەڭلەر، سىلەردىن نومۇر تارتىمەن!›، دەپ قاتتىق جېكىلگەن. شۇڭا ئاشۇنداق ئىشلىدۇق!» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. فرانسىيلىك ھېلىقى پىسخولوگ نائىلاج:

— جۇڭگو ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇتقۇچىسىنىڭ گېپىنى بەك ئاڭلايدىكەن. مەن بۇ كۈنۈكمىنى فرانسىيىدىمۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئىشلەتكۈزگەنىدىم. بىراق، 90% ئوقۇغۇچى ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشنى خاھلىمىغانىدى، ھەتتا ئۆزلىرىگە بۇ كۈنۈكمىنى ئىشلەتكۈزگەن ئوقۇتقۇچىسىنى: «ئېلىشىپ قاپتۇ!» دەپ كۈلۈشكەنىدى، — دېيىشكە مەجبۇر بولغانىكەن.

مەن مەلۇم بىر شەھەردىكى بىر باشلانغۇچ مەكتەپتىمۇ دەل مۇشۇنىڭغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان بىر ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم. ئاشۇ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 6 ـ يىللىقىدا ئوقۇيدىغان 61 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ كۆپ قىسمى ئوقۇتقۇچىسى چىقىرىپ بەرگەن «باھار دېگەن قانداق چىرايلىق» دېگەن تېمىدا كۈنۈكمە ماقالىسى يېزىپ كېلىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە پەقەت بىرلا ئوقۇغۇچى بۇ ماقالىنى «باھار دېگەن ھېچقانچىلىك چىرايلىق ئەمەس!» دېگەن مەزمۇندا يېزىپ كەپتۇ. ئوقۇتقۇچىسى ئۇنىڭ ماقالىسىغا: «‹باھار دېگەن ھېچقانچىلىك چىرايلىق

ئەمەس، دەپ يازغانلىقىڭ — سېنىڭ مەن چىقارغان ئاساسىي تېمىدىن چەتلەپ كەتكەنلىكىڭ بولىدۇ. بۇ سېنىڭ دەرستە ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزلىگەنلىرىگە قۇلاق سالمىغانلىقىڭنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى! قەدىمدىن تارتىپ تا ھازىرغا قەدەر ئۆتكەن مەشھۇر يازغۇچىلارنىڭ ھەممىسى باھارنىڭ چىرايلىقلىقىنى يېزىشقان تۇرسا، سەن «باھار دېگەن ھېچقانچىلىك چىرايلىق ئەمەس!» دەپ يېزىپسەن. بۇ سېنىڭ كاللاڭنىڭ چۆگىلەپ قالغانلىقى بولماي نېمە؟» دەپ تەقرىز يېزىپ، نومۇر تارتىپتۇ.

— ياپونىيە مەكتەپلىرىدە مۇنداق ھالەتنىڭ مەۋجۇ بولۇشىغا ھەرگىز يول قويۇلمايدۇ، — دېدى مېھرىبانلىق سۆزىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن — جۇڭگو ماتارىپىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزىگە رەددىيە بېرىشى ياكى ئوقۇتقۇچى بىلەن بەس - مۇنازىرە قىلىشى ئوقۇتقۇچىنى ھۆرمەتلىمەسلىك، دەپ قارالسىمۇ، ئەمما ياپونىيە ماتارىپىدا ئوقۇغۇچىلارنى ھەر تەرەپلىمە تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ سىنىپتا ئەركىن مۇلاھىزە ۋە بەس - مۇنازىرە قىلىشىغا، ئوقۇتقۇچىنىڭ نۇقتىئىي نەزەرلىرىگە قوشۇلمىغاندا، ھەتتا ئۇدۇلدىن رەددىيە بېرىشكىمۇ يول قويۇلىدۇ. ياپونىيە مەكتەپلىرىدە ئوقۇتقۇچى سىنىپتا مەلۇم بىر دەرسنى ئوقۇغۇچىلارغا سۆزلەشتىن ئىلگىرى، بۇ دەرستىكى ئاساسىي تېمىنى مەسىلە شەكلىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەركىن مۇلاھىزە قىلىشىغا تاپشۇرىدۇ ۋە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆزىمۇ ئاددىي بىر مۇلاھىزە قىلغۇچى سۈپىتىدە ئوقۇغۇچىلار بىلەن باراۋەر ئورۇندا تۇرۇپ بۇ مەسىلە ئۈستىدىكى بەس - مۇنازىرىگە قاتنىشىدۇ. ھەر بىر ئوقۇغۇچى ئۆزىنىڭ ۋە ياكى ئۆزى توغرا تاپقان ئوقۇغۇچىنىڭ نۇقتىئىينەزىرىنى قوۋزەتلەپ، ئۆزىنىڭ بۇ مەسىلە ئۈستىدە ھىس قىلغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بەس - مۇنازىرە قىلىش ئارقىلىق سىنىپتا ئاشۇ مەسىلە ھەققىدىكى توغرا نۇقتىئىينەزەر پەيدىنپەي

شەكىللىنىدۇ. ئوقۇتقۇچىمۇ شۇ بىر سائەتلىك دەرسته يەتمەكچى بولغان مەقسەتكە يېتىدۇ! هالبۇكى، بۇ بىر سائەتلىك دەرسته هېچقانداق يەڭگۈچى تەرەپ ۋە يېڭىلگۈچى تەرەپ مەۋجۇت بولمايدۇ. شۇڭا، هەر كىم دادىل پىكىر قىلالىسىلا، ساۋاقداشلىرى بىلەن هەتتا ئوقۇتقۇچىسى بىلەنمۇ بەس - مۇنازىره قىلسا بولۇۋېرىدۇ. ئەمما، بەس - مۇنازىرىده باشقىلارنى قايىل قىلىش ئۈچۈن كىشىنى مەسخىره قىلماي، كىشىنىڭ شەخسىيىتىگه هۇجۇم قىلماي، پەقەت ئۆز نۇقتىئىنەزىرىنىڭ توغرىلىقىغىلا تايىنىشقا توغرا كەلگەنلىكتىن، بۇنداق بەس - مۇنازىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك، ئەدەب - سۇلكەتلىك ئادەم بولۇپ يېتىشىپ چىقىشتىكى تەربىيىۋى ئەهمىيىتىمۇ ناهايىتى زور بولىدۇ.

— سۆزۈڭ ناهايىتى ئورۇنلۇق، — دېدىم مەن ئۇنى تېخىمۇ رىغبەتلەندۈرۈپ، — مائارىپنىڭ بالىلارغا ياخشى ئادەم بولۇشنىڭ ئەڭ تۈپ ئەخلاق — مىزانى بىلەن ئەڭ تۈپ ئىنسانىي غورۇر ۋە ئىنسانىي هوقۇق ئېڭىنى ئۆگىتىش بۇرچى بار. بۇ مەقسەتكه يېتىش ئۈچۈن بالىلارنى يەنه ئاساسىنىڭمۇ ئاساسى بولغان دېموكراتىيه ئېڭى بىلەن تەربىيىلەشكه توغرا كېلىدۇ...

بىز ساپوررودا تۇرۇۋاتقان مەزگىلده، ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇش ئۈچۈن ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ فىلولوگىيه پەنلىرى فاكۇلتېتى سېلىشتۇرما تىل تەتقىقاتى كەسپىگه ئىمتىهان بەردى.

سېلىشتۇرما تىل تەتقىقاتى هازىر خەلقئارادا ۋە مەملىكىتىمىزده يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان بىر خىل ئارىلىق پەن بولۇپ، ئۇنىڭ دائىرىسى تىلشۇناسلىق، تارىخ، جۇغراپىيه، ئارخېئولوگىيه، ئېتنىسادشۇناسلىق ۋە قانۇنشۇناسلىق قاتارلىق هەر قايسى پەنلەرگه چېتىلاتتى. مېنىڭ ئاساسەن بىر تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلىنىڭ سېلىشتۇرما تەتقىقاتى كەسپىده ئوقۇماقچى

ئىدى.

بىر كۈنى، ئۇ ماڭا يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى چىقىرىپ بەرگەن قىرىق نەچچە مۇھاكىمە تېمىسىنى كۆرسەتتى. قارىسام بۇ قىرىق نەچچە تېمىدىكى جۈڭگو قەدىمكى زامان تارىخىغا ئائىت بەزى مەسىلىلەردە خاتالىق بار ئىكەن. مەن چىراغ تۇتۇپ بىر كېچە ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى خاتالارنى بىر - بىرلەپ تۈزىتىپ، ئاستىغا توغرىسىنى ئەسكەرتىپ قويدۇم. ئەتىسى مېھرىئاي دەرس ئاڭلاش ئۈچۈن يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئالدىغا كەتتى. ئاخشىمى ئۇ قايتىپ كەلگەندە، مەن: «ئوقۇتقۇچۇڭ مەن تۈزەتكەن يەرلەرنى كۆرۈپ گەپ قىلدىمۇ؟» دەپ سورىسام، ئۇ:

— دەسلەپتە يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ چىرايىغا قاراپ، سەل قورققانىدىم، — دېدى كۈلۈپ، — ئۇ سېنىڭ تۈزەتكەنلىرىڭنى ماتېرىياللارغا بىر - بىرلەپ سېلىشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىن مېنىڭدىن: «سىزنىڭ دادىڭىز نەدە ئىشلەيدۇ؟» دەپ سورىدى. مەن: «دادام نەشرىياتتا ئىشلەيدۇ» دەپ جاۋاب بەردىم. «نەشرىياتتا نېمە ئىش قىلىدۇ؟»، «تارىخ كىتابلىرىنىڭ تەھرىرلىكىنى قىلىدۇ»، «مەن تېخى ئۇنى جۈڭگو قەدىمكى زامان تارىخىنى ئەجەپ پىششىق بىلىدىكەن دېسەم، تارىخ تەھرىرى ئىكەن ئەمەسمۇ. ناھايىتى توغرا تۈزۈتۈپتۇ. دادىڭىزغا مېنىڭ ناممىدىن رەھمەت ئېيتىپ قويارسىز» دەپ ئالاھىدە جېكىلىدى تېخى!

مەن بۇ چاغدا مېھرىئاينىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسىنى كۆرمىگەن بولساممۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئالىي مەلۇماتلىق كەمتەر بىر زىيالىي ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ بولغانىدىم. شۇڭا:

— ماڭا ۋەكالىتەنمۇ ئوقۇتقۇچۇڭغا رەھمەت ئېيتىپ قوي، — دېدىم كۈلۈپ تۇرۇپ، — ھەقىقىي بىلىملىك كىشىلەرلا مانا مۇشۇنداق ئۆز خاتالىقىنى ئاشكارە ئېتىراپ قىلالايدۇ. بىزدە بولسا، بۇ مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى،

جۇڭگولۇقلارنىڭ نەزەردە ئوقۇتقۇچىنىڭ نوپۇزى مۇتلەق تەۋرەنمەس، مۇقەددەس نەرسە ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا بىز كىچىكىمىزدىن تارتىپلا «ئوقۇتقۇچىمىز ئېيتقان» دېگەن سۆزنى دەستۇر قىلىپ، ئۇنىڭغا چىڭ ئېسىلۇۋېلىپ كەلمەكتىمىز.

شۇنىڭ بىلەن مېھرىنىڭ سېلىشتۇرما تىل تەتقىقاتى بويىچە ئاسپىرانتلىققا ئىمتىھان بېرىشكە تەييارلىق قىلىۋاتقاندا ئۆزى بىلەن ھازىرقى يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن مۇنداق بىر ئىشنى ماڭا سۆزلەپ بەردى.

— بىر كۈنى يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم مەن يازغان دىسسېرتاتسىيەگە قارىتا ئۆزىنىڭ بىر نەچچە تۈرلۈك نۇقتىئىنەزەرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى، — دېدى ئۇ، — مەن ئۇ قويغان مەسىلىلەرگە خاتا جاۋاب بېرىپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۇ سۆزلەۋاتقاندا سۆزنىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئەسلى مۇددىئاسىنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىپ ئولتۇراتتىم. چۈنكى، ئۇ گەرچە مېنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ مەن يازغان دىسسېرتاتسىيىنىڭ مەزمۇنىنى پۈتۈنلەي ئىگىلەپ كېتەلىشى ناتايىن ئىدى. شۇڭا، مەن ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان بەزى نۇقتىئىنەزەرلەرگە زادىلا قوشۇلالمىدىم ۋە: «بۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە مەن يەنە ئويلىنىپ كۆرەي» دېدىم. بۇنداق دېيىش ئارقىلىق مەن ئۇنىڭغا: «سىز ئوتتۇرىغا قويغان بۇ نۇقتىئىنەزەرلەرگە قوشۇلالمايمەن!» دېمەكچى ئىدىم. بىراق، كىم بىلسۇن، ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى يەنىلا چۈشەنمەي، «سىز مېنىڭ دېگىنىم بويىچە ئويلىنىپ كۆرۈڭ!» دەپ تۇرۇۋالدى.

شۇ چاغدا مەندىكى بۇ شىجائەتنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى بىلمەيمەن، ئۇنىڭغا قەتئىي ھالدا: «كەچۈرىسىز، مەن سىزنىڭ نۇقتىئىنەزەرلىرىگە ھەرگىز قوشۇلالمايمەن!» دەۋېتىپتىمەن! بۇ گەپنى دەپ بولۇپ، ئۆزۈمۇ بەك ھودۇقۇپ

كەتتىم، ھەتتا ئۇنىڭ چىرايىغا قاراشقىمۇ پېتىنالمىدىم.
جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ گەپ ئاڭلايدىغان مۆمىن — رايىشلىقىغا ئۆگىنىپ كەتكەن يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ، دەرھال نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالدى. ئەتراپ بۇ چاغدا ئېغىر سۈكۈناتقا چۆمگەنىدى. «ئىم، ھەممە ئىش تۈگەشتى، — دېدىم ئىچىمدە، — ئاسپىرانتلىقتىمۇ ئوقۇپ بولدۇم!»
بىراق، «بولمىسا مەيلى، مەن سىزنىڭ نۇقتىئىينەزەر-لىرىڭىزگە ھۆرمەت قىلاي ئەمىسە، — دېدى ئۇ ھېچ ئويلىمىغان يەردىن ماڭا سىيلىق ـ سىپايە سۆزلەپ تۇرۇپ، — ئۆزىڭىز شۇنداق ئويلىغان بولسىڭىز، ئاشۇنداق يېزىڭ ئەمىسە!»
ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن دەھشەت ـ ھە؟! بۇ — مەن ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىمدا تۇنجى قېتىم ئوقۇتقۇچۇمغا «يانغان» لىقىم ئىدى! ھازىر بۇ ئىشنى ھەر قېتىم ئويلىغاندا، يۈرىكىم «قارت!» قىلىدۇ! بىر نەچچە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن مەن يەنە ھېلىقى يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇمنى ئىزدەپ باردىم. ئۇ مېنى كۆرۈپلا ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ھېلىقى بىر قېتىملىق بەس ـ مۇنازىرىنى يەنە تىلغا ئالماسمۇ، شۇ چاغدا مەن ئىزا تارتقىنىمدىن يەرگە كىرىپ كەتكىدەك بولۇپ كەتتىم. بىراق، ئۇنىڭ: «مېھرىبانىم، سىزنىڭ ئۆتكەندە دېگەنلىرىڭىز توغرا ئىكەن!» دېيىشنى قەتئىي ئويلىمىغانىكەنمەن.
— مەن ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن — دېدى ماڭا يېتەكچى مۇئەللىم تولىمۇ ئەستايىدىل ھالدا، — نۇرغۇن ماتېرىيال ئاختۇرۇپ سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ، ئاخىر سىز ئوتتۇرىغا قويغان ئاشۇ نۇقتىينەزەرلەرگە قوشۇلۇشنى لايىق كۆردۈم. بىراق، سىزمۇ بىلىسىز، مېنىڭ بۇ نۇقتىئىينەزەرلىرىمگە ئىلگىرى مەن يېتەكچىلىك قىلغان ئاسپىرانتلارنىڭ ھەممىسى قوشۇلغان. شۇڭا، ئۆزۈممۇ بۇ نۇقتىئىينەزەرلىرىمنى مۇۋاپىق دەپ

كەپتىكەنمەن. مۇبادا، شۇ كۈنى سىز مېنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويمىغان بولسىڭىز، مەن يەنىلا ئۆزۈمنىڭكىنى راست، دەپ يۈرۈۋېرەركەنمەن.

مەن جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىدە ئۆسكەن بىزدەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز ئۇستازىغا ھەرگىزمۇ «ياق!» دېيەلمەيدىغانلىقىنى، شۇ كۈنكى مېنىڭ ھېلىقى ئىشىمنىڭ جۇڭگولۇقلارنىڭ نەزەرىدە خۇددى «مازارغا چالما ئانقان» دەك يامان ئىش ھېسابلىنىدىغانلىقىنى، شۇڭا جۇڭگودا بۇنداق بولۇشىغا مۇتلەق يول قويۇلمايدىغانلىقىنى ئۇنىڭغا ئىزىپ ئىچىرىپ چۈشەندۈردۈم.

ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى — دە:

— ھە، شۇنداقمۇ تېخى، مەن جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق يۈرەكزادە ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەي تىت-تىت بولۇپ يۈرەتتىم، — دېدى، — بىراق، بۇ ئىشنى سىلەر ماڭا سۆزلەپ بەرمىگەندىكىن، مەنمۇ سىلەرگە قانداق پېتەكچىلىك قىلىشنى بىلمەي كەپتىكەنمەن. بۇ ئىشنى بىلمىگەن بولسام، ۋاقىت ئۆزارغانسېرى يامان سۈپەتلىك ئايلىنىشنى كەلتۈرۈپ چىقارمامتى؟!

مەن يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، شۇ چاغدىلا جۇڭگو ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆزگىنىڭ كۆڭلىنى ئايلاپ، ئۆز پىكرىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇشقا جۈرئەت قىلالماسلىقى تۈپەيلىدىن، ئەنە شۇنداق ئويلاپمۇ باقمىغان مەسىلىلەرنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى، شۇڭا ھەمىشە: «لەببەي» دەپ تۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئانچە ياخشى خىسلەت ئەمەسلىكىنى ئەنە شۇ چاغدىلا ئاندىن چوڭقۇر ھىس قىلىۋالدىم.

مەن مېھرىبانىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، مەمنۇنلىقىمدىن ئۆزۈنى ئىختىيارسىز ماختاپ كەتتىم ۋە:

— يارايسەن قىزىم، ساپا مائارىپىمىزدىكى ساقلىنىۋاتقان

ئىللەتلەرنى ناھايىتى ئوبرازلىق تەھلىل قىلدىڭ، — دېدىم ئۇنىڭغا، — سېنىڭ بۇ سۆزلىرىڭنى ئاڭلاپ، ئىلگىرى قايسى بىر گېزىتتىن كۆرگەن مۇنداق بىر ئىش توساتتىنلا يادىمغا كېلىپ قالدى:

بۇ گېزىتتە يېزىلىشچە، بىر كۈنى بىر مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىسىغا «پەيشەنبىلىك» ئالغاچ كېلىشنى ئۇنتۇپ قاپتۇ. . .

گېپىم تېخى تۈگىمەي تۇراتتىى، مېھرىنىاي: «دادا، پەيشەنبىلىك دېگەن نېمە ئۇ؟» دەپ سوراپ قالدى. مەن: «پەيشەنبىلىك — بىز كىچىك ۋاقتىمىزدا قارىلىقتا ئوقىغاندا ئۆيدىن ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى موللامغا ئالغاچ كېلىدىغان نان ـ توقاچ، پوشكال، قۇيماق، تۇخۇم، قېتىق ۋە باشقا نازۇ

① نېمەتلەرنىڭ نامى. ھازىر بولسا، بۇ مەكتەپلەردە مەكتەپ تەرىپىدىن ئوقۇغۇچىلارغا سېلىنىدىغان نامى بولۇپ قالدى» دەپ تەپسىلىي چۈشەندۈردۈم ـ دە، سۆزۈمنى يەنە داۋاملاشتۇردۇم:

— شۇنىڭ بىلەن، ئوقۇتقۇچىسى ئوقۇغۇچىلاردىن: «سىلەردەك گەپ ئاڭلىمايدىغان ياغاچ قۇلاقلار قانداق جازاغا لايىق؟!» دەپ سوراپتىكەن، ئوقۇتقۇچىسىغا «پەيشەنبىلىك» ئالغاچ كېلىشنى ئۇنتۇپ قالغان ئوقۇغۇچىلاردىن بىرى قالغانلىرىغا ۋەكالىتەن: «ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز كاچاتلاشقا بۇيرۇڭ!» دەپ «ئەقىل» كۆرسىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى ئوقۇتقۇچى «ئاممىنىڭ تەلىپى» بويىچە «گەپ ئاڭلىمىغان» ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلاشقا بۇيرۇپتۇ.

«چاڭ، چۇڭ!» قىلغان كاچات ئاۋازى سىنىپنىڭ ئىچىنى بىر ئاپتۇ. دېمەك، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەزەرىدە «گەپ ئاڭلىمىغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئوقۇتقۇچىمىزنىڭ ئۆزىمىزنى ئۆزىمىزگە كاچاتلاتقۇزغىنى تامامەن توغرا» دەپ ھېسابلانغان بۇ تەن جازاسى بەزى مەكتەپلەردىكى دائىملىق تەن جازاسىنىڭ بىر خىلىغا ئايلىنىپ قالغان! ھازىر تېلېۋىزورلىرىمىزدا مانجۇ خان

- پادىشاھلىرى ئاساسىي مـــــلودىيە بولۇپ قالدى. بۇنداق تېلېۋىزىيە فىلىملىرىدە گۈناھ سادىر قىلىپ قويغان قۇللارنىڭ خوجىسى ئېغىز ئاچمىسىمۇ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئۆزىنى - ئۆزى كاچاتلاۋاتقان كۆرۈنۈشلەرنى ھەممىمىز كۆرگەن. بىراق، بۇنداق قوللۇق روھىي ھالەت قانداق قىلىپ بىزدىن ئۆتۈپ، بىزنىڭ ئاشۇ مەسۇم بالىلىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ بىغۇ بار قەلبىنى مۇشۇ دەرىجىدە زەھەرلەپ ئولگۈرگەنلىكىگە ئەقلىم زادى يەتمەيدۇ! . . .

شاكوتان يېرىم ئارىلىدىكى بىر كۈن

بۈگۈن دەم ئېلىش كۈنى بولغاچقا، ئەتىگەن سائەت بەشتىلا ئورنىمىزدىن تۇرۇپ كەتتۇق. قىزىمىز مېھرىنىڭ باشلىقى ساساكى خارۇيۇ خانىم بىزنى بۈگۈن ئۆزىنىڭ كىچىك ماشىنىسى بىلەن خۇككايدو ئارىلىنىڭ غەربىي - جەنۇبىدىكى شاكوتان يېرىم ئارىلىغا سايahەتكە ئاپىرىپ كەلمەكچى ئىدى.

ئەتىگەندە ساپوررونىڭ ھاۋاسى ئاجايىپ ئېچىلىپ كەتكەنىدى. خۇددى دېگىزدەك سۈزۈك ۋە كۆك ئاسماندا پاختىدەك ئاق بولۇتلار ئۆزۈپ يۈرەتتى. ئەتىگەنلىك قۇياش نۇرىدا ساپوررو شەھىرىنىڭ تۆت ئەتراپىدىكى ياپيېشىل ئورمان بىلەن چۆمكەلگەن ئېدىرلار بارغانسېرى قېنىقلىشىشقا باشلىدى. شەھەرنىڭ غەربىي - جەنۇبىدىكى ئوكۇرايامۇ تېغى ئۈستىدە بۆككىدە ئۆسۈشكەن يېشىل قارىغاي، كېدىر دەرەخلىرى ئەتىگەندىكى ئالتۇن قۇياش نۇرىدا تەبىئەت رەسسامى بىز ئۈيقىدىن ئويغىنىشتىن ئىلگىرىلا ئۇلارنى خۇددى ئۆزىنىڭ سېھرىلىك قەلىمى بىلەن بۇيىغاندەك - بىرلەپ سىزىپ چىققان مەشئەلدەك ھېلى سېرىق رەڭگە، ھېلى قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىپ تۇراتتى.

مېھرىئاي تاتامى ئۈستىگە سېلىنغلىق ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغىشتۇرۇپ، چىرايلىق قاتلاپ ياپونچە تام جاۋۇنىنىڭ ئىچىگە تىزىپ سېلىۋەتكەندىن كېيىن خانىلارنىڭ ھەممىنى چاڭ - توزان

سۈمۈرگۈچ بىلەن باشتىن - ئاياغ پاكىزە تازىلاپ چىقتى. مەن تازىلىق ئۆيىدىكى ياپونچە دوشتا يۇيۇنۇپ، كىيىملىرىمنى كىيىپ چىقسام، ئاپىسى تاتامى ئۈستىگە ياپونچە سەندەل - شىرەنى قويۇپ، ناشتىلىق داستىخاننى تەييارلاپ بولۇپتۇ. بىز تاتامى ئۈستىدىكى ياپونچە مىسىل ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىشقا باشلىدۇق.

ياپونىيىدە ئۆيلىرىدە كارىۋات، سافا - دىۋان، ئېگىز پۇتلۇق شىرە — ئورۇندۇق قاتارلىق ياۋروپاچە ئۆي سايمانلىرىنى ئىشلىتىپ ئادەتلەنگەن ئاز ساندىكى ياپونلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپ سانلىق ياپون ئۆيلىرىدە تا ھېلىغىچە ياپونلارنىڭ «تاتامى» ، «تۆشەك» ، «تام جاۋزىنى» ، «مىسىل» ، «دوش» ، «سەندەل» قاتارلىق ئەنئەنىۋى مىللىي تۇرمۇش بۇيۇملىرى يەنىلا يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدىكەن.

تاتامى — ياپون ئۆيلىرىدە پولغا سېلىنىدىغان، شال پاخىلىدىن قېلىن توقۇلغان بورا ئۈستىگە سېلىنىدىغان، ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر، كەڭلىكى 80 سانتىمېتىر كېلىدىغان نېپىز بىر قەۋەت چىغ بورىنىڭ نامى ئىكەن. ئۇ ھەم ياپون ئۆيلىرىنىڭ ئىچكى كۆلىمىنى ھېسابلاشتىكى ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدىكەن. ياپونلار كۈندۇزلىرى ئادەتتە تاتامى ئۈستىدە پايپاقچان يۈرۈۋېرىشىدىكەن. ئاخشىمى ئۇخلايدىغان چاغدا ئورۇن - كۆرپىلىرىنى تاتامى ئۈستىگە سېلىپ ئۇخلىشىدىكەن. ساپوررودا تۇرۇۋاتقان ۋاقتىمىزدا بىزمۇ ياپونلارنىڭ ئادىتى بويىچە تاتامى ئۈستىدە يېتىپ - قوپتۇق. تاتامى گەرچە ياپونلارنىڭ ئۆيلىرىدە ھازىر پەيدىنپەي ئومۇملىشىۋاتقان تاختاي پولدەك كۆركەم بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئادەم بەدىنىگە بولغان پايدىلىق تەرىپى ئاشۇ تاختاي پولدىن ھەرگىز قېلىشمايدىكەن. تاتامى ئۈستىدە يېتىپ - قوپۇپ، پۇت - قوللىرىمىزنىڭ سىيقىراپ ئاغرىغىنىنى ھەرگىز سەزمىدۇق.

تۆشەك — تاتامى ئۈستىگە سېلىنىدىغان كۆرپە بىلەن يېپىنىدىغان يوتقاندىن تەركىب تاپقان ياپونچە ئورۇن - كۆرپىنىڭ نامى ئىكەن. خۇككايدودا قىش كۈنلىرى سوغۇق قاتتىق بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ياپونلارنىڭ ئاستىغا سېلىپ ياتىدىغان ۋە ئۈستىگە يېپىنىدىغان تۆشەكنىڭ پاختىسى ناھايىتى قېلىن بولىدىكەن. بۇنداق پاختا ئادەتتە مايسىزلاندۇرۇلغانلىقتىن ھەم ناھايىتى يېنىك ۋە ئىسسىق بولىدىكەن. ئادەمگە قىلچىمۇ ئېغىرلىق ھىس قىلدىرمايدىكەن.

ياپونلار ئەتتىگەندە ئورۇندىن تۇرغاندىن كېيىن ئاستىغا سالغان ۋە ئۈستىگە يېپىنغان تۆشەكنى چىرايلىق قاتلاپ تام جاۋۇزىنىڭ ئىچىگە تىزىپ سېلىپ قويىدىكەن. ياپونلارنىڭ ئۆيلىرىدىكى تام جاۋۇزىنى خۇددى ئۈيغۇر ئۆيلىرىدىكى ئورۇن - كۆرپە يىغىدىغان «لىمتاق» ياكى «مەھراب» قا ئوخشايدىكەن. بىراق، ياپون ئۆيلىرىدىكى تام جاۋۇزىنى چوڭ ۋە ئىچكىرى بولىدىكەن. ئۈنىڭغا سىيرىلما قاناتلىق ئىشىك بېكىتىلگەچكە، ئېچىپ - ياپماق بەك ئوڭاي ئىكەن. تام جاۋۇزىنى پۈتۈن ئۆينىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدىكەن. ئۇ ئادەتتە ئىككى خانا ئوتتۇرىسىغا جايلاشتۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، ئىشلىتىش ئۇنۇمى ناھايىتى يۇقىرى بولىدىكەن.

مىسال — ياپونلار ئادەتتە تاتامى ئۈستىدە تىزلىنىپ ياكى بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغاندا ئاستىغا سېلىپ ئولتۇرىدىغان قېلىن تۆت بۇرجەك كۆرپىچەكنىڭ نامى ئىكەن.

دوش — ياپون مۇنچىسىنىڭ نامى. ياپونلار ئىنتايىن تازىلىقنى سۆيىدىغان مىللەت بولۇپ، ھەر كۈنى كەچتە ياكى ئەتتىگەندە بىر قېتىم (بەزىدە ئىككى - ئۈچ قېتىم) مۇنچىدا يۇيۇنۇپ تۇرىدىكەن. شۇڭا، ياپونلارنىڭ ئۆيلىرىنى مۇنچىسىز تەسەۋۇر قىلماي ناھايىتى قىيىن ئىكەن. ياپونلار مەيلى مۇھىت تازىلىقىدا بولسۇن ياكى ئىچكى تازىلىقتا ۋە ياكى شەخسىي

تازىلىقتا بولسۇن، دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. شۇڭا، ياپونىيىنىڭ «دېڭىزدىن سۇزۇۋېلىنغان دۆلەت» دېگەن پەنە بىر گۈزەل نامىمۇ بار.

ياپونىيىدە مۇنچا — ھاممام ناھايىتى ئومۇملاشقان بولۇپ، ھەر بىر كوچىدا ئىككى - ئۈچتىن ياپونچە مۇنچا - ھاممام بولىدىكەن. ياپونىيە يەر قاتلىمىدىن ئېتىلىپ چىققان ۋۇلقان ماگمىسىنىڭ سوۋۇپ قېتىشىدىن شەكىللەنگەن ئارال دۆلىتى بولغاچقا، ئارشاڭ ناھايىتى كۆپ ئىكەن. شۇڭا، ئارشاڭدا يۇيۇنۇشمۇ ياپونلاردا ناھايىتى ئومۇملاشقانىكەن.

سەندەل — ھەممىمىزگە مەلۇم، قىش كۈنلىرى بەدەننىڭ ئاستى قىسمىنى ئىسىتىشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئۆي سايمىنى. ياپون سەندىلى بىلەن ئۇيغۇر، ئۆزبېكلەرنىڭ سەندىلىنىڭ رولى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئەمما، بىزدىكى سەندەلگە ياغاچ كۆمۈرى ئىشلىتىلىدۇ. ياپونلارنىڭ سەندىلى توك ياكى گاز بىلەن ئىسىتىلىدۇ.

ئەمدى ئۆز سۆزىمىزگە كېلىمىز.

سائەت دەل 7:00 بولغاندا بىز تۇرۇۋاتقان بىنانىڭ ئاستىدا ماشىنا سىگنالى ئاڭلاندى. مېھرىئاي بالكۇندىن پەسكە قارىۋىدى، ساساكى خارۇيۇ خانىم ماشىنىسى بىلەن پەستە ساقلاپ تۇرۇپتۇ. بىز ئالدىن تەييارلىۋالغان لازىمەتلىكلەرنى ئالدۇق - تە، ئىشىكنى تاقاپ، بىنادىن پەسكە چۈشتۇق.

ساساكى خارۇيۇخانىم قىزىمىز خىزمەت قىلىدىغان «ساپوررو خەلقئارا ئالاقە پلازا» دا دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل دېرىكتور بولۇپ ئىشلەيدىكەن. ئۇ چىتوسى شەھىرىدىن بولۇپ، خۇشچىچىم، ئوتتۇرا بوي، كېلىشكەن، ئوتتۇرا ياشلىق سالاپەتلىك بىر ئايال ئىكەن. ئۇنىڭ گەپ - سۆز، يۈرۈش - تۇرۇشىدىن ئالىي مەلۇماتقا ئىگە زىيالى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش مۇمكىن ئىدى. ئۇ بىزنى كۆرۈپ دەرھال ماشىنىدىن چۈشۈپ

بىز بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ كۆرۈشتى.

سائەت 7:15 ئۆتكەندە بىز ساساكى خانىمنىڭ كىچىك ماشىنىسى بىلەن يولغا چىقىپ، تەخمىنەن ئون مىنۇتلاردىن كېيىن 5 - نومۇرلۇق دۆلەت تاشيولىغا كىردۇق ۋە ساپوررو شەھىرىنىڭ غەربىي - جەنۇبىدىكى ئوتارو شەھىرىگە قاراپ ئۇچقاندەك تىز يۈرۈپ كەتتۇق.

گېزى كەلگەنلىكى ئۈچۈن، شۇنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ سەمىگە سالغىم كەلدىكى، مەن ئالدىنقى يىلى قازاقىستان، سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق دۆلەتلەردە سایاھەتتە بولدۇم. ئالمائاتا ۋە جىددە، مەدىنە، مەككە قاتارلىق شەھەرلەرنى كۆردۇم. ئەمما، كېيىنچە ئېيتىمەنكى، خوككايدودەك ھەممە يېرى ئالا قالماي بۆككىدە ئۆسكەن قويۇق ئورمان بىلەن قاپلانغان، تەبىئىي مۇھىتى ئىنتايىن گۈزەل بولغان بۇنداق پاكىزە يەرنى كۆرمىگەنىكەنمەن. ئارالدىكى شەھەر — يېزىلارنىڭ كوچا - يوللىرى خۇددى شاھمات تاختىسىدەك رەتلىك، كوچىلىرىدا بىر تالمۇ ئەخلەت ياكى كېرەكسىز سۈلياۋ خالتا، چىرىنگەن پاسكىنا نەرسىلەر ۋە چاڭ - توزان يوق بولۇپ، نەگىلا قارىسىڭىز پىشىللىق، پىشىللىق، يەنە پىشىللىق!... تەبىئىي مۇھىت كۈندىن - كۈنگە بۇلغىنىپ ناچارلىشىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا دەريا - ئېقىنلىرىدا زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇلار تاشتىن تاشقا ئوخچىپ ئېقىۋاتقان، ياپيېشىل ئورمانلىقلىرىدا بۇلبۇلگويادەك قۇشلىرى سايراۋاتقان، بۇغا - مارال، جەرەن - كېيىكلىرى قىلچىمۇ ھېيقماستىن ئويناقشىپ يۈرۈشكەن، ھاۋاسى ساپ جەننەتتەك بىر ماكاندا ئەركىن نەپەس ئېلىۋاتقان ئاشۇ بەختىيار ياپونلارغا مېنىڭ ھەقىقەتەن ناھايىتى ھەۋىسىم كەلدى.

سائەت 8:00 دە بىز قەدىمكى پورت شەھىرى ئوتاروغا يېتىپ كەلدۇق ۋە بۇ يەردە توختىماي، ياپون دېڭىزىنى بويلاپ غەربىي - شىمالغا قاراپ داۋاملىق ماڭدۇق. بىزگە دېڭىزغا

ئۇسۇپ كىرگەن ياپيېشىل تاغلار ئارقا - ئارقىدىن ئۇچراشقا باشلىدى. يولغا توغرا كەلگەن بۇنداق ياپيېشىل تاغلارنىڭ ئاستىنى تېشىپ تونىللار ياسىلىپتۇ. دەل - دەرەخلىك گۈزەل مۇھىت ھېچقانداق تەسىرگە ئۇچرىماپتۇ. يۇقىرى سۈرئەتلىك زامانىۋى تاشيول بىلەن گۈزەل تەبىئىي مۇھىتنىڭ ئورگانىك تۇرده بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلانغانلىقىنى كۆرۈپ، مەن زېرەك ۋە چېچەن ياپون مىللىتىنىڭ ئەقلىگە بارىكاللا، ئېيتماي تۇرالمىدىم!

بىز ئولتۇرغان «مازىدا» ماركىلىق كىچىك ماشىنا دېڭىز بويلاپ ياسالغان 5 - نومۇرلۇق دۆلەت يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى نۇرغۇن بازار - كەنتلەرنى كېسىپ ئۆتۈپ شاكوتان يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى 229 - نومۇرلۇق دۆلەت يولىغا چىقتى ۋە دېڭىزنى بويلاپ داۋاملىق تۇرده غەربكە قاراپ مېڭىشقا باشلىدى. ياپون دېڭىزىدىن كېلىۋاتقان نەمخۇش سەلكىن شامال يۈزىمىزگە سىيلىق ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. ئوڭ تەرىپىمىزدىكى دېڭىزدا بىرنىڭ كەينىدىن بىرى بېسىپ كېلىۋاتقان دېڭىز دولقۇنلىرى قىرغاققا شىددەت بىلەن شالاقلاپ توختىماي ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. بازار - كەنتلەردىكى يول ياقىسىغا تىكىلگەن دەرەخلەرگە ئېگىزلىكى تەخمىنەن ئىككى مېتىر كېلىدىغان، دىئامېترى ئون سانتىمېتىر كېلىدىغان سىيلىق قىرىلغان قارا رەڭلىك ئۇچ تال يوملاق ياغاچتىن تىرەك قويۇلغانىدى. بۇ ياغاچ تىرەكلەرنىڭ ھەممىسى دېگىدەكلا ئوخشاش ئۇزۇنلۇقتا ۋە ئوخشاش تومۇقتا بولۇپ، خۇددى بىر زاۋۇتتا ئۆلچەپ ياسالغاندەك كۆرۈنەتتى. مەن ھەيرانلىق ئىلكىدە ئولتۇراتتىم، بىر چاغلاردا رولدا ئولتۇرغان ساساكى خانىم مېنىڭ ھەيران بولغىنىمنى چۈشەندىمۇ — قانداق، مېنىڭدىن سوراپ قالدى:

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋېلى سان، — دېدى ئۇ كۆزىنى

ئالدىدىكى يولدىن ئۇزمەي، — بۇ ياغاچ تىرەكلەرنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىكىنى بىلەمسىز؟

مەن ئۇنىڭ سوئالىغا ھەيران بولدۇم: «قىزىق ئىشتە بۇ، بۇ تىرەكلەر قەيەردىن كېلەتتى، ياپونىيە دەرەخلىرىدىن ياسالغان بولمامدۇ» دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە، ئەمما چاندۇرمىدىم:

— ئەلۋەتتە، سىلەرنىڭ ياپونىيەنىڭ بولىدۇ ـ دە!

— بىلەمسىز، بۇ تىرەك ياغاچلار دۆلىتىڭلەردىن ئىمپورت قىلىنغان!

مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھەيران بولدۇم:

— سىز قانداق بىلىسىز، — دەپ سورىدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىگە ئانچە ئىشەنمەي، — يا بو تىرەكلەرگە MADE IN CHINA جۈملىگودا ئىشلەنگەن) دەپ تامغا بېسىلغانمۇ ـ يا؟

— ناھايىتى توغرا دېدىڭىز، — دەپ دەرھال مېنىڭ سۆزۈمنى تەستىقلىدى ئۇ، — بۇ تىرەكلەرگە MADE IN CHINA دەپ تامغا بېسىلغان!

مەن ساساكى خارۇيۇ خانىمنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدۇم ئەمما باشقا پاراڭ قىلمىدىم. چۈنكى، نېمىمۇ دېيەلىشىم مۇمكىن؟ بىز نېمىدىگەن ئاخماق، ھە؟! ھەي ئاغزىدىكى يەۋاتقان نېنى ئاچ قالغان بالىلارغا بەرمەستىن، ئاغزىدىن ئېلىپ باشقىلارغا بېرىدىغان نادان ئادەملەر ـ دە بىز!

ساساكى خانىم ماشىنىنى يولنىڭ چېتىگە تارتىپ توختاتتى، مەن ماشىنىدىن چۈشۈپ، ھېلىقى تىرەكلەرگە سىنچىلاپ قارىۋىدىم، تىرەكلەرنىڭ ئۈستىگە ئاق سىر بىلەن راستىنلا MADE IN CHINA دەپ تامغا ئۇرۇلغانىكەن!

مەن گەپ قىلماستىن ماشىنىغا قايتىپ چىقتىم. يولدا كېتىۋېتىپ، ساساكى خانىم بۇ ئىشنىڭ ئۇچۇر — بۇ جۇرنىنى بىزگە سۆزلەپ بەردى.

ئۇنىڭ دېيىشىچە، بۇ تىرەك ياغاچلارنىڭ ماتېرىيالى پەقەت

دۆلىتىمىزنىڭ جەجىياڭ ئۆلكىسىدىكى چەت بىر تاغلىق ناھىيىدە ئۆسىدىغان بىر خىل تۇخۇمەك دەرىخىدىن تاللىۋېلىنىدىكەن.

ئاۋۋال ئىككى مېتىرىدەك ئۇزۇنلۇقتا، ئون سانتىمېتىردەك توملۇقتا بىر تال ماتېرىيال ياغاچ تاللاپ ئېلىنىپ، ستانوكتا قىرىپ، يۇمىلاق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن خېمىيىۋى ئۇسۇل بىلەن بىر تەرەپ قىلىنىپ، يۇقىرى تېمپېراتۇرادا قىزىتىلىپ، پۈتۈنلەي سۇسىزلاندۇرۇلىدىكەن. ئاندىن ھەر بىر تال تىرەكنىڭ ئۈستىگە MADEIN CHINA دېگەن ئىنگلىزچە يېزىق تامغا قىلىپ ئۇرۇلۇپ، ئۆلچەملىك تېڭىلىپ، ياپونىيىگە ئېكسپورت قىلىنىدىكەن. دېمەك، ياپونىيىگە ئېكسپورت قىلىنىدىغان بۇنداق تىرەك ياغاچنىڭ ھەر بىر تېلى ئۇچۇن بىر تۇپ تۇخۇمەك دەرىخى كېسىلىپ كېتىدىكەن!

تۇخۇمەك ياغىچى ياغاچ غوللۇق ئۆسۈملۈكلەر ئارىسىدا ناھايىتى قاتتىق ۋە ئوڭاي چىرىمايدىغان ياغاچ بولغانلىقتىن، زېرەك، چېچەن ياپونلارغا دۇنيادىكى شۇنچىۋېلا ياغاچلار يارىمايي، پەقەت دۆلىتىمىزنىڭ جەجىياڭ ئۆلكىسىدىكى ئاشۇ چەت تاغلىق ناھىيىسىدە ئۆسىدىغان تۇخۇمەك ياغىچى ياراپ كەتكىنىگە بىر تۇرۇپ كۇلگۈم كەلسە، بىر تۇرۇپ ئاچچىقىم كېلەتتى: «پا ھ، پاھ! جۇڭگو دەرەخلىرى ئۇچۇن بۇ نېمە دېگەن يۇكسەك شان - شەرەپ — ھە؟!»

شۇنداق قىلىپ، ياپونىيىنىڭ بىر تۇپ يېشىل دەرىخىنى شامالدىن ئېھتىيات قىلىش ئۇچۇن، جۇڭگونىڭ ئۇچ تۇپ كۆكلەڭگەن يېشىل دەرىخىنى «قۇربان» قىلىشقا توغرا كېلىدىكەن. تازا بارلىسان بولۇپ كۆكلەڭگەن جۇڭگو تۇخۇمەك دەرىخى جۇڭگولۇقلارنىڭ قولىدىكى پالتىسى بىلەن كېسىپ تاشلانغاندىن كېيىن جۇڭگولۇقلارنىڭ رەندىسىدە رەندىلىنىپ، سىيلىق يۇمىلاق ھالەتكە كەلتۈرۈلىدىكەن. ئاندىن خىمىيىلىك، فىزىكىلىق ئۇسۇللار بىلەن بىر تەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن

ئۆلچەملىك بولاق قىلىپ تېكىلىپ ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي، قاتمۇ - قات دېگىز - ئوكيانىنى بېسىپ ئۆتۈپ ياپونىيىگە كېلىدىكەن ۋە ئۆزىنىڭ قۇرۇپ قاقشال بولۇپ قالغان گەۋدىسى بىلەن يېشىل كۆكلەۋاتقان نىمجان ياپون دەرىخىگە تىرەك بولۇپ بېرىدىكەن.

ياپونلارغا يارىغان ئاشۇ توخۇمەك دەرىخى بىزنىڭ يۇرتىمىزدا ئۆسمىسە كېرەك. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇنداق تۇخۇمەك دەرىخى ئۆسىدىغان جېجيانڭ ئۆلكىسىدىكى ئاشۇ تاغلىق ناھىيىنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى خاتا دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئۆز تەۋەسىدىن چىقىدىغان يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىنى چەت ئەللەرگە ئېكسپورت قىلىش ئارقىلىق تاشقى پىروۋوتقا ئېرىشىپ، ئۆز يېرىنىڭ بېكىنمە، قالاق ھالىتىنى ئۆزگەرتىشنى مەقسەت قىلغان - دە، ھازىر «زېرەك» ، «چىچەن» بولغاندىلا ئاندىن پۈل تاپقىلى، بېيىغىلى بولىدۇ!

ئېسىمدە قېلىشچە، مەن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىدا ئىشلەۋاتقان چاغلىرىم بولسا كېرەك، خىزمەت بىلەن پەيزاۋات ناھىيىسىگە بارغانىدىم. شۇ چاغدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت (ئۇ چاغدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتى دەپ ئاتىلاتتى) قورۇسىدا يوغان ئىككى تۇپ قەدىمكى سەگە تېرەك بولىدىغان. مەن شۇ چاغدا كاراڭ قېرىلاردىن: «بۇ سەگە تېرەكلەرگە قانچىلىك بولغاندۇ؟» دەپ سورىسام، ئۇلار ماڭا: «بۇ سەگە تېرەكلەر دانىيال خوجامنىڭ زامانىسىدا تىكىلگەن!» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. دانىيال خوجا — قارا تاغلىقلارنىڭ سەردارى بولۇپ، مىلادى 1737 - يىلى ئۆلگەن. شۇنداق بولغاندا، بۇ سەگە تېرەكلەر 260 نەچچە يىل ئىلگىرى تىكىلگەن بولىدۇ! كېيىن نېمە سەۋەبلەردىن بولغان، بىلمىدىم، بۇ ئىككى تۇپ قەدىمكى سەگە تېرەكنى كېسىپ تاشلاشقا توغرا كەپتۇ. تېرەكلەرنى كېسىدىغان كۈنى، پەيزاۋات دېھقانلىرى ھېلىقى قەدىمكى سەگە

تېرەكلەرنىڭ ئالدىغا توپلىنىپ، «تېرەكنى كەسمەڭلەر!» دەپ تىلىگەن ئىكەن. بىراق، شۇ چاغدىكى ھاكىم ياكى ئىنقىلابىي كومىتېت مۇدىرى (ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ) دېھقانلارنىڭ ئىلتىماسىنى پەنتكىمۇ ئالماي، بىر بۇيرۇق بىلەن ھېلىقى ئىككى تۇپ قەدىمكى سەگە تېرەكنى كەستۈرۈۋەتكەنىكەن. شۇ چاغدا پەيزاۋات دېھقانلىرى قاتتىق يىغا - زارە قىلىشقانىكەن. كېيىنكىلەرنىڭ رىۋايەت قىلىپ بېرىشىچە، تېرەكنىڭ يىلتىزىدىن قانغا ئوخشاش قىزىل زەردار سۇ ئۇزۇنغىچە ئېقىپ توختىمىغانىكەن...

يولدا ماشىنىلار تەدرىجىي كۆپىيىشكە باشلىدى. ساساكى خانىم ماشىنىنى ئوتتۇرا سۈرئەتتە ھەيدەپ مېڭىشقا باشلىدى. بىز شاكوتان يېرىم ئاربلىدىكى يو ئىچى، فورۇبىرا ۋە شاكوتان قاتارلىق شەھەرلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ سائەت 9:30 بولغاندا، شاكوتان يېرىم ئاربلىنىڭ ئەڭ غەربىي ئۇچىدىكى كامويىساكى تۇمشۇقىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ كىچىك بىر بېلىقچىلىق گاۋانى، بىر كۆزىتىش ئورنى ۋە بىر مايا كتىن تەركىب تاپقان گۈزەل بىر سايا ھەت ئورنى ئىكەن. ساساكى خانىم ماشىنىنى ئېگىز بىتون توسمىنىڭ ئاستىدا توختاتتى. بىز ماشىنىدىن چۈشۈپ، توسما كەينىدىكى شامالدىن دالدا بولغىدەك بىر بوش ئورۇننى تاللىدۇق - دە، تاتلىق سۇ قاچىلانغان بالون، بېلىق، قوي گۆشى، ھەر خىل سەي - كۆكتات، نان - بولكا، پىشلاق، ئىچىملىك قاتارلىقلارنى ماشىنىدىن چۈشۈردۇق. مەن ماشىنىنىڭ كۈزۈۋىدىن كاۋابدان بىلەن ياغاچ كۆمۈرى قاچىلانغان چىپتىنى ۋە ئاشخانا سايمانلىرىنى بىر - بىرلەپ يەرگە چۈشۈرۈپ، جاي - جايىغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن ساساكى خانىم ماشىنىنىڭ رولىدا ئولتۇرۇپ چارچاپ كەتكىنىگە قارىماي، مېھرىبانلىق بىلەن بىللە دالا تامىقى ئېتىشكە تۇتۇندى.

مەن ۋە ئايالىم تونىسا ئىككىمىز دېڭىزنى كۆرۈش ئۈچۈن

توسما ئۇستىگە چىقتۇق.

بىتون توسما ئاستىدا پايانسىز دېڭىز چايقىلىپ ياتاتتى. مەن ئىلگىرى ھېچبىر كۆرمىگەن زەڭگەر دېڭىزنىڭ ئاق بۇزغۇنلۇق دولقۇنى قەھىر - غەزەپ بىلەن بىتۇندىن ياسالغان توسمىغا شالاقلاپ ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. تېنىمسىز دېڭىز دولقۇنى ھېلىدىن - ھېلىغا كۇۋۇكلىنىپ، كۆتۈرۈلۈپ، كۆتۈرۈلۈپ گۈمبۈرلەپ كەلگەن پېتى توسمىنىڭ تۆشىگە شىددەت بىلەن ئۇرۇلاتتى - دە، ھالسىزلىنىپ يەنە ئارقىغا قايتاتتى ۋە ئۆزى بىلەن بىللە دېڭىز ياقىسىدىكى تېپىز سايازدىن ئۈششاق قۇلۇلە چىغىناقلىرىنى، چىرىگەن دېڭىز ئۆسۈملۈكلىرىنى، بېلىق قۇلاقلىرىنى ئېلىپ كېتىپ، ئارقىسىدىن قىرغاقتا شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان يېڭى دولقۇنغا جاي بوشۇتاتتى. پۈتۈن دېڭىز دولقۇنىنىڭ بىر كۆتۈرۈلۈشى، بىر پەسىيىشى بىلەن تېنىمسىز ۋە دەھشەتلىك ئىدى. مانا بۇ مەشھۇر ياپون دېڭىزى ئىدى!

مەن بىتون توسما ئۇستىدە تۇرۇپ، ياپون دېڭىزىنىڭ غەربىي قىرغىقىنىڭ كەينىدە — يىراق، يىراقتىكى ۋەتىنىمگە نەزەر سالدىم. ئەمما، ئاپئاق بۇزغۇن كۆتۈرۈپ ئۆرلەۋاتقان دېڭىز دولقۇنلىرىدىن باشقا ھېچنېمىنى كۆرەلمىدىم! ۋەتىنىمدىكى قېرىنداشلىرىم، دوست - يارەنلىرىمنى ئاڭلىسۇن دەپ، ئاۋازىمنىڭ بارچە ۋارقىرىدىم. ئەمما، مېنىڭ ئاۋازىم دېڭىزنىڭ شىدەتلىك شاۋقۇن سۇرەنلىرىنى قانداقمۇ بېسىپ چۈشەلىسۇن؟ ياپون دېڭىزىنىڭ بىتون توسمىغا شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقان دولقۇنلىرىدىن چاچراپ چىققان قىرتاق سۇ تامچىلىرى يۈزۈمگە ئۇرۇلماقتا ئىدى. مەن ئىختىيارسىزلىق بىلەن ئالقىنىمدا يۈزۈمنى سۈرتتىم — دە، بىر قەدەم ئارقىغا چېكىندىم.

راستىنى ئېيتقاندا، مېنىڭ ياپون دېڭىزى ھەققىدىكى تۇنجى چۈشەنچەم ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا «سوسىما» دېگەن رومانىنى ئوقۇش ئارقىلىق شەكىللەنگەن بولسىمۇ، ئەمما

مېنىڭ ياپون دېڭىزى ھەققىدىكى بۇ چۈشەنچەم بىۋاستە شەكىللەنمىگەنلىكى ئۈچۈن مەندە ھازىرقىدەك بىۋاستە تەسىراتلارنى قالدۇرالمىغاچقا، ياپون دېڭىزىنى بۇنداق ھالەتتە كۆز ئالدىمغا كەلتۈرمىگەنىدىم. مەن: «دېڭىز بويىدا تۇرۇپ نەزەر سالسا، يىراقلاردا ئاسماننىڭ سۇ بىلەن تۇتاشقان يېرىنگىچە سالماق چايقىلىپ تۇرغان كەڭ — پايانسىز، جىمجىت ۋە پاكىزە دېڭىز سۈيى كۆز ئالدىدا ئايان بولىدۇ» دەپ ئويلايتتىم. ئەلھال، مانا ھەقىقىي دېڭىزنى، يەنى ھەقىقىي ياپون دېڭىزىنى كۆرگەندىن كېيىنلا ھاياجىنىمنى باسالماي قالدىم ـ دە، قايسى بىر كىتابتىن ئوقىغان: «مېنىڭ ساڭا بولغان چىن مۇھەببىتىم خۇددى دېڭىزدەك چوڭقۇر، خۇددى پايانسىز دېڭىزدەك چەكسىز...» دېگەن قۇرلار بىردىنلا ئېسىمگە كېلىپ، ئىختىيارسىز سۆزلەپ كېتىپتىمەن.

— ھە، ياشلىقىڭلار ئېسىڭلارغا كەپ قالدىمۇ — نېمە؟ — دەپ كۈلدى بۇ چاغدا يېنىمدا مېنىڭ بىلەن بىللە ياپون دېڭىزىنى كۆرۈۋاتقان ئايالىم، — ئېسىڭلاردىمۇ، ماڭا مۇھەببەت ئىزھار قىلىپ يازغان تۇنجى خېتىڭلاردىمۇ شۇنداق دەپ يازغانىدىڭلار!

مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ئوڭايسىزلاندىم، بىراق، مۇشۇ تاپتا ئەرلىك غۇرۇرۇم ئۇستۈن كېلىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇنىڭ سۆزىگە توغرىدىن توغرا: «ھەئە، شۇنداق دەپ يازغانىدىم» دەپ جاۋاب بېرىشتىن باش تارتتىم:

— ھە، خوش، نېمە، شۇنداق دەپ يازغان بولسام، يامان بوپتۇمۇ؟ — دېدىم ئۆزۈمنى تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن.

ئايالىم مېنىڭ ھازىرقى ھالىتىمنى چۈشەندى بولغاي، كۈلۈپ قويۇپ باشقا گەپ قىلمىدى...

مەن كۆز ئالدىمدا ھەدەپ شىددەت بىلەن دولقۇنلۇنۇپ، شالاقشىپ، تېنىمسىز چايقىلىپ تۇرغان زەڭگەر ياپون دېڭىزىغا

قاراپ، تەشۋىسىز ئۆتكۈزگەن ئاشۇ بەڭباش ياشلىق چاغلىرىمنى، چىن يۈرەكتىن سۆيگەن قىزغا — هازىرقى ئايالىمغا تۇنجى مۇھەببەت ئىزهار قىلغان ئاشۇ يالقۇنلۇق ياشلىق دەۋرىمنى ئەسلىدىم. هازىرقى ئايالىم شۇ چاغدا قەشقەر تېببىي مەكتىپىنىڭ ئاكوشىرلىق سىنىپىدا ئوقۇيدىغان ساددا بىر دېهقان قىزى ئىدى. مۇھەببەت ئىزهار قىلىپ يازغان تۇنجى خېتىمنىڭ باش قۇرلىرىدا ئۆزۈمنىڭ ئۇنىڭغا بولغان سۆيگۈمنى « دېڭىزدەك چوڭقۇر، پايانسىز دېڭىزدەك چەكسىز» دەپ تەسۋىرلىگەنىدىم. مۇشۇ دەقىقىلەردە خىيال كەپتىرىم مېنى ئىختىيارسىز ئاشۇ يالقۇنلۇق مۇھەببەت ۋە شېرىن ئەسلىمىلەر بىلەن تولغان ياشلىق دەۋرىمنى ئۆتكۈزگەن ۋەتىنىم جۇڭگونىڭ ئەڭ غەربىدىكى گۈزەل قەشقەر دىيارىغا ئېلىپ كەتتى! . . .

مەن بىتون توسما ئۇستىدە تۇرۇپ، پايانسىز ياپون دېڭىزىغا قاراپ تويمايتتىم. بىتون توسمىنىڭ سول تەرىپىدىكى كامۇيمىساكى قىياسى خۇددى ئالدىغا تۇرتۇپ چىققان، سەل - پەل ئىگىلىگەن ئۇزۇن مۇڭگۈزگە ئوخشاپ، غەربىي - جەنۇب تەرەپتىن دېڭىزغا ئۇسۇپ كىرگەنىدى. قىيانىڭ ئەڭ ئۇچىدا قانداقتۇر بىر ئىگىز ئىمارەت چوقچىيىپ تۇراتتى. ئۇ كۇنۇسسىمان‌بىر مۇنار ئىدى. ساساكى خانىمنىڭ دېيىشىچە، دېڭىزدا دولقۇن يېرىپ ئۇزۇپ كېتىۋاتقان پاراخوت - كېمىلەرگە يول كۆرسىتىدىغان مەشھۇر كامۇيمىساكى مايىاكى ئاشۇ ئىكەن.

ياپون دېڭىزىدىن ئۇرۇلۇۋاتقان نەمخۇش دېڭىز شامىلى ئېلىپ كەلگەن شورلۇق سۇ تامچىلىرىنىڭ يۈزۈمگە تىنماستىن شىپىلداپ ئۇرۇلۇپ تۇرۇشىدىن ئاخىر بەزىدىم — دە، بىتون توسمىغا شالاقلاپ ئۇرۇلۇۋاتقان دېڭىز دولقۇنلىرى بىلەن خوشلىشىپ، ئايالىم بىلەن بىللە توسما ئۇستىدىن پەسكە يېنىپ چۈشتۇم.

بىز قايتىپ كەلگەندە ساساكى خانىم بىلەن مېهرىبانلىق

ئىككىسى كاۋاپدان ئالدىدا كاۋاپ پىشۇرۇۋاتقانىكەن. مەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ: «سىلەرگە مېنىڭ ياردىمىم كېرەك ئەمەسمۇ؟» دېۋىدىم. ساساكى خانىم: «بۇ يەردە سىز قىلىدىغان ئىش يوق» دېگەندەك قىلىپ، قولىنى سىلكىپ قويدى. بۇ چاغدا مېھرىئايمۇ:

— دادا، ياپونلاردا: «ئەرلەر ئوچاق بېشىغا كەلسە، بەرىكەت قاچىدۇ» دېگەن تەمسىل بار، — دېدى كۈلۈپ تۇرۇپ، — سەن يېقىن كەلمە جۇمۇ؟

مەن ياخشى كۆڭلۈمنىڭ ئۇلار تەرىپىدىن رەت قىلىنغىنىغا ھەيران بولدۇم - يۇ، ئەمما باشقا سۆز قىلمىدىم. سىڭىشىپ پىشقان بېلىق كاۋىپى بىلەن قوي گۆشى كاۋىپىنىڭ مېزىلىك پۇرىقى ئەتراپنى بىر ئالغاندى. تونسا توسما ئاستىدىكى بوش يەرگە سېلىغلىق تۇرغان كېلىونكا ئۇستىگە سېلىنغان داستىخاننى ۋەتەندىن ئالغاچ كەلگەن نان - توقاچ، قەن - گېزەك، گۈلە - قاق، يېمىش - مۇرابباالار ۋە ھەر خىل تاتلىق تۇرۇملار بىلەن توشقۇزۇۋېتىپتۇ. ئۇ چايداندىكى قاينىقىۋاتقان چەينەككە قۇيۇپ چاي دەملىدى. بۇ چاغدا مېھرىئاي پىشقان كاۋاپلارنى تەخسە بىلەن ئېلىپ كېلىپ داستىخانغا تىزدى. بىز قوللىرىمىزنى پاكىزە يۇيۇپ، مول راستىلانغان دالا زىياپىتىنىڭ مېھمىنى سۈپىتىدە داستىخان ئەتراپىدىن ئورۇن ئېلىپ ئولتۇردۇق.

غىزا يەۋېتىپ، مەن ساساكى خانىمدىن ياپونلارنىڭ نېمىشقا: «ئەرلەر ئوچاق بېشىغا كەلسە، بەرىكەت قاچىدۇ!» دەپ قارايدىغانلىقىنى سورىدىم. ئۇ ماڭا قاراپ سىرلىق كۈلۈپ قويدى - دە، ئاندىن مېھرىئايغا:

— بۇنىڭ سەۋەبىنى مېھرىئاي سىز دادىڭىزغا سۆزلەپ بەرسىڭىز قانداق؟ — دېدى.

— دادا، سەن - زە، ھەممە ئىشنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغچە سوراپ بىلىۋالمىغچە ھەرگىز بولدى قىلمايسەن جۇمۇ، — دېدى

ئۇ سەل نارازى بولغاندەك قىلىپ.
— قىزىم، ئۇيغۇرلاردا: «پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ» دېگەن سۆز بار. باشلىقىڭ سېنى ماڭا چۈشەندۈرۈپ قويۇشنى بۇيرۇدى جۇمۇ، — دېدىم مەن ئەتەي بىلمىگەن بولۇۋېلىپ.
— قىزىم، بىلگەنلىرىڭنى داداڭغا سۆزلەپ بەرمەمسەن؟ — دېدى يېمىندا ئولتۇرغان ئانىسىمۇ ئۇنى رىغبەتلەندۈرۈپ.
— ماقۇل ئەمىسە، مەن بۇ ھەقتە بىلگەنلىرىمنى سىلەرگە سۆزلەپ بېرەي، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى ئۇ، — ياپون ئاياللىرى دۇنيادا ئەڭ مۇلايىم، ئەڭ رايىش، ئەڭ ئىشچان كېلىدۇ؛ شۇنىڭدەك، ياپون ئەرلىرى دۇنيادا ئەرلەر ھۆكۈمرانلىق ئىدىيىسى ئەڭ كۈچلۈك، ئۆيلىرىدە ھېچ ئىشقا يارەملەشمەيدىغان كىشىلەر ھېسابلىنىدۇ. دەرۋەقە، ياپونىيىدە ئەرلىرى پۈل تېپىپ ئائىلىسىنىڭ روزىگارىنى قامدايدۇ. ھالبۇكى، ئائىلىنىڭ پۈتۈن تۆشۈك ئىشلىرى ئاياللارنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن. مېنىڭ سۆزۈم توغرىمۇ ساساكى سان، — دەپ سورىدى ئۇ سۆزلەۋېتىپ، ساساكى خانىم مېھرىبانلىق سۆزىنى تەستىقلىغاندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.
— دېمەك، ياپون ئائىلىلىرىنىڭ شەكلى مانا مۇشۇنداق، — دېدى مېھرىباي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ياپون ئەرلىرى تالادا ئىشلەپ پۇل تېپىپ، جاپا تارتىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئادەتتە مېھنىتىنى پەش قىلىپ، ئۆزىنى چوڭ تۇتىشىدۇ ۋە مېنىڭ گېپىم گەپ، دەپ ئۆزلىرىگە تەمەننا قويۇشىدۇ؛ ياپون ئاياللىرىنىڭ بولسا ئۆيىنىڭ روزىگارىدىن بۆلەك غېمى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلارمۇ ئەرلىرىمىز تالادىن لوق - لوق تېپىپ ئۆيگە ئەپكېلىۋاتىدۇ، دەپ قارايدىغان بولغاچقا، ئەرلىرىنىڭ ئالدىدا خوش بېگىم، دەپ بويۇن ئېگىپ ئۆگىنىپ قالغان. دەرۋەقە، ياپونىيىدە ئەرلەر قاچانلا قارىسا تىرىكچىلىك غېمى بىلەن ئالدىراشلا يۈرۈشكەن. ئاياللار بولسا، بىكارچىلىقتىن

زېرىكسېپ، ماگىزىن ئارىلاپ يۈرۈشكەن. شۇڭا، ياپونىيەدە ماگىزىنلاردىكى خېرىدارلارنىڭ تەڭدىن تولىسىنى خوتۇن - قىزلار ئىگىلەيدۇ...

— ئۇنداق بولسا، بىز ياپون ئەرلىرىنى ئۆزىمىزگە ئوخشاق قىلساق، سىلەر ياپون ئاياللىرىنى ئۆزۈڭلارغا ئوخشاق قىلساڭلار، بولغۇدەك، — دەپ چاقچاق قىلدىم تۇنىساغا كۆزۈمنى قىسىپ قويۇپ.

— سىلەرمۇ ياپون ئەرلىرىدەك لوق - لوق تېپىپ ئەپكىرەلىسەڭلار، بىزمۇ ياپون ئاياللىرىدەك يۇمشاق - يۇمشاق ئېتىپ بېرەتتۇق! — دېدى ئۇمۇ بوش كەلمەي.

— ياق، ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، ھەرگىز ئۆگەنمەڭلەر! بەلكى، ياپون ئەرلىرى سىلەر جۇڭگولۇق ئەرلەرنى ئۆلگە قىلسا بولىدۇ! — دېدى ساساكى خانىممۇ مېنىڭ گېپىمگە قوشۇلماي، — چۈنكى پەقەت جۇڭگودىلا ئاياللار «يېرىم دۇنيا» ئەمەسمۇ؟!...

— ھا!-... ھا!-... ھا!-...

ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

كېيىن بىر كۈنى، مەن پروفېسور ئابى يىچىجى بىلەن بىللە بولغاندا بۇ مەسىلىنى ئۇنىڭدىن قايتا سورىۋېدىم، ئۇ ماڭا بۇ ھەقتە مۇنداق بىر قىزىق گەپنى سۆزلەپ بەردى.

ئۇنىڭ دېيىشىچە، ياپون ئەرلىرىنىڭ ئۆمرىدە ئۇچ ئانىسى بولىدىكەن، ياپون ئەرلىرى ئۆز ئانىسىدىن باشقا يەنە، ھەمشىرىلىرىنىمۇ ئۆز ئانىسى قاتارىدا كۆرىدىكەن. ئۆيلەنگەندىن كېيىن بولسا، ئەھلى ئايالىنىمۇ ئۆز ئانىسى قاتارىدا كۆرىدىكەن. شۇڭا ياپون ئەرلىرى ئۆز ئانىسى ئالدىدا قانداق ئەركىلىگەن، بەڭگۇاشلىق قىلغان بولسا، ئۆز ھەمشىرىلىرى ۋە ئەھلىي ئايالىنىڭ ئالدىدىمۇ شۇنداق ئەركىلەپ، بەڭگۇاشلىق قىلىشقا

هەقلىقمىز، دەپ ھېسابلايدىكەن. مانا بۇ ياپون ئەرلىرىدىكى بەكۈاشلىق ۋە شەخسىيەتچىلىكنىڭ مەنبەسى ئىكەن.

مانا شۇ چاغدىلا، مەن ياپونلاردىكى: «ئەرلەر ئوچاق بېشىغا كەلسە، بەرىكەت قاچىدۇ» دېگەن تەمسىلنىڭ ھەقىقىي تېگىگە يەتكەن بولدۇم.

بۇ چاغدا قىزىمىز مېھرىنىڭ بىز ۋەتەندىن ئالغاچ كەلگەن «تار كوچا» ناملىق قاپلىق ئۇنىڭالغۇ لېنتىسىنى كىچىك ماشىنىنىڭ ئۇنىڭالغۇسىدا قويدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭالغۇدىن ياڭراۋاتقان ئۇيغۇر ناخشىسىنىڭ ياڭراق ساداسى پۈتۈن دېگىز ساھىلىنى قاپلىدى.

بىزنىڭ شاكوتان يېرىم ئارىلىنىڭ كامۇيىساكى تۇمشۇقىدىكى سایاھىتىمىز ئاجايىپ كۆڭۈللۈك ۋە ئاجايىپ مەنىلىك داۋام قىلىۋاتاتتى، مۇشۇ تاپتا بىز جاھانىنىڭ پۈتۈن غەم - قايغۇلىرىنى جاھاندىكى بارلىق كۆڭۈلسىزلىكلەرنى بىر پەس بولسىمۇ پۈتۈنلەي ئۇنۇتقان، تەبىئەت ئاتا قىلغان بۇ گۈزەل مەنزىرىلەردىن قىلچە تەشۋىشسىز ھالدا پۈخانىمىزدىن چىققىچە بەھر ئېلىۋاتقانىدۇق...

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، خوككايدو سىزدە قانداقراق تەسىراتلارنى قالدۇردى؟ — دەپ سوردى ساساكى خانىم مەندىن.

— خوككايدو گۈزەل ئىكەن، مەن ئويلىغاندىنمۇ نەچچە ھەسسە گۈزەل ئىكەن، — دەپ جاۋاب بەردىم ئانچە ئويلىنىپ ئولتۇرماستىنلا.

— سىز قانداق ئويلىغانىدىڭىز؟

ئەمدى ئۇنىڭ بۇ سوئالىغا ئەستايىدىللىق بىەن جاۋاب بەرمەي بولمىدى.

— مەن ۋەتەندىكى چاغدا خوككايدو ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان

ياپونىيە ھېكايە فىلىملىرىنى كۆرگەن. مەسىلەن، سىلەردىكى داڭلىق كىنو ئارتىسلىرىدىن تاكاكۇرا باش رول ئالغان «قوغلاپ تۇتۇش»، «سېرىق قولياغلىق»؛ ياماگۇچى بىلەن يامائۇرالار رول ئالغان «مىسلىسىز گۈزەل كۆي» ۋە يوكوچى رول ئالغان «يىراقتىكى چاقىرىق» قاتارلىق كىنو فىلىملىرىدا خوككايدودا يۈز بەرگەن ۋەقەلىكلەر تەسۋىرلەنگەن. بىراق، بىز بۇ كىنو فىلىملىرىنى كۆرۈپ خوككايدو توغرىسىدا پەقەت ۋاستىلىق تەسىراتقىلا ئىگە بولغانىدۇق. ھالا بۈگۈن بىز بۇ گۈزەل ئارالدا يۈرۈپ، ئالدىنقى تەسىراتقا تۈپتىن ئوخشاشمايدىغان بىۋاستە تەسىراتقا ئىگە بولدۇق!

— سىز «بىۋاستە تەسىرات» دېگەندە، نېمىنى كۆزدە تۇتتىڭىز؟

— مەسىلەن، خوككايدو بىلەن قەشقەرنى ئوخشاتساق، — دېدىم مەن كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئاللاتاغالا جەنىتىنى تەقسىم قىلغاندا، سىلەرگە جەنىتىنىڭ ئەڭ گۈزەل، پاكىزە قىسمىنى تەقسىم قىلىپ، بىزگە ئەڭ ھاۋالىق، مېۋە ـ چېۋە ماكانىنى تەقسىم قىلغانىكەن.

مېنىڭ بۇ ئوبرازلىق ئوخشىتىشىمنى ئاڭلاپ، ھەممىسىلا كۈلۈشتى.

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، خوككايدونىڭ گۈزەل تەبىئىي مۇھىتىنى ئەينەن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ياپون خەلقىگە قانچىلىك قۇربان بېرىشىگە توغرا كەلگەنلىكىنى بىلەمسىز؟

— . . . ؟

مەن ئۇنىڭ سۆزىنى جاۋابسىز قالدۇردۇم.

— ھۆرمەتلىك ئابدۇۋەلى سان، — دېدى ساساسكى خانىم بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايى جىددى تۈس ئالغانىدى، — تەبىئەتتىكى يول ئەگرى ـ توقاي بولسا كېرەك يوق. چۈنكى، بۇنداق ئەگرى توقاي يولدا ماڭغاندا، تەبىئەتنىڭ

گۈزەل مەنزىرىسىدىن تولۇق بەھىر ئالغىلى بولىدۇ. بىراق، جەمئىيەتتىكى پول ئەگرى - توقاي بولسا، ئىنسانلارغا زىيىنى ناھايىتى چوڭ بولىدۇ! ئىسانلار بۇنداق ئەگرى - توقاي يولدا قانچە ئۇزاق ماڭسا، قايتىپ كەلمىكىمۇ شۇنچە قىيىنلىشىدۇ!

— يەكۈنىڭىزگە بارىكاللا، ھۆرمەتلىك ساساكى سان، — دېدىم مەن ئۇنىڭ سۆزىدىكى چوڭقۇر پەلسەپىۋى مەنانىڭ تېگىگە يېتىپ.

— بۇنىڭدىن 40 يىل ئىلگىرى، — دېدى ئۇ، — خوككايدونىڭ شىمالىي قىسمىدا يۇبارى دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر شەھەر بولىدىغان. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدىن 60 - يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا، يۇبارى ئۆزىدىن چىقىدىغان تاشكۆمۈرى بىلەن تېز تەرەققىي قىلىپ، «ياپونىيە تاشكۆمۈر پايتەختى» دېگەن نامغا مۇشەررەپ بولغانىدى. بۇ بارى كۆمۈرلىكىنىڭ كۆلىمى 1200 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، كومۇر زاپىسى 6 مىليارد تونىغا يېتەتتى. بۇ يەردە ئىشلەپچىقىرىلغان تاشكۆمۈر پۈتۈن ياپونىيىدە ئىشلەپچىقىرىلغان تاشكۆمۈر مەھسۇلاتىنىڭ 20% نى تەشكىل قىلاتتى. بىراق، بۇ يەردىكى تاشكۆمۈر مەھسۇلاتى يىلدىن - يىلغا ئاشقانسېرى، خوككايدونىڭ تەبىئىي مۇھىتىمۇ يىلدىن - يىلغا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ياپونىيە جامائەتچىلىكىنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىنىڭ بېشىدا، ياپونىيە ھۆكۈمىتى يۇبارىدىكى ئەڭ ئاخىرقى بىر كۆمۈر كان شاختىسىنى تاقاشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، ئاۋات بولغان يۇبارىنىڭ ئەسلىدىكى ئاۋات مەركىزى شەھەرلىك مەنزىرىسى ئىككىنچىلەپ ئەسلىگە كەلمىدى. ئەسلىدە كۆمۈر قېزىش سانائىتىگە تايىنىپ جان باقىدىغان نەچچە يۈز مىڭ ئادەم بىر كېچىدىلا ئىشسىز قېلىپ، باشقا جايلارغا سەرسان بولۇپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ھازىر يۇبارى ئاران 12 مىڭ ئاھالىسى

بولغان كىچىك بىر شەھەرگە ئايلىنىپ قالدى. دېمەك، ئىنسانلار بىر مەھەللىك گۈللىنىشىنى دەپ، تەبىئىي مۇھىتقا بۇزغۇنچىلىق قىلسا، ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق بەدەل تۆلەشكە مەجبۇر بولىشىدۇ! . . .

— . . .

مەن باشقا سۆز قىلمىدىم. بۇ چاغدا ۋاقىتمۇ بىرگە بېرىپ قالغانىدى. شۇڭا، بىز قايتىش تەرەددۇتنى قىلىشقا باشلىدۇق. مەن كاۋاپدان، ئېشىپ قالغان ياغاچ كۆمۈرى، سۇ بالونى ۋە باشقا نەرسىلەرنى پاك - پاكىزە يىغىشتۇرۇپ ماشىنىغا سالدىم، ئاندىن ساساكى خانىمغا يارەملىشىپ، ئەتىگەندىن بېرى ئۆزىمىز پەيدا قىلغان ئەخلەتلىرىمىزنى بىر تالمۇ قالدۇرماي سېرىپ - سۈپۈرۈپ، تۈر - تۈرى بويىچە سۈلياۋ قاپقا قاچىلاپ، ئاغزىنى مەھكەم بېكىتكەندىن كېيىن ئۇنىمۇ ماشىنىنىڭ كوزۇپىغا سالدىم. ئەتراپىمىزنى تەپسىلىي تەكشۈرۈپ، ھېچنەرسە قالمىغانلىقىغا كۆزىمىز يەتكەندىن كېيىن كۆڭلىمىز ئاندىن ئەمىن تاپتى - دە، ماشىنىغا چىقىپ، ساپوروغا قاراپ يۇرۇپ كەتتۇق. . .

«كۆك تومۇر سانائىتى»دىن «ئەخلەتسىز» جەمئىيەتكىچە

بىز ساپوررو شەھىرىگە تۇنجى قېتىم قەدەم باسقاندا، بۇ شەھەرنىڭ قىلچىمۇ چاڭ ـ توزانسىز، ئادەتتىكى تاشقىرى پاكىزە بىر شەھەر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالغانىدۇق. ئۇرۇمچىدە ھەر ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر قېتىم ئايلىماي تۇرۇپ، تالاغا چىقىش مۇمكىن ئەمەس. بىراق، ساپوررودا بولسا بىر ئايغىچىلىك ئايلىمايمۇ يۇرۈشۈرۈش مۇمكىن. بۇ يەرنىڭ چاڭ ـ توزانسىز، پاكىزە بولۇشى ئۇنىڭ ياپونىيىنىڭ نەم دېڭىز ـ ئوكيان ھاۋا كېلىماتى ۋە ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتىنىڭ 63% گە يېتىدىغانلىقىنىڭ شاراپىتىدىن بولۇۋاتقان ئىش بولسىمۇ، ئەمما يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنى مۇھىت تازىلىقى خادىملىرىنىڭ جاپالىق ئەجىر ـ مېھنىتىدىن ۋە ياپونلارنىڭ تازىلىق سۆيۈشتەك ئېسىل ئەنئەنىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە!

ساپورو شەھىرىنىڭ ئاھالىسى بىر مىليون 800 مىڭدىن ئاشىدىكەن. يەر كۆلىمى 1221 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ئىگىلگەن يەر كۆلىمىنىڭ چوڭلۇقى جەھەتتە ئىۋاكى، شىزۇئوكا شەھەرلىرىدىن قالسىلا ياپونىيە بويىچە 3 ـ ئورۇندا تۇرىدىغان شەھەر ھېسابلىنىدىكەن. شەھەر بويىچە چوڭ ـ كىچىك كوچا ـ مەھەللە باغچىسىدىن 142 ى بار ئىكەن. بۇ باغچىلارنىڭ ئەڭ

چوڭلىرىنىڭ كۆلىمى 2000 مودىن ئېشىپ كېتىدىكەن. ئەڭ كىچىكلىرىنىڭ كۆلىمىمۇ 100 مودىن ئاشىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا شەھەر ئەتراپىدا ئون ئورۇندا تەبىئەت باغچىسى بار بولۇپ، ساپوررو شەھىرىنى 100 كىلومېتىر كەڭلىكتىكى تەبىئىي ئورمانلىق بىلەن ئوراپ تۇرىدىكەن.

شەھەرلەردە چوڭ ـ كىچىك باغچىلارنىڭ ناھايىتى كۆپ بولۇشى ياپونىيىنىڭ دۆلىتىمىز بىلەن ئوخشاشمايدىغان بىر تۈپ ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ. گەرچە بۇ باغچىلاردا دۆلىتىمىزدىكى باغچىلاردىكىدەك مەشھۇر ئاسار ئەتىقىلەر ۋە گۈزەل مەنزىرىلىك جايلار كۆپ بولمىسىمۇ، ئەمما كىشىلەرنىڭ ئارامخۇدا دەم ئالىدىغان تىنچ، ئازادە ۋە پاكىز مۇھىت بىلەن تەمىنلەشتە بىزدىن كۆپ ئۈستۈن تۇرىدىكەن. بۇ باغچىلاردا كىشىلەرنىڭ چېنىقىشى ۋە كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن ياسالغان تاق ـ جۈپ تورنىكلار، تۇرلۇك گارلار، كالتەك توپ مەيدانى، ئېگىزلىككە يامىشىش شوتىسى، ئارغامچا شوتا، بالىلار ئويناىدىغان تۇرلۇك ئۇيۇنچۇقلىرى تەل بولغان مەيدانلار تەسىس قىلىنغانىكەن. باغچىلارنىڭ ئاسفالىتلىق تۈز ۋە تەڭشى يوللىرىدا كىشىلەر ئىتىلىرىنى يېتىلىشىپ، دەم ئالغاچ سەيلى قىلىپ يۈرۈشىدىكەن ياكى باغچىنىڭ ئورۇندۇقلىرىدا ئولتۇرۇپ ئاپتاپ سۈنىشىدىكەن. ھەممە ئادەم باغچىنىڭ تىنچ ـ ئاسايىشلىقىنى ئاڭلىق ھالدا ساقلاپ، قىلچىمۇ ۋاراڭ ـ چۇرۇك قىلمىشمايدىكەن. كىشىلەر جامائەت سورۇنى بولغان باغچىلارنىڭ تازىلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن، ئاڭلىقلىق بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئەخلەتلىرىنى، بوش ئىچىملىك قۇتىلىرىنى ۋە ئىتىلىرىنىڭ گەندىلىرىنى سۈلياۋ خالتىلارغا سېلىپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا ئاپىرىپ تاشلايدىكەن.

باغچىلارنىڭ ئاممىۋى تازىلىقىغا قارايدىغان مەخسۇس ئادەملەر بولىدىكەن. بىز باغچىلاردا قولىدا داسمال، پۇل سۇرتكۈچ، سۇپۇرگە ۋە چېلەكلەرنى كۆتۈرۈۋالغان تازىلىق

خادىملىرىنى ئۇچراتتۇق. بۇ ئادەملەر پېنسىيىگە چىققان قېرىسال ئەر - ئاياللارنىڭ ئارىسىدىن قايتىدىن ئىشقا ئورۇنلاشقانلار ئىكەن. ئۇلار ئۆز ۋەزىپىسىگە ئىنتايىن سادىق، مەسئۇلىيەتچان كىشىلەر بولۇپ، ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن ئادا قىلىشىدىكەن. يەرگە چۈشكەن بىر-ئ تال يوپۇرماق ياكى ئەخلەتلەرنى قىلچىمۇ ئېرىنمەستىن بىر - بىرلەپ تېرىپ ئېلىۋېتىدىكەن. ئۇلار باغچىلاردىكى سىمونت خىشلارنى پۈل سۈرتكۈچ بىلەن يۇيۇپ تازىلاپ پارقىرىتىۋېتىدىكەن. ئورۇندۇقلارنى داۋاملىق سۈرتۈپ تۇرغاچقا، ئولتۇرسىگىز كىيىملىرىڭىز ھەرگىزمۇ توپا بولمايدىكەن. شۇڭا، كىشىلەرنىڭ «ياپونلار باغچىلارنى ئۆيدىنمۇ پاكىزە تۇتىدۇ» دېيىشى بىكار گەپ ئەمەس ئىكەن.

بىر قېتىم، مەن پروفېسسور ئابى يېنجى ئەپەندى بىلەن مەخسۇس مۇھىت ئاسراش ۋە مۇھىت تازىلىقى مەسىلىسى ھەققىدە پاراڭلىشىپ قالدىم. دۆلىتىمىزنىڭ شەرقىي - شىمالىدىكى خاربىن شەھىرىدە تۇغۇلۇپ، بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك دەۋرىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزگەن بۇ پېشقەدەم ئالىم ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللىرىدىكى ياپونىيە كانتون ئارمىيىسىنىڭ دۆلىتىمىزنىڭ شەرقي - شىمال رايونىدا ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ھالدا باكتېرىيە ئۇرۇشى قوزغاپ، سان - ساناقسىز بىگۇناھ جۇڭگولۇقلارنىڭ قىرىلىپ كېتىشىگە ۋە مۇھىتنىڭ ئېغىر دەرىجىدە بۇلغۇنۇشقا سەۋەبچى بولغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. شۇڭا، ئۇنىڭ مۇھىت ئاسراش ئېڭى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىكەن. ئۇ ياپونىيە - جۇڭگو دوستلۇقىنى ئىلگىرى سۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ ئاكتىپ پائالىيەتچىسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ يەنە مۇھىت ئاسراش ھەرىكىتىنىڭمۇ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى ئىكەن. مەن ئۇنىڭ مۇھىت ئاسراش، مۇھىت تازىلىقى، كېرەكسىز ئەخلەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ۋە

ئۇنىڭدىن قايتا پايدىلىنىش ھەققىدە ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ، مۇھىت ئاسراش مەسىلىسىنىڭ ياپونلار ئېڭىدا يۇكسەك ئورۇنغا ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋالدىم.

— بىز ياپونلار تۇرلۇك ئەخلەتلەرنى ۋە كېرەكسىز سانائەت بۇيۇملىرىنى ئەزەلدىن «كېرەكسىز» دەپ قارىغان ئەمەسمىز، — دېدى ئۇ ماڭا، — چۈنكى، بۇنداق كېرەكسىز ئەخلەتلەرنى تۇرگە ئاجرىتىپ، ئۇنىڭ تەركىبىدىكى پايدىلىق نەرسىلەرنى ئايرىۋالغاندا، بۇ «ئەخلەتلەر» قايتا پايدىلانغىلى بولىدىغان بايلىق مەنبەسىگە ئايلىنىش مۇمكىن. شۇڭا، بىز بىر قېتىملا ئىشلەتكىلى بولىدىغان بايلىقتىن پايدىلىنىپ ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان ئىشلەپچىقىرىشنى «قىزىل قان تومۇرى سانائىتى» دەپ ئاتىساق، كېرەكسىز ئەخلەتلەرنى يىغىۋېلىپ، ئۇنىڭدىن قايتا پايدىلىنىپ ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان ئىشلەپچىقىرىشنى «كۆك قان تومۇرى سانائىتى» دەپ ئاتايمىز. ئۇنىڭ رولى خۇددى تەركىبىدە كاربون ئوكسىدى بىر قەدەر كۆپ بولغان بۇزۇق قاننى تازىلاش ئۈچۈن يۈرەك ئارقىلىق ئۆپكىگە يەتكۈزۈپ بېرىدىغان كۆك قان تومۇرىغا ئوخشايدۇ. ھۆكۈمىتىمىزنىڭ كېرەكسىز، تاشلاندۇق ئەخلەتلەرنى باشقۇرۇش تۈزۈمى ئىنتايىن قاتتىق بولغاچقا، ياپونىيىدە مۇھىتنى بۇلغاشقا مۇتلەق يول قويۇلمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەلۇم بىر جايدا زاۋۇت قۇرۇشقا توغرا كەلسە، ئالدى بىلەن شۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان ئاھالىنىڭ بىر - بىرلەپ رازىلىقىنى ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ياپونىيىدە زاۋۇت كان - كارخانىلارنىڭ تارقاق ئورۇنلىشىشىدىكى سەۋەبمۇ مانا مۇشۇ يەردە.

پروفېسسور ئابىي يىڭجىنىڭ ماڭا سۆزلەپ بېرىشىچە، ياپونىيىدە ئائىلىدىكى كېرەكسىز نەرسىلەرنى تاشلىۋەتمەك بىزدىكىدەك ئوڭاي ئىش ئەمەس ئىكەن. چۈنكى، ئائىلە ئەخلەتلىرىنى تۆكۈش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئەخلەتلەرنى «قايتا

پایدىلانغىلى بولمىغان بايلىق تېپىشنىڭ ئەخلەتلەر» (كېرەكسىز قەغەزلەر ۋە كېرەكسىز مېتال، ئەينەك قوتىلار)، «كۆيدۈرۈشكە بولمايدىغان ئەخلەتلەر» (كۆيدۈرگەندە زەھەرلىك گاز ھاسىل قىلمىدىغان ئەخلەتلەر) ۋە «كۆيدۈرۈشكە بولمىدىغان ئەخلەتلەر» (كۆيدۈرگەندە زەھەرلىك گاز ھاسىل قىلمايدىغان ئەخلەت) دېگەن تۈرلەر بويىچە ئايرىم ھالدا مەخسۇس ئىشلەنگەن ئەخلەت خالتىسىغا قاچىلىغاندىن كېيىن بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا ئاپىرىپ تاشلاشقا توغرا كېلىدىكەن. ياپونىيىدىمۇ ئاھالىلەر بىزدىكىدەك ئەخلەت پۇلى تاپشۇرىدىكەن. بىراق، ئۇلار بىزدىكىدەك ئەخلەت پۇلىنى جان سانىغا قاراپ تاپشۇرمايدىكەن. ئۇلار ئەخلەت خالتىسىنى سېتىۋالغاندىلا ئەخلەت پۇلى ئاشۇ خالتىلارنىڭ باھاسى ئىچىگە قوشۇۋېتىلگەن بولىدىكەن. شۇڭا ياپونىيىدە ئەخلەت خالتىسىنىڭ باھاسى ئادەتتىكى باشقا خالتىلارنىڭ باھاسىدىن قىممەت بولىدىكەن. ئادەتتە جان سانى تۆت كىشىدىن تەركىپ تاپقان بىر ئائىلىنىڭ ھەر ئايدا ئەخلەت خالتىسى سېتىۋېلىش ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان خىراجىتى تەخمىنەن 500 ياپون يېنىغا (تەخمىنەن توققۇز يۈەن خەلق پۇلىغا) يېتىدىكەن. سۈنۈپ كاردىن چىققان ئورۇندۇق - شىرە، كارۋات ياكى كاردىن چىققان، مودىدىن قالغان ئائىلە ئېلېكتىرىك بۇيۇملىرىنى تاشلىماقچى بولسىڭىز، يەنە ئايرىم ھەق تۆلەيدىكەنسىز.

بىز قىزىمىز مېھرىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقان مەزگىللەردە، شەھەرلىك مۇھىت ئاسراش تارماقلىرىنىڭ ھەر خىل ئەخلەتلەرنى يىغىپ ئېلىپ كېتىش ۋاقتىغا ئادەتلىنىلمەي بىر مەزگىل تازا قىينالدۇق. ساپوررو شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە، ئائىلە ئەخلەتلىرىنى كۆرسىتىلگەن ئەخلەت تۆكۈش ئورنىغا ھەر ھەپتىدە تۆت قېتىملا تۆكۈشكە بولىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈچىدىكى بىر قېتىمدا «قايتا پايدىلانغىلى بولمىغان بايلىق

تىپىدىكى ئەخلەتلەر» نى، ئىككىنچى قېتىمدا «كۆيدۈرۈشكە بولىدىغان ئەخلەتلەر» نى، يەنە بىر قېتىمدا «كۆيدۈرۈشكە بولمايدىغان ئەخلەتلەر» نى تۆكۈشكە بولىدىكەن.

سەي - كۆكتاتلارنىڭ ۋە مېۋە - چىۋە، قوغۇن - تاۋۇزلارنىڭ شۇپۇك - قالدۇقلىرى، بېلىق قىلتىرىقلىرىغا ئوخشاش ئاشخانا ئەخلەتلىرى «كۆيدۈرۈشكە بولىدىغان ئەخلەتلەر» قاتارىغا كىرىدىكەن. ئاشخانا ئەخلەتلىرىنى ھەر ھەپتىدە ئاران ئىككى قېتىمدىلا تۆكۈشكە بولىدىغانلىقىنى ئۇچۇن، بۇنداق ئەخلەتلەرنى «ئاۋايلاپ يېنىپ ساقلاپ»، ھەر ئۇچ كۈندە بىر قېتىم ئەخلەتخانىغا تاشلاشقا توغرا كېلىدىكەن. مۇبادا، بىخەستىلىك قىلىپ، شۇ قېتىمقى ئەخلەت تۆكۈش پۇرسىتىنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ قالسىڭىز، يەنە بىر قېتىملىق ئەخلەت تۆكۈش ۋاقتى يېتىپ كەلگۈچىلىك بولغان ئارىلىقتا، ئۆيىڭىزدە «يېنىپ ساقلاش» قا مەجبۇر بولىدىكەنسىز. ئەخلەتلەرنى تۇرگە ئايرىپ تۆكۈش - ياپونىيىدە ياشايدىغان ھەر قانداق بىر ئادەم ئۇچۇن ئېيتقاندا، جەزمەن ئىگىلىۋېلىشقا تېگىشلىك بولغان بىر خىل تۇرمۇش ئىقتىدارى ھېسابلىنىدىكەن. شۇڭا، ياپونلار ئۆز بالىلىرىنى كىچىكىدىنلا بۇنداق تۇرمۇش ئىقتىدارىغا ئادەتلەندۈرۈشنى ئائىلە تەربىيىسىدىكى مۇھىم بىر تۇرلۇك مەزمۇن، دەپ ھېسابلايدىكەن.

ياپونىيىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا ياشايدىغان ئاھالىلەر تۇرلۇك تۇرمۇش ئەخلەتلىرىنى ۋە ھەر خىل كېرەكسىز سانائەت بۇيۇملىرىنى مەخسۇس خالتىلارغا ئايرىپ قاچىلىغاندىن كېيىن مەخسۇس ئەخلەت تۆكىدىغان ئورۇنغا ئاپىرىپ تاشلايدىكەن. بۇ ئەخلەتلەر مەخسۇس ئەخلەت توشۇش ماشىنىلىرى ئارقىلىق ئەخلەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش مەيدانلىرىغا توشۇلىدىكەن ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس ئەخلەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش تارماقلىرى تەرىپىدىن بىر تەرەپ قىلىنىدىكەن. شۇڭا، شەھەر يېزىلاردىكى

هەر قايسى ئاھالە رايونلىرىنىڭ ئەخلەتلەرنى تۇرلەرگە ئايرىپ تۆكۈش ۋاقتى قانۇن بويىچە مۇقىم قىلىنىپ بېكىتىلگەنكەن. ئاھالىلارمۇ بۇ ۋاقىتقا ئاڭلىق تۇردە قاتتىق رىئايە قىلىدىكەن. ھېچقانداق ئادەمنىڭ ئەخلەتلەرنى ئۆز ئىختىيارى بويىچە قالايمىقان تاشلىشىغا قەتئىي يول قويۇلمايدىكەن. بولمىسا، قانۇننىڭ قاتتىق جازاسىغا ئۇچرايدىكەن.

— ياپونىيە ھۆكۈمىتى، — دېدى پروفېسسور ئابى يېنجى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — 2001 - يىلى 4 - ئايدا «ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرىدىن قايتا پايدىلىنىش قانۇنى» نى تۇزۇپ ئېلان قىلدى. بۇ قانۇنغا ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى قاتارلىق چوڭ تېپتىكى كونا نەرسىلەرنى ئەمدى كېرەكسىز بۇيۇملار سۇپىتىدە سېتىشقا بولمايدىغانلىقىنى، بەلكى بۇنداق بۇيۇملارنى ئەخلەت ئورنىدا قالايمىقان تاشلىغانلاردىن ئەخلەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ھەققى ئېلىنىدىغانلىقى بەلگىلەندى. قالايمىقان ئەخلەت تاشلىغان بەزى «يۇزى قېلىن» ئادەملەر ئاخبارات ۋاستىلىرى تەرىپىدىن مەتبۇئاتلاردا قىلچىمۇ يۈز - خاتىرە قىلىنماستىن، پات - پات ئاشكارىلىنىپ شەرمەندە قىلىپ تۇرۇلغاچقا، ئۆز ئىناۋىتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن كۆرىدىغان ياپونلار بۇنداق شەرمەندىچىلىككە قالغىچە، ئەخلەتلەرنى بەلگىلىمە بويىچە بىر تەرەپ قىلىشنى ئەلا بىلىشىدىكەن! . . .

بىز خوككايدونىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا بىر دىكىدەك سېسىق پۇراپ، تۆت ئەتراپقا مىكروب - ۋىرۇسلارنى تارقىتىپ تۇرىدىغان پاسكىنا ئەخلەت دۆۋىلىرىنى ئاساسەن چېلىقتۇرمىدۇق. مۇھىت تازىلىقىغا مەسئۇل خادىملار ئەخلەتلەرنى تازىلىغاندا، بىر دىكىدەك قولىغا ئارا - گۇرجەك ئېلىپ ئىشلىمەستىن، بەلكى قولىغا ئاق پەلەي كىيىپ پاكىزە ئەخلەت خالتىلىرىنى ئەخلەت توشۇش ماشىنىسىغا بىر - بىرلەپ قاچىلىغاندىن كېيىن پاشا - چۈن پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئەخلەتخانىلىرىنى

سېرىپ - سۈپۈرۈپ پاك - پاكىزە ئادالاپ، ئاندىن دورىلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىدىكەن.

پروفېسسور ئابى يېڭىچە ئەپەندىنىڭ ئېيتقىنىچە، ياپونىيە ھۆكۈمىتى 2000 - يىلىدىن باشلاپ پۈتۈن دۆلەت بويىچە «21 - ئەسىردىكى ساغلام ياپونىيە» پىلانىنى يولغا قويۇشقا باشلاپتۇ ۋە «ناچار تۇرمۇش ئادىتى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان كېسەللىكلەر» نىڭ ئالدىنى ئېلىشنى - بۇ پىلاندا يېتىدىغان نىشانلارنىڭ بىرى قىلىپ بېكىتىپ، ياپونلاردا تازىلىقنى سۆيۈشتەك ياخشى تۇرمۇش ئادەتلىرىنى يېتىلدۈرۈشنى ئىجتىمائىي تەرەققىيات يۈكسەكلىكىگە كۆتۈرۈپتۇ.

شەھەرلەرنىڭ مۇھىت تازىلىقىدا ئاممىۋى ھاجەتخانىلارنىڭ قىس بولۇشى - ئۇزاقتىن بېرى ھەل بولماي كېلىۋاتقان ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ بىرى. شۇڭا، مېنىڭچە مەلۇم بىر يۇرتنىڭ «تازىلىق سەۋىيىسى» گە قاراشتا، ئەڭ ئالدى بىلەن بۇ يۇرتتىكى ئاممىۋى ھاجەتخانىلارنىڭ تازىلىقىغا قاراش كېرەك. بىز خوككايدودا تۇرغان مەزگىللەردە، مەيلى شەھەرلەردە بولسۇن، ياكى يېزىلاردا بولسۇن دېگىز بويلىرىدا بولسۇن ياكى تاغلىق رايونلاردا بولسۇن ھەتتا يول ياقىلىرىدا بولسۇن، ياپونلارنىڭ ئاممىۋى ھاجەتخانىلىرىنىڭ مۇھىت تازىلىقىدىن قىلچىمۇ قۇسۇر تاپالمىدۇق. ياپونىيە سۇ ئىنتايىن مول بىر دۆلەت. شەھەر - يېزىلاردىكى ئاممىۋى ھاجەتخانىلارنىڭ ھەممىسىگە سۇ بىلەن يۇيۇپ تازىلايدىغان قۇرۇلمىلار ئورنىتىلغانىكەن. ھەمدە ھاجەتخانىلارنى كۈندە يۇيۇپ تازلاپ تۇرىدىغان مەخسۇس ئادەم بار ئىكەن. ھاجەتخانىلاردا غەيرى پۇراق بولۇشقا قەتئىي يول قويۇلمايدىكەن. بىز بەزى ھاجەتخانىلاردا ھەتتا يېڭى ئۇزۇلگەن گۈللەر قويۇلغانلىقىنى كۆردۇق. ياپونلارنىڭ كىشىلەر ئېڭىدا ئەڭ مەينەت ھېسابلىنىدىغان ئاشۇنداق جايلارنىمۇ پاك - پاكىزە تۇتۇپ، بېزەپ مۇھىتى گۈزەل بىر جايغا

ئايلاندۇرغانلىقى بىزنىڭ ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ مۇھىت تازىلىقىنى ياخشىلاشتا ئۇلاردىن ئۆگىنىشىمىزگە تېگىشلىك بولغان يەنە بىر ئارتۇقچىلىقىدۇر.

پروفېسسور ئابى يېچىجى ماڭا يەنە مۇنۇلارنى سۆزلەپ بەردى:

2002 - يىلىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، — دېدى ئۇ، — ياپونىيىدە نەشر قىلىنغان چوڭ - كىچىك گېزىتلەر يۈز نەچچە خىلغا يەتتى. بۇ گېزىتلەرنىڭ ئومۇمىي تىراژى 70 مىليون 800 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. ياپونىيىدە گېزىتلەرنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 1000 (ئادەم) /664 (نۇسخا) بولۇپ، شىمالىي ياۋروپادىكى نورۋېگىيىدىن (705/1000) قالسىلا، دۇنيا بويىچە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان گېزىت ئىستېمال چوڭ دۆلىتى بولۇپ قالدى. ھەر كۈنى نەشردىن چىقىدىغان چوڭ - كىچىك گېزىتلارنى بېسىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان مەتبەئە قەغىزىنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن نەچچە يۈز مىڭ تۇپ ياغاچ خام ئەشيا قىلىنىدۇ. بىر تونىنا مەتبەئە قەغىزىنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1. 3 كۇب مېتىر ياغاچ خامئەشيا قىلىنىدۇ. بۇ 17 تۇپ دەرەخنى كېسىۋەتكەنگە باراۋەر دېگەن گەپ. مۇبادا، كونا گېزىت - ژۇرناللارنى يىغىۋېلىپ قايتىدىن پىششىقلاپ قەغەز ئىشلەپچىقارغاندا، نۇرغۇن ياغاچ ماتېرىيالىنى تېجەپ قالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، بىر تونىنا كونا گېزىتتىن 800 كىلوگرام يېڭى قەغەز ئىشلەپچىقىرىش مۇمكىن. بۇ ئۇچ كۇب مېتىر ياغاچنى تېجەپ قالغانغا باراۋەر دېگەن گەپ. شۇڭا، ياپونىيە ھۆكۈمىتى بىر تەرەپتىن، ياغاچ ئاساسلىق خام ئەشيا قىلىنىدىغان قەغەزچىلىك سانائىتىدە نوقۇل ھالدا ياغاچ ماتېرىيالىغا بولغان تايىنىۋېلىشنى ئازايتىش ئۈچۈن، كونا گېزىت - ژۇرناللارنى يىغىۋېلىپ، قايتا پىششىقلاپ قەغەز ئىشلەپچىقىرىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن،

دۆلەتنىڭ چەكلىك ئورمان بايلىقىنى قوغداش ئۈچۈن، تۈرلۈك قانۇن ـ نىزاملارنى تۈزۈپ ئېلان قىلىپ، ياغاچ كېسىشنى قەتئىي چەكلىمەكتە.

پروفېسسور ئابى يېچىنىڭ ئېيتىشچە، ياپونىيە دەرەخنى رۇخسەتسىز كەسكەنلەرگە ياكى قەستەنگە نابۇت قىلغانلارغا بېرىلىدىغان جازا باشقا جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە بېرىلىدىغان جازادەكلا ئېغىر ئىكەن.

مەن ئۇنىڭدىن: «دۆلىتىڭلاردا مۇھىتنى بۇلغايدىغان تۈرلۈك سانائەت، مۇلازىمەت ۋە تۈرمۇش سىستېمىلىرىدىن ھاسىل بولىدىغان پاسكىنا، كېرەكسىز سۇلار قانداق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ؟» دەپ سورىسام، ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن.

— دۆلىتىمىزدە مۇھىت ئاسراش قانۇنىغا ئاساسەن تۈزۈلگەن ۋە قۇرۇلغان ئىجراسى ئىنتايىن قاتتىق بولغان تازىلىق ئۆلچىمى ۋەھوقۇقى ئىنتايىن چوڭ بولغان نازارەتچىلىك سىستېمىلىرى بولغاندىن سىرت، — دېدى ئۇ مېنىڭ سۆزۈمگە جاۋابەن، — سانائەت، تۈرلۈك مۇلازىمەت كەسىپلىرى ۋە ئاھالىلەرنىڭ تۈرمۇشىدىن ھاسىل بولىدىغان كېرەكسىز، پاسكىنا سۇلارنى تازىلاپ، زەھەرسىزلەندۈرىدىغان مەخسۇس زامانىۋى سۇ تازىلاش زاۋۇت — كارخانىلىرى قۇرۇلغان. كېرەكسىز، پاسكىنا سۇلار مۇشۇنداق مەخسۇس سۇ تازىلاش زاۋۇتلىرىدىكى زامانىۋى سۇ تازىلاش ئۇسكۇنىلىرى تەرىپىدىن قايتا ـ قايتا تازىلىنىپ، زەھەرسىزلەندۈرۈلۈپ، تازىلىق دەرىجىسى دۆلەتنىڭ ئىچىملىك سۇ ئۆلچىمىگە يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن ئاندىن دەريا ـ دېڭىزلارغا قويۇپ بېرىلىدۇ . . .

تويوخىرا گاۋا — ساپوررو شەھىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئىنتايىن گۈزەل بىر دەريا. ئۇ بىز تۇرۇۋاتقان

شىرائىشى مەھەللىسىنىڭ غەربىگە تەخمىنەن بىر كىلومېتىردەك كېلىدۇ. دەريا ساھىلىنىڭ كەڭلىكى بىر چاقىرىمدىن كۆپرەك كېلىدۇ. دەريا ساھىلىنىڭ بەزى بۆلەكلىرىگە يەنە تۈرلۈك تەنتەربىيە مەيدانلىرى ياسالغان. دەريا ئېقىنىدىكى ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇ بويىدا مەجنۇن تاللار بېشىنى ئېگىشىپ، دەريادىكى سۇغا تېگىپ تۇرىدۇ. يازنىڭ سالقىن كېچىلىرىدە كىشىلەر ھاۋالانغاچ دەريا ياقىسىدا سەيلە قىلىشىدۇ. مۇبادا، سىزمۇ يازنىڭ شۇنداق ئايدىڭ كېچىلىرىنىڭ بىرىدە تويۇخسىز دەرياسىنىڭ بويلىرىنى يورۇتۇپ تۇرغان تولۇنئاينىڭ نۇرىدا مەيىن شامال سوقۇپ تۇرغان دەريا ساھىلىنى تاماشا قىلىڭىز، تولىمۇ گۈزەل تۇيغۇلار ئىچىگە چۆمۈپ، ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئۇنتۇپ كېتىسىز! مەن ئەگەر پۈتۈن ساپوررو شەھىرىنىڭ تۇرمۇشتىن ھاسىل بولغان پاسكىنا سۈلىرى بىلەن سانائەتتىن ھاسىل بولغان كېرەكسىز سۈلارنىڭ ھەممىسى سۈزۈك دەريا سۈيىدە بېلىقلار بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئۈزۈپ يۈرىشىدىغان مۇشۇ گۈزەل تويۇخسىرا دەرياسىغا قۇيۇپ بېرىلىدۇ! (ئەلۋەتتە تازىلىنىپ پۈتۈنلەي زەھەرسىزلەندۈرۈلگەندىن كېيىن قويۇپ بېرىلىدۇ!) دېسەم، سىز ئىشىنەرسىزمۇ؟

2002 - يىل 9 - ئايدا خوككايدونىڭ ساپوررو شەھىرىدە يېزىلدى.
2003 - يىل 5 - ئايدا خوشۇت ناھىيىسىنىڭ تېۋىلغا بازىرىداقايتا تۈزىتىلدى.